

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KJØBENHAVNS MURER OG STENHUGGERLAV

HISTORISKE MEDDELELSER

AF

C. NYROP

UDGIVET AF KJØBENHAVNS
MURER- OG STENHUGGERLAV

KJØBENHAVN 1907

**KJØBENHAVNS
MURER- OG STENHUGGERLAV**

KJØBENHAVNS MURER OG STENHUGGERLAV

HISTORISKE MEDDELELSER

AF

C. NYROP

UDGIVET AF KJØBENHAVNS
MURER- OG STENHUGGERLAV

KJØBENHAVN 1907

NIELSEN & LYDICHE'S BOGTRYKKERI (AXEL SIMMELKJÆR)

FORORD.

DA Københavns Murerlav i 1901 rettede en Anmodning til mig om at ville udarbejde Lavets Historie, paatóg jeg mig gjerne den stillede Opgave, og siden den Tid har jeg stadig været beskjæftiget med den. Det viste sig nemlig snart, at Lavets Arkiv langtfra kunde betragtes som særlig righoldigt; hvad der gjemtes i de offentlige Arkiver maatte i væsentlig Grad tages med i Betragtning, og Undersøgelserne her tog Tid. Aarene ere derfor gaaede, men forhaabentlig ikke uden Nytte for Opgavens Løsning. I de talrige »Henvisninger«, som ledsage Bogen, har jeg gjort Rede for, hvorfra jeg har mit Stof, dog kun forsaavidt det ikke skyldes Lavets Arkiv. Jeg har nemlig troet det unødvendigt at henvise til Lavets egne Protokoller, over hvilke der nedenfor S. 421 findes en Fortegnelse. Bogen er væsentlig afsluttet i Begyndelsen af 1907, men de paa Lavets Generalforsamling i Marts d. A. skete Forandringer i dets Bestyrelse ville dog kunne ses S. 311 og 340-41. Hvad jeg derimod ikke har kunnet faa med, er, at Fællesboet efter afd. Murmester S. P. Beckman og Hustru under 17 April 1907 har tilskrevet Lavet, at de Afdøde have skjænket det et Legat paa 10,000 Kr., hvis Renter skulle komme gamle Murmestere og Murmesterenker tilgode. Meddelelsen sker derfor her.

Hvad de meddelte »Bilag« angaar, da har jeg mellem dem kun medtaget de for Lavet siden dets Oprettelse i 1623 gjældende Artikler og Love

samt nogle faa andre, særligt oplysende eller særligt karakteristiske Aktstykker, heriblandt hvad der er bevaret af Lavets Korrespondance med Murerlavene i Dantzig, Dresden og Lüneborg (1736-40) angaaende dets Stilling som et i zünftig Forstand fuldgyldigt Lav. Disse sidste Aktstykker, som i deres Helhed først sent bleve mig bekjendte, have ikke været trykt för, saa lidt som Artiklerne af 7 Marts 1623. — I Registeret har jeg ikke medtaget ethvert Navn, der findes i de paa forskjellige Steder i Bogen meddelte Fortegnelser over Lavets samtlige Medlemmer (Mestere, Svende), men kun de Navne, som forekomme ogsaa udenfor Fortegnelserne.

Maatte nu mit Arbejde svare til Lavets Betydning og Lavets Ønsker.

I April 1907.

C. NYROP.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Wer Gott vertraut hat wohl gebaut.....	1
Brudsten og brændte Sten.....	7
Klosterbrødre og frie Murere.....	13
Fra Livet i en Bauhütte.....	19
Steinmetzzeichen, Stenhuggermærker.....	26
Symbolik og Frimureri.....	34
Danske Stenhuggere.....	44
De første danske Murere.....	53
Kongelige Bygmestere.....	58
Murerlavene vise sig.....	64
Lavsartikler og Kongemagt.....	70
Svendeforhold.....	83
Personlige Forhold.....	89
Politi og Tilsyn.....	101
Streng Tider, Pest og Storbrand.....	111
Efter Branden.....	119
Kristiansborg.....	130
Zünftighed.....	141
Mestere og Frimestere.....	162
Disciplinære Forhold.....	183
Stenhuggere, Gibsere og Andre.....	200
Kalkværksdrift.....	209
Fra Fremgang til Nedgang.....	217
Om nogle Murmestere.....	235
Tiden fra 1848 til 1851.....	249
Den gamle Tid slutter.....	263

	Side
En Overgangstid.....	281
Nutid	290
Lavets Tillidsmænd.....	314
Slutning.....	342

Bilag	351
Henvisninger	423
Register.....	439

LAVETS HISTORIE

BILLEDFORTEGNELSE

	Side		Side		
1.	Kbhvns Murerlavs Segl.....	3	31.	Murværk fra den ældste Del af Him- lingøje Kirke	51
2.	Odense Murerlavs Segl	3	32.	Byfjæl fra Drejø	52
3.	Nyborg Murerlavs Segl	3	33.	Kalkmaleri fra Tirsted Kirke	54
4.	Murværk af Brudsten	8	34.	Oldermænden f. Stkhlms Murere 1487	55
5.	Murværk af brændte Sten (Munke- skifte)	8	35.	Odense Murerlavs Segl	67
6.	Et Stykke af Danevirkemuren	10	36.	Kbhvns Murerlavs Segl.....	67
7.	Bjernede Kirke för 1890.....	11	37.	Odense Murerlavs Segl	67
8.	Kloster-Lægbrødre o. 1300.....	14	38.	Mursvendenes Lade	142
9.	Frie Murere (Stenhuggere) fra 15 Aarh. ..	16	39.	Murmesternes Lade	144
10.	Strassburg-Hyttens Segl 1524	20	40.	Mursvendenes Tin-Velkomst	145
11.	Hvælvingsplan m. indskrevne Mærker ..	29	41.	Mursvendenes Skjænkekande	146
12.	Slægten Böblingers Mestermærker ..	30	42.	Mursvendenes Tudkande	148
13.	Syv Svendemærker	31	43.	Mursvendenes Sygebøsse	149
14.	Kvadratur-Nögler.....	31	44-46.	Tre Tinbægere.....	150
15.	Triangulatur-Nögler	31	47.	Mursvendenes Sølv-Velkomst	151
16.	Firpas-Nögler	32	48.	Sølvvelkomstens oprindelige Fane. ..	152
17.	Trepas-Nögler	32	49.	Skilt fra Ch. H. Møller 1748	152
18.	Ti symbolske Tegn.....	35	50.	Skilt fra J. J. J. Petersen 1752.....	152
19.	Ottekant	36	51.	Skilt fra Andreas Sihm 1772.....	153
20.	Konstruktion paa en Ottekant	37	52.	Skilt fra Carl Chr. Martens 1773... ..	153
21.	Konstruktion paa en Firkant	37	53.	Skilt fra C. J. Fossati 1775	153
22.	Konstruktion paa en Trekant.....	38	54.	Skilt fra Andr. Joh. Svendsen 1780 ..	154
23.	Bauhytte-Dören i Domkirken i Würz- burg.....	39	55.	Skilt fra Hans Uttenthal 1781.....	154
24.	Bog-Vignet fra 1745	41	56.	Skilt fra Joh. Chr. Vest 1786.....	154
25.	Bog-Vignet fra 1872	42	57.	Skilt fra J. C. Schottmann 1786....	154
26.	Gravmæle fra Vinderslev Kirkegaard ..	46	58.	En af Murmesternes Sølv-Lysestager 1782	155
27.	Kvadersten fra Blærekirke	47	59.	Mursvendenes Kommandostav.....	156
28.	Mærker i Granitkvadre fra Øster- Vandet Kirke	49	60-61.	To af Mursvendenes Processions- Passere.....	157
29.	Stenhuggermærker fra Lunds Dom- kirke	50	62.	Murerlavets Kundschaft fra 1785 ..	160
30.	Fra Karlslunde Kirke	51	63.	Gewelft at opmure til Mesterstykke 1715	174

	Side		Side
64. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1717	175	103. Carl Köhler	311
65. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1734	176	104. N. P. Andersen	314
66. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1781	177	105. V. Bald	315
67. Aarhus Murerlavs Segl	206	106. R. Berlin	315
68. Aalborg Murerlavs Segl	206	107. Axel Broe	316
69. Aalborg Murerlavs Segl	206	108. Overretssagfører J. L. Busch	317
70. Mich. Bälckows Skydeskive	238	109. Arkitekt Böttger	318
71. J. B. Schottmanns Skydeskive	238	110. Chr. Jul. Carstensen	318
72. Chr. O. Aagaards Skydeskive	238	111. Chr. Dabelsteen	319
73. P. M. Quists Skydeskive	238	112. J. J. Deuntzer	319
74. J. H. Lyththans	240	113. J. W. Frohne	320
75. Ditlev Vilh. Klein	244	114. Alb. Fugmann	320
76. Den Grund, D. V. Klein havde at konstruere ved sin Mesterprøve ..	245	115. N. Henning Hansen	322
77. Den nævnte Grund i bebygget Stand	247	116. V. Hasforth	322
78. Lærebrev paa Tysk 1813	252	117. Chr. Jensen	323
79. Lærebrev paa Dansk og Tysk 1818	253	118. Arkitekt Emil Jörgensen	324
80. J. H. Kornbech	265	119. Th. Kröncke	324
81. Kundschaft med dansk og tysk Text 1856	267	120. Arkitekt Aage Lauritsen	326
82. Oldgesel-Segl	268	121. C. A. C. Leser	327
83. Sølv-Ligskilt 1796	270	122. Chr. Leser	327
84. Sølv-Ligskilt 1796	271	123. C. Licht	328
85. Sølv-Ligskilt 1796	272	124. Thorvald Lindhard	328
86. Svendestiftelsen i Smedegade	273	125. N. C. Lindhard	329
87. C. C. Bönecke	292	126. J. K. Lund	329
88. Niels Mathiesen	292	127. N. O. Mynster	331
89. Peter Ph. Petersen	293	128. Chr. Olsen	331
90. Carl R. Ette	293	129. Laur. P. Petersen	332
91. H. N. Fussing	297	130. Rasmus Petersen	332
92. S. P. Beckman	300	131. E. Pihl	333
93. Vilhelm Köhler	300	132. Arkitekt Anton Rosen	334
94. Carl Kruse	301	133. Fuldmægtig Alfr. Scheibel	334
95. Th. Mathiesen	301	134. Carl Schiötz	335
96. Chr. Semann	302	135. H. Schumacher	335
97. Niels Rasmussen	305	136. Carl Thiel	336
98. J. J. Bruun	309	137. Arkitekt Alfr. Thomsen	337
99. P. P. Gram	309	138. Direktør Johan Tronier	337
100. E. Rothe	310	139. C. P. Wienberg	338
101. E. Lyththans-Petersen	310	140. Edv. Wienberg	339
102. N. Juul-Petersen	311	141. Andr. Wildt	339
		142. Arkitekt F. Frehse	340
		143. Poul Poulsen	340
		144. Chr. Erik Rasmussen	341
		145. Ole Svendsen	341
		146. Murerlavets Banner	343

WER GOTT VERTRAUT, HAT WOHL GEBAUT.

MELLEM vort Lands Haandværkere indtage Murerne en særlig Stilling. De staa ikke helt som de andre. Og at det er saaledes, kan bl. A. læses ud af de Segl, som forskjellige Byers Murerlav i Tidernes Løb have brugt. Vi kunne se det af de tre nedenfor afbildede Segl fra Kjøbenhavn, Odense og Nyborg. Hvilke andre Lavs Segl vi end tage for os, Bagernes eller Skomagernes, Snedkernes eller Smedenes, da se vi i dem enten en eller flere Gjenstande, som det paagjældende Haandværks Udøvere frembragte, som f. Ex. en Kringle ved Siden af en Strut, en Hestesko sammen med to korslagte Nøgler, eller noget af det Værktøj, som Lavets Medlemmer benyttede, og deromkring en Indskrift, som fortæller, at Seglet blev brugt af det og det Lav i den og den By. Selv det allermindste Lav i den allerringeste By møder med sit særlige Segl. Ethvert af dem vil være Noget for sig. Men ud af de her afbildede Murersegl taler en helt anden Aand, vi møde her Noget, der vil samle og ikke skille eller splitte.

Der er i dem afbildet forskjelligt Murerværktøj, hvortil for det sene Nyborg-Segls Vedkommende endnu kommer en Mur med en Hvælving over. Det er i Overensstemmelse med andre Lavs Segl, men nu kommer det Særlige: paa dem alle tre læses den samme Indskrift, der ganske i Modstrid med de andre Lavssegl Intet fortæller om, at Seglet skal bruges af et bestemt Lav i en bestemt By. Den giver et for dem alle fælles Sprog, der ligesom samler disse Lavs Medlemmer i eet stort Samfund. Kun i Seglet for Odense antydes det ved den deri anbragte Lilje, i al Stilfærdighed, at det hører til i Hovedstaden paa Fyn. Liljen er Odenses Byvaaben.

At det paagjældende Sprogs Ord ere tyske, skulle vi ikke opholde os ved her. Vi skulle senere komme til at undersøge, hvorledes det staaer til med Forholdet mellem Tysk og Dansk i Murernes Lav. Det skal ogsaa kun lige bemærkes, at det ældste Aarstal, der findes paa disse Segl, er 1623. Det er i denne Sammenhæng en Tilfældighed. Vægten ligger her paa selve Indskriften, paa den Samlingstanke, der aander ud af den, og den er selvfølgelig ældre end 1623, saa vist som Murerne i længst forsvundne Tider have staaet ordnede i halvt klosterlige Samfund, vi komme til det nedenfor. Og saa gjælder Sproget

Wer Gott vertraut hat wohl gebaut

endda maaske ikke alene den byggende Mester og de Svende, der med ham udføre det haarde, ofte farlige Arbejde; det gjælder muligvis ogsaa Bygherren, den, for hvem Arbejdet udføres, til hvem Huset bygges. Ja, sikkert er det, at Murerne paa mange Maader staa særligt.

Det er et fornøjeligt Øjeblik, naar Skræderen kommer med den bestilte nye Klædning, Skomageren med de nye Sko, Smeden med et nyt Redskab o. s. v., men hvad Mureren yder, vækker dybere Glæde. Hvad han præsterer, er Virkeliggjørelsen af ofte ivrige og inderlige Ønsker, der strække sig udover en lang Fremtid, Ønsker om en Slægts Fremtidslykke i et nyt Hjem. Hvad Murerne frembringe, er nemlig smaa og store Hjem, Hjem for Borgere, Hjem for Fyrster, Hjem for Ordet, som Herren vor Gud taler til Menneskene. Og saa vist som et Slots Taarne og en Kirkes Spir kunne ses viden om, saa vist er der blevet og vil der altid blive lagt i væsentlig Grad Mærke til de Arbejder, som frembringes ved Murernes Kunst, der selvfølgelig er ældgammel. Fortællingen om Taarnet i Babel vidner derom. Her i Landet har Murernes Kunst dog kun virket en begrænset Tid, og det er da et for de danske Mureres solide Jævnhed talende Træk, at de kun sjældent have pyntet sig med deres Haandværks høje Alder. Saa have andre Haandværk forstaaet det anderledes: Snedkerne tage baade Moses og Salomon til Indtægt som Snedkere, Smedene møde op med Tubalkain, og Tømmerne pege paa baade Adam og Noa.¹

Det er forøvrigt særlig med Tømmerne, at Murerne maa sammenlignes. Og her er en Række Lighedspunkter. De tømre og mure jo paa ganske de

samme Huse. Begge Haandværk ere ikke alene Bygningshaandværk men Friluftshaandværk, og de have ned i Tiden haft et ganske ensartet Forløb deri, at Svendenes Antal i dem begge forholdsvis tidligt blev saa stort, at de umuligt — som Skik og Brug vedblev i de andre Haandværk — kunde være tilhuse hos den Mester, de tjente. Svendene i disse Haandværk udviklede sig med andre Ord under friere Forhold, og saa er det endelig endnu værd at lægge Mærke til, at disse to Fag ere de eneste, i hvilke Svendenes Formænd have Navnet Polerere d. v. s. Talere (parleurs).

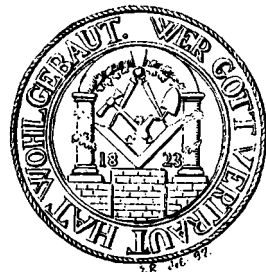
Atter og atter har en Tømmerpolerer og en Murpolerer staaet ved Siden af hinanden ved en Bygnings Rejsegilde, talt og skaalet, saaledes som det

1. Kjøbenhavn.

2. Odense.

3. Nyborg.

var Tilfældet den 24 Oktober 1777, da Tømmerkonstruktionen for Kuppelen paa Frederik V's Kapel ved Roskilde Domkirke var rejst. I en endnu bevaret Dialog strides de her med sirlige Talemaader om, hvilket af de to Haandværk der maatte siges at have de fleste Fortrin og som Følge deraf maatte stilles øverst. Og forsaavidt maa det siges, at Tømmerpolereren bar Sejren hjem, som det blev ham, der beholdt det sidste Ord. Men dette var nu omtrent givet paa Forhaand, ti et Rejsegilde finder jo Sted, naar Tagværket er rejst, og Tagværket er Tømmerarbejde. Et Rejsegilde er altsaa særligt en Tømrernes Fest, og Tømmerpolererens nødvendige Sejr bliver derfor nok saa formel som reel. Overfor hans Fremhæven af de tømrede Stilladser og Bueslag, uden hvilke Murerne maatte staa hjælpeløse, er det nok saa vægtigt, naar Murpolereren spørgende henstiller, om vel Nogen, der ser en færdig Bygning, skjænker de til dens Opførelse brugte Stilladser

og Buestillinger blot en Tanke. Hvad det kommer an paa, er de færdige Mure, Bygningen. Det betyder heller ikke stort, at Adam og Noa nævnes som Verdens første Tømmermænd med Bemærkning om, at »Tømmermester var för Murmester«. Det er en utvivlsom Sandhed; ligesom det er sandt, at vi her i Landet have haft tømrede Hjem længe för murede Hjem, men sikkert er det ogsaa, at lige i samme Nu, som de murede Hjem trængte igjennem, sank Vægtskaalen afgjort til Murhaandværkets Gunst.¹

Da Taget paa Slutteriet i Kjøbenhavn 1678 var rejst, fik Tømmerne, hedder det, »deres ordinaire Rejsetønde«, men Murerne en Tønde Øl »til (for) Grundslag«. ² Det synes altsaa, som om Murere og Tømrere ikke altid have staaet sammen ved Rejsegildet. Dette var Tømmerernes Fest, som Grundstenens Lægning var Murerens. Og med Hensyn til en Bygnings varige Sikkerhed spillede Grunden absolut den største Rolle, den skulde bære de tykke Mure og de slanke Piller, der igjen skulde bære de mægtige Hvælvinger og de høje Taarne. Murerne betød her langt mere end Tømmerne, saa vist som det i lange Tider var en langt større Begivenhed, at der her i Landet rejstes et Stenhus, end at der tømredes et Bjælkehus. Ja en Stenbygning betragtedes i lange Tider som et saa stort Særsyn, at de, der frembragte den, Murerne og Stenhuggerne, i den almindelige Bevidsthed stilledes langt over alle andre Haandværkere. De maatte kunne byde over hemmelige Kræfter, de maatte staa i Forbund med skjulte Magter. Man paavirkedes i saa Henseende navnlig af de murede Kirker.

De skjønne, store Rum, de slanke Piller, de høje Taarne talte i den Retning. Og hertil kom endnu som noget givet, at alle onde Aander stod sammen i rasende Kamp mod enhver ny Kirke, der rejstes til Guds Ære. Trolde og Jætter fnyste imod dem. Allerførst gjaldt det da om at finde det Byggested, hvor Kirken var bedst beskyttet mod Mørkets Magter. Guds Moder viste ved en himmelsk Ild, hvor Maribo Kloster skulde bygges, og sine Steder viste en flyvende Due Vej. Naar man selv skulde finde Stedet, brugte man ofte en med nyfødte Kviekalve forspændt Vogn; hvor den stansede, dør var Stedet. Og troede man, at den Onde i egen Person var paa Spil, løsslap man en Aften to ved særlig Ernæring til Kamp med ham beredte Tyre. Saaledes gjorde man i Raklev, hvor man Morgenen efter fandt den ene Tyr liggende død efter den stedfundne vældige Kamp, men den anden i Behold paa en Høj, der altsaa maatte være det fredlyste Sted. Dør gravedes da Kirkens Grund.³

Men det var ikke nok med at have faaet Stedet slaact fast. Det gjaldt ogsaa om at beskytte, hvad der blev opført paa dette Sted, og her lyder det, at Liv maa dække, hvad Liv skal vække. Paa een Kirke kan der da ses et i en Sten udhugget Lam, paa en anden en liggende Dreng, og paa endda en Række Kirker et Menneskehoved. Stenene, der vise disse Fremstillinger, ere ikke fremtrædende. Snart ere de anbragte oppe ved et Taarnvindue, snart nede i Sökkelen, men de føre dog i deres Skjulthed en vægtig Tale. Sagnet vil, at i Grunden paa enhver af disse Kirker er et levende Væsen bragt som Offer for Kirkens Liv; et Lam, en Dreng, en Mand eller Kvinde er dér bleven levende indemuret.¹ Ved denne Offerhandling have Murerne spillet en Rolle. Det var jo deres Arbejde, som derved sikredes; paa en saadan Grund kunde de bygge trygt.

Forøvrigt er det ikke let her at holde Bygherren og Bygmesteren med hans Arbejdere ude fra hinanden. Er det f. Ex. Bygherren eller Bygmesteren, der villig vil ofre sig for ved Jættens Hjælp at faa en Kirke opført? Baade i Lund og Kalundborg skal den nævnte Jætte som Betaling have Bygherrens eller Bygmesterens Öjne og Hjærte, hvis han ikke, naar Kirken er færdig, kan nævne Jættens ved Navn. Kirken blev rejst, den var saa godt som færdig, og i urolig Spænding lagde den fromme Mand sig paa en nærliggende Høj. Han vidste ikke Navnet; nu gjaldt det hans Liv. Men da kom Navnet til ham indefra Höjen. Jættens Kvinde tyssede dér paa sin lille Sön og fortalte ham, at hans Fader Find snart vilde bringe ham den kristne Mands Öjne at lege med. Og dermed var Sejren vunden. Nu kjendte han Navnet; nu stod han som de hemmelige Kræfters Herre.²

Stenhuggernes og Murernes Haandværk øvedes som en höjt beundret, mærkelig Kunst, der omgaves med en vis mystisk Glans. Fra Udlandet var den kommen til os, og dér stod den ganske paa samme Maade.

Da Klosteret Arges skulde bygges nede i Rumænien, skete det, at onde Magter hver Nat ødte den foregaaende Dags Arbejde, og Bygmesteren blev det da i en Dröm betydet, at Bygningen kun kunde fuldføres, saafremt en Kvinde blev indemuret i Grunden. Da vedtog de fromme murende Mænd i troende Betagethed, at Loddet skulde ramme den første Kvinde, der kom til Byggestedet, og strax nærmede Bygmesterens unge Hustru sig. Han blegnede forfærdet over det store Offer, der forlangtes af ham, men det maatte bringes. Under hendes jamrende Klage murede han selv om hende³:

Alt Muren sig højned og dækkede helt
Lænderne brede og Brysterne smaa,
Læberne røde og Øjnene blaa.
Men hende den Stakkel ej mere man saa.

Intet Offer var for stort for at føre Kunsten frem, den i hine Tider sjældne Kunst, der lod dens Udøvere blive søgte færende Folk. I Ære og Anseelse drog de fra Byggested til Byggested, fra Land til Land, medbringende og udøvende deres beundrede Færdighed, deres gennem Tiderne udviklede Traditioner og Vedtægter. De vare ikke bundne i Lav endnu, de vare frie Kunstnere, frie Murere, og denne Fortid er det, der har sat sine Spor i den særlige Stilling, Murerne, som ovenfor antydet, have faaet mellem vort Lands Haandværkere. Det er ogsaa den, der har ladet Murernes Hammer og Murernes Skjødskind spille en Rolle i andre Forsamlinger end de arbejdende Mureres. Fortidens frie Murere og Nutidens Frimurere staa ganske sikkert ikke uden Forbindelse.

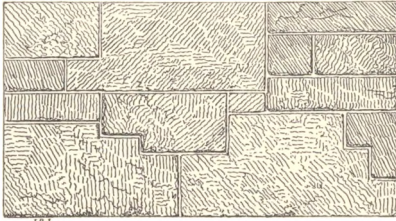
BRUDSTEN OG BRÆNDTE STEN.

DA vi her i Landet begyndte at rejse Bygninger af Sten, var det, som ovenfor antydet, væsentlig Kirkerne, der først tænktes paa. Men om hvorledes eller af hvem Arbejdet ved disses Opførelse blev gjort, vide vi Intet. Herom er der ikke levnet os nogen Meddelelse. Vi have kun Bygningerne selv at holde os til, forsaavidt der endnu i vor Tids Kirker findes Rester af hine Tidens Murværk. Men det gjør der, og ivrige Spørgere have faaet dem til at svare, endog saaledes, at der ud af Svarene er voxet indholdsrige Beretninger, der bl. A. tale om udenlandsk Paavirkning.

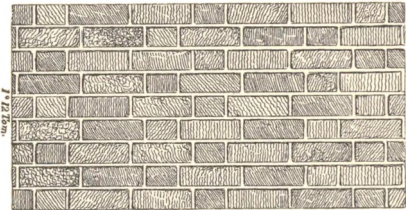
Blandt Spørgerne maa N. L. Höyen nævnes som den Første. Han har bl. A. udspurgt Domkirken i Ribe, og efter hans Mening er det oprindelige Arbejde i den »ofte saa fortrinligt«, at det næppe tør tilskrives indenlandske Arbejdere. Trækirke-Byggerne kunde ikke med eet Slag blive Mestere i Sten-teknik, og med Forholdene ved Domkirken i Trondhjem for Öje gjættede han paa en fra England kommende Indflydelse.¹ En saadan var formentlig tilstede ved Trækirkerne. Vald. Koch har dog i sin Afhandling om normanniske og irske Bygningsformer i danske Kirker kun Lidet at sige i saa Henseende for Stenkirkernes Vedkommende.² Den engelske Indflydelse har næppe været stor, og særlig ikke i Ribe. Saa har Julius Lange meget Mere at fortælle om en i Roskilde Domkirke paaviselig Paavirkning fra Frankrig. Kirken dør peger tilbage paa Katedralen i den nuværende belgiske By Tournai, hvad der fuldstændig stemmer med, at den byggeinteresserede Biskop Stefan af Tournai († 1203) stod i livlig Forbindelse med endog to Roskilde-Bisper, først med Absalon og derpaa med Peder Sunesön. Jul. Lange mener for

vist, at der har været indkaldt en fransk bygningskyndig Mand som Leder af Arbejdet ved Domkirkens Opførelse, men samtidig mener han at kunne fastslaa, at den udenlandske Mester kun har haft mindre gode (indenlandske) Arbejdere til sin Raadighed, ti »Roskildekirken, der i Kompositionen er den interessanteste og virkningsfuldeste af alle vore større Kirkebygninger, er ogsaa den, der i Haandværksarbejdet viser mest Famlen og Usikkerhed«. ¹

Heller ikke den franske Indflydelse blev dog af Betydning for Udviklingen her i Landet. Der var en anden nærmere, den, der kom til os fra vor sydlige Nabo, og som bl. A. gav sig tilkjennde i Ribe. Jakob Helms siger i sin Bog om Ribe Domkirke, at Köln paa en vis Maade maa betragtes som

4. Murværk af Brudsten.

5. Murværk af brændte Sten (Munkeskifte).

en Moderstad for de mange jyske Kirker, der ere byggede af rhinsk Tufsten. Efter ham er Ribe Domkirke ved dette sit Hovedmateriale et Led »i den store og mærkelige Række Kirkebygninger, der i den første Fjerdedel af vort Aartusinde ere blevne opførte af Andernachegnens vulkanske Tuf, og hvis Gebet med det rige og mægtige Köln som Tyngdepunkt strækker sig fra Ingelheim i Nærheden af Mainz, hvor dette Byningsmateriale mødes med den røde Sandsten fra Neckar og Main, hele Rhinen ned lige til dens Udløb — og endnu langt videre«. ² Der kan læses Mere herom i hans senere Værk »Danske Tufstens-Kirker« (1894).

Vore Kirker bleve imidlertid ogsaa opførte af indenlandske Materialer, af Kamp, Fraadsten (Kildekalk) og Kridtsten. Kampen er anvendt raa eller kløvet, i sidste Tilfælde viser den en bane^t Side, Fraadstenen og Kridtstenen optræder udskaaren i Kvadre. Og at her var Kampesten i store Mængder, kan ses deraf, at der endog er Grund til at tro, at der er udført Granit-

kvadre fra Jylland.¹ Til disse indenlandske Bygningsmaterialer af naturlige Sten kom endelig noget senere den kunstig frembragte Sten, Murstenen eller den brændte Sten. Og her staa vi paany ved en Paavirkning fra Tyskland. Kjendskabet til dette nye Bygningsæmne kom til os derfra. Biskop Anselm af Havelberg havde i Tiden mellem 1147 og 1152 bygget en Murstenskirke ved Præmonstratenser-Klosteret i Jerichow (Brandenburg), formentlig Nordtysklands ældste, sikkert daterede Murstenskirke, og kort efter holder Teglstenen sit Indtog i Danmark. Da Valdemar den Store 1181 blev begravet i Ringsted Kirke, lagdes der en Blyplade i hans Grav, der kort nævnte de mest fremragende Ting, han havde udrettet: han havde overvundet og kristnet Rygens slaviske Befolkning, forstærket Danevirke med en af brændte Sten opført Mur og af brændte Sten bygget et Taarn paa Sprogø.²

Indførelsen af den brændte Sten som Bygningsmateriale betragtedes altsaa som en Begivenhed. At kunne bruge Mursten istedenfor Brudsten følte som et Fremskridt. Det var da ogsaa først og fremmest en stor Nemhed. Der var ikke længer Tale om møjsommeligt at skulle søge sit Materiale sammen eller forskrive det. Landet fik hurtigt en Række Teglbrænderier.³ Og med Nemheden fulgte dernæst en betydelig Besparelse. Der blev saaledes naaet Meget herved. Men i alle Henseender var den brændte Sten ikke lutter Fremskridt. J. B. Löffler gjør med et Suk opmærksom paa, at Tegllens Indførelse var et Skridt tilbage i den monumentale Bygningskunst. Den stansede Udarbejdelsen af Skulpturer og hæmmede en fri Udformning af de arkitektoniske Led.⁴

Til Danevirkemuren passede Teglstenen godt. Det var en svær c. 20 Fod høj Mur, som Kong Valdemar, vistnok i 1163, rejste tæt foran Dronning Thyras Kampestensmur paa det særlig udsatte Sted mellem Kalegat og Kurborg. Murstenene, der her benyttedes, vare som Regel røde, nogle dog ogsaa gule eller graalige, men uden Hensyn til Farven vare de alle 24—27 Cm. lange, 11—12 Cm. brede og $7\frac{1}{2}$ — $8\frac{1}{2}$ Cm. tykke. De have altsaa væsentlig de samme Dimensioner som de senere saa kaldte Munkesten, men det senere saa kaldte Munkeskifte, to Løbere og en Binder i gjentagen Rækkefølge, var ikke kjendt endnu.⁵ Løbere og Bindere følge i Danevirkemuren paa meget forskjellig Vis efter hinanden. Hvad der her er karakteristisk, er imidlertid, at dette sikkert første danske Teglstens-Monument helt er opført af Tegl. Der er andre Monumenter, der enten ved deres Historie eller ved

deres endnu tilstedeværende Mure paa en ganske anden Maade kunne fortælle om, hvorledes Brudstenen og den brændte Sten kæmpede.

Til de førstnævnte Monumenter hører Roskilde Domkirke. Den var af Biskop Sven Norbagge († 1088) tænkt som en skjøn Kvaderstenskirke. Den

6. Et Stykke af Danevirkemuren.

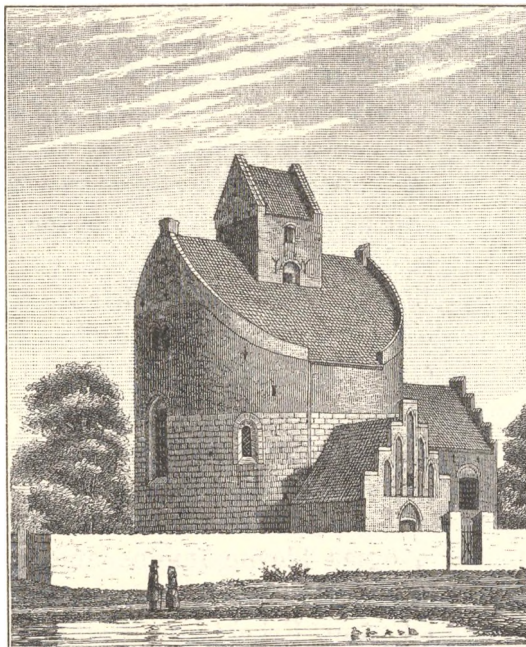
skulde efter hans Bestemmelse opføres af udmærket Stentavleværk, »insigni lapideo tabulatu« hedder det, hvad der just er de samme Udtryk, der blev brugt om Opførelsen af Ribe Domkirke, en afgjort Brudstenskirke. Den byggedes jo af rhinsk Tuf og blev paabegyndt af Biskop Thure, der faldt i Slaget ved Fodevig 1134. Men medens Kirken i Ribe blev lykkelig fuldført og staar endnu, gik det helt anderledes med den af Biskop Svend paa-

begyndte Brudstenskirke i Roskilde. Den er ganske forsvunden og blev erstattet af en Murstenskirke, der væsentlig maa tilskrives Biskop Peder Sunesön († 1214).¹ Naturstenen blev fortrængt. Og hvor hurtigt og afgjørende dette skete, kan ses klart i to andre sjællandske Kirker, saaledes som de staa den Dag idag, nemlig Kirkerne i Bjernede og Fjenneslevlille, begge i Omegnen af Sorø.

Hvad nu først Kirken i Fjenneslevlille angaar, da er den henimod 1150 opført af Asger Ryg, der til dens Mure benyttede raa og kløvet Kamp, medens han til Hjørnekvadre samt Vindues- og Dørindfatninger anvendte tilhuggen Kamp, Faxekalk og Kridtsten. Men da det prydende Tvingtaarn omtrent 1170 blev sat paa den, muligvis af hans Enke Fru Inge, byggedes det uden Hensyn til Kirkens Brudstenskarakter af Tegl.² Og vende vi os herefter til Kirken i Bjernede, der er opført af Sune Ebbesen til Knardrup († 1186), da er den til godt elleve Alen fra Jorden bygget

af smaa, raat tilhuggede Kampestenskvadre, der saa med Eet afløses af store, røde Mursten, der synes anbragte af uøvede Hænder.³ Her som i Roskilde Domkirke have Arbejderne formentlig staaet fremmede overfor det nye Materiale. Forøvrigt skal det ikke lades uomtalt, at vore bygningskyndige Forskere mene at kunne udtale, at Klosterkirkerne i Sorø og Ringsted ere vore ældste af Tegl opførte kirkelige Mindesmærker (1160—80).⁴

Datidens Kirker vare selvfølgelig ligesom Nutidens først og fremmest fredelige Gudshuse, men i hine urolige Tider, hvor et pludseligt Overfald f. Ex. af en Venderskare ikke var noget Usædvanligt, var det en god Ting at have et sikkert Tilflugtsted, og ikke faa Kirker paa udsatte Steder bleve

7. Bjernede Kirke før Ombygningen i 1890—92.

da indrettede til paa bedste Maade at kunne gjöre Fyldest i saa Henseende.¹ Saadan Hensyn satte da sine Spor, ogsaa i Retning af solid Byggemaade, og det var ikke unødvendigt. Alle Datidens Kirker vare nemlig ikke saa solidt opførte, som de gjerne vilde give sig ud for at være. Der byggedes Kirker, hvis Mure kun bestod af to Skaller med et hult Mellemrum, der opfyldtes af raa Kamp, Murbrokker o. Lign., hvorover der gjødes grusblandet Kalk. Den nu forsvundne Kridtstenskirke i Vindinge, sydost for Roskilde, var et Exempel paa en saadan usolid Byggemaade; den skrev sig fra Tiden henimod det tolvte Aarhundredes Midte, men er nu nedreven.²

Saa vel Tufstenen som Teglstenen kom til os fra Tyskland, der selvfølgelig endnu paa mange andre Maader fik Indflydelse paa vore Kirkebygninger. Men der er dog ogsaa gaaet en, skjönt lille Ström herfra tilbage til Tyskland. Der udviklede sig her i Landet smaa ejendommelige Nuancer i den kirkelige Bygningskunst, og disse Ejendommeligheder ere herfra komne til Vendernes Land (Rygen og en Del af Pommern), der blev kristnet fra Danmark og derfor blev henlagt under Roskilde Bispedømme. Man troede en Tid, at Murstene med en ejendommelig skraa Rifling vare et særlig dansk Fabrikat, og at disse Stenes Forekomst i Kirker dernede var et Vidnesbyrd om deres danske Oprindelse. Saaledes forholder det sig dog ikke. Lignende Stene ere ogsaa blevne fundne andensteds.³ Men desuagtet er det sikkert, at der er arkitektoniske Spor, som fra Venden føre tilbage til det mægtige Kloster i Esrom. Erkebiskop Eskil († 1182) gjorde Cistercienserne her ivrige for at bringe Korset til hine hedenske Egne, og givet er det, at de som en stærk Stamme »udstrakte deres Grene hinsides Havet i Slavien«.⁴

KLOSTERBRØDRE OG FRIE MURERE.

AL Viden og Kunnen var i væsentlig Grad knyttet til Datidens Klostre. I dem frededes der om et virksomt gudhengivent, Liv, der saa Alt i Belysning af Guds Ære. Saaledes var det bl. A. i den af den hellige Benedikt († 543) indstiftede Orden. Fra Benediktinernes Klostre udstraalede der rig Kultur og Civilisation, særlig ogsaa paa Bygningskunstens Omraade. Og da den hellige Ild i dem en Tid ligesom mindske- des, var der ivrige Mænd, der ved en ny streng Regel gjengav Ordenen sin gamle Kraft, hvad der bl. A. blev til Gavn for det i Schwarzwald saa skjönt beliggende Kloster i Hirschau. En af Klosterets Forstandere fra denne Tid, Abbed Vilhelm († 1091), var virksom ved Opførelsen af ikke mindre end 23 Klostre med tilhørende Kirker.¹

Det store Byggearbejde, som det nævnte Kloster herved blev Midtpunkt for, kunde umuligt bestrides af Klosterets Munke alene. Abbed Vilhelm knyttede derfor Lægbrødre til det, og Klosteret i Hirschau blev herved det første tyske Kloster, som aabnede sine Døre for disse nye Brødre. Allerede 1009 høre vi om saadanne i det italienske Kloster i Farfa. I et særligt Hus boede her Skomagere, Skrædere, Guldsmede, Emaljører (»inclusores«) og Glarmestere under klosterlig Tugt. Den heri liggende Spire blev imidlertid videre udviklet i Hirschau. Abbed Vilhelm ordnede de fromme Lægfolk (»laici conversi«) eller, som de ogsaa kaldtes, de Skjæggede (»barbati«) under en bestemt Regel, der bl. A. bød, at de selv Intet maatte eje, at de skulde lyde den, der af Klosteret blev gjort til deres Overordnede, og at de med Troskab skulde udføre, hvad de blev sat til, men saa vilde Klosteret

ogsaa i alle aandelige Ting yde dem hele sin betydningsfulde Hjælp for Livet baade her og hisset, hvor Skjærsilden truede. Og der var mange kyndige og dygtige Lægfolk, der fandt Sjælero paa denne Maade. Det berettes, at der mellem Klosterets Lægbrødre var de ypperste Arbejdere baade i Tømmer og Jern ligesom de fortrinligste Stenhuggere og Murere (»fabri, lignarii et ferrarii, latomi et muratores optimi«).¹

8. Klosterlige Lægbrødre
fra Tiden omkring 1300.

Men Abbed Vilhelm blev ikke staaende ved at organisere en Skare klosterlige Lægbrødre, han föjede endnu til den en Række Haandlangere (»oblati«), der skulde bære Tømmer og Sten til Bygningerne, der vare under Opførelse, bringe Sand og Vand tilstede samt læske Kalk. Og han drev det til, at han paa een Gang kunde mønstre 150 Munke, 60 Lægbrødre og 50 Haandlangere,² en hel Hær, der under oprigtig Syndsbejdelse ved anstrengt legemligt Arbejde til Guds Ære haabede gennem en kort lutrende Skjærsild at kunne indgaa til den evige Salighed.

Kirken var den centrale Magt i Datidens Samfund, hvad der maaske allerbedst ses af de begyndende Korstog. Der var Ild og Begejstring over Mødet i Clermont 1095, paa hvilket Pave Urban II rejste Korstogsfanen og fik Mængdens Svar »Gud vil det«. Det var dyb Alvor for baade Høje og Lave, naar de her böjede sig for Kristi Ord, der ved denne Lejlighed symbolsk bleve anvendte: »Hvo, som ikke tager sit Kors og følger mig, kan ikke være min Discipel«. I hundredetusindevis strömmede Krigere fra Evropa i et Par hundrede Aar under store Besværligheder til det hellige Land. I Datidens naive Tro faldt Erobringen af det jordiske Jerusalem sammen med Erobringen af det himmelske.

Og som der blev seet paa Korstogene, blev der seet paa Opførelsen af Kirker. Fromme Mænd og Kvinder gav rige Gaver hertil og priste sig lykkelige ved

personlig at kunne bære Sten til et værdigt Gudshus. Det er kun naturligt, at Gejstligheden her gik i Spidsen — der kan paavises en Række Biskoper og gejstlige Mænd, der med Kyndighed kunde lede et Byggeforetagende — og det er endvidere kun naturligt, at Kirkebygningerne voxede i Storhed og storslaaet Pragt. Den beskednere Rundbue afløstes af den fordringsfuldere Spidsbue, den ydmyge, fladloftede romanske Stil maatte vige for den med vidunderlig fint udførte Hvælvinger og Taarne udstyrede, næsten himmelstræbende Gotik.

Der kom Fart i Bygningskunsten, den voxede i Vælde og Skjønhed. Det er i saa Henseende tilstrækkeligt blot at pege paa saadanne Monumenter som Notre Dame i Paris og Domkirken i Strassburg. Men denne Udvikling, der gik Haand i Haand med en stærk Væxt af Datidens Byer, forandrede ogsaa lidt efter lidt Arbejdsledelsen og Arbejdsmaaden i den voxende Bygningskunst. Uddannelsen maatte blive mere faglig, og trods Modstand fra de byggende Klostermænds Side opstod der flere og flere verdslige Bygmestere og Byggearbejdere. Allerede 1099 synes der at have været en verdslig Stenhugger-Forening («consortium latomorum») i Liege, som Byens Biskop i et givet Tilfælde uvillig søgte Hjælp hos. Men Resultatet blev da ogsaa, at den paagjældende bygningskyndige Lægmand, der skulde yde Hjælpen, i Vrede over Biskopens Optræden imod ham, blev hans Drabsmand. Forholdet var fjendtligt. 1157 forbyder Cisterciensernes Kapitel alle under det hørende Munke og Lægbrødre at arbejde for Lægfolk.¹ Men hvad hjalp det, at Klostrene stod imod, Udviklingen gik dog sin Gang. Der kom endog to forskellige Rækker verdslige Byggearbejdere. De i Lav til en enkelt By bundne Murere og de mere frit arbejdende Stenhuggere, der knyttedes sammen i »Bau«-Hytter paa de Steder, hvor deres Virksomhed krævedes. Fra Hirschau kunde Abbed Vilhelm sende smaa organiserede Skarer («fraternitates»)² af Munke, Lægbrødre og Haandlangere ud til Arbejde paa forholdsvis fjærne Byggesteder, og det er, som om disse Arbejdsskarer have været Forbilledet for, ja endog Spiren til de senere Hütte-Forbindelser. Der behøvedes jo væsentlig kun det, at det læge Element voxede saaledes op i Dygtighed og Selvfølelse, at det tog Ledelsen, og saaledes er det da sikkert ogsaa sket.

For Klostrenes Vedkommende medførte Udviklingen paa denne Tid, at de efter tidligere at have ligget omkring paa Landet, nu kom til at

faa Bolig i de med Haandværkere efterhaanden godt forsynede Byer, hvad der gjorde, at Munkenes Udvikling mere og mere gik over fra Haandens til Aandens Arbejde, fra Hammer og Passer til Bog og Bön.¹

Men Munkenes Efterfølgere i de forskjellige Bau-Hytter følte sig. De mente, at de stod over de almindelige Murere. Steinmetze kaldtes de paa Tysk, og en Steinmetz er noget mere end en Steinhauer eller Stenhugger, der vel

9. Frie Murere (Stenhuggere) fra det 15. Aarh.

oprindelig kun er en Stenbryder. En Steinmetz er den, ogsaa i kunstnerisk Henseende vel oplærte Stenhugger, en Sten- og Billedhugger, der bl. A. former og anbringer de fint huggede Stendele, der tilsammen danne den skjønne gotiske Kirke. Han arbejder og murer paa en anden Maade end den almindelige Stenhugger og den almindelige Murer.

Midt i det trettende Aarhundrede eksisterede der i Strassburg en Steinmetz-Hütte, det var paa den Tid snart to Hundrede Aar siden, at Grundstenen

til Domkirken dør var bleven lagt, men der var endnu intet Murerlav. Et saadant kom imidlertid, noget senere, og da som Noget, der var Hytten underordnet. Dennes Mester (werckmeister vff der steinhutten, magister operis) førte Banneret, som Murerne skulde slutte sig til saavel ved den almindelige Sikkerhedstjeneste i Byen som i Krigstilfælde. Det skete imidlertid, at Hytten helt kunde forsvinde fra Strassburg, i vanskelige Tider maatte Kirkebyggeriet stanse. Stenhuggernes Mejsler ophørte at lyde, der blev stille om den lukkede Hytte, men Byens Murerlav — vedblev at arbejde. Saaledes skete det i Tiden ved 1385. Murerlavet blev saa sin egen Leder, og

da Hytten derefter vaagnede til nyt Liv, var Lavet ikke villigt til at lyde dens nye Mester Ulrich von Ensingen. Sagen kom for Byens Raad, og dettes Afgjørelse den 7 December 1402 viser paa een Gang frem og tilbage. Hyttens overordnede Stilling, der stod med gamle Tidens Hævd, blev understreget, samtidig med at Lavets mere højnede Forhold bleve anerkjendte. Murerlavet skulde ikke mere følge Hyttens Banner. Men dette Resultat opnaedes nærmest kun derved, at der blev givet Hyttens Medlemmer en ny Frihed, de fritoges helt for Deltagelse i Byens Sikkerhedstjeneste, samtidig med at de selvfølgelig vedblev at have den dem fra gammel Tid tilkommende Ret til at udføre Arbejde for alle Byens Klostre og gejstlige Stiftelser, ja til at lave baade Gravmæler (»ein sarg«) og Bade (»ein lauatorium«) for private Personer. Denne deres Ret blev udtrykkeligt godkjendt, men saa blev der tilføjet, at kom en udenfor Hytten staaende Steinmetz til Strassburg og vilde arbejde dør, kunde han kun faa Ret dertil ved at blive Medlem af Lavet.¹

Kampen mellem Lavet nede i Byen og den som oftest højtliggende Kirkes Bauhütte gaar igjen mange Steder. Saaledes da ogsaa i Köln. Her bliver det i 1398 slaaet fast, at de Friheder, der tilkomme Hyttens Mestere fremfor Lavets i Antagelse af Svende, skulle vedblive, »as dat van alders gewest is«. Ja, endnu i 1443 er Lavet her underordnet Hytten. I dette Aar bestemmes det nemlig, at Hyttens Svende kunde blive Medlemmer af Lavet ved at betale en rhinsk Gylden, som vel at mærke erlægges til »dem Domwerkmeister«, d. v. s. til Hyttens Leder; alle andre Steinmetze skulde betale to Gylden.²

Hyttens Medlemmer staa udrustede med Frihed paa Frihed. Man ser op til dem og deres mureriske Virksomhed. Den er ikke bunden med alle de Baand, som de opkommende Byer troede det rigtigt at paalægge de Lav, der dannede sig i dem. Overfor de lavsbundne Murere vare Hyttemedlemmerne Tidens frie Murere, der for Tysklands Vedkommende ligesom personificeres i den Strassburger Werkmeister Erwin von Steinbach († 1318), den Mand, der som den daværende Hyttes Leder i 1277 lagde Grundstenen til Strassburg-Domkirkens herlige Façade. Personlig er han os helt ubekjendt. Hvad hans Navn angaar er det endda kun sikkert, at han hed Erwin; »fra Steinbach« er en senere, muligvis usikker Traditions Tilføjelse, og i ethvert Tilfælde maa det fuldstændigt staa hen, hvilket af Tysklands mange Steder

med dette Navn, der herved sigtes til. Men hans store Værk vil bære hans Ry til de seneste Slægter, Goethe skriver i 1773 begejstret om ham, »und von der Stufe, auf welche Erwin gestiegen ist, wird ihn keiner herabstossen«. ¹ Traditionen vil, at han har holdt Ret i alle Bau-Hyttens Sager, siddende som en Fyrste under en Baldakin. ²

FRA LIVET I EN BAUHÜTTE.

HVORLEDES Forholdene have været ordnede i Tysklands tidligste »Bau«-Hytter, kan der Intet siges om. Der er ingen Oplysninger at øse af. De første Bestemmelser, vi kjende, ere fra en saa sen Tid som 1459, og de pege kun forsaavidt tilbage, som de selv sige, at de bygge paa »solche gute gewohnheit und alt herkommen, so ihr altfordern und liebhaber des hantwercks vor alten zitten in guter meynunge gehenthabt habent«; bl. A. skulle Svendene i den Hytte, de arbejdede i, »alle ordenunge und fryheit halten, die uff derselben hütten von alter herkumen sind«. Hvad vi imidlertid bestemt se, er, at de nye Bestemmelser havde en ganske trang Fødsel. Der var først forberedende Møder i Strassburg og Speyer, og de Bestemmelser, der derefter den 25 April 1459 bleve vedtagne i Regensburg, samlede næppe alle Vedkommende som Underskrivere. Mærkeligt er det saaledes, at Conrad Roritzer, Bygmesteren ved Domkirken i Regensburg, det Sted, hvor Mødet blev holdt, ikke findes imellem dem. Og han har dog sikkert staaet venlig til Bevægelsen. Af et Regnskab kan det ses, at »die fremden meister steinmeczen« bleve beværtede, ganske sikkert i Domkirkens Hytte, med 6 Kander »wälisch« og 6 Kander »francken« Vin. Til Forklaring kommer man til at tænke paa, at de vedtagne Bestemmelser selv vise, at man kjendte Tilfælde, hvor en Mesters Foresatte (»öbern«) »mit gewalt oder mit recht« satte igjennem, »dass er nit in der ordenunge sin solt«.

Det var muligvis ikke Alle tilpas, at Hytte-Forholdene fik en fastere Ordning; de strakte sig nemlig vidt om. Ved Mødet i Regensburg samledes

mindst 19 Mestere og 26 Svende fra Tysklands forskjelligste Egne samt fra Schweiz; mellem Mesterne kan eksempelvis nævnes Jost Dotzinger fra Strassburg, Lorentz Spenning fra Wien, Peter fra Basel og Steffen Hurder fra Bern. Og hele det store Landomraade deltes ved denne Lejlighed i fire Dele, hver under sin Hovedhytte, henholdsvis i Strassburg, Köln, Bern og Wien, og de fire Mestere, der stod i Spidsen for disse Hytter, blev hver paa sit Omraade »oberster rychter«. I stedet for Bern traadte dog meget snart Zürich, og der tillagdes Hytten i Strassburg en vis Overhøjhed.

Hvad der saaledes var skabt, var ingen Lavforbindelse. Den enkelte Hytte var intet Lav. Dens Varighed var som Regel begrænset. Naar det Byggeforetagende, der havde fremkaldt den, ophørte, opløstes den, og det var kun Hytterne ved de store Kirker, som man byggede paa i Aarhundreder, der fik en fastere Karakter. Der var noget vist Bevægeligt, noget Vandrende ved dem. Det var en Arv, de havde fra de gamle byggende Munke- og Lægbrødreskarer, og det er muligvis da ogsaa disses gudelige Karakter, der gaar igjen, naar det i Reglerne fra 1459 fordres, at enhver Mester og Svend mindst een Gang aarlig skal skrifte sine Synder og nyde det hellige Sakramente. »Die meistern und die wercklütten, die der almächtige Gott gnadeclich begobt hatt mit ir kunst und arbeit gotteshüser und ander köstlich werck zu beuen und davon ir lybesnarung erlich verdienen«, skulle i Taknemlighed »bedacht werden gottesdienst zu meren und dadurch auch ir seelenheyl zu verdienen«. I Strassburger-Hyttens forøvrigt sene Segl — noget tidligt kendes ikke — ses den hellige Jomfru med Kristusbarnet paa Armen.

10. Strassburg-Hyttens
Segl 1524.

Til Belysning af, at Hytterne ikke ere noget Lav, har det dernæst ogsaa sin Interesse at se, at ingen Hytte efter de nævnte Regler har nogen Lade; der nævnes Intet i dem om, at Noget skal foregaa for aaben Lade.

De tale kun om, at Hytterne have en Bog og en Bøsse.

I Bøssen samles alle regelmæssige Afgifter samt idømte Bøder; i Bogen opskrives Hytternes Vedtægter, ligesom hvad der Tid efter anden passerer. Naar en Hytte opløses, skal dens Bog indsendes til Hovedhytten, selvfølgelig forsaavidt den har en Bog, ti det forudsættes oftere, at der var Hytter uden Bog.

Bemærkes kan det endelig ogsaa, at en »Stadtmeister« et Sted i Bestemmelserne omtales som en udenfor Hyttekredsen staaende Mester, hos hvem en af Kredsens Svende ikke udenvidere kan tage Arbejde. Der er en Forskjel mellem det stedlige Murerlav og Hytten. Dennes Medlemmer skulle bl. A. helst være frie for »at hugge Sten og at mure«, de stod over de lavsbundne Murere, hvis Hjælp hertil kunde benyttes.

Bestemmelserne af 1459 gjøre forøvrigt et ikke heltud færdigt Indtryk. Der er Noget af et Forsøg over dem. De begynde med en Udtalelse om, at hvis man et eller andet Sted skulde finde en eller anden af de vedtagne Bestemmelser for haard eller for mild, da maatte man mildne den eller skærpe den »nach der zitt und des lands notdurfft«. Og saaledes gjorde man i Sachsen. Paa to Møder i Torgau vedtog en Del Mestere, »Pallirer« og Svende fra en Række sachsiske Byer 1462 en omfattende Ordning, om hvis Artikler de forøvrigt sige, »dass sie gemacht werden sind auss dem texte des alten haubtenrechts (hüttenrechts?)«. I dem dukker det glimtvis frem, at Livet i Hytterne havde sine bestemte ceremonielle Former.

Den vandrende Svend, der første Gang træder ind i en fremmed Hytte, skal gjøre det med en »Gruss« (Hilsen): »Gott grüsse euch, Gott weyse euch, Gott lone euch, euch obermeister, pallirer und euch hübschen gesellen«. Hans Ankomst fører til »geschenke«, ved hvilken den Regel, der ellers gjælder for Fortæringen »zu dem vesperbroth«, kan overskrides. Der er i det Hele Tale om flere saadanne smaa Traktementer, f. Ex. naar en Mester har indsat en Polerer (»pallirer«), og Svendene have tilsagt at ville lyde ham, »dann soll der pallirer es meistern und gesellen verschenken«. Der ydes ogsaa Noget, naar Mesteren giver en udlært Dreng (»diener«) sit Tegn, og hertil ville vi komme tilbage, naar vi i næste Kapitel særlig behandle Spørgsmaalet om Stenhuggernes Tegn, de saa ejendommelige Stenhuggermærker. Men i hvilken Anledning end de paagjældende Traktementer fandt Sted i Hytten, gjaldt den Regel, at de ikke maatte holdes i Arbejdstiden, men først naar Vesperroen var indtraadt. Det skulde Polereren paase. Han skulde i det Hele ved et Slag med en Hammer angive, naar Arbejdet begyndte og igjen ophørte; men ellers slog Polereren to Slag og en Mester tre Slag, naar de vilde fange Opmærksomheden. Polereren skal være den Første i Hytten om Morgenen og den Sidste, der forlader den ved Middagstid eller Aften. Der er i det Hele en Række Artikler om, hvorledes han skal lede Arbejdet

og være overfor Svendene. Han er Taleren, den, der taler til dem paa Mesterens Vegne. Det er kun mærkeligt, at der ikke synes paalagt ham nogen gudelig Pligt, ti selvfølgelig give ogsaa disse Torgauer-Bestemmelser Gud Æren i Alt. Mesterne skulle af ethvert »Værk«, de forestaa, det være stort eller lille, give en gammel Groschen paa enhver af Jomfru Marias hellige Dage til Guds Tjeneste, og Svendene skulle følge med deres Mester til Højmesse i Kirken hver Søndag ligesom paa enhver høj Fastedag.

Herefter kunde man tro, at Hytteforholdene helt igjennem vare en ren Idyl, men Bestemmelserne indeholde en Række Bud, der klart vise, at saaledes var det ikke. De rejsende Svende, der kunde blive i en Hytte Vinteren over, men ved St. Hansdags Tid, »wenn man die kron hanget«, paany fik Vandrelyst, vare stærke, varmtblodige og sikkert ofte voldsomme Naturer. Atter og atter forbydes det Svendene at møde op med »rüchtige frauen«, »böse frauen« eller »versprochene frauen«; Svenden faar en stor Bøde, hvis han drikker eller spiser for meget, »sich übertrinckt oder überisset«, og helt galt gaar det ham, hvis han stjæler, røver eller myrder, i saa Fald bliver han for evig Tid udstødt »aus dem hantwerk«. Af saadanne Bestemmelser er der flere, og nogle af dem vende sig ogsaa mod Svendenes nærmeste Overordnede Polereren. Han ifalder Straf, hvis han om Mandagen kommer for sent til sin Mester, og han maa selvfølgelig ikke paa nogen Maade »seinen meister abdringen von seinem bau mit worten oder mit werken«. Her som allevegne kunde der altsaa være Uro og Ufred, og da der i 1498 søges Stadfæstelse paa Artiklerne af 1459 med nogle Ændringer, hedder det i Indledningen til de af Kejser Maximilian I stadfæstede Bestemmelser: »nun ist etlich irrung gewesen unter unser hantwerk«. Derfor havde en Del Mestere og Svende Aaret för været sammen i Basel, og de noget forandrede Artikler vare Resultatet af et nyt Møde 1498 i Strassburg. Man vedtog dèr at mildne nogle Bestemmelser, »die zu hart gewesen im buche«, og som derved havde »diese bruderschaft gehindert«.

Af de helt igjennem dog kun mindre betydelige Forandringer er der een, der angaar Læretidens Længde, og det er muligvis den, der har foranlediget den største Uro. 1459 bestemtes det, at Læreaarene skulde være fem, idet det ved Siden heraf fordredes, at den, der var udlært hos en Murer, paany skulde lære i ikke mindre end tre Aar hos en Hyttemester, hvis han vilde arbejde i Hytten. Det var strænge Bestemmelser, som man

fra een Side troede at maatte holde paa overfor en opkommende Lyst til at nedstemme Fordringerne. Man stod skarpt imod hinanden. Men Resultatet blev et Kompromis. Det hedder i de stadfæstede Bestemmelser, at Een, der kun har tjent fire Aar, ikke kan optages i Broderskabet, det skulde da være, at han betalte to Gylden for det manglende Aar. En Lærling kunde altsaa nu komme igjennem med fire Aar, men paa den anden Side var Betalingen herfor to Gylden, et efter Datidens Forhold ganske stort Beløb. Det vilde ikke blive mange, der kunde komme til at gjøre Brug af Bestemmelsen. Men ligegyldigt en Indrømmelse var det — muligvis overfor den Stemning, der udgik fra Byernes Lav.

Nu kom der forøvrigt en for Hytternes Medlemmer trang Tid. Reformationen, der væsentlig overflødiggjorde de store Kirker med de mange Altere, brød ind over Landene, og de herved skabte Forhold satte deres Spor i Hyttevedtægterne af 1563. I lang Tid var »viel missbreuch in dem steinmetze-handwerk eingerissen«, hedder det, men saa samledes en stor Del Mestere og Svende, først i Basel og derpaa i Strassburg, hvor de nye Artikler vedtoges. I Strassburg, Wien, Köln og Zürich skulde der vedblive at være Hovedhytter, om hvilke Landene grupperedes ganske som för, men derfor vare Forholdene langt fra som tidligere. Det fordres endnu, at Svendene »jährlich zum heiligen sacrament gehen«, men der er ikke længer Tale om nogen Syndsbekjendelse, og det store gudelige katolske Apparat, der fyldte saa godt i de tidligere Artikler, er helt faldet bort. Men der holdes her paany en beskyttende Haand over, at Læreaarene ikke maa være under fem, ja har Een staaet i Lære hos »einem Maurer, der kein Steinmetz ist«, maa der derfor ikke slaas af i Fordringen om de fem Aar, Bestemmelsen er altsaa endnu strengere end Bestemmelsen fra 1459, men den synes nærmest kun at staa som en ydre Form, man mener at burde opstille. Forholdene vare i Virkeligheden gjennemgaaende blevne i en ikke ringe Grad løse. Mesteren, der antager en Lærling (»diener«), skal samtidig kræve en Borgen paa ikke mindre end tyve Gylden, »damit die diener desto ehe bleiben und zu redlichen steimetzen werden«. Lærlinge løb altsaa hyppigt deres Vej uden at bryde sig om de paabudte fem Aar. Deserterede de mon til Byernes byggende Lav? Og hvad Svendene angaar, da findes det fornødent at indskærpe, at de roligt i Hytten skulle vente paa deres Stene »und nit mehr zusammen laufen geschwetze zu treiben«. De maa heller ikke »sich rottiren oder ver-

binden sammthafft aus einer fürderung zu ziehen und ein bau hinderstellig machen«, d. v. s. de maa ikke nedlægge Arbejdet paa en Bygning, gjøre Strike, og derved forsinke Bygningens Opførelse, »darumb bisher allermeist von herren und städten unserer brüderschaft eintrag beschehen ist«.

Broderskabet har med andre Ord lidt stærkt ved saadan selvraadig Optræden fra Svendenes Side. Arbejdet er formentlig gaaet fra Hytterne til de byggende Lav, der mere og mere svang sig op. Hvad hjalp det herimod, at det paany blev indskærpet alle Broderskabets Medlemmer (»werckmann, parlier und geselle«), at de ikke maatte undervise Nogen, der ikke hørte dem til, i »steinwerksgebrauch«, hvad hjalp det, at det nu paabødes, at Lærlingen, naar han var udlært (»so man ihn ledig schlagt«), »bey seinen trewen und ehren« skulde love ikke for Nogensomhelst at røbe »den steimetzen gruss und auch die schenck«? Broderskabet var dog ikke mere det gamle Broderskab, Forholdene vare helt forandrede og Broderskabet med dem. Byernes lavbundne Murere vare rykkede langt op. 1459 kunde en Mester undtagelsesvis være sammen med en anden Mester om et Arbejde, naar denne anden Mester var hans »Mitbruder«, d. v. s. Medlem i en Hytte, 1563 er det nok, at han er »Mithürger«. Lavenes Mestere nærmede sig stærkt til Hyttmesterne.

Det har i saa Henseende stor Interesse at se, at det under Forhandlingerne i Strassburg om Artiklerne af 1563 nær var blevet slaaet fast som en Hytte-Regel, at den, der havde staaet fem Aar i Lære hos en Steinmetz, skulde have Ret til at hugge og mure, medens den, der kun vilde lære i tre Aar, skulde kaldes Murer og kun have Ret til at mure. Herved vilde en Murer, skjönt med mindre Ret, være bleven anerkjendt Medlem af Hytten. Endnu den Gang blev et saadant Brud med Fortiden dog holdt nede. Men længe lod det sig ikke gjøre. Da Hovedhytten ved St. Stefans Taarn i Wien traadte sammen den 20 Februar 1637, underskrives de Bestemmelser, som blev Forhandlingernes Resultat, af femten Mestere, men af dem var kun syv rene »Steinmetzmeister«, een var »Maurermeister und Steinmetz« og syv »Maurermeister«. Det hedder nok i Bestemmelsernes første Punkt, at Hytten forbliver »in ihren alten Wirden und Standt«, men Broderskabet var dog nu delt i to Haandværk, der havde hvert sit Mesterstykke, og som stod hvert for sig, naar en Dreng antoges eller en Lærling gaves fri. Hytten var bleven til to Lav, der væsentlig samledes om en fælles Lade.

Det er ejendommeligt at se Hütte-Bestemmelserne fra 1459 gaa igjen som en »Steinmetzen- und Maurerordnung« i Klagenfurt 1628, selvfølgelig dog med nogle Tilføjelser og Forandringer. Mellem de sidste skal her noteres, at »steinwerk« overalt er gjort til »stein- und maurwerk« og »ordnung der werklütt« til »bruderschaft«. Som 1637 i Wien staa Murerne her paa lige Trin med Stenhuggerne. Disses oprindelige Hytter ere under en fortsat, fremadskridende Omdannelse til Lav.¹

STEINMETZZEICHEN, STENHUGGERMÆRKER.

Vi have ovenfor set, at de fra Fortiden bevarede Mure kunne give Oplysninger. De kunne svare paa Spørgsmaal; de kunne paa deres Vis tale. Den Maade, Stendelene ere lagte tilrette paa, den Form, de have, det Totalbillede, de samlede frembringe, fortæller tydeligt om Tid og Stil. Men de kunne give endnu flere Oplysninger. I en Række Bygningsdele, Kvadre og tildannede Sten, har man fundet indhuggede Mærker: Bogstaver, Redskaber og tilsyneladende Bomærker, som ganske sikkert fortælle om de Mestere og Arbejdere, der her have været i Virksomhed. Man har fundet disse Mærker i Bygninger fra Oldtiden som i forholdvis nye Bygninger, og i den nyeste Tid har man ivrigt aftegnet dem, samlet dem og sammenstillet dem. Der er en stor og vidtløftig Litteratur om dem, der imidlertid langtfra er enig i Betragtningen af, hvad disse Mærker betyde. Da de særlig ere hyppige i Gotikens Bygninger, vil det imidlertid være naturligt, at vi tage vort Udgangspunkt i Bau-Hytternes Tid, og saa bliver da det første Spørgsmaal, som her skal besvares, det: omtales disse Mærker i de Bestemmelser, der ordnede Hytteforholdene? Og her er da det Forunderlige, at de slet ikke nævnes i de grundlæggende Bestemmelser af 1459, i de sachsiske Bestemmelser fra 1462 omtales de derimod endog flere Gange, for saa igjen at blive nævnte kun een Gang i de centrale Strassburg-Bestemmelser af 1563.¹

Heraf kan man da formentlig slutte, at Mærkerne ikke have været en Ting, der i fremragende Grad beskjæftigede Datidens Sind, de lokale Hytter kunde paa dette Punkt ordne sig mere eller mindre selvstændigt. Men saa forskjelligt har man dog næppe set paa de herhen hørende Forhold, at vi

jo ikke nok tör antage de Regler, der kunne uddrages af Bestemmelserne fra Torgau, som de i det Væsentlige almindeligt gjældende.

Først og fremmest fremgaar det da af dem, at Tegnet eller Mærket meddeltes den udlærte »Diener« af hans Mester. Hytten som saadan er ikke med herved, spiller ingen Rolle her. Den enkelte Mester bestemmer Tegnet og giver den Udlærte det, uden at der ved denne Lejlighed er Tale om nogensomhelst Höjtidelighed. Tegngiveren og Tegnmodtageren ere altsaa hurtigt færdige med hinanden. Men en lille Fest har der dog alligevel fundet Sted. Den nye Svend synes at have haft en Forpligtelse overfor sine nye Kolleger i Henseende til »sein Zeichen zu verschenken«, han har altsaa skullet give dem et Traktement; de vedkommende Bestemmelser paalægge nemlig hans Mester at have et Öje med, at det Traktement, som den nye Svend ved den Lejlighed giver, holdes indenfor visse Grænser baade med Hensyn til, hvormange der indbydes og med Hensyn til, hvad der fortæres. Forsaavidt er Alt forstaaeligt, men nu kommer paa Tegngivningens Omraade det Forunderlige, at en Mester ogsaa kan tildele en Ikke-Udlært et Tegn, nemlig naar Mesterens Arbejde i Hytten af en eller anden Grund ophører, og Lærlingen derfor maa forlade ham og vandre til en anden Mester. Og det Forunderlige vedbliver. Den saaledes med et Tegn udrustede »Diener« anses ikke som Svend. Han maa ikke »sein Zeichen verschenken« og er altsaa ikke Broder med Svendene. Paa den anden Side betragtes han dog som den, der har »fortjent« (verdient) sit Tegn, og det paabydes ikke, at Ingen maa arbejde sammen med ham, saaledes som det med Strenghed lyder, naar En har gjort sig skyldig i at »kjøbe« et Tegn: »bey dem soll niemand stehem«.

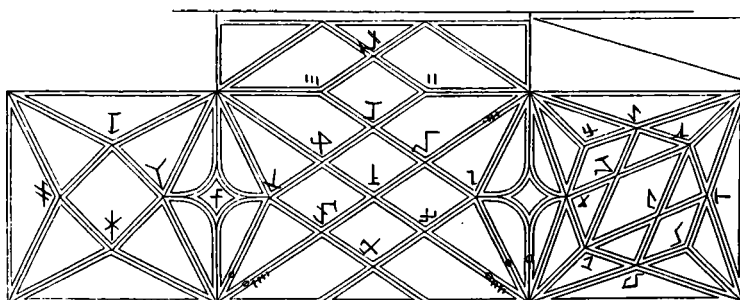
Der er imidlertid endnu en Bestemmelse, som der maa dvæles ved her, en Bestemmelse, der aabner et helt nyt Perspektiv. Efter den er det nemlig muligt, at der kan komme en Svend, ja endog en Mester til Hytten, veloplärt i Haandværket eller Kunsten, men uden at besidde noget Tegn, og som derfor anmoder om at faa et saadant. Og et Tegn kan tildeles ham, dog ikke uden videre af en eller anden Mester, men kun af Hyttens Forstander (»werkmeister«), og det først, naar Ansøgeren til et gudeligt Öjemed har givet det Beløb, som hver Gang særlig bestemmes af Hyttens Mestere og Svende, hvorpaa den Paagjældende endnu har »das zeichen zwiffelt meystern und gesellen zu schenken«; han skal med andre Ord traktere dobbelt, saavel Mesterne som Svendene.

Vi staa her overfor et Tilfælde, der efter de sachsiske Bestemmelser aabenbart er et Undtagelsestilfælde, men som desuagtet er af den største Interesse, fordi det tydeligt viser, at man ikke allevegne indenfor Hytteomraadet lagde den samme Vægt paa Tegntildelingen som i Sachsen. Der maa have været muligvis endog mange Hytter, hvor man kunde blive baade Svend og Mester uden at behøve at komme i Besiddelse af noget Tegn, hvad der fuldt ud forklarer, at der gives samtidigt opførte gotiske Kirker, af hvilke nogle ere næsten helt uden Stenhuggermærker, medens andre ere endog rige paa dem. Og at Forholdet er saaledes, er i og for sig ikke forunderligt. Hytterne stammede jo ned fra Klostrene, og i de Kirker, der bevisligt ere opførte af Klosterne vandrende Bygningsarbejdere, af Munke og Lægbrødre, findes aldrig Stenhuggermærker.¹ I hine Forhold kunde og skulde den Enkelte Intet betyde for sig. Mærkerne skrive sig fra en udefra kommende Indflydelse, der ikke paa dette Punkt trængte igjennem til alle Hytter. Og karakteristisk er det, at Udviklingen paa dette Omraade ikke naaede videre, end at de almindelige Hyttevedtægter af 1563 kun have een Bestemmelse om disse Stenhuggermærker, den nemlig, at de, som »af Haandværket« (altsaa ikke af en enkelt Mester) have faaet et Tegn tildelt — »Ærestegn« kaldes det her — ikke egenmægtigt maa ændre det; en Forandring af det tør kun ske »mit gunst, wissen und willes eines gantzen handwerks«.

Men hvorledes benyttedes det Tegn, som vi nu have hørt om i Hytte-Bestemmelserne? I saa Henseende giver en Strid, som i 1518 udfegtedes mellem to Hytter, nogen Oplysning. Den sachsiske St. Annaberg-Hytte holdt paa, at en »Diener« kun skulde staa i Lære i fire Aar. Den kom derved i Strid med Magdeburg-Hytten, der straffede de Svende, der søgte til den og fandtes kun at have fire Læreaar. Striden kom saa for Hytten i Strassburg, der gav Magdeburg Ret og bl. A. fordrede Mester Jakob von Schweinfurt i St. Anneberg straffet. Han var Føreren for Bevægelsen dør. Han vilde imidlertid paa ingen Maade falde tilføjje, han svarede »spotlich und schmelich«, og saa lød det fra Strassburg, at vilde han ikke adlyde, da maatte man »sein zeichen in die schelmentafel insetzen«, d. v. s. sætte det paa det sorte Brædt. Men saa blev Mester Jakob helt balstyrig. Det var Skalke og Skjelme, der kunde tænke paa at fornærme hans Tegn og Ære; han havde redelig fortjent Tegnet, »welchs meyn ehr antrifft«; de kunde ikke tage det fra ham. Og Striden udviklede sig stadig videre, indtil Sachserne endelig maatte sende

Befuldmægtigede til Strassburg, hvor de kejserlige Breve i Original bleve dem forelagte (formentlig til Oplysning om fem Svendeaars Berettigelse), hvorefter de bleve »wohl vergnügt und gelobten mit Urkund ihrer Handschrift und Zeichen die Brüderschaft anzunehmen«.¹

Heraf ses, ikke alene at Spørgsmaalet om Læreaarenes Antal spillede en Rolle i Sachsen, men ogsaa at de sachsiske Stenhuggere satte deres Tegn højt. De gjorde sig til Et med det, de benyttede det bl. A. ved Underskrift. Paa ganske lignende Maade er det nu sikkert at opfatte, naar det findes indhugget i Stene rundt omkring i en Kirke eller anden Bygning. Hvor det

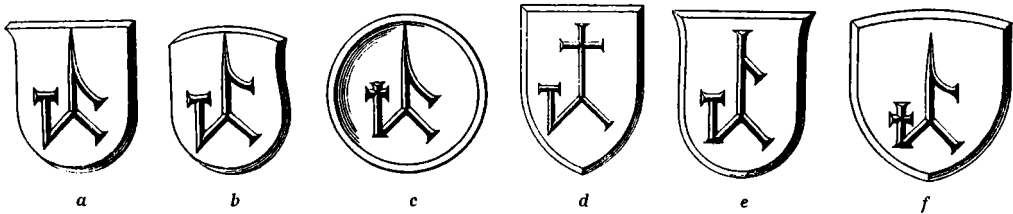

11. Hvælvingsplan med indskrevne Mærker.

er, har dets Ejer været; det konstaterer, at den, der ejede Mærket, har arbejdet her. Men mere betyder det vistnok heller ikke. Det tør ikke i Almindelighed opfattes som en Art Vaaben og ikke heller som et Garantimærke, d. v. s. et Mærke, ved hvilket Tegnejereren indestod for, at den vedkommende Sten var udført paa rette Maade.² Det er ingen Steder paabudt, at Svendene skulle mærke de af dem tildannede Stendele med deres Tegn; det er altsaa en Sag, der helt afhænger af den Paagjældendes Forgodtbefindende. Men gjør han det, saa skal, hedder det, Indhugningen ske, før Stenen besigtiges til Aflevering i Hyttens Lager. En Bestemmelse i de sachsiske Regler fra 1462 sætter Straf for en senere Indhugning, og det er ganske naturligt. Ti var en saadan tilladt, maatte der finde en ny Besigtigelse Sted til Sikkerhed for, at Indhugningen ikke havde skadet Stenen. Mærkerne ere ofte anbragte paa meget vanskelige Steder, paa smalle Kanter, der skulle staa med skarpe Konturer, og hvor en Flis let kunde slaas af ved Mærkets Indhugning. Nej, Mærket betyder formentlig kun, at den paagjældende Tegnejer har arbejdet

med paa den vedkommende Sten. I saa Henseende er det ikke uden Interesse, at der fra Hytten i Wien er bevaret to Hvælvingsplaner, i hvilke der ved de forskjellige Ribbestykker med Rødkridt er indtegnet en Række Mærker, der altsaa simpelthen staa istedenfor Navnene paa de Svende, der skulde gaa i Gang med at udføre hver sit Stykke af Arbejdet. En saadan Skare Stenhuggere kunde selvfølgelig godt indhugge deres Mærker i Samling paa eet Sted; saadanne Samletavler findes nemlig.¹

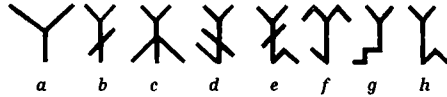
De her omhandlede Mærker ere alle lineære, ganske geometriske. Men nogle findes særligt fremhævede ved at være anbragte i et Skjold. Det er, som det med Sikkerhed er blevet eftervist, Mestermærker, og undersøge vi nogle af disse nærmere, f. Ex. de sex, der høre Familien Böblinger til, nemlig Faderen Hanns (*a*), hans fire Sønner Marx, Mathæus, Lux og Nisi (*b-e*), samt Sønnesønnen Hanns (*f*), vil det ses, at de alle udspringe fra Faderens Mærke, ere dannede efter eller væsentlig ere de samme som dette, kun

12. Slægten Böblingers Mestermærker.

med en lidt større eller mindre Forandring. Den württembergske Mesterfamilie, der i Slutningen af det femtende og Begyndelsen af det sextende Aarhundrede væsentlig var knyttet til Byen Esslingen, optræder med andre Ord med en Række Mærker, der tydeligt danne en Familie. Men der er Familienskab mellem andre Mærker end dem, der tilhøre en Række Mestere af samme Slægt. Man kan saaledes i en Bygning træffe et Mestermærke og i samme Bygning en Række af det afledede Mærker, der ikke som hans ere anbragte i noget Skjold, og her staa vi da formentlig overfor en Mester og en Række hos ham udlærte Svende, der hver af ham have faaet et af hans Mærke afledet nyt Mærke. Fra Kirken i den sachsiske By Mittweida (c. 1450) findes t. Ex. det her afbildede Mestermærke (*a*) med de af det afledede og ligeledes her afbildede syv Svendemærker (*b-h*).²

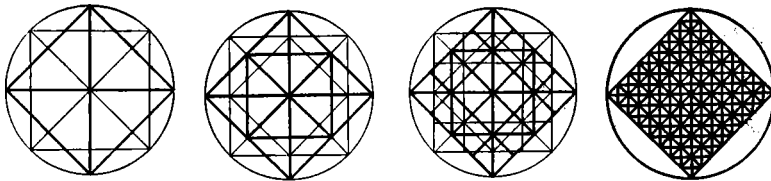
Men er det saaledes, at Svendene fik et Mærke, af hvilket det i vedkommende Fagkreds strax kunde ses, hvilken Mesters Lærling han var, be-

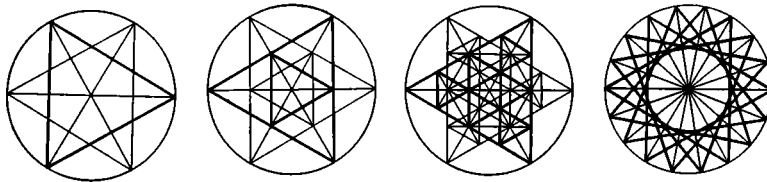
13. Syv Svendemærker (b—h) dannede af et Mestermærke (a).

gynder man at forstaa, at der var tillagt en Mester Ret til at give en Lærling, som ved Tidernes Ugunst maatte forlade ham, et Tegn. Mesteren kan særlig have sat Pris paa den paagjældende Lærling, kan særlig have ønsket, at det Tegn, han senere som Svend skulde føre, skulde vise tilbage til ham som hans Læremester, og Lærlingen kan jo ogsaa fra sin Side have ønsket altid ved sit Tegn at kunne staa just som denne Mesters Lærling, skjönt Forholdene hindrede ham i at blive helt udlært af ham. Den her omhandlede Bestemmelse viser Tegnenes Betydning i et virkelig smukt Lys.

Tegnene have haft deres ikke ringe Betydning, og efterhaanden som Studiet af dem bliver mere indgaaende, vil der muligvis kunne læses endnu

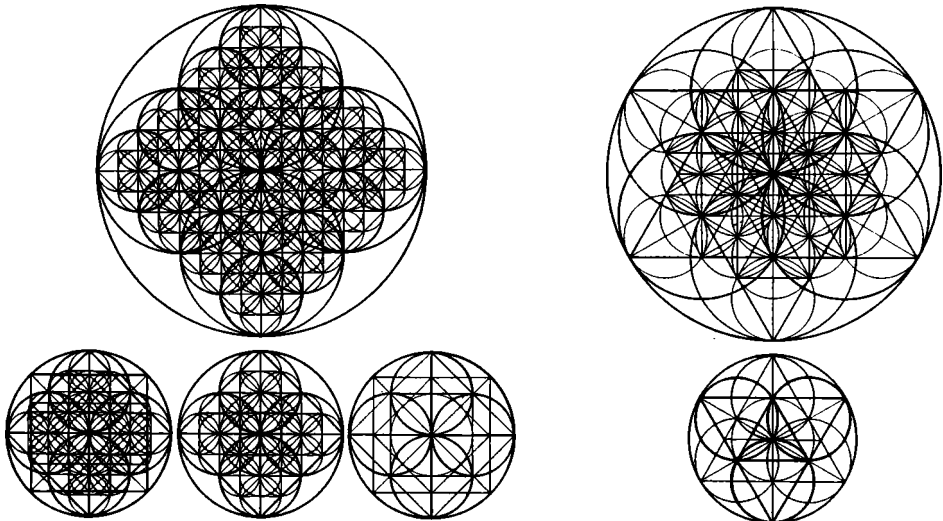
14. Kvadratur-Nøgler.

15. Triangulatur-Nøgler.

Mere ud af dem end her antydet. Men det maa sikkert betegnes som forhastet, naar en aandfuld Gransker i betaget Iver har troet at kunne underlægge alle de her omhandlede Tegn et helt geometrisk System med fire Nøgler, en for hver af de fire Hyttekredse Strassburg, Köln, Wien og Bern.¹

De fire Nøgler kalder han Kvadraturen, Triangulaturen, Firpasset og Trepasset. Den første Nøgles Netsystem faar han ved at indtegne to over X stillede diagonaldelte Kvadrater i en Cirkel og igjen i dem indtegne en Række lignende mindre Kvadrater; Triangulaturen kommer han til ved at behandle to ligebenede Triangler paa samme Maade; Firpasset og Trepasset er Kvadraturen og Triangulaturen sat i Forbindelse med krumme Linier, Cirkler. Efter Kvadraturens Linier skulde alle Tegn fra Hytteomraadet Strassburg være konstruerede; fra Triangulaturens Linienet skulde alle Köln-Hytternes

16. Firpas-Nøgler.

17. Trepas-Nøgler.

Tegn være tagne; de wienske Hytters skulde kunne findes i Firpasset og de bernske i Trepasset. Det er en stor Tanke, der ligger til Grund for det her antydede System, men her er bl. A. det at bemærke, at Tegnene ikke gjøre Indtryk af at være konstruerede saa systematisk, som det her maa forudsættes. Med deres Vinkler er det sikkert aldrig taget saa nøje, og efter de her konstruerede Nøgler kan en Vinkels Størrelse ikke desto mindre blive væsentlig bestemmende for dets Henførelse til den ene eller den anden Nøgles Kreds.¹

Hytterne, der i deres Blomstringstid hverken havde Lade eller Segl², synes ikke at have skjænket Tegnene den minutiøse Opmærksomhed, som

senere Tider saa ofte har troet paa. Hytterne som saadanne tildelte kun undtagelsesvis Tegn, det var væsentlig den enkelte Mesters Sag, og derfor høre vi heller ikke oprindelig om nogen Rulle eller Bog, hvori Tegnene bleve indførte.¹ Men uden Hensyn hertil staar det selvfølgelig fast, at Stenhuggertegn kjendes igjennem alle Tider. Fra den græske Oldtid er der bevaret saadanne paa Samotrake; der er fundet Stenhuggermærker paa baade Palatin og Kapitol i Rom; der er saavel romanske som gotiske Mærker; der er Tegn fra Renæssancen, fra Baroktiden som fra den nyeste Tid, men der kan absolut ikke fra disse Tegn sluttes tilbage til en gjennem Tiderne nedarvet, stadig fortsat Hyttevirksomhed.

SYMBOLIK OG FRIMURERI.

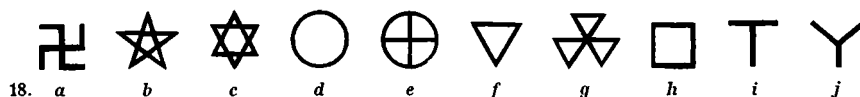
I en gammel »Steinmetz-Büchlein« er der bevaret en Række Vers om »was in Steinkunst zu sehen ist«,¹ og Opmærksomheden fæstes i dem paa

ein Punkt, der in den Cirkel geht,
der im Quadrat vnd Dreyangel steht;
trefft ihr den Punkt, so habt ihr gar
vnd kompt auss Noth, Angst vnd Gefahr;
hiemit habt ihr die ganze Kunst,
versteht ihr's nit, so ist's vmbsonst.

Det lyder saa matematisk, saa fagmæssigt at tale om Cirkler, Kvadrater og Triangler, men dog kunne disse Linier næppe betragtes som en almindelig Opfordring til at studere Matematik og Geometri. Et saadant Studium var vanskeligt den Gang. Tiden kjendte formentlig kun en praktisk Oplærelse i en Række Formler, der førte til en Række bestemte Konstruktioner, der gik fra Slægt til Slægt i Hytterne som faglige Hemmeligheder, der ikke maatte røbes. Det hele var en mystisk Kunst, og de ovenfor nævnte Linier blive da simpelthen et Stykke Mystik.

I Hytte-Bestemmelserne fra 1459 hedder det da ogsaa: »Kein werkmann noch meister noch parlirer noch geselle soll niemans, der nit unser hantwerks ist, us keinem uszuge unterwisen«, og den Mester, der staar for Hyttens Bog, skal sørge for, at den »weder durch ihn oder jemanns anders usgeschriben, geben oder geliehen werde, umb dass die bücher by ihren crefften blibent«. Hytterne havde deres Hemmeligheder, hvis Slør ikke maatte løftes af Uindviede.

Middelalderen var det dæmrede Lys' Tid, Mysticismens Tid; Skrivefærdighed og Læsekunst var kun sjælden at træffe, men derfor kunde ogsaa Tegn tale anderledes end nu. I et Punkt eller en Streg kunde der lægges en hel Mening, hvad der forøvrigt ikke var en Opfindelse af Middelalderen. I saa Henseende havde den Forgængere i de fjærneste Tider, saa godt som overalt i Verden. Det mystiske Hagekors (*a*) er ældgammelt i Indien. Det findes i »Buddhas Fodspor«, det kjendes i Persien, paa Cypern og Rhodus, i den græske og romerske Oldtid o. s. v. Det er et religiøst Symbol, et Gude-symbol; det betyder den højeste Gud, det betegner det evige Kredsløb, det beskjermer mod onde Aander, det er et lykkebringende Tegn, der fordrer Ærbødighed, ogsaa naar det gaar over til at blive et slet og ret Ornament. Slet saa ærværdigt og betydningsfuldt er næppe hverken Pentagrammet (*b*) eller Hexagrammet (*c*), men ogsaa disse Tegn have været holdt højt i Ære. Pentagrammet, den saa kaldte Drufefod, var et Trylletegn, der holdt onde Aander borte, og Hexagrammet betegnes som enten Davids Skjold eller den vise, den magiskkyndige Kong Salomons Ring.

Fra gammel Tid tale de symbolske Tegn til os, og saaledes vedblev det ned i Tiderne. Evigheden fremstilledes som en Gudinde, der paa Hovedet bar en Stjernekrans og i Haanden en Slange, der bed i sin egen Hale og derved dannede en Cirkel, Figuren, der er uden Ende og Begyndelse. Cirkelen (*d*) kom da til at betyde Evigheden. Dette Symbol tog Kristendommen i Brug, og anbragtes der nu yderligere to Diagonaler i den, kunde de, satte paaskraa, betyde det græske Bogstav χ , Begyndelsesbogstavet til Kristus, og satte lige dannede de et Kors (*e*), der jo ogsaa betød Kristus. Men man gik endnu videre i Symbolisering, den horizontale Diagonal i dette Kors betød særlig Verden og den perpendikulære Guds Enhed. Treenigheden symboliseredes i den ligsidede Triangel (*f*) eller ved tre sammenhængende, lige store Trekanter (*g*). I en Kvadrat (*h*) saa man de fire Evangelister o. s. fr., idet her endnu kun skal gjøres opmærksom paa, at Korset ikke alene fremstilledes firarmet, men ogsaa trearmet, og at dette, det saa kaldte Krykkekors, med Armene lige eller paaskraa (*i, j*), langt fra var sjældent.¹

Der kunde skjules et stort Indhold i et ringe Tegn og saaledes ogsaa i Stenbygningskunsten. Ogsaa i den yndede man Mystiken, der bl. A. helt tilegnede sig den i Schwaben fødte Albertus Magnus (f. 1193, † 1280), Middelalderens store Lærer, der i Paris og Köln læste over Teologi, Filosofi, Matematik, Fysik og Metafysik. Efter Folketroen var den lærde, kundskabsrige Mand, selvfølgelig, en Troldmand; der gives endog flere Beretninger om hans store Trolddomsmagt, og forsaavidt kunde han jo let fremtrylle Planen, efter hvilken Domkirken i Köln blev bygget, ti den tillagde man ham. Andre sagde dog, at Planen fremkom ved en guddommeligt Indskydelse hos ham, Guds Moder stod ham bi. Men ligegyldigt, hvorledes den fremkom, hans var den, og den gotiske Stenbygningskunst skal efter ham være bleven kaldt den Albertinske Kunst. Man gik i mystisk Tro paa hans forunderlige Storhed ud fra, at det var ham, der som den Første overførte Gotikens Hemmeligheder paa tysk Grund, at det var ham, der som den Første konsekvent og videnskabeligt udviklede »die Kunst des Achtorts«. Han skal til nyt Liv have gienopvakt de Gamles symbolske Sprog, der en Tid havde slumret, han skal have tilpasset det til den kabbalistiske, matematiske og geometriske Bygningskunst, og Enheden for denne skal han have fundet i Stjernen med de otte Spidser, der blev den nye Bygningskunsts mystiske Nøgle. »Otte var fra gammel Tid Teosofernes vigtigste Tal, som det Dobbelte af Fire Guds Signatur i den synlige Verden«! Saaledes er der talt i forunderligt uklare Ord om hans Virksomhed.¹ Kun Skade, at det ikke historisk kan paavises, at Albertus Magnus nogensinde har beskæftiget sig med Arkitektur. Det er en Stenhugger, Mester Gerhard von Riel, der vel snarest kan nævnes i Forbindelse med den første Plan til Domkirken i Köln, og om Albertus Magnus kan det muligvis kun antages, at han i al Almindelighed har støttet et Ønske om, at Kirken maatte blive opført ikke i romansk Stil, men i den nye Stil, den gotiske, som han havde lært at kjende ved sit Ophold i Frankrig.²

Af Interesse er det dog her at se den gotiske Bygningskunst blive kaldt Ottekants-Kunst. I Ottekanten, der fremkommer ved at lægge to Kvadrater over hinanden og saa dreje den ene en Ottendedel rundt, er alt-saa hele Gotiken skjult tilstede. Ottekanten faar en mystisk Betydning som den lille Spire, det ringe Frø, der paa en vidunderlig Maade satte Frugt i det rige »Maaszwerk« og de høje, fine Spir.

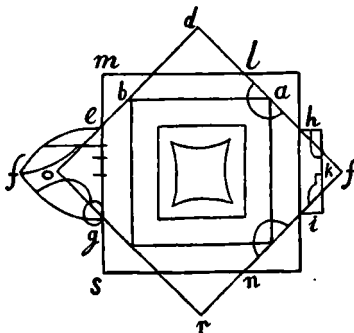

19. Ottekant. Og Ottekants-Kunsten beholdt sit Navn ned gennem Tiderne. Endnu

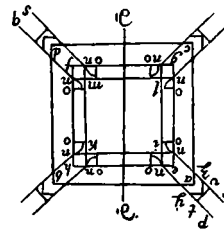
1806 kunde Opgaven for Stenhuggernes Mesterstykke i Nürnberg lyde paa at gjøre et Udkast til en Kirke »nach dem Grunde des Achtecks oder nach dem Achtort und Achtuhr«. ¹ Men Ottekanten var ikke eneherskende.

Kejser Augustus' Bygmester Vitruvius skrev en mærkelig Bog »De architectura«, der i Tidernes Løb er bleven omplantet fra Sprog til Sprog. 1521 blev den oversat paa Italiensk af Cesar Cesariano, der tilføjede en Række Oplysninger om Domkirken i Milano, som han kaldte et Resultat af tysk Symmetri, af de tyske Bygmesteres Regel. Den saaledes skabte italienske Vitruv blev i 1548 oversat paa Tysk af Lægen og Matematikeren Walter Rivius, der tog Milano-Oplysningerne med, og han bruger Udtrykket »der deutschen Steinmetzen Grund« om det Raadende og Bærende i Milano-Kirkens Konstruktioner. Han kalder særlig den fra en ligesidet Triangel udspringende Konstruktion for »der vornehmste und höchste Steinmetz-Grund«, idet han i Modsætning til den tænker paa Konstruktioner, der ere grundede paa Kvadraten, der selvfølgelig maa betragtes som det Tilgrundliggende for den ovenfor nævnte, ved to Kvadraters Skjæringslinier fremkaldte Ottekant. Paa ganske lignende Maade kan der af to Trekanter dannes en Sexkant, og saa staa vi da ved de to Grundformer, »jene beiden Grundformen des Achtecks und Sechsecks, worin das ganze Geheimniss der alten Steinmetzenkunst enthalten war«, saaledes som en nyere tysk Forfatter siger. ²

Her er to forskjellige Systemer, Sexkantens og Ottekantens eller Trekantens og Firkantens, der broderligt rakte hinanden Haanden. Den nævnte Forfatter, en af Köln-Domkirkens Historieskrivere, mener at kunne efter- vise, at Kirkens slanke Højdeforhold ere byggede efter Love hentede fra

20. Konstruktion paa en Ottekant.

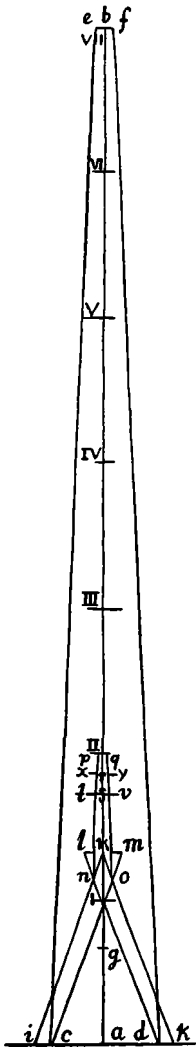

21. Konstruktion paa en Firkant.

den ligesidede Trekant, medens han samtidigt oplyser, at Kirkens Kor udgjør de fem Sider af en Tolvkant, og Kapellerne de tre Sider af en Ottekant.¹ Man har aabenbart lært at konstruere ud af smaa Oprids, saaledes som det formentlig kan ses af saadanne sjældne Bøger som »Das Büchlein

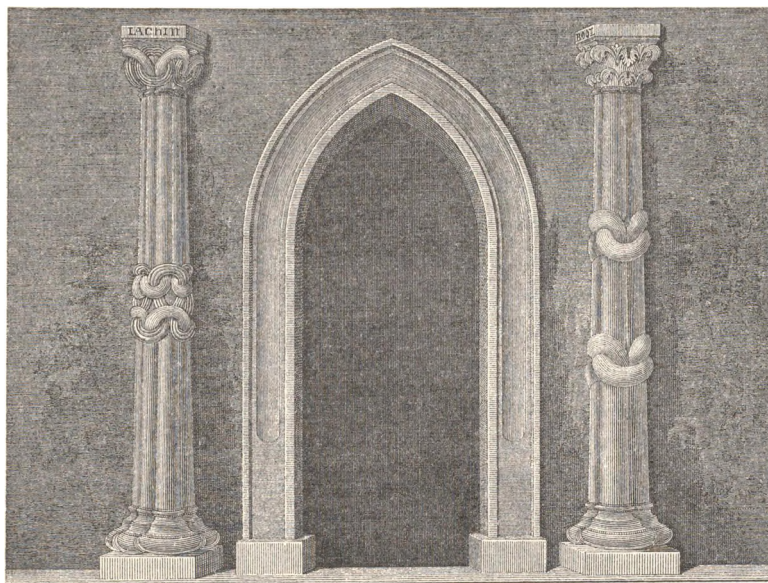
Geometria«, der tilskrives Hans Hösch aus Gmünd (1472), og det lille Værk »Fialn. Gerechtigkeit«, der tillægges den Regensburg-Dommeister Mathias Roritzer (1486).² Og de smaa Oprids, af hvilke der kunde uddrages saa meget, have da ganske sikkert i Datiden staaet som Tryllerids, der ikke kunde prises nok, og som mægtigt bidrog til at lægge Glans over de virksomme Bau-Hytter.

Til enhver af Datidens Kirker har der ved dens Opførelse været knyttet en Hytte, i hvilken »der Werkmeister« og de ham underlagte Mestere og Svende have haft deres Tilhold. I Würzburgs Domkirke menes Mindet om dens Bau-Hytte bevaret i en spidsbuet Dör, der skal have forbundet Hytten og Kirken, og som den Dag idag fremhæves paa en særlig Maade ved to ejendommelige Piller, der ere stillede een paa hver Side af den. De staa frit opad Muren som symbolske Vogtere, de bære Intet, men ere i høj Grad forskellige. Søjlen tilvenstre ser ud som et Knippe bestaaende af otte Søjler, der paa Midten holdes sammen af et dobbeltflettet Knudeværk og foroven samles af et lignende Knudeværk som Kapitæl. Søjlen tilhøjre er et Bundt, bestaaende af kun fire Søjler, der ikke desmindre holdes sammen af endog to Knudebælter, medens den foroven bærer et korintisk Kapitæl. Det er forunderlige Søjler at se paa, og saa hedder det endnu forunderligere, først om Søjlen tilvenstre, at den helt igjennem er grundet »auf das Fünfeck, aus dem das Achteck hervorgeht, indem der Durchmesser des innerhalb des Pentagons gezogenen Zirkels das Achteck giebt«, og derpaa om Søjlen tilhøjre, at den har »das Sechseck zum Grunde und körperliche und kubische Verhältnisse, die aus dem Viereck hervorgehen«! Forstaa det, hvem der vil og kan, men saaledes lyder det,

22. Konstruktion fra en Trekant.

samtidig med at det berettes — det fremgaar ogsaa af Tegningen — at den venstre Søjles Abakus paa Kanten ud imod Kirken i store Bogstaver bærer Navnet Jachin og den højre Søjle paa den Side af dens Abakus, der vender henimod Dören, Navnet Boaz.¹ Dette har sin store Betydning, ti hermed knytttes der et Baand mellem den würzburgske Kirkes Bau-Hytte og senere Tidens saa kaldte Frimureri, mellem det virkelige Haandværks Mænd og de

23. Bau-Hytte Dören i Domkirken i Würzburg.

i aandelig Forstand murende Mænd, der symbolsk føre baade Skjødskind og Vinkelmaal, Passer og Hammer.

I Johannes' Aabenbaring beskriver Apostelen bl. A. det nye Jerusalem. Staden oplyses af Guds Herlighed, og Livsens Træ bærer Frugt i den. Den er »rent Guld, lig det rene Glar«, og dens Mur, der fra Grunden er opført af Jaspis, breder sig mægtig i en Firkant med tre Porte mod Øst, tre Porte mod Nord, tre Porte mod Vest og tre Porte mod Syd; de lukkes ikke om Dagen, og Nat gives der ikke, ustanseligt føres derfor Folkenes Glans og Herlighed ad dem til Staden, i hvilken intet Urent kan komme ind, ej

heller Nogen, som øver Vederstyggelighed og Lögn. Denne Stad er Maalet for de med Aanden Murende, et saadant Hjemsted er det, de ville søge at opføre. Og for at kunne gjøre det paa rette Maade søgte de paa mystisk Vis tilbage til Tempelbyggerne paa Morias Bjerg, da Kong Salomon byggede Herren et Tempel paa det Sted, hvor Herren havde aabenbaret sig for David hans Fader. De mindedes da bl. A., at Salomon havde hentet Hiram eller Hiram-Abi fra Tyrus, Enkens Søn af Naftali Stamme, hvis Fader var en Mand fra Tyrus, og de mindedes, at han, Templets Bygmester, der kunde gjøre allehaande kostelige Arbejder, havde oprejst to Støtter ved Templets Forhal, smykkede med Kjæder, i hvilke der hang Hundrede Granatæbler, og af hvilke han kaldte den ene Jachin og den anden Boaz.¹ Saadanne to Støtter satte de da ogsaa i deres Forgaard, og det aandelige Murerarbejde, der øves i de indenfor Forgaarden værende Rum, som kun Indviede have Adgang til, følte sig mystisk i Slægt med ethvert stort og helligt Arbejde, selv om det tilhørte den fjærneste Fortid.

Frimureriet har sat mægtige Fantasibølger i Bevægelse. Sol og Lys har brudt sig forunderligt i disse Bølgers skummende Toppe. Men Skum har kun liden Virkelighed. I saa Henseende er Skjødskindet og Vinkelmaalet, Passeren og Hammeren paalideligere Vejledere end de to Søjler, der dog ikke ere uden Betydning for Paavisningen af en Forbindelse mellem de virkelige Murere og de aandeligt Murende. Som ovenfor nævnt fortæller jo Kirken i Würzburg, at Bau-Hytternes Stenhuggere, de frie Murere, der nedstammede fra Klosterne hellige Murere, ikke stod fremmede for Mindet om den tempelbyggende Hiram og hans to Søjler, og i saa Henseende tale ogsaa Frankrigs store Svendeforbund med ikke ringe Styrke. Hvad enten de kaldes »les enfants de Salomon«, »les enfants de maitre Jacques« eller »les enfants du père Soubise«, vise de alle symbolsk tilbage til Salomons Tempelbygning, til Hiram's Virksomhed og til hans Drab.² Vende vi os særlig til England, er det af Interesse at se, at der i det attende Aarhundrede atter og atter udkommer en Haandbog i det engelske Frimureri, kaldet »Jachin and Boaz or an authentic key to the door of free-masonry«, paa hvis Titelflad de to Søjler ere afbildede. Men de staa her langt fra alene; de ere omgivne af en Række Gjenstande, der alle have deres symbolske Betydning lige fra Hiram's Telt og Hiram's Ligkiste til Forsynets Öje, vaagende over det Hele, ogsaa over de talrige fra det virkelige Mureri laante Redskaber; her er baade

Skjødskind og Hammer, Murske, Vinkel og Passer. Det engelske Frimureri fortjener i det Hele her at fremhæves, da det saa stærkt understreger, at det er Haandens Murere, der have affødt Aandens. Arkitekterne Inigo Jones († 1652), Whitehalls Bygmester, og Sir Christopher Wren († 1723), der opførte St. Paulskirken, regnes begge som Frimurere, og Præsten Dr. James Anderson, der i 1721 forfatter en ny Konstitutionsbog for »det gamle, ærværdige Frimurer-Broderskab«, siger udtrykkeligt, at Frimurerne efter Londons store Brand i 1666 gjorde væsentlig Nytte ved Byens Gjenopførelse. Den Gang vare de altsaa endnu virkelig arbejdende. Det aandelige Mureris Begyndelse regnes først fra 1717, da fire londonske Loger sluttede sig sammen til en Storloge, men allerede fra c. 1600 findes der imellem de virkelige Murere dér »antagne« (d. v. s. aandelige) Brødre, og naar Anderson regner Frimureriets Historie fra Verdens Skabelse og bl. A. gjør baade Nimrod, Abraham, David og Salomon til Frimurere, er det Hele ikke Frimureriets men Bygningskunstens Historie i lavsmæssigt Tilsnit.¹

Herpaa skulle vi dog ikke komme nærmere ind. Det er ikke Frimureriets Historie, som her skal skrives. Her skal det derfor kun kort antydes, at Frimureriet, der fra England bredte sig til Fastlandet, i 1743 kom til Danmark², og at det ganske hurtigt her blev Gjenstand for Artikler i Tidsskrifter. I saa Henseende kan henvises til »Den danske Spectator« (Nr. 42 for den 26 Februar 1745) og til »La Spectatrice Danoise« (1749, Stykke XI og XVIII). Der udkom ogsaa en fra Fransk oversat Bog »Den opdagede og forraadte Frimurer-Orden« (Kbhvn., 1745),³ der paa sit Titelblad fører en barbarisk Gjengivelse af den franske Bogs elegante Vignet, i hvis Midte ses et Skjødskind, hvori der er afbildet et Lod med en Vinkel og en Passer over, medens der ved hver Side af det er stillet en Søjle med henholdsvis et *J* og et *B* ved. Det er Søjlerne Jachin og Boaz, der ogsaa omtales inde i Bogen. I Kammeret, hvor de nye Frimurere optages, er der, hedder det, afridset tvende Søjler, og i Rummet mellem dem staa tre Lys i en Trekant. Nævnes skal det ogsaa her, at der 1746 i Hamborg udkom en »Rede, welche an der zunftmässigen Loge Zoro-babel der freyen und angenommenen Maurer in Kopenhagen bey ihrer

24. Vignet fra 1745.

feyerlichen Versammlung am St. Johannistage 1746 von einem Mitgliede derselben gehalten worden.«

Idet her i Forbigaaende sættes en Streg under Ordet »zunftmässig« som Adjektiv til den paagjældende Frimurerloge, skal Opmærksomheden endnu henledes paa en lille Bog om Haandværksskik mellem de tyske Stenhuggere og Murere (Handwerksbrauch der alten Steinhauer, Maurer und Zimmerleute von Carl Heimsch, Stuttgart 1872). Hvad den meddeler, meddeles »sub rosa«, ti paa dens første Side er der anbragt fem Roser, mellem hvilke der med en Samling Stenhuggerværktøj i Midten læses Ordene: Weisheit, Wahrheit, Stärke, Erbarkeit, Verschwiegenheit. Det er altsaa Hemmeligheder, den meddeler, og de gamle Stenhuggeres Forbund var jo hemmeligt; den Svend, der kom vandrende, maatte legitimere sig som Broder ved den kun af de Indviede kjendte Gruss og saa maaske endda ogsaa ved et særligt Haandtryk og tre særlige Skridt, hvortil sikkert ganske tidligt endnu kom en Række

25. Begyndelsesvignet
fra den af Heimsch udgivne Bog.

bestemte Svar paa en Række bestemte Spørgsmaal. Herom giver den nævnte lille Bog Oplysning. Vi skulle høre nogle enkelte af disse Spørgsmaal og Svar: Wer war der erste Baumeister? Gott der Herr. — Wie beweist er das? Weil er Himmel und Erde erschaffen hat. — Wer war der erste Steinhauer? Moses. — Warum war er der erste Steinhauer? Weil Gott der Herr mit ihm auf den Berg Sinai gegangen und hat ihm die zehn Gebot auf zwei steinerne Tafeln geschrieben und Moses hat sie mit eigener Hand ausgehauen. . . . Auf was ist er gereist und gewandert? Auf Handwerks Brauch und Gewohnheit. — Was ist oder heisst Handwerks Brauch und Gewohnheit? Zucht und Erbarkeit. — Was ist Zucht und Erbarkeit? Verstand und Weisheit.

Og hertil kommer for Murernes Vedkommende en Række lignende Spørgsmaal og Svar: Wie viel hat der Maurer Worte? Sieben. — Wie lauten diese Worte? Gott grüsse die Ehrbarkeit, Gott grüsse die ehrbare Weisheit, Gott grüsse das ehrbare Handwerk der Maurer, Gott grüsse einen ehrbaren Meister, Gott grüsse einen ehrbaren Polir, Gott grüsse eine ehrbare Gesellschaft, Gott grüsse eine ehrbare Beförderung hier und aller Orten, zu Wasser

und zu Lande. — Was ist Heimlichkeit an sich selbst? Erde, Feuer, Luft und Schnee, wodurch ich auf ehrbare Beförderung geh'. — Was trägst du unter deinem Hut? Eine hochlöbliche Weisheit. — Was trägst du unter deiner Zunge? Eine hochlöbliche Wahrheit. — Warum trägst du einen Schurz? Dem ehrbaren Handwerk zu Ehren und mir zum Vortheil. — Was ist die Stärke bei unserm Handwerk? Dasjenige was Wasser und Feuer nicht verzehren kan. — Was ist das beste an einer Mauer? Der Verband.¹

Skulde det mon ikke kunne betragtes som givet, at det er Dele af Stenhuggernes og Murenes Haandværksskik, der gaa igjen i Frimureriet?

DANSKE STENHUGGERE.

DE første Stenhuggere, vi i den historiske Tid træffe her i Landet, ere de Mænd, der huggede (ristede) Indskriften i Fortidens mange danske Runestene. Det er Nordboernes Trang til ikke at ville se den jordiske Død som en endelig Afslutning paa alt Liv, der rejser Runestenene. Efter Livet her paa Jorden fulgte Livet i Valhal og Fensal, men selv her paa Jorden kunde der leves i et hædret Minde, og hertil skulde Runestenene hjælpe. Der staar paa flere af dem: »Disse Runer ville leve meget længe«. Der er en sikker Forvisning tilstede herom. Men derfor er det ogsaa en höjt anset Gjerning at rejse en Sten og riste dens Runer, hvad der ikke altid gjordes af den Samme. Paa Sten efter Sten nævnes baade den, der lod den rejse, og den, der huggede dens Runer, hvad der lader formode, at der alt den Gang var øvede Runeristere, hvis Hjælp ved saadanne Lejligheder paakaldtes, uden at disse »Stenhuggere« — flere af dem kjendes ved Navn, f. Ex. Aver, Sote, Tofe, Toke, Tord — dog derfor tör betragtes som særligt uddannede Haandværkere. Paa en jysk Sten er det en Godsbestyrer ved Navn Asser, der rister Runerne. Datidens Mænd, der vare dygtige i alskens Haandgjerning, satte bl. A. Pris paa at være gode Smede, og den Gang betød Smed ikke som nu kun en Metalarbejder, nej Enhver, der med Færdighed kunde behandle et haandgribeligt Stof, var Smed. Der nævnes Jernsmede, Træsmede og Stensmede. Det er en Toke Smed, der rejser baade Hörning-Stenen og Grensten-Stenen i Jylland.¹

Runestenene talte og tale endnu; der er Liv og Aand i dem; vi se endog Hedenskab og Kristendom brydes i dem. Paa een af dem findes Hagekorset

indhugget, Tegnet, som peger paa den højeste Gud, og som da formentlig her peger paa Odin og muligvis er det Mærke, hvormed Njord af Noatun efter Ynglingesagaen lod sig vie til denne Guddom, da Sotdøden stod kaldende ved hans Leje. Og paa to andre Stene findes Tors-Mærket, Hammeren, medens igjen andre ved et indhugget Kors melde sig som rejste af Kristne.¹ »Gud hjælpe deres Sjæl«, staar der at læse paa den ene af Toke Smeds Stene, og paa den store Jellinge-Sten, den Sten, som Harald Blaatand rejste for sin Fader Gorm og sin Moder Tyra, er der udhugget en mægtig Kristusfigur, der viser, at allerede hin fjærne Tid kjendte til kunstnerisk Stræben. Armenes Stilling viser formentlig, at Kristus er tænkt som den korsfæstede, og i hele sin kunstneriske Ubehjælpssomhed virker Figuren, der har krævet et saa stort Arbejde, næsten betagende.²

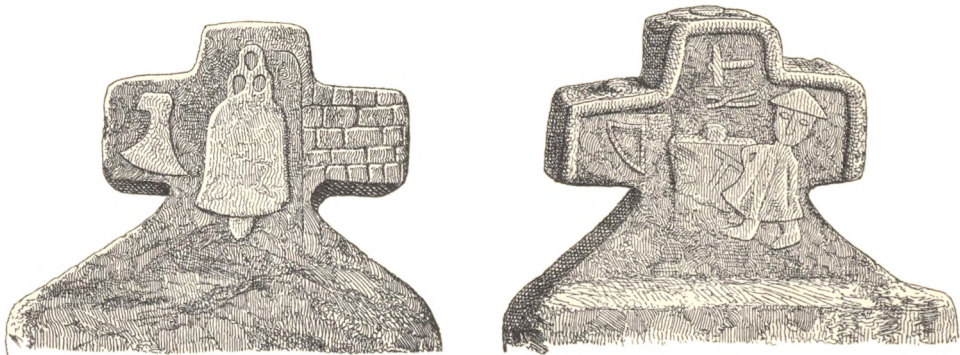
Stenhuggerkunsten var i Udvikling, og snart fik den Anvendelse paa Andet end Runestene. Paa en Sten fra Lund i Skaane staar der med Runer fra c. 1050: »Toke lod Kirken bygge«,³ og har denne Kirke end kun været en Trækirke, fulgte der snart Stenkirker efter. Allerede under Svend Estridsen er der muligvis gjort Forsøg paa at bygge med Sten. En Saga fortæller, hvorledes han tog sig af en ung norsk Mand, Hakon Hareksen, der havde henvendt sig til ham. Han lod ham lære først at smede Jern, derpaa at smede Sølv, saa at smede Guld, og tilsidst satte han ham endnu i Lære hos en Stenarbejder. Her lærte han at tilskjære, lime og indsætte Sten efter Stenmesteres Regel. Men til Tak byggede saa ogsaa Hakon Kongen en Hal (Stenhal?) saa skjön, at aldrig en skjönnere var set her i Landet.⁴

Kun Skade, at Sagaen næppe er helt paalidelig. Da Biskop Otto af Bamberg 1128 var her, faa vi at vide, at Danmarks Byer og Borge vare uden Mur og Taarne, at deres Forsvar kun bestod i Planker og Grave.⁵ Og dog maa der ikke længe efter have været Stenhuggere i Gang endog med at udsmykke Kirker. I Ørsted Kirke paa Fyn findes paa den højre Side af den sydlige Indgang en Sten med et indhugget noget ubestemmeligt firføddet Dyr, som en væbnet Mand rider paa, og denne Sten, der skal vise Samsons Kamp med Løven, maa efter de Runer, der ere indhuggede i den, henføres til c. 1160. Den forklarende Indskrift lyder: »Æskil i Gaarde skar Samson, han drap djur«. Og givet er det, at Stenkirker nu ere en Kjendsgjerning. Paa en Granitsjölefod fra Börglum Kirke staar der med Runer (c. 1180): »Mester Tove me fecit«. Det er formentlig Kirkens Bygmester, der her næv-

nes, og ned i Tiden møde vi nu flere saadanne Navne i Forbindelse med Stenkirker. Paa en Søjlefod af Granit fra Funder Kirke i Viborg Amt læses i Runer (c. 1260): »Niklas«, og i Povlsker paa Bornholm møde vi, ogsaa i Runer (c. 1300) Indskriften: »Tofi gioerpi«; i Kirkens Korbue er udhugget en raa Figur, der i Haanden holder en Tavle, paa hvilken denne Indskrift staar at læse. Og hertil kommer endnu de Stenhuggere, der fremstillede Datidens store Sten-Døbefonter. Paa Sjælland levede saaledes i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede en Stenhugger Bondo Fris, fra hvis Haand Kirkerne i Barse, Lundby og Kastrup have Fonter; i Skaane virkede c. 1250 paa lignende Maade en Mester Martin, og fra c. 1280 er den pompøse Font i Aakirkeby, hvis Indskrift ender med »Mester Sighraf«.¹

Her er nævnt en Del Navne, og der kunde nævnes flere. I Kragelund Kirke (Viborg Amt) findes en Tympanon, paa hvilken der i Runer staar (c. 1250): »Æse bød, Vagn ristede«, d. v. s. den Førstnævnte ledede Foretagendet, medens den Sidste bevarede Mindet derom ved at indhugge Runerne.²

Og der kan paavises mere end Navne; der kan paavises et Billede af en af Tidens byggende Stenhuggere. Paa Vinderslev Kirkegaard ovre i Jylland mellem Silkeborg og Kjellerup findes to lave Stenkors af Granit, der staa c. 7 Fod fra hinanden, og der har efter Alt at dømme i sin Tid mellem dem været anbragt en flad eller tagformet Gravsten, der nu er borte. Stenkorsene, der ere af ensartet Form og Størrelse, ere altsaa Levninger af et ejendommeligt Gravmæle, og da den ene af dem er dækket med billedlige

26. Gravmæle fra Vinderslev Kirkegaard.

Fremstillinger, kunne vi endnu faa at vide, hvem Gravmælet er sat over. Paa den vestre af Stenene ses en Mand klædt i en lang Bluse og med en spids Hue paa Hovedet, ved Siden af ham staar en Blok med en Ambolt paa; foran paa Blokken er afbildet en Hammer (?), over den en anden Hammer og en Tang og tilvenstre for den en Harpe, medens der paa Stenens anden Side ses et Øxeblad, en Kirkeklokke med et Reb i og et Stykke Murværk af Kvadre. Vi staa da sikkert her ved en Grav, der gjemmer Støvet af en for sin Tid betydelig Haandværker, en af Tidens store »Smede«, der har arbejdet i saavel Metal som Sten, han har smedet Øxer, støbt Klokker, lavet Harper og bygget Kirker. Muligvis har han bygget eller i alt Fald bygget med paa Kirken i Vinderslev, der er en af Granitkvadre opført Kirke fra den romanske Tid.¹

En saadan »Smed« er muligvis ogsaa afbildet paa en Sten, der udtagen fra sin oprindelige Plads nu ligger i Dörtrinet ved en anden jysk Kirke, den ligeledes romanske Kvaderstenskirk i Blære syd for Nibe. Paa den er udhugget en nøgen menneskelig Figur, og ved Siden af den en Tang og en (Spids)hammer. Endelig er der i Kirken paa Øen Gjøl i Limfjorden, der ogsaa er en romansk Kirke af huggen Kamp, paa en horisontal Sten over den sydlige Portal vist en Stenhugger, der siddende i en Stol med en Spidshammer hugger paa en Kvader, og han har muligvis heddet »Mester Goti«; dette Navn staar nemlig i Majuskler at læse i en umiddelbart tilstødende Sten.²

En stor Række Mænd har været i Gang med at rejse vort Lands Stenkirker, og det Spørgsmaal opstaar da ganske naturligt, om det tør antages, at disse Bygmestere og Stenhuggere ere udgaaede fra eller have staaet i Forbindelse med Datidens Kloster. Til at give et sikkert Svar herpaa mangle vi Materiale. Der kan kun gives nogle Antydninger som f. Ex., at da Cistercienserne 1172 flyttede til Øm (cara insula), havde de i deres Midte en kunstforstandig (artificiosus) Broder Martin, der kunde nivellere og bygge Broer. Nævnes skal det ogsaa, at Lundekirkens Gavebøger i Tiden fra 1133—1166 opføre som døde »Regnerus lapicida« (Stenhuggeren Regner) og »Donatus,

27. Kvadersten fra Blærekirke.

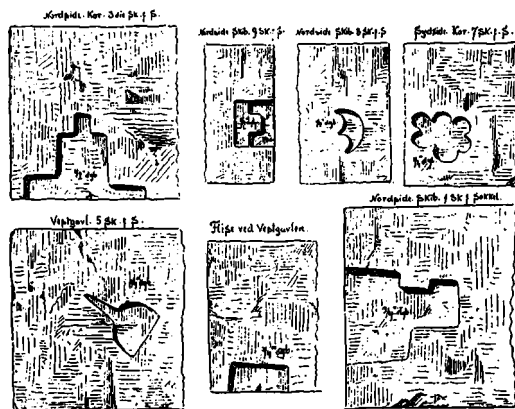
magister operis hujus ecclesie« (Donatus, denne Kirkes Bygmester), ligesom at Biskop Absalon i sit Testamente (1201) nævner en Stenhugger Aage («Ako lapicida»).¹ Tidens Bygmestere have altsaa staaet Kirken og Kirkens Mænd nær, og det maa da ogsaa antages, at der har været haandværkskyndige Lægbrødre (Konverser) i vore Klostre. I et Brudstykke af et Nekrologium hørende til Dominikanerklosteret i Ribe — det er fra det 15de og 16de Aarhundrede — forekommer syv Konverser, hvorimellem to Skrædere og en Kok, og ved Siden af dem nævnes endnu en Broder Björn som Klosterets Bygmester («frater Bero sacer primus hujus domus constructor»).²

Der mangler formentlig Materiale til at komme Sagen nærmere. Men der er absolut ingen Grund til at antage, at Forholdene have været væsentlig anderledes her i Landet end i Sverige, hvor der fra Klosteret i Vadstena foreligger klare Oplysninger. Der er en Række dygtige Lægbrødre i Klosters Tjeneste. Særlig fremhæves det bl. A., at Klosteret i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede besad saa mange dygtige Glaskunstnere, at det selv kunde tilvirke, hvad det behøvede af de den Gang saa kostbare Glasvinduer. Om en, endog adelig født Lægbroder, Jeppe Bekare, hedder det, at han var dygtig til at hugge Tømmer og opføre Huse, og en anden Lægbroder nævnes som den, der først begyndte at bygge Vadstena-Kloster.³ Under disse Forhold tør det nok antages, at Datidens byggende Stenhuggere ogsaa her i Landet have staaet i Forbindelse med vore Klostre, og naar der i Østre Herrestad Kirke i Skaane paa en Sten med Bogstaver fra c. 1200 er indhugget: »Carl Stenmester scar thenna sten«, vil det vel næppe være langt fra Sandheden, naar vi i ham se en Lægbroder. Med Hensyn til den Salomon, der nævnes paa en Granit-Dörkarm i Hunseby Kirke ved Maribo («Salomon me fecit monasterium»), er der gjort opmærksom paa, at han muligvis kan være identisk med en Dominikanermunk fra Aarhus, der levede i det 13de Aarhundrede.⁴

Paa det her omhandlede Omraade har Sverige bedre Oplysninger at henvise til end Danmark, og i en anden Henseende gaar Sverige ogsaa i Spidsen, naar det kan opvise en i Paris 1287 oprettet Kontrakt, hvorefter Stenhuggeren Etienne de Bonnueill med en Skare franske Arbejdere skal drage til Upsala og forestaa Opførelsen af Kirken dér.⁵ Noget tilsvarende Dokument for en dansk Kirkes Vedkommende kan ikke paavises, skjøndt

det, som ovenfor nævnt, tør betragtes som sikkert, at her har været fremmede Bygmestere. Af Dokumenter kan kun oplyses — og det er kun et fattigt Faktum — at Hansetæderne efter en vunden Sejer i 1369 sendte 20 Stenhuggere fra Lübeck, 10 fra Stralsund, 8 fra Rostock, 5 fra Wismar og 4 fra Greifswald til Kjøbenhavn — for at nedrive Byens Borg.¹ Det betyder ikke meget med Hensyn til Paavisning af fremmed Indflydelse saa lidt som den Kjendsgjerning, at der er gullandsk Sprog i Indskriften paa Døbefonten i Aakirkeby.² Desuagtet staar det selvfølgelig fast, at vor Udvikling er baaren af Paavirkning udefra, og med dette for Øje spørge vi videre, om der i vore Kirker kan paavises lignende Stenhuggermærker som dem, der findes i de Kirker, der ere opførte under Medvirkning af Bau-Hytter? Hertil kan der svares Ja. Men der findes ogsaa Mærker efter en endnu tidligere Tids Stenhuggere.

Paa Runestenene synes der ingen saadanne Mærker at være. Hagekorset paa Snoldelev-Stenen (Kjøbenhavns Amt) og Torshamrene paa Læborg- og Hanning-Stenene (Ribe og Ringkjøbing Amt) ere ikke Stenhuggermærker, de paakalde den hedenske Tros højeste Guddomme til Gavn for det Minde, den paagjældende Sten er viet. Men anderledes er det med de Runerækker, der ere indhuggede i to udvendige Vinduessten i Mønsted Kirke; de menes at være indhuggede i Tiden fra c. 1200 til c. 1220 af forskellige Stenhuggere, der herved have villet ligesom godtgjøre deres Kjendskab til den gamle Skrift. Ejendommeligt er det ogsaa at træffe Ordene »Harm« og »Blomæ« (Blomst) indhuggede med Runer paa Stene i to jyske Kirker (henholdsvis Sædding- og Aal-Kirke); det er, som om de paagjældende Stenhuggere her have villet give Udtryk det ene Sted for et sørgmodigt bevæget og det andet Sted for et glad bevæget Øjeblik, for Livets Sorg og Livets Fryd.³ Ordet »Harm« staar forøvrigt sammen med et indhugget Mandshoved, og dette er, som tidligere omtalt, langt fra det eneste Mandshoved, der er

28. Mærker i Granitkvadre i Øster-Vandet Kirke.

at se paa vore Kirkers Kvadre. I det Hele kan der rundt om i Stene paa vore Kirker paavises en Række Menneskeskikkelser og Dyreskikkelser, firfødde Dyr og Fugle, Dambretstavle samt andre baade regelmæssige og uregelmæssige fordybede Figurer (f. Ex. i Øster-Vandet Kirke),¹ som det ikke er muligt at give et Navn. Hvad betyde de? Hvad Sagnet har gjort særligt de menneskelige Hoveder til, have vi hørt ovenfor, men forøvrigt ere alle disse Figurer sikkert

29. Stenhuggermærker fra Lunds Domkirke.

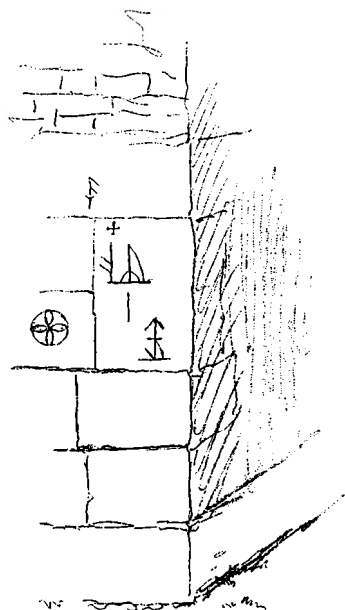
kun Stenhuggerspøg eller — undertiden — et begyndt Forsøg. Virkelige Mærker ere de ikke; men saadanne haves, skjøndt kun eet Sted i større Mængde, nemlig i Lunds Domkirke², som hvis Bygmester muligvis den Donatus kan opstilles, om hvis Død i det tolvte Aarhundredes anden Trediedel vi ovenfor hørte. Hans Navn kan tyde paa, at han er kommen til os sydfra.

Disse Mærker i Lunds Domkirke stemme fuldstændigt med dem, vi tidligere have beskæftiget os med. Andre ganske lignende Mærker findes i en Del Kridtstenskirker i Syd-sjælland f. Ex. i Karlslunde nord for Kjøge og i Him-

lingöje syd for Kjøge¹ og endelig ogsaa i et Par Sten fra Vordingborg Slot, der opbevares i Nationalmuseet. Paa de som Fig. 30 og 31 meddelte Tegninger fra Kirkerne i Karlslunde og Himlingöje ere Stenhuggermærkerne, for i det Hele at kunne ses, selvfølgelig viste kraftigere, end de komme tilsyne i Virkeligheden. Vende vi os derefter til Jylland, da kan herfra kun meddeles, at

der i Vejlbj Kirke, sydvest for Grenaa, vistnok findes et Par Stenhuggermærker, medens et paa en Sten i Alslev Kirke syd for Varde indhugget Kors, der er omtalt som Stenhuggermærke, næppe kan betragtes som et saadant. I Domkirkerne i Ribe, Viborg og Aarhus — ligesom i Odense — er der forgjæves ledt efter Stenhuggermærker, hvad dog muligvis senere Tidens Istandsættelser ere Skyld i.¹ Men ligegyldigt, der er Stenhuggermærker i vore Kirker, og Fremtiden vil muligvis afsløre flere end de her nævnte, ti sikkert er det, at man her godt har kjendt lignende Mærker paa andre Omraader.

Jyske Lov har en Bestemmelse, der gaar ud paa, at ved Kjøb og Salg af Ting, der have et »særligt Mærke« paa sig, d. v. s. ere forsynede med et særligt Ejermærke, maa der

30. Fra Karlslunde Kirke.

31. Murværk fra den ældste Del af Himlingøje Kirke.

haves Vidner som Bevis for, at »det Kjøb kjøbtes«; saadanne Mærker, der ganske ligne de her omtalte Stenhuggermærker, fandtes bl. A. paa forskjellige det store Præstegilde i Lund tilhørende Sølvgjenstande. Paa Trætavlen, der kaldes »Byens Fjæl«, og som har været et officielt Dokument i flere af vore Lands-byer, finde vi de forskjellige Gaardes Bomærker indskaarne (se Fig. 32); ved en Rebningsforretning i 1570 er der i god Overensstemmelse hermed Tale om de forskjellige Parters

32. Byfjæl fra Drejø.

Mærker paa den ene og paa den anden Side »aff Threen«, og i Kristian V's Lov hedder det endelig — det er et Udtryk for gammel nedarvet Sædvane — at den, som ej kan læse eller skrive, skal sætte sit Segl under, om han har noget, eller sit Bomærke med to Danemænds Hænder til Vidnesbyrd.¹ Endnu kan det ogsaa her tilføjes, at der under flere af Kalkmalerierne i vore Kirker, navnlig fra det femtende Aarhundrede, findes Bomærker. De paagjældende Malere have paa denne Maade signeret deres Arbejder f. Ex. i Elmelunde Kirke paa Møen, i Skjødstrup Kirke ved Kaløvig og i Gudme Kirke paa Fyn m. fl.² Malerne have altsaa, kan man muligvis sige, fulgt det af Stenhuggerne i en tidligere Tid givne Exempel.

Danmark har tidlig kjendt Stenhuggere, og til sine Tider maa her endogsaa have været mange af dem. Ved Opførelsen f. Ex. af Domkirkerne i Ribe og Viborg maa der være blevet uddannet ikke faa dygtige Stenhuggere, der senere have arbejdet med ved Opførelsen af Jyllands mange Granitkirker, ikke at tale om de Stenhuggere, som have været Mestere for vort Lands talrige Gravstene. Men Stenhuggerkunsten naaede desuagtet ingen stor Udvikling her i Landet, den gotiske Stil kom aldrig til at spille nogen fremtrædende Rolle her. Brudstenen blev fortrængt af den brændte Sten, den byggende Stenhugger af Mureren.

DE FØRSTE DANSKE MURERE.

OVENFOR have vi hørt, at de første Danske, der optraadte som Murere, ikke vare synderlig dygtige. Murværket i Bjernede Kirke og i Roskilde Domkirke forraader det ligesom Danevirkemuren. De forstod ikke Forbandtets Love. Men det var kun i Begyndelsen. Senere oplærtes de i det ypperlige Munkestensforbandt; Murstensmuren og med den Murerne, som opførte den, steg i Anseelse. Det regnedes blandt Valdemar den Førstes store Gjeringer, at han havde bygget Danevirkemuren og et Taarn paa Sprogø af brændte Sten, og imellem de mange Personer, der mindes af Biskop Absalon i hans Testamente (1201), er ogsaa en »Acho magister laterum«, vel paa Dansk: Aage Murmester. Det er i det Hele tydeligt, at de Gejstlige og da navnlig Klostrene paa den Tid havde travlt med at brænde Sten. 1270 overdrage Benediktinerne i Næstved Minoriterne sammesteds et Stykke Jord bl. A. med Ret til at grave Ler til Mursten, og fra 1302 kjendes en Kontrakt mellem Klavs Teglbrænder (»formator laterum«) og Nonnerne i St. Klara-Kloster i Roskilde; der er Tale om Mursten, Teglsten, hule Sten og glaserede Sten.¹

Fra det trettende Aarhundredes sidste Halvdel er der til Nutiden bevaret Teglsten med Runer paa. De ere henholdsvis fra Nykjøbing paa Sjælland, Ledöje og Søborg, og paa den sidstnævnte af dem staar der: »Þæn f[agræ] Yrsæ«. Den paagjældende Murer (?) priser muligvis herved sin Hjærtenskjær.² Og fra en noget senere Tid kunne vi endog vise Mureren selv.

Paa et Kalkmaleri i Tirsted Kirke paa Lolland — den ligger mellem Maribo og Rødby — er der afbildet en Murer.³ De i den udførte Malerier,

33. Kalkmaleri fra Tirsted Kirke.

der ere fra Tiden noget efter 1400, gjengive en Række Æmner fra det gamle Testamente og heriblandt en saare naiv Fremstilling af Babelstøtten under dets Opførelse. Vi se en lille rund Bygning mellem to menneskelige Skikkelser, af hvilke den ene kun er delvis bevaret; men den anden er en arbejdende Murer i Tidens Dragt. Og der findes endnu en Fremstilling af en Murer ved sit Arbejde. Den er noget yngre nemlig fra Slutningen af det femtende Aarhundrede, og skjönt den ikke er dansk — den er fra Sverige — har den sin Interesse her, idet den er knyttet til et bestemt Murerlav. Den findes foran de stockholmske Mureres Lavsskraa fra 1487, og efter dens

Indskrift: »Tordh muramestare nu olderman« er den et Billede af selve Lavets daværende Formand.¹ Ham ville vi imidlertid ikke dvæle ved, men hellere undersøge Skraaen, der tydeligt viser, at vi ikke maa tænke os Dattidens stockholmske Murere som Arbejdere i et frit Hyttesamfund. De udgjorde et Lav under Byens Raad. Den, der kom til Stockholm og vilde være Murmester i »Kompagniet«, som det hedder, maatte æske Embedet tre Søndage i Træk; den tredje Søndag skulde der gives ham Svar, og var dette indvilgende, skulde Brødrene prøve ham. Var Prøven bestaaet, skulde Mesterne fremstille ham paa Raadstuen for Fogeden samt Borgemestere og Raad. Han skulde nemlig vinde sit Borgerskab, för han maatte mure Noget i Byen; og inden et Fjerdingaar derefter havde han saa endnu den Pligt at gjøre sin Mesterkost.

Det synes herefter, som om Murerne i Stockholm tidligere end deres Kolleger i Danmark ere blevne en fast, ordnet Bybestanddel. Vi finde Murerne rundt om i Danmarks Byer, men nogen organiseret Forbindelse, noget Lav eller Lignende træffe vi ikke. I et Testamente fra Lund af 1359 nævnes

en Henrik Murmester («magister murarius») som død, og i samme By forekommer noget senere en Niels Murmester (Nicolaus murero, muligvis den Samme som den samtidigt forekommende Nicolaus Hakunsson Muremestere), der i Tiden mellem 1400 og 1433 blev begravet foran den hellige Margretes Alter.¹ I det femtende Aarhundredes første Halvdel nævnes Murmestere som Medlemmer af forskellige Gilder i Flensborg (St. Laurentiusgilde og St. Gertrudsgilde), ligesom vi noget senere træffe saadanne baade i Guds Legemslav i Aalborg og Danske Kompagni i Kjøbenhavn. Ogsaa i Aarhus kan der 1490 paavises en Murmester.²

Men altid nævnes disse Haandværksmænd hver for sig; der forlyder Intet om nogen Forbindelse imellem dem, om noget Murersamfund eller Murerlav. Men hvortil skulde ogsaa et saadant have tjent? Byernes

Huse vare gennemgaaende Træhuse, c. 1380 er der i Kjøbenhavn kun tre, højst fire Stenhuse,³ og i en Fortegnelse over denne Bys vaabenføre Mandskab fra omtrent 1510 forekommer der 23 Tømrere (Mestere og Svende), men kun 7 Murere.⁴ De første spillede afgjort en større Rolle end de sidste, men forøvrigt viser den nævnte Fortegnelse ogsaa, at begge disse Friluftsfag maa have staaet anderledes end de øvrige Haandværk.

Fortegnelsen begynder med Byens Klædebo-Kvarter («rodermaal»), og her opføres Herman Buntmager selvtredje, Jens Sadelmager selvanden, Anders Skinder selvanden o. s. v. De forskellige Haandværkere nævnes med deres Medhjælpere (Svende, Dreng), og have de ingen saadanne, nævnes den paagjældende Haandværker alene, f. Ex. Jörgen Skræder, Mogens Remsnider m. fl., stadig i Klædebo-Kvarteret, men for Tømrernes og Murernes Vedkommende er det ejendommeligt at se, at af dem nævnes i hele Fortegnelsen kun een eneste med Medhjælpere, nemlig i Nørre-Kvarter Bo Tømmermand »selvfjerde«. Skulde nu alle de andre »Tømmermænd«, i Alt nitten, være enten Mestere uden Medhjælpere eller muligvis Svende, og skulde det forholde sig paa lignende Maade med de syv Murere? Var det

34. Oldermanen for Stockholms Murere 1487.

andre Fag, kunde de ganske sikkert ikke være Svende. For disse andre Fags Vedkommende tør det nemlig antages, at Fortegnelsen nævner Svende som Svende. Der forekommer i den ti Svende, der synes at have drevet Virksomheden for et tilsvarende Antal Enker (Kirstine Skræders Svend, Karen Baggers Svend o. s. v.) og ved Siden af dem undtagelsesvis endnu følgende fire Svende: Oluf Bryggers Svend, Morten Skræders Svend, Døve Jens' Svend og Hans Matsens Svend. For at nogle af de opførte Tømmermænd kunne have været Svende, kan henvises til Murerne. Disse nævnes nemlig paa forskjellig Maade. I Snarens Kvarter forekommer Clemith Murer, i Vester Kvarter Jeppe Murer, Hans Murmester og Per Laurensen Murmester samt i Nörre Kvarter Jeppe Murer, Laurens Murer og Per Nielsen Murer, i Alt altsaa to Murmestere og fem Murere, om hvilke sidste det formentlig kan antages, at de vare Svende. En saadan Antagelse er imidlertid næppe holdbar. Den Nicolaus Murer, der noget efter 1400 begravnes foran den hellige Margretes Alter i Lunds Domkirke, har næppe kun indtaget en Mursvends beskedne Stilling, og mærkeligt skulde det være, om de tre Repræsentanter for Murerhaandværket, som vi i det femtende Aarhundredes sidste Halvdel træffe i Kjøbenhavns ganske fornemme Danske Kompagni, maatte betragtes som Svende, fordi de kaldes Murere (ikke Murmestere).

Nej, ad den Vej kan der næppe bevises Noget. Murer kan absolut betyde Murermester, og Sagens Løsning ligger sikkert i, at Byggehaandværkerne indtog en særlig Stilling, her som i Udlandet. Om Forholdene i Nürnberg c. 1475 meddeles det, at de derværende Byggehaandværkeres Mestere og Svende væsentlig stod ens. Svendene kunde arbejde selvstændigt og fik kun en lidet ringere Løn end Mesterne.¹ Under disse Forhold er det forstaaeligt, at Fortegnelsen over Kjøbenhavns vaabenøvede Mandskab ikke gjør Forskjel mellem Tømmermestere og Tømmersvende, mellem Murmestere og Mursvende. I det praktiske Liv kjendtes en saadan Forskel væsentlig ikke, og saa kommer hertil endnu særlig for Murerens Vedkommende, at de ganske sikkert førte en meget vandrende Tilværelse. De vare ikke hvert Aar tilstede paa det samme Sted, de samledes, hvor der blev bygget. I et Regnskab fra Bergens Kongsgaard for Sommeren 1518 findes et Afsnit med følgende Overskrift: »Thette register indeholder hwess penninge oc ware, som muremester haffve opboridt mett theris sellskaff vti arbedtzlön«, og andensteds oplyser Regnskabet, at dette Murerselskab kom fra Danmark, ligesom ogsaa at Rejsen

fra Danmark ikke var gaaet af uden Uheld. Skibet, de foer med, stødte ved Falkenberg i Halland; en Niels Karlsen betaler i denne By bl. A. for Øl og Mad »den Tid, han færdedes fra Danmark med Murmesterne«.¹

Af Regnskabet kan det yderligere ses, at Selskabet bestod af ikke mindre end 21 Personer: 6 Murmestere, af hvilke een, Jörgen Murmester, staar som Selskabets Hovedsmænd, 6 Kalkslagere, 2 Fyldere (!), 1 som bar Kalk, 3 som bar Sten (»som gaar med Stenbaaren«) samt 3 Arbejdskarle. Af Murmesterne fik tre 4 β om Dagen, een 11 Hvid, een 10 Hvid og een kun 3 β, alle de andre fik 2 β om Dagen med Undtagelse af fire, der kun fik 5 Hvid hver. Der gik den Gang tre Hvid paa een Skilling. Der er herefter større Ensartethed i Lønningsforholdene for det underordnede hjælpende Korps' Vedkommende end for Murmesterne. Medens 11 af hint fik 2 β (6 Hvid) daglig og kun 4 een Hvid mindre, fik af 7 Murmestere kun de tre, Jörgen Murmester, Las Murmester og Anders Mand Murmester, 4 β (12 Hvid) og tre andre en for hver enkelt forskjellig mindre Lön, Per Brygger Murmester 11 Hvid, Arild Murmester 10 Hvid og Jep Murmester 9 Hvid. Men om Grunden til denne dalende Lön giver Regnskabet ingen Oplysning, og vi blive ikke klogere ved at gjenngaa de lignende Regnskaber for 1519 og 1520. Kun skal det ikke lades ubemærket, at der i 1519 forekommer en Mads Fynbo, som benævnes »Muremester svend« og lønnes med kun 7 β om Ugen, idet han dog desuden skal have en Skjorte og et Par Sko. Det er den eneste Gang, disse Regnskaber nævne en Mursvend, der betegnende nok forresten ikke kaldes Mursvend men Murmestersvend.²

KONGELIGE BYGMESTERE.

SOM ovenfor paavist var der noget Vandrende ved Murervirksomheden. Murerne rejste en Tid, som det tör antages, i »Selskaber«. Dette op-hørte dog formentlig lidt efter lidt, og saa udviklede Forholdene sig saa-ledes, at den enkelte Murer maatte være beredt paa at blive forskreven snart til det ene, snart til det andet Sted, hvor der var et større Arbejde i Værk. 1551 udgaar der kongelige Befalinger til de paagjældende Borgemestere og Raad, at Malmø By efter Tilsigelse af Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot skal sende 7 Murmestere til Kjøbenhavn, Helsingør 3, Kjøge 1, Ystad 3 og Næstved 4. Det var i Alt 18, og i 1553 rekvireredes paa lignende Maade endnu flere, nemlig 24. Det var Byggearbejder paa Kjøbenhavns Slot, det gjaldt. Og ganske paa samme Maade gik det med Hensyn til andre Slotte. I November 1562 udgaar der Befaling om, at Byerne Ribe, Vejle, Horsens og Aarhus strax paa Foraaret skulle sende alle de Murmestere og Kalkslagere, der fandtes i dem, til Skanderborg, hvor Kongen vilde gjøre Slottet færdigt.¹ Det er da kun naturligt, at ganske det Samme finder Sted overfor Tidens største Byggeforetagende, det prægtige Kronborg. Her er der imidlertid ikke alene Tale om indenlandske, men tillige om fremmede Murere, der forøvrigt ogsaa vare søgte för.

I September 1558 indskærper Kongen overfor Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot Mogens Gyldenstjerne, at han maa lade Murmesterne arbejde paa Slottet, medens Dagen er noget lang, siden maa han forløve dem, dog ikke de Fremmede, der skulle bevares Vinteren over. Og selv de indenlandske skulde han søge at sikre sig til fremtidigt Arbejde. Han skulde for-

handle med dem om at komme igjen til Foraaret. Det er atter fremmede Murmestere, der er Tale om, naar Kongen i Maj 1562 skriver til Tolderen i Helsingør, at de af de bestilte Murmestere, der alt ere komne, skulle befordres til Frederiksborg. Og i 1578 endelig hentes ikke mindre end 31 Murmestere og Stenhuggere fra Antwerpen til Arbejdet ved Kronborg, overfor hvilket der enkelte Gange lægges særlig Vægt paa at faa Murmestere, der kunne mure med Cement i Vand. Gode og kyndige Murere vare søgte, og det er derfor ikke underligt at høre, at Murmesterne paa Kronborg i 1582 fordrede forhøjet Løn.¹

Hvad vi ikke kunne undlade at lægge Mærke til her, er, at der som tidligere stadig tales, ikke om Murere, men om Murmestere. Ved Siden af dem nævnes Kalkslagere, Murkarle og Pligtskarle, men det er Altsammen kun Haandlangere; de egentlige Murere maa endnu paa denne Tid altid være blevne kaldte Murmestere, hvad der formentlig giver et oplysende Indblik i Forholdene. Murerne her i Landet maa den Gang have dannet et Haandværk uden nogen egentlig Svendestand. Enhver, der var dygtig i Gjerningen, arbejdede for sig, først og fremmest hvor han boede. Han var her sin egen, altsaa Murmester. Men det lokale Arbejde var ikke rigt. Sattes der et eller andet Sted et større Arbejde i Gang, maatte Murmesterne derfor samles ved det, og saa arbejdede de, stadig med Navnet Murmestere under den paagjældende Bygmester, paa denne Tid som Regel en af Kongen antagen Bygmester, der oftest var en til at forestaa det vedkommende Byggeforetagende fra Udlandet Indkaldt.

Tidligere var det Kirkerne, der førte an i Bygningskunsten, den katolske Lære krævede de store Kirkerum med de mange Altere, fra hvilke Messerne lød. Men Katolicismen maatte her i Landet vige for Reformationen. Kirkelivet mistede sin tidligere Pragt, Kirkebyggeriets Tid var en svindende Tid, og samtidig spredte den fremtrængende Renæssance Krav over Samfundet om betydelig større Hygge og Velvære i det daglige Liv, end Fortiden havde kjendt. De smaa mørke, kun med Forsvaret for Öje opførte Borge maatte vige, Adelen byggede Herregaarde, Fyrsterne Slotte, og hertil behøvedes de ovenfor nævnte Bygmestere.

Da Kjøbenhavn i 1523, efter at Kristiern II var dragen af Landet, overgives til Frederik I, faa vi at vide, at der i Byen boede et Par fremragende Haandværkere, som der skulde tages særligt Hensyn til; een af dem var

Mester Morten Stenhugger, der formenes at være den Samme som den senere kongelige Bygmester Martin Bussart. Mester Morten skal have Ret til at blive ved sin Gaard, han udi bor, den maa ikke berøves ham. Senere (1529) faar han og Hustru endnu Livsbrev paa Kronens Kloster i Slangerup, ligesom i 1537 Skjøde paa en Gaard i Malmø. Der er ingen Tvivl om, at Morten Stenhugger alias Martin Bussart har været en anset og velstillet Mand, og da han flere Gange, som antydet, kaldes kongelig Bygmester, er det vel særlig som saadan, at han har vundet sin Stilling, men efter de foreliggende Oplysninger er det ikke muligt nøje at udrede, hvilke Byggeføretagender han har forestaaet. Antages maa det dog, at han paa dette Omraade har været en af den nye Tids Mænd, han ægtede da ogsaa en Datter af Kristiern II's tro Tjener, den tidligere Borgemester i Kjøbenhavn Hans Mikkelsen. Martin Bussart antages at være død i 1553.¹

Samme Aar nævnes en Mester Jakob som Kongens Bygmester; han er væsentlig knyttet til Byggearbejder paa Kjøbenhavns Slot. I Begyndelsen af 1553 beordres han til at bese Slottets Grundvold, hvorefter det paalægges ham at bestemme, naar der skal bruges Murmestere, Tømmermænd og Snedkere, som Kongen skal forskrive. Samme Aar ægter han forøvrigt Prinsesseammen Kirstine og tillægges et vist aarligt Ophold af Aarhusgaard med fri Bolig i Aarhus. 1555 faar han Brev paa en Jord i Randers.²

Og nu følger den ene kongelige Bygmester efter den anden, Kornelius Altenav (1552), Herkules von Oberberg (1557), Hans von Diskow (1558), Frederik Klingenberg (1560), Peter Bygmester (1564), Hans von Pascha eller Paaske (1564), Antonius von Oberggen (1577), Nichil Caries (1581), Bastian Folmart (1581), Filip Brandin (1588) o. s. v., og særlig om Anton von Oberggen kan det oplyses, at han, der selv var fra Mecheln, 1578 personlig hentede de ovenfor nævnte 31 Murmestere og Stenhuggere fra Nederlandene til Arbejdet ved Kronborg, ved hvis Opførelse han paa denne Tid maa betragtes som den Ledende. Han blev forøvrigt ikke her i Landet. Fra 1594 til 1612 virker han som Stadsbygmester i Dantzic.³

Kronborg spillede en stor Rolle i Udviklingen; men selvfølgelig kjendte Tiden ogsaa andre betydelige Arbejder, saaledes f. Ex. Tyge Brahes Bygninger paa Hven og Kristian IV's Frederiksborg. Ved dem alle støde vi paa Navnet Stenvinkel, og vi skulle derfor her kort dvæle ved nogle forskellige Bygmestere af dette Navn; der var nemlig flere.⁴

Hans von Stenvinkel den ældre var født i Antwerpen. Han var mellem de Murmestere, som Anton von Obergem 1578 bragte hertil fra Udlandet; muligvis kom Hans von Stenvinkel dog ikke direkte fra Nederlandene, men fra Emden, ti han kaldes undertiden Hans von Emden. 1582 blev han kongelig Bygmester, dog først med Bestalling fra 1583, og som saadan maa han særlig have faaet Tilladelse til at arbejde for Tyge Brahe, ti for denne opfører han i 1584 Stjerneborg paa Hveen. Ellers blev han af Kongen anvendt snart her og snart dér. Han forestod Bygningen af Fæstningsværker ved Varberg, Akershus, Baahus og Halmstad og deltog i Anlæggelsen af Christianopel, ligesom han udførte et betydeligt Arbejde ved St. Petri Kirke i Kjøbenhavn 1585—86 og i 1588 opførte Slangerup Kirke. Han døde den 10 Maj 1601 i Halmstad.

En af hans Sønner var Hans von Stenvinkel den yngre født i Kjøbenhavn 1587. Allerede 1614 kom han i Tjeneste hos Kristian IV, 1619 fik han Ansættelse som Bygmester og Tilsynsmand ved alle kongelige Bygninger. Han opførte Karusselporten ved Frederiksborg (1614), ved hvilket Slot han i den nærmest følgende Tid var en Del beskjæftiget. 1619 overtog han Fuldendelsen af Kristian IV's Kapel ved Roskilde Domkirke ligesom en Leverage af Stenhuggerarbejde til Børsen, med hvis Opførelse han fra 1621 førte Overtilsynet. Desuden havde han Andel i Opførelsen af Trefoldighedskirken i Kristiansstad, af Kronborg efter dette Slots Brand i 1629, af Rundetaarn og Trinitatis Kirke, af Valdemars Slot paa Taasinge o. s. v. Han var saaledes en meget virksom Mand, men han døde allerede i 1639, kun lidt over 52 Aar gammel.

En anden af Hans von Stenvinkel den ældres Sønner Lorenz eller Laurids von Stenvinkel begyndte sin Virksomhed som Mestersvend paa Laholm Slot (1610—12); under de forskjellige Bygmestere synes der paa denne Tid hvert Sted at have været ansat en Bygmestersvend. Som saadan blev denne Stenvinkel dog ikke staaende. 1613 overtog han Opførelsen af Kristian IV's Kapel ved Roskilde Domkirke og 1617 Leveringen af en betydelig Del Stenhuggerarbejde til Børsen i Kjøbenhavn; intet af disse Foretagender kom han imidlertid til at føre til Ende, han døde nemlig i 1619, og saa gik de begge, som ovenfor nævnt, over paa Broderen Hans von Stenvinkel den yngre. En tredie Broder var muligvis den Villum von Stenvinkel, der særlig er kjendt som Bygmester ved Fæstningsværkerne omkring Laholm, Halm-

stad og Glückstad. Paa en Omtale af ham skulle vi imidlertid ikke komme nærmere ind. Her er endnu kun Grund til at omtale een Stenwinkel til, nemlig den Bygmester Oluf von Stenwinkel, der 1643 er virksom paa Slottet ved Nykjøbing paa Falster og derefter navnlig bygger Fortifikationer i Skaane og ved Kronborg. Det er ham, der er en af Hovedmændene i Forsøget paa at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske, og som, da Planen blev opdaget, den 18 Juli 1659 maatte bøde med Livet for sin Troskab mod Konge og Fædreland. Der er Grund til at nævne ham her, fordi han, da han fra Maj 1651 til Maj 1652 var ansat som en Slags Stadskonduktør i Kjøbenhavn, kom i Konflikt med Murerlavet i denne By, saaledes som vi nedenfor skulle høre.

Om et dansk Murerlav høre vi første Gang under Kristian IV, hvad der forsaavidt er naturligt, som Byggevirksomheden under ham var i stærk Væxt, navnlig i Kjøbenhavn, hvor Lavet dannedes. Rosenborg og Børsen, Regensen, Rundetaarn og Trinitatis Kirke, Nyboder og Holmens Kirke vidne alle om det kraftige Liv, der rørte sig her. Kongen og hans Bygmestere vare stærkt beskjæftigede, og Hans von Stenvinkel den yngre synes ingenlunde at have haft en let Tjeneste. 1635 beordres han bl. A. til Flekkerø; han skal afgaa »strax, naar Vinden blæser til Vilje«, for at undersøge, hvorledes Fæstningsværkerne der skulle anlægges, og han skal hurtigst muligt komme tilbage »med det første hollandske Skib, som vil henad Sundet«. Han skal saa medbringe de nødvendige Tegninger, efter hvilke han »strax« skal lade skjære en Model i Træ. Kongen vilde betjenes hurtigt og passede godt paa.

I Januar 1636 sluttede han Overenskomst med tre Forretningsmænd om Opførelsen af 100 Boliger i Nyboder; da de vare færdige, fandt han dem imidlertid »falsk byggede«, og Hans von Stenwinkel fik Ordre til med vedkommende Murermester at undersøge dem og give sin Betænkning over, »hvormange Penge de, som sig samme Bygning paataget haver, bör at kvittere for deres Forseelses Skyld«. Her søgte Kongen Hans von Stenwinkels Hjælp, men han kunde ved given Lejlighed ogsaa paakalde Andres Hjælp imod ham. Der foreligger endog to saadanne Tilfælde i 1635. Kongen havde i dette Aar tilskjødet sin Frille Karen Andersdatter to Gaarde i Læderstræde, og da der nu paa dem skulde foretages nogle Forandringer, var han ikke tilfreds med, at Hans von Stenwinkel begjærede 3000 Rdl. for, hvad der skulde bygges. Kongen skriver til Rentemesterne, at de skulde fornemme, hvor »nær de kunde gaa« Stenwinkel,

og om der ikke var en Anden, »som han er ræd for, at han skal faa Arbejdet fra ham«. Stenwinkel synes da heller ikke at have faaet det, en af Datidens Entreprenører, Handelsmanden Jakob Madsen, blev nok den, der kom til at udføre det. Og saa komme vi samme Aar til Reparationen af det store Taarn paa Kronborg. Efterat Kongen havde modtaget Hans von Stenwinkels Overslag paa dette Arbejde, lydende paa 4039¹/₂ Rd., skriver han i November 1635 til Befalingsmanden paa dette Slot om Sagen og udtaler, at om Stenwinkel »bekom 3500 Rixdaler eller 3700 udi det allerhöyeste«, maatte han kunne staa sig. Befalingsmanden skulde forhandle med ham herom, og Resultatet blev, at Stenwinkel fik Arbejdet for de nævnte 3700 Rd.

Da Maleren Karl von Mander i 1634 skulde arrangere en Ballet for Kongen, havde Hans von Stenwinkel ogsaa Noget dermed at skaffe, men da han udoover, hvad han skulde gjøre, vilde give videre Raad om, at »Balletten bekvemmeligens kunde angaa fra den nederste Ende af Salen«, blev han af Kongen mødt med et »Skomager bliv ved Din Læst«. Og Aaret för var han bleven endog haardt tiltalt for den uheldige Plads, han havde givet Prædikestolen i Kristiansstads Kirke. Kongen skriver, at han »Intet havde bevist sig som en Bygmester« herved. Dér, hvor han havde sat Prædikestolen, kunde der ingen Himmel anbringes over den. Under sin Restbetalings Fortabelse maatte han give Rentemesterne Revers for, at Prædikestolen skulde være flyttet »inden Paaske førstkommende«. Men trods Alt kom de to Mænd dog godt ud af det med hinanden i den lange Tid fra 1614 til 1639, og da Kristian IV i 1640 efter Hans von Stenwinkels Død udnævner Leonhard Blasius til hans Eftermand, skriver han om denne, »at kan han intet tegne saa vel, saa kan han dog bedre staa Værket for end den forrige«.

Hans von Stenwinkel synes at have været en mere kunstnerisk end praktisk anlagt Mand, han er muligvis gaaet videre i det af hans Fader traadte Spor. Hans von Stenwinkel den ældre, den oprindeligt nederlandske Murmester, opførte ikke alene Stjerneborg for Tyge Brahe, men nævnes som den, der malede den arkitektoniske Del af det Maleri, der fandtes paa dennes store Murkvadrant. Der var absolut Kunstnersnille i den Stenwinkel-ske Murmesterslægt.

MURERLAVENE VISE SIG.

DER kom mange nye Tanker hertil med Renæssancen. Som vi have set, gjorde den det af med de gamle, snævre og mørke Borge. De forsvandt; der kom Herregaarde og Slotte i Stedet. Livslysten og Livsnydelsen voxede, hvad der selvfølgelig ogsaa havde Indflydelse paa Byerne. Ogsaa de skulde være lysere og stadseligere. Frederik II er derfor (1575) misfornöjet med, at Kjøbenhavns Borgere bygge Hytter og smaa Boder paa Grunden udenfor deres Huse. Det maatte de ikke, ti derved mistede Gaderne deres Anseelse. De blev saa smalle, at to Vogne, naar de mødtes, ikke kunde komme frem. Alle saadanne Hytter og Boder vilde Kongen have bort, og Bestræbelserne for at holde Gaderne i Orden kom han tilbage til. 1581 forordnede han, at Byens Borgemestere og Raad sammen med nogle Borgere een Gang om Aaret skulde syne dem. Det falder i Traad hermed, at der senere, i 1624, ansættes en »Brofoged« d. v. s. en Brolægningsinspektør i Kjøbenhavn og i 1651 en Slags Stadskonduktør; den sidstnævnte var den ovenfor nævnte Bygmester Oluf Stenwinkel, der i Anledning af de Rettigheder, hans Bestalling gav ham, kom i Kollision med det kjøbenhavnske Murerlav.¹

Tiden stillede forøvrigt ogsaa Fordringer til de enkelte Huse, der med lerklinede Vægge kun gjorde en ringe Figur, og disse Tidens Fordringer vare til Gavn for Murerne. Det er Tilfældet, naar Kristiern II 1520 befaler, at alle Vægge og Gavle i Kjøbenhavn, der ud imod Gader og Stræder ere klinede med Ler, skulle nedtages og igjen opføres »med Mursten mellem Stolperne«. Kristiern II har i det Hele paa forskjellig Maade Interesse for Bygge-

forhold. I hans verdslige Lov (1522) paalægges han Borgemestere og Raad i de Byer, »som Teglovne tilligge«, at annamme disse Ovne til Byens Bygning og Behov og at lade alle Sten, der brændes i dem, gjøre efter de Forme, som han vil fremsende. Stenene skulle derefter sælges billigst muligt. Som han befalede, gik det dog ikke, Kristiern II's Love fik kun ringe Rækkevidde. Endnu 1657 høre vi fra Aarhus om to Klinekvinder, der klinede 32 Vægge og fik 4 ρ for hver Væg.¹ Men selvfølgelig gik Tiden fremad i den antydede Retning, selv om Udviklingen var langsom. De stedlige Murere fik mere og mere at bestille, bl. A. ogsaa ved Tidens Bestræbelser for at faa de brandfarlige Straatage fortrængte af Tegltage.

Allerede 1496 er Kong Hans ivrig herfor overfor Husene i Viborg, men over hundrede Aar efter ere Forholdene ikke videre, end at Kristian IV i 1610 maa tage Sagen op paany; han befaler da, at alle Viborgs Straatage inden tre Aar skulle være borte, ere de ikke det, skal Lensmanden paa Hald aftage Overdelen af alle de Huse, der endnu findes tækkede med Straa. Lignende strenge Befalinger kjendes 1528 for Odenses Vedkommende og 1546 for Aarhus' Vedkommende, for at tage et Par Exempler, men skjönt de strenge Ord væsentlig lød forgjæves, er det dog ogsaa her saaledes, at en Udvikling er umiskjendelig, og Udviklingen synes at have været stærkest i Kjøbenhavn. I et Lejebrev fra 1509 vedrørende en kjøbenhavnsk Gaard, hedder det ved Omtalen af, at den kun maa tækkes med Stentag, at saadanne Tage »nu Sædvan er i Kjøbenhavn«, og det kan vel ogsaa være rigtigt, skjönt der endnu op imod 1600 paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade forekommer et saa gammeldags Hus, at det ikke alene havde Straatag men Lervægge.²

Det har sikkert ogsaa baaret Frugt, naar det 1549 lægges Kjøbenhavnernes paa Sinde at afskaffe »de Fjælegavle, der er mellem hver sin Nabo, og istedenfor gjøre gode og stærke Lergavle eller Mure«. Det rette Kjøbstadhus med Bindingsværksvægge og teglhængt Tag trængte lidt efter lidt igjennem, hvad der selvfølgelig øgede Arbejdet for de stedlige Murere, som forøvrigt paa dobbelt Maade hjalp til at værne Byen, de virkede i, mod den med Rette saa stærkt frygtede Brandfare. Først opførte de nemlig de gode nye Huse, og derefter vare de pligtige til at give Møde ved enhver Ildebrand, der indtraf. 1549 forordnes det, at Kjøbenhavns Tømmermænd, Murmestere, Fiskere og Baadfolk, »naar Klokken klemter«, uførtøvet skulle ind-

finde sig paa Brandstedet for »med Stiger og Fyrhager at bestige Huset og hjælpe at afværge Skaden«. ¹

Det var alle de smaa selvstændige »Murmestere«, der skulde give Møde, alle disse Murere, af hvilke ingen kaldtes Svende, men af hvilke dog een ved et nogenlunde stort Byggeforetagende maatte stilles som den Ledende. Vi kunne se det af en kjøbenhavnsk Vedtægt fra »för 1590« om den Daglön, der skulde ydes »Murmestere«. Den var, forsaavidt de fik Kosten hos den Byggende, 5 β for en Mestermænd, 4 β for »de andre Murere«, 3 β for en Lærekarl, 3 β for en Understryger og 10 Hvid for en Kalkslager, hvorved endnu skal nævnes, at Mestermanden skulde have 6 β om Dagen, forsaavidt hans Arbejde ikke bestod i kun slet og ret at mure, men i at »skjelne« d. v. s. tætte Taget med Kalk. Var han paa egen Kost, skulde han have 4 β mere daglig, altsaa henholdsvis 9 eller 10 β . Naar det i Universitetsregnskaberne for 1544 ved Opførelsen af en Professor-Residens hedder, at Herman Murmester fik en Daler, »for han gik til Folket og saa til Gavnet«, da har han sikkert været det paagjældende Byggeforetagendes »Mestermænd«. ²

For ret at forstaa de daværende »Murmesteres« hele Stilling maa det endnu erindres, at Bygherren den Gang spillede en helt anden og langt større Rolle end nu. Ovenfor saa vi, at han kunde have Murerne paa Kost, men han havde endnu mere at skaffe end Kosten; han skulde skaffe alle Materialerne, der behøvedes. Naar Universitetet byggede, vise dets Regnskaber, at det tilskød Kalken, Murstenene samt alt Andet, og ganske det Samme gjorde Kongerne. Da Kristian IV 1637 bygger Trinitatis Kirke, har han forud afsluttet Kontrakt bl. A. med Adolf Rottmand om den fornødne norske Kalk og med Henrik von Dinklage om de fornødne hollandske Sten (Mufferter). Den Betaling, der ydes Murmesterne, er kun Arbejdslö. Det er det saaledes, naar Kristian IV i 1620 kontraherer med Murmester Morten Weichart om Murerarbejdet ved Børsen, og ved denne Kontrakt skulle vi dvæle et Öjeblik, ti i den træffe vi ikke alene en Murmester men ogsaa Mursvende. Kongelig Majestæt fortinger med Murmester Morten Weichart, »at han paa hans egen Bekostning saa og med hans egne *Svende* og Folk skal af Grunden opmure den nye Børs ved den nye Amagerbro her paa Slottet, med Fundament at lægge og det med alsomstørste Flid at fuldfærdiggjøre, saavidt Murskeen udkræver, efter den Skabelon og Afridsning, hennem paa Kongelig Majestæts Vegne overantvordet er«. ³

Nu have vi altsaa Mestere og Svende, og med det Samme, som det synes, ogsaa et dem omsluttende Lav. 1623 findes der Murerlav baade i Helsingør og Kjøbenhavn og 1632 i Odense. Det er de tre Centrere for zünftigt Haandværksskik her i Landet, der herved melde sig: Byen ved Sundet, Danmarks mest internationale Sted, der fik Besøg af saa mange tyske Haandværkere, den danske Hovedstad og saa endelig den By, der tidligt stræbte efter at staa som det toneangivende Midtpunkt i Fyn.

I det fjortende Aarhundrede begyndte Haandværkerne her i Landet at staa samlede i Lav, og disse S sammenslutninger udvikle sig efterhaanden saaledes i Retning af Medlemmernes Eneret, at Samfundet føler sig brøstholdent. 1507 lader Kong Hans Landets Skomagere vide, at Menigmand

35. Odense 1632.

36. Kjøbenhavn 1623.

37. Odense 1762.

fører stor Klage over dem, hvorfor han gjenkalder og ophæver alle Skomagarskraaer over hele Landet. En kort Tid hersker der saa fuldstændig Næringsfrihed med Hensyn til at gjøre Sko og Støvler, men snart efter staa Skomagerlavene der igjen. Og ganske paa samme Maade gaar det, da Frederik I 1526 ophæver *alle* bestaaende Lav. Ikke længe efter ere de paany i Virksomhed, saaledes som det kan ses bl. A. i Helsingør, hvor Borgemester og Raad i 1577 optræde specielt mod Byens Bagerlav og Slagterlav. Disse to Lav kom imidlertid ogsaa hurtigt igjen. Forholdene bleve i det Hele ganske de gamle, og saa møde vi en Forordning af 19 Juni 1613, hvori Kristian IV søger at føre et Hovedslag mod Landets samtlige Lav. Da de »paa det Højeste besvære vore Undersaatter«, forbyder Kongen strengelig alle Skraaer og al Lavsret. Men den herved indførte Næringsfrihed skulde heller ikke denne Gang blive af Varighed.¹

Kristian IV stod her ikke blot overfor de gamle, seje danske Haandværkerlav. Der var kommet et nyt, væsentligt Moment til, den tyske Zünfft, der fra c. 1600 havde fundet Vej her til Landet, og som bandt hvert enkelt Haandværk forunderlig fast sammen ved de Skikke, der øvedes for aaben Lade, og i hvilke Drengen indviedes, naar han erklæredes for Svend. Han lærte bl. A., hvorledes han skulde give Lavets Gruss, det gjensidige Frimurertegn indenfor Lavet i snart den største Del af Evropas Lande. Kristian IV kunde umuligt staa sig, og 1621 tillader han da ogsaa Mesterne i ethvert Haandværk med Borgemester og Raads Betænkende at forfatte nogle Vilkaar, som skulle være forbindende for alle Fagets Mestere og Svende, hvoraf Følgen blev, at det ene Lav efter det andet nu skød op paany, herimellem da ogsaa de helt nye Murerlav.¹

Da Kjøbenhavn i Januar 1610 giver de dertil Valgte den nødvendige Fuldmagt til at hylde Hertug Kristian som Landets vordende Konge, er der mellem Underskriverne fjorten Lavsoldermænd, der hver forsegle det paagjældende Dokument med deres Lavs Segl. Men mellem de fjorten Lav findes intet Murerlav. Det er altsaa sikkert, at der endnu den Gang ikke var noget Murerlav her i Byen. Men da Lavene i 1622 og følgende Aar igjen komme paa Fode efter deres Afskaffelse, viser der sig hurtigt et Murerlav imellem dem. Under 7 Marts 1623 udstæde Byens Borgemestere og Raad Artikler for et saadant, og ganske de samme Artikler dukke endnu samme Aar op i Helsingør som vedtagne af denne Bys Borgemestere og Raad for Murerne dør.²

Det tør da nok antages, at det er de samme eller meget lignende Artikler, der have været gjældende i Odense, vistnok fra 1632, men noget Sikkert herom vides ikke. Hvad der kan oplyses, er kun, at Murerlavet i Odense er med ved et Andragende, der 1648 sendes til Rigets Raad fra Odenses »Borgemestere og Raad og ganske Borgerstands Menighed«, samt at det forseglers dette Andragende med et Segl, hvori læses Aarstallet 1632. Endnu i en fjerde By forekommer der forøvrigt paa denne Tid Murere i Lav, nemlig i Viborg. Men det paagjældende Lav er intet Murerlav. Viborgs Borgemestere og Raad dele 1631 Byens ikke meget talrige Haandværkere i sex Lav, af hvilke tre blive stærkt sammensatte, det ene af disse, Snedkernes Lav, bringes til at omfatte Byens Snedkere, Drejere, Hjulmænd, Bødkere, Tømmermænd og Murmestere.³

Hvad der saaledes sker i Viborg, maa betragtes som en ren Undtagelse. Det er de smaa stedlige Hensigtsmæssighedsforhold, der her virke. Men ligegyldigt, de gamle Tider vare uigjenkaldeligt forbi. Murerne stode nu ganske sidestillede med Landets andre Haandværkere under den zünftige Magt, og nu viser det sig — at de dog ikke vare som de andre. De havde afgjort en levende Erindring om en ejendommelig Fortid, og denne Erindring sætter bl. A. sit Præg paa det kjøbenhavnske Lavs Segl. Som tidligere vist, ligger der en hel Historie i Seglets Omskrift »Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut«. Og efterhaanden erkjendte ogsaa Odense denne Historie. Det maa have været tilfældige Forhold, der gjorde, at Murerlavet her i 1632 fik et ganske almindeligt Segl, men dette Segl blev ikke af Varighed. Ogsaa Lavet i Odense gik over til i sit Segl at hylde det samlende Sprog: »Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut«.

LAVSARTIKLER OG KONGEMAGT.

SOM ovenfor nævnt fik de københavnske Murere Lavsartikler den 7 Marts 1623, de første, de nogensinde havde haft, og herved forandredes Meget. Bl. A. var det nu forbi med, at Svendene, Fortidens frie Svende, kunde optræde som Mestere. Efter Artiklerne skulde en Svend ubetinget »tjene en ærlig Mester paa Embedet, indtil han Borgerskabet erlanger og Lavet kommende vorder«. Gjorde kan ikke det, men vilde arbejde selvstændigt, kunde han af Lavet forfølges som »Bönhas«. Det er forøvrigt værd at lægge Mærke til, at Artiklerne ikke et eneste Sted nævner Lavet som absolut enerettiget. For at faa Ret til at udføre Murarbejde kom det udelukkende an paa at blive »tagen til Borger« som Murer af Borgemester og Raad. Var det sket, kunde »Lavet ikke vægres« den Paagjældende. Men hvorledes gik det mon, hvis den Vedkommende efter at have vundet sit Borgerskab, ikke ønskede at blive Medlem af Lavet? Havde han saa mon ikke Ret til alligevel at mure? Det er kun et Tankeexperiment. Men det deri liggende Spørgsmaals bekræftende Besvarelse synes i Overensstemmelse med hele den Maade, paa hvilken Kristian IV, uvillig og modstræbende, paany giver Lavene Ret til at bestaa. Vi kunne se det af hans Forordninger af 10 December 1621 og 26 Avgust 1622. Han vil absolut ikke, »at al Fordelen og Arbejdet paa nogle faa Mestere kunde bringes«. Han er vedblivende imod alt det, som medførte Katastrofen i 1613. Han vil, at Adgangen til Lavene skal være lettest mulig, han vil, at deres Medlemmer skulle levere godt og billigt Arbejde, og det er med dette for Øje, at Københavns Borgemestere og Raad give de forskjellige Haandværk Lavsartikler.¹

Hvorledes byggedes Lavene nu op? Vi kunne se det af Murerlavets Artikler, og væsentlig overensstemmende med dem er Tømmerlavets, der ejendommeligt nok udfærdigedes den samme Dag som Murerlavets.¹ Nogle enkelte Forskjelligheder ville blive nævnte nedenfor.

I Spidsen stod en Oldermænd med to Hossiddere, der sammen med en Skriver hver Mandag Formiddag, hvis det maatte findes fornødent, skulde samles paa Lavshuset eller et andet bekvemt Sted for at høre de Klager, der maatte fremkomme fra Lavets Mestere, Svende eller Drengene samt for »andre Lavsens Ærinder at forrette«. Oldermænden fungerede kun eet Aar; var det forløbet, skulde den af de to Hossiddere, som Borgemestere og Raad fandt tjenlig, være det nye Aars Oldermænd, og da de »forordnede« Hossiddere ganske sikkert ligesom Oldermænden forordnedes af Magistraten, vil det ses, at Øvrigheden havde et forsvarligt Tag i Lavets Ledelse, hvad den, som ovenfor nævnt, ogsaa havde i Henseende til, hvem der blev Medlem af det. Den, der havde udstaaet sine Læreaar, faaet sit Lærebrev og derefter vundet Borgerskab, kunde ikke afvises. Der er ikke Tale om, at Lavet kunde kræve nogen Prøve. Aflæggelsen af en Mesterprøve var forbudt i Frd. 10 December 1621, der ogsaa forbød, at den, der blev Medlem, gjorde nogetsomhelst Gilde eller Gjæstebud. Alt, hvad det nye Lavmedlem havde at erlægge ved sin Indtrædelse, var en ungarsk Gylden »til den Stues Leje, hvor Sagerne af Oldermænden og Hossidderne forrettes«, samt en Sletdaler til Oldermænden og en halv Sletdaler til Skrивeren, »som sidder og haver Umage for alt Lavet«. Senere skulde han vel endnu betale sex Sletdaler, halvt til Lavet og halvt som Fattig- og Begravelseshjælp til Lavets Trængende, men disse Penge skulde først erlægges, »efterhaanden som han dem kan fortjene og ham det af Borgemestere og Raad bliver forelagt.«

Det er Magistraten, der stadig kontrollerer og regulerer. Lavet maa, som vi senere skulle se, kun komme meget sparsomt sammen, men desuagtet altid uden Drik og altid kun i en Raadmands Nærværelse. Og naar Artiklerne kraftigt betone, at Lavmedlemmerne skulde levere godt Arbejde, spiller Magistraten ogsaa her en Rolle. Havde en Murmester været forsømmelig med at mure og skjelne eller med at »sigte, slaa og berede« sin Kalk, skulde de Paagjældende, hvis Lavet trods en indkommen Klage ser igjennem Fingre hermed, straffes efter Øvrighedens Kjendelse.

Det kan herefter se forunderligt ud, at det udendvidere overlades Lavet

at fastsætte en for alle Svende ensartet »Stykværks-, Uge- og Daglön«, ligesom det udenvidere lægges i Lavets Haand at »beskikke« de fremmede Svende et Herberge. Men saa vist som dette Sidste ikke sker for Svendenes Skyld, men for at Mesterne, der behøve de fremmede Svendes Hjælp, »kunne vide dem desbedre at finde«, saa vist skulle sikkert begge Bestemmelser hjælpe til at skabe Forhold, der efter Tidens Anskuelse forringede Muligheden af for dyre Priser. Artiklerne sige udtrykkeligt, at ingen Murmester maa besvære Nogen udover »en *billig* Daglön«, og saa maa det erindres, at en af Borgemestere og Raad dertil valgt Raadmand altid skulde være tilstede i Lavets Møder. Forøvrigt indeholde Artiklerne endnu en Række Bestemmelser, blandt hvilke det her skal nævnes, at en Mester ikke maa for-sømme sine Drenges Undervisning eller bruge dem i »anden Bestilling, end Embedet til Drengens Forbedring vedkommer«; at ingen Mester maa tage en anden Mesters Svend, forinden denne til rette Stævnedag er skilt fra sin Mester; at ingen Svend maa gjøre sig nogen Frimandag eller anden ørkesløs Dag eller i det Hele forsømme sin Mesters Arbejde, at ingen Svend eller Dreng maa foragte sin Mesters Mad eller Øl, o. s. v.

I hele den her nævnte Ordning stod Murere og Tømrere ved Siden af hinanden, men helt igjennem vare deres Artikler dog ikke ens. Læretiden var forskjellig, kun to Aar for Tømrerne, men tre Aar for Murerne, og der var stor Forskjel paa den Ret til at holde Møder, der tillagdes de to Lav. Tømrerne maa holde fire aarlige Lavsmøder, et hvert Fjerdingaar, og saa endda, hvis det viste sig nødvendigt, otte yderligere Møder i Aarets øvrige Maaneder, altsaa i det Hele tolv Møder om Aaret eller eet hver Maaned, men Murerne maa kun holde, siger og skriver, to Lavsmøder om Aaret, det ene første Sögnedag efter Pinse, det andet første Sögnedag efter Jul, Alt selvfølgelig »paa fastende Stævne, foruden Drik og Gjæstebydelse«. Man spørger forgjæves om Grunden til denne store Forskjel, og den mod Murerne viste Strenghed bliver saa meget besynderligere, som f. Ex. Remsniderne, Skomagerne, Skræderne og Smedene stod med den samme Ret som Tømrerne, og Snedkerne med kun to regulære Møder havde dog ogsaa Ret til otte ekstraordinære Møder. Kun Væverne og Slagterne stilles lige saa knapt som Murerne, men Spørgsmaalet hvorfor bliver ikke lettere at løse derved¹. En tredje Forskjel findes endelig i den Begrænsning, de to Lavs Skraaer satte for, hvor meget Arbejde en Mester maa paatage sig. Selvfølgelig maatte

der efter Tidens Anskuelse en Begrænsning til, men medens det for Tømmerernes Vedkommende hedder, at en Mester »ej maa arbejde stærkere end selvjerde, derudi en Lærekarl medregnet« — han maa altsaa ikke have mere end to Svende — hedder det i Murerlavets Artikler: »Ingen Mester maa tage sig mere end to Arbejder for paa een Tid at færdiggjøre, som han maa holde Folk paa«. Han kan altsaa ved de to Arbejder, han paa een Gang maa forestaa, modsat Tømmerne, holde saa mange Svende og Dreng, han vil.

Ogsaa her kan man spørge: hvorfor? Men der er næppe Grund til at gruble længe herover, ti Tilfældigheder ere langt fra udelukkede ved Lavsaartiklernes Affattelse. I Murerlavets Artikler hedder det, at ingen Svend eller Dreng maa bære Sidegevær, Bantdegen eller andre Værger; de skulle lade deres Mestere eller Værter forvare deres Vaaben, indtil de fra Byen rejse, Alt under Straf som vedbør, »efterdi de ere Haandværksgeseller, som ingen Regiment er undergivet«, og denne Bestemmelse findes ogsaa i Tømmerlavets Artikler, kun med Forbigaaelse af den begrundende Slutning. Men denne Udeladelse er aabenbart en ren Tilfældighed, Ordene ere ikke paa nogen Maade specielt myntede paa Murerne. Foruden i deres Lavsaartikler findes de i en Række andre Artikler for f. Ex. Skræderne, Væverne, Snedkerne, Skomagerne og Smedene.¹ Det kan endelig ogsaa kun skyldes en Tilfældighed, at to Bestemmelser, der findes i Murerlavets Artikler, helt mangle i Tømmerlavets, den, der fastslaar en Mesterenkes Ret til at fortsætte sin afdøde Mands Virksomhed, og den, der fastsætter Størrelsen af en Svends Tidepenge, 4 β ugentlig, samt disse Penges Anvendelse.

Hvorledes er nu Stillingen? Murerne ere blevne underlagte et Lav, som Avtoriteterne se paa med mistænksomme Øjne. Dets Interesser maa ikke paa noget Punkt kollidere med Samfundets, og gjøre de det, skulle de afvises. Saaledes er Teorien, men paany tilladte, kæmpede Lavene for igjen at faa Alt, hvad de fra gammel Tid betragtede som deres Ret. Og deres Kamp var langt fra uden Resultater. Bl. A. havde de deres Opmærksomhed henvendt paa efterhaanden at faa opstillet Gjærder overfor den altfor store Lethed, med hvilken Kredsen af Lavets Mestere kunde udvides. Mesterne ønskede at faa Garantier for, hvem der efter Artiklerne skulde være, man maa sige, deres Konkurrenter mere end deres Kolleger, og de vandt efterhaanden frem overfor de fra Kongemagten udgaende Bestemmelser, skjönt Kongemagten

voxede til at blive Enevoldsmagt. Som vi skulle se, blev Kristian IV's strenge Bestemmelser et efterhaanden tilbagelagt Standpunkt, og det var ikke alene Mesterne, der paa deres Vis vandt frem. Svendene gjorde det Samme, men derom senere.

Det første Tegn paa Virksomhed fra Mesternes Side træffe vi 1637. Den 25 Januar 1637 udstæde Kjøbenhavns Borgemestere og Raad nogle Artikler, »eftersom Murmesterne af os haver været begjærende, vi dem nogle Artikler om deres Svende og Dreng, deres Lav til god Skikkelighed vilde meddele«. ¹ Her gives Bestemmelse paa Bestemmelse, der gaar ud paa at styrke Mesternes Avtoritet overfor Svendene, overfor Svende, der forlade dem i Utide, overfor Svende, der under Skin af at ville vandre af Landet skaffe sig Orlov o. s. v., men Hovedbestemmelserne ere Artiklernes to første Paragrafer, der ganske sikkert angaa Svende, men tillige — og det er det væsentlige — sikre Mesterne imod at faa en Række helt unge, mindre behagelige Kolleger. Drengen, der har lært her, skal ikke strax efter at være bleven Svend kunne »vorde Borger og bekomme Lavet«, han skal først have tjent mindst tre Aar hos en god Mester indenlands eller udenlands, og Svenden, der ikke har lært i Kjøbenhavn, skal, selv om han har vandret og tjent som Svend den nævnte Tid, arbejde her i et Aar; først naar han da findes god for sit Haandværk, skal Borgerskab og Lav kunne forundes ham.

Her have Mesterne faaet rejst et første Gjærde, og Mesterne vare stadig paa deres Post, ogsaa overfor Oluf Stenwinkel som Stadskonduktør. Efter hans Bestalling af 27 Maj 1651 skulde han have 100 Dlr. af Byen, foruden hvad Enhver ham »godvillig for hans Umage give vil, naar han nogen Afvisning eller Anstikning gjør«, og saa skulde det endelig »stande enhver frit for ved ham eller andre Bygmestere deres Bygning at bygge eller fortinge lade«. ² Han skulde altsaa have Ret til at optræde som Murmester, men herover klager Lavet i stærke Udtryk. Det beretter, hvorledes han »en vores Lavsbroder fra sit Arbejde snildelig haver trænget«; det tillægger ham den Hensigt at ville betage dem alt forekommende Arbejde, som det er hans Agt at ville »fortinge og ved vores Mursvende lade forfærdige«; han vil »afspændiggjøre og forlokke Svendene, saaledes at Lavets Medlemmer maa blive »ganske og aldeles paa vores Haandværk ruinerede og fordærvede«. Kongen maa absolut hjælpe dem i denne store Fare, han maa bevirke, at Oluf Stenwinkel »sig fra vores Haandværk entholder og de antagne Svende

afskaffer, indtil han beviser sig Murerhaandværk redeligen at have lært, sit Borgerskab erlanger og siden sig i vores Lav indstiller og gjør, hvad en anden Mester i Lavet för ham bevist haver«. ¹

Det var en skarp Klage, som dog ikke synes at have foranlediget noget Svar, men Grunden hertil tör muligvis simpelthen ligge deri, at Oluf Stenwinkel ophørte at virke i Kjøbenhavn. Klagen er af April 1652, og allerede Maaneden efter var Stenwinkel Konduktør ved Fæstningerne i Skaane. ² Det var en urolig, med Krig opfyldt Tid. I Klagen haabe Murmesterne paa, at det maa tale til deres Fordel, »at de i seneste Fejde med stor Indkvartering og udgivne Skatter ere blevne besværede, som vi ganske godvilligen haver udgivet«. Og vi skulle se, hvorledes de nogle Aar efter bygge store Forhaabninger paa, hvad de havde udstaaet under Kjøbenhavns Belejring.

Den 8 Avgust 1658, da Belejringen var umiddelbart forestaaende, blev det befalet Murernes Oldermænd ligesom Byens andre Oldermænd at gjøre en Fortegnelse over Alle i Lavet, der kunde forrette Voldtjeneste, og det tör sikkert antages, at Lavets Mestere og Svende ikke bleve skaanede. Lavet siger det selv, da det i 1660 indgiver et Andragende til Magistraten. Det mener, at Murerlavet endog fremfor de andre Lav har udstaaet stor Tynge og Besværing under den lange Belejring, idet dets Mestere og Svende blev brugte paa særlig farlige Poster til at hindre de af Svenskerne udskudte gloende Kugler fra at gjøre Skade, et »perikuløst« Arbejde, ved hvilket nogle af dem satte Livet til, andre deres Helbred. Hertil kom endnu, at deres Haandværk under Belejringen havde ligget stille; de havde været ganske næringsløse, saa at de nu behøvede Hjælp og Støtte. »Paa det de igjen kunde komme til nogen Nærings Opretning og ikke i deres Lav og Haandværk skulde ske ubillig Indtrang og Hinder af Fuskere eller udygtige Mestere«. bad de da om, at Ingen fremtidig maatte blive Mester i Lavet, för han for dette havde bevist, at han var dygtig »udi Arbejde, Afrids, Overslag og Andet, som samme Haandværk og Kunst tilhører«. Og Lavet opnaaede det. Under 24 Januar 1661 approberede Magistraten, hvad Lavet ønskede; den mente at handle ikke alene til Murmesternes Nærings Befordring, men i Synderlighed til at skaffe Staden gode og dygtige Mestere. ³

Magistraten maskerede, med andre Ord, at det var et Grundskud i Kristian IV's Lavsbestemmelser, som Murerlavet herved opnaaede. Nu havde det faaet Indflydelse paa, hvorvidt en Svend, der ønskede at blive Mester, kunde

opnaa det eller ej. Det synes kun forunderligt, at dette kunde ske paa en Tid, da Kongemagten var bleven til Enevoldsmagt; ti Frederik III var umiddelbart forinden bleven enevældig. Men Kongemagten er simpelthen ikke bleven spurgt, Kjøbenhavn har følt sig som den frie Rigsstad, den i August 1659 har faaet Brev paa at være.¹ Den har handlet paa egen Haand, hvad den senere absolut ikke fik Lov til. Enevoldsmagten tog hurtigt Spørgsmaalet om Forholdet til Lavene op til Drøftelse, den forelægger allerede i Marts 1661 Statskollegiet det Spørgsmaal, om Lavene med størst Føje kunde vedligeholdes eller afskaffes, idet den udtrykkeligt siger, at der »vel saa vægtige Rationes findes imod som med samme Lavs Indstiftelser«, og Statskollegiet har sin Opmærksomhed henvendt paa, hvad der kan passe for Hans Majestæts »itzige souveraine Regiering«.²

Kollegiet fik det Hverv at revidere samtlige Lavsartikler. Det kom da ogsaa til at behandle Murerlavets Artikler, og Resultatet af denne Behandling blev nogle nye Artikler af 22 Januar 1666, der selvfølgelig ikke gives Murerne af Kjøbenhavns Magistrat, men af den souveræne Konge. Herudover ere Forandringerne dog ikke store, men selvfølgelig have de for Öje yderligere at begrænse Mesternes Magt. Efter Artiklerne fra 1623 havde Lavet Ret til at træde sammen visse bestemte Dage, nu maa ingen Sammenkomst ske »uden den af Os eller Byens Övrighed paabudt bliver«, og det indskræpes udtrykkeligt, at hvis Nogen »formedelst sit sær nødvendige Anliggende kunde behøve at have Lavet samlet«, maa Lavet ikke derfor fordre nogen Betaling af ham. Medens det tidligere blot hed, at den ene Mester ikke »med Underfundighed« maatte trykke den anden Mester fra noget Arbejde, der var overdraget ham, hvad der kunde gjøre det vanskeligt for en Bygherre i et givet Tilfælde at blive en mindre heldig Bygmester kvit og faa en anden i Stedet, hedder det nu, at det maa staa Bygherren frit for at tage en anden Mester, hvis den, han først havde akkorderet med, ikke forretter sit Arbejde flittigt og forsvarligt. Og Mesterens Ret til at antage saa mange Dreng, han vil, begrænses til »i det Højeste paa een Tid« at holde tre. Der koketteres her ved med Svendene, ti — hedder det — Arbejdet bör ikke ved ukyndige Dreng men ved gode Svende forfærdiges. Og Hensynet til Svendene bryder endnu stærkere frem, naar Mesternes tidligere Ret og Pligt til at give Svendene en ensartet Løn helt ophæves; Kongen finder denne Ordning ganske ubillig, »eftersom en Svend, som kan gjøre bedre Arbejde end en anden,

ikke bör forbydes, at han desmere Arbejdsløn bekommer, om han det kan erlange«. Mester og Svend skulde fremtidig akkordere med hinanden. Endelig stilles en Svend med et udenrigs Lærebrev ganske ens med en Svend, der har et indenlandsk Lærebrev.¹

Det er de Forandringer, Enevælden indfører. Statskollegiet har herved haft for sig de oprindelige Artikler fra 1623 samt Tillægsartiklerne fra 1637, de nye Artikler indeholde i Overensstemmelse med disse sidste den Bestemmelse, at en Svend skal have tjent mindst tre Aar, inden han kan vorde Borger og bekomme Lavet. Men til Magistratens Bestemmelse af 1661 om Indførelse af en Mesterprøve synes det ikke at have taget det mindste Hensyn. Det hedder i de nye Artikler ganske som i Artiklerne fra 1623, at der aldeles ingen Bekostning maa anvendes paa noget Mesterstykke. Her er noget uklart. Har Kollegiet kjendt Bestemmelsen af 1661 og principielt modsat sig den, eller har den mon slet ikke foreligget for det? Herom er der ingen Oplysninger, og der er en anden Ting, som der formentlig heller ingen Oplysning er at finde om. Hvor kan det være, at de under 22 Januar 1666 udfærdigede Artikler tilsyneladende ligge hen i, siger og skriver, to Aar uden at blive bekendtgjorte? Først under 31 Januar 1668 sender Kongen dem til Kjøbenhavns Præsident, Borgemestere og Raad med Paalæg om at forkynde disse nye Artikler for Byens Murmestere og Mursvende.² Det ser forunderligt ud, og hertil kommer endnu, at Bestemmelsen af 1661 nu ogsaa dukker op. Ligeegyldigt, om den er bleven forbigaaet af Statskollegiet eller ej, sikkert er det, at Lavet huskede den. Det androg nu om, at den maatte blive kongelig konfirmeret, altsaa komme til at gjælde ved Siden af de nye Artikler, og — Kollegiet tilraadete at komme Lavet imøde. Under 22 Juni 1668 udkom saa Konfirmationen³, og det maa da siges, at Murerlavet under Enevælden havde naaet væsentlig frem i sin lavsmæssige Stilling, Enevælden havde paa afgjørende Punkter stillet sig medgjørligere end Kristian IV.

Det synes imidlertid, som om Enevælden ikke var tilfreds med den Stilling, den hidtil foregaaede Revision af de kjøbenhavnske Lavsartikler havde ført den til. Under 24 Januar 1669 fik Statskollegiet en fornyet Ordre til at overveje alle Lavsartiklerne, og Ordren siger udtrykkeligt, at de skulle indrettes i Overensstemmelse med »denne vores absolute og souveraine Arveregering«. Statskollegiet gik selvfølgelig i Gang med Arbejdet, og for Murerlavets Vedkommende foreligger der en ny Redaktion af dets Artikler, der

under 9 Marts 1672 forelagdes Kristian V.¹ Men der skal ikke dvæles ved denne Redaktion, da disse Artikler, der forøvrigt ikke afveg væsentlig fra Artiklerne af 1666, aldrig blev Andet end et Projekt, hvad der forsaavidt er forunderligt nok, som der i Februar og Marts 1673 udfærdigedes Artikler for en Række kjøbenhavnske Lav, Guldsmedene, Bagerne, Hatstaferne, Pels- og Handskemagerne, Slagterne samt Skræderne, hvortil i 1674 endnu kom Artikler for Væverne, Tømrerne, Smedene og Knapmagerne.² Ved Siden af Statskollegiet var der kommet en ny Faktor, nemlig Kommercekollegiet, der ved en kongelig Ordre af 1671 var opfordret til at erklære sig om de »Inkonvenienser og Misbrug«, som fandt Sted i Lavene, Misbrug, der gik ud paa, »at ikke alleneste Enhver, som deres Forretning kan hændes at behøve, derved incommoderes, men endog den, som noget Haandværk tilbørlig forestaar og lært haver, forhindres ved utilbørlige Vilkaar sig deraf at nære«.³

Under disse Forhold er det ganske ejendommeligt at se Københavns Murerlav fremkomme med et Andragende, der stik imod denne Ordre Intet lader tilbage at ønske i Henseende til kras Lavsaand. Under 12 Marts 1673 ansøger det »velædle Hr. Præsident, højmechtig Patron« (vistnok Københavns daværende Præsident P. H. Resen) om, at deres Lav maa blive gjort til et sluttet Lav paa 24 Medlemmer, »paa det at ikke enhver ung Svend skulde [kunne] tilløbe og omsider derover paaføre sig selv og Lavet total Ruin«; om at ingen Murer maatte indskrives som Borger paa Raadstuen, »med mindre Oldermannen og hans Hossiddere for Lavet ere med ham tilstede og bære Vidnesbyrd om hans tilbørlig Bevislighed og Dygtighed«; om at en Mesters Søn, naar han havde gjort Prøve og soret sit Borgerskab, »foruden nogen Bekostning frit i Lavet maatte indtages«; om at enhver Udlært, strax efter at være bleven Svend, skulde være forpligtet til »at udrejse og sig i fremmede Stæder paa Haandværket tre Aar forsøge« o. s. v. Og Andragendet gjentages under 16 April 1673, idet Lavet den 21 April s. A. endnu giver den Oplysning, at der var sluttede Murmesterlav i Lybæk, Augsburg, Dantzic og Strassburg med henholdsvis kun 7, 7, 9 og 11 Medlemmer. Denne Oplysning er stilet til »Hans Excellentz, Hr. Petter Greffenfeld«.⁴

Som naturligt er, satte dette Andragende intet Spor. Murerne blev staaende ved Artiklerne af 1666, indtil Enevældens Overvejelser angaaende Lavene havde sat Frugt i to almindelige Forordninger, af 23 December 1681 om Lavene udi Kjøbstæderne og af 6 Maj 1682 om Haandværks Svende og

Drengene. De ere ikke venlige mod Lavene. Det synes efter dem, som om Kongen principielt ikke vilde tillade »nogen Lavsortning eller Skraaer«. Om de Lav, »som fremdeles skal staa under visse Lavartikler, vil Kongen med forderligste resolvere«, hedder det, og man skulde herefter tro, at det kun vilde være undtagelsesvis, at Lav fik Artikler. De gamle maatte væsentlig betragtes som bortfaldne, og saaledes saa man da ogsaa Situationen baade i Murer- og Tømrerlavet, hvad der fremgaar af et Andragende som Murerne og Tømrernes Formænd ved Brandordningen i April 1682 indgav til Kongen. Murerne og Tømrerne hørte jo fra gammel Tid til dem, der, »naar Klokken klemter«, vare forpligtede til at møde ved den opkomne Ild; med denne Brandtjeneste for Öje vare de organiserede, og de Mestere, der stod som Formænd for Organisationen, der selvfølgelig ikke kunde falde bort, gjorde sig til Fortalere for de to Lav¹.

De udtalte, at naar de ikke maatte have »nogen Sammenkomst eller Lavsortning som hidtildags«, vilde de geraade i den største Armod og Fattigdom, ti da vilde Lavssvendene »os ikke parere«, men efter den Anvisning, Frd. af 23. December 1681 gav, alle løbe til at blive Mestere og »passere, hvor de ville«. De andrage derfor om, at »de, som gjøre sig selv til Mestere«, maa faa Tilhold om strax at melde sig for Magistraten, Stadshauptmanden og Brandkompagniets Kaptajn, saaledes at de ikke kunne luske sig fra at deltage i de offentlige Paabud og Byrder; at Murerne og Tømrerne, for at ordne Alt vedrørende Brandordningen og afdøde Brødres Begravelse, maa samles i deres Lavshuse »dog uden noget Gjæstebud eller Drik«; at de nye Mesteres Afgift til Lavene maa blive væsentlig større, end i Forordningen fastsat, da de ellers ville blive nødt til at ophøre med deres understøttende Virksomhed, og i Forbindelse hermed, at »Drengene, som her hos os indskrives, og Svende, som hos os løsgives, maa gjøre den Rettighed til Lavene, som de hidtil gjort haver«; at det ikke maa tillades Mesterne at holde et hvilket-somhelst Antal Svende, da dette kan lade en enkelt faa for stor Overvægt, og endelig at der maa blive lagt tilbørlig Vægt paa Mesterstykkets Aflæggelse, ti ellers »skulle mange Godtfolk og Bygherrer blive med deres Arbejde be- dragen«.

Der lyser en ikke ringe Bekymring herud af, men det gik langt anderledes, end man efter Udtalelserne i de nævnte Forordninger kunde antage. Det blev ikke en Undtagelse, at et Haandværk fik Lavartikler. Tværtimod.

Det blev, mærkeligt nok, saa godt som alle Haandværk, der udrustedes paa denne Maade. I de nærmest følgende Aar udkom der en lang Række Lavsartikler; alene under 4 November 1682 ti, og imellem dem »Murmester Laugets Artikler«, der ikke alene skulde gjælde i Kjøbenhavn, men »under Kancelliets Segl« skulde kunne gjøres gjældende i enhver anden dansk By.¹ Og med disse Artikler kunde Murerne være godt tilfredse.

De begynde med at give Lavet Eneret, »det skal Ingen tilladt være sig af Murmester Haandværk at ernære, förend han haver vundet sit Borgerkab og er i Murmester Lavet indskreven«. Mesterpröven udvides; den, der vil være Mester, skal vise, at han kan gjøre en vel proportioneret Bygnings Afritsning og Overslag paa dens Bekostning, at han forstaa Materialerne til den forsvarlig at berede, samt at han kan afritse og mure Hvælvinger. Drengen, der har staaet sine tre Læreaar og har faaet sit Lærebrev, skal, för han kan blive Mester, ikke alene have tjent tre Aar som Svend i Kjøbenhavn eller andensteds, men desuden staa eet Aar som Mestersvend hos en Mester her i Staden. Drengenes Antal hos en Mester begrænses ikke længere til tre, han maa have indtil »halv saa mange Dreng paa sit Arbejde, som han paa samme Arbejde Svende haver«. I Oldermændens Hus skal der, paa det at Mesterne kunne holde tilbørlig Myndighed over deres Svende, hænge et sort Brædt, paa hvilket de Svendes Navne skulle paategnes og anslaaes, som paa en eller anden Maade opføre sig modtvilligen, og Oldermændene skal nu forestaa sit Embede ikke i eet, men i to Aar uden endda ved sin Side at have de tidligere faste Hossiddere; kun fire hvert Fjerdingaar skiftende Mestere skulle sammen med en af Byens Underfogeder være ham behjælpelige med at jage Bönhaser.

Det er Enevoldskongen, der her taler og ordner. Magistraten nævnes saa godt som ikke i Artiklerne. Dens væsentligste Myndighed efter dem er at udnævne Lavets Oldermænd; Lavet skal foreslaa tre Mestere, mellem hvilke Magistraten som Regel vælger den ene, idet den dog, hvis ingen af de tre anstaa den, har Ret til at beskikke en ikke-foreslaaet Mester. Herved maa dog endnu erindres, at de tidligere nævnte to Forordninger havde givet forskjellige almindelige Regler, som ikke gjentages i Lavsartiklerne; Forordningen af 23 December 1681 bestemmer saaledes bl. A., at Lavet, hver Gang det ønsker at afholde en Sammenkomst, herom har skriftlig at andrage Magistraten. Det skal ogsaa bemærkes, at Artiklerne af 1682 flere Steder nævne

en »Bygmester«, d. v. s. en Stadsbygmester, efter hvem Mesterne i flere Spørgsmaal have at rette sig; ved Mesterprøven skal Bygmesteren examinere sammen med Oldemanden og tre af de forfarneste Mestere. Men ligegyldigt, Alt begynder og ender ganske anderledes end tidligere med den kongelige Magt. Tiden og Opfattelsen var bleven en helt anden. I sin Salvingstale 1671 til Kristian V sagde Biskop Wandal, at det var Kongens Ret og Herredømme samt Folkenes skyldige Underdanighed, at Kongen raadede saavel over Undersaatternes Personer som over deres Gods og Ejendom.¹

Alt og Alle var Kongens. Og Kongen ønskede ofte at bruge sin vældige Magt. Der blev sat et stort Apparat i Gang for ved given Lejlighed ret at vise den, Enevoldsmagten tog ofte Tilløb, men — det blev nok saa ofte ved Tilløbet. Det gik som ved Kristian V's castrum doloris. Ved Dødsfesten for den salvede Konge skulde der udfoldes den største Pragt. De samtidige Beretninger tale begejstret om de ved denne Lejlighed benyttede Søvløver, Søvlvlysekroner o. s. v., men Regnskaberne vise, at de fleste af disse Sølv-gjenstande vare af Træ, Blik eller Bly, kun Overfladen var forsølvet.² Atter og atter udtaler Enevoldsmagten sig imod Lavene, og dog giver den dem Artikler, der, som det viser sig, snarere forøge end formindske deres Betydning. Enevoldskongen viser væsentligst sin Magt i at undtage snart den Ene og snart den Anden fra de af den selv i Almindelighed givne Artikler. Den afskedigede Justits-Sergeant Hans Jacob Singer, der var Murer og Stenhugger fra Basel, beordres 1681 til Medlem af Murerlavet paa billigere Vilkaar end de da officielt gjældende, og paa samme Maade skete det i 1682 med Adrian Francke af Nyeport.³

Selvfølgelig adlød Lavet i saadanne Tilfælde, ligesom det adlød, naar Kongen forlangte, at det skulde sende et større eller mindre Antal Mursvende til Fortifikationsarbejder, til Arbejde ved Opførelsen af Gyldenløves Palæ o. s. v.⁴ Men Lavet har sikkert ofte knurret i det Skjulte, og det kan paavises, at det tyst og stille har fulgt ganske andre Regler end dem, der indeholdes i Kongens Forordninger og de kongelige Artikler. Hvad der førte til, at det københavnske Murerlav i 1660 stod samlet imod en Murmester Povl Nielsen, kan ikke oplyses. Vi vide blot, at Kongen den 30 Avgust s. A. befaler, at denne Mand maa nyde sit Haandværk uhindret, til hans Sag for Rigsraad er paadömt. Men da den i Kjøbenhavn fødte Mursvend Herman Baltzersen, der havde tjent som Rytter i Svenskekrigen, 1669 ønsker at blive

Mester, oplyser han i en Klage til Kongen, at Lavets Mestere fordre ikke mindre end 120 Sletdaler af ham i den Anledning, ganske imod Lavsartiklerne, og saa bliver Resultatet, at Kongen i sin Magtfuldkommenhed befaler, at han skal optages i Lavet »foruden Noget derfor til Indgang at give«. ¹ I dette Tilfælde fremkom der en Klage, men hvor mange lignende Tilfælde kan der ikke have været, i hvilke der ikke blev klaget.

Hvor meget de kongelige Forordninger forbyde Lavenes »selvgjorte Vedtægter«, vedblev disse at bestaa, navnlig i Svendeforholdene, saaledes som vi skulle se i næste Kapitel. Det er sikkert noget Saadant, der spørger, naar Murmester Asmus Niemann fra Helsingør i 1666 klager over, at hans Kolleger dør i et Aarstid have forholdt ham Lavet imod Recessen og Lavsartiklerne samt imod en af ham erhvervet Borg- og Raadstuedom. Han havde været Medlem af Lavet i fire Aar, deraf ældst Bisidder i to, og skulde have været Oldermann ved Fastelavn 1665, men saa vendte Lavets Mestere sig imod ham, fordi hans Lærebrev ikke var udstedt under noget Amtssegl. Selvfølgelig tog Kongemagten sig af hans Klage, og den 13 Februar 1666 udtaltes det, at Asmus Niemann, Murmester ved vort Slot Kronborg og Indvaaner i vor Kjøbstad Helsingør, maatte være Oldermann for Murmestrelavet dør og i alle andre Maader nyde samme Lavs Rettighed, uanset at hans Lærebrev ikke under et Amtssegl skal være udgivet, da det befindes, at han sine Læreaar paa samme Haandværk tilbørlig har udstaaet. ²

Anderledes kunde Kongemagten ikke handle. Her maatte den optræde, ligesom da en Murmester Anders Hansen en Aften i November 1703 blev dræbt paa Kjøbmagergade. Byens Politimester faar Kongens allerstrengeste Ordre til at gjøre sin yderste Flid med at finde Drabsmændene. ³ Men et Spørgsmaal er det selvfølgelig, om de desuagtet bleve fundne. Hvad Enevælden befalede, skete langtfra altid, og særlig skulde der gaa et langt Tidsrum, inden den fik Bugt med Lavenes Zünft.

SVENDEFORHOLD.

DE tidligere frie Mursvende forsvandt med Lavsartiklerne af 1623. Enhver Svend skulde nu tage Arbejde hos en Mester, hvis han ikke vilde behandles som Bönhas, og Mesterens Arbejde maatte han ikke forsømme. Han maatte ikke gjøre sig nogen »Frimandag eller anden ørkesløs Dag«, han maatte ikke forlade ham i Utide, og han skulde lade sig nøje med den ensartede Lön, som Mesterne fastsatte for alle Svende. Den ene Mester maatte ikke kunne lokke en anden Mesters Svend til sig ved at tilsige ham højere Lön, og saa var den nødvendige Følge heraf bleven, at den dygtige og flittige Svend ikke kunde komme til at tjene mere end den uduelige og dovne. Det var næppe efter Ønske, og hvad der sikkert ogsaa trykkede den ære-kjære Svend, var, at han ikke maatte vise sig med Kaarde eller Væрге paa Gaden. Det var fælles for Mestere og Svende, at de ikke maatte møde i Lavsforsamlingerne med Vaaben, men for Svendenes Vedkommende kom nu hertil, at de ikke maatte bære noget Sidegevær eller andet Væрге »langs Gaderne«. »Efterdi de ere Haandværksgeseller, som ingen Regiment ere undergivne«, skulde de afgive hvad Vaaben, de havde, til Opbevaring hos deres Vært eller Mester. Man kan forstaa, at den dygtige Svend, der blot nogenlunde saa Udsigt dertil, saa hurtigt som muligt søgte Borgerskab, ti havde han udstaaet sin Læretid i Byen, bekommet sit Lærebrev og opnaet Borgerskab, kunde Lavet ikke væрге sig ved at optage ham som Mester paa de tidligere nævnte, i Lavsartiklerne paabudte billige Vilkaar.

Det har selvfølgelig ikke kunnet være Svendene til mindste Trøst, at de nu som oftest kaldtes med det underlige Navn Murmestersvende, ikke sim-

pelthen Mursvende. Mesterne kjendte de dog nu kun som deres Overordnede. Som det var Mesterne, der skulde »beskikke« de fremmede Svende, var det for »Oldermanden og Hossidderne«, at Lavets Svende skulde »stande tilrette«. Men i disse nye Forhold synes Svendene kun vanskeligt at have kunnet finde sig. Der kom Rivninger, saaledes som et for Kjøbenhavns Raadstuebog den 22 Marts 1626 indgaaet Forlig viser.¹

Efter Lavsartiklernes § 23 skulde Svendene hver Løverdag Aften betale Tidepenge, der skulde anvendes til Syge- og Begravelseshjælp for deres Trængende; enhver Svend, der havde Arbejde, skulde give fire Skilling i Lavsbøssen. Om hvorledes disse Penge skulde bestyres, sige Artiklerne imidlertid ikke et Ord, og Mesterne have da sikkert betragtet det som naturligt, at Bestyrelsen tilkom dem, ligesom de formentlig ikke have gjort sig Skrupler ved at lade en Del af dem blive anvendt til Lavet i Almindelighed. Herimod have Svendene lige saa naturligt protesteret, og saa kom Forliget, der deler Pengene. Enhver Svend skal hver Sommer d. v. s. een Gang om Aaret lægge en Mark i en almindelig Lavsbøsse »til Lavets Forbedring for den Frihed, Svendene mere end andre til Lavene have«, og hver ottende Dag to Skilling i en egen Tidepengebøsse. Men til Gjengjæld betragtes denne Bøsse saa særlig som Svendenes, og til dens Bestyrelse indsættes to Forstandere, en Mester og en Murmestersvend, der i Lavsskriverens Nærværelse sammen skulle aabne Bøssen og sammen skulle foretage, hvad forøvrigt maatte være nødvendigt, »paa det Ingen skal ske for kort eller være mistænkt for hindrings Gjerning«. Skriveren skulde føre det fornødne Regnskab. Men samtidigt synes der at have været et andet Spørgsmaal oppe, nemlig Lönsørgsmaalet. Forliget ender nemlig med en Udtalelse om, at Svendene skulde lade sig nøje med en skjellig Lön, to Mark sættes som den højeste Daglön for den længste Sommerdag og »ellers efter Tidens Lejlighed mindre«.

Hvad Svendene havde naaet, var altsaa en særlig Bestyrelse for deres Tidepenge, i hvilken Bestyrelse de havde deres Repræsentant. Men selvfølgelig ønskede de at naa videre, og det gjorde de ved nogle Artikler af 3 Oktober 1652, som de flere Gange havde anmodet Borgemestere og Raad om.² Den særlig for Tidepengene indsatte Bestyrelse, bestaaende af en Mester og en Murmestersvend, blev nu en almindelig Bestyrelse, der skulde have Tilsyn med al god Ordning og Skik mellem Svendene, der tilmed synes nu at have faaet Ret til at vise sig med Kaarde paa Gaden. Artiklerne forbyde dem

nemlig kun at »bære Værge, Øxe eller andet Sligt udi deres Forsamling«. Artiklerne optræde i det Hele som egne Artikler for et særligt Svendelay; de ere overskrevne »Murmestersvendenes Artikler«. Selvfølgelig finder man derfor i dem en Gjentagelse af den ovenfor nævnte almindelige Ordning, hvorefter Svendene ikke maa arbejde selvstændigt, ikke maa forlade deres Mesters Arbejde, saa længe han vil give dem den sædvanlige Daglön o. s. v., men idet Magistraten gaar ud fra Svendenes absolute Pligt til at give Møde ved enhver Brand for »samme Ildsvaade at læske og dæmpe«, benytter den Lejligheden til at paalægge dem at lade sig indtegne hos Formændene; det skal nemlig kunne kontrolleres, hvorvidt de efterkomme deres Brandpligt. Mærkes kan det ogsaa, at Artiklerne lægge Vægt paa, at Arbejde ej formenes den fremmede, vel oplærte Svend, der kommer hertil; men ogsaa han skal lade sit Navn i Svendebogen indføre, dersom han bekommer Mester, og ved den Lejlighed skal han udi Svendenes Bøsse give en Mark.

Murmestersvendene fik paany deres Pligter at vide, og der blev endda paalagt dem nogle nye Pligter, men deres hele Stilling synes dog at være bleven noget friere, noget selvstændigere. En Gang hver Maaned maatte de saaledes forsamles med deres Formænd, uden nogen Drik selvfølgelig, og ved denne Lejlighed erlagde de deres Tidepenge, hver Svend otte Skilling. Svendene vare derfor paa ingen Maade helt medgjørlige overfor Mesterne. Den 9 Maj 1658 sendte Frederik III Kjøbenhavns Borgemestere og Raad en fra Murmestersvendene indkommen Klage over Mesterne, Magistraten skulde forene Parterne i Mindelighed eller afgjøre deres Tvist ved endelig Dom og Sentens. Og den 24 s. M. faldt dens Dom, der synes at være gaaet Svendene helt imod.¹ Den slaar fast, at ingen Svend maatte tage Afsked fra sin Mester, naar denne havde Godtfolks Arbejde at forrette, Svendene skulde blive hos deres Mestere Sommeren igjennem, og de maatte ikke foreskrive dem Noget med Hensyn til, hvormange Drengede de til Lære maatte antage. Men den Dom syntes Svendene ikke om. De indstævnedes den til Højesteret, og i Stævningen klagede de stærkt over Mesterne. De kunde langtfra faa tilstrækkeligt Arbejde hos dem, og saa foretrak Mesterne endda de fremmede Svende, der kom hertil, og holdt en aldeles urimelig Mængde Drengede, hvad der i Længden helt vilde ødelægge Lavet. Særlig klagede de desuden over, at Mesterne fordrede 5 Rd. af den unge Svend for at udfærdige hans Lærebrev og 2 Rd., naar en Svend ønskede Lavet samlet for at forebringe Noget for det. De

forhaabede, hedder det tilsidst, at disse af dem fremdragne Poster af »kongelig Majestæt og Rigens Raad« maatte vorde anset, paakjendt og forlindret.

Der synes Intet opbevaret om, hvorledes det gik med denne Højesteretssag, men ganske er den næppe gaaet Svendene imod. Det kan man se af de Artikler, Murerlavet fik i 1666. Som ovenfor nævnt hedder det i dem: »og skal Ingen, som kunde behøve formedelst sit sær nødvendige Anliggende at have Lavet samlet, derfor Noget give«, og der er i dem en saalydende Paragraf: »Paa det og Svendene desto bedre deres Underhold med Murararbejde [kunne] fortjene og de, som noget Arbejde hos Mesterne lade gjøre, desto bedre kan vorde betjent, saa at bemeldte Arbejde ikke ved ukyndige Dreng, men ved gode Svende kunde vorde forfærdiget, da skal ingen Mester tilladt være mere end tre Dreng i det Højeste paa een Tid at holde og udi Lære at have«. Og saa indføre disse Artikler endnu fri Akkordering om Løn. Kongen finder det ubilligt, at en Mester ikke maatte give een Svend mere end en anden i Løn, »eftersom en Svend, som kan gjøre bedre Arbejde end en anden, ikke bør at forbydes, at han desmere Arbejdsløn bekommer, om han det ellers kan erlange, og skal det derfor Mesterne frit staa, hvorledes de med Svendene enhver efter sin Dygtighed kunde akkordere og overens komme«.¹

Svendene vandt ikke Lidt ved disse Bestemmelser, og det gjorde dem i Virkeligheden ingen Skade, at Artiklerne af 1666 gjentog, hvad der var indført i Tillægsartiklerne af 1637, at en Svend »udi tre Aar i det Mindste hos en god Mester inden- eller udenlands skulde tjene«, før han kunde vorde Borger og bekomme Lavet. Da Svendene under 5 Februar 1666, fjorten Dage efter at Mesterne havde faaet deres nye Artikler, fik deres særlige Artikler af 1652 stadfæstede,² blot med Udeladelse af to lidet betydende Paragrafer, stod de bedre end nogensinde efter 1623. Og Humør har der sikkert været ikke alene hos Mursvendene, men ogsaa hos Tidens andre Svende. Zünften gjorde sig maaske endog stærkt gjældende. Enevoldsmagten mente derfor at maatte samle sig, og saa udkom Frd. af 23 December 1681, der skulde afskaffe adskillige Anordninger, som imod Loven, Recessen og andre Forordninger i Lavene i Kjøbenhavn ved Tidens Længde sig haver indsneget, hvorved Gud fortørnes, stor Ødselhed foraarsages, Haandværksfolkene med unyttig Omkostning besværes og Tiden, som de til deres Næring skulde bruge, unyttig bortspildes. Særlig hedder det her, at Svendene ingen Kro eller Sammenkomst maa

have, samt at enhver Mester maa forskrive saa mange Svende, som han vil og kan forskaffe Arbejde. Hertil sluttede sig Forordningen af 6 Maj 1682 om Haandværks Svende og Dreng, der stærkt indskærper, at Svendene tro- lig og flittig skulde forrette deres Tjeneste, og bl. A. udtaler, at ingen Svend maa forlade sin Mester, fordi han ham for Forsømmelse i sit Haandværk irectesætter. Og saa kom endelig under 4 November 1682 Murmesterlavets Artikler, der henviser til de to nævnte Forordninger og slaa en Streg over Murmestersvendenes særlige Artikler.

Svendene maa nu ikke komme sammen for at betale deres Tidepenge. Enhver Svend skal hver Løverdags Aften levere Mesteren, han arbejder hos, fire Skilling, der af Oldemanden skal lægges i Lavets Fattigbøsse, til hvilken han skal have en Nøgle og to af de ældste Svende desuden hver sin Nøgle. Hvad Lønningen angaar, da maa der som tidligere frit kunne akkorderes, men Svenden skal, naar der ikke udtrykkeligt er truffet anden Aftale, forblive i sin Mesters Tjeneste »til ongefær St. Mortens Dag«, han maa ej forinden begjære eller tage Forlov. Mesternes Ret til at have Dreng udvides fra tre til halvt saa mange, som han har Svende, og endelig gjøres det Oldemanden til Pligt i sit Hus at ophænge et sort Brædt, hvor de Svendes Navne kunne anslaaes, der opføre sig modtvillig. Men hvad hjalp det Altsammen. Mursvendenes Selvstændighedsfølelse blev ikke udryddet derved. Den 9 Februar 1695 modtog Kjøbenhavns Magistrat en kongelig Befaling, der gik ud paa, at Magistraten skulde kalde Byens Murmestere for sig og alvorlig tilholde dem at forbyde deres Svende at gaa til eller fra deres Arbejde med nogen Murhammer eller nogen Maalestok længere end tre Kvarter og tykkere end en Tomme. De havde nemlig faaet den Vane at gaa med store, firkantede Maalestokke indtil fire Tommer tykke og ofte over to Alen lange, hvormed de begik »store Insolentier«. Det Interessanteste ved denne Sag var imidlertid Politimesterens Indberetning, der gav Anledning til den kongelige Befaling.¹

Politimester Rasch skrev, at Mursvendene vare de uroligste og modtvilligste af alle Byens Haandværkssvende »særdeles med Nattegang i Værts- huse og paa Gaderne saa vel som til at gjøre Klammerier«, ved hvilke Lejligheder de bar deres Murhamre ved deres Bælte og havde lange, svære Maalestokke i Hænderne. Med dem havde to Partier Mursvende for nylig overfaldet henholdsvis »velbaarne Hr. Kammerjunker Winds og hans Broder

Hr. Kaptajn Winds Tjenere« ligesom »Hr. Sekretær Frantz von Havens Tjenere«. Politimesteren mente, at det Altsammen foraarsages deraf, »at samme Folk haver mere egen Frihed for deres Mesters Tilsyn end de andre Haandværk, ti disse gives Daglön og hverken spises eller logere i Mesternes Huse, men ligge i Steden paa deres egen Haand, som ved Murmester-Haandværket altid haver været brugeligt og ej vel kan lade sig afskaffe«. Det er Murernes fra Fortiden nedarvede frie Stilling, der her gjør sig gjældende, og underligt ser det efter Politimesterens her meddelte Erklæring ud, at de Murerlavet givne Artikler atter og atter sætte Straf for de Svende, der foragte deres Mesters Øl og Mad. De spiste jo slet ikke hos dem! Den paagjældende Bestemmelse hører altsaa til det Skabelongods, som gik igjen i saa mange Lavsartikler, tiltrods for at de saa ofte vare blevne gjennemsete og omarbejdede. Vi skulle derfor i næste Kapitel saa vidt muligt søge at trænge igjennem Artiklernes Skabelonskal ind til det virkelige Liv i de københavnske Mureres Lav.

PERSONLIGE FORHOLD.

KONGEMAGTEN blev, som vi have set, til Enevoldsmagt, men Lavenes Magt blev desuagtet ikke formindsket; den tog snarere til, og trods Alt lod Svendene sig ikke kue. Mursvendene svang med kraftig Arm deres Murhamre og Maalestokke. Sagen var, at samtidig med Kongemagten voxede ogsaa Haandværkerne. Kjøbenhavn, der 1659 var bleven en fri Rigsstad og ved den heldigt afslaaede Belejring havde faaet en ikke ringe Selvfølelse, var i frodig Væxt. Medens den ved Belejringens Ophør kun talte opved 30,000 Indbyggere, var den en Menneskealder senere dobbelt saa stor.¹ Her var Noget at gjøre, Noget at tjene, samtidig med at den tyske Zünft fik stærkere og stærkere Indpas. Murmesternes Optræden formelig drev Svendene over i dens Arme. Mindst i tre Aar skulde en Svend, før han kunde blive Mester, have tjent indenlands eller udenlands, og det blev til, at han helst i tre Aar skulde have vandret i Udlandet. Vi se det af Mesternes Andragende til Kongen i 1673, der bl. A. klager over, at Svendene ikke rejse nok. Saa hedder det desuden, at fremmede Svende ej maa formenes Arbejde, ja, vi høre, at Mesterne foretrak fremmede Svende, og det har selvfølgelig væsentlig været zünftige tyske Svende, der saaledes begunstigedes. Zünften maatte slaa Rod her, og den skulde nok stimulere, saaledes som vi da ogsaa kunne se det af de to eneste Protokoller vedrørende Kjøbenhavns Murere, der ere bevarede fra denne Tid. De angaa Svendenes Lav. Men inden vi vende os til dem, skulle vi se, om vi ikke ad anden Vej kunne faa Lidt at vide ogsaa om de daværende Mestere.

I de Dokumenter, ved hvilke »Kjøbenhavns Bys Borgere og Indbyggere

Hr. Kaptajn Winds Tjenere« ligesom »Hr. Sekretær Frantz von Havens Tjenere«. Politimesteren mente, at det Altsammen foraarsages deraf, »at samme Folk haver mere egen Frihed for deres Mesters Tilsyn end de andre Haandværk, ti disse gives Dagløn og hverken spises eller logere i Mesternes Huse, men ligge i Steden paa deres egen Haand, som ved Murmester-Haandværket altid haver været brugeligt og ej vel kan lade sig afskaffe«. Det er Murerne fra Fortiden nedarvede frie Stilling, der her gjør sig gjældende, og underligt ser det efter Politimesterens her meddelte Erklæring ud, at de Murerlavet givne Artikler atter og atter sætte Straf for de Svende, der foragte deres Mesters Øl og Mad. De spiste jo slet ikke hos dem! Den paagjældende Bestemmelse hører altsaa til det Skabelongods, som gik igjen i saa mange Lavartikler, tiltrods for at de saa ofte vare blevne gjennemsete og omarbejdede. Vi skulle derfor i næste Kapitel saa vidt muligt søge at trænge igjennem Artiklernes Skabelonskal ind til det virkelige Liv i de københavnske Mureres Lav.

der ikke mente at kunne undvære de af de nævnte Svende, der arbejdede hos dem, og Kongen gav dem Ret. De havde begge kongeligt Arbejde. Hvad det var for Arbejde, Mathias Sörensen forestod, oplyses ikke, men Murmester Fischer eller, som han i Regelen kaldtes, Hans Friderich forestod Opførelsen af det kongelige Bibliotek. Og ved hans Kontrakt om dette Arbejde — den er af 19 Maj 1665 — skulle vi dvæle et Øjeblik.¹

Efter den skulde han have »for hver Alen i Firkant tværs igjennem 28 Sk. dansk, og det at regne oven og unden fuldkommeligen, foruden nogen Afdrag for Vinduer, Porte og Döre«; det var for de opadgaaende Mure. »For hver Alen i Fundamentet« skulde han have en Rigsort og endelig »for hvert Fag af Taget at lægge og skjelne (beregnet til 2 sjællandske Alen) 2 Rdl.« Desuden skulde der daglig forundes ham ti af Hs. kgl. Majestæts Soldater til Pligtarbejde, ligesom det var en Selvfølge, at alle nødvendige Materialer, »ved hvad Navn de have kan«, skulde være tilrede, naar han behøvede dem. Murmesteren skulde kun sørge for Kalkeballer, Spande og Saaer, og derfor endda have en Godtgjørelse af 10 Sldl. Det er en Kontrakt fuldstændig forskjellig fra de Kontrakter, som Nutidens Murmestere afslutte; Betalingen efter den omfatter kun Arbejdsløn, saaledes som det den Gang var Skik. Nærmere at trænge ind i Datidens kjøbenhavnske Murmesteres Forhold synes imidlertid ikke muligt, alle Lavets Mesterprotokoller ere formentlig tabte. Hvad der dog endnu kan gjøres, er af Fortegnelserne over Københavns Grundejendomme (Grundtaxterne) at udfinde de grundejende Murmesteres Navne og Antal. Som vi senere skulle se, tør vi sikkert antage, at vi derved faa en paa det Nærmeste fuldstændig Liste over det daværende Lavs Medlemmer.

Lavet stiftedes, som tidligere nævnt, i 1623, og den Gang kan vel som en af Byens bekjendte Murmestere nævnes den Morten Weichart, med hvem Kristian IV noget før havde sluttet Kontrakt om at opmure Børsen; »han skal med hans egne Svende og Folk af Grunden opmure den nye Børs ved den nye Amagerbro her for Slottet med Fundament at lægge og det med alsomstørste Flid at fuldfærdiggjøre, saa vidt Murskeen udkræver«. Som Murmestere beskjæftigede ved Børsen kan derefter nævnes Anders Jensen, Herman Tønnesen og Isak Rasmussen (1637)². Den Sidstnævnte er ogsaa den, der 1648-49 »ganske af nye« besørger Murarbejdet i den store Bindingsværksbygning Bremerholms Admiralsgaard udenfor Østerport³. Men det er først

i de ovennævnte Grundejerfortegnelser, at vi kunne finde et fyldigere Stof. De ere fra 1661, 1668 og 1689, og naar her er bemærket, at »sal. Isak Murmesters Arvinger« forekomme i begge de første,¹ skulle vi gaa over til at se de forøvrigt i dem nævnte Murmesteres Navne ordnede alfabetisk:

1661	1668	1689
Anders Brandt	Anders Brandt	Hendrik Andersen
Andreas Frich	Sören Christensen	Gunder Børresen
Christen Hansen	Hans Frederik [Fischer]	Jens Christensen
Oluf Hansen	Andreas Frich	Claus Clausen
Claus Hess	Claus Hess	Christopher Decher
Hans Jensen	Hans Jensen	Niels Engelsen
Jens Jensen	Maren sl. Jens [Jensens]	Hans Frederik [Fischer]
Knud Jonsen	Knud Jonsen	Peter Frich
Thomas Jörgensen	Kirsten sl. Th. Jörgensens	Christen Grumme
Jens Madsen	Jens Madsen	Niels Hansen
Rasmus Murmester	Simon Nielsen	Ole Hansens Enke
Simon Nielsen	Jakob Olsen	Hans Jensen
Sören Oggesen	Niels Olsen	Hans Jensens Enke
Jakob Olsen	Sören Olsen	Jens Jespersen
Peder Rasmussen	Peder Rasmussen	Ole Kyse
Mathias Sörensen	Mathias Sörensen	Christen Mouritzen
Niels Sörensen	Niels Sörensen	Mathias Murmester
Sören Tygesen	Christopher Theyger	Troels Murmesters Enke
		Hans Olsen
		Jakob Olsens Enke
		Sören Olsen
		Thorbjörn Olsen
		Hans Pedersen
		Jakob Rasmussen
		Jakob Simonsen
		Adser Svendsen
		Jens Sörensen

Der er herefter atten grundejende Murmestere i Kjøbenhavn 1661, og det samme Antal 1668, hvad der tör betragtes som næppe langt under det Antal Medlemmer, der den Gang var i Murerlavet. Da dette i 1673 androg om at maatte blive et sluttet Lav, var nemlig det Antal Mestere, de ønskede Lavet sat til, 24. Og hertil kommer endnu, at man nok tör gaa ud fra, at de fleste Murmestere vare Husejere, ti ogsaa mellem Svendene træffe vi endog et voxende Antal Husejere. Naar Antallet af husejende Mestere fra 1668 til

1689 stiger fra 18 til 27, er dette naturligt, ti som ovenfor nævnt voxede Kjøbenhavn i dette Tidsrum endog meget stærkt.

Hvad der dernæst skal lægges Mærke til, er Murmesternes gennemgaaende danske Navne. Der er yderligt faa, der pege paa tysk Oprindelse. Og vende vi os derefter til de husejende Svende, er det Samme Tilfælde i endog stærkere Grad. Der er imellem dem absolut ingen tyske Navne, hvad der forsaavidt er naturligt, som disse Svende tilhøre de danske Svendes Kreds i Lavet, ikke de fremmedes. 1661 er der ingen husejende Svende at notere, en Laurids Murmestersvend og en Thomas Haufn Murmestersvend, der nævnes i Springgade, ere Lejere og ikke Ejere. I det nævnte Aar forekommer derimod som Husejer i Aabenraa en Bartholomæus Kalkslager. Anderledes er det i 1668. I dette Aar træffe vi tre husejende Murmestersvende. Anders Andersen i Lille Larsbjörnstræde, Niels Engelsen i Lauge Thomsengang og Niels Jensen i Vognmagergade. Men gaa vi til 1689, voxer Antallet til tretten: Ole Andersen, Anders Bentsen, Anders Christensen, Hans Christopersen, Hendrik Fugl, Jens Jacobsen, Johan Jensen, Oluf Jensen, Niels Jensen, Ole Larsen, Anders Mortensen, Niels Nielsen og Sören Nielsen, og om den Sidste, der ejede et lille Hus i Teglgaardsstræde, kan det yderligere oplyses, at han foruden at være Mursvend var Byens Trommeslager.¹

Kjøbenhavns Mursvende synes herefter at have været ganske godt stilled. I det tidligere nævnte Forlig, der i Marts 1626 blev indgaaet for Kjøbenhavns Raadstuebog mellem Byens Murmestere og Mursvende, tales der da ogsaa bl. A. om, hvad der skal ske, naar en Murkarl »ved god Formue« testamenterer Svendene Noget: det skal lægges i Bøssen og maa ikke til Drik eller anden Unytte forødes. Man faar ligesom Indtrykket af, at et testamenteret Beløb noget för er blevet »forødt« paa den nævnte Maade, og her have vi da et Exempel paa, hvor illusorisk de atter og atter strengeligt gjentagne Paabud om, at Lavenes Sammenkomster skulde være helt uden Drik, i Virkeligheden vare. Vi skulle se det endnu tydeligere nedenfor.

De daværende Mursvendes Forhold belyses paa forskjellig Maade ved, hvad der er optegnet i to lange smalle Protokoller, som ere bevarede til Nutiden. Paa Bindet af den ene, der gaar fra 1637 til 1676, har der øverst staaet nogle tyske Linier, men af dem kan man nu kun læse de sidste Ord: »october A^o 1637«. Under dem er senere skrevet: »Register bog paa alle Muur Mester Suenne, som nu ere her i tegnet och her effter Komme kand,

som sit Haandwerck Erlig Lærdt haffuer . . . Anno 1665 d. 28 . . . « Paa Bindet af den anden staar: »Muur Suennis Straffbog, huor vdi findis indtegnit de, som er straff schyldig. Anno 1666 den 4 October«; dens seneste Meddelelse er fra 1681. Vi vende os nu først til Registerbogen og ville af af den uddrage nogle Oplysninger om Svendenes Antal i de næsten fyrretyve Aar, den spænder over.

I nogle af de første Aar er der to Fortegnelser, een over »die Gesellen, die hier wohnen« — det gik paa Tysk i 1637 — eller, som de senere kaldes, »Indbyggere«, »Indvaanere«, og en anden over »die fremde Gesellen«, de »Fremmede« eller de »Ugifte«. Senere findes kun een Fortegnelse, der afvexlende kaldes »Register paa alle Murmestersuende«, »Suennenes Rulle«, »Mandtal paa Muur-Suennene, naar de holde Quartal« eller Lign. Og det viser sig da, at Kjøbenhavn i de paagjældende Aar havde de efterfølgende Antal Svende; naar Aarstallet er sat i kantet Parentes, betegnes herved, at der intet Aarstal staar ved det vedkommende Mandtal, men at dettes Plads i Bogen gjør det tilføjede Aarstal sandsynligt.

Mursvendenes Antal:			I de med * mærkede sex Aar er Fortegnelsen delt i to Afdelinger, den ene omfatter de ovennævnte »Indbyggere«, den anden de »Fremmede«, og de paagjældende Tal ere:	
1637: 71*	1650: 87	[1666]: 104		
¹⁴ / ₈ 1638: 94*	1651: 90	⁸ / ₁₁ 1667: 103		
¹² / ₆ 1639: 89*	¹ / ₆ 1653: 60	[1668]: 112		
1640: 92	¹⁰ / ₄ 1654: 63	¹² / ₁₁ 1669: 113		
1641: 96	⁶ / ₆ 1655: 57	²⁰ / ₁ 1670: 105		
1642: 100	[1656]: 58	²² / ₁₁ 1670: 125		
1643: 100	³ / ₂ 1657: 57	²⁵ / ₁₁ 1671: 125		
[1644]: 60	[1658]: 54	²⁶ / ₁₁ 1672: 122		
[1645]: 57	[1660]: 58	²⁶ / ₁₁ 1673: 121		
1646: 80*	³ / ₈ 1661: 62	¹ / ₁₂ 1674: 127		
1647: 76*	¹⁰ / ₆ 1662: 53		Indb. Frem. i Alt	
1648: 78*	²⁰ / ₆ 1664: 52		1637: 36 + 35 = 71	
[1649]: 87	[1665]: 66		1638: 31 + 63 = 94	
			1639: 31 + 58 = 89	
			1646: 40 + 40 = 80	
			1647: 41 + 35 = 76	
			1648: 41 + 37 = 78	

Til yderligere Oplysning skal her endnu aftrykkes Fortegnelserne fra 1637 og 1674, d. v. s. den første og den sidste. I saa godt som alle Fortegnelserne er der ved de enkelte Navne tilskrevet forskjellige Tal og Tegn, der formentlig vise, om og hvorledes de Paagjældende have betalt deres Tidepenge; naar et Navn nedenfor er sat i kantet Parentes, betyder det, at det er overstreget:

REGISTER AUF ALLE

meueuer (!) Gesellen Anno 1637, die
hier in Statt Copenhagen wohnen.

Niels Söhrensen
Anders Frich
Petter Pirssen
Henrich Möller
Michel Meuer
Klasz Kesten
Niels Holmsted
Hans Jobsen
Christoff Neunkirch
Rassmus Larssen
Jensz Andersön
Larsch Pettersön
[Gröyer Berndsön], død
Poll Christensön
Matz Fleck
Mathias Tachman
Hansz Lade
Casper Rapsilber
Karsten Geinnig, død
Petter Nilssön
Petter Hanssön, død
Ebe Pettersön
Jacob Berchman
Henrich Miltau
Mortten Brickner
Simon Löw, er forreist
Alberd Hanssen
Schwen Jenssön
Jörgen Lampe
Jochen Saligo, forreist
Jensz Rasmussen von Kopenhagen
Morten Strall
Michel Wendigk
Jost Lampe, er forreist
Poll Pettersön
[Clasz Votl]

REGISTER

auf die Fremde Gesellen
Anno 1637.

Michel Guttesz
Baltzer Strall med osz
Mickel Teicher, er forreist
Andreas Teicher
Matz Flech, forreist
Michel Reichel, forreist
Tomas Pettersön, forreist
Jens Rasmusön
Jacob Gentzen von Landskron
[Clasz Vogt]
Jochen Hecht
Jens Christensön, forreist
Jonas Lampe
Jacob Geigers
Larsch Söhrensön, forreist
Hans Lösser, forreist
Hans Elie, forreist
Jerrigk Larssön
Olle Görgensön
Rasmus Söhrensön
Niels Pettersön
Jeberd Pettersön
Poul Straubel, forreist
Astin Kroll
Jacob Schwanberger, forreist
Christoff Kunrad, forreist
Paltzer Hennel, forreist
Peter Jonssön, forreist
Peter Seldman, forreist
Rasmus Jacobssön, forreist
Petter Sacht
Clas Willde
Wentzel Förschafter
Christenssön Jacobssön
Mercks Partelssön

MANDTALL OFFUER
MUUR MESTER SVENNENE, SOM HER I LAUGET
ere A^o 1674 den 1 December.

Aaldermanden	Hans Madtzen	[Mouridtz Christensen],
Christen Mortensen	Niels Nielsen	død
Peder Nobell	Christian Jacobsen	Jacob Holst
Jonas Lampe, fattig	Peder Olufsen Kiusze	Jacob Lauridtz
Tomas Pederszen, fattig	Peder Tomaszen.	Jochim Pederszen
[Christen Anderszen Kol-	Anders Sörenszen	Oluff Oluffsen Kiuse
ding], død	Söffren Lauridtz	Jensz Pederszen Holbech
Clausz Clauszen	Lauridtz Hanszen	Jensz Lauridtz
Rasmus Madtzen	Corvidtz Nielszen	Jensz Sörenszen
Simon Jenszen	Nielsz Christenszen	Biörn Halvorszen
Christen Nachtergatl	Niels Pedersen Tolle	Henrich Nielszen
[Rasmus Hioridt], død	Mickel Kolberg	Christen Mauridtz
Christopher Hanszen	Nicolaj Brändell	Lauridtz Mogenszen
Henrich Andersen	Rasmus Mickelszen	Peder Svendsen
Hansz Ydsted	Bendix Hanszen	Mickel Pederszen
Adam Aldtwadtzer	Lauridtz Povelszen	[Jensz Nielszen], borte
Hansz Bentsen	Anders Andersen	Oluff Joensen
Jensz Nielszen	Adtzer Svendsen	Peder Johansen
Peder Frich	Jensz Christenszen Ro-	Hans Lorentzen Borte
Matias Hansen	schild	Anders Nielsen
Hansz Pedersen Kiøge	Jensz Jacobszen	Jensz Nielszen Möller
Jensz Nielsen Kiøben-	Oluff Wred	Henrich Pipper
haffn	Hansz Jenszen Lund	Lauridtz Sörenszen
Samuel Preuszer	Arffue Lauridtz	Jensz Jenszen
Peder Hanszen	Jensz Rasmuszen	Hansz Nieszen
Jacob Simonsen	Jörgen Funch	Jensz Alszsing
Jensz Jespersen	Jacob Rasmusen	Madtz Gregerszen
Hans Christopherszen	Henrich Fugl	Sören Mortenszen
Niels Hanszen	Anders Mortenszen	Jacob Danielsen
Erich Svendsen	Mickel Zincke	Peder Endwold
Hans Pedersen Slagter	Anders Broch	Nielsz Jenszen
Peder Sörenszen	Nielsz Mariager	Hans Wiedewelt
Jacob Bunne	Jacob Pederszen	Andreas Sihm
Christen Christensen	Lauridtz Christensen	[Nicolaj Heyerfeldt], død
Niels Boesen	Iwer Madtzen	Hansz Oluffszzen
Anders Lauridtsen Borte	Christopher Nielsen	Oluff Anderszen
Daniel Langhammer	Julius Jenszen	Nielsz Signeszen (?)
Bendix Mortensen	Ambiörn Hanszen	Jörgen Torbenszen
Hansz Madtzen	Anders Christensen	Niels Anderszen
Nielsz Jörgensen	Lauridtz Nielszen	Jensz Anderszen Wiid

Hans Willomszen	[Christian Christensen]	Martinus Anemøller
Oluff Jacobsen	Joen Nielszen	Peder Nielszen
Nielsz Jacobsen	Adam Krusze	Anders Christensen
Peder Oluffszen	Povel Wollenberg, borte	Hans Michel

Se vi nu paa disse Fortegnelser, er det forstaaeligt nok, at de begynde 1637; i dette Aar — den 25 Januar — opnaaede Murmesterne jo »deres Laug til god Skikkelighed« at faa »nogle Artikler om deres Svende og Dreng«. At Fortegnelsen begynder paa Tysk er ogsaa forstaaeligt, men det er næsten overraskende, at de senere Fortegnelser kun i Aarene 1640-43 ere førte paa Tysk, de hedde i disse Aar »Register auf die gesellen, wenn die aufgelesen werden«. Forøvrigt er hele den lille Protokol ført paa Dansk, hvad der er i Overensstemmelse med det overvejende Flertal af Svendenes Navne. De ere gennemgaaende danske. Og selv de »fremmede« eller »ugifte« Svende, der i sex Aar opføres særligt, ere paa ingen Maade at opfatte som udelukkende tyske Svende. Fremmed synes enhver Svend her at være bleven kaldt, der ikke havde lært eller ikke var gift i Kjøbenhavn. Derfor kunne vi 1637 i begge Afdelinger træffe en Jens Rasmussen, og den ikke-fremmede af dem faar da Tillæget »von Kopenhagen«. Hvorfor der i begge Afdelinger for samme Aar er opført Navnet Clas Vogt, som endda begge Steder er overstreget, er ikke godt at vide.

Vi skulle dernæst lægge Mærke til, at Svenden, der er nævnt først i Fortegnelsen fra 1674, benævnes Oldermænd, Noget, vi kunne forfølge tilbage til 1646. Fra dette Aar kaldes den Svend, der er sat i Spidsen for Fortegnelserne, Oldermænd eller Formænd, og ved Siden af ham nævnes i de fleste Aar ogsaa en Bisidder eller Hossidder. Svendene have altsaa, flere Aar før de officielt fik Ret til at have Formænd, af hvilke den ene endda skulde være en Mester, haft et organiseret Lav med en Oldermænd og en Bisidder, der begge vare Svende. De officielle Artikler have altsaa absolut ikke været afgjørende, og det se vi endnu klarere, naar vi fra Svendenes Registerbog gaa over til deres Straffebog, der som ovenfor nævnt begynder 1666, og som helt igjennem er ført paa Dansk.

Er der Noget, som de officielle Artikler atter og atter indskærpe, baade i Almindelighed og specielt for Murerne, saa er det, at de knapt tilmaalte Lavssammenkomster skulde være »paa fastende Stævne foruden Drik eller

Gjæstebydelse«. Og da Mursvendene i 1652 faa særlige Artikler, hedder det igjen, at de een Gang maanedlig maa komme sammen med deres Formænd for at erlægge deres Tidepenge, dog »uden nogen Drik«, en Bestemmelse, der gjentages i 1666. Men Virkeligheden kjendte ikke til nogen saadan Nøgternhed. Da Svenden Niels Engelsen i 1668 blev Svendenes Oldemand, overantvordedes der ham en Velkomst med en Sølvmand paa Laaget og 42 Sølvskilte, 58 Smaakander, 9 store Skjænkekander, et dobbelt Saltkar, 5 Messingstager, 2 Lysesaxe, 4 Messing-Lysekroner og en Kobberhane. Svendelavet ejede Alt, hvad der af ydre Tilbehør behøvedes til at holde Gilde, og Straffebogen viser, at de holdt Gilder, ved hvilke det gik livligt til. Zünften førte an; Møderne holdtes under dens Regimente, Straffene afsagdes for aaben Lade.

Velkomsten blev præsenteret de unge Svende, der ved den Lejlighed enten betalte 2 Rd. eller lovede at yde et Sølvskilt, to smaa Kander eller Lign. Der er atter og atter Exempler herpaa. Og saa høre vi desuden, at det var Pligt — efter Tur naturligvis — at gjöre Opvartning. Niels Jensen blev i 1668 idömt en Bøde paa 8 Sk., fordi han forsömte at opvarte paa Bordene St. Hansdag, og Peder Jensen blev i 1666 dömt til at give en Tønde 4 Dalers Øl, fordi han i Ølkammeret spildte en Hoben Øl, dør han tapped' den sidste Tønde. Pænt skulde det gaa til ved Sammenkomsterne, og derfor mulkteredes de, der »brød sig«, selv om det skete ud af Vinduet. Men selvfølgelig kunde Livligheden ikke holdes nede, og ikke sjældent steg den til Krigshumør. Der maatte saa bødes for baade Skjældsord og Haandgribeligheder. Underligt er det forøvrigt at se en Svend blive dömt for at have kaldt en anden Bedstefader eller Prokurator eller en passelig Karl. Man kan bedre forstaa Domme, der angaa Udtryk som Skjelm eller Horebuk, ligesom Domme, der idømme Straf for at have taget en Broder for Brystet, om Næsen eller slaaet ham i Hovedet med en Ølkande. Selv Formanden eller Oldemanden kunde det i saa Henseende gaa ud over. I 1669 klager Oldemanden Niels Engelsen for aaben Lade over, at han uforvarende var bleven overfalden med stor Trudsel, fordi han ikke vilde være dem følgagtig, der efter Kl. 7 vilde have mere Øl, en af dem havde budt ham ud paa Gaden at slaas. Og noget Lignende var sket allerede i 1666. Den Gang blev Oldemanden Simon Jensen »budt for Porten« af en Svend, medens han af en anden Svend fik at vide, at han værs'go selv kunde bære Stagerne og Lysene tilbage.

Man kom dog ikke alene sammen for at drikke, man samledes ogsaa for at danse. Der var Kvinder med i Svendenes Lav. I Juni 1669 forærede Peder Philipsens Hustru Gertrud Lavet to smaa Kander »for Velkomsten, hun drak i Fastelavn«, og i Februar 1668 anlovede Niels Jörgensen at betale sine »Kvindepenge« til Paaske. Aaret efter dömmes Niels Brandt i Straf »for Uenighed, han begik imod Peder Olufsen Kyse udi Dands«. Alle Mursvende vare ikke altid hensynsfulde, saaledes som det ogsaa kan ses af, hvad der skete i Februar 1672. Da blev Anders Pedersen Dreyer fremfordret for aaben Lade for nogle Ord, han skulde have sagt, nemlig at der var Kvindfolk paa Lavshuset, der vare lige saa slemme som de, der vistest ud af Dören. Men Sagen blev strax tagen alvorligt. Ordene kjendtes aldeles döde og magtesløse, og Straffen sattes til 4 Rd. Endelig skal det her nævnes, at Kvindernes Lig skulde bæres til Graven saa godt som Brødrenes. Der paatræffes nok saa ofte Bøder for Undladelse heraf som for at have »forsömt« en Broders Lig, ti skjönt gammel Tradition og de officielle Artikler vare fuldstændig enige i at lægge endog stor Vægt paa baade Ligbæren og Ligfølge, var der altid Brødre, som udeblev ved disse Lejligheder. En Gang i 1676 kom det forøvrigt til stort Klammeri paa Lavshuset, da Brødrene, efter at have baaret Niels Torsens Kvindes Lig, sad i god Samkvem for at drikke en Tønde Ligøl; ved den Lejlighed gik det særlig ud over Niels Andersen, der baade fik Hug og sit Haar afrevet.

Men med alt det blev der dog holdt Justits. I Februar 1668 blev en Svend straffet, fordi han »drak Tobak inden Dören«; i Lavets Lokale maatte der med andre Ord ikke ryges. Hvad det imidlertid særlig kom an paa, var at vise Zünften Respekt. I 1676 blev en Svend straffet for at have »spögt« over aaben Lade. Zünftens Fordringer maatte nøje overholdes, og den forbød bl. A. Svende at færdes med Lærlinge som deres Lige, men derfor maatte ogsaa tre unge Svende i 1674 bøde hver 2 Rd., fordi de havde omgaaedes og sögt Samkvem med Drengene.

Zünften var Herskeren, og den vilde, at Svendestanden skulde holdes i Ære, ikke alene nedad til men ogsaa opad til. Det er derfor kun naturligt, at den Mester, der efter Artiklerne skulde paase god Skik mellem Svendene, ikke just var velset. Han omtales sjældent i Straffebogen, og da nærmest som en Uven. I 1676 bliver en Svend dömt for »stutzige« Ord imod »Mesteren, som er med at holde Ret i Lauget«, og kort efter siger en anden Svend,

at de Mestere, som ere indsatte af Øvrigheden, ikke have et Ord at sige hos Murmestersvendene!

Nej, Enevoldsmagten havde paa langt nær ikke kuet Lavenes Kraft eller Svdenes frie Sind. Enevoldsmagten gennemførte ikke den Magt, den sad inde med, hvad der ejendommeligt nok kan illustreres af en Optegnelse, som Lavets ubekjendte Skriver tilfældigt har gjort bag i den ovenfor omtalte Registerbog. Her staar: »A^o 1670 d. 9 Febr. er vor allernaadigste Herre och. Konning, Konning Fredrich den 3die om efftermiddag[en] sal. i Herren hensoffuet och det ved en faur dog noget hastig bortrycke[n], huis Siel Gud naade, som var Klochen imellem 12 och 1 slet; och dito om Afftenen, Klochen var slagen 4, er Tomas Tomaszen och Jensz Søffrensen, Renteschriffuere, løsgiffuen aff deris Fengsell, det blaa Taarn«. Det Sidste maa være en Begivenhed, der har vakt Opsigt, siden Skrивeren har optegnet det sammen med Meddelelsen om Kongens Død. Og spørges der nu, hvorfor de to Renteskrivere sad i Fængsel, da var det, fordi de ved Kammerrettens Dom af 12 December 1669 for Uredelighed ved Beregning af Renter og ved Skjødning af Jordegods vare blevne dømt til at have forbrudt deres Bestilling, Ære og Formue. De havde grovelig forsyndet sig mod den enevældige Konge, som nu ikke alene benaadede dem, men paany indsatte dem i deres gamle Embeder!¹

POLITI OG TILSYN.

DEN, der i 1695 klagede over Kjøbenhavns urolige og modtvillige Mestervende som Folk, der havde for megen Frihed og ej vare tilstrækkeligt under Mesternes Tilsyn, var den nidkjære Politimester Claus Rasch, der ikke alene var Kjøbenhavns men hele Landets Politimester.

Danmark havde aldrig før haft nogen Politimester, men Enevælden, der skulde ordne og omforme saa meget, havde Brug for en saadan, og saa kom han. Den sikkert store og stærke Sønderjyde Claus Rasch til Raschenberg ved Nyborg, der havde tjent sig op fra Underofficer og i 1680 endog var bleven dansk Adelsmand, kaldtes i December 1682 til Kjøbenhavn fra Nyborg, hvor han den Gang var Præsident og Amtsforvalter. Nu skulde han være Assessor i Højesteret og Politimester »i vort Rige Danmark«, og som saadan fik han meget at gjøre. Efter hans Instrux skulde han have Indseende med, at ingen forbuden Religion blev øvet af Kongens Undersaatter, at Sabaterne samt alle Faste- og Bededage bleve helligholdte, at Intet offentlig handledes mod Ærbarhed og Skikkelighed, at ingen Spejdere opholdt sig her, at alle Bestemmelser angaaende Brylluper, Barseler, Begravelser, Gjæstebud, Klæde- dragt og Rang bleve efterlevede, at Kjøbenhavns Gader og Torve bleve holdte i god Stand, at her ikke brugtes falsk Mynt eller falske Maal, at Kjøbenhavns Vægtere, Lygter og Brandvæsen fungerede paa rette Maade o. s. v. Han stod med en stor Myndighed, og den energiske Mand var ikke angst for at bruge den, ja udvide den. Kjøbenhavns Magistrat klagede i 1687 over, at han fra »Politien« greb ind paa »Justitien« og derved foretog Ting, som Magistraten i sin Tid kunde komme til at svare for, skjönt den Intet havde

haft med dem at gjøre, og Kongen maatte give den Ret, maaske imod sin Vilje, ti Ingen kunde være de suveræne Kongers trofastere Tjener end Rasch.¹

Ved deres Gunst var han kommen frem; men han kunde ogsaa tjene dem paa mere end een Maade. En Gang blev han hentet til Hove for at maale sig med en sachsisk Herre, der havde Ord for ikke at kunne blive drukken under Bordet. Her gjaldt det den danske Ære, som imidlertid fuldt ud blev opretholdt af Rasch. Han ikke alene stod sig mod Sachseren, han overvandt ham, og Rasch har formentlig nok saa meget glædet sig herover som over den gode Belønning, han i den Anledning fik.² Der er Et og Andet, der peger paa, at Rasch ved Siden af at være en virksom Politimester ogsaa har været en jovial Mand. Det kan muligvis ses af hans Forhold til Lavene.

Efter hans ovennævnte Instrux skulde han paase, at Lavene holdt sig deres Artikler efterrettelige. Og da han snart kom under Vejr med, at Haandværkerne nok saa meget rettede sig efter Zünftsens Bud som efter de kongelige Anordninger, blev han en ivrig Modstander af »de i Lavene brugte Vedtægter og Avtoriteter«, der vare »til Præjudice for Hs. kgl. Maj.«. Han tog haardt paa, hvad han kaldte Haandværkernes »galne Griller«. 1685 blev Tømmersvendenes Lade med de i den værende Bøger, Breve og Pengebøsser konfiskeret, og 1686 blev Snedkerlavets ulykkelige Oldermænd Johan Stenbuch arresteret, afsat og slettet af Lavet. Han havde gjort sig skyldig i paany at ville lade opkomme »de forrige forargelige Misbrug, som ved Haandværkslavene haver været«. Og i 1696 synes Rasch at have været særlig virksom. I dette Aars Aprilmaaned bliver Bagersvendenes rige Lavstøj ved hans Foranstaltning foravktioneret. Det maatte ikke friste dem til at holde Sammenkomster og Gilder, ved hvilke de lagde nogle Tønder Øl op og straffede hinanden. Strax efter overraskede han, endda en Søndag, sytten Possementmagersvende i Udøvelse af Lavsfunktioner, ved hvilken Lejlighed deres Lade blev konfiskeret, og endnu i samme Aar fik han Odenses Skomagersvende tiltalte for at have flyttet »deres Skilt og Lade offentlig om Dagen paa Gaden under Spil og Leg«, o. s. v.³

Rasch var altsaa ikke til at spøge med. Da han den 9 Juli 1691 kommer tilstede paa Tømrernes Lavshus i et Møde, til hvilket Tømmersvendene vare indkaldte for bl. A. at blive inddelte i sex Klasser med Hensyn til den forordnede Ligbæren, bleve de »af Hans Velbaarenhed foreholdet under ved-

børende Straf huer for sig udi denne Samling at anstille dennem skikkeligen og sömmeligen udi Ord saavel som Fagter og ingen Bulder eller Tumult udi Lavshuset at øve eller foraarsage«. Alle herhen hørende Paragrafer i de kongelige Forordninger og Artikler bleve oplæste, og tilsidst indskærpedes det, at Svendene »ej mellem dem selv indbyrdes nogen Vedtægter eller Skraaer imod Forordningen maatte indrette eller gjøre«. ¹ Her har han aabenbart vendt det Lodne udad, men anderledes i Snedkerlavet nogle Aar senere. Her viser han sig fra en vis jovial Side.

I 1682 var »al Behövling og deslige gamle Vedtægter« bleven forbudt Snedkerne. Men da det herefter viste sig vanskeligt at holde paa de tyske Snedkersvende, som ikke kunde undværes her, blev en vis modificeret Behövling tilladt, og den 16 Maj 1698 var Rasch tilstede ved en saadan, i hvilken Anledning han tilførte Lavets Protokol Følgende: »Dette Foreskrevne er saaledes og intet Mere udi al Stilhed og Skikkelighed i min Nærværelse passeret, og skal Oldemanden alvorligen være hermed anbefalet under vedbørende Straf aldeles intet Mere, end som nu sket er, at foretage og forhandle. Adieu«. Der er noget Skjæmtende ved dette »Adieu«, og hvad siger man om hans Tilførsel, da han ved Aarets Slutning endnu en Gang overværer en Behövling. Han skriver da: »Foreskrevne er saaledes udi min Nærværelse udi al Høflighed og Skikkelighed passeret, hvormed jeg ønsker god Continuation og det hele Amt en lyksalig Jul og glædefuldt forestaaende Nyaar«. ²

Rasch har aabenbart godt kunnet være glad med de Glade, og det er derfor kjedeligt, at vi slet Intet vide om hans Forhold til Murerlavet udover hans Klage i 1695 over Mursvendenes Misbrug af deres Maalestokke og Murhamre, deres »Nattegang i Værtshuse og paa Gaderne«. Lavprotokollerne fra denne Tid synes tabte, og med dem maaske mere end eet karakteristisk Træk, ti Rasch havde paa flere Maader med Murerne at skaffe. Ved enhver Ildebrand var han den, der kommanderede, altsaa ogsaa over Murerne, der vare pligtige til at møde; byggedes der et Hus, var det ham, der skulde paase, at Plankeværket, der rejstes om Byggepladsen, ikke bredte sig mere, end en indhentet Tilladelse fastslog eller stod længere end absolut nødvendigt, og saa skulde han endelig ogsaa paase, at ingen Bygningsmaterialer, Sten eller Grus blev efterladt paa Gaden Farten til Hinder. ³ Her er imidlertid ogsaa en anden Embedsmand at tage Hensyn til; det var, staar

der, Stadsbygmesteren, der bestemte, hvor langt det paagjældende Plankeværk maatte springe frem paa Gaden, ligesom det var ham, der havde at ordinere for ethvert Hus, hvad der skulde iagttages med Hensyn til Gade, Trapper, Kjældere, Render og Rendestene.¹

Stadsbygmesteren var ogsaa en af Enevældens Trang til regulerende Orden fremkaldt Embedsmand. Han nævnes formentlig første Gang 1668. Da Frederik III den 22 Juni 1668 stadfæstede de kjøbenhavnske Mureres Mesterprøve, var det oprindeligt Meningen at give Brevet herom følgende Slutning: »Og paa det med hvis Bygninger herudi Staden bygges, herefter des skikkeligere kunde tilgaa, ville Vi naadigst, at enten vores egen Bygmester eller og at en særdeles dygtig Bygmester dertil af Staden antages og underholdes, som kan svare til hvis *fauter* udi Bygninger begaas kunde«. Disse Linier ere imidlertid overstregne i Koncepten, og i Marginen er skrevet: »NB herom skal en sær Befaling til Bygmesteren«. Det synes altsaa at være den, der i Øjeblikket var Kongens Bygmester, der herved menes, men sikkert er det desuagtet, at der kort Tid efter findes en Stadsbygmester. I en Forordning af 4 Juli 1672 angaaende de Huse, der maa opføres paa Kongens Nytorv og de tilstødende Gader i Byens nye Kvarter, hedder det, at de saavidt skulle bygges »paa en Maner og efter en Bygningsmodel efter vores Stadsbygmesters Anledning«; de skulle alle være »i det Mindste af to Stokke i Højden foruden Kjælder og til Gaden med en Brandmur opført«. Stadsbygmesteren forekommer ogsaa i Forordningen af 27 Februar 1683, der tager Sigte paa Københavns Gaders »skikkelige Indrettelse og Husenes Danlighed samt til en sirlig Proportion i Gaderne«. Den lokker for at faa Bindingsværk afløst af Grundmur, og den vil afskaffe saadanne smaa Stræder, »hvor Vogne ikke kan komme igjennem, og som er farlige baade for Ildebrand og smitsom Sygdom«. Med Hensyn til den sidste Opgave skal Magistraten »tilligemed vores Mathematico og Stadsbygmesteren« fremkomme med Forslag. Efter Brandforordningen af 23 Juli 1689 er det yderligere Stadsbygmesteren, der skal have tilbørlig Indseende med, at Murmesterne opføre Skorstenene i alle nye Bygninger lovligen og forsvarligen, ligesom med enhver Bagerovns Indretning.²

Som Stadsbygmester i København nævnes 1684 Christopher Gros, og han nævnes endnu 1690.³ Efter ham kommer Arkitekt Johan Conrad Ernst, der virker som Stadsbygmester fra 1700 til 1716, da han udnævnes til General-

bygmester.¹ Hans Efterfølger er Johan Albrecht Hiller (1717-1728),² der afløses af Banner Mathiesen, som senere vil blive nævnt. Ved Siden af Stadsbygmesteren forekommer imidlertid endnu en Stadskonduktør. At Oluf Stenwinkel fungerede som saadan 1651-52, have vi set ovenfor, men nogen umiddelbar Efterfølger synes han ikke at have faaet. Først 1690 udnævnes Elovius Mangor med særligt Paalæg om at holde god Orden med Hensyn til de kjøbenhavnske Grundes Opmaaling, Taxering og Deling.³ Da han dør i 1714, faar mærkeligt nok hans Enke Johanne Herfordt Tilladelse til at maatte fortsætte hans Embede.⁴ Først 1717 bliver den matematiske Professor Joachim Friderich Ramus Stadskonduktør, hvad han dog kun er i faa Aar.⁵ Sören Balle, der allerede vikarierer for ham i 1720, faar endelig Udnævnelse i 1721.⁶

Stadsbygmesteren, Stadskonduktøren og Politimesteren skulde holde Orden i en Række Forhold, der paa forskjellig Maade stod i Forbindelse med Murernes Gjerning. Og de gjorde i saa Henseende deres Pligt, men de fik ikke derfor altid Medhold hos Enevoldskongen. Da Skipper Laurids Terkelsen 1703 vilde opføre en Bindingsværksbygning i Bredgade, blev han i Henhold til Forordningen af 4 Juli 1672 stanset af Stadsbygmester Ernst, men da saa Skipperen allerunderdanigst ansøgte Kongen, reskriberede denne til Politimester Rasch, at Fordringen om Grundmur maatte frafaldes, saaledes at Laurids Terkelsen »samme sin forehavende Bygning af Mur og Bindingsværk maa lade opføre«. ⁷ Ogsaa her var Enevoldsmagten eftergivende. Men hvad der var nok saa galt, var, at den ikke lønnede sine Embedsmænd tilstrækkeligt. De maatte have andre Indtægter, og Stadsbygmester Ernst finde vi da mellem Tidens Entreprenører. Han opfører i 1701 en ny Bygning for Börnehuset, og da Frederik IV i 1709 ønsker nogle Barakker (en Kaserne?) opført for sin Livgarde til Hest, befaler han vedkommende Avtoritet at kalde for sig Stadsbygmester Ernst, Pelli, Ernst Brandbürger samt saa mange Murmestere, Tømmermænd og Andre, »som Lyst kunde have Barakkerne for vor Livgarde til Hest til Opbygning at entreprenere . . . og i fuldkommen Stand at bringe for mindste Summa«. ⁸

Entreprenørvæsenet, som vi allerede have mødt under Kristian IV, træffe vi i fuldt Flor, og som Murerlavet 1652 optraadte mod Oluf Stenwinkel, saaledes optræder det ogsaa nu mod den italienske Bygmester Dominico Pelli. Frederik IV's Rejser til Italien havde henledt dette Lands Opmærksomhed paa Danmark, den ene Italiener efter den anden kom hertil, mest

Billedhuggere og Stukatører, men ogsaa ganske jævne Bygningshaandværkere som Murmesterne Bartolomeo Caligari og Luca Necene m. fl.¹ Hvad nu særlig Pelli angaar, da er han allerede i Slutningen af det syttende Aarhundrede beskjæftiget med Byggearbejder i Rendsborg, men derefter kommer han til Kjøbenhavn, hvor han sammen med Murmester Hans Wiedewelt opfører Garnisons Kirken, ved hvilken Lejlighed han kommer i Konflikt med Kjøbenhavns Tømmerlav. Han vilde selv forestaa Tømmerarbejdet til Kirken og forskrev i den Anledning Tømmersvende fra fremmede Steder. Men her holdt Regeringen ikke med ham, han fik den 2 Avgust 1704 Tilhold om strax at »afskaffe« disse fremmede Svende »og lade dem, som ere i Tømmermands Lauget her i Staden, nyde Arbejdet«. ² Og paa en noget lignende Maade gik det ham, da Murerne klagede over ham.

Det var i Februar 1707, at de fire kjøbenhavnske Murmestere Niels Signedsen, Hans Thorsen, Elias Simmesen og Andreas Simon »paa samtlige Lavbrødrers Vegne« klage over, at Dominico Pelli »understaar sig at entreprenere en og anden Bygning os fattige Undersaatter til Fortrykkelse udi vores Næring og Levnets Ophold«, og Pelli maa indrømme, at han har bygget et Hus i Store Kongensgade, væsentlig, som det synes, med italienske Arbejdere; han beklager sig nemlig stærkt over, at de danske Murere »sich nicht wiszen mit der Mauerarbeit auf die Manier, wie die meinige sie machen, zu behelfen«, og i sin Skrivelse, der er paa Tysk, søger han om Ret til at maatte opføre Bygninger for Private med italienske og andre Arbejdere. En saadan Ret fik han dog ikke; men Lavet fik heller ikke helt Medhold. Under 20 Juni 1707 paalagde Kongen Magistraten at give Murerlavet tilkjende, »at Vi Mesterne ved dets Privilegier allernaadigst ville maintainere og handthæve, saafremt de forfærdige deres Murarbejde saa forsvarligen og for saa billig Pris, som de fremmede Murmestere det ville gjøre, og ikke tage sig mere Arbejde for, end de vel kan overkomme«. ³

Mesternes Privilegier anerkjendes, men de faa at vide, at der ved Siden af dem er fremmede Mestere, som de kunne have godt af at tage til Exempel. Her er sikkert ikke mindst tænkt paa den ovennævnte Ernst Brandbürger, som Frederik IV brugte saa meget paa Kjøbenhavns Slot, ved Rosenborg, Amalienborg, Operahuset, Frederiksberg, Gyldenlund, Jægersborg, Frederiksberg, Hörsholm, Rendsborg o. a. St. Han blev ogsaa benyttet af Private, saaledes af Christen Skeel, hvis Gaard her i Kjøbenhavn han opførte.

Men Lavene saa sikkert ikke paa ham med venlige Øjne, og i Aaret 1700 klager han til Kongen over, at en Snedkersvend »udi en hel Forsamling har blameret ham og hans Folk paa deres Ære«. Sagen henvises til Politimester Claus Raschs Undersøgelse og Afgjørelse. Nærmere hertil kjendes dog ikke, men sikkert er det, at han stadig bevarede Kongens Yndest. 1711 kaldes han kongelig Bygningsinspektør. Sidst i 1713 afgaar han ved Døden, hvorefter hans Lig nedsættes i Gravhvælvingen under Petri Kirke.¹

De kjøbenhavnske Murmestere havde altsaa Konkurrenter, der betød noget. Det var Kongen, der skabte dem ved at give dem kongeligt Arbejde, og Kongen skabte endnu andre, skjönt kun mindre betydende Konkurrenter. Allerede i Lavets Henvendelse til Kongen af 1673, der væsentlig var et Andragende om, at Lavet maatte blive et sluttet Lav, træffe vi en til denne Konkurrence sigtende Udtalelse, idet Lavet ansøger om, »at den store, ulidelige og overvoxende Indpas, som os fattige Mænd, der sidde for Hans kgl. Majestæts og Stadens Tyngsler, af de Militariske i adskillige Maader os til Fordærv og mærkelig Forsvækning i nogle Aar er og paaføres, maatte med alle [d. e. aldeles] afskaffes, i Betragtning de ikke tillige kan forse Hans kgl. Majestæts Tjeneste til Traktementes Opbørsel og bønhasse paa vores Haandværk, hvorudover de Skade paa tvende Sider foraarsager, endog ihvorvel kongelig Mandat forbyder Enhver, der ej gjør borgerlig Tyng, at indfalde i borgerlig Næring«. ² Den Gang synes det altsaa at have været Militære i aktiv Tjeneste, der fik Ret til at opføre Bygninger, Noget, der muligvis ikke vedblev, bestemte Exempler i saa Henseende synes ikke at foreligge, men sikkert er det, at afskedigede Soldater oftere fik Ret til at ernære sig ved Murhaandværket. 1714 fik saaledes afskediget Livgardist Jörgen Fischer Tilladelse til »uforment af Lavet« at udføre Murarbejde i Kjøbenhavn, dog kun med egne Hænder, og i 1722 fik den afskedigede Soldat Melchior Jessen, der var bleven blesset i Hovedet, en lignende Tilladelse, han maatte imidlertid slet ikke foretage sig noget nyt Arbejde med Skorstene, Ildsteder eller Bagerovne.³

Trods al Konkurrence kjendte Tiden dog til betydelige og formentlig altsaa velstaaende Murmestere. Et Par Navne, der oftere komme igjen, er Hans Wiedewelt og Lars Erichsen. Den Første af disse var født 1646 i Schleitz i det daværende Markgrevskab Meissen og kom — hedder det — som Mursvend til Kjøbenhavn 1670, men i Svendenes Registerbog nævnes han dog

først 1673. Han er Svend endnu 1680, men snart derefter maa han være bleven Mester. Som saadan har han Arbejde ved Gyldenløves Palæ paa Kongens Nytorv (nu Charlottenborg), der blev færdigt 1683, og han opfører det nuværende Thottske Palæ sammesteds for Søhelten Niels Juul (1683-86); han bygger 1684 en stor Gaard for Wigand Michelbecher paa det Sted, hvor nu Prinsens Palæ ligger, og derefter de fleste store Huse i det bagved værende Kvarter, Kalveboderne; 1688-89 er han beskjæftiget ved Opførelsen af reformert Kirke i Gotersgade. Sammen med Marcantonio Pelli, formentlig en Broder til den ovenfor nævnte Dominico Pelli, opfører han Operahuset (den nuværende Rigsdagsbygning i Fredericiagade), der indviedes 1703; 1702-03 bygger han sammen med Ernst Brandbürger og Murmester Hans Olsen Formuren til det ældste Frederiksberg Slot, og som ovenfor nævnt bygger han sammen med Dominico Pelli paa St. Annæ Plads Garnisonskirken, til hvilken Grundstenen lagdes 1703, o. s. v. Han var en meget benyttet Mand. Han var saaledes fast Murmester ved Petri Kirke, hvis saa kaldte gamle Kapel han opførte, og han var Kaptajn i Kjøbenhavns Brandkorps. Men Alderen tog paa ham. 1722 omtales han som blind, og da saa hans Ejendom paa Hjørnet af Krystalgade (Skidenstræde) og Fiolstræde brændte ved Kjøbenhavns Brand 1728, blev han anbragt hos Slægtninge i Jylland, hvor han døde 1730, omtrent 84 Aar gammel; hans Sønnesøn, den bekjendte Billedhugger Johannes Wiedewelt, fødtes et Aar efter hans Død.¹

Hvad dernæst Lars Erichsen angaar, da er han med saa godt som overalt. Han er virksom ved Frederiksborg Slots Opførelse, ved Arbejder paa Jægersborg og Rosenborg, Amalienborg og Vor Frelzers Kirke o. m. fl. Steder. Det kan saaledes særlig oplyses, at han den 1 Juli 1715 slutter Kontrakt om Opførelsen af Arkivbygningen ved Kristiansborg; det var Stadsbygmester Joh. Conr. Ernst, der forestod Arbejdet; at han 1721 er beskjæftiget paa Vallø, Billesborg og Lellinge, og at han 1728 under Overlandbygmester Krieger overtager adskilligt Murarbejde paa Kronborg. Da det imidlertid kun gik langsomt med dette Arbejde, beklagede han sig i Maj 1731 i en Memorial til Kongen over, at Krieger ikke havde villet oprette en Kontrakt med ham; han kunde ikke arbejde videre, förend en saadan kom i Stand. Men saa kom Kontrakten, hvorefter Lars Erichsen lovede at arbejde flittigt. Fra omtrent 1720 var han Fæster af Nivaa Teglværk under Hörsholm, som hans Enke beholdt efter hans Død (1746); hun fik i 1748 Betaling for 40,000 Mursten,

som hun havde leveret til Kronborg.¹ Nedenfor ville vi endnu træffe Lars Erichsen som den ene af de to Murmestere, der efter Københavns Brand i 1728, desværre for dem, fik med Frue Kirkes Gjenopførelse at gjøre.

Det kunde være interessant at vide, hvor mange Folk saadanne Murmestere som Hans Wiedewelt og Lars Erichsen som Regel beskjæftigede, men det vil næppe kunne oplyses. Hvad der derimod kan oplyses, er, hvormange Murmestere, Svende og Drengene der var i København i 1723 og 1726, nemlig:

	Mestere	Svende	Drengene	Ialt
1723	21	99	53	173
1726	14	121	45	180

Og heraf fremgaar det da, at Murervirksomhed var ved at udvikle sig i storindustriell Retning. Medens en Mester i 1723 gennemsnitlig beskjæftigede mellem 4 og 5 Svende, er Tallet i 1726 voxet til mellem 8 og 9. Det er de Lister, som Politiet førte, der her komme os tilgode, og Politiet var jo Datidens nye og gode Indretning, der paa saa mange Maader skulde gjøre Nytte. Det var til Politimester Rasch, at Ernst Brandbùrgers Klage over Snedkersvenden Jùrgen blev henvist i Aaret 1700, og da der i 1708 klages over, at en Mursvend var bleven »slaaet« paa det sorte Brædt, er det igjen Politiet, der skal tage Affære.

Da en Del Mursvende i det nævnte Aar besværede sig til Kongen over, at en Kollega af dem Abraham Abrahamsen for nogle af sin Mester laante Penge var skreven paa det sorte Brædt »uden nogen af Magistratens eller Lavets Sammenkomst, som de formener at være samtlige Lavets Svende baade inden- og udenrigs til stor Tort«, blev Sagen undersøgt. Det blev da oplyst, at hans Navn var bleven sat paa det sorte Brædt »for nogen af ham begangen Modtvillighed i en Sag Haandværket vedkommende«, men at det, »saa snart han gjorde Fornøjelse«, igjen var blevet slettet; da det imidlertid samtidig blev fundet, at Svendenes Andragende i flere Punkter var »misligt«, blev det meddelt Politimesteren, at hvis Abraham Abrahamsen skulde ville have Tiltale til Nogen, kunde han bringe Sagen for Politiretten.² Politiet spillede en Rolle i Datidens Lavsvæsen, men det var muligvis ogsaa nødvendigt. 1708 beskyldtes to Mursvende for at have voldtaget en Kvinde, og skjøndt den ene af dem var villig til at ægte hende, hvormed baade hun

og hendes Moder var tilfredse, blev det befalet, at der skulde hændes Dom over Svendene.¹

Den Politimester, der fik denne Sag til Behandling, var imidlertid ikke Claus Rasch, men hans Efterfølger, den astronomiske Professor Ole Römer. Rasch døde i 1705 efter nogle Aars Svaghed, og det er interessant nu at se, at Römer satte de hidtil med uvisse Indtægter lønnede Betjente paa fast Gage.² Det har sikkert været et i administrativ Henseende betydningsfuldt Fremskridt, men det blev herefter ganske vanskeligt for ham at faa Folk til at overtage disse Pladser, navnlig da det mærkedes, at han ikke saa igjennem Fingre med dem, der ansattes. Politiet har aabenbart under Claus Rasch været i ikke ringe Grad magtfuldkomment.

STRENGE TIDER, PEST OG STORBRAND.

DET var en haard Tid, da Karl Gustav belejrede Kjøbenhavn (1658-60). Mindet om den maa endnu have været levende i 1700, da Kjøbenhavn i Juli blev bombarderet af en forenet hollandsk-engelsk-svensk Flaade og Karl XII den 4 Avgust gjorde Landgang ved Humlebæk. Efterretningen herom maa have ladet en Skjælven gaa gennem Byen, som dog denne Gang slap med Skrækken. England og Holland vilde ikke for Alvor Danmark tillivs, Karl XII maatte snart efter forlade Sjælland. Bl. A. kan det dog dokumenteres, at Kjøbenhavns 32 Mænd den 7 Avgust 1700 sendte Magistraten en Skrivelse, hvori de med Forsvaret for Öje begjærede, at Lavsoldermændene skulde beordres til at optegne alle Byens Haandværkssvende.¹ Dengang led den dog Intet, men anderledes elleve Aar efter, da Pesten bortrev en Tredjedel af dens Indvaanere.

Murerlavet var, som vi have set, et jævnt godt stillet Lav. 1689 talte det 27 grundejende Medlemmer, og 1708 var dets Medlemsantal 28. Dette kan ses af en i dette Aar af Oldermænd Niels Signedsen indrettet Protokol, der begynder med et, den 25 Januar 1708 optaget, saa lydende Mandtal.

1. Niels Signedsøn boende i Gottersgade.	9. Hans Jensøn Lund i Woggenmandgade.
2. Andreas Simon i Ste Giertrudstræde.	10. Adzer Svendsøn i Badstuestræde.
3. Andreas Brock i Ulchegade.	11. Jacob Danielsøn i Fiolstræde.
4. Niels Engelsøn i Fiolstræde.	12. Jesper Erichsøn i Nyhavn.
5. Toer Jensøn i Ste Pederstræde.	13. Børge Gundersøn i Myndtergade.
6. Oluf Kyse i Henrick Fyrmerz Gang.	14. Bendt Toersøn i Ste Pederstræde.
7. Hans Widevelt i Skidenstræde.	15. Christian Christiansøn Berg paa Gl.Myndt.
8. Jens Sörrensøn i Enneløsstræde.	16. Christian Jensøn i Skidenstræde.

17. Hans Toersön i Studiestræde.	24. Andreas Sihm i Ste Giertrudstræde.
18. Jörgen Jensön i Nye Kongens Gade.	25. Rasmus Olesön i Lille Knabroestræde.
19. Ellias Simonsön paa Rosengaarden.	26. Ertmand Hermandsön i Store Kongensgade.
20. Jörgen Jörgensön i Ste Clemmenstræde.	27. Jens Pedersön i Store Lars Biörnstræde.
21. Niels Pedersön i Michel Brøgersgade.	28. Rasmus Nielsön i Ste Clemmenstræde.
22. Lars Erichsön i Adelgade.	
23. Anders Hansön i Slippen.	

Hertil kom endnu af nye Mestere i 1708: Hans Nielsen Sejllægger og Boddell Pedersen, samt i 1710: Anders Jacobsen Schiønning, saa at Lavet i 1711, da Pesten brød ud, kan have talt 31 Medlemmer. Af disse kunne 12 ikke forfølges i Protokollens systematisk opførte Drengeskriver. De forekomme ikke, deres Virksomhed har formentlig været saa ringe, at de ingen Dreng kunde oplære. Og af de resterende 19 kunne andre 12 paavises i Tiden efter Pesten. Syv Murmestere synes herefter formentlig at være faldne for den hærgende Sot. Men vidste vi Noget om de førstnævnte 12, vilde Tallet af de i Pestaaret døde Murmestere sikkert vise sig fuldt at have holdt Skridt med det samlede Tal paa de af Sygdommen Bortrevne. Som ovenfor nævnt regnes Pesten at have dræbt en Tredjedel af Byens Indvaanere eller c. 23,000.¹

Det var en forfærdelig Tid, der slog dybe Saar, og Forordningen af 1 August 1711, der søger at give Anvisning paa »alle nødige Anstalter og Præcautioner«, begynder med at kræve »inderlig Andagts Iver og algemen Bön og Paakaldelse, den almægtige Gud om Forsonelse at anraabe«². I sine mange Paragrafer kommer Forordningen ogsaa til Ting, der berøre Lavene. Det paalægges enhver Oldermænd og Mester under vilkaarlig Straf strax og hør-sommeligst at lyde den indsatte Sundhedskommission i, hvad den maatte foreskrive, og Lavssamlinger skulle eviteres som i det Hele alle store Forsamlinger. Murerlavet omtales naturligvis ikke specielt, men dog er der en enkelt Ting at berette om det. Efterhaanden som Dødsfaldene tiltog, viste det sig meget vanskeligt at faa de Døde bragt i Jorden. Lighbærerne slog ikke til, der blev indført Vogne, paa hvilke Ligene til stor Forargelse for Mange formeligt læssedes, og det er da sikkert med dette for Öje, at Kjøbenhavns Murere og Blytækkere den 20 August 1711, »i denne svage og skrøbelige Tid«, forpligte sig til »alle med hverandre at være sammendrægtig og ens om begge Amternes Liigs Bortbærelse til Jorden, hæderlig og skikkelig, saa intet paa nogle af Siderne skal manqvære eller blive forsömt«.

Det var en tung Tid. Og saa var Landet samtidig indviklet i Krig, den

store nordiske Krig, som Frederik IV saa letsindigt havde indladt sig paa, og til hvis Førelse han maatte paalægge den ene Skat efter den anden. Landet vaandede sig, men her brugte Enevoldsmagten ubønhørlig sin Magt. Den ikke alene paalagde Skatter, men optog »frivillige« Laan, og her maatte bl. A. ogsaa Lavene holde for med deres smaa Midler. Hos Murerlavet laante Kongen to Gange, 1710 og 1718. Under 7 Marts 1710 findes i den ovennævnte Protokol en »Specification paa den goedvillig Forstrækning, som Murmesterlauget haver udlovet til Hs. kgl. Maj.'s Tjeneste og Søfolkenes Afbetaling«. Det drejer sig om 250 Rd., hvoraf Lavkassen ydede 100 Rd. og 17 Mestere 150 Rd.; to af dem ydede hver 20 Rd., syv hver 10 Rd. og otte hver 5 Rd. De to, der hver ydede 20 Rd. og altsaa maa betragtes som Lavets mest formuende Mestere, vare de alt tidligere som saadanne nævnte Mænd Hans Wiedewelt og Lars Erichsen. 1718 tegnedes 118 Rd. igjen af 17 Mestere; de vilde dog kun yde Halvdelen i Penge, Resten i nogle af Regeringen udstædte Sedler, men disse bleve afviste af den paaagjældende Myndighed, saa de Sytten slap denne Gang med de 59 Rd., de erlagde i Penge.

Det har for øvrigt sin Interesse at gaa den ovennævnte Specifikation fra 1710 nøjere igjennem, den opfører nemlig Lavets samtlige Medlemmer, 27, og gjør Tilføjelser ved dem alle. Ved de sytten Laanere tilføjes, hvad enhver af dem yder; en attende var ogsaa villig, men kom dog ikke med mellem Laanerne, og ved de resterende ni tilføjes Ordet »fattig«. Altsaa en Tredjedel af Lavets Medlemmer er i saare smaa Omstændigheder, og sex af disse ni findes igjen mellem de tolv Mestere, der som ovenfor nævnt ikke give sig af med at holde Drengene. Det var smaat for mange. Tiderne trykkede, og Lavet synes snarere at gaa tilbage end fremad. I Pestaarene 1711 og 1712 har det slet ingen Tilgang, saa kommer der en enkelt ny Mester i 1713 og een i 1715, først 1716 melder der sig tre, hvad der gjentager sig i 1717 og 1721, men saa synker Tilgangen igjen til een i 1723, to i 1726 og een i 1728. Lavet svinder i Antal. Paa Tidepenge-Listerne findes i 1724 kun 19 Mestere, et Tal, der i 1725 bliver til 16 og i 1726 til 14, saa stiger det i 1727 til 17 og i 1728 (den 26 Juni) endog til 18, men af disse 18 betalte kun de 13, 2 stod i Restance og 3 vare fritagne.

Tiderne vare ikke gode, og Kjøbenhavns Haandværkere satte ganske naturligt Priserne paa deres Arbejde op. Men herover blev der klaget; der blev klaget over, at en Del Haandværksfolk »ikke skal undse sig ved at fordre en

altfor ubillig Betaling«, og Frederik IV paabød i Januar 1713 Nedsættelsen af en Kommission, der skulde overlægge, »hvor meget enhver Haandværksmand udi sin Profession og Haandtering efter Tidernes Lejlighed og Tilstand billigen kan have for sit Arbejde at fordre«. ¹ Dette Skridt synes imidlertid ikke at have resulteret i Noget. Sikkert er det, at Klagerne vedblev, særligt ogsaa over Kjøbenhavns Murere. 1719 klagedes der over, at de siden Pesten havde været saa »uforskammet« dyre, at de havde taget dobbelt saa meget for deres Arbejde som tilforn. Det berettes med Harmes, at en Mursvend nu fik 3 Mk. om Dagen, istedenfor tidligere 2 Mk., en Kalkslager 18 Sk. (imod 1 Mk.) og en Haandlanger 1 Mk. (imod 10 Sk.), at en Svend desuden daglig skulde have for 2 Sk. Brændevin samt 2 Potter Øl à 3 Sk. d. v. s. 8 Sk. daglig, en Kalkslager paa lignende Maade 4 Sk. og en Haandlanger 3 Sk., samt at endelig Mestersalæret for en Svend androg 24 Sk. om Dagen. Og saa var der endnu det at klage over, at naar en Mester i gamle Dage kom til sine Folk, »arbejdede han en Timestid hos eet Parti, og en Timestid hos et andet«, hvorved han animerede Svendene i deres Virksomhed; »da stod det vel til, men nu holdt de sig for gode til at tage en Murske i Haanden«. ²

Der er i det sidste Træk Noget, der bekræfter, hvad der ovenfor (S. 109) er antydet, at Udviklingen trods Tidens Tryk udviklede sig i storindustriell Retning; og at selve Lavet ogsaa lidt efter lidt arbejdede sig op, kan muligvis ses deraf, at det i 1725 kjøbte en Ejendom. Det var en Ejendom i Store Fiolstræde, »Linden« kaldet, der gik igjennem til Peter Hvitfeldtstræde og altsaa ikke var saa helt ubetydelig, Lavets daværende Skriver Sören Deyel afhændede den for 1000 Rd., hvoraf dog kun 230 Rd. udbetaltes, da der stod 770 Rd. i den. Men ikke nok hermed. Omtrent samtidig maa Lavet have kjøbt en anden Ejendom, i hvilken den indrettede sit eget Lavshus; den laa i det nævnte Peter Hvitfeldtstræde men paa den anden Side af Gaden. 1715 havde Murerne sluttet Kontrakt med Tømmerlavet om at faa Lokale til deres Samlinger i dette Lavs dér beliggende Lavshus; men her maa de ikke være blevet længe. 1728 nævnes »Murmesternes Lavshus« som en egen Ejendom i denne Gade, eet Sted fra Tømmerlavet.³ Hvor længe Lavet beholdt »Linden«, og hvor naar eller hvorledes det kjøbte den anden Ejendom, synes imidlertid ikke at kunne oplyses. Men ligegyldigt, disse Kjøb fortælle om Liv og Røre, og der er samtidig et andet Træk, der ogsaa kan tyde paa, at Lavet var i Fremgang. Den 11 Marts 1720 vare 16 Mestere samlede hos Oldermænd

Lars Erichsen for at forhandle om »Fattigbøssens slette Tilstand«, og saa vedtog de, at de vilde yde »som tilforn« hver 1 Rd. aarlig til den. En svunden bedre Tid ligesom manes tilbage just samme Aar, som den store nordiske Krig blev sluttet ved Freden i Frederiksborg. Men de gode Spirer skulde ikke faa Lov til at udvikle sig. De bleve voldsomt trængt tilbage ved Kjøbenhavns store Brand i 1728, men inden vi gaa over til nærmere at omtale den, skal her nævnes et Forhold, der paa denne Tid følte som et ikke ringe Tryk, d. e. Frimesterforholdet.

Efter Pestens forfærdelige Rasen i Aaret 1711-12 var der Mangel paa Haandværkere i Kjøbenhavn. Da derfor et Par Skrædere og en Murer, der alle vare aftakkede Soldater, i 1713 søgte om at blive Mestere, var Regeringen strax villig til at gjøre dem til Frimestere. Men den gjorde mere endnu. Den lod Magistraten vide, at da Kjøbenhavn højlig trængte til Haandværksfolk og de afskedigede Militære kunde fortjene nogen allernaadigst Hjælp, burde der ved hvert Lav beskikkes en eller to Frimestere, der skulde have Lov til at arbejde hver med en Svend, men uden Ret til at have Dreng. Mureren, der herefter blev Frimester, havde tjent ved Garden i otte Aar og hed Johan Eylitz.¹ Som det ikke er til at undre sig over, blev han imidlertid ikke staaende ved kun at arbejde med een Hjælper; han arbejdede med flere, de Soldater, der laa i Garnison i Kjøbenhavn, havde jo Ret til »med egne Hænder« at arbejde, i hvilket Haandværk de vilde.² Men her stod Murerlavet paa Vagt; det kom over ham, og i 1717 gik han ind paa ikke alene at betale 8 Rd. til Lavets Fattige som Bøde, men ogsaa at blive Lavsmester, naar han maatte slippe for at gjøre Tegning til sit Mesterstykke. Det slap han for. I Oktober 1717 blev han saa Lavsmester, ved hvilken Lejlighed han »som sine Formænd« gav 20 Rd. til Lavets Ligklæde og Inventarium, og nu var Mester Johan Eylitz i Vognmagergade (Vognmandsgade) en svoren Fjende af alt uzünftigt Frimestervæsen, saaledes som han noget senere fik Lejlighed til at vise.

Da det en Gang i 1722 slap op for ham med Arbejde, gik en Svend, han havde, til Frimesteren Peter Felant. Han søgte imidlertid tilbage til sin Lavsmester, da denne kort efter igjen fik Arbejde, men nu mente Johan Eylitz at maatte afvise ham. Svenden blev da hos Frimesteren til 1724, men saa kunde han ikke længere holde ud at staa udenfor Lavet. Han søgte og fik da Pardon imod at betale 2 Rd. for sin Forseelse imod Lavet, 2 Rd. for at

være gaaet fra Johan Eylitz imod hans Vilje og 2 Rd. for Lavets Tilsigelse, hvorefter Oldermændene Anders Jacobsen Schiønning og de to Bisiddere Boddell Petersen og Ole Larsen den 21 Februar 1724 underskrev en Erklæring, der gik ud paa, at da Svenden Jens Sörensen havde ladet sig afstraffe, tilledes det ham igjen at arbejde paa Lavet hos enhver ærlig Mester, der havde hans Tjeneste behov.

Underligt er det imidlertid at se Boddell Petersens Navn under den nævnte Erklæring, ti han var just paa samme Tid for sit eget Vedkommende indviklet i en anden Frimestersag. Der var af to Mestere, Gottfried Schuster og Ingvor Olsen Broegaard, rejst den svære Beskyldning imod ham, at han, endog med sine Folk, havde arbejdet for Frimesterne Jörgen Olsen og Niels Davidsen. Han skulde herved have forbrudt sin Lavrets, skulde hverken kunne indskrive eller løsgive Drengene, og Noget maa der have været ved det, ti han indgik paa at affinde sig med Lavet. Han erklærede sig villig til at erlægge en Bøde paa 10 Rd. Men det fortrød han strax efter, og istedenfor at betale indstævnedene han de to Frimestere for Københavns Byting, hvad Lavet tog ham meget ilde op. Og han stillede sig i endnu stærkere Opposition. Da Lavet ud paa Sommeren krævede Bøden erlagt, erklærede han ikke at ville betale, før de to Mestere, der havde meldt ham, havde gjort Ed paa deres Angivelse, og opførte sig i det Hele saa balstyrtigt i det paagjældende Lavsmøde, at Oldermændene mente at maatte fratage ham den Nøgle til Lavets Lade, han som Bisidder sad inde med. I November kom det dog til Forlig mellem ham og Lavet. Han gik ind paa at betale 6 Rd. i Bøde; Lavet eftergav ham 4 Rd., og hermed endte den forholdsvis ringe Sag, der imidlertid er væsentlig oplysende.

Kunde det endog blot faa Udseende af, at en Frimester havde Sysselsættelse for en Lavsmester med alle hans Svende, maa Frimesterskabet have spillet en ikke ringe Rolle. Lavet maa have været i høj Grad generet af de militære Mestere, som det selvfølgelig paa bedste Maade søgte at holde nede, og det Samme gjorde det overfor Murerne paa Holmen. Da Mursvend Knud Halling i 1724 havde Udsigt til at blive Formand for Holmens Murerfolk og i den Anledning skulde have en Attest fra Lavet, maatte han for at faa den udstæde en skriftlig Erklæring, hvori han under høje Bøder forpligtede sig til, hvis han blev Formand, da »ikke at lade mig finde med nogen af mine Underhavende ved Byens Arbejde«. Og da en Svend, Peter

Bruun, der arbejdede paa Holmen, i Avgust 1728 forespurgte, om han kunde blive Lavsmester, fik han til Svar, at naar han vilde kvittere Holmen, kunde det tillades ham at staa sit Mestersvendear, gjöre sit Mesterstykke og derpaa komme i Amtet. Han gik ind derpaa, men strax efter indtraf den store Brand, saa han blev først Mester i Januar 1730.

Det var Onsdag den 28 Oktober 1728, at der opstod Ild i et lille Hus paa Hjørnet af Lille St. Klemensstræde og Vestervold. Det Hele syntes ubetydeligt, men Alt havde som sammensvoret sig — Vindforholdene, en ved en Del Vandrørs Reparation bevirket Vandmangel og slet Konduite hos Auctoriteterne — saa at den ringe Ildebrand blev et voxende Baal, der i tre Dögn tilintetgjorde to Femtedele af Byen, 5 Kirker og 1670 Huse, hvorimellem Raadhuset, Vajsenhuset, Bispegaarden og Regensen. Uhyre Værdier gik tilgrunde, Byens Arkiv, Universitetets Bibliotek, syv af Byens ni Bogtrykkerier o. s. v., o. s. v.¹ Der var Nød og Elendighed, Jammer og Fortvivelse overalt, hvad Murerne selvfølgelig ogsaa fik at mærke. Det brændte for ikke mindre end ti Murmestere, for Jens Pedersen i St. Pederstræde, Johan Christopher Schiermer og Børge Nielsen i Peter Hvitfeldtstræde, Hans Wiedewelt i Skidenstræde (Krystalgade), Simon Sörensen i Skindergade, Ole Larsen og Jens Nielsen Roskilde i St. Gertrudsstræde, Anders Sörensen i Aabenraa, Johan Eylitz i Vognmagergade og Sören Hendriksen i Gothersgade; for to Murmesteres Enker Christian Christiansens Enke i Studiestræde og Børge Gundersens Enke i Myntergade; for ti Mursvende, Niels Adersen i Store St. Klemensstræde, Hans Pedersen Kyse og Hans Larsen i Teglgaaardsstræde, Peder Heisager i Peter Hvitfeldtstræde, Sören Pedersen paa Kjøbmagergade, Lauge Henriksen i Slippen, Simon Madsen i Aabenraa, Anders Andersen i Lille Bröndstræde, Peder Jakobsen i Gothersgade og Niels Olsen i Ved Stranden, for en Mursvends Enke, Johan Lindners Enke i St. Pedersstræde, samt for en Frimester Christopher Mortensen Koch i Aabenraa. Og saa brændte endnu Murerne Lavshus i Peter Hvitfeldtstræde. Det delte Skjæbne med Tømrernes Lavshus, der laa ved Siden af det, med Bryggernes Lavshus i Klosterstræde, med Skomagernes Lavshus paa Kjøbmagergade, med Skrædernes Lavshus i Brolæggerstræde o. s. v., o. s. v.²

Byen syntes at skulle gaa tilgrunde. Forholdsvis velstaaende Folk vare med eet Slag blevne berøvede saa godt som Alt, Brandforsikring var en næsten ukjendt Ting den Gang. Mellem hverandre kamperede man under

aaben Himmel, paa Voldene og i Kongens Have, led Kulde og Sult. Det gjaldt om at komme til Slægt og Venner udenfor Kjøbenhavn, ude i Provinserne, og i Januar 1729 udgik der en kongelig Befaling om, at kjøbenhavnske Haandværksmestere, for hvem det var brændt, i de Kjøbstæder, de vare søgt ud til, maatte bruge deres Haandværk uden Betaling, endog med Svende, og i det første Aar være fri for enhver borgerlig Tynge.¹ Det tør dog næppe antages, at nogen Murmester har gjort Brug af denne Tilladelse, for dem var der jo de bedste Udsigter til Arbejde i selve Kjøbenhavn. Byen kunde umuligt henligge uopbygget.

EFTER BRANDEN.

DET øjeblikkelige Indtryk, at Alt syntes tabt, fik selvfølgelig ikke Lov til at være det raadende. Byen var delvis lagt øde, men den kunde rejses igjen. Endnu ind i Maj 1729 vare mange Gader næsten ufremkommelige, fyldte som de vare med Murgrus og Murstensbrokker, men dog arbejdedes der. Man tænkte strax paa, at en Del af de fra Fortiden arvede usle Gyder og Stræder burde forsvinde. Der udkom allerede i November 1728 en Forordning om Gadernes Regulering, og under 21 December s. A. blev der tilstaaet Kjøbenhavns Indvaanere adskillige Friheder og Benaadninger til deres Retablisement af Ildebranden. Bl. A. erhvervede den, der byggede en grundmuret Bygning i tre Etager, tyve Aars Frihed for Indkvartering og andre Paalæg for denne Bygning; femten Aars Frihed for en Toetages-Bygning og ti Aars for en Enetages Bygning. Samme Dag udkom en Forordning om Udskrivning af Brandstyr i baade Danmark og Norge for de tre Aar 1729, 1730 og 1731, det skulde væsentlig bruges til Opførelse af de brændte offentlige Bygninger, særlig Kirkerne, og den 19 Marts 1729 nedsattes endelig en stor Bygningskommission med Kjøbenhavns Præsident Etatsraad Johan Schrader i Spidsen. Forøvrigt bestod den af Generalbygmester J. C. Ernst, Overlandbygmester Joh. Corn. Krieger, Stadshauptmand Michael Fieldsted og Sekretær i Hofretten J. R. Paulli; den skulde gaas tilhaande af Stadsbygmesteren Nikolaj Banner Matthiesen, der i November 1728 var kommen til efter J. A. Hillers Død, og af Stadskonduktøren Sören Balle. Og den saaledes organiserede Komite udstødte strax (under 23 Marts) forskjellige Efterretninger for dem, der vilde bygge paa deres afbrændte Pladser. Baade til Gaden og

til Gaarden skulde der bygges af Grundmur, Bindingsværk og Bræddegavl maatte ikke tillades, Alt skulde *mures* »lige op til Spidsen«, og der maatte ikke paabegyndes nogen Bygning, förend Tegningerne vedbörlig havde været forelagt Stadsbygmester og Stadskonduktör.¹

Forsaavidt var Alt i Orden. Kjöbenhavn skulde blive en anderledes god og kjön By, end den för havde været. Men det gik langtfra, som den ene-vældige Konge ønskede det. De forsagte, økonomisk trykkede Borgere vare fortvivlede over Gadereguleringen ligesom over Paabudet om Grundmur, og der blev slaaet af i begge Henseender. Hvad Reguleringen angaar blev der dog naaet saadanne Ting som Anlæget af Kultorvet og Frederiksberggade, denne Gade blev som Fortsættelse af den 1687 anlagte Nygade brudt igjennem det Virvar af gamle, krumme Gader, der tidligere laa mellem Gammeltorv og Vestervold. [Hvad Grundmurspaabudet angaar, blev der allerede i Maj 1729 givet bl. A. den Lempelse, at der maatte bygges med Bindingsværk ind imod en Ejendoms Gaard.² Men det praktiske Liv viste, at denne Indrömmelse langtfra var tilstrækkelig, saaledes som det bl. A. kan ses af Greve C. D. Reventlows Indberetninger.

Da det hurtigt viste sig, at Bygningskommissionen ikke magtede Forholdene, blev den som dygtig Kriger og energisk Administrator kjendte Greve C. D. Reventlow, en Broder til Frederik IV's Dronning Anna Sofie, Gehejmeraad, Overkammerherre og Overjægermester, sat i Spidsen for Bygningsvæsenet som Oberdirektör. Allerede i Juni 1729 er han ikke tilfreds med, at der kun var 19 Murmestere med 298 Svende i Kjöbenhavn, de havde kun kunnet paatage sig at opføre 72 Huse og »ej videre endnu«. Det Hele gik for langsomt og uden Respekt for de kongelige Befalinger. Da han i Marts 1730 gjør Rede for, hvad og hvorledes der var bygget i 1729, er han derfor fuld af Vrede navnlig over de kjöbenhavnske Haandværkere. 240 Personer havde i Aarets Løb bygget 77 grundmurede Forhuse, 47 grundmurede Sidehuse og 148 Bindingsværks Side- og Baghuse. Det var kun et ringe Resultat, og de givne Bygningsregler vare atter og atter overtraadte; der var Skorstene, som hvilede paa Træunderlag; der var Kaminer, gjennem hvilke der var lagt Bjelker o. s. v., o. s. v. Enten havde de Byggende slet ingen Tegning indsendt, eller ogsaa havde de bygget imod de indsendte Tegninger. »Jeg kan med Sandfærdighed forsikre«, skriver Grev Reventlow, »at ingensteds i Verden findes slettere Haandværksfolk end som her«, hvad de udføre er

usselt og saa desuden saa dyrt, at det afskrækker fra at bygge. Den ganske Stad er exponeret til Ulykke »og det for nogle skarnsagtige Lavsmestere, som ej forstaa deres Kunst, og som ej respektere Eders kongelige Majestæts allernaadigste Ordres og Mandater«. Som Straf foreslaar han at ophæve samtlige Lav. Enhver skulde have Ret til at ernære sig, som han kunde, »derved kunde vi bekomme andre og dygtigere Haandværksfolk i Landet, og Omkostningerne bleve om ikke Hælften, dog den tredje Del mindre for de Byggende«. I alt Fald burde de paagjældende Haandværkere paa egen Bekostning inden fire Maaneder omgjøre alt det, de havde bygget ulovligt, og formaade de det ikke, skulde de vedkommende Lav gjøre det og desuden hvert for sig betale 500 Rd. til Brandstyrskassen.¹

Saa strengt som Præsten præker, gaar det jo imidlertid ikke i Verden. Grev Reventlows Forslag bleve ikke fulgte, saa lidt som en Tanke, han i Maj 1729 fremsatte i en Skrivelse til Byens Magistrat. Den gik ud paa i visse Gader at samle de Fattige, der kun kunde bygge af Bindingsværk.² Grevens Virksomhed som Oberdirektør blev ikke af Varighed, hans kongelige Svoger døde i Oktober 1730, og dermed var det til Ende med den under Frederik IV stærkt raadende Iver for Gjennemførelsen bl. A. af Grundmur ved Kjøbenhavns Nyopførelse. Under 19 Januar 1731 udkom en Plakat, der tillod Enhver at bygge Grundmur eller Bindingsværk, ganske som han vilde, baade til Gaden og til Gaarden³. Kjøbenhavn blev gjenopbygget tarveligere end Frederik IV havde tænkt sig det.

Men hvorledes gik det Murerlavet i denne Tid. Efter Politiets Lister talte det den 1 Januar 1729 14 Mestere, der sysselsatte 157 Svende og 45 Dreng, men allerede i Juni s. A. bestod det efter Grev Reventlows ovenfor nævnte Indberetning af 19 Mestere med 298 Svende. Kjøbenhavn trængte til Murere, og den 30 April 1729 blev der da optaget sex nye Mestere i Lavet Christian Rask, Abraham Stoy, Chr. Lindner, Jörgen Olsen, Jens Christensen og Joseph Tuscanello. Den Sidste indkom i Lavet efter en særlig kongelig Ordre uden at staa Mestersvendenaar og uden at gjøre Mesterstykke⁴; han var, hedder det, i sin Tid »forskreven fra Italien til vores Slotsarbejder«, og de andre Mestere optoges ogsaa i Lavet paa forholdsvis billige Vilkaar, hvorom senere, ligesom endnu den 28 November 1729 Mester Niels Hansen. Lavet, for hvilket Ole Larsen var Oldermænd (1725-32), søgte aabenbart at holde Skridt med Øjeblikkets Fordringer, men det slog ikke til. Vi have ovenfor hørt Greve

Reventlows Mening herom. Og saa udgik under 27 Juni 1729 en kongelig Skrivelse til General-Postamtet om at lade avertere i Altonas og Hamborgs Aviser foruden i Kjøbenhavns om fremmede Haandværkere. Vi have, hedder det, ladet det være Os angelegen at facilitere Alting for vore Undersaatter, at de jo för jo heller kunne komme under Tag, og fornemme derfor ugjærne, at der findes Mangel paa de nødvendige Haandværksfolk i Kjøbenhavn, samt at der især blandt Murerne og Tømmerne findes mange, der ej tilbørlig forstaa det Arbejde, de paatage sig. Alle Slags Haandværksmestere fornemlig Murere, Tømrere, Glarmestere, Grov- og Klejnsmede samt Snedkere, maa derfor indkomme og arbejde i Kjøbenhavn med saa mange Svende, de ville, og som de enten bringe med sig eller her antage, uden i nogen Maade at blive belastede af de herværende Amtsmestere eller i det Hele have Noget med dem at gjøre. Ville de senere nedsætte sig her og vinde Borgerskab, skal det tillades dem, uden at de i nogen videre Bekostning derved maa føres.¹

De herefter i de nævnte Blade indrykkede Avertissementer bragte dog intet stort Resultat. Af fremmede Mestere kom der herefter til Kjøbenhavn 4 fra kongerigske Provinsbyer, 1 fra Malmø, 1 fra Haderslev og 3 fra Altona, men kun 1 fra Tyskland.² Det kan ogsaa mærkes, at det kjøbenhavnske Lav i de følgende fem Aar havde en Tilgang af sexten Mestere, hvis Navne væsentlig lyde dansk, den første af dem er den tidligere nævnte Peter Bruun, der kom fra Holmen. De Sextens Navne ere:

9 Jan. 1730: Peter Bruun.	4 Oktb. 1732: Sören Nielsen.
4 Apr. 1730: Martinus Jörgensen Lütken.	31 Mrts. 1733: Rider Folmer.
4 Apr. 1730: Johan Michael Nitzsche.	31 Mrts. 1733: Johan Peter Kiehler.
4 Apr. 1730: Peder Jacobsen.	18 Apr. 1733: Jacob Gottfredsen Klein.
4 Jan. 1731: Christen Jensen.	15 Juli 1733: Philip de Lange.
15 Mrts. 1731: Simon Madsen.	10 Sptb. 1734: Andreas Sihm.
26 Juli 1732: Peter Thorsen Skov.	10 Sptb. 1734: Jacob Schiønning.
26 Juli 1732: Hans Christian Merchel.	10 Sptb. 1734: Sören Pedersen.

Men kom her ikke mange fremmede Mestere, kom her des flere fremmede Svende. De maa have strømmet herind i 1729. Vi hørte ovenfor, at Svendenes Antal i Aarets første Halvdel steg fra 157 til 298, og fra 8 August 1729 til 2 December 1730 lod 137 fremmede Svende sig indskrive hos Bygningskommissionen. Af dem vare over hundrede væsentlig tyske (5 fra Rusland, 6 fra Holland, 4 fra Holsten, 90 fra Tyskland),³ og da Garnisonens Soldater, der selvfølgelig i høj Grad bleve benyttede ved Byggearbejderne, lige-

ledes som oftest vare tyske, følte de Danske sig ligesom sat i Skygge. Det kom herefter oftere til Klammeri mellem dem og de Tyske, saaledes som den 19 November 1729, den Dag, Frederik IV kom saa slemt afsted paa Gethuset, da ved Støbningen af fire Kanoner to af Kanonformene sprang.

Den Dag var der stor Tumult mellem de danske og tyske Murfolk, i hvilken Anledning Murmester Johan Eylitz endog blev sat fast. Og da Greve Reventlow mente at have fornummet »en stor Forbitrelse mellem Amtsmesterne og deres danske Folk imod de tyske, ja endog imod de Soldater, Eders kongelige Majestæt har været saa naadig at give til Hjælp til Arbejdet for de ulykkelige Afbrændte«, nedsatte han en Kommission, der skulde undersøge Sagen. Det var efter hans Mening højnødvendigt at statuere et Exempel, saaledes at de fremmede Haandværksfolk kunde se, at der blev vaaget over dem; Amterne med deres Klienter og Patroner vilde kujonere dem og ved Intriger bringe dem i Fortred. Saa gik Sagen sin Gang, og det blev da oplyst, at Vinhandler Hans Hansen Berg, der lod et Hus opføre i Raadhusstræde, havde engageret Mester Eylitz til for 80 Rd. at føre Tilsyn med Opførelsen, Berg betalte selv Mursvendene. Da Eylitz imidlertid i syv Uger kun havde set een Gang til Bygningen, klagede Berg over ham til Bygningskommissionen, hvorefter Kontrakten blev hævet mod en Udbetaling af 30 Rd. til Eylitz. Og nu byggede Berg videre med Polereren Joh. Gottl. Hein samt Svendene Heinr. Cortz, Jürgen Christoph Stevig, Christian Niemann, Christopher Schnabel og Diderich Bruns, der alle vare tyske og militære. Men det syntes Eylitz ikke om, og den 19 November 1729 mødte han op under Bygningens Stillads og krævede højlydt 5 Rd. af Polereren, hvem han kaldte en Skjælm, en Æretyv, en Brødtiv. Senere paa Dagen opstod der i den Anledning Klammeri i Clemen Justesens Værtshus, der laa i Nærheden. Her traf Johan Eylitz og syv danske Svende sammen med de nævnte tyske, som de kastede ud. Eylitz greb bl. A. Hein i Brystet, idet han raabte: »Slaa de Hunde Arme og Ben itu«, og Spektaklet i Huset fortsattes med, at der blev kastet med Sten efter de tyske Svende paa Nytorv; een af disse (Stevig) fik derved et Hul i Hovedet; en anden (Niemann) havde noget för faaet en Finger skamferet. Saa dömdes Eylitz, der som nævnt strax var bleven sat fast, til at bøde 100 Rd. til Konventhusets Fattige, til i en Amtsforsamling at gjøre Polerer Hein den fornødne Afbedelse, at han ej vidste ham Andet at paasige end det, en ærlig Mursvend egner og anstaar, til at betale Stevig 10 Rd., hvad

hans Kur hos en Barber kostede, og desuden 1 Rd. ugentlig, til han blev rask, samt endelig til at fornøje Clemens Justesen for den ham tilføjede Skade paa Hus og Vinduer. De danske Mursvende skulde hver betale 4 Rd. til Konventhuset, idet der dog heraf skulde gaa 6 Rd. til Niemann for hans Finger samt 2 Rd. til hver af de andre tyske Svende for Skade og Forsømmelse.¹

Selvfølgelig benyttede Grev Reventlow Lejligheden til i sin Indberetning herom til Kongen paany at udtale sig om Amtsmesternes Uduelighed og Begjærlighed; de tragtede, sagde han, kun efter at profitere af den Ulykke, der var overgaaet Kjøbenhavn. Lavene burde absolut ikke vedblive som hidtil. Herpaa vilde Kongen, som vi have set, dog ikke gaa ind. Men i Maj Aaret efter opnaaede Reventlow, at han blev sat i Spidsen for en dømmende Kommission, der uden Appel skulde paakjende Uroligheder mellem Kjøbenhavns Haandværkere. I sin Indstilling herom gik han ud fra, at tre danske Svende, Bent Bentsen, Peter Jensen og Claus Hansen, den 19 April 1730 havde overfaldet en tysk Svend, Joseph Senckdeller, der var kommen hertil i September 1729 fra Dantzic og nu var Polerer hos Murmester Ingvor Broegaard. »Slaa den tyske Hund ihjel«, havde de raabt og slaet ham ned med et Retholt; de vilde ikke arbejde under den tyske Formand. Den stærke Spænding, der var mellem de Danske og de Tyske, kunde faa uheldige Følger, der burde undgaas.² Det skulde Kommissionen hjælpe til. Reventlow stod væsentlig paa de Tyskes Side. Hans Indberetning til Kongen om den sidstnævnte Tumult er betegnende nok paa Tysk, men hans Herredømme var, som ovenfor nævnt, ikke af lang Varighed.

Hidtil have vi kun beskæftiget os med Opførelsen af de private Huse, men der var jo ogsaa en Række offentlige Bygninger, der skulde rejses paany. Der var jo bl. A. brændt fem Kirker, Petri Kirke, Frue Kirke, Trinitatis Kirke, Helligaands Kirke og de Reformertes Kirke. Brandstyret, der blev udskrevet ved Forordningen af 21 December 1728, var særlig tilrede for saadanne Bygninger, bl. A. da ogsaa for Fruekirke, Byens fornemste Kirke. Omstændighederne gjorde imidlertid, at der først blev taget fat paa den i 1731. I dette Aars Juli Maaned indstillede den paagjældende Komite³ med Biskop Christen Worm i Spidsen en Tegning af den matematiske Professor, Kancelliraad J. F. Ramus til Kirkens Gjenopbyggelse, idet der samtidig udtaltes, at Komiteen havde forsøgt at formaa de to Murmestere Stadskaptajn Lars Erichsen og Oldermænd Ole Larsen til at paatage sig Murarbejdet; de

vare nemlig Byens mest formuende Murmestere, hvem man sikkert kunde betro de Forskud, som Sagen krævede. Men de havde begge undskyldt sig med Alderdom, Svaghed og andet Arbejde. Da det var vanskeligt at finde andre, hvem man uden Hazard kunde forstrække med en anelig Pengesum, udbad Komiteen sig særlig Bemyndigelse til at søge to andre samt indrette den overfor dem nødvendige Regnskabskontrol. Det drejede sig forøvrigt kun om Arbejdslønnen, idet alle Materialer skulde leveres dem frit paa Stedet.¹

Under 10 Avgust 1731 blev Tegningen approberet og Bemyndigelsen given. Nu kunde Arbejdet begynde, og underligt nok var det de to ovennævnte Murmestere, der udførte det, efter en Kontrakt, der dog først er af 4 Marts 1732. Komiteen maa have overtalt dem, og nu muredes der løs. De skulde forfærdige alt Murarbejdet ved Frue Kirkes og Taarns Bygning, Fundamenter, Gevelfter, Piller, Buer o. s. v. med frie Materialer og frie Stilladser samt to Tømmersvende daglig til Stilladsernes Indrettelse, Alt mod en Betaling af 20,000 Rd. af Brandstyrskassen. Særlig i 1733 muredes der endog meget livligt. Kongen, Kristian VI, var i Norge, og man vilde gjerne have det mest Mulige færdigt til hans Hjemkomst. Men saa skete det, at det ny opførte Taarn Natten mellem den 13 og 14 Avgust styrtede sammen. Herover blev der, som naturligt er, stor Bevægelse. Sagen skulde nøje undersøges. Bl. A. blev da tre Murmestere udmeldte til at optage Syn og give Erklæringer, Gottfried Schuster, der den Gang var Oldemand, samt Mesterne Johan Eylitz og Christen Jensen. De maatte udtale sig endog flere Gange, og de saa væsentlig Grunden til Ulykken deri, at der af Sparsommeligheds Hensyn var brugt for mange af de gamle »brændte« Sten, som skrev sig fra den tidligere Kirkes Murværk. Herved vilde man dog ikke slaa sig til Ro, lige saa lidt som med, at mange af Svendene havde været uregerlige Fremmede, der havde »sludret deres Arbejde fort«. Nej Skylden søgtes i, at de fire Piller, der væsentlig skulde bære Taarnet, vare uforsvarligt opførte. »De fire store Piller, som skulde bære Taarnets Last, har ikke været opmurede med et tilstrækkeligt fast Bind, saasom samme tildels ikkun har været 2 og nogle Steder 1½ Sten tyk, da Pillerne indvendig har været opfyldte med en Hob Stykker og Stenbrokker, hvorpaa den rörte Kalk, som har været for tynd og frisk, i Tøndetal paa hinanden er bleven indstyrtet«. Følgen heraf blev en streng kongelig Resolution, der paalagde Komiteen at lade de to Murmestere. »som ikke har brugt den Forsigtighed, de burde,

og derfor selv maa tilregne sig den deraf flydende Skade og Ulempe«, strax igjen begynde med Arbejdet paa Taarnet og Kirken »paa deres egen Bekostning og uden at Brandstyrskassen derved tager nogen Skade«, Alt under Inspektion af Stadsbygmesteren Banner Matthiesen.

Hvem der ikke var glad herved, var selvfølgelig Murmesterne, men Banner Matthiesen var det ikke heller. Han følte Ansvar, der herved blev lagt paa ham. Kirkekomiteen var nemlig ikke sagkyndig. Saa fik han det ordnet saaledes, at de dygtige Mænd Ingeniøren Generalløjtnant H. H. Scheel og Arkitekten Oberst E. D. Häusser sammen med Komiteen lagde en Plan for hele Arbejdet, der skulde strække sig over fem Aar. I det første Aar skulde Fundamenterne lægges, dybere end för, derefter skulde der i de følgende fire Aar hvert Aar mures 15 Alen op, og ved Muringen maatte der kun bruges Saltholms Kalk. Planen approberedes af Kongen den 23 Juli 1734, og nu gik Lars Erichsen og Ole Larsen i Gang med Arbejdet, dog i stor Uenighed med Komiteen om, hvem der skulde levere Sten, Kalk og Stilladser. Komiteen mente nemlig ikke at have nogensomhelst Pligt i saa Henseende. Murmesterne maatte efter den faldne kongelige Resolution være forpligtede til selv at sørge herfor, men Sagen bragtes dog paany for Kongen. Det, vi gamle og ulyksalige Mænd eje, skrev de to Mestere, bestaar kun udi ringe Ejendomme og lidet Bohave, som vi möjsommeligt udi mange Aar have samlet. Oprydningen og Opmuringen vil koste os 8 à 9000 Rd.; skulle vi desuden yde Sten, Kalk og Stilladser, ere vi ruinerede. De bad indtrængende for sig, men det kongelige Øre hørte dem ikke. Den 28 Februar 1735 blev det paany udtalt, at de to Mestere paa egen Bekostning havde at sætte Kirken og Taarnet i Stand, »da de derimod kunne benytte sig af de gamle Materialer og Sten, som de bedst veed og kan, saa give Vi hermed tilkjende, at de samme vor Befaling allerunderdanigst skulle efterleve, saafremt de ikke ville være haard Straf underkastede«. Det Eneste, de opnaede, var, at Bekostningen ved de dybere Fundamenter efter lovligt Syn skulde erstattes dem.

Det har næppe været et for dem lysteligt Arbejde, de nu maatte udføre, saa meget mere som Stadsbygmesteren var dem en streng Tilsynsmand. Ud paa Sommeren 1735 klagede han over, at de imod hans Paalæg brugte forskjellige Sten og forskjellig Kalk til de fire Taarnpiller, og han fik da Mynlighed til med Rettens Tvang at holde Mesterne til at efterleve, hvad de vare skyldige at gjöre. Ja det befaledes endog, at een af dem altid skulde være tilstede

ved Murfolkene; kunde de ikke selv, maatte de skaffe andre Mestere, som de maatte svare for. Arbejdet gik herefter sin Gang, men Pengene synes ikke at have været overflødige for dem. 1736 maatte de søge om af Brandstyrskassen at faa udbetalt 2480 Rd., som de skulde have for at opbygge nogle Professorresidenser. Ole Larsen tilbød som Sikkerhedsstillelse to af Grundmur opførte Huse, der Aaret før havde kostet ham 4000 Rd., Pengene, som de fik, behøvede de for at kunne vedblive Arbejdet ved Fruekirke.¹

Efterhaanden blev det da færdigt, og den 30 April 1738 indviedes Kirken. Men Taarnet var paa denne Tid endnu uden Spir, det havde de to Murmestere Intet at gjøre med; det fik imidlertid ogsaa sin egen Historie. Før end Taarnet faldt, var der sluttet Akkord med en Tømmer Johan Jörgen Kreysing, der ikke var i Lavet, altsaa en »Fusker«, hvorover Tømmerlavet var meget opbragt. Katastrofen gjorde dog, at hans Arbejde blev indstillet. Men anden Gang gik det, underligt nok, ikke bedre. Den 29 April 1740 befalede en kongelig Ordre, at Fruekirkes Taarn skulde forsynes med et langt højere Spir, end før bestemt, og at Johan Martin Meyer, »der har været Tømmerpølerer ved vor Slotsbygning«, skulde levere Tømmerarbejdet; hvis han gjorde det forsvarligt, skulde det betragtes som hans Mesterstykke, saaledes at han derefter skulde være »ubehindret Tømmermester i Tømmermandslavet i Kjøbenhavn«. Atter var det altsaa en »Fusker«, der skulde rejse Kirkens Spir, rigtignok under Hof-Bygmester, Oberstløjtnant Laurids Thura's Tilsyn. Dette hjalp dog ikke. Der blev fundet adskillige Fejl og Mangler ved Tømmerværkets indvendige Forbinding, som nødvendigvis maatte redresseres, men det krævede Tid, og Meyer havde aldrig Tid. Han havde langtfra tilbørlig Opsigt med sine Folk; der kunde gaa fjorten Dage, i hvilke han ikke viste sig paa Taarnet, hvor Byfogden dog en skjønne Dag i 1744 formelig gjorde Jagt paa ham for at fængsle ham for Gjæld. Først den 5 December 1744 blev den sidste Dekoration anbragt paa Taarnets Stang, den store Fløj med Kongens og Dronningens Navnecifre.²

Paa den Tid var den ovennævnte Greve Reventlow død. Men havde han kunnet følge Gjenvordighederne ved Fruekirkes Gjenopførelse, er der vist ingen Tvivl om, at han i høj Grad var bleven bestyrket i sin Mening om de kjøbenhavnske Haandværkeres ringe Duelighed. Muligvis havde han i saa Henseende ogsaa noteret, at Generalbygmester Häusser i 1740 blev beordret til at syne Murmester Philip de Langes Arbejde ved Nikolai Kirkes

Taarn, skjönt det var Murmesteren selv, der havde andraget om dette Syn; han ankede over, at Magistraten »ham til Tort« havde taget et tidligere Syn over Arbejdet.¹ Mærkes skal det dog, at Forholdene ikke altid vare lette for de arbejdende Haandværkere. Der klagedes saaledes gjentagende over Stadsbygmester Banner Matthiesen. I Februar 1742 vare tre kjøbenhavnske Borgere opbrugte over, at de ikke havde kunnet faa Besked om, hvorledes de maatte bygge; naar Paaske kom, uden at deres nye Boliger vare færdige, stod de husvilde, da deres nuværende Lejligheder vare opsagte til den Tid. Og Aaret efter klager Murmester Philip de Lange og Tømmermester Johan Meyer. De skulde ombygge en af Silkefabrikant Charles Maillot & frères kjøbt Ejendom i Store Kongensgade og havde indgivet en behørig Tegning til Stadsbygmesteren, fra hvem de dog stadig ikke fik Svar. Saa begyndte de, da Maillot trængte paa, at bygge uden Approbation, hvorfor der blev lagt Sag an imod dem. Men ved en til Gunst for dem udvirket kongelig Resolution slap de dog billigt fra denne Forseelse.²

Naar der klagedes over Banner Matthiessen, havde denne Embedsmand dog ogsaa paa sin Side Grund til Klage. Han tiltraadte som Stadsbygmester i November 1728, altsaa umiddelbart efter Københavns store Brand, og begyndte allerede i 1732 at ansøge om at maatte faa en ny Instrux, da den tidligere af 1694 ikke længere var tidssvarende. Men den nye Instrux kom først under 29 Marts 1737. Og endnu underligere lyder det, at Stadsbygmesteren trods det store Arbejde, der efter Branden formeligt dængedes paa ham, ingen fast Gage havde. Det fremgaar af en Ansøgning fra ham af Januar 1748, i hvilken han ogsaa oplyser, at han i de snart tyve Aar, Stadens Byggeforhold havde været ham underlagte, havde maattet optage af sin Formue for at kunne leve. Nu erholdt han Kongens Tilladelse til, at Magistraten fremtidig maatte yde ham 200 Rd. aarlig.³

Her hører man, mærkeligt nok, om en Mand, der havde Formue; det kundgjorde de, der havde det, ellers aldrig paa den Tid. Efter alt det Foregaaende maa imidlertid ogsaa de to Murmestere Lars Erichsen og Ole Larsen have haft i alt Fald nogen Formue, ellers kunde de umuligt have vedblevet at virke, som de bevislig gjorde, efter Fruetaarns Sammenstyrtning i 1733. Der kan selvfølgelig ingen Tvivl være om, at den store Byggevirksomhed efter Branden i 1728 trods Alt i væsentlig Grad har gavnet det kjøbenhavnske Murerlav og dets enkelte Medlemmer. Det ser endda ud til, at Byens Mur-

mestere strax efter ere blevne saa stærkt engagerede, at de ikke have faaet Tid til at bygge for sig selv. I den Fortegnelse over de i 1729 opførte Bygninger, som Greve Reventlow fremskaffede, findes kun to, der tilhøre Murmestere, og af dem var den ene en Frimester, den tidligere nævnte Christopher Koch; den anden, Lavsmesteren, hed Andreas Sörensen.¹ Hvad særlig angaar de ofte nævnte Mestere Lars Erichsen og Ole Larsen, der begge boede sammesteds i Gammel Mynt — de ejede Huset, de boede i — skal det her endnu erindres, at de i 1734 i deres Andragende om deres Forhold til Fruekirke, kalde sig gamle, hvad der dog formentlig kun kunde passe paa Lars Erichsen, der allerede var Mester i 1708; han faar sidste Gang en Dreng indskreven i 1738, skjönt han først dør i 1746. Han var Oldemand 1719-21. Ole Larsen blev Mester i 1713, var Oldemand fra 1725-1732 og virkede endnu i 1745, i dette Aar løsgav han en Dreng. Før Branden ejede han foruden Huset i Gammel Mynt endnu et Hus i St. Gertrudsstræde og havde over 5000 Rd. staaende som Prioriteter i syv forskjellige Ejendomme.² 1736 var han, som ovenfor nævnt, Ejer af to nyopførte, grundmurede Huse.

KRISTIANSBORG.

GRUNDMUREDE Huse vare de kjøbenhavnske Borgere for dyre, Bindingsværk stod dem bedre an, og ved sin Regeringstiltrædelse fandt Kristian VI det rigtigt omtrent strax at komme dem imøde. De smaa, fattige Borgere kunde gjerne faa det saa tarveligt, som de efter deres Kaar mente, at de maatte have det. Men han, Enevoldskongen, burde have det ganske anderledes. Vel var der af hans Fader Frederik IV anvendt meget paa at ombygge det gamle Kjøbenhavns Slot — det var ved den Lejlighed, at Joseph Tuscanello, der blev Murmester i Kjøbenhavn 1729, var bleven forskreven hertil fra Italien — men Slottet var dog ikke tidssvarende, og i det Slot havde den kun adelige Dronning Anna Sophie levet og resideret. Dér vilde den stive Dronning Sophie Magdalene nødigt bo, og saa blev det da besluttet, at Kjøbenhavns Slot skulde forsvinde, og at et nyt Slot, Kristiansborg, skulde opføres i enevældig Glans, trods Landets fattige Kaar.

Kjøbenhavn laa endnu delvis i Ruiner efter den store Brand og stred endnu haardt for at blive kun tarveligt gjenopbygget, da Nedrivningen af det faa Aar för med ikke ringe Bekostning istandsatte Kjøbenhavns Slot begyndte, den 10 September 1731. Det var mest Soldater, der anvendtes hertil, men vi træffe dog ogsaa Mursvende. I Begyndelsen af 1732 have saaledes Murmesterne Lars Erichsen og Ole Larsen Folk i Gang med at nedhugge Buer og Brystninger mellem Pillerne i Riddersals-Flöjen ligesom »Gevölben« over Löngangen. Det kan læses i den af Lakaien Poul Frølund som Bygnings-skriver førte Journal, der giver mange interessante Oplysninger.¹ Han har bl. A. optegnet alle de Dage, paa hvilke Svendene »fejrede«, og det er ikke faa.

Torsdag den 21 Februar 1732 blev Murfolkene borte fra Arbejdet »formedelst ondt Vejrlig«. Derefter læses videre: »Den 25 Februar, som var Fastelavns Mandag, fejrede alle Mursvendene«, og det gjorde de ogsaa den derpaa følgende Tirsdag og Onsdag, de kom først paa Arbejde igjen Torsdag den 28de. Men en endnu længere Ferie tog de i den følgende April-Maaned. Onsdag den 9 April holdt de sig hjemme »formedelst Regnvejr«, og selvfølgelig arbejdede de ikke Torsdag d. 10 eller Fredag d. 11, det var Skjærtorsdag og Langfredag, men de blev endnu længere borte; de mødte ikke til Arbejde igjen før Mandag den 21de! Journalen melder for Løverdagen mellem Langfredag og første Paaskedag, at den Dag »fejrede atter alle Mursvendene«, og under 19 April skriver Frølund: »Af Murfolkene haver udi denne Uge ingen arbejdet, eftersom det commanderede Mandskab udi disse Dage munstrede, hvorfore de ingen Hjælp af dennem kunde have«. Saa fejrede Murerne endnu Løverdag den 26 April, »efterdi det denne Dag om Morgenen ansaas til at blive Regnvejr«, og saa blev Resultatet, at Murerne af Maanedens 30 Dage havde arbejdet i 15! Men dermed var det ogsaa forbi med Murerens Deltagelse i Nedbrydningen. Den sidste April skriver Frølund: »Denne Dag ad Aften afgik her fra Arbejdet de tvende Murmestere Lars Erichsens og Ole Larsens Folk, eftersom ingen Murfolk længere ved Nedbrækningen behøvedes«.

Frølund har imidlertid endnu Noget at tilføje om den ene af de to Murmestere, nemlig Lars Erichsen. Han er ikke ganske tilfreds med hans Optræden i et bestemt Forhold, han skriver: »Og som Mester Lars Erichsen den 21 Januari havde sat 4 Svende her udi Arbejde, hvilke ikke kunde modtages, efterdi her allerede var saa mange, som behøvedes, saa tilbød han sig selv at betale dennem og for sin egen Regning holde, aleneste at jeg vilde holde en Notice over deres Arbejdsdage, hvorefter han dennem betale kunde; saa haver han dog imod Løfte anholdet hos Hs. kgl. Majestæt om Betaling for samme 4 Svende, som tilsammen udi 184^{1/2} Dag havde været her ved Nedbrækningen. Da eftersom af velbaarne Hr. Obriste Häussers Paaskrift ses paa Regningen, som udi Copibogen iblandt Regnings-Attesterne indført findes, at Betalingen hannem er bleven akkorderet, saa haver jeg den derover holden Notice udi Dagbogen efter denne Dags Datum indført og Regningen attesteret. Aarsagen, hvorfor han dennem for sin Regning holde vilde, var, at han udi Sommer vilde bruge dem ved Vorfrue Kirkes Arbejde og

befrygtede, at de skulde forinden tage Afsked fra hannem, formedelst han gav andre Arbejde udi Vinter og dennem ikke«. Bygningsskriver-Lakajen kunde, som den lange Tilskrift viser, ikke ret forsone sig med, at Lars Erichsen havde narret ham nogle overflødige Arbejdere paa.

Som det af denne Tilskrift ses, var det Ingeniørofficeren, den senere Generalbygmester E. D. Häusser, der ledede Nedbrydningen, og det var ogsaa ham, der blev stillet i Spidsen for det nye Slots Opførelse, uden at han dog havde givet Tegning til det. Tegningen, siges der, var hentet fra Italien,¹ fra hvilket Land der ogsaa kom en Række Sten- og Billedhuggere som Medarbejdere ved Slottets Opbygning. Men inden vi gaa over til nærmere at beskæftige os med dem, skal der gjøres Rede for Murernes Deltagelse i det store Foretagende.

Efterat det gamle Slot var revet ned, gik man i Gang med at nedramme Pæle dér, hvor det nye skulde opføres. Der blev nedrammet 9225 Pæle. Først derefter kunde Grundstenen lægges, og Kong Kristian VI lagde den selv »med egen høje Haand« den 21 April 1733. Kronprinsen lagde ogsaa en Sten. Allerede forinden havde imidlertid Murmester Abraham Stoy, hvis Navn bl. A. er knyttet til Gjenopførelsen af Helligaandskirken,² bygget forskellige Skure i Materialgaarden bl. A. for de dér arbejdende Stenhuggere, og det blev nu ham, der sammen med sin Kollega Rider Folmer kom til at udføre Murarbejdet paa Slottet, ved hvilket der brugtes mange Folk. Frølund noterer, at der ved Fundamenternes Opmuring i 1734 sysselsættes den 8 April 68 Murfolk, den 21 April 151, den 6 Maj 168, den 30 Juni 114 o. s. v. Abraham Stoy havde imidlertid ikke Arbejdet længe, han afgik ved Døden den 4 September 1734, og derefter udførtes Slotsarbejdet af Murmesterne Rider Folmer, Martin Zumpe og Adam Sauher, der til sine Tider maatte staa i ikke ringe Forskud med den nødvendige Løn til deres Arbejdere, hvorover de »täglich lamentiren«, saaledes som Häusser indberetter i April 1737. Der skyldtes dem paa den Tid 4141 Rd. for 1735 og 1244 Rd. for 1736. Hvad de ved denne Lejlighed opnaaede at faa, var imidlertid blot 2000 Rd. for Aaret 1735 og 600 Rd. for Aaret 1736, eller i Alt kun 2600 Rd. af de i Alt skyldige 5385 Rd. Det var ikke lutter Solskin at arbejde for Hs. Majestæt. Som vi nedenfor skulle se, var der heller ikke faa Spektakler at gjenemgaa med Folkene, og saa kom hertil endnu, at der var Tider, paa hvilke Mesterne maatte lade Arbejderne spadsere, fordi de fornødne Sandsten til Slotsbygningen mang-

lede, ikke at tale om, at Mesterne nu og da alvorligt maatte tage det op med de Officerer, der opmaalte det udførte Arbejde.

Men med alt Dette voxede Slottet stadig. Tiden kom, da det var saa nær færdigt, at det kongelige Indtog i det kunde fastsættes. Saa blev der pludselig Hast bl. A. med at faa et Par Stalde færdige, og i Juli 1740 opfordredes Folmer og Zumpe til at have dem i Stand inden Vinteren. Det turde de dog ikke paatage sig, Tiden var for knap, og saa fik Murmester Philip de Lange, i Avgust 1740, Arbejdet først ved Garderstalden og derpaa ogsaa ved Prinsestalden, men skjönt han ønskede og fik næsten 100 militære Murere til Raadighed, stod Staldene dog ufuldendte, da Indtoget fandt Sted den 26 November. Der manglede Mursten, og saa blev der lagt et Bræddedække over de rejste Mure. Saaledes var der stadig blevet gjort i alle de Aar, Slottet var under Bygning; i November var Murværket som Regel blevet dækket, for at det ikke i Vinterens Løb skulde tage Skade af Sne og Regn, og i April Aaret efter tog man igjen som Regel det skjærmende Dække bort, for paany at begynde Arbejdet, der forøvrigt søgtes fremmet paa alle Maader. En af de paa Slottet arbejdende Tømmermestere Joseph Zuber opfandt saaledes en Maskine, ved hvilken Murstenene kunde vindes op paa Stilladserne, og af den kom der efterhaanden mindst fem i Gang.

Det var imidlertid ikke Murarbejdet, der tog den störste Interesse ved Slottets Bygning, Stenhuggerarbejdet spillede en nok saa stor Rolle. Alle Slottets Mure beklædtes fra Kjælder til Tag med hugne Sandsten, der for störste Delen kom fra Sachsen (Dresdener-Sten), men selvfølgelig høres der ogsaa om andre Stenarter. I Marts 1733 kløver og fuger Stenhugger Jeremias Huhn Kampesten til Slottets Grund, og i September s. A. er Stenhuggermester Cornelius Weyses Folk, i Alt 12 Personer, beskjæftigede med at hugge Kjældervinduernes Ornamenteer i Bremersten.

Hvad der imidlertid her strax falder i Öjnene, er, at de haandværks-mæssige Stenhuggere her gaa Side om Side med de mere kunstneriske Sten- og Billedhuggere, der igjen staa i nær Forbindelse med de saa kaldte Stukkatører eller Gibsere. Og vi møde her lutter Udlændinge, Tyskere, Franskmand og Italienerne. Det er den fra Bremen stammende Billedhugger Didrik Gercken, der i 1733 hugger de to Grundsten, som Kongen og Kronprinsen nedlagde, og da den ovennævnte Stenhuggermester Weyse i samme Aar undviger herfra, er det Gercken, der faar Opsyn med hans Folk. Louis Augu-

stin le Clerc, der kommer fra Frankrig og dør her som Professor ved Kunstakademiet, er stærkt sysselsat ved Kristiansborg, og der kan nævnes en Række Italienerne. Billedhuggeren Antonio Auzoni, der spillede en Rolle ved Kjøbenhavns Slots Istandsættelse under Frederik IV, blev efterfulgt af Giovanni Andreoli og han igjen af Carlo Enrico Brenno, der snart kaldes Billedhugger og snart Stukkator. En Mand, der særlig voxer op med Kristiansborg, er den tyskfødte Jacob Fortling. Han kommer hertil som Stenhuggersvend, kaldes 1738 i Slotsbygningsskommissionens Resolutionsprotokoller for Mestersvend, men beskæftiges allerede Aaret efter som Mester. Han drages synligt frem af Ingeniørkaptajn N. Eigtved, der virkede som Hof-Bygmester. 1740 bliver Fortling Hof-Stenhugger, 1756 Hof-Bygningsinspektør og 1760 Hof-Bygmester.

Da Stenhugger Weyse i 1733 undveg, opstod der Uroligheder mellem hans Folk, der alle synes at have været Tyskere. Weyse maa være løben med deres Lønning, og hans Mesterkvalifikationer synes kun at have været saa som saa, hvad der Altsammen satte Spor. Under 19 April 1734 foreligger der et vistnok fra Slotsbygningsskommissionen udgaaende, paa Tysk affattet Projekt til et Reglement, ved hvilket man haabede at kunne faa Hold paa de urolige Stenhuggere. Det forelagdes Kongen til allernaadigst »Correction oder Approbation«, og det blev strax approberet.¹ Den 24 April 1734 udkom Reglementet paa saavel Dansk som Tysk. Efter det skulde Stenhuggerne bl. A. indordnes under Murerlavet, og det har sin Interesse at se, hvorledes Bestemmelsen herom samt Fremkomsten af Reglementet som Helhed motiveres.

Det var bragt i Erfaring, hedder det, at adskillige hertil komne Stenhuggere uden rettelig at have lært Haandværket havde udgivet sig for og faaet Arbejde som Mestere. Da her intet Stenhuggerlav var, kunde Saadant ske, og det havde virket højst uheldigt. Disse Mestere havde nemlig, for at kunne udføre det dem anbetroede Arbejde, maattet sikre sig særlig gode Svende, der hurtigt kom under Vejr med Forholdene og havde benyttet Situationen til at forlange en forhøjet Dagløn samt til at komme og gaa paa Arbejdsstedet ganske efter eget Behag. Dette havde igjen ført til, at de andre Mestere, der havde lært tilgavns, bleve tvungne til at indrømme deres Svende lignende Fordele, ja det onde Exempel havde begyndt at indsnige sig hos baade Murerne, Tømrerne og Snedkerne. Nu skulde Reglementet raade Bod

paa den højst skadelige Uorden; men om det gjorde det, er et andet Spørgsmaal.

Her var ikke Stenhuggersvende nok, le Clerc fik i 1736 og 1737 100 Rd. for hver Sten- og Billedhuggersvend, han skaffede hertil. Der maatte derfor tages lempeligt paa dem, hvis man vilde beholde dem, og det vilde man. Svendene følte sig derfor, som dem, der havde Magten, hvad der kan ses af forskjellige Tildragelser.

Lakaj Frølund, der var sat til at føre Bog over de forskjellige Svende, der beskæftigedes paa Slottet, plejede hver Dag at raabe dem op nedenfor det Stillads, de arbejdede paa. I Begyndelsen gjorde han det ved Navn, senere ved et Numer, men herover bleve Stukkatør Brennos Svende fornærmede. De vægrede sig ved at svare. I den Anledning klagede Frølund til Hofmarskallen, der indgik med en Rapport til Kongen, hvorefter der blev skrevet til Slotsbygningsskommissionen, der igjennem Hofbygmesterne henvendte sig til Brenno. Hans Svende, oplyste han saa, havde svaret, saa længe Frølund optraadte dem ved Navn, men paa et Numeropraab vilde de ikke svare, de vare ikke Soldater. Frølund havde desuden tirret dem ved at bruge Mund, han havde kaldt dem »capricieuse Canalien«. Modstanden var bestemt, og saa mente Kommissionen, at den ikke kunde tvinge disse Svende, der følte sig som Kunstnere. Forlod de deres Arbejde, vilde de ikke være lette at erstatte, og saa kom der under 19 September 1738 en kongelig Resolution, der gik Frølund imod. Stukkatørsvendene, der væsentlig vare Franskmand og Italienere, sejrede ligesom Aaret efter de tyske Stenhuggersvende.

Den 1 Avgust 1740 om Aftenen Kl. 11 gik 40 Stenhuggersvende »Grasategang« i Store Færgestræde, en Gade, der var beliggende paa den nuværende Højbroplads. De havde Musik med sig, sang og støjede. Det mente tre Betjente at maatte forbyde. For at stanse Musiken tog de fat paa en af Spillemandene, men det vilde Svendene ikke finde sig i. Spillemanden blev tagen fra Betjentene, der med nogle Vægteres Hjælp dog tilsidst drog afsted med tre Svende som Arrestanter. Lang blev dissers Arrest dog ikke. De truede nemlig med, at bleve de ikke løsladte, vilde de og deres Kammerater ophøre med Arbejdet paa Slottet, og saa tillod Politimester Torm deres »relaxation«. Han »overvejede«, at »formedelst slig selvraadig Intention, som disse Folk i deres Ubesindighed let kunde iværksætte, maatte Hans kongelige Majestæts Arbejde lide Ophold og Sinkelse«. Saa gav han dem som

nævnt deres Frihed, og dermed troede han, at den Sag var forbi. Men den fik et betegnende Efterspil. Ti, tolv Dage efter fremkom Svendene med en Klage. De vare blevne fornærmede af Politiet og begjærede Satisfaktion. Derpaa mente Politimesteren dog ikke at kunne indlade sig. Stenhugger-svendenes »overgivne Væsen tager daglig Overhaand«, skriver han, de ere saa urolige og selvraadige, at »deres Omgang og Tilhold paa Gaden saa vel som i Værtshusene om Aftenen idelig maa paaagtes, saafremt Staden og Publico ikke mere Fare og Fortræd derunder skal periclitere«. Svendene bleve imidlertid ikke bragte til Tavshed herved. De imødegik Politimesteren i en længere Skrivelse, og samtidig rejste de en anden Sag.

Fire Svende hos Stenhugger Fortling klagede i de sidste Dage af August 1740 over, at Stenhugger G. A. Drechsel, der paa Materialgaarden udførte forskjelligt Arbejde til Slottet, havde antaget nogle Svende fra Brabant. Dem vilde de ikke arbejde sammen med, da de ikke vare zünfftige; der gaves nemlig ingen zünfftige Svende i Brabant. Gik de i Arbejde med dem, vilde de blive »straffede«, naar de kom til Tyskland. Og det blev ikke ved Klagen. Omtrent samtidig med den forlod alle Fortlings Svende deres Arbejde. Dagen efter fik Hof-Bygmester Eigtved dem rigtignok til at begynde igjen; der indrettedes særlige Arbejdsrum for Brabanterne. Mandag Middag den 5 September nedlagde de dog paany Arbejdet og førte nu i otte Dage en »einen Auflauf ähnlichen Lebensart«, hvad der førte til, at et Par af dem bleve arresterede, men saa truede Didrik Gerckens Svende med ogsaa at ville nedlægge Arbejdet, og overfor denne Trusel faldt Myndighederne tilföje. De Arresterede bleve frigivne, Brabanterne bleve satte fra Slotsbygningsarbejdet.

Saa kom der Ro igjen. Men Slotsbygningskommissionen var ikke glad ved Situationen. Den tænkte paa om muligt at faa lutter Brabantere i Tjeneste og paalagde Eigtved at bringe i Erfaring, om der kunde faas 40 à 50 Stenhuggersvende fra Brabant, og den 14 September indgik den med en Forestilling om Sagen til Kongen. Nu var Svendenes Overmod steget til det Höjeste, nu maatte der gribes ind »mit justitzgemässer Härte«, og dens Forslag gik ud paa, at en særlig Kommission skulde undersøge Sagen og foreslaa de nødvendige Straffe. Allerede Dagen efter resolverede Kongen, at den ønskede Kommission skulde nedsættes, men — nu fik Slotsbygningskommissionen Betænkeligheder. Den udsatte egenmægtigt Sagen, »weil es sonst einen Aufenthalt in der Arbeit verursachen mögte«. Det gik allerede lang-

somt nok med Gemakkernes Færdiggjørelse. De tyske Stenhuggersvende triumferede, og i November klagede Brabanterne over de Voldsomheder, de andre Svende tillod sig imod dem. Brabanterne gjorde forøvrigt ganske karakteristisk gjældende, at den virkelige Grund, hvorfor de skulde fortrænges, var den, at de vare Marmorarbejdere og derfor stod over de andre; de vare dem med andre Ord for dygtige.

Overfor Brabanterne holdt de andre Stenhuggere sammen, men ellers synes der ikke at have hersket stor Enighed imellem dem, hverken mellem Mesterne eller mellem Svendene. Mesterne søgte at kapre hinandens Svende, le Clerc klager i saa Henseende atter og atter over baade Brenno og Gercken, Brenno fører lignende Klager, og Andre gjør det Samme. Det er Arbejdet og Fortjenesten, der strides om, og derfor er der da ogsaa stor Bevægelse, da Häusser en Gang vil lade noget glat Gibsarbejde i Slottets Mezzaninetaage udføre af Murere. Derimod protestere mindst tre Stukkatører, Brenno, Staffieri og Tolla. Der er i det Hele slet ikke roligt i Mesternes Lejr. Brenno ansøger i Februar 1739 om, at ingen af de Svende, han havde forskrevet til Arbejdet paa Slottet, maatte faa Arbejde som Mestere ved det, og selvfølgelig har han her en bestemt Mand for Öje, Italieneren Giulio Gione, som vilde etablere sig i Kompagni med en anden Italiener Bartolomeo Tolla, hvad der bevirkede, at Brenno knyttede denne til sig som Kompagnon, dog kun for en kort Tid, ti snart efter kives han med Tolla bl. A. om nogle Svende. Og det gjør han ogsaa med en anden Stukkatør Johan Poul Steltzer, der dukker op i Januar 1739 og strax faar Arbejde ved Slottet.

Brenno har muligvis været en noget intrigant Mand. I Januar 1740 fik Slotsbygningskommissionen en Skrivelse fra hans Svende, i hvilken de beskyldte ham for at opvække alskens Strid og Splid for at kunne naa et eller andet privat Maal; i fire Uger havde de ikke kunnet arbejde, fordi han havde undladt at skaffe de i den stærke Kulde fornødne Ovne paa deres Arbejdssted, nu vilde de have en Erstatning paa 200 Rd. for igjen at begynde Arbejdet. Det betragtede Kommissionen dog som et privat Mellemværende, den ikke kunde blande sig i; men Arbejdet *skulde* optages. Det blev det da ogsaa, Brenno betalte de 200 Rd., men afskedigede samtidig tre Svende, som han kaldte for »die Aufwiegeler«, og det synes Svendene mærkeligt nok at have fundet sig i, skjönt de havde mere end eet Bevis for, at Slotsbygningskommissionen blot for at faa Arbejdet til at gaa, kunde strække sig endog meget langt.

Dens stadige Ønske om at opnaa de billigst mulige Priser var ogsaa til Gavn for dem. Den vilde saaledes ikke føje Brenno, da han, som ovenfor nævnt, anmodede den om ikke at beskjæftige nogen Svend, han havde forskrevet, som Mester. Den vilde ikke bindes ved noget Løfte, der kunde hindre den størst mulige Konkurrence. Da Stukkatør Steltzer meldte sig, fik han strax Arbejde, idet Kommissionen ved den Lejlighed udtalte, at den betragtede det som rigtigt, at Arbejdet fordeltes mellem samtlige Mestere. Hvad det kom den an paa, var som sagt at opnaa de billigste Priser. Da den i Februar 1738 finder le Clerc for dyr, henstiller den til Kongens Afgjørelse, om den skal betale le Clerc for at udføre de nødvendige Tegninger og for at føre Tilsyn med det Arbejde, som skulde udføres efter dem, men ellers direkte træde i Forbindelse med Svendene, eller om den paa sædvanlig Maade skal overdrage det Hele til le Clerc dog med Forpligtelse for ham til under Ed at opgive, hvor mange Arbejdere han havde, hvor længe de arbejdede og hvad de fik i Løn. Kongens Resolution fastslog det sidste Alternativ, men desuagtet er det givet, at Kommissionen flere Gange traadte i mere eller mindre direkte Forbindelse med forskjellige Svende.

I September 1737 bestemte den saaledes, at Hovedgesimsen under Taget skulde udføres af en Del Svende for 14 Sk. lybsk pr. løbende Alen, og at Pengene skulde udbetales dem mod Stenhugger Gerckens Kvittering. Og endnu tydeligere træder Forholdet frem, naar Kommissionen i April 1739 approberer Häussers Kontrakt med fem Stenhuggersvende, Harbert Vogemann, Georg Joseph Schultz, Johannes Aschneller, Heinrich Riedtel og Johan Georg Christ, »wegen Verfertigung des Schlingwerks der Balustrade am Dache«; hvert Stykke skal udføres for 16 Sk. lybsk under Jakob Fortlings Tilsyn. Det er sikkert paa denne Maade, denne Mand fra Svend blev Mester ligesom Drechsel, der ses at være begyndt som Svend hos le Clerc, og at Svendene syntes om denne Maade at arbejde paa, fremgaar formentlig deraf, at to af le Clercs Arbejdere ved Navn Maré og Picard i Juli 1740 anmodede om at maatte faa Arbejde umiddelbart under Kommissionen; de betragtede le Clercs Polerer, Girardot, som »incapable«. Og muligvis har der fra de paagjældende Mesters Side heller ikke været nogen bestemt Modstand herimod, ti det synes at have ført til, at de fik en fast Aarsgage. Det var i alt Fald Tilfælde med baade le Clerc, Gercken, Drechsel og Fortling, den Sidste oppebar endnu i 1743 sine 300 Rd.

Men skjönt til Svendene saaledes til en vis Grad arbejdede selvstændigt, synes de dog at have været delt i Flokke efter Navnet paa den Mester, de stod nærmest. I Marts 1739 søgte saaledes fire af Gerckens Svende ind paa et Spisekvarter i Borgergade i et Hus, »Skibet« kaldet, hvor en af Fortlings Svende, som de vare vrede paa, havde sit Logis. De vare vrede paa ham, fordi han og hans Kammerater ved at tilbyde en ringere Arbejdspris end den gængse, havde opnaaet at faa en Del Arbejde. Selvfølgelig kom det til Mundhuggeri, de kaldte ham Spitzbub og Brødtyv, og Mundhuggeriet blev til Haandgribeligheder, der bredte sig til ganske betydelige Slagsmaal mellem de to Mesters Folk. Fortlings Svende gik endnu helt ud paa Sommeren under Navnet »Lohnverderber«, og et saadant Skjældsord krævede Hævn. Det var absolut ikke til at mærke, at der i 1734 var udstædt et Reglement, der tilsigtede at bringe Ro tilveje særlig mellem Stenhuggerne. De skulde bl. A. indordnes under Murerlavet, men blev det ikke i Virkeligheden, hvad Stenhuggersvendene i Sommeren 1739 benyttede til at faa deres Dagløn forhøjet fra 20 til 24 Sk. lybsk, da der fordredes en daglig Arbejdstid af dem paa ti Timer. Mursvendene vare efter deres Lavsartikler forpligtede til en Titimers Arbejdsdag, men de Artikler gjaldt ikke for dem, gjorde de gjældende. Vi høre derfor ogsaa, at der i 1741 er Tanker fremme i Slotsbygningskommissionen om et Reglement samt om Oprettelsen af et eget Stenhuggerlav. Men ingen af Delene blev til Noget, og i det Hele blev det ikke Slotsbygningskommissionen, der paa dette Punkt kom til at udrette Noget, skjönt den først blev hævet i 1745. Den svingede synligt for meget frem og tilbage i sin Opfattelse af, hvad der var den bedste Ordning af Forholdet mellem Mestere og Svende, eller rettere, dette Forhold eksisterede slet ikke for den. Hvad det ene og alene kom den an paa, var, at Arbejdet paa Slottet gik. Dette Hensyn prægede Forholdene. Efter et af Slagsmaalene mellem Gerckens og Fortlings Svende i August 1739 fordrede de Blesserede, det var nogle af Gerckens Svende, Halvdelen af deres Badskærpenge erstattet med ti Rigsdaler af de Andre. Men det vilde Fortlings Svende ikke indlade sig paa, og da det i den Anledning trak op til nye Uroligheder med Arbejdsnedlæggelser, blev det efter Slotsbygningskommissionens Indstilling resolveret, at Bygningskassen skulde betale Pengene. Der er Exempler nok. Da en Stenhuggersvend Hinrich Witte i Oktober 1739 havde overfaldet en Løjtnant, endda en Greve, der var i Kommando ved Slotsarbejdet, grebet ham i Brystet og truet

ham med Stokkeslag, blev han nok ved Kjøbenhavns Byting dømt til at arbejde i Jern i Kastellet i tre Maaneder. Men i Slotsbygningsskommissionens Protokoller findes en kongelig Resolution af 20 April 1740, hvorefter Dommen formildedes til fjorten Dages Arrest paa Vand og Brød, en Bøde paa 8 Rd. samt »eine Abbitte« overfor den overfaldne Greve Sponneck. Herefter blev Svenden kun unddraget fra Arbejdet i en forholdsvis kort Tid. Det var, som sagt, et Hovedhensyn, gjennem hvilket Svendene vidste at tiltvinge sig en ikke ringe Magt. Da Politiet i Juli 1739 ønskede to af Fortlings Svende førte som Vidner i Slagsmaalssagen og deres Mester blev sendt ud for at hente dem, kom han tilbage med den Besked, at de ikke vilde møde, medmindre alle deres Kammerater — de vare i Alt 55 — ogsaa bleve tilsagte, de erklærede sig nemlig alle lige delagtige i det Passerede.

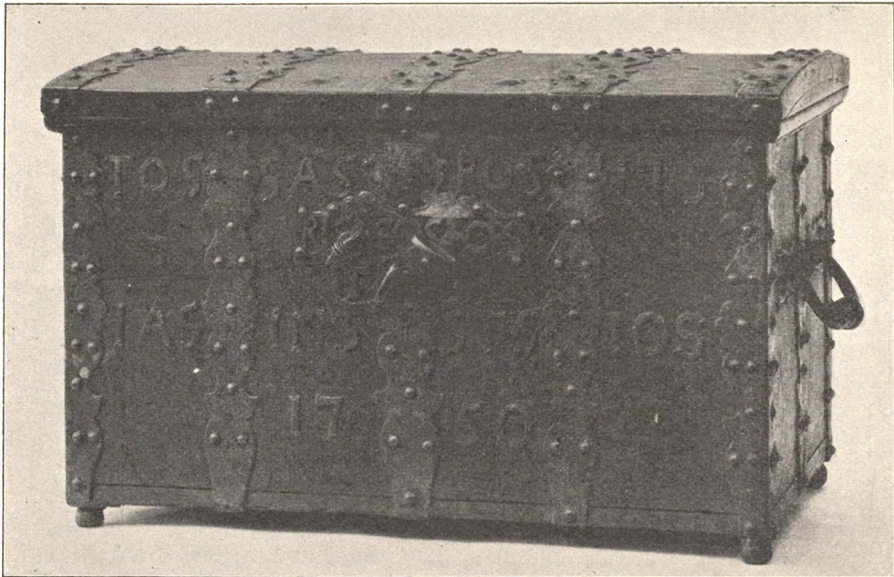
Kristiansborgs Opførelse havde ladet en Mængde Haandværkere rundt omkring fra strømme til Kjøbenhavn og derved bragt en gjærende Uro ind i Haandværkerforholdene. Efterhaanden som Slotsarbejdet stilnede af, forsvandt selvfølgelig dog flere og flere af de urolige Elementer, og da saa Murerlavet i 1742 fik nye Lavsartikler, blev det med det Samme et samlet Murer- og Stenhuggerlav. Men derom senere. Her skal endnu blot erindres, at da Kong Kristian VI i November 1740 havde holdt sit Indtog i sit forøvrigt endnu ikke helt færdige Slot, takkede han Haandværkerne ved under 9 December s. A. at gjøre sex af dem til Hof-Haandværkere, Snedkermester Didrik Schäfer blev Hof-Snedker, Malermester Gabriel Ferdinand Milan blev Hof-Forgylder, Tømmermester Joseph Zuber blev Hof-Tømmermester, Stenhugger Jacob Fortling blev Hof-Stenhugger og Hof-Marmorier-Arbejder, Stenhugger Georg Adam Drechsel blev Hof-Marmorier og Murmester Michael Krause blev Hof-Murmester.¹ Den Sidstes Udnævnelse er imidlertid helt forunderlig. Endnu Aaret før nævnes han som Murpolerer ved Arbejdet paa Slottet, og først den 17 Februar s. A. var han bleven indskreven som Mester i Lavet efter en kongelig Bevilling af 5 s. M. Der var andre Murmestere, man snarere skulde have troet værdige til Udmærkelsen. Men det staar muligvis i Forbindelse med Slotsbygningsskommissionens hele Stilling eller rettere Mangel paa Stilling overfor Lavsforholdene. Af de tre Murmestere, der efter Abraham Støys Død særlig nævnes i Forbindelse med Murararbejdet paa Slottet, Rider Folmer, Martin Zumpe og Adam Sauher, var kun den Førstnævnte Lavsmester.

ZÜNFTIGHED.

»Wo kommen erbare Meister und Gesellen zusammen?« lød Spørgsmaalet, naar to Stenhuggere mødtes paa Rejse og stod prøvende overfor hinanden. — »Zu Wasser und zu Lande«. — Derefter spurgtes der: »Wo sind die drei ältesten Plätze der Steinhauer?« — »Strassburg, Wien, Zürich« var det oprindelige Svar, men i Tidernes Løb skiftede Byernes Navne. »Magdeburg, Hamburg, Heidelberg« svaredes der senere, og endnu senere: »Heidelberg, Magdeburg, Kopenhagen«. ¹ Det sidste Svar maa skrive sig fra den Tid, da der ikke kunde skaffes den enevældige danske Konge Stenhuggere nok, da det mægtige nye Kongeslots Opførelse gjorde Kjøbenhavn til alle Stenhuggersvendes forjættede Land.

Der er ingen Tvivl om, at disse Svende have staaet haardt paa, hvad de kaldte »aller rechtschaffenen Steinhauer ihr Gebrauch«, og at de have været fulde af Vrede over Reglementet af 24 April 1734, der vilde søge at bryde den Egenmægtighed, hvormed de optraadte. Skulde det Reglement gjælde, vilde de ikke blive her, og saa maatte der heller ikke komme flere fremmede Stenhuggere hertil. Kammeraterne udenlands maatte underrettes om, hvorledes Forholdene vare. Heri laa der en Fare for Kristiansborgs hurtige Opførelse, og med dette for Øje tog Kristian VI ikke i Betænkning at befale Postvæsenet at være opmærksom paa alle Breve fra Stenhuggere og Stenhuggersvende; de skulde aabnes og eventuelt tilbageholdes. ² Faren drev imidlertid over. Reglementet af 1734 blev, som vi ovenfor have set, ikke alvorligt gennemført. Men hvad der tydeligt fremgaar af det Oplyste, er, at de zünfftige Haandværkerforhold var noget Internationalt, og i saa Henseende

stod Murerne Side om Side med Stenhuggerne. Da tre svenske Mursvende i 1731 mødte frem med en Raadstueattest fra Helsingborg, vedtog det kjøbenhavnske Lav at skrive til Stockholm for at erfare, om Lavet i Helsingborg var »gyldigt«, samt om Raadstueattesten turde tages for god. Og da det Aaret efter var galt med en Mursvend fra Tyskland, om hvem det sagdes, at han i Mecklenburg var bleven »skimpfet« af en Skomager, var det en Erklæring

38. Mursvendenes Lade.

fra Lavet i Berlin, der rensede ham, saa at han blev erkjendt for en retskaffen Mursvend, paa hvem der Intet var at sige.

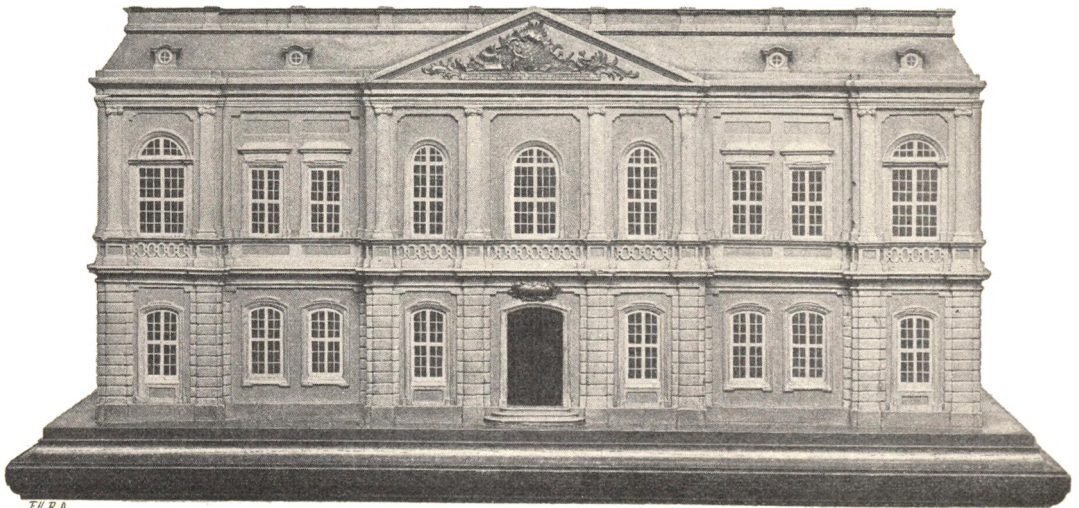
Det er den tyske Zünft, der dominerer, skjøndt her kom Svende andensteds fra end fra Tyskland. Da le Clerc i 1739 ønskede sine Svende sikrede mod Efterstræbelser fra Didrik Gerckens Side, sendte han Slotsbygningsskommissionen en Liste paa 33 Navne, der gjør Indtryk af at være franske og hollandske: Girardot, Maré, Callion, Foisset, Herigen, Halebret o. s. v.¹ Om nogen fransk Zünft forlyder der imidlertid Intet her, og ovenfor have vi hørt, at Stenhuggersvendene fra Brabant maatte fortrække, fordi de kom

fra et Land, der ikke kjendte til zünftige Svende. Nej, den tyske Zünft var eneraadende, og derfor var det en Begivenhed, da det i 1735 forlød, at man nede i Tyskland ikke vilde erkjende Mursvendene fra Kjøbenhavn for gyldige. Da der paa Lavsmødet den 19 November 1735 skulde betales Tidepenge, var der Uro mellem Svendene; der cirkulerede et Brev, som to Kammerater havde skrevet fra Dantzic, og som fortalte, at de ikke udenlands kunde passere, hvilket vil sige, at de først ved at staa i Forbundet hos en Mester dér eller paa anden Maade, f. Ex. ved at betale en Bøde, maatte erhverve den manglende zünftige Ret. Følgen blev, at en stor Del Svende nægtede at betale de skyldige Tidepenge. Lavet havde indgivet en allerunderdanigst Supplik, der havde det zünftige Spørgsmaal for Öje, men noget Svar var der ikke kommet; et saadant vilde man have, inden man betalte sine Penge.

Suplikken er ligesom en Protest mod Reglementet af 24 April 1734, der foruden Stenhuggerne ogsaa omhandlede baade Murere, Tømrere og Snedkere. Efter den Ordning, det havde indført, fattedes der endnu nogle Punkter, hvorved Lavets Forbindelse med de Udenlandske kunde blive fuldkommen, hedder det, og derfor androges der om, at Lavet maatte faa officiel Tilladelse til »at combinere sig« med disse Udenlandske, d. v. s. til i Alt at »skikke og rette sig efter deres fra gammel Tid indførte og derpaa fremdeles grundede Brug, Vedtægter og Maximer«. Den oprindelige Supplik blev efterfulgt af en ny lignende faa Dage efter det ovennævnte Lavsmøde, og Sagen, der havde været behandlet baade i Kancelliet og Konseilet, kom da for igjen begge de nævnte Steder. Resultatet af de sidste Overvejelser blev imidlertid ganske det samme som af de første: den enevældige Konge kunde umuligt lade sin Autoritet blive begrænset af en fremmed Myndighed, Lavet havde udelukkende at rette sig efter de af Kongen udstedte Forordninger og de af ham givne Artikler.¹ Men denne Afgjørelse blev fuldstændig som et Slag i Luften. Uden Hensyn til den indledede Mursvendelavet en gjennem flere Aar fortsat Korrespondance med forskjellige Lav i Tyskland, saaledes som det kan ses af nogle Optegnelser i Svendelavets Protokol. Da Villum Pedersen i Avgust 1739 træder tilbage som Formand, maa den nyvalgte Formand Laurs Gudmandsen love at være Lavsskriveren ansvarlig til den Akkord, som med ham er gjort, nemlig 1 Mark af hver Svend for hans Umage med den udenlandske Korrespondance, saa snart de faa Svar paa det sidst udgangne Brev, og den 20 Juni 1740 opføres som Udgift for tre Breve fra og til Dresden og Dantzic samt

deres Translation 1 Rd. 5 №. Sagen var for Lavet en stor Sag, der endog fik et sent Efterspil. Den 22 December 1750 var en Del Mursvende forsamlede hos den daværende Oldermænd Rider Folmer; der var nemlig blevet klaget over, at Laurs Gudmandsen, da han afgik som Formand, ikke havde aflagt tilstrækkeligt Regnskab for »de udenlandske Penge«, men efter at man havde gransket de i Laden værende Dokumenter, blev dog Alt befundet rigtigt.

Disse Dokumenter ere næppe mere til, men desuagtet vide vi, hvad Sagen gik ud paa, og hvorledes den endte. Da Murerne i Aalborg fik Lav i 1746, klagede de nemlig i stor Harm over, at Lavet i Kjøbenhavn ikke vilde anerkjende deres Lærlinge, og i de Erklæringer, som i den Anledning blev afkrævet dette Lav, kommer Sagen frem. Murerlavet i Kjøbenhavn kunde umuligt indlade sig med Murerne i Aalborg, der ikke vare zünftige, ti i saa Fald vilde det miste Alt, hvad det havde opnaaet ved fire Aars ihærdige Korrespondance med Murerlavene i Dantzic, Lüneburg og Dresden, »trende Amter, der ere som Hovedamter for de andre tyske Stæder«. Det havde i 1740 opnaaet, »at vores her udlærte overalt udi det hele romerske Rige for retskafne og gyldige Mursvende, hvor de endog kommer, skal pas-

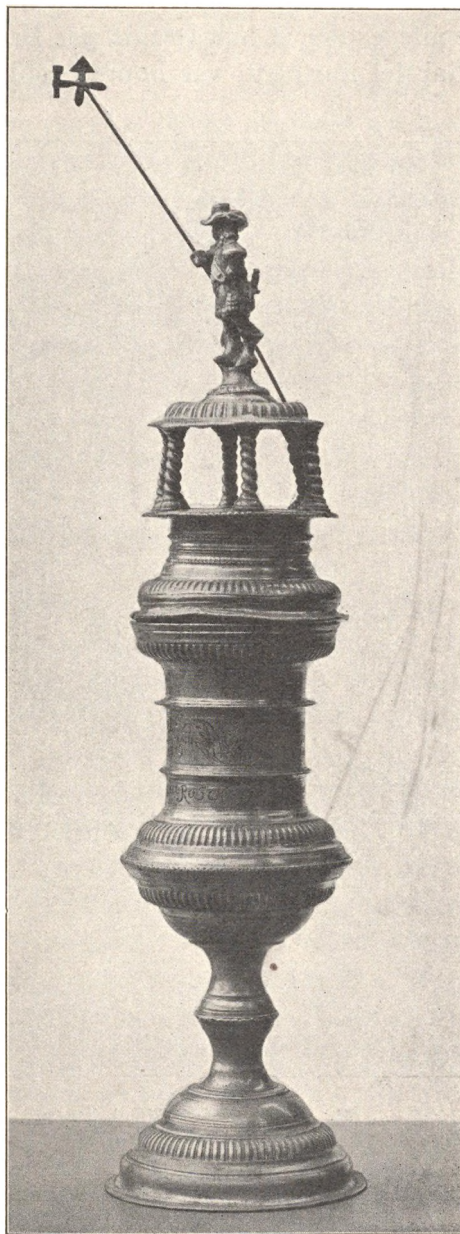

Z. H. R. A.

39. Murmesternes Lade.

sere«. Det var en med stor Bekostning erhvervet Ret; den var betalt med over 450 Rd., der var medgaaet til »dem, der samme skulde bringe til Rigtighed, saavel som ogsaa udi Erkjendtlighed til de udenlandske Amter«, i Porto m. m., en saadan Ret kunde Lavet umuligt sætte paa Spil. Og nu sker det Mærkelige, at Regeringen efter Indstilling af Kjøbenhavns Magistrat gav Lavet Medhold. Aalborgenserne henvistes til mindeligt at ordne sig med Lavet i Kjøbenhavn.¹ Mod en billig Kjendelse til Lavet her kunde de faa deres Drengte gjort zünftige ved at lade dem ind- og udskrive i Kjøbenhavn, en Løsning af Sagen, der i Virkeligheden betød, at den tyske Zünft til Trods for Kancelli, Konseil og enevældig Konge var kommanderende her. Ved denne Sag ligger der Gjenparter af tre tyske Skrivelser fra 1740 til Lavet i Kjøbenhavn.

Den tyske Grusz spillede en Rolle. Svenden, der bragte den, kaldtes en »Grüszer« eller »Mund-Maurer«, i Mod-sætning til den Svend, der mødte med et skrevet Kundschaft og kaldtes »Bri-fer« eller »Briefträger«. Hvem af de to, der var mest zünftig og derfor mest anset, er let at afgjøre, og det kommer tydeligt frem i et Forhør, som Oldermanen Ole Larsen i Februar 1731 holdt over to tyske Svende Johan Sigismund og Johan Adam Kautsch; de erklærede, at de ikke estimerede en Brev-Murer

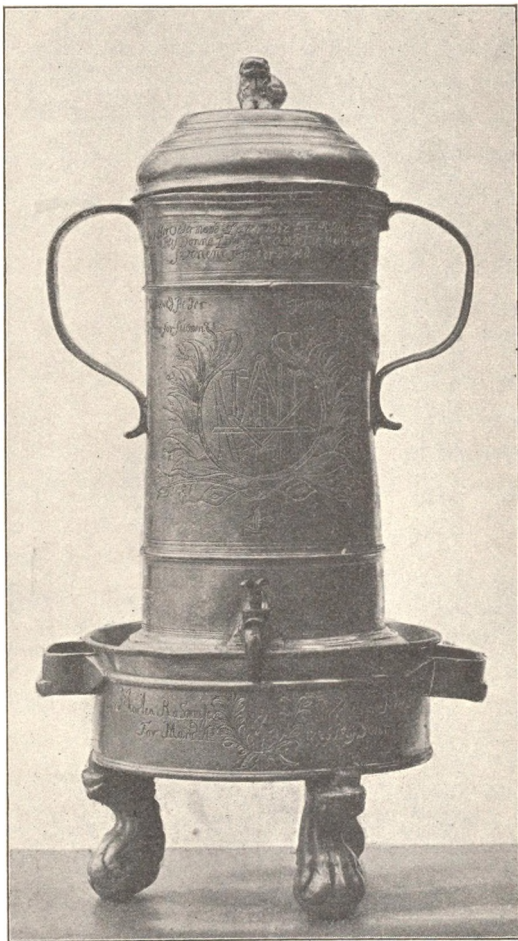

40. Mursvendenes Tin-Velkomst.

mere end en Dreng, for dem existerede der kun Mund-Murere. Og 1738 udspilledes der et helt Drama paa Grundlag af dette Forhold. En stakkels Svend Gabriel Bartoletti var kommen til Murerkroen og havde der angivet sig som

»Mund-Maurer«. Han blev da strax tagen til »Examination« af Svendene Christian Becher og Martin Franch; som »Grüszer« skulde han jo kunne Gruszen, Murernes syv Ord m. m. (s. ovfr. S. 42). Men da Examinatorerne snart kom under Vejr med, at han »ej kunde svare for sig«, fik han, hedder det, »den Belønning af de tyske Svende, som han meriterede«, d. v. s. zünftige Næver gav sig til med kraftige Slag at bearbejde hans Ansigt. Sagen kom for Magistraten og fra den til Forhør i Lavet. Bartoletti, der kun var Brev-Murer, fik dog intet-somhelst Udbytte heraf. Nogen Tid efter mødte han paany for Lavet — for at tage sine Klager tilbage, hvorefter Sagen erklæredes for ophævet.

Det var ikke saadan at komme paa Kant med Zünften. Den 17 Marts 1740 afgjorde Svendelavet en Sag mellem Murmester Joh. Chr. Conradi og Svenden Chr. Zieböcher »angaaende den Beskjæmmelse bemeldte Mursvend havde paabyrdet formeldte Mester og det ganske

41. Mursvendenes Skjænkekande.

sachsisk-gothaiske Mur- og Stenhuggerhaandværk«. Her spiller Zünften sikkert ogsaa en Rolle, uden at vi dog vide hvorledes, og Resultatet blev da ogsaa, at Chr. Zieböcher maatte fremstaa for aaben Lade og udi Oldermændens og

det samtlige Svendelavs Paahør gjöre en offentlig Afbigt, hvorefter han blev befunden at skulle erlægge 8 Rd. i Straffebøder, som han lovede at betale til førstkommende Pinse.

Den tyske Indflydelse gjorde sig gjældende. Ja, vi høre endogsaa, at Hof-Murmester Zumpe, der uden at være i Lavet havde arbejdet med paa Kristiansborg, havde for Skik kun at antage tyske Dreng, som han plejede at lade indskrive i Murerlavet i Dresden. Dette blev der dog sat en Stopper for i 1745.¹ Det krænkede nemlig det herværende Lav, som ellers ikke stillede sig fjendtligt overfor det tyske Lavsvæsen. Det kan i saa Henseende nævnes, at Svendenes ene Formand eller Oldgesel fra omtr. 1775 blev til to, af hvilke den ene kaldtes dansk, den anden tysk. Og indrømmes maa det, at den tyske Zünft paa forskjellige Maader holdt Justits.

Mærkes kan det saaledes, at en begaaet Forseelse ikke maatte dysses ned. Den, der havde syndet, skulde lide sin Straf. Det kommer frem bl. A. i en Sag, som Murmester Abraham Stoy i 1733 havde med en Svend Hendrich Seydel, Svenden blev idömt en Bøde, men Mesteren blev ogsaa dömt, fordi han i saa lang Tid havde fordulgt Svendens Forseelse og trods denne havde givet ham Arbejde. Det kan ogsaa ses af en Sag i 1744. En Svend, der af en anden Svend var bleven skjældt for »Hundsot«, fik Udskjælderens mulkeret, men Svendene dönte tillige Klageren til at have forbrudt en Dags Lön eller 2 $\frac{1}{2}$ 8 β , fordi han havde været villig til at forlige Sagen udenfor Lavet. Den zünftige Æresfølelse stilledes höjt, saaledes som det kan ses af en tredje Sag fra 1746 mellem Mursvenden Isak Johansen og Forbunderen Jon Sörensens. Den Sidste, der jo ikke var Svend, blev idömt en Bøde for sin Opførsel mod Svenden, men det Samme skete med denne, »formedelst han som Svend ikke bedre har taget sin Respekt i Agt, saavel som fordi han har forligt denne Sag med en Forbunder uden Lavets Vidende, da ham dog maatte være bekjendt, at saadan en Forbunder ikke kunde give ham Revanche uden Lavets Decision«.

Svenden var en fra Forbunderne og Dreng væsensforskjellig Person. Men derfor vare hine dog paa ingen Maade retsløse. 1729 blev en Svend idömt en Bøde, endog paa 2 Rd., for at have skjældt en Dreng for Tyv uden at kunne bevise det. Tyveri er nu ogsaa noget nær den værste Beskyldning i en zünftig Kreds. »Ein Schelm kann man vor Geld ehrlich machen, aber Diebe nimmermehr.« Derfor erklærede ogsaa Brennos Svende

en Gang i 1739, at de ikke kunde arbejde paa Slottet, för et begaaet Tyveri var blevet opklaret. Og det er et stort Spörgsmaal, hvorledes det gik Mursvenden Svend Erichsen, der efter at have siddet tre Maaneder paa Vand og Brød i Kastellet for ikke at have oplyst en Sølvtallerken, han havde fundet, i 1730 gjorde gjældende, at han ikke var dömt for noget Uærligt eller for Tyveri, han havde anset Sølvtallerkenen for en Tintallerken, og

42. Mursvendenes Tudkande.

opnaaede at faa en kongelig Resolution for, at han som tilforn maatte antages i Mursvendenes Lav.¹ Det er saare tvivlsomt, om denne Resolution har hjulpet ham, ti Svendene havde, som det hedder, »forskudt« ham, og den heri liggende Dom har Resolutionen næppe kunnet omstøde.

Det gjaldt for den enkelte Svend om altid at opføre sig saaledes, at han til enhver Tid kunde erklæres for »ren« og »retskaffen«. 1724 vedtog Svendene, at enhver Udlært, der ønskede at blive indskreven, skulde have Bevis for at være ægtefødt samt fri for Vornedskab, og i 1747 kostede det en Svend hans Ret til at være Medlem af Lavet, at han havde ægtet et besovet Fruentimmer. Og hvad der saaledes gjaldt for en Svend i Almindelighed, gjaldt i endnu højere Grad for den Svend, der stod i Spidsen for Svendeselskabet, Formanden. Det har derfor sikkert vakt stor Uro, naar Mursvend Gott-

hard Nielsen i 1738 brugte stærkt haanende Ord om Formanden Villum Pedersen. Han beskyldte ham for i en Sag om nogle Sygepenge at have svoret sin Salighed bort, saa at Mursvendene ikke kunde rejse, da deres Formand ej mere var ren; hvor de paa Værtshus mødte andre zünftige Svende, maatte de enten tage deres Hat af for dem eller viske sig om Munden

og gaa. Villum Pedersen rejste strax Sag, og Dommen, der faldt, rensede ham helt. Alt, hvad Gotthard havde sagt, skulde som dødt og magtesløst kjendt ikke komme Villum Pedersen til ringeste Nachdel paa hans Ære, gode Navn eller Rygte, og Gotthard Nielsen maatte yderligere betale 4 Rd. i Bøde samt 4 Rd. til nogenledes Reparation for Forsømmelse og Lavssamling. Og saadanne Tildragelser kunde ske ikke alene mellem Svendene, men ogsaa mellem Mesterne. 1733 »skimpfede« Murmester Abraham Stoy Oldermænden Gottfried Schuster paa Værkstedet ved Slotsbygningen, idet han udtalte, at han havde lært en Dreng som en Skjelm, og at han ikke kunde kaldes for Oldermænd eller for en retskaffen Mester, før han havde fralagt sig Beskyldningen. Men denne Sags nærmere Udvikling kjendes ikke.

Hvem dömte nu i disse Sager? Det kan ses i to Sager, som begge angaa en Mursvend Niels Jespersen. Ved de unge Svendes Velkomst den 6 Juli 1744 havde han yppet Klammeri og blev i den Anledning stævnet til at møde paa Svendenes Kro den 1 August. Han komparerede imidlertid ikke og blev saa af »de 24 Svende« idömt en Mulkt, ligesom »hans Arbejde blev lagt«, d. v. s. det blev forment de andre Svende at arbejde sammen med ham. Herover brugte han noget senere Skjældsord imod Oldermænd, Formanden og Svendelavet, og saa blev han stævnet for Mesterens Lav, hvor »en Del Mestere« den 24 September 1744 idömte ham en Bøde paa 2 Rd., en Bøde paa 1 Rd. til Lavsbudet, der havde tilsagt fire Gange i denne Sag, samt til at gjøre Afbigt i Lavets Paahør. Tre Aar efter træffe vi ham igjen. Han er da med tre andre Mursvende paa Arbejde ved et Skur i Kannikestræde, og sammen med to af Svendene overfalder han da den fjerde med grove Ord, river ham ned af Skuret, trækker ham om i Haaret og behandler ham i det Hele ilde. I den Anledning indkaldes han for Mesterne, der dömme hver af Urostifterne til en Bøde paa 4 Rd., hvorover Niels Jespersen »i Lavets Presence og for aaben Lade sig prostituerede« med »uanstændige Ord og Talemaader, der for Mesterne vare ufordøjelige at anhøre«, hvorfor

43. Mursvendenes Sygebøse.

Lavet vedtog »at indgive Klage til vedbørlig Satisfaktions Erholdelse«. Der skulde altsaa klages til den almindelige Øvrighed over ham, men paa Forbøn af Niels Jespersens Mester Andreas Sihm gik Lavet i et senere Møde, »for ikke at bringe Svenden i større Fortrædelighed end billigt og forsvarligt«, ind paa at lade det blive ved en Mulkt paa 2 Rd., som Sihm kave-rede for, idet han tillige belovede, at Niels Jespersen sig efterdags ej anderledes mod Mesterne i Almindelighed eller nogen af dem i Særdeleshed skulde opføre, end hvis anstændigt og sømmeligt kunde være.

44—46. Tre af Mursvendenes Tinbejere.

Murerkroen, som Niels Jespersen blev stævnet til, laa som ovenfor (S. 114) nævnt i Peter Hvitfeldtstræde; her var den — dog paa to forskellige Steder — fra 1715 til 1769, da Lavet købte et Hus i Myntergade, som det forlod i 1786 for at flytte til St. Pederstræde, hvorfra det igjen i 1796 flyttede til Skidentorvet. Paa Herberget, hvor det nu end var, saas Murer-nes Skilt, vi høre udtrykkeligt om dets Flytning baade 1769 og 1786. Men der flyttedes Skilt tiere, end naar Herberget flyttede. Der er Tale om Skilt-flytning, hver Gang Svendenes Formand eller Oldgesel skifter; han maa altsaa have raadet over et mindre Skilt. Der opføres aarlig i Regnskaberne i Afgift til ham 4 Rd. som »Husleje for Skiltet«. Foruden Svendenes Skilt træffe vi paa Herberget Svendenes Lade, der, naar den aabnedes, paa zünftig Maner fordrede Stilhed og Ærbødighed i Forsamlingen. Efter et Reglement

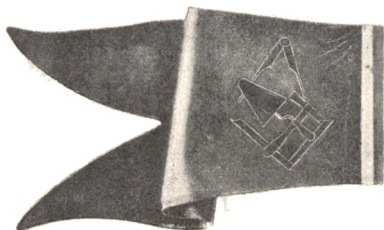
af 1724 var det Svendene forbudt at fremtræde for aaben Lade med Stok eller Murhammer; de skulde ved de Møder, i hvilke Tidepengene bleve erlagte, strax hver søge sit Sæde, eftersom de vare enrullerede i Rullen, og blive dér i Høflighed, indtil deres Navn blev opraabt. Laden, som Svendene den Gang havde, er muligvis den samme, som endnu er bevaret (se Fig. 38). I Jernbeslaget omkring Laasen paa Forsiden læses i alt Fald Aarstallet 1665, og de Bogstaver, der staa ovenfor dette Aarstal *RIS*, *SOS* og *OBS* kunne ypperligt forklares i Overensstemmelse med Fortegnelsen over dette Aars Svende. De midterste Bogstaver betyde Sören Olufsen, Svendenes Formand i 1665 hed saaledes, og de andre Bogstaver Rasmus Jensen og Oluf Børgesen, to Navne, der begge findes paa Fortegnelsen over Aarets Svende. Men skulde Laden være fra 1665, maa den sikkert være bleven gjort væsentlig i Stand i 1750; derom vidner Forsidens hele øvrige Jernskrift, Bogstaverne, der skulle læses som otte Navne, med Aarstallet 1750 under.

Laden stod paa Svendekroen til 1785. Da blev den til Svendeselskabets store Fortørnelse flyttet til Lavets Oldermænd, hos hvem den derpaa stadig beroede, undtagen naar der var Møde paa Kroen, saa blev den transporteret til sit gamle Hjemsted, hvad man kan se af Svendelavets Regnskaber, hvori der stadig findes Poster som disse: »Vognleje for Laden

47. Mursvendenes Sølvelkomst.

at føre«, »For Laden at bringe til og fra Herberget«. Hvorledes og hvorfor Laden blev ført til Lavets Oldermænd, vil nærmere blive oplyst i et senere Kapitel. Her skulle vi gaa videre med at undersøge, hvilke zünftige Gjenstande der yderligere fandtes i Lavet, og saa skal der da strax gjøres opmærksom paa, at Mesterne selvfølgelig ogsaa havde en Lade. De anskaffede sig en ny i 1756. I det nævnte Aars April Maaned sluttede de Kontrakt med Snedkermester Mathias Ortmann om, at han for 160 Rd. skulde forfærdige dem en Lade, og Resultatet blev den i Fig. 39 afbildede Lade, der muligvis ikke blev færdig før i 1757, ti en, forøvrigt vistnok senere Indskrift paa den siger,

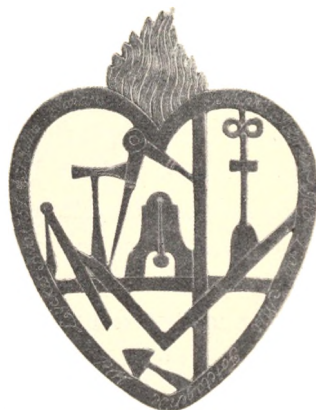
48. Sølvelkomstens oprindelige Fane.

at den er »inventeret og forfærdiget efter en af daværende Oldermænd Jacob Schiønning forfattet Tegning Aar 1757«.

Den er formet som en Bygning i Palæstil, hvis Tag kan løftes paa fire Messingstænger, een i hvert Hjørne. Som Troldkongens Høj kan hæve sig

49. Skilt fra Chr. Hansen Møller 1748.

50. Skilt fra J. J. J. Petersen 1752.

paa brændende Søjler og lade Elverfolket daarende og dragende vrimle ud af den, saaledes gaar det paa sin Vis ogsaa med denne Lade. Er dens Laag hævet paa de fire Messingstøtter, strømme Zünftens stærke, fangende Bud ud af den. Med Forhandlingerne »for aaben Lade« kan der ikke drives

Spøg; her kan angribes alvorligt, men her kan ogsaa beskyttes. Laden staar som Centrum i Lavslivet. Og saa er der dog en anden Lavsgjenstand, der øver en nok saa stor Tiltrækningskraft, navnlig paa de Unge. Det har sin Betydning at blive frigiven af Læren, det har sin Betydning at blive udskreven som Dreng i Mesternes Protokol, men ret Svend er man dog først, naar man efter at være bleven indskreven i Svendebroderskabet har drukket af Velkomsten. I Reglementet af Marts 1724, der findes indført i Mursvendenes Tidepengebog, hedder det, at Ungsvendene skulle melde sig hos Formanden for at blive indskrevne og derefter »møde paa Svendenes Kro efter Sædvane«.

51. Skilt fra Andreas Sihm 1772.

52. Skilt fra Carl Chr. Martens 1773.

53. Skilt fra C. J. Fossati 1775.

Mursvendenes Velkomst den Gang var af Tin og ses i Fig. 40. »I Her Oldermænd Lauridtz Ericksens Tiid Anno 1721 blef denne Laugs Wilkum til Muermester-Suennene forfærdiged«, og ved denne Indskrift findes endnu tre Formænds Navne: Peder Jacobsen, Sören Nielsen og Christen Rask. Øverst paa det ejendommelige Laag staar en Figur, der forestiller Frederik III, og som paa en lang Stang bærer to Stykker Murværktøj. Laaget bestaar forøvrigt af to Dele, og skrues den øverste Del af, viser det sig, at den nederste Del er en Sparebøsse. Fra just samme Tid er en stor Tin-Skjænkekande (Fig. 41), der har væsentlig den samme Indskrift som Velkomsten, ligesom den bærer de samme tre Formandsnavne, hvorimod der paa den løse, noget senere anskaffede Fod læses et Par andre Navne. Der staar paa den: »Morten Rasmussen Formand, Willum Pedersen Bigsider [d. e. Bisid-

der] A^o 1736«. Men 1721 er og bliver dog det Aar, da Svendeselskabet blev forsynet med Tintöj. Paa Tudkanden Fig. 42 staar: »M[ester] Jacob Danielsen forærer Svennene denne Kanne 1721«. Og allerede tidligere have Svendene selvfølgelig haft baade det Ene og det Andet. Paa en Kobberbøsse (Fig. 43) staar der saaledes »Anno 1713«, der muligvis er et fra en ældre Bøsse arvet Aarstal, ti forøvrigt staar der paa den: »De Syges Bøsse inrettet, Lars Gudmandsøn Formand, A^o 1740«, og endnu paa Bagsiden: »A^o 1759 Jochum Høstemarch Forman[d]«. Selvfølgelig har Lavet ogsaa haft en Række Tinbægere, men af disse ere ingen gamle be-

54. Skilt fra
Andr. Joh. Svendsen 1780.

55. Skilt fra
Hans Uttenthal 1781.

56. Skilt fra
Joh. Chr. Vest 1786.

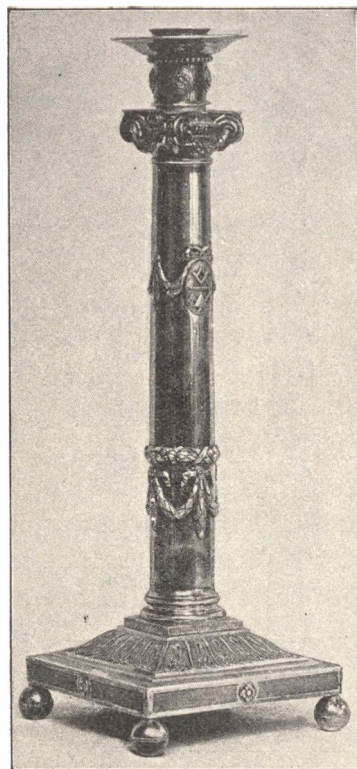
57. Skilt fra
J. C. Schottmann 1786.

varede. Bægerne gik det ofte slem't ud over, 1776 findes en Udgiftspost i Regnskabet »for 12 Bægere at udbanke«; men ikke en Gang fra dette Aar findes et Bæger tilbage, de, der nu haves, ere alle yngre (s. Fig. 44—46). Svendeselskabet ejer vel et Par Bægere, der efter deres Indskrift »I. P. Ehrlich, Altgesel, F. N. Lund, Bisidder, 1769« kunde synes ældre, men Indskriften maa være tagen fra et Par ældre muligvis omstøbte Bægere, ti de paagjældende Bægeres Tinmærker vise, at de ere fra c. 1830. Sikkert er det derimod, at Mesterne have ejet en Tin-Velkomst fra endog 1646, som de mærkeligt nok solgte i 1782 for lurvede 3 Rd. 1 ø 8 Sk. Den vejede 13 Pd., og de fik 24 Sk. for Pundet. Det er da ogsaa, som om de bede om Undskyldning for Salget, ti ved den paagjældende Indtægtspost i Regnskabet tilføjes: »For sin Ældes Skyld anføres den derpaa [paa den] staaende Inscription:

Haver jeg Jacob Pedersen Muur Meister Oldermænd og Andris Frich og Niels Sörensen Bisider[e] ladet denne Velkomst paa Laugets Vegne giøre Lauget tilbedste A_o 1646«.

Hvad der skete, naar de unge Svende »efter Sædvane« mødte paa Kroen, er der ingen Meddelelse bevaret om. Sikkert er det imidlertid, at der atter og atter opføres en Udgift »til Velkomsten«, og Ceremonierne ved denne Lejlighed ere vistnok som oftest endte i et godt Drikkelag. Det var ved de unge Svenes Velkomst, at Mursvend Niels Jespersen den 6 Juli 1744 yppedeKlammeri, og en anden Mursvend Hindrich Storm blev i Februar 1753 idømt en Bøde for den »Skimpf«, han St. Hansdag 1752 talede om den danske Velkomst. Hvad det er, han har »skimpfet«, fremgaar ikke klart af den lakoniske Meddelelse. Han kan have talt haanende om de danske Ceremonier som ikke tilstrækkeligt tysk-zünftige, men hans Ytringer kunne ogsaa kun have angaaet den beskedne Tin-Velkomst. Nogle Aar efter foreligger der da ogsaa i Mesterlavet en fra Svendene fremsendt Tegning til en Sølvpokal, som de ønskede anskaffet. Men den Gang blev Sagen næppe til Noget. Tegningen var ikke helt efter Mesternes Hoved, og fra sex Svende indkom der endog en Protest imod, at der blev anvendt Penge til en Sølvpokals Anskaffelse. Men hvad der ikke skete i 1758, skete i 1775.

Den 1 Februar 1775 var der Møde paa Herberget i Myntergade. Der forevistes en Tegning til den saa længe ønskede Sølvvelkomst samt Overslag fra tre Guldsmede paa, hvad den vilde koste. Det dyreste var paa 605 Rd., det billigste paa 304 Rd., og det billigste blev valgt. Ladens Penge skulde ikke tages i Beslag; derimod skulde enhver af Lavets Svende, der vilde drikke af Velkomsten, erlægge 2 fl , og enhver tilrejsende Svend 1 fl , uden at der dog skulde være nogen Tvang til at lade

58. En af Murmesternes Sølvlysestager 1782.

sig beskjenke af Sølvvelkomsten; de, der ønskede det, kunde ogsaa blive betjente med den gamle Tin-Velkomst. Det er liberalt og hensynsfuldt til alle Sider, men ganske saaledes gik det nu ikke. Til Anskaffelsen var der blevet bevilget 350 Rd. »i det Højeste«, men Velkomsten og dens festlige Præsentation kom til at koste 373 Rd. 4 Sk., Svendenes Tilskud blev gjort næsten obligatoriske, og i Juni 1776 blev der til Gjældens Afbetaling udtaget 100 Rd. af Svendenes Lade. Udgiftssummen 373 Rd. 4 Sk. fremkommer saaledes: Guldsmeden J. G. Hödrich 333 Rd.; for Stadens Vaaben at paastikke 3 Rd.; Doucør til Guldsmeddrengen 2 Rd.; et Foderal til Velkomsten 5 Rd. 4 Sk.; Stadsmusikanterne 10 Rd.; Fanespillerne 5 Rd.; Baand og Smaating 2 Rd.; Doucør til Oldgesel J. P. Brunskov 6 Rd.; til Bisidder Carl Ballhorn 4 Rd. og til Lavsbudet 3 Rd.

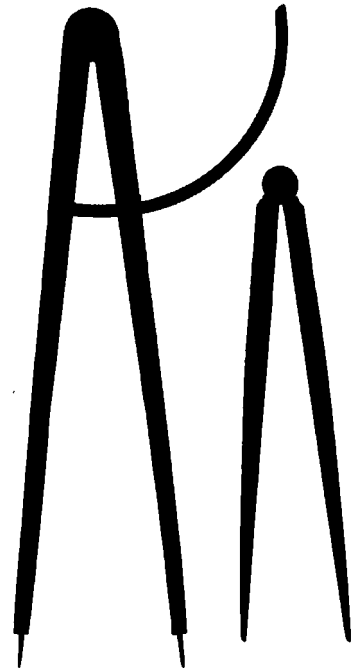
59. Mursvendes Kommandostav,

Paa Velkomsten, der ses i Fig. 47, findes indtegnet tre Ovaler; i den ene af dem er Kjøbenhavns Vaaben indgraveret; i den anden ses de sædvanlige Mureremblemer med Underskriften »Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut«, og i den tredje læses følgende Indskrift: »Denne Welkomst er af samtlige Svenne Laugets frivillige Sømmenskund og Gave Bekostet og Anskaffet udi Hr. Oldermænd H. Brandemanns Tiid samt Oltgesel J. P. Brunskovs og Biesidr J. C. Ballhorns A^o 1775«. Ganske som Velkomsten ses i Fig. 47, var den imidlertid ikke i 1775. Svenden paa Tempellaaget bar ikke den Guldflage, han nu bærer, den skjænkedes først ved Lavets Jubilæum i 1842. Han bar det mere beskædede lille Sølvflag Fig. 48, paa hvis ene Side ses en Del Mureremblemer og paa den anden Side Indskriften »Den gamle Flage 1772«. Og saa er der de 84 Skilte og Medaljer, der nu pryde Velkomsten; af dem er kun meget faa skjænkede før 1775. De to tidligste Gaver ere de ejendommelige Skilte Fig. 49 og 50 fra henholdsvis 1748 og 1752; det første er givet af Svenden Christen Hansen Møller, det andet af Svenden Julius Johan Jochum Petersen, foruden Aarstal og Navn bære de hver sin Indskrift, det første: »Gud lad alting lykkelig gaa, Stunden er nu forløben, uden den har jeg nu prøvet«, og det andet: »Gud lad mit Foretagende vel lykkes«. Ældre end 1775 er endnu Fig. 51 og 52, og fra 1775 er Fig. 53, der er skjænket Velkomsten af Carl Joseph Fossati. Som nogle af

de pynteligste Skilte skal der endnu gjøres opmærksom paa Fig. 54—57, der ere fra 1780, 1781 og 1786. Ligesom de tidligere nævnte ere de særlig gjorte til at pynte Murerne Velkomst; der er paa dem Genier, ja selve Pallas Athene (Fig. 57), med Mureremblemer og ålskens Murværk, men ved Siden af dem findes der paa Velkomsten en stor Mængde almindelige Mynter og Medaljer, ældre og yngre, danske og tyske, der ere blevne bragte som Offer af en glad Svend. Lavet kunde godt sprede festlig Glæde omkring sig.

1770 tiltaas der Oldgesellen »a parte« 2 Rd. 4 Sk. for Lampetter at ophænge i Skjænkestuen, 1785 anskaffe Svendene sig 6 Ruslæders Stole, og 1782 bekoste Mesterne 6 Sølvlysestager (Fig. 58) »invenderede« af den daværende Oldermænd J. B. Schottmann. Alleerede i 1779 ønskede man sig nogle Stager. Den Gang vilde man imidlertid nøjes med at faa dem af Zink eller Toutenage. Arkitekt og Snedkermester J. C. Lillie fik i 1781 20 Rd. for Tegninger til sex Stager forestillende de sex Søjleordner, og samtidig gik man over til at ønske Stagerne af Sølv. I 1782 betaler Mesterne Guldsmed Th. A. Westrup 262 Rd. 2 ½ og 8 Sk. for de sex færdige Stager, medens Guldsmeddrengen, der bragte dem, fik 1 Rd. i Drikkepenge. Der er ingen Tvivl om, at Murerne

kunde gjøre sig det hyggeligt inden Døre, og saa kunde de desuden foranstalte Optog. Da Svendenes Herberg i Sommeren 1769 flyttedes fra Peter Hvitfeldtstræde til Myntergade, medgik der ved den Lejlighed over 500 Rd. Der var baade en Schäfer og en Schäferinde med i Toget, en Harlekin og en Mercurius; der var syt nye Spilfaner til det; Fanespillerne betaltes med 30 Rd., Musiken med 38 Rd. og »Orationen« lønnedes med 21 Rd. Og selvfølgelig var Lavet tilrede, naar ved officielle Festligheder dets Hjælp udkrævedes. Da Dronning Caroline Mathilde den 8 November 1766 holdt sit Indtog i Kjøbenhavn, paraderede ogsaa Murerlavet, hvad der krævede en

60—61. To af Mursv.s Processions-Passere.

Udgift paa 48 Rd. til Musikanter og paa 17 Rd. 8 Sk. til Fortæring. Alle-rede fra gammel Tid havde Svendene en Fane, i 1754 anvendes der et Be-løb paa dens Reparation, og de faa nye i 1767, 1782 og 1798; ved Fanens Indvielse i 1782 fik Oldgesel Chr. Weltzen særlig Betaling for Orationen, han holdt, og ved samme Lejlighed anskaffedes en ny Kommandostav, der muligvis er den samme, Svendelavet endnu har, og som ses i Fig. 59. Fra et af de her nævnte Tog ere muligvis ogsaa de i Fyrretræ udskaarne Passere (Fig. 60, 61), af hvilke Lavet ejer fem, ligesom nogle Jernsværd, og Blikpar-tisaner. Ogsaa hvor det (i 1779) gjaldt Nedrivningen af den murede Galge udenfor Vesterport, mødte man i stort Optog med ikke mindre end tre Ban-der Musikanter. Hele Lavet maatte her være sammen, for at ikke den Ene skulde kunne bebrejde den Anden, at han havde deltaget i et Arbejde, der egentlig var »uærligt«, vi kjende det fra Tømrernes »Justitsoptog«.

Det var Fryd og Gammen at deltage i Murernes almindelige Optog Men den zünftige Tanke kom dog ogsaa frem ved dem. Det ene Lav skal ære det andet, naar det med Zünftens Emblemer krydser dets Vej. Da Smedene i 1774 og Rebslagerne i 1779 flyttede Skilt og i fuldt Optog kom forbi Murernes Herberge i Myntergade, blev der her paraderet endog med Fanespillere. Zünften er inderst inde Broderskab og Disciplin. I Tem-plet paa Sølvvelkomstens Laag hænger det mystiske Tegn Hexagrammet (s. ovfr. S. 35), her endog af det pure Guld; paa dets ene Side staar: »Lars Jörgen Svendsen 1775«, paa dets anden Side: »Specie Ducat Guld«. Her er ydet en stor, betydningsfuld Gave. Og paa et Par af Velkomstens Skilte (s. Fig. 54 og 56) møde vi Hexagrammet igjen, endog spredende tætte Lysstraa-ler til alle Sider som selve Solen. Zünftens Mystik giver Overbevisning, gjør varm og stærk i en ejendommelig Æresbevidsthed, der for Udenforstaaende synes lutter Ubegribelighed, men dog kan skabe Martyrer.

Mursvend Anders Lassen havde ude i Charlottenlund hjulpet Slotsfor-valterens Hustru med at binde og løse en Hund, som blev kastreret, hvad der i Datidens Øjne var et »uærligt« Arbejde, der hørte Natmanden til. Der blev derfor rynket paa Næsen af den tjenstvillige Mursvend, han kunde ikke taales i »gyldige« Mursvendes Selskab, han og hele Lavet var herved bleven »geschimpft«. Han nødtes da til at stævne Lavets Oldgeseller m. Fl. for Politi-og Kommercekollegiet, og under 11 Marts 1766 fik han Dom for, at hans nævnte Forhold ikke kunde geraade ham eller nogen Anden i Lavet til

Forklejnelse i nogen Maade. Denne Dom udtalte endvidere, at det ikke var godtgjort, »enten at Oldgesellerne haver udi de saa kaldede 24 Mands Nærværelse udklappet ham eller forbudt de andre Svende at arbejde med ham«, Udklapningen forklares at have været en Opklapning til at give Lyd. Men hvad hjalp det, selv om det forholdt sig, som i Dommen antaget. Der var dog stadig Svende, der ikke vilde arbejde sammen med Anders Lassen, og saa maatte Politi- og Kommercekollegiet under 5 December s. A. afsige en ny Dom, hvorefter fire Mursvende, der negtede at falde tilföje, »for saadan deres Forbrydelse, Andre til Exempel og sig selv til velfortjent Straf« blev dömt til at arbejde i Jern i Kjöbenhavns Fæstning, den ene i to Aar, og enhver af de andre i eet Aar. De vilde, udbryder en Samtidig, »hellere gaa i Slaveriet og blive lænkede ved Siden af Skjelmer og Tyve end underkaste sig en fornuftig Øvrigheds billige Dom og erkjende en af deres Laugsbrødre, der af Vankundighed havde begaaet en efter deres Gebräuche strafværdig Villighed, for dygtig til at ernære sig af sit Haandværk«.¹

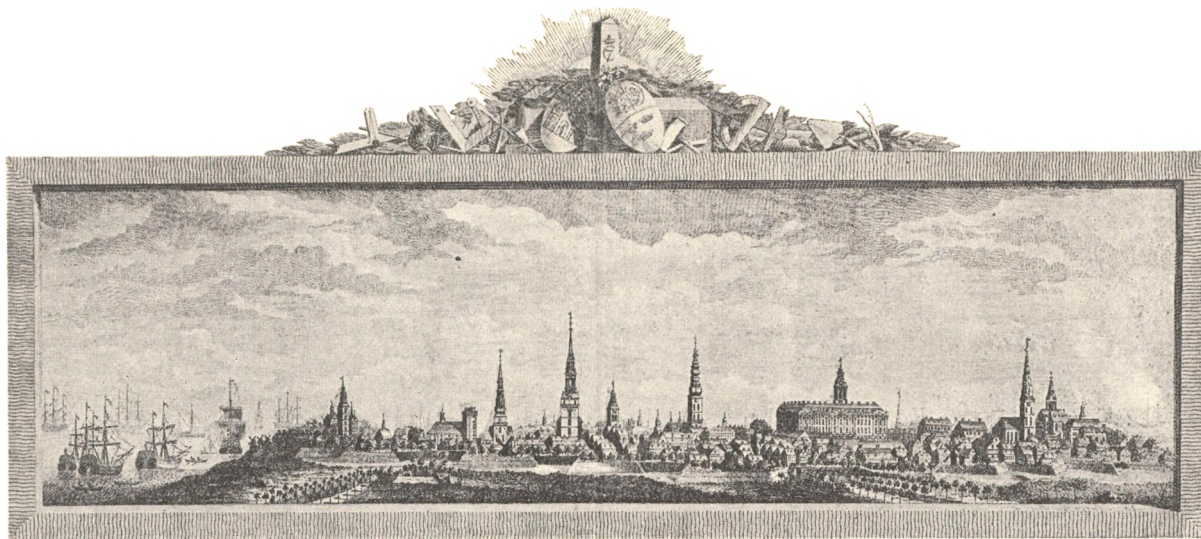
Svendene hed Johan Jacob Seifert, Johan Ernst Knuth, Stephan Koch og Niels Simonsen; og det var den Førstnævnte, der blev idömt den strengeste Straf. Zünften kunde gribe alvorligt ind i de Menneskers Liv, der fulgte dens Banner.

*

*

*

Som afsluttende Bemærkning skal der her endnu gjøres opmærksom paa, at Alt, hvad der kom Zünften ved, helt igjennem behandledes med Omhu, selv om det var Smaating. Det kan bl. A. ses af, hvorledes Lavet bar sig ad, da det vilde have sine nye Kundschafter udstyrede med en Vignet af Kjöbenhavn. Oldermannen J. B. Schottmann var da yderst ivrig for at faa det bedst mulige Prospekt. I den Anledning er han i Juli 1783 »med Vedkommende« — det maa være Kobberstikkeren Meno Haas — først udenfor Nörre-, Vester- og Østerport, ved hvilken Lejlighed der blev fortæret for 4 Rd. I Oktober s. A. udstraktes Undersøgelserne til Amager, og denne Tur, paa hvilken der blev tegnet et Prospekt, kom til at koste 12 Rd. 8 Sk. Dermed var Sagen imidlertid endnu ikke afgjort. I September 1784 var Oldermannen og en Del Mestere med Kobberstikker Haas udenfor Vester- og Nörreport, ved hvilken Lejlighed der blev brugt 13 Rd. 1 ½ 8 Sk., men nu var Maalet ogsaa naaet.

From a drawing by Christian Balthasar, 1785.

WIR GESCHWORNE VOR UND

ANDERE MEISTER DES HANDWERKS DERER MAURER UND STEINHAUER

in dieser Königlich-Previdenz-Stadt: Copenhagen beschwören hienüt, daß, gegenwärtiger Gefell,
 Namens von Gebürtig Je Jahr all und von Natur
 hat auch Haare bei uns alhier Jahr Wochen in Arbeit gestanden und sich
 solche Zeit über, treu fleißig still frödsam und ehrlich wie einem jeglichen Handwerks Gvollen
 gebühret, verhalten hat Welches Wir als attestiren und gehalten unsere sämtliche Mit-Meister diesem
 Gefellen nach Handwerks Gebrauch überall zu fördern, geziemend ersuchen wollen
 Copenhagen den Anno 18

Alttermann

*Beisitzer
Beisitzer*

I November 1784 fik Haas 50 Rd. for to Tegninger til Prospektet og i Maj 1785 60 Rd. som Afdrag paa Betalingen for den færdige Kobberplade. Resten 50 Rd. fik han i Oktober s. A. Og nu kunde Lavet i Kjøbenhavn præsentere sine Svende for Lavene i Udlandet med et i alle Henseender standsmæssigt Kundschaft, men Kundschaftet betød jo ogsaa meget i det zünftige Lavsliv. Den Eneste, der kan have været utilfreds, er Lavets Skrifer, ti tidligere havde han skrevet de forlangte Kundschafter paa Pergament selvfølgelig mod forholdsvis god Betaling, saaledes som det i lange Tider skete med de unge Svendes Pergament-Lærebreve.

Et Aftryk af den ovenfor nævnte Kobberplade findes paa Siden her overfor; og at den vedvarende er bleven brugt, kan ses deraf, at i Dateringen forneden er Aarhundredets Tal i Tidens Løb blevet forandret fra 17 til 18.

Som man ser, er der ikke stor Forskjel paa Mesternes Tal i 1701 og 1795, men anderledes er det med Svendene, deres Antal er stærkt stigende. 1723 har hver Mester gjennemsnitlig mellem 4 og 5 Svende, hvad der i 1733 bliver til 10 à 11. Derefter daler det. I 1743 har hver Mester 7 à 8 Svende, ja i 1751 endda kun 6 à 7, men saa stiger Tallet igjen, i Januar 1752 til 7 à 8 og i December 1752 til endog 12 à 13. 1781 er det 15 à 16, i 1783 17 og i 1793 16 à 17, ikke at tale om i 1795 23 à 24, men dette Aar er et Undtagelsesaar. Kjøbenhavns Brand i 1795 kaldte en Mængde Murere til Byen. Selvfølgelig ere de gjennemsnitlige Tal dog ingen virkelige Tal, medens een Mester har haft mange flere Svende, har ikke faa Mestere haft slet ingen. I saa Henseende foreligger der imidlertid kun eet detaljeret Mandtal over den kjøbenhavnske Murerverden. Det meddeles af Murerlavets Oldermænd Ole Larsen i en Skrivelse af 28. December 1730 til Byens Politimester.¹ Han opgiver de 26 Mesteres Navne, de 247 Svendes Navne samt de 88 Drenges Navne, ordnede Mester for Mester, og for Svendenes og Drengenes Vedkommende oplyser han yderligere, hvorfra de ere. Den Fortegnelse, han meddeler, lyder saaledes:

1. *Ole Larsen*, Oldermænd. Svende: Jörgen Nielsen, Kbhvn.; Niels Nielsen, Sjælland; Magnus Fich, Sjælland; Jens Lorentzen, Skaane; Christen Gröndt, Holsten; Morten Rasmussen, Sjælland; Jens Olsen, Kbhvn.; Jens Michelsen, Kbhvn.; Thor Mortensen, Sjælland; Ole Jensen, Kbhvn.; Niels Mortensen, Jylland; Jörgen Andersen, Kbhvn.; Niels Persen, Sjælland; Hendrik Larsen, Sjælland; Andreas Sihm, Kbhvn.; Jacob Schiönning, Kbhvn.; Mads Jensen, Sjælland; to tyske Svende, begge aus Tirol. — Dreng: Jens Olsen, Norge; Ole Jensen, Skaane; Johannes Tidemand, Sjælland; Frederik Hage, Kbhvn.; Jacob Poulsen, Kbhvn.; Christen Jörgensen, Jylland; Claus Hermansen, Kbhvn.

2. *Lars Erichsen*. Svende: Hans Jochemsen, Kbhvn.; Christen Jörgensen, Kbhvn.; Christopher Richardt, Laaland; Rasmus Andersen, Sjælland; Lars Svendsen, Sjælland; Hans Christensen, Langeland; Daniel Clausen, Jylland; Niels Jansen, Jylland; Asser Nielsen, Fyn; Poul Poulsen, Kbhvn.; Ole Böers, Kbhvn.; Anders Böers, Kbhvn.; Jon Börgesen, Stokholm; Michel Jensen, Kbhvn.; Jens Frederiksen, Kbhvn.; Christen Hansen, Jylland; Johan Bever, Sjælland; Hendrich Krag, Tyskland; Anders Abrahamsen, Sjælland; Hans Munderup, Laaland; Jens Bornholm, Bornholm; Ole Asmussen, Skjelskør. — Dreng: Anders Franch, Kbhvn.; Ole Madsen, Kbhvn.; Hans Clausen, Kbhvn.; Anders Abrahamsen, Kbhvn.; Per Hansen, Kbhvn.; Hans Sörensen, Jylland; Peder Pedersen, Jylland.

3. *Jens Persen*, Svende: Rasmus Nicolaisen, Jylland; Niels Piil, Sjælland; Henrik Jörgensen, Sjælland. — Dreng: Thomas Jensen, Kbhvn.; Anders Holgersen, Kbhvn.

4. *Johan Christopher Schiermer*. Svende: Peter Skou, Kbhvn.; Thor Skou, Kbhvn.; Jörgen Larsen, Fyn; Johan Skiller, Sachsen; Christopher Finge, Thüringen; Johan Meisgier, Hessen. — Dreng: Ole Hansen, Kbhvn.; Christopher Skiøte, Tyskland; Villem Johansen, Laaland; Peter Madsen, Sjælland; Anders Edersen, Kbhvn.

5. *Lorenz Olsen*, ingen Svende eller Dreng.

6. *Gottfried Schuster*. Svende: Christen Olsen, Kbhvn.; Michel Skive, Jylland; Hans Poulsen, Skjelskør; Lars Poulsen, Skjelskør; Peter Christophersen, Kbhvn.; Jens Busk, Kbhvn.; Anders Andersen, Kbhvn.; Erik Nordmand, Norge; Niels Juel, Fyn; Svend Bensen, Sjælland; Christen Hansen, Sjælland; Lars Jensen, Jylland; Willum Pedersen, Sjælland; Christen Nielsen, Jylland; Hendrik Andersen, Jylland. — Dreng: Lars Andersen, Jylland; Anders Olsen, Roskilde; Christian Ruus, Kbhvn.; Thomas Jensen, Kbhvn.; Poul Sörensen, Kbhvn.; Rasmus Pedersen, Kbhvn.; Lauve Christensen, Kbhvn.; Jens Olsen, Kbhvn.

7. *Johan Eylitz*. Svende: Rudolph Sintner, Tirol; Hans Peiter, Brandenburg; Thomas Jensen, Sjælland; Jacob Jensen, Jylland. — Ingen Dreng.

8. *Børge Nielsen*. Svende: Jens Sörensen, Jylland; Hans Hellesen, Kbhvn.; Mads Larsen, Sjælland; Peder Pedersen, Sjælland; Jacob Poulsen, Jylland; Holger Pedersen, Sjælland; Rasmus Larsen, Møn; Hans Christophersen, Sjælland; Svend Andersen, Halle; Thomas Rasmussen, Kbhvn.; Anders Christophersen, Kbhvn.; Enevold Christensen, Jylland; Johan Friederich, Kbhvn.; Peter Heisager, Holsten; Poul Dinesen, Laaland; Niels Atzersen, Skaane; Hans Andersen, Sjælland. — Dreng: Jörgen Christensen, Sjælland; Niels Nielsen, Kbhvn.; Thomas Larsen, Sjælland; Baltzer Petersen, Kbhvn.

9. *Sören Sörensen*. Svende: Rider Folmer, Kbhvn.; Hans Iversen, Sjælland; Dines Pedersen, Sjælland; Peder Bergen Dahl, Kbhvn.; Jörgen Jonassen, Jylland; Christen Hansen, Sjælland; Svend Ericksen, Sverige; Anders Michelsen, Jylland; Niels Pedersen Lund, Kbhvn.; Hans Munderup, Laaland; Daniel Rott, Kbhvn.; Mathias Albertsen, Sjælland; Niels Svendsen, Bornholm; Morten Andersen, Kbhvn.; Ole Olesen, Jylland; Johannes Lorentsen, Sjælland; Christopher Weis, Tyskland. — Dreng: Lars Sörensen, Sjælland; Christen Madsen, Jylland; Hans Hansen, Kbhvn.; Herman Christensen, Fyn; Bent Adersen, Kbhvn.; Jens Christensen, Kbhvn.

10. *Ingvor Olsen Brogaard*. Svende: Jens Rasmussen, Jylland; Niels Rasmussen, Jylland; Hans Rasmussen, Jylland; Per Jensen, Kbhvn.; Christian Hendrichsen, Kbhvn.; Otto Hendrichsen, Kbhvn.; Bent Bentsen, Kbhvn.; Jörgen Zachariassen, Kbhvn.; Sven Olsen, Kbhvn.; Poul Erlandsen, Kbhvn.; Per Michelsen, Kbhvn.; Christopher Persen, Kbhvn.; Claus Hansen, Fyn.; Ole Sörensen, Sjælland; Jens Nielsen, Sjælland; Sivert Christensen, Sjælland; Per Hansen, Skaane; Ole Hansen, Skaane; Ole Jensen, Skaane; Jens Sörensen, Skaane; Siegfried Kiel, Tyskland; Conradt Dreisel, Tyskland; Christopher Dreisel, Tyskland; Hans Lorentz, Tyskland. — Dreng: Niels Stenersen, Kbhvn.; Per Mortensen, Kbhvn.; Ole Svendsen, Kbhvn.; Niels Persen, Kbhvn.; Johan Johansen, Kbhvn.

11. *Simon Sörensen*. Svende: Sören Sörensen, Sjælland; Anders Sörensen, Sjælland; Zacharias Sörensen, Sjælland. — Dreng: Michel Sörensen, Sjælland; Baltzer Baltersen, Sjælland; Nikolai Petersen, Kbhvn.

12. *Sören Hendriksen*. Svende: Jacob Gottfriedsen, Nötschau; Christen Krog, Nötschau; Anders Petersen, Kbhvn.; Christopher Hansen, Kbhvn.; Christian Jacobsen, Kbhvn.; Jens Lundt, Kbhvn.; Sören Pedersen, Falster; Johan Schultz, Tyskland; Jacob Reimer, Tyskland; Jacob Heber, Tyskland; Christian Kirchner, Tyskland. — Dreng: Johan Ephraim, Kbhvn.; Peter Christiansen, Jylland; Lars Larsen, Kbhvn.; Sören Rasmussen, Kbhvn.; Jörgen Pedersen, Kbhvn.; Niels Jensen, Jylland; Niels Busker, Skive; Lars Vinter Jylland.

13. *Jens Nielsen Roskilde*. Svende: Peder Nicolaisen, Kbhvn.; Sören Pedersen, Kbhvn.; Samuel Schuster, Sachsen; Christian Fich, Sjælland; Ole Pedersen, Kbhvn.; Hans Frederiksen, Kbhvn.; Daniel Hop, Kbhvn.; Anders Madsen, Jylland; Bertel Jensen, Kbhvn.; Jacob Svendsen, Kbhvn.; Poul Rasmussen, Kbhvn.; Villum Jensen, Kbhvn.; Johan For, Westphalen; Anders Crevig, Dresden; Johan Schlich, Dresden; Johan Schieffer, Magdeburg; Gottfried Pelz, Lüneburg; Nicolai Wunderlich, Sachsen; Johan Gutjahr, Merseburg; Carl Tesch og Morten Tesch Pommern. — Dreng: Peder Andersen, Kbhvn.; Anders Justesen, Jylland; Johan Petersen, Kbhvn.; Christian, Kbhvn.; Frederik Jespersen, Holbæk; Anders Jensen, Kbhvn.

14. *Christen Rask*. Svende: Niels Hansen, Kbhvn.; Niels Frandsen, Kbhvn.; Hans Hansen, Kbhvn.; Svend Olsen, Kbhvn.; Johan Christophersen, Kbhvn.; Johan Fich, Kbhvn.; Casper Liebe, Kbhvn.; Svend Andersen, Kbhvn.; Ephraim Walther, Dantzig; Johan Schneider, Dantzig; Christopher Schneider, Dantzig. — Dreng: Sören Nielsen, Kallundborg; Anders Jensen, Kbhvn.

15. *Abraham Stoy*. Svende: Joh. Friedr. Sigismund, Gosen; Johan Echert, Oschatz; Peter Keller, Hof; Johan Simon, Dresden; Gottfried Betsch, Dresden; Hans Georg Vogt og Christopher Vogt, Jesen; Greis, Leipzig; Hendrich Seidel, Leipzig; Johan Gottlieb, Preutzlau; Schuleris, Eisleben; Gottfried Richter, Görlitz; Hendrich Veicht, Hirschberg; David Schweitz, Oschatz; Christopher Keier, Bernburg; Johan Eiternich, Bernburg; Christian Kiöne, Forstedt; Christian Korvitz, Detlitz; Johan Wenerström, Göteborg; Christian Düring, Siltau; Johan Beltz, Siltau; Johan Vochner, Siltau; David Querner, Echelför; Johan Schubert, Colditz; Johan Kögel, Kalk; George Minden, Celle; Johan Haselbach, Eckersreit; Christian Mülsch, Breslau; Johan Weigelt, Breslau; Valentin Bringer, Würzburg. — Dreng: Ole Hansen, Sjælland; Jörgen Hansen, Kbhvn.; Peter Simonsen, Tønningen; Jens Andersen, Kallundborg.

16. *Johan Michael Nitzsche*. Svende: Sigismund Nitzsche, Sachsen; Gottfried Hochheim, Aldernau; Curt Hauschild, Aldernau; Jeremias Weber, Vogtland; Martin Klöber, Vogtland; Christopher Franch, Sachsen. — Dreng: Lars Petersen, Sjælland; Ole Petersen, Sjælland.

17. *Jörgen Olsen*. Svende: Bent Bentsen, Kbhvn.; Mathias Kastensen, Sjælland; Lars Hendriksen, Kbhvn.; Rasmus Frandsen, Kbhvn.; Johan Michel, Tyskland. — Dreng: Ludvig Kramer, Kbhvn.; Hans Jensen, Kbhvn.

18. *Jens Christensen*. Svende: Christian Jochumsen, Kbhvn.; Jon Berger, Sjælland; Gothard Nielsen, Sjælland; Kel Rasmussen, Roskilde; Gottfried Hecht, Tyskland; Johan Langkop, Tyskland; Johan Seller, Tyskland. — Dreng: Johan Pedersen, Sjælland; Jacob Jensen, Sjælland; Hans Nielsen, Sjælland.

19. *Christian Lindner*. Svende: Chr. Meinert, Sachsen; Andreas Chreytzig, Sachsen; Gottfried Bitner, Sachsen; Johan Gottfried, Sachsen; Hans Jürgen Albrig, Sachsen; Johan Adolf, Thüringen; Martin Schultz, Brandenburg; Hans Jürgen, Wien. — Dreng: Peter Sörensen, Sjælland; Friederich Wirgelus, Königsberg; Johan Gotfred Lindner, Kbhvn.; Jens Nielsen Burtig, Jylland.

20. *Niels Hansen*. Svende: Johan Plet, Hamburg; Hans Reier, Sachsen; Erik Nielsen, Kbhvn. — Dreng: Christopher Nielsen, Sjælland; Anders Hansen, Skaane; Anders Mortensen, Sjælland; Jens Olsen, Kbhvn.

21. *Peder Bruun*. Svende: Christian Fich, Kjøge; Jens Olsen, Roskilde; Christen Han-

sen, Skjelskør; Christopher Skanich, Sjælland; Anders Jensen, Kbhvn.; Per Jensen, Jylland; Rasmus Persen, Kbhvn.; Mathias Hansen, Kbhvn. — Drengene: Per Hansen, Kbhvn.; Hans Hansen, Kbhvn.; Per Larsen, Kbhvn.

22. *Sal. Mester Anders Sørensens Enke*. Svende: Jacob Penning, Tyskland; Niels Nielsen, Kbhvn.; Lars Vindeløv, Jylland; Christen Pedersen, Kbhvn.; Christian Ernst Carlsson, Holsten; Christen Jacobsen, Sjælland; Lars Olsen, Sjælland. — Drengene: Johan Johansen, Kbhvn.; Hans Hansen, Kbhvn.; Morten Hansen, Kbhvn.

23. *Martinus Jörgensen*. Ingen Folk.

24. *Peder Jacobsen*. Ingen Folk.

25. *Joseph Tuscanello*. Ingen Folk.

26. *Christen Jensen*. Ingen Folk.

Det kan herefter opgjøres, at af de 247 Svende vare 155 fra Danmark Norge eller Holsten, 82 fra Tyskland, 10 fra Sverige. Og hvad Drengene angaar, vare de endnu mere danske, kun 5 vare fra Norge, Sverige eller Tyskland.

Mere specielt kan Statistiken opstilles saaledes:

Svende.		Drengene.	
Fra Kjøbenhavn	70	Fra Kjøbenhavn	49
— Sjælland	46	— Sjælland	20
— Loll-Falster, Fyn m. m.	13	— Lolland og Fyn	2
— Jylland	22	— Jylland	11
— Holsten	3	— Holsten	1
— Norge	1	— Norge	1
— Sverige	9	— Sverige	2
— Tyskland	83	— Tyskland	2
	247		88

Af nok saa stor Interesse er det imidlertid at se Mesterne ordnede efter det Antal Svende, enhver af dem havde, med en tilføjet Dato for, naar hver enkelt af dem blev Mester. Heraf ses bl. A., at den Mester, der sidst i December 1730 beskjæftigede det største Antal Svende i Kjøbenhavn, var den helt unge Abraham Stoy, der dog som ovenfor (S. 132) nævnt allerede døde i 1734. Han maa forøvrigt have været tyskfødt, ti da han den 30. April 1729 bliver Mester, skriver han under sit Navn, ikke som de fleste andre »Muurmester«, men »Mauermeister«, og det er i saa Henseende ogsaa oplysende, at ingen af de 30 Svende, han beskjæftiger, ere danske, 29 ere fra Tyskland og 1 fra Göteborg. De tyske Svende ere i det Hele fordelte mellem nogle faa Mestere. Lindner og Nitzsche have lutter tyske Svende, henholdsvis 8 og 6, Jens Roskilde har 10 (af 21), Sören Hendriksen 6 (af 11),

Schiermer 3 (af 6) og Johan Eylitz 2 (af 4). Naar der endelig opføres fem Mestere, der ingen Folk have, hverken Svende eller Drengene, da viser dette en sørgelig Tilstand for de fire Første, men næppe for den Femtes Vedkommende, Christen Jensen; han var, da Ole Larsen indsendte sin Fortegnelse, just kommen saa vidt, at hans aflagte Mesterprøve var bleven godkjendt, men i Lavet var han endnu ikke bleven optagen, det blev han først den 4. Januar 1731.

KJØBENHAVNS MURERLAV, DECEMBER 1730

	Optagen	Svende	Drengene	Ialt
Abraham Stoy	⁸⁰ / ₄ 1729	30	4	35
Ingvar Olsen Brogaard	¹⁰ / ₆ 1721	24	5	30
Lars Erichsen	för 1708	22	7	30
Jens Nielsen Roskilde	²⁸ / ₄ 1728	21	6	28
Ole Larsen	¹⁰ / ₂ 1713	19	7	27
Sören Sörensen	¹⁹ / ₅ 1721	17	6	24
Børge Nielsen	⁷ / ₅ 1721	17	4	22
Gottfried Schuster	¹⁰ / ₁₁ 1717	15	8	24
Sören Hendriksen	¹⁵ / ₆ 1726	11	8	20
Christen Rask	⁸⁰ / ₄ 1729	11	2	14
Christian Lindner	⁸⁰ / ₄ 1729	8	4	13
Peder Bruun	⁹ / ₁ 1730	8	3	12
Jens Christensen	⁸⁰ / ₄ 1729	7	3	11
Anders Sörensens Enke	²⁸ / ₄ 1717	7	3	11
Johan Christopher Schiermer	²⁴ / ₈ 1716	6	5	12
Johan Michael Nitzsche	⁴ / ₄ 1730	6	2	9
Jörgen Olsen	⁸⁰ / ₄ 1729	5	2	8
Johan Eylitz	²⁷ / ₁₀ 1717	4	„	5
Niels Hansen	²⁸ / ₁₁ 1729	3	4	8
Simon Sörensen	²⁰ / ₄ 1723	3	3	7
Jens Persen	för 1708	3	2	6
Lorentz Olsen	⁸ / ₁₀ 1716	„	„	1
Joseph Tuscanello	⁸⁰ / ₄ 1729	„	„	1
Martinus Jörgensen (Lütken)	⁴ / ₄ 1730	„	„	1
Peder Jacobsen	⁴ / ₄ 1730	„	„	1
Christen Jensen	⁴ / ₁ 1731	„	„	1
		247	88	361

Lavets Medlemmer havde efter Artiklerne af 4. November 1682 § 1 Eneret til at udøve Murhaandværket i Kjøbenhavn. De havde fra Drengene tjent sig op til Svende, været Svende i mindst tre Aar, tjent et Aar som

Mestersvend, aflagt det befalede Mesterstykke, vundet deres Borgerskab og vare endelig blevne indskrevne i Lavet, ved hvilken Lejlighed de efter Frd. 23. December 1681 skulde betale 2 (eller 4) Lod Sølv til Lavshuset, 2 Lod Sølv til de Fattige, 2 Lod Sølv til Oldermænden og 1 Lod Sølv til Raadstueskriveren. Denne Forordning, der bl. A. gik stærkt imod Haandværksfolkernes »unyttige Omkostninger«, blev dog ikke fulgt. Ole Larsen gav i 1713 ved sin Indskrivning »til Laugens Inventarium, saasom mine Formænd haver givet til Laugens Ligklæde og Inventarium« 20 Rd., og det Samme gjorde Lorentz Olsen og J. C. Schiermer i 1716, Anders Sørensen, Johan Eylitz og Gotfr. Schuster i 1717, Børge Nielsen, Sören Sørensen og Ingvor Broegaard i 1721, Simon Sørensen i 1723 og Sören Hendrichsen i 1726. Summen er stadig den samme og væsentlig ogaa Adressen, under hvilken den gives; for Sören Hendrichsens Vedkommende lyder den »til Ligklædet, Laugshuset og Laugets Inventarium«. Lavet fulgte her sin Tradition, men det kunde det ikke med Hensyn til Lavets Eneret. Fra gammel Tid havde Oldermænden jaget enhver Bönhas eller Fusker, man fik Kundskab om, men der blev efterhaanden flere og flere, som tiltrods for Lavsartiklernes første Paragraf stod med Ret fra Kongen til at udøve Murervirksomhed i Kjøbenhavn, og som altsaa ikke kunde jages.

Allerede 1676 klager Lavet over »den store, ulidelige og overvoxende Indpas«, som »de Militariske« gjorde det (s. ovfr. S. 107). Men det opnaaede Intet ved sine Klager. De militære Haandværkere vedblev, og da den nordiske Krig sluttede 1720 ved Freden i Frederiksborg og de militære Rækker reduceredes, udstedte Oversekretæren i Krigskancelliet et Utal af de saakaldte Fribreve til afskedigede Militære, og saa maa det jo endnu erindres, at de Soldater, der laa i Garnison i Kjøbenhavn, havde Ret til »med egne Hænder« at arbejde, i hvilket Haandværk de vilde. Det følte i Lavene. Men udenfor Lavene var det anderledes. Dér kunde man juble herover, og Uviljen mod Lavene lod sig ikke uden Vidnesbyrd efter den kjøbenhavnske Pests Ophør.

Det gjaldt da om i Hast at faa mange Hænder i Gang, men Lavene, der stod med deres gamle Traditioner, arbejdede tungt og sindigt. Og saa udgik i 1713 en Række kongelige Skrivelser, der vise et alt Andet end venligt Sindelag mod disse Haandværkets Institutioner. Kjøbenhavn trænger til Haandværkere, hedder det, men det er dyrt at blive Medlem af Lavene.

Tilgangen stanses af »de excessive depenser, som i Omkostninger, Tractementer og deslige ulovlige exactioner skal bestaa«. Der maa altsaa være blevet betalt en Del udover det Regulære, ogsaa blandt Murerne vel, og det paalægges Politi- og Kommercekollegiet at regulere og moderere Udgifterne, saaledes at de kunde blive taalelige. Samtidig udtales det desuden, at der ved hvert Lav bör være een eller to Frimestere (s. ovfr. S. 115), og ved disse Frimestere maa der sikkert forstaas af Kongen gjennem Kancelliet udnævnte Mestere, helt forskjellige fra de med Oversekretærens Fribreve forsynede aftakkede Militære. Og saa paalægges det endnu Politi- og Kommercekollegiet sammen med Kjøbenhavns Magistrat at gaa videre med de alt tidligere (1703 og 1707) paabudte Undersøgelser angaaende det Hensigtsmæssige i muligvis helt at hæve samtlige Lav.¹

Hvad der saaledes kom frem af Lavsuvilje efter Pesten, kom ogsaa frem efter Branden i 1728. Vi behøve i saa Henseende kun at gaa til Greve Reventlows Forestillinger til Kongen. Efter i fulde Skaaler at have udøst sin Vrede over de skadelige Lav opfordrer han Frederik IV. til endelig at hæve dem. Og nu som den Gang gjøres der Skridt til at faa Lavsudgifterne modererede. I April 1729 paalægger Kongen Kjøbenhavns Magistrat at gjøre Anstalt til, at Omkostningerne ved at komme i et Lav istedenfor at være 100 à 200 Rd. og vel mere, ej herefter kunde komme til at overstige 50 Rdr.; Mestersvendear, kostbare Mesterprøver, Drik og Sværmeri skulde afskaffes.²

Man kunde tro at finde et Resultat af det Tryk, der herved lagdes paa Lavene, naar man ser, hvad de Murmestere ydede, der bleve optagne i Lavet paa denne Tid. I April 1728 betalte Jens Roskilde 26 Rd., og det gjorde den 30. April 1729 Christen Rask ogsaa, endda med Tillæg af 1 Rd. til de Fattige, men samme Dag gav Abraham Stoy, Christian Lindner, Jörgen Olsen og Joseph Tuscanello hver kun 12 Rd. med Tillæg af 1 Rd. til de Fattige samt Jens Christensen endda kun 3 Rd. Det tör dog næppe opfattes saaledes, ti medens Jens Roskilde og Christen Rask blive Mestere paa ordinær Maade efter at have staaet deres Mesteraar og aflagt Mesterprøve, er dette ikke Tilfældet med de andre. Overfor deres ringere Indskrivningspenge staar det Faktum, at de desuden maa betale til Lavet for at blive fritagne for baade Mesteraar og Mesterprøve, Abraham Stoy 80 Rd., Christian Lindner og Jörgen Olsen hver 100 Rd. og Joseph Tuscanello

50 Rd., alle med Tillæg hver af 1 Rd. til de Fattige. Naar den Sidste slipper med 50 Rd., er det, fordi han kan møde med en kongelig Skrivelse om, at han skal indtages i Lavet uden Mestersvendenaar og Mesterstykke mod at betale just den nævnte Sum.¹ Naar det yderligere hedder i Skrivelsen, at han skal være befriet for alle andre Omkostninger, hjalp det ham imidlertid ikke. Trods hans Protest maatte han lige som de andre indgaa paa endnu at betale 12 Rd. »for Ligklæde, Laugshus og Tilsigelse« og 1 Rd. til de Fattige. Det har ogsaa sin Interesse at dvæle ved Jens Christensen, den Sidste, der blev Mester den 30. April 1729. Han maa have været i smaa Omstændigheder, ti ved som yngst Mester at overtage selv at tilsige Lavet fik han sine Indskrivningspenge nedbragt til 3 Rd., men desuagtet maatte han for at blive fri for Mestersvendenaar og Mesterstykke betale 100 Rd.

Murerlavet stod stadig uforknyt. Da Niels Hansen blev Mester den 28. November 1729, maatte han betale 24 Rd. for Lavshus, Ligklæde og Tilsigelse, 1 Rd. til de Fattige samt 80 Rd. for Fritagelse for Mestersvendenaar og Mesterstykke. Men Kongemagten var heller ikke saa afgjort fjendtligsindet, som man kunde tro. Noget over en Maaned efter Reskriptet til Magistraten om væsentlig at facilitere Adgangen til Lavene udgaar der et andet kongeligt Reskript, der synes lige saa lavsvenligt, som det første syntes lavsfjendtligt. Under 13. Maj 1729 reskriberer Kongen til Oversekretæren i Krigskancelliet, at han ikke fremtidig maatte udstede noget saakaldet »Friedsbrev«, d. v. s. noget Brev, hvorved en afskediget Militær fik Ret til at ernære sig ved et Haandværk.² Motivet var Hensyn til Kjøbenhavns Haandværkeres slette Tilstand, som dog ikke synes at være bleven væsentlig forbedret herved, ti for sit eget Vedkommende ophørte Kongen ikke med at udstede Fribreve. Under 10. Marts 1730 gav han den tidligere Underofficer i Garden H. M. Schleicher, der angav i sin Ungdom at have lært Muresterhaandværket, Ret til at ernære sig som Murerfrimester i Kjøbenhavn.³ Haandværkernes slette Tilstand vedblev. Ja der indkom et Andragende herom fra Magistraten, der støttedes af Dronningen — hun indlagde »sin højmildeste Intercession og Forbön« — og saa blev der i Januar 1731 nedsat en Kommission, der skulde undersøge, hvorledes Lavene i Kjøbenhavn kunde befris for det Indpas, der tilføjedes dem bl. A. af Frimesterne, dog saaledes at de Fattige ikke bleve betagne Lejlighed til at ernære sig ved egne Hænder.⁴

Det var ingen let Opgave, denne Kommission fik, ti det vrirmede med

uregelmæssige Haandværkere, saaledes som det kan ses af en Skrivelse, som Murerlavets Oldemand Ole Larsen under 29. Januar 1731 tilsendte Kommissionen. Overfor Lavets 26 Mestere kan han opstille 12 Frimestere, og her til kom endnu de mange Fuskere fra Provinserne, som vare indkomne til Kjøbenhavn efter Branden i 1728, og saa de »utallige« Soldater ved Regimenterne, af hvilke 2 à 3 slog sig sammen med nogle Pligtskarle og saa overtog Opførelsen af hele Bygninger. Lavet var ved at ruineres, skriver han, og han ønsker derfor, at det maa blive forbudt Fuskere og Soldater at paa tage sig Murarbejde i Kompagni. De burde ene henvises til at arbejde hos Mesterne for Dagløn, og ingen Entreprenør burde heller have Ret til at betjene sig af Andre end virkelige Mestere; gennemførtes det, saa kunde de Mestere, der nu maatte arbejde som Svende, igjen komme til at holde Folk, og Mesterne i det Hele stige i Anseelse. Nu var det saaledes, at Svendene gjorde, hvad de vilde, og ikke agtede en Mester det allerringeste.¹

I senere Skrivelser gjentager Ole Larsen Murerlavets Klager. Mesterne, siger han, kunne ikke nyde det tørre Brød, hvis de ikke faa Hjælp mod Fuskernes og Frimesternes. Kommissionen tog da ogsaa Hensyn hertil. I Juli 1731 synes den at have afgivet en Betænkning, der er for Lavenes Bevarelse og bl. A. anbefaler at ophæve den Frihed, der efter Kjøbenhavns Brand var given en Række Haandværkere til frit at kunne arbejde i Byen uden Hensyn til de paagjældende Lav; Murerlavet, siges der, var nu i Stand til at bestride Byens Murarbejde. Man skulde herefter have ventet en nogenlunde hurtig Afgjørelse. En saadan lod dog vente paa sig, endog aarevis, men derfor blev Kommissionens Arbejde dog ikke virkningsløst, saaledes som det kan ses af nogle militære Bestemmelser. I Frd. 29. December 1732 hedder det angaaende afskedigede Militæres Ret til at ernære sig »ved egne Hænder«, at det kun kan ske »uden Svende eller Dreng« at holde« og »uden sig med Andre at associere«; Reskriptet af 11. Januar 1737 henviser de indkvarterede Militære til at arbejde hos de paagjældende Fags Mestere, de maa ikke arbejde for nogen Borger eller Indbygger eller for Nogen udenfor Regimentet; og Patentet af 24. Januar 1738 slaar endelig fast, at det først er efter fjorten Aars Tjeneste, at en Militær ved sin Afskedigelse kan faa Ret til at arbejde med egne Hænder. Saa først kom der en Afslutning paa de af Kommissionen fra 1731 fremsatte Forslag. De kjøbenhavnske Lavs mange Klager bleve endeligt besvarede i en kongelig Resolution af 28. April 1739, der dog ikke var syn-

derlig imødekommende.¹ Den hævede de Friheder, som i 1729 vare givne udenbys Haandværksmestere, der vilde arbejde paa Byens Gjenopførelse, men den gav intet Tilsagn om, at der fremtidig ikke skulde blive udnævnt Frimestere, og med Hensyn til de Militære henviste den særlig til Reskriptet af 11. Januar 1737, der mentes at være saaledes, »at den af Lavene førende Klage til største Delen vil bortfalde«!

Det gjorde den imidlertid ikke. For sit Vedkommende søgte Murerlavet atter og atter om, at den, der benyttede en Fusker til Murarbejde, maatte blive straffet med samme Bøde, som Fuskeren selv, og endelig i 1746 opnaaede det, hvad det i Aaringer havde søgt om.² Hele Situationen belyses klart derved, at Kjøbenhavns 32 Mænd i 1747 indgik med et omfattende Forslag »til Borgerstandens Fremtarv og Velstands Befordring«. Selvfølgelig gik det ud paa, at Frimesterne burde afskaffes ligesom den Ret, Soldater og Holmens Folk havde til at drive Haandværk, samt den Ret, der gaves de fra Krigstjeneste Afskedigede. Det maa have været Forhold, som trods de ovenfor nævnte nyere Bestemmelser stadig tyngede i endog høj Grad. Men ingen af Ønskerne kunde imødekommes. Den Ret, afskedigede Militære fik, var det eneste Middel, hedder det, hvorved Hvervingen nogenledes kunde holdes vedlige, og med Hensyn til Frimesterne var der ikke noget videre Lovende i den saa lydende kongelige Udtalelse: »Vi ville lade os være i allernaadigst Erindring, at de saakaldede Frimesteres Tal Tid efter anden, ligesom de allerede Privilegerede afgaa, kan vorde formindsket«.³

Der blev stadig udnævnt Frimestere. Da en gammel Soldat Peter Faber, der havde tjent i 25 Aar, 1754 kom til Helsingør for at ernære sig af Murhaandværket, og Mesterne dér gjorde Vanskeligheder, fik han Bevilling som Frimester, og Bevillingen lød endda paa, at da hans Profession ej kunde udøves af en Enkelt, maatte han have Ret til at bruge de fornødne Haandlangere, dog kun til gammelt Arbejde. Mærkes kan det videre, at den tyskfødte Mursvend Johannes Kirchner, der havde giftet sig, i 1758 fik Ret til at ernære sig som Frimester, og at den gamle Mursvend Andreas Nielsen, der var for fattig til at komme i Lavet, i 1759 fik den samme Ret.⁴ Og nu vidstes det dog paa en Prik, hvad det kostede at komme i Lavet. En Plakat af 3 Marts 1756 havde slaaet det fast i alle Detaljer. For en Drengs Indskrivning skulde der betales 4 Rd ligesom for hans Udskrivning; for sin Indskrivning til Mestersvendeaaret skulde en Svend betale 1 Rd. og det

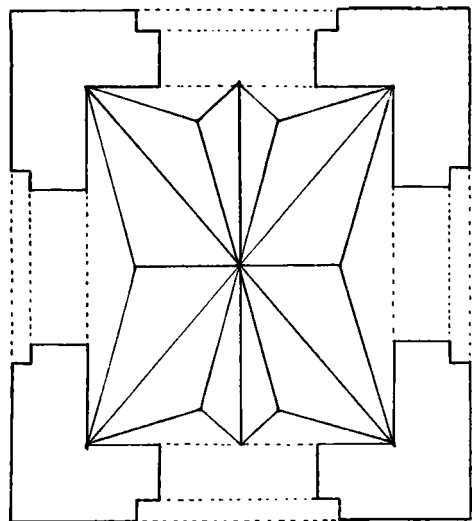
Samme naar han efter Aarets Forløb udskreves; Værelset, han skulde tegne sit Mesterstykke i, skulde betales med 5 Rd. ugentlig, og den nye Mester skulde endelig erlægge 12 Rd. til Lavskassen, 2 Rd. til Ligklædet, 2 Rd. til Oldermænden, 1 Rd. til Lavets Fattige; 2 Rd. til Lavets Skriver; 4 Rd. til Lavsbudet, der befriede den yngste Mester fra at tilsige; 1 Rd. til Politibetjentene, der paasaa, at der intet Traktement fandt Sted, og 2 Rd. til Stadsbygmesteren.¹

Dette Reglement stod imidlertid ikke længe. Det blev fundet for dyrt, i 1762 blev det afløst af et langt billigere. Og det var ikke alene paa dette Punkt, men paa en Række andre, at Regeringens Syn paa Lavene nu blev strengere end i lang Tid. Sagen var, at Generalprokurør Henrik Stampe i Anledning af et Andragende fra Urtekræmmerlavet havde faaet Lejlighed til at afgive en imod alt Lavsvæsen fulminant Betænkning af 8. September 1760, og i den hedder det eksempelvis om Frimesterbevillingerne, at ved dem »indskrænkes de Laugene forundte skadelige Monopolier, saa at Følgerne deraf blive noget mindre skadelige«. Ganske i denne Aand udgik derefter under 10. April 1761 et kongeligt Reskript,² og nu blev det en sand Frimestertid, hvad ogsaa Murerne fik at fornemme. Mærkes kan det saaledes, at der i 1761 udnævntes fire Murer-Frimestere med Ret til at holde en Svend eller en Haandlanger og i 1762 endog fem, af hvilke den ene endda fik Lov til at holde en Dreng foruden en Haandlanger.³ Reskriptet af 1761 virkede i det Hele paa mange Maader. Det er saaledes i Henhold til det, at Kjøbenhavns Magistrat havde Lavenes Oldermænd for sig for at overveje en Nedsættelse af de i Plakaten af 3. Marts 1756 fastsatte Omkostninger. Resultatet heraf blev et kongeligt Reskript af 27. August 1762,⁴ der for Murerne Vedkommende udså Udgifterne til Udskrivning efter at have staaet Mestersvendeaaret samt Udgiften til Lavets Skriver og Lavets Bud og i høj Grad nedsatte nogle af de andre Udgifter; Lejen af Værelset til Tegning af Mesterstykket sattes saaledes til kun 4 Rd. ugentlig (föer 5 Rd.), Afgiften til Lavskassen blev kun 2 Rd. (föer 12 Rd.) og til Oldermænden kun 1 Rd. (föer 2 Rd.). Hvad den unge Mester havde at betale, naar Mesterstykket var godkjendt, blev herefter Alt i Alt 9. Rd. imod tidligere 26 Rd.

Mærkeligt er det imidlertid at se, hvor lidt Afgifterne hos Murerne erlagdes efter disse Bestemmelser. I 1751 betale Hans Uttenthal og Anders Christensen »lige som deres Formænd« for Lavshus, Ligklæde og Tilsigelse 22 Rd., hvad Johan Giisner ogsaa gjör i 1753, medens Niels Hansen Møller

i 1760 betaler 17 Rd. til Lavets Inventarium og 5 Rd. som en »godvillig« Gave til Lavets Fattige. Beløbet bliver altsaa ogsaa her 22 Rd., men den egentlige Afgift synes dog herefter at være 17 Rd., og dette Beløb er ogsaa, hvad der betales af Georg David Anton i 1750, af Johan Michael Bürckner i

1755, af Erasmus Frederik Platz i 1756 samt af Samuel Zimmermann og Carl Jennerich i 1757; det specificeres saaledes: 12 Rd. til Lavets Inventarium, 1 Rd. til Lavets Fattige og 4 Rd. for Tilsi-gelse. Men Undtagelser fandt Sted. Den 23. Juli 1759 lo-vede Magnus Zimmerberg som alle Andre, der bleve optagne i Lavet, at holde sig de kongelige allernaadigste Lavsartikler og andre kongelige Anordninger efterrettelig og betalte saa, helt imod dem, til Lavets Inventarium og dets Fattige »godvillig« 57 Rd.

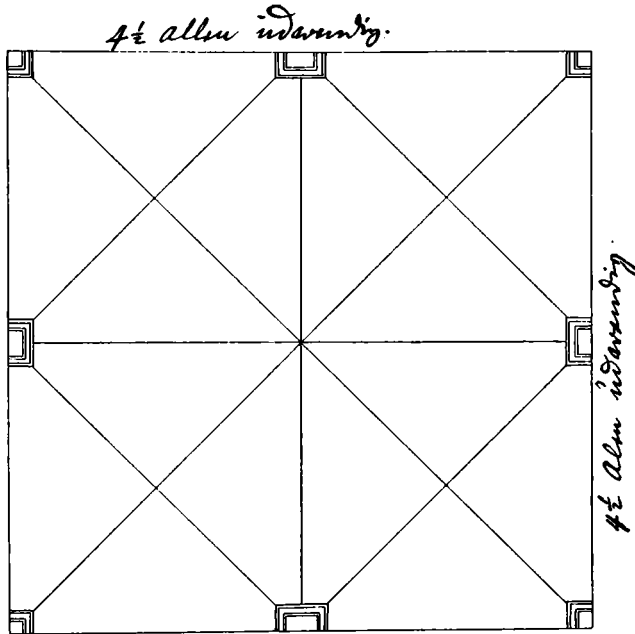
*Planen er examineret og
approberet d. 17 Aprilis
1715
J. C. Møller*

63. Gewelft at opmure til Mestersykket 1715.

1762 synes derimod strax at have haft Indflydelse. Christen Nielsen, Hans Hendrik Wendorff og Joh. Bernh. Schottmann erlagde i 1763 hver for sig »til Laugets Inventarium« kun 5 Rd., men Beløbet voxer snart til 13 Rd. Det betaler i alt Fald Frantz Grønnegaard, Johannes Svendsen og Frederik Blom i 1763, ligesom Ole Bomholt i 1768, og for Muremestere, der optages efter kongelig Bevilling, synes der at have været en fast Taxt paa 25 Rd., den Sum erlægger Georg Casper Møller i 1765, Johan Christoph Sabintzky

Hvad der ligger her bagved, kan næppe oplyses. Men sikkert er det, at Plakaten af 1756 ikke blev fulgt i Murerlavet. Bestemmelsen af

og Jochum Høstmarck i 1766 og Peter Andreasen Kirkerup i 1768. Og saa vare disse i Indskrivningsprotokollen nævnte Summer endda ikke det Hele. Lavets almindelige Regnskabsbog viser, at flere af de Nævnte desuden have

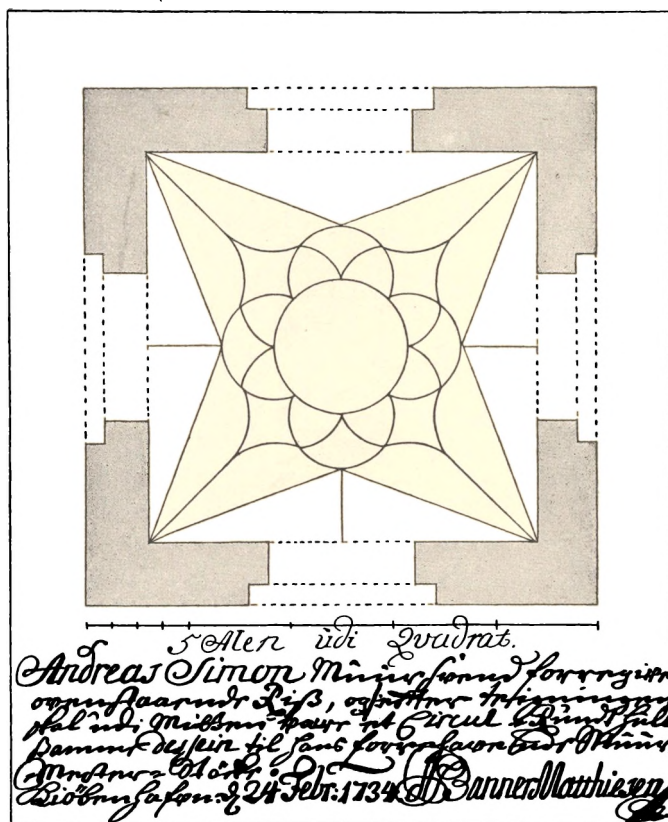

*Jattfærdig Defjter Meier Mester Sønnd,
 forre giftet og saamde alif
 ic / is forre saamde Mester Sønnd.
 Copenhagen d 8 Novembes
 Anno 1717 - P. J. Pilles*

64. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1717.

betalt en Sum til Lavets Fattige og en Sum for at have benyttet Dele af et tidligere udført, endnu staaende Mesterstykke f. Ex. et Stykke Mur eller nogle Piller. Johannes Svendsen, der efter Indskrivningsbogen erlagde 13 Rd. betalte endnu 12 Rd. til de Fattige og 6 Rd. for Pillerne. Han kom

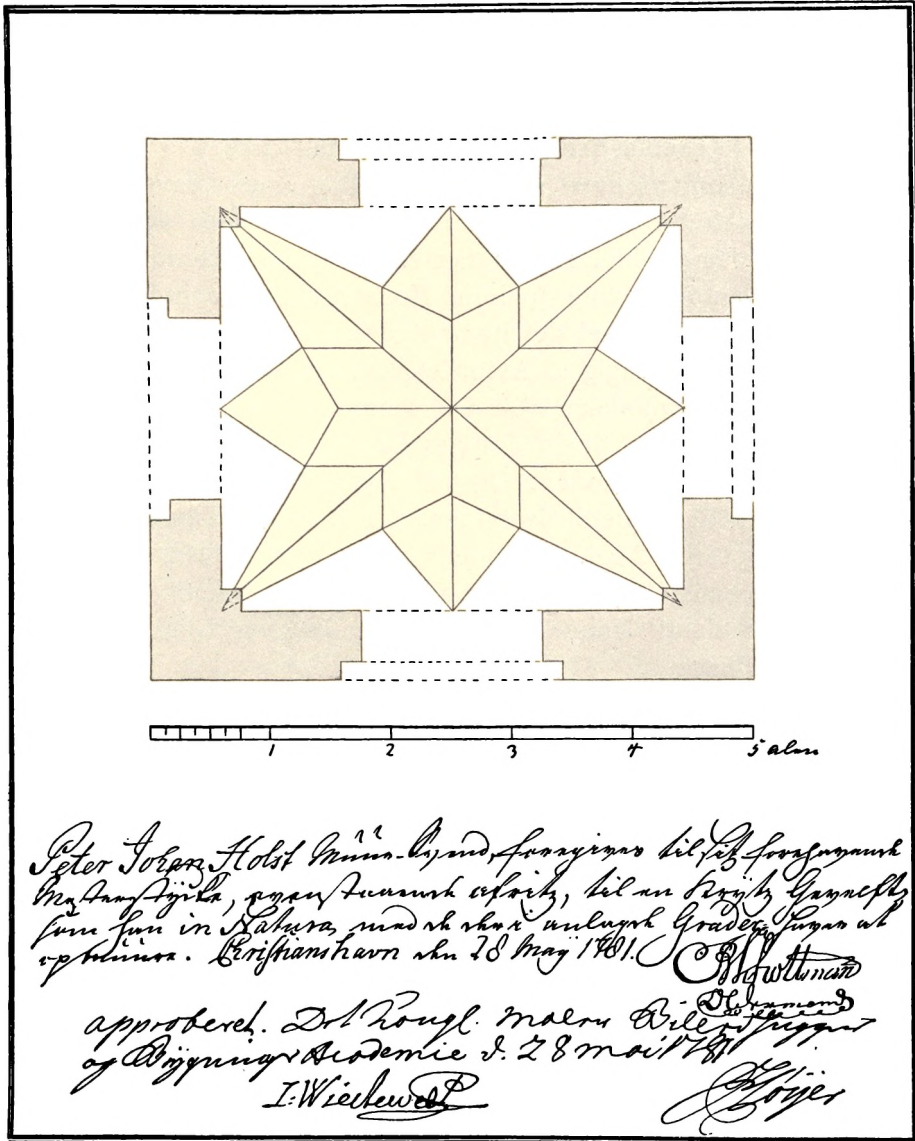
altsaa paa 31 Rd., og Jochum Høstmarck kom endnu højere op. Foruden de ovenfor nævnte 25 Rd. maatte han endnu betale 10 Rd. for Stedet hos Mester Platz, hvor han arbejdede paa sit Mesterstykke, 6 Rd. for Grunden hvor Gewelften stod, og 3 Rd. som Doucør til Lavsskriveren; det blev i Alt 48 Rd., men Jochum Høstmarck indtog ogsaa en særlig Stilling.

65. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1734.

peske Uvejr bragte betydelige Forandringer. Plakaten af 1. September 1762 afskaffede Mestersvendeaaret for alle Fag undtagen for Guldsmedene og Rebslagerne, og med Hensyn til Mesterstykkerne hedder det i Reskriptet af 10. April 1761, at Magistraten skal være berettiget til at dispensere en Svend fra at forfærdige Mesterstykke, naar den ved et af ham forfærdiget Arbejde eller ved troværdige Mesters Vidnesbyrd er bleven forvisset om hans Ha-

Efter Lavsartiklerne af 1682 skal den, der vil være Mester, have tjent et Aar som Mestersvend og derefter have gjort en Mesterprøve. Han skal gjøre en vel proportioneret Bygningsafritzing (d. e. Tegning) med tilhørende Overslag og en »fornøjelig« Underretning om, at han forstaar Materialerne forsvarlig at berede, og saa skal han yderligere vise, at han forstaar at afritze (d. e. tegne) og mure en Hvælving. Ganske saaledes hedder det i de nye Artikler af 1742 ligesom i Plakaten af 1756, men det Stam-

66. Gewelft at opmure til Mesterstykke 1781.

bilitet, og saa skulde Magistraten desuden paase, at der ikke blev anvendt større Bekostning eller mere Tid paa Mesterstykkets Forfærdigelse end absolut

fornødent. Hele den Nimbus, der fra gammel Tid laa over Mesterstykket, blev ligesom blæst bort. Endnu i 1758 var den i Hessen-Cassel fødte Mursvend Johannes Kirchner bleven Frimester med Forpligtelse til, naar hans Evne tillod det, at indtræde i Lavet,¹ d. v. s. gjøre regelmæssigt Mesterstykke, men ved de senere skabte Frimestere tænkte man ikke paa noget Saadant, og saa blev der, som vi have set, ved Bevilling sendt Lavet Mestere, der stod uden noget Mesterstykke,² men hvis Optagelse, som der staar i Indskrivningsbogen, Lavet ikke kunde negte. Et typisk Exempel i saa Henseende er den ovenfor nævnte Jochum Høstmarck. Men inden vi gaa over til nærmere at se dette, skal det her antydes, at Lavet sikkert paa mange Maader har følt sig afhængig af Avtoriteterne. Da Joh. Chr. Conradi i Juli 1762 paa Raadstuen blev antagen som Oldermænd, erlagde han 2 Rd. til Raadstueskriveren, 4 Mk. 4 Sk. til de Fattiges Bøsse, 2 Rd. 12 Sk. til Raadstuetjenerne og 3 Mk. til Fejekonen. Og ved Nyaar 1763 gav Lavet 10 Rd. til Fuldmægtigen paa Raadstue-Skriverstuen, 2 Rd. til Raadstuetjenerne, 6 Rd. til Brandkasse-Kontoret, 2 Rd. til Budene sammesteds, 2 Rd. 12 Sk. til Politimesterens Fuldmægtig, 2 Rd. til Politiajudanten, 1 Rd. til Politibetjentene og 1 Rd. 2 Mk. 8 Sk. til Underfogdens Mænd. Det var Udgifter, som regelmæssigt vendte tilbage.

Allerede i 1761 søgte Høstmarck om at blive Frimester, men da Lavet oplyste, at han aldrig havde bekymret sig stort om Professionen og for Urolighed havde været dømt til Kastellet, opnaaede han ikke, hvad han søgte. To Aar efter kom han imidlertid igjen, og skjøndt Lavet ogsaa denne Gang alt Andet end anbefalede ham, fik han dog under 27. Januar 1764 kongelig Bevilling til at ernære sig som Frimester i Kjøbenhavn med Ret til at have en Haandlanger.³ Han vilde imidlertid være Medlem af Lavet, og samme Aar han var bleven Frimester, indlod han sig derfor paa at gjøre Mesterstykke. Den 10. Juli 1764 var Stadsbygmester Banner-Matthiesen, Oldermænd Niels Hansen Møller og nogle Mestere samlede for at bedømme hans Arbejde, men Dommen faldt ikke godt ud. De kjendte for Ret, at saavel Tegningen som den opførte Gewelft for Slethed ikke kunde antages. Høstmarck var imidlertid ufortrøden. I September meldte han sig paany, men Lavet fraraadede ham at gjøre en ny Prøve. »Siden man kjendte hans store Svagheit i de fornødne Videnskaber, nemlig at han ikke kunde tegne, regne, skrive eller læse, og i Gewelften havde vist, at han kuns maadelig kunde

mure«, gjorde han bedst i at spare sin Tid og sine Penge, til han var bleven habilere i de nævnte Poster. Desuagtet fik han dog i November s. A. Lov til at gjøre Prøve igjen, men da denne den 14. Januar 1765 atter naaede frem til Bedømmelse, blev Dommen ganske som för. Nu vilde Høstmarck ikke gjøre flere Prøver; men nu indgav han en Ansøgning til Kongen om at maatte blive Mester i Murerlavet uden Mesterstykke, og den 17. September 1766 mødte han frem med den i saa Henseende fornødne Bevilling,¹ hvorefter Lavet »ikke kunde negte« hans Optagelse. Lavet adlød den kongelige Befaling, men glad ved den har det sikkert ikke været, ti større Haan overfor Mesterstykkets Betydning kunde ikke godt tænkes.

Et andet i denne Retning oplysende Exempel forefaldt i 1770. Mursvenden Jochum Frederik Schmidt mødte for Lavet med en Ordre fra Magistraten om, at han skulde optages som Mester mod som Mesterprøve blot at tegne en »Gewelft« i Profil. Da han med denne Tegning i Haanden androg om at blive indskreven, lod imidlertid Oldermænden Michael Bälckow tilføre Protokollen, at Tegningen ej for et Mesterstykke kunde antages og derfor blev kasseret, men at Lavet alligevel efter Magistratens senere Ordre, der henviste til Reskriptet af 10 April 1761, optog ham som Mester samt meddelte, at han i Indskrivning havde at betale 25 Rd. Men denne Tilførsel var ikke efter Schmidts Hoved. Han stævnedes Oldermænden for Politiretten, og ved dennes Dom af 13 Oktober 1770 blev Tilførslen om Tegningen kjendt uefterrettelig, de 25 Rd. bleve nedsatte til 17. Rd. og Oldermænden idømtes Sagens Omkostninger med 2 Rd. 4 Mk. 12 Sk. En Afskrift af Dommen maatte Lavet indhefte i Protokollen.

Men Tiderne forandrede sig. Da der var gaaet nogle Aar, blev der ikke udnævnt nær saa mange Frimestere eller saa kaldte Papirmestere. Mesterstykket fik igjen Betydning. Det under Struensee udfærdigede Reglement for Kunstakademiet — det er af 21. Juni 1771 — paabød bl. A., at »alle, som paa Professioner og Haandværker, hvortil behøves Tegning, sig udi Vores kongelige Residents-Stad Kjøbenhavn som Mestere ville nedsætte, skal forelægge Akademiet Ridset af deres Mesterstykke og endelig Mesterstykket selv til Approbation«. Til disse Haandværk hørte Murerne, og de fik at fornemme, at Akademiet var ivrigt. Det var ikke just opbygget over de Tegninger, der indleveredes fra de vordende Mestere, og den 25. Januar 1773 vedtog det efter Harsdorffs Forslag en Skrivelse til Kjøbenhavns Murerlav om at lade

Lavets Dreng og Svende flittigt besøge Akademiet, for at de kunde lære de fornødne Principer med Hensyn til deres Tegninger og Gewelfter; som Forholdene nu vare, fik Lavet en Hoben Mestere, der ikke aleneste vare skadelige for dem selv, men for det Almindelige. Om denne Opfordring har haft nogen Virkning, maa staa hen, men sikkert er det, at Lavet har haft en Fornemmelse af, at Alt ikke var, som det skulde være. Under 3. April 1776 tilskrev Lavet Akademiet om dets Medvirksomhed til, at ingen Mursvend maatte blive Mester, før han havde været Svend i mindst fire Aar og i den Tid om Vinteren havde frekventeret Akademiet samt forestaaet en eller flere Bygninger som Mestersvend eller Polerer. Herpaa svarede imidlertid Akademiet kun, at der i fire Aar kunde læres tilstrækkelig Tegning, men at det forøvrigt ikke kunde have med Sagen at gjøre. Lavets Ønske om paa en Maade at faa Mestersvendeaaret tilbage faldt til Jorden.¹

Men fordi Akademiet ikke vilde tage Affære her, vidste det godt at staa paa sin Ret. Lavet fik langtfra altid sin Vilje. I 1772 vexles der en Række Skrivelser mellem Lavet og Akademiet om Mursvend Christian Truelsen Dams Mesterstykke, i 1776 om Andreas Nielsen Becks, i 1777 om Carl Christian Martens' o. s. v. og endelig i 1787 om Stenhuggersvenden Johannes Kruuses. Akademiet vedtog den Sidstes Tegninger, som Lavet derpaa desuagtet kasserede, men det tog Akademiet ilde op. Det tilskrev Lavet, at det uførtøvet havde at lade Svenden begynde paa sit Mesterstykke, og da Lavet desuagtet blev ved Sit, tilskrev det Magistraten om som Lavets Øvrighed at bringe det til at adlyde Akademiet, og det skete. Muligvis har Johannes Kruuse, der var Medaljist fra Akademiet, ikke været Lavet haandværksmæssig nok. Den 29. Maj 1786 var Arkitekt Anton Wilcken, der havde den store Guldmedalje, bleven indskreven i Lavet uden nogen Prøve, hvad han som Indehaver af den nævnte Medalje havde Ret til.

Der skal her gjøres opmærksom paa de i Fig. 63—66 viste Tegninger til nogle »Gewelfter« d. v. s. Hvælvinger, som fordredes optegnede og murede af den vedkommende Mesteraspirant. Som det af Underskrifterne paa Tegningerne vil ses, bestemtes Opgaven gennemgaaende af Stadsbygmesteren; her læses baade Ernst's, Hillers og Banner-Matthiesens Navne. Hvad Prøvens anden Bestanddel angaar, en Bygningstegning med tilhørende Overlag, kan der eksempelvis nævnes fra 1774 baade en adelig Gaard, en Bryggergaard og en Grosserergaard, fra 1784 et Apotek, fra 1786 en Klædefabrik

og et Sukkerraffinaderi og fra 1792 en Hjørnegaard med et komplet Farveri, altsaa i og for sig store og svære Opgaver. Men de bleve vel løste helt skabelonmæssigt. Ingen af dem synes opbevarede, saaledes at de kunne gjængives her. Efter Banner-Matthiesens Død (1771) var G. E. Rosenberg († 1788) bleven Stadsbygmester, og efter ham kom P. Meyn († 1808).

Som ovenfor nævnt hørte Stenhuggerne til Murerlavet; de havde hørt til det fra 1734 ligesom Gibserne fra 1750, men herom og om deres Forhold til Murerne skulle vi høre i et senere Kapitel. Her skal endnu kun nævnes, hvad nogle Murmestere fra denne Tid betalte ved deres Indskrivning i Lavet. Den ovennævnte Carl Christian Martens betalte i 1777 12 Rd. til Lavskassen, 2 Rd. til Ligklædet og 40 Rd. til de Fattige eller i Alt 54 Rd., ja Peter Johan Holst i 1781 endda 74 Rd., idet han gav 60 Rd. til de Fattige. Det Normale paa denne Tid og Aarhundredet ud var 12 Rd. til Lavskassen eller Lavets Inventarium og 2 Rd. til Ligklædet i Forbindelse med en stærkt svingende Gave til de Fattige, som oftest 10 Rd., men der er Tilfælde hvor den er baade 20, 30, 40, 50 og 60 Rd. Kun en ganske Enkelt blev staaende ved de 14 Rd. uden noget Tillæg, nemlig Stukkatøren eller Gibseren Hans Christian Ondrup i 1787.

Der er ingen Tvivl om, at i alt Fald en Del af de kjøbenhavnske Murmestere paa denne Tid sad langt bedre i det end nogensinde før. 1774 fik Lavet som Gave efter den afdøde Murmester Sören Pedersen en Obligation paa 1000 Rd. Pengene stod i et Hus i Peter Madsens Gang, Renterne skulde komme fattige Svendes Enker tilgode. Hvor daarligt det var efter Branden i 1728, have vi hørt ovenfor, og Svendene, der paa den Tid synes at have haft det bedre end Mesterne, bleve ogsaa naaede af de trange Tider. Mursvendenes Formand Hans Børge Walter klagede i 1743 sammen med Tømmersvendenes Formand over, at der Intet var at tjene ved deres Professioner; de søgte derfor om, at de Svende, der virkelig stod under Brandordningen, trods Frd. 3. December 1742 fremdeles maatte have Ret til at udskjænke Øl og Brændevin, naar de vandt Borgerskab paa Øltapperi¹. Det synes imidlertid, som om Udviklingen i Murerlavet stadig er gaaet i Retning af Stordrift for nogle af Lavsmedlemmerne, medens de andre kun have haft ringe Virksomhed. Det kan muligvis allerede ses, naar Oldermændene Christen Jensen i 1748 udtaler, at Murerlavet har mange fattige Mestere, der ikke altid kunne yde Lavet, hvad de skulle, hvorfor han ansøger om, og

af Magistraten under 17. Juni s. A. faar Ret til, at det i Murerlavet maa blive ordnet ligesom i Tømmerlavet, at den Betaling, Mesterne faa for udførte Vurderinger, ikke helt bliver privat Fordel, men skal tilfalde Lavet, i hvilken Anledning der blev indrettet en særlig Protokol over Vurderingerne. Men aldeles klar Besked faa vi, naar det i 1762 gjælder et Laan til Kongen i Anledning af Krigen, der truede fra Rusland. Ved den Lejlighed udlaante de enkelte Mestere, som følger:

		Overført	1100 Rd.
Joh. Chr. Conradi, Oldemand	220 Rd.	Christen Jensen, mødte ikke	—
Erasmus Frederik Platz	200 -	Johannes Giisner, mødte ikke	—
Sören Pedersen	200 -	Giulio Guione, mødte ikke	—
Hans Johansen Uttendahl	100 -	Sören Poulsen, ny i Lavet, fattig	—
Philip de Lange	100 -	Hendrik Brandemann, uformuende	—
Madam Sihm	100 -	Carl Ulrik Jennerich, uform.	—
Johan Baptist Fossati	100 -	Jacob Fortling, uform.	—
Johan Peter Pfeiffer	50 -	Jens Christensen, uform. gammel	—
Michael Bälckow	10 -	Jacob Gotfr. Klein, underst. af Lavet	—
Magnus Zimmerberg	10 -	Michael Kruses Enke, underst. af Lavet	—
Niels Hansen Møller	10 -	Sören Hendrichsens Enke vil berette	—
August Braun, paa Landet	„	Magistr., hvad hun kan give	—
	<u>1100 Rd.</u>		<u>1100 Rd.</u>

Af 23 Mestere gav 12 Intet, hvorved dog maa mærkes, at det absolut er en Fejl, at Jacob Fortling er opført her. Han var død Aaret för; der burde have staaet død og ikke uformuende ved hans Navn. Men hvorom Alting er, de 11, der ydede Noget, gav et saa stort Beløb som 1100 Rd. Det er noget Andet, end da der i 1710 var 17 Mestere om et Laan paa 150 Rd. (ovfr. S. 113). Men den Gang skreves der »fattig« ved kun 9 Mestere, d. v. s. ved en Tredjedel af Lavets Medlemmer, nu holdt omtrent Halvdelen sig tilbage. Udviklingen i Retning af Stordrift var stadigt stigende. 1791 beskæftigede 36 Mestere 461 Svende, men i 1795 havde 37 Mestere 885 Svende. Det var Kjøbenhavns Brand i 1795, der her virkede.

DISCIPLINÆRE FORHOLD.

LAVSARTIKLERNE fra Kristian V's Tid indeholdt kun et Minimum af, hvad man kan kalde disciplinære Bestemmelser. De henviste i saa Henseende til de almindelige Forordninger af 23 December 1681 og 6 Maj 1682. Men selv saaledes forøgede gjorde de ikke Fyldest. Vi kunne se det af, hvorledes bl. A. Murerne stillede sig til deres Artikler af 4. November 1682. I Marts 1724 androg Svendenes Formand sammen med ti andre Svende Magistraten om Approbation paa nogle Bestemmelser, der væsentlig skulde skaffe en bedre Orden tilveje ved de to aarlige Møder (Kvartaler), der var tilstaaet Svendene ved St. Hansdag og Mikkelsdag. Approbationen blev given, og derefter var det gjældende Lov, at enhver Svend skulde indfinde sig ved de nævnte Møder, hvis han ikke vilde betale 12 Sk. i Bøde; at enhver Svend strax skulde søge sit Sæde ved Møderne, »eftersom han er enrouleret i Rullen«, og blive dér i Høflighed, til hans Navn blev opraabt (Bøde 4 Sk.); at Ingen maatte fremtræde for aaben Lade med Stok eller Murhammer (Bøde 4 Sk.); at Ingen maatte forsømme at møde til Ligbæring (Bøde 2 Sk.) eller ved Ildebrand (Bøde 4 Sk.); at Ingen maatte undlade at betale sine Tidepenge (Bøde 1 Mk. 4 Sk.); at Ingen maatte skifte Bolig uden at sige til (Bøde 1 Mk. 8 Sk.) og at Ingen maatte drage i Arbejde paa Landet uden at melde det (Bøde 2 Mk.). Dernæst bestemtes det videre, at tyske og andre fremmede Svende, der havde arbejdet her i fjorten Dage, af deres Mestere skulde holdes til at angive sig hos Formanden, for at de kunde blive indskrevne og kunde blive krævede for Tidepenge; de danske Ungsvende skulde under en Bøde paa 3 Mk. melde sig hos Formanden til Indskrivning og derpaa

»efter Sædvane møde paa Svendenes Kro«. Og endelig indskærpedes det, at modtagne Laan skulde tilbagebetales, og at den for Alle lige Begravelses-hjælp var 4 Rd.

Disse Bestemmelser meddeltes i Svendenes Kvartal den 27de Juni 1724 og i samme Møde proponeredes og approberedes endnu to Bestemmelser, nemlig at enhver Løsgiven, der vilde indskrives, skulde have Bevis for at være ægtefødt og vornedfri, samt at ingen Svend eller Haandlanger maatte findes med Tobakspibe ved sin Mesters Arbejde eller paa Gaden; Bøden for en Overtrædelse af den sidste Bestemmelse sattes til endog 1 Rd. Det var en høj Bøde, men det har muligvis været nødvendigt. Der var ikke lutter rolige Elementer i Murerverdenen den Gang, saaledes som det kan ses af en Sag fra 1725, i hvilken Mesteren Andreas Sörensen klagede over sin Lærling Niels Assersen. Den nævnte Lærling havde i Mesterens Stuedor med sin Murhammer i Haanden fordret Mesteren ud paa at slaas med sig, og paa Værkstedet havde han sagt, at han ikke vilde helme, för han fik stukket koldt Jern i Mesteren; de af Svendene, der derfor vilde röre eller slaa ham, vilde han sætte Hammeren i, saa man kunde se Sol og Maane igjennem dem. Naturligvis dönte Mesterlavet den stortalende Lærling; för sin Løsgivelse skulde han bøde 8 Rd. til de Fattige og desuden i Protokollen reversere sig til, at han hverken direkte eller indirekte, hverken selv eller ved Andre vilde tentere Noget i Ord eller Gjerning i Overensstemmelse med sine Trusler, saafremt han da ikke vilde lide efter Loven. Han gik ind paa begge Dele.

At blive dömt efter Loven betød at faa en haardere Straf, end Lavet idömte. Det kan bl. A. ses af nogle Sager, som den tidligere omtalte, tysk fødte Murmester Ahraham Stoy havde med forskjellige af sine Svende ved Kristianborgs Opførelse, og som alle paadömtes af Politi- og Kommercekollegiet.¹ Som Indledning er der Sagen mellem Stoy og Svenden Lorentz Knath, der havde været opsætsig mod sin Mester og forsømmelig i sit Arbejde. Han blev den 27. Januar 1733 dömt til at betale 90 Rd. til Konventhusets Fattige, sidde i fire Uger paa Vand og Brød samt godtgjøre Mester Stoy Arrestens og Processens Omkostninger. Saa kommer en stor Sag, som Murmesterne Abraham Stoy og Rider Folmer havde anlagt mod samtlige ved det kongelige Slot arbejdende Mursvende. Fire Svende Johan Georg Pape, Johan Christian Kalkmand, Peder Flindt og Lauritz Skive, havde præsteret et saa

uforsvarligt Arbejde, at Stoy i Vrede ikke alene brugte en slem Mund, men med sin Stok tugtede den førstnævnte Svend, hvad der førte til, at samtlige Mursvende, der vare beskjæftigede ved Slottet, nedlagde Arbejdet og holdt sig borte i fire Dage. I denne Sag blev der afsagt Dom den 20 August 1733, og Dommen har sin store Interesse. Stoy blev dømt til en Bøde paa tre Gange sex Lod Sølv samt til at betale ti Rd. til Konventhusets Fattige, idet der tillige udtaltes, at hans Ord og nærgaaende Expressioner skulde betragtes som døde og magtesløse og ikke komme nogen af de ved Slotsbygningen beskjæftigede Mursvende til Præjudice, Nachdel eller Forklejnelse paa deres ærlige Navn og Haandværksbrug i nogen Maade. Naar Dommen derefter vender sig mod Svendene, da kjendes Mursvend Pape fri for videre Straf, da han var bleven tugtet af Stoy og desuden rigtigt havde omgjort sit uforsvarlige Arbejde, men de tre andre Svende bleve dømt, den første af dem til at bøde 10 Rd. til Lavets Fattige, de to andre hver 4 Rd. Tilbage staa herefter endnu »de samtlige Svende« som anklagede for Arbejdsnedlæggelse, og her siger Dommen, at de havde meriteret at straffes med Arbejde i Skubkarren, men som dette maatte geraade til det kongelige Slotsarbejdes Sinkelse samt kunde foraarsage vidtløftige og skadelige Tvister, holdt Retten det for betænkeligt at dømme dem saaledes og eragtede i Stedet, at enhver af Mursvendene skulde betale 1 Rd. til Konventhusets Fattige og desuden have tabt Arbejdslønnen for de fire Dage, de havde været fyrige.

Der var efter denne Dom Justits ogsaa i den Retning, at en Mester ikke maatte tage sig selv tilrette, men at han forøvrigt sad inde med en ikke ringe Myndighed, kan ses af en senere Dom, som Stoy erhvervede den 6 Juli 1734. En Lærling Hans Rege, der havde været hos ham i fire Aar, havde vægret sig ved at »lægge Varme i Kakkellovnen« og hente Tevand m. m. om Morgenen, før han gik i Arbejde. Han betegnede det som Pige-gjærning, der ikke kunde paalægges ham som Lærling, og uden Afsked var han derfor gaaet fra Mester Stoy til Murmester Johan Peter Kiehler. I den Anledning blev denne dømt til at betale Stoy 24 Rd. d. v. s. 2 Rd. for hver Uge, Hans Rege havde været hos ham; Stoy havde nemlig erklæret, at en Dreng i sit fjerde Læreaar ugentlig kunde fortjene dette Beløb. I Omkostninger skulde Kiehler endnu betale Stoy 10 Rd., og saa skulde endelig den ulydige Hans Rege, hvem hans Mester havde Ret til at paalægge enhver lovlig og ærlig Gjærning, strax forføje sig fra Kiehler til Stoy; gjorde han

det ikke, hed det tilsidst, havde Stoy i Følge Frd. 18. December 1688 Magt til at »levere ham til Soldat«.

En Mester kunde altsaa øve ikke ringe Disciplin, men hans Myndighed blev ikke altid respekteret. Det kan ses af Murerens ovenfor nævnte Arbejdsnedlæggelse, ikke at tale om den Opførsel, de ved Kristianborgs Opførelse beskjæftigede Stenhuggere viste (s. ovfr. S. 135). De gjorde sig skyldige i »de største Insolentier«, »hvilke onde Exempler ogsaa skal begynde at indsnige sig hos Murmesterne. Snedkerne, Tømrerne og andre til Bygninger udfordrende Haandværker«, og [saa udstødte Kongen Reglementet af 24 April 1734.¹ Atter og atter have vi set Enevoldsmagten være Lavene paa Nakken, atter og atter have vi hørt den true med at ville hæve dem. Men naar det kom til Stykket, blev det ved Truslen. Den vidste og erkjendte, at den i Retning af Samfundsdisciplin havde en Forbundsfælle og Hjælper i de sindige Lav, og heraf benyttede den sig overfor de mange indstrømmede Stenhuggersvende, der vare ved at sætte Kjøbenhavn paa den anden Ende. For at tæmme de urolige Folk beordrede den dem ved Reglementet af 1734 ind under Kjøbenhavns Murerlav. Murerne og Stenhuggerne, der fra gammel Tid havde arbejdet sammen, men dog en Tid staaet stærkt imod hinanden, vare i Lav sammen mange Steder i Tyskland. Det maatte da ogsaa kunne gaa her, men — lige strax gik det ikke. Først den 18. Juli 1741 bleve Stenhuggerne Georg Adam Drechsel, Jacob Fortling og Didrik Gercken indskrevne som Mestere i Lavet, og det var de første Stenhuggere, Lavet fik Myndighed over.

Disse tre kom ind i Lavet uden at aflægge nogen Mesterprøve, men fremtidigt skulde Stenhuggerne selvfølgelig aflægge en saadan. Med kun een Haandlangers Hjælp skulde de gjøre to Stykker Arbejde, eet i Bremer- eller anden lignende Sten og et andet i Marmor, og saa skulde de efter et kun raat Udkast af nogen Slags Arkitektur levere et fuldstændigt Rids ledsaget af et Profil samt en Kalkulation over, hvormange Kubikfod Sten der behøvedes til det. Og Stenhuggerfaget maa være blevet betragtet som langt vanskeligere end Murerfaget, ti medens Læretiden for en Murdreng kun var tre Aar, bestemtes den for en Stenhuggerlærling til fem Aar. Ellers søgte Reglementet væsentlig at sætte Stenhuggerne paa lige Linie med Murerne i Henseende til Pligter. Præcis Kl. 5 om Morgenen og Kl. 1 om Eftermiddagen, hedder det, skulle Stenhuggerne møde ved deres Arbejde om Sommeren og

ikke bortgaa, för det efter Aarstiden var brugeligt, Alt under forskjellig Bødestraf. Mødte en Svend drukken ved sit Arbejde, skulde han ingen Daglön have og i Bøde erlægge saa meget, som han kunde fortjene den følgende Dag. Ved Arbejdet maatte han under Bødestraf ikke smøge Tobak, og blev han borte fra Arbejdet eller gjorde sig Frimandage, kostede det ham fra een til to Dages Lön.

Reglementets væsentligste Betydning ligger dog muligvis i dets Bestemmelse overfor Svendenes Rebellion. Det var den, der skulde slaas ned, og med det for Öje hedder det da, at gjorde de et eller andet Oprör, d. v. s. sammenrottede de sig og holdt sig tilbage fra deres Arbejde, indtil de i en eller anden af deres formentlige Prætentioner eller Besværinger kunde blive föjede, eller udtraadte de i Hobetal fra Arbejdet, skulde de kunne straffes ikke alene med Fængsel, Rasphus og Arbejde i Fæstningen, men efter Omstændighederne endog paa Livet, og saadanne Oprörere maatte ikke kunne faa Tilflugt nogensteds, de skulde ikke en Gang kunne bespises i noget Værtshus; den, der i saa Henseende ydede dem Hjælp, skulde ifalde streng Straf. Det var Stenhuggersvendene, der særlig sigtedes til, men da deres »Insolentier«, som ovenfor nævnt, havde smittet andre Haandværkere, kom disse Bestemmelser til at gjælde ogsaa for Murerne, Tømrerne og Snedkerne. Reglementet benyttede i det Hele Lejligheden til paa forskjellig Maade at give Bestemmelser ogsaa for disse Haandværkere. Det indeholder saaledes en Det Bestemmelser, der udelukkende angaa Murerne.

Naar en Mursvend, hedder det, ved Opmuring ikke holder sit Band, men murer Fuge paa Fuge, skal han for hver Fuge give en Mark Danske. Naar en Mursvend ikke efter Vaterpasset fører Schichten, men lader samme hænge snart op, snart ned, skal han betale en halv Rigsdaler. Og i Fald Nogen, naar Fundamentet lægges, og han skal jævne Kampestenene, ikke i Forvejen vel hugger og ret passer Murstenene, förend han lægger Kalken, men i det Sted slaar Hullet fuldt af Kalk og ubesindigt sætter Stenene derpaa, skal han for hver Gang betale en Rigsdaler; ligeledes skal og den betale, som ved Schichternes Jævning og Udløb ikke hugger Stenene, men sætter en svag og en stærk tilsammen. Den Mursvend, der omgaas urenlig med Kalken, saa at baade Arbejdet ser klattet ud og Kalken spildes, skal betale to Mark Danske, og naar en Mursvend ved hede Sommerdage eller naar Murstenene ere fulde af Støv og Urenlighed, ikke til Fornødenhed af-

spøller dem med Vand og gjør dem rene, förend han murer med dem, skal han, saa ofte han befindes at mure tört, böde en halv Rigsdaler; paa samme Maade skal og den böde, som ikke alle Tider ved Schichternes Slutning samme med tynd Kalk overskyller og vel udsvikker.

Derefter hedder det om Mur- og Stenhuggersvendene i Forening, at de ved Vinduers, Döres og Portalers Indsætning skulle føre Blyloddet akkurat, og saa kommer tilsidst som gjældende for saavel Mur- og Stenhugger- som Tømmer- og Snedkersvende, at de skulle udføre deres Arbejde forsvarligt, og at enhver af dem skal kunne arbejde lige med andre gode Svende. Den, der ikke kan det, skal være tilfreds med den Lön, som ham i Proportion af hans Arbejde kan tilkomme, og den, der præsterer uforsvarligt Arbejde, skal omgjøre det uden at nyde nogen Daglön for det.

Som vi ovenfor have set, bleve Mursvendene, der nedlagde Arbejdet ved Kristiansborg, kun idömt en mild Straf, og vi have ogsaa, i Afsnittet om Kristiansborg (S. 135 flg.), set, at de strenge Straffe i Reglementet af 1734 ikke bleve anvendte paa Stenhuggersvendene. Det var snarere dem, der beherskede Situationen, end Myndighederne. Men saaledes var det ikke med Hensyn til Murerne. I 1735 ønskede de Reglementet af 1734 »fuldkom-mengjort« med nogle Tillægsbestemmelser, men Regeringen lod dem vide, at de havde at være tilfredse med de gjældende Love, Forordninger og Lavs-artikler. Hvad Lavet vilde, var først og fremmest Ret til at »kombinere« sig med de Udenlandske af samme Profession, saaledes som det er omtalt ovenfor S. 143. Men dernæst ønskede Lavet, at alle mellem dets Mestere, Svende og Drengene forefaldende Disputer »Lavsrettighed betræffende« maatte, naar Sagerne ikke vare særlig store, kunne afgjøres af Oldermænd og Bisid-dere; at ingen Mester maatte indskrive flere end to Drengene til Oplærelse samtidig; at disse Drengene ikke maatte kunne tages i Tjenesten af nogen Officer, för de vare udlærte; at de strax efter at være udlærte skulde være pligtige at rejse til Udlandet, og at de ikke forinden maatte enten gifte sig eller, langt mindre, nedsætte sig som Mestere; samt endelig — det er det stadig tilbagevendende Suk overfor den militære Konkurrence — at ingen Soldat, der havde lært Professionen, maatte gaa i Kompagni med andre af sine Lige og paatage sig nyt Arbejde, enhver Saadan maatte kun arbejde med egne Hænder.¹

Tiltrods for Afslaget, der mødte alle disse Ønsker, blev et af dem dog

virkeliggjort, da det samlede Mur- og Stenhuggerlav den 31. Avgust 1742 fik nye Artikler.¹ Murerne og Stenhuggerne, der som ovenfor nævnt, havde fundet hinanden i 1741, indgav i 1742 et Forslag til Artikler for det samlede Lav. De sammenarbejdede Murerne gamle Artikler fra 1682 med Reglementet af 1734, og efterat Magistraten havde faaet de Paragraffer i disse to Aktstykker med, som Andragerne havde udeladt, udkom Artiklerne. Og i dem var der en Paragraf (§ 14), der befalede den, der var bleven Svend, at arbejde eet Aar her i Staden, men derefter uvægerlig at rejse udenlands i to Aar, Kongen, hedder det, vil ikke, at nogen ung Svend maa arbejde her længere end eet Aar, gifte sig eller nedsætte sig som Mester, för han, som nævnt, har rejst udenlands. Men det var jo just, hvad Lavet ønskede i 1735. Og at man i saa Henseende passede paa, kan ses af en Begivenhed i 1745. Man var ivrig for at forbyde Mursvend Bastian Larsen at arbejde her, da han var gift og ikke havde rejst i Udlandet. Han gjorde imidlertid stærkt gjældende, at han havde været gift, för de nye Lavsartikler udkom, og at disse derfor ikke kunde anvendes paa ham. Sagen gik til Regeringen, og den gav ham Medhold. Ved en kongelig Resolution fik han Lov til at blive her og til at arbejde som Svend i Lavet uden først at skulle rejse.²

Men mærkeligt nok, den saa ivrigt ønskede Rejsebestemmelse blev ikke af Varighed. Sidst i 1755 klagede Lavet over, at her var Mangel paa Svende. Det vilde gjerne beholde de unge Svende hjemme og androg derfor om, at Artiklernes § 14 maatte blive forandret saaledes, at Rejsen ikke blev en tvungen men en helt frivillig Sag, og det skete ved en kongelig Resolution af 16 Februar 1756. Det syntes Svendene imidlertid slet ikke om; de anstrengte sig for at faa den forandret. De fik skrevet et Andragende herom, og dette Andragende vilde de vide overleveret til Kongen selv. I deres Regnskaber findes der en Udgiftspost paa ikke mindre end 35 Rd. »til nogle Svende for deres Forsømmelse [af deres Arbejde] og Udgifter til en Supplik at faa leveret i Hs. Maj.'s egen Haand«. De kunde imidlertid have sparet dem Ulejligheden. Supliken, der foruden denne Sag endnu omhandlede Ønsket om, at en Mester kun maatte have to Lærlinge samtidigt, blev i Kommercekollegiet — henlagt.³

Skjönt Svendene ikke naaede, hvad de vilde, viste de her, at de havde deres egen Mening, og det havde de oftere. I og for sig vedkommer det

hverken Murerne eller Stenhuggerne, at de Bestemmelser, der i 1734 bleve givne overfor dem samt Tømmerne og Snedkerne med Hensyn til Rebellion og Oprør, i November 1749 bleve udvidede til at gjælde alle Haandværkere. Men naar Grunden hertil er, at Kjøbenhavns Magistrat i Almindelighed klager over Haandværkssvendenes Selvraadighed, Spadseregang, Frimandags Holdelse og utilladelige Sammenkomster,¹ vilde det være mærkeligt, om Mur- og Stenhuggersvendene ikke gik i det samme Spor, saa meget mere som deres Mestere næppe altid vare helt kulante imod dem.

Det er kun en Drukkenskabshistorie, naar Mesterne i 1746, endog for aaben Lade, beskyldes for at have taget af Kvartalspengene i Laden uden at have lagt Noget i den igjen til Svendelavets Nytte. Svenden Anders Olsen Roskilde, der havde sagt det, maatte bøde 4 Rd. til de Fattige og endda takke for mild Straf. Men Murmester Joh. Chr. Conradi staar tvivlsomt, naar han ved Politi- og Kommercekollegiets Dom af 1. Februar 1746 bliver dömt til at betale Musketer Georg Pantzleben sædvanlig Daglön, 2 Mk. 12 Sk. i Sommerhalvaaret og 2 Mk. 4 Sk. i Vinterhalvaaret, for den Tid, han havde arbejdet for ham ved Agent Fabritii Gaard; Conradi havde forgjæves gjort gjældende, at han mente at være kommen overens med Pantzleben og tre andre Svende om at udføre det ganske Arbejde i Akkord for 60 Rd. Sikkert er det i ethvert Tilfælde, at hele Mesterskabet en Gang i 1757 kom til at staa i et ikke just flatterende Lys. I September 1757 klagede Oldermænden Jacob Schiöning over, at Svendene vare »modtvillige«; naar en Mester sagde til sine Svende, at de skulde holde sig færdige til at arbejde paa Landet, turde de lade sig forlyde med de Ord, at dersom Mesteren ej havde Arbejde for dem i Staden, begjærede de deres Afsked, og det skjönt Mesteren havde vist dem den Føjelighed at betale Kvarterpenge for dem uden Afdrag i den forhøjede Daglön, 3 Mk. om Sommeren og 2 Mk. 8 Sk. om Vinteren. Mesterne androg nu om, at det maatte blive slaaet fast, at Svendene skulde tjene paa Landet for den samme Daglön som i Kjøbenhavn, dog med Tillæg af Kvarterpenge. Men det satte Kjøbenhavns Magistrat sig stærkt imod. Den gjorde opmærksom paa, at Mesterne lod sig betale væsentlig højere for Arbejde paa Landet, hvorfor det kun var billigt at ogsaa Svendene fik højere Lön for deres Arbejde paa Landet, og en kongelig Resolution af 21. Oktober 1757 fastslog da, at ingen Svend maatte vægre sig ved at tage paa Landet, men

foruden Penge til sit Logement skulde han have 8 Sk. mere i Daglön end i Kjøbenhavn.¹

Der har sikkert paa forskjellig Maade været Uro i Luften; saaledes som det bl. A. viste sig ved en Brandmønstring i 1751. Da Politimester Erik Torm og Stadshauptmand Michael Fieldsted i Oktober 1732 i Tømrernes og Murernes Lavshus havde indskærpet, at disse Haandværks Svende, naar Allarm sloges eller ringedes, skulde give Møde paa Gammel Torv ved Springvandet, nævnte de, at Tømrerne havde en hvid Fane, Murerne en rød, og denne røde Fane spillede en Rolle ved Mønstringen i Oktober 1751. Af en eller anden Grund blev ved Mønstringens Begyndelse tre Mursvende den 22. Oktober hensatte paa Raadstuen i Arrest, hvad der havde til Følge, at Mursvend Jochum Høstmarck, der førte Fanen, fulgt af 20 andre Svende den 26de Oktober, da Mønstringen var endt, gik om til Raadhusets Indgang paa Nytorv- Siden for hos Brandkommissionen, der holdt Møde i Vinstuen, at begjære de Arresterede løsladte. De mente selv, at de gik ind til Kommissionen og fremsatte deres Begjæring i al mulig Sømmelighed, men andensteds hedder det, at de med Murhammere i Hænderne, med galonerede Hatte paa Hovederne og med Fanen i Spidsen søgte at trænge sig ind med Magt. Der tales om Tumult og Opløb, og Politi- og Kommercekollegiet afsagde den 8. Februar 1752 en Dom, hvorefter Jochum Høstmarck blev dömt til strengt Arbejde i Kastellet i et Aar, fem andre Mursvende hver til samme Straf i tre Maaneder, og endelig skulde femten Svende, der havde fulgt Fanen, hver betale 4 Rd. til Politikassen og 1 Rd. i Omkostninger.

Uro har der absolut været, men Sagens endelige Udgang blev dog en helt anden. Fra Mursvendenes Side blev der gjort Indsigelse mod Dommen, og det med en saadan Virkning, at en kongelig Resolution af 21. April 1752 befalede, at Sagen skulde hæves og de Arresterede løslades,³ hvilket naturligvis skete. Men Mesterne glemte ikke, at Jochum Høstmarck havde været Anfører ved denne Lejlighed. Da han senere søgte om at blive Frimester, brugte Lavet denne Omstændighed imod ham (s. ovfr. S. 178), uden at det dog frugtede.

Der er imidlertid endnu et Par Begivenheder i 1752 at notere. Den 12. September 1752 dömt Politi- og Kommercekollegiet Stenhuggersvend C. F. Witlinger til tre Maaneders Arbejde i Jern i Kastellet for at have søgt at fravende Stenhuggermesterne Georg Vilhelm Bäsecke og Johan Peter Pfeiffer

deres Svende. Hvorfor han forsøgte det, forlyder der Intet om, men han har absolut brugt stærke Ord. Selv om det skulde koste ham og de andre Svende 600 Dukater, havde han sagt, skulde de sørge for, at de fremmede Svende, der kom i Tjeneste hos de nævnte Mestere, ikke blev der mere end højst 8 eller 12 Dage; til de Svende, der desuagtet arbejdede hos dem, skulde der ved deres Udkomst i andre Lande »ikke bringes nogen Skjenk«; de skulde kun »skjenkes« med en Spand Vand.¹ Og Uroen mærkedes ikke alene i Forholdet mellem Mestere og Svende, men ogsaa indenfor Svendenes egen Kreds, saaledes at endog Oldgesellen klagede.

Uroen blandt Svendene gav sig nemlig Udtryk deri, at nogle af dem negtede Oldgesellen Ret til at oppebære de Doucører, som havde været erlagt til ham i lange Tider, nemlig 2 Mk. af hver ankommende fremmed Svend og 4 Mk. af enhver her udlært Ungsvend. Man havde udfundet, at disse Doucører ikke vare paabudte af Kongen, men kun grundede sig paa Praxis. Det mente Oldgesellen, Michael Bauer, imidlertid ikke at kunne finde sig i. Disse Doucører vare den væsentligste Del af hans Indtægter, af hvilke han endda skulde betale en vis Husleje for Svendeselskabet og yde Lavsbudet nogen Godtgjørelse. Han havde da ogsaa den Glæde, at Magistraten holdt med ham og indstillede til Kommercekollegiet, at det maatte blive ved Afgifterne, for at Roligheden ved Lavet kunde konserveres, og saa udgik der da under 11. Avgust 1752 et kongeligt Reskript, der slog Doucørerne fast. Men nu opstod det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes dette Reskript skulde meddeles Svendene. Oldermanden Andreas Sihm skrev herom til Magistraten, at det vilde være farligt at gjøre det i en Forsamling af samtlige Svende; der kunde let opstaa Tumult, og hertil kom, at der hverken i hans Hus eller i Herberget fandtes et tilstrækkeligt stort Lokale. Han foreslog, at der Aften efter Aften sammenkaldtes 25 af hver af Svendenes Klasser. Men Magistraten mente, at der ikke behøvedes mere, end at 2 à 3 af hver Svendeklasse kaldtes sammen for paa een Gang at høre Reskriptet blive oplæst, og samtidigt godkjendte den en imellem Oldgesel Bauer og Lavsbud Sören Winther truffen Overenskomst, hvorefter den Sidste skulde have 10 Sk. af de 2 Mk. og 1 Mk. 4 Sk. af de 4 Mk., hvad der viste sig at være en Skuffelse for anden Oldgesel; man kan tydeligt se, at han havde ventet at faa Noget med.²

Tager man den ældste af Murerlavets bevarede Tidepenge-Protokoller

for sig — den begynder i Oktober 1723 — ser man, at Svendene den Gang vare delte i tre Klasser. Men denne Deling er ældre, uden at det dog er muligt at sige, hvor gammel den er; Tømmersvendene bleve i 1691 delte i sex Klasser, og Grunden til denne Deling, hedder det, var Hensyn til Ligbæringen.¹ Mursvendene bleve da heller ikke staaende ved de tre Klasser, de voxede hurtigt, 1733 var der ti, men dette Tal dalede; fra 1736 til 1777 var der som Regel kun sex, men derefter voxede de igjen til otte. I Spidsen for hver Klasse stod en Formand, og Formændene for de tre første Klasser vare henholdsvis Svendenes Formand (Oldgesel) og hans to Bisiddere. 1723 nævnes Formanden Sören Nielsen Tømmerup og Hossiderne Christen Nielsen Rask og Jens Nielsen Roskilde, 1749 hedder det Jens Olsen første Formand samt Michael Bauer og Mathias Wendorph anden og tredje Formand. Disse tre Formænd bleve dog snart efter til kun to, første og anden Oldgesel, af hvilke den sidste efter et Aars Forløb rykkede op til at blive første Oldgesel. Det var altsaa en stadig skiftende Stilling, der ikke som Lavsskriverens eller Lavsbudets var lønnet, men dog var der tillagt den første Oldgesel visse Emolumenter. Naar han fratraadte, bevilgedes der ham en lille Sum, der voxede fra 6 Rd. til 10 Rd. for »Opvartning«, og som »Leje for Skiltet« (ovfr. S. 150) fik han 4 Rd., ikke at tale om de ovenfor nævnte 2 Mk. af enhver fremmed Svend og 4 Mk. af enhver Ungsvend.

I Forbindelse hermed skal Svendenes Tidepenge nævnes; de vare efter Artiklerne af 1742 4 Sk. om Maanedene; d. v. s. Svendene erlagde 24 Sk. ved hvert af Aarets to Kvartalsmøder, og det skete under Mesternes Ansvar, »paa det Intet for den Nødtrængende skal mangles«. Tidepengene anvendtes til de syge Svendes Pleje og de Afdødes Begravelse. Men de slog i Længden ikke til, og saa bleve Svendene i 1754 enige om, at der endnu skulde erlægges 1 Sk. ugentlig. Nogle Svende viste sig imidlertid uvillige hertil. Magistraten indgik derfor med et Andragende til Regeringen om, at den ene Skilling maatte blive lovbefalet, og det blev den ved en kongelig Resolution af 23. Avgust 1754. Hvad der herved indkom, skulde bevares i en Bøsse, med tre Laase, og de tre Svende, som maanedligt af Formændene efter Tur udnævntes til Sygesvende, skulde hver have en Nøgle, Det bestemtes yderligere, at hvad enhver syg Svend skulde nyde, var 4 Mk. ugentlig, og endelig blev ved denne Lejlighed det ovenfor omtalte Reglement af 1724 fornyet med nogle Ændringer.²

Fornylelsen af dette Reglement tyder paa, at der ikke har været helt rolige Forhold mellem Svendene, og vi erfare dette positivt i 1763. Da klages der stærkt over »Svendenes Opsætsighed imod Mesterne, saaledes at Mesterne ikke tør tale til dem, og naar Mesterne ikke vil miste dem, er gjerne deres første Ord: giv mig min Afsked eller Jeg ta'r den selv, hvorefter de finder paa selv at tage Afsked for at rejse udenlands, og saa tager andre Mestere dem an og sender dem paa deres Landarbejde«. Resultatet var, at Lavet vedtog nogle Regler, der skulde vanskeliggjøre det for de opsætsige Svende at faa Arbejde og desuden skulde binde den unge Svend i det første Aar til sin Læremester med en efter dennes Skjøn fastsat Daglön.

Uroen vedblev imidlertid, og i Marts 1772 klager Oldermænden, Hendr. Brandemann, over det sidste Kvartalsmøde ved Mikkelsdag 1771 som et særlig uroligt Møde; man havde aabenbart tilsagt til det med det Maal for Öje at faa de Svende sammen, der bedst passede til at gjøre Oprör og Klammeri. Svendene havde paa dette Møde bl. A. paastaaet, at de ikke vilde have Lavsskriver sammen med Mesterne, men en af deres Kammerater, hvad Oldermænden modsatte sig. Og nu søgte han at faa Mesternes Indflydelse paa forskjellige af Svendenes Anliggender i væsentlig Grad forøget, hvad der ogsaa lykkedes. Det kongelige Reskript af 6. Avgust 1772 fulgte hans Forslag. Nu ordnedes det da saaledes, at to aarligt skiftende Mestere som Lademestere skulde være tilstede ved alle Svendenes Samlinger, og at de i 1754 fastslaaede Bøssepenge skulde leveres til dem, Oldgesellerne og to Bøssesvende, hvilke sex Personer hver Søndag efter Aftensang skulde møde paa Herberget, for at udbetale de nødvendige Sygepenge; de tre Nögler til Bøssen skulde være fordelt mellem Oldermænden, første Oldgesel og ældste Bøssesvend. Særlig skulde den Bøde paa en Mark, som det paalagdes de Svende, der udeblev fra Lighbæring, at betale, strax indkræves af Oldgesellerne for af dem at afleveres til Lademestere; og disse skulde endelig forsynes med en Rulle over samtlige Svende, saaledes at de kunde øve Kontrol med, hvem der blev tilsagt til de forskjellige Samlinger og hvem ikke. Ogsaa Oldermændens Stilling blev gjort noget stærkere. Ikke alene befalede det, at de Bøssepenge, som bortrejsende Svende havde at betale, ikke mere skulde betales til Oldgesellerne men til Oldermænden, og det blev med Hensyn til Svendenes Fordring om at faa en Kammerat til Lavsskriver udtalt, at For-

holdet skulde forblive som hidtil. Da Svendenes Hovedprotokol altid maatte være hos Oldemanden, maatte han have en upartisk Person som Skriver for at kunne være betrygget.¹

Den Udvikling, der hermed begyndte, vedblev. I 1773 bestemte Magistraten, at Valget af Svendenes anden Oldgesel, der jo Aaret efter rykkede op til at blive første Oldgesel, skulde ske ved otte Svende, der samledes paa Herberget i en Magistratspersons Overværelse, det samtlige Svendelav skulde være fornøjet med dette af de otte ved fleste Stemmer foretagne Valg. Og i 1775 blev det vedtaget, at de 4 Mk, som de unge Svende tidligere havde betalt til Oldgesellerne for Ligklædet, fremtidigt skulde modtages af Oldemanden, naar han løsgav dem.

Det kraftigste Skridt skete dog, da Svendenes Lade i 1785 blev tagen fra dem. Men inden vi komme dertil, skal her i Tidsfølge fortælles, at Bøsspengene i 1784 blev forhøjede fra 1 Sk. til 2 Sk. ugentlig. Da Betalingen for en Syg paa Frederiks Hospital var bleven sat op fra 7 Mk. til 9 Mk. ugentlig, maatte der ske en Forandring, og Svendene vare ogsaa villige til Forhøjelsen, men de satte som Betingelse, at saa skulde en syg Svend fremtidig nyde 9 Mk. istedenfor 4 Mk. om Ugen. Dette blev ogsaa slaaet fast ved et kongeligt Reskript af 5 Marts 1784, der samtidig ordnede et Par andre Forhold. Den Mark, der som Bøde for Udeblivelse fra Ligbæring i 1772 var bleven tillagt Sygebøssen, henlagdes fra den til Svendenes Lavkasse, der var bleven svækket ved Udbetalingen af mange Begravelsespenge (12 Rd. for hvert Lig), og endelig blev det befalet, at Svende, der arbejdede paa Landet og af den Grund maatte udeblive fra Ligbæringerne, alligevel hver Gang skulde betale 1 Mark i Bøde; de tjente jo 8 à 10 Sk. mere pr. Dag end deres Kammerater i Byen.²

Hvorvidt dette Sidste var Svendene med, maa staa hen. Men sikkert er det, at Svendeladens Bortførelse fra Svendenes Herberge var imod deres Vilje. I Lavsartiklerne af 1742 hedder det, »saavel Mester-Cassen som Sven- nenes Lade forvares hos Oldemanden«, men desuagtet beroede Svendeladen paa Herberget, til den pludselig i 1785 toges derfra, hvad vi faa Underretning om ved en Tilførsel i Svendenes Tidepengeprotokol. Da 48 Svende, 6 af hver Klasse, den 11 Marts 1785 vare sammenkaldte til et Møde for at vælge en ny anden Oldgesel, fremkom de efter Opklapningen med Besværing over, at Svendeladen ved Nattetid var bleven transporteret til den daværende

Oldermand J. B. Schottmanns Bolig, de vilde ikke foretage Valg, för de havde faaet Tilsagn om, at Laden som för skulde have hjemme paa Herberget. Et saadant Tilsagn turde den tilstedeværende Raadmand imidlertid ikke give, og Svendene forlod saa strax Amtstuen.

Der blev ingen Oldgesel valgt, og det blev der heller ikke den 29 April, da de 48 Svende paany vare stævnede til Møde. De havde medtaget en Del Kammerater, og da Raadmanden bød disse at træde ud af Stuen, gik de alle med Latter bort. Først den 20 Maj lykkedes det at faa et Valg i Stand, men den valgte, Jens Erlandsen Holm, var meget uvillig til at overtage Oldgesel-Posten, han var fuld af Frygt for Kammeraterne, og da Foraars-Kvartalet blev afholdt den 23 Juni, havde han endnu ikke tiltraadt sin Post; han gjorde det først Maaneden efter. Ved det nævnte Møde viste det sig da ogsaa, at Svendene vare fortørnede paa første Oldgesel Chr. F. Sneider, som vi nedenfor skulle se, fordi han efter Svendenes Mening havde været for meget paa Mesternes Side; de vilde derfor ikke tilstaa ham det sædvanlige Oldgesel-Gratiale. Det blev saa sagt dem, at en saadan Negtelse ikke kunde bevilges, hvorpaa nogle af dem »udmærkede sig med nærgaaende Grovheder« mod Oldgesellen Sneider og den tidligere Oldermand Schottmann. Der blev Tumult og Støj, og Kvartalet endte, uden at de fremmede Svende, som det ellers var Skik, kom til at drikke af Velkomsten. Men Laden, der i Anledning af Kvartalsmødet var bragt til Herberget, blev der; den hensattes i sit gamle Gjemme, et almindeligt let tilgængeligt Skab, skjönt den indeholdt 1657 Rd. 9 Sk., nemlig 394 Rd. 2 Mk. 11 Sk. i Ladepenge og 1262 Rd. 3 Mk. 14 Sk. i Sygebøssepenge.¹

Om alt Dette gjorde imidlertid den nye Oldermand Johannes Svendsen Indstilling til Magistraten, og samme Dag som Efteraars-Kvartalet blev holdt, den 28 September, fik han Ordre til at holde sig Lavsartiklernes § 31 efterrettelig og bringe Svendenes Lade til sit Hus¹. Magistratens Skrivelse blev oplæst ved Mødet, og nu finde vi under 7 Oktober følgende Udgiftspost i Mesternes Regnskabsbog: »Da jeg [d. e. Oldermand Svendsen] blev beordret at tage Svendenes Lade, som blev negtet, betalt derved til Politiet og andre Udgifter 3 Rd. 2 Mk. 8 Sk. og til en Hyrevogn 2 Mk. 8 Sk., i Alt 3 Rd. 4 Mk. 12 Sk.«. Trods Politi og Hyrevogn forblev Laden altsaa paa Herberget, men i Længden kunde det dog ikke gaa saaledes. Under 30 December findes følgende nye Udgiftsposter i Regnskabsbogen: »Da Svendenes Lade efter

Magistratens Ordre og ved Politiets Assistance blev taget fra Herberget og bragt til mig, betalte jeg til [Politie]Adjudanten og Politibetjentene 13 Rd. til Fortæring derved 2 Rd. 1 Mk. 8 Sk., og til en Hyrevogn med Drikkepenge 2 Mk. 8 Sk.«. Nu var Laden altsaa i Oldermændens Hus, men dermed var Affæren ikke forbi. Laden skulde jo være tilstede ved Kvartals-Møderne, og efter et saadant i det følgende Aar blev den hos Svendene een Gang endnu.

Under 11 September 1786 træffe vi nemlig følgende Udgiftspost: »Da Svendenes Lade efter kongelig allernaadigst Reskript skulde forflyttes fra Herberget til mig, men Svendene derimod forflyttede den paa deres nye Herberg i St. Pederstræde, betalte jeg til Politi-Adjudanten og Betjentene, som af S. T. Hr. Conference Raad Fædder var beordret til at secondere, 9 Rd.; til en Hyrevogn, som holdt længe, 5 Mk.; til andre Udgifter 1 Rd. 2 Mk.«. Det er muligvis gaaet varmt til ved denne Lejlighed; Hyrevognen holdt længe, og Oldermændene synes ikke at have været glad ved det gjorte Bytte, han mente, at det maatte beskyttes. Den 13 September var, skriver han i Regnskabsbogen, »3 Betjente hos mig hele Dagen og ud paa Natten for at stille Svendenes Oprør«, hvilket kostede Lavet 6 Rd. Men herefter blev der taget haardt paa Svendene. Fra den 14 til den 19 September blev der holdt Forhør over dem, og den 23 s. M. faldt Dommen, hvorom der i Mesternes Regnskaber findes følgende Post: »Da Dommen blev de strafskyldige Svende forkyndet og [disse] indbragt i Rasphuset, hvorved en Del Mesterne var tilstede og da udgivet 2 Rd. 3 Mk. 12 Sk.«. Fire Svende blev dømte til Arbejde i Rasphuset i fire Uger, een Svend til det samme Arbejde i fjorten Dage, fem Svende til Fængsel paa Vand og Brød i fjorten Dage. I Alt blev ti Svende dømte,¹ og nu kunde Laden endelig uforstyrret blive bragt fra Herberget til Oldermændene.

Den her givne Fremstilling, der særlig slutter sig om, hvad der meddeles i Mesternes og Svendenes Regnskaber, trænger imidlertid til nogle Tilføjelser. Hvad nu først Ladens første Bortførelse angaar, foregik den ikke slet saa hemmelighedsfuldt, som Svendene give det Udseende af. Da Mester Schottmanns Oldermændsskab var ved at udløbe, blev han ængstelig for Laden, for hvilken Krofaderen ikke længere vilde være ansvarlig; den indeholdt efter hans Beregning i rede Penge, Gældsbeviser og Sølvtoj en saa stor Værdi som noget over 1900 Rd. Schottman ønskede at kunne overlevere

Laden, der paa Herberget kun var daarligt beskyttet, paa betryggende Maade til sin Eftermand, og efter Overlæg med Lademesterne og Oldgesellerne lod han den da den 20 Februar 1785 ved otte Svende hjembringe til sit Hus. Denne Oplysning, der er taget af det kongelige Reskript af 1 September 1786, begrundes Svendenes Vrede overfor Oldgesel Sneider, der strax efter var ene tilbage som saadan, idet nemlig den første Oldgesel Jens Jansen afgik for at gjøre Mesterstykke. Reskriptet viser desuden, at man søgte at berolige Sindene, ved at tillade, at Sygebøssen i Overensstemmelse med Reskriptet af 6 August 1772 (§ 3), ikke skulde følge Laden, som den var bleven nedlagt i, men skulde forblive paa Herberget, dog kun saaledes at de den tilhørende Obligationer skulde udtages af den og opbevares i Laden ligesom de Penge, der ikke behøvedes til øjeblikkelig Brug, samt endelig imod at Krofaderen vilde være ansvarlig for den.¹

Der laa heri en Indrømmelse, men som vi have set, blev den ikke anset for tilstrækkelig. Sindene vare i Oprør i Anledning af Begivenheden. I Januar 1786 tales der i Mesternes Protokol om »den Uorden og det Oprør, som af Svendene paa nogen Tid og endnu daglig sker«. De ansøgte derfor om at faa de ovenfor nævnte Reskripter af August 1756 og August 1772 skærpede, hvad dog ikke skete, og Dønningerne fra den store Strid holdt sig derefter formentlig længe. Sikkert er det i ethvert Tilfælde, at Mursvendene sluttede sig til de kjøbenhavnske Tømmersvendes store Strike i Juli og August 1794,² der blev epokegjørende i Lavsudviklingen, derved at den foranledigede en stor Kommissions Nedsættelse, hvis Arbejde førte til Forordningen af 21 Marts 1800. Kommissionen tog de enkelte Fags Svende og Mestere for sig, og vel at mærke Svendene for Mesterne, hvilket da ogsaa skete for Murnernes Vedkommende. Mursvendene, der ligesom Tømmersvendene toges for den 12 August, d. v. s. den første Dag, Kommissionen arbejdede, erklærede, at de Intet havde at klage over nogen enkelt Mester, men nok over den Lavsordning, hvorved en Mester uden Opsigelse kunde afskedige en Svend efter Behag, medens denne var pligtig til at blive hos ham til Mortensdag. De klagede ogsaa over Mesterstykkernes Kostbarhed og i det Hele over den Vanskelighed, den fattige Svend havde ved at bane sig Vej til umiddelbar Fordel for sig selv. Kommissionen lovede at tage Hensyn til disse Punkter, ja stillede bestemte Forslag i Udsigt til Forbedring af de nævnte Forhold, hvorefter Svendene enstemmigt med høj Røst og op-

rakte Hænder lovede strax at ville vende tilbage til deres Arbejde som gode Borgere og lydige Undersaatter.¹

Hvad der saaledes skete, havde imidlertid langtfra Mesternes Billigelse. De holdt, imod Kommissionens Løfter, paa den bestaaende Lavsordning som bedst for baade Mestere og Svende. Og trods Alt maa det da ogsaa siges, at Svendenes Forhold i Meget vare blevne bedre. Forskjellige Omstændigheder tyde herpaa. Da saaledes deres Sygebøsses Tilstand i 1788 lod Oldermænd Johannes Svendsen fremsætte Forslag om, at Bøssepengene skulde forhøjes saa betydeligt som fra 2 Sk. til 3 Sk. ugentligt, gik Svendene beredvilligt ind herpaa; kun var der en Del, der ønskede, at Tillægs-Skillingen skulde deles, saaledes at det Halve af den tilfaldt Laden til Gavn for Begravelsespengene, der ønskedes forhøjede fra 12 Rd. til 16 Rd. Den kongelige Resolution af 4 Avgust 1788, der afgjorde Sagen, slog dog kun Bøssepengenes Forhøjelse fast,² en Forøgelse af Begravelsespengene naaedes først i 1797, men saa voxede de ogsaa fra 12 Rd. til 20 Rd. For at opnaa dette havde Svendene erklæret, at de vilde betale forøgede Tidepenge, nemlig 64 Sk. hvert Halvaar istedenfor 36 Sk., hvorpaa Oldermænd strax havde sat Sagen i Gang og opnaaet en indvilligende kongelig Resolution af 6 Oktober 1797.³ Medens Svendene efter Lavsartiklerne af 1742 kun havde at give 24 Sk. halv-aarligt i Tidepenge, betalte de altsaa ved Aarhundredets Slutning ikke alene 64 Sk. i Tidepenge, men desuden 78 Sk. i Bøssepenge eller tilsammen 1 Rd. 46 Sk., hvilket er en ganske betydelig Forøgelse, som ikke i nogen Maade forringes derved, at Mesterne efter de nævnte Artikler vare blevne ansvarlige for Tidepengene og efter Resolutionen af 1788 ogsaa for Bøssepengene.

Endnu skal det her tilsidst oplyses, at den Stampeske Plakat af 1 September 1762 der indførte Svendeprøver, selvfølgelig ogsaa fik Betydning for Murerlavets Medlemmer. En Murlærling skulde gjøre en Grundtegning eller en Façadetegning, en Stenhuggerlærling et Stykke Gesims med Forkrypning eller en jonisk Kapitæl, og — en Gibserlærling en Tegning og et Stykke pousseret Løvværk.⁴ Murerlavet, der i 1734 var kommet til at omfatte Stenhuggerne, havde nemlig i 1750 ogsaa faaet Gibserne som Medlemmer. Vi skulle høre nærmere derom i næste Kapitel.

STENHUGGERE, GIBSERE OG ANDRE.

DET var det oftere nævnte Reglement af 1734, der bragte Stenhuggerne sammen med Murerne i eet Lav. Forbindelsen skulde dog være »uden Præjudice for enten den ene eller den anden.« De to Haandværks Medlemmer skulde have lige Del i Amtsrettigheder og Artikler og erlægge lige Lavsgebyr, men i den Profession, de hver drev, maatte »den ene ej gjøre den anden ringeste Indgreb«. Den første Stenhugger, der meldte sig, var Didrik Gercken. Under 24. Februar 1735 lod han sig indskrive til at gjøre Mesterstykke, men hvorvidt dette var rigtigt af ham, har der sikkert været forskellige Meninger om. Hans Kolleger have formentlig holdt ham tilbage, og først den 18 Juli 1741 blev han sammen med Georg Adam Drechsel og Jacob Fortling indskreven som Mester i Lavet, vel at mærke uden at han eller nogen af de Andre gjorde noget Mesterstykke. For hver enkelt af dem hedder det i Indskrivningsprotokollen, at han »efter det kongelige Reglement af 24. April 1734 Artikel 2« har begjæret at vorde indskreven som Mester, »det Lauget og Oldemanden hannem ikke vilde negte, naar han i alle Tilfælde vilde forholde sig som en anden Laugsbroder, det han ej alene lovede at efterkomme, men endog betalte til Laugets Inventarium 12 Rd. og til de Fattige 1 Rd.« Dette underskrev de Tre hver for sig, og dermed vare de Mestere.

Nu bestod der altsaa et virkeligt Murer- og Stenhuggerlav. Men det skal dog nævnes, at der en rum Tid för maa have bestaaet et særligt Stenhuggerlav i Kjøbenhavn. Efter Ansøgning af Stenhugger Jens Andersen paa Byens samtlige Stenhuggeres Vegne var der under 24. Januar 1661 givet de

kjøbenhavnske Stenhuggere nogle Artikler, der væsentlig gik ud paa at forhindre det Indpas, som blev gjort dem i deres Næring af nogle fremmede Sten- og Billedhuggere, nogle Bönhaser, som »ingensteds rejst haver og ej ere dygtige et Epitafium at forfærdige«. Den, der vilde være Sten- og Billedhugger i det kjøbenhavnske Lav, skulde have rejst mindst eet Aar, have arbejdet eet Aar hos en Mester her i Byen, vundet sit Borgerskab og bevist, at han havde lært sit Haandværk tilbørligt hos en ærlig Mester.¹

Der kjendes imidlertid intet videre til dette Lav. Medlem i det har dog formentlig den Stenhugger Johan Franch'været, der 1664 fik Plads og Værksted udenfor Holmens Kirkes Mur ved Stranden, og som sikkert har været en ganske vel stillet Mand. 1668 ejer han en Gaard i Lille Kirkestræde, 1689 en Gaard i Störrestræde.² Men for Lavets Flor taler det ikke, at der i December 1681 blev givet tre, som det synes fremmede Stenhuggere, Johan Leonhart, Peter Candi og Mathias Neuhaus, Ret til uhindret at udøve deres Profession i Kjøbenhavn, »saa fremt de deres Haandværk tilbørlig lært haver«. ³ Det er den eneste Betingelse, der stilles. Nej Lavet har ingen Betydning haft.

Den fjerde Stenhugger, der blev Mester i det samlede Murer- og Stenhuggerlav, var Andreas Gercken, vel en Slægtning af den ovennævnte Didrik Gercken. Han gjorde regulært Mesterstykke (s. ovfr. S. 186) og betalte 12 Rd. til Lavets Inventar og Ligklæde, 4 Rd. for Tilsigelse og 1 Rd. til de Fattige, i Alt 17 Rd. Men forøvrigt var det sjældent nok, at der opvistes et Stenhugger-Mesterstykke. Et saadant gjorde kun Joseph Voigt i 1757, Joh. Hendr. Kruuse i 1787, Frantz Ney i 1796 og Johan Peter Dantzer i 1797; det var om J. H. Kruuses Mesterstykke, at der som ovenfor nævnt (S. 180) stod en stor Strid med Kunstakademiet. Nej de Fleste bleve Mestere efter kongelig Bevilling; det blev Georg Vilhelm Bäsecke og Johan Peter Pfeiffer i 1751, Johan Georg Trautmann i 1753, August Braun i 1760, Joh. Fr. Lohmann i 1766, Joh. Mich. Fischer og Vilhelm Schröder i 1771, Johan Ehrenfried Grund i 1796 og Johan Hasenmeyer i 1797, ikke at tale om, at der i 1764 ogsaa kom en Stenhugger-Frimester Joh. Fr. Dolmar med Ret til at holde Svende og Dreng.⁴ Hvad den nævnte J. E. Grund angaar, da var han en Søn af Billedhugger J. G. Grund, der har skabt de nationale Sandstensfigurer i Nordmandsdalen ved Fredensborg, og som kort før sin Død 1796 kaldte sig Billedhugger og Kurvemager(!), ved hvilken Lejlighed ogsaa Sønnen kaldtes

paa samme Maade.¹ Ejendommeligt er det imidlertid, at Sten- og Billedhugger Jens Karlebye, der drev en betydelig Forretning i sit Fag i Kjøbenhavn, slet ikke findes i Lavets Protokoller. Efter at have været Marmorarbejder hos Billedhuggerne S. C. Stanley og Wiedewelt, søgte han i 1766 Kancelliet om Ret til at ernære sig af Billedhuggerkunsten uden at sværge Borgerskab og med Titel af Hof-Billedhugger. Han maa ganske sikkert (ikke have haft ringe Tanker om sig selv. Magistraten fraraadede dog stærkt at komme ham imøde, og Kunstakademiet sluttede sig til dens Protest. Det blev derfor ikke til Noget med denne Ansøgning, men saa henvendte Karlebye sig til Rentekammeret, der viste sig medgjørligere. Det udvirkede en kongelig Resolution af 3. Juli 1767, hvorefter han fik Titel af kongelig Hof-Billed- og Stenhugger, og saa blev han en ganske betydelig Haandværker — udenfor Lavet.²

Stenhuggerne have absolut ikke været begejstrede for det fælles Lav. De holdt dem helt igjennem for sig selv, hvad der f. Ex. kan ses af J. E. Grunds Ansøgning om at blive Mester i Lavet uden Mesterstykke; han siger i den, at dette var negtet ham »af de to andre Mestere, der sammen med hans Fader udgjør Lavet«. ³ Og det samme kan vises for Svendenes Vedkommende. Den 12. Oktober 1745 samledes Kjøbenhavns Stenhuggersvende paa den kongelige Materialgaard og vedtog at yde Bidrag til en kun for dem gjældende Syge- og Begravelseskasse. De havde en Tid betalt til Murerlavet, men uden til Gjengjæld at have kunnet opnaa Noget af det. Nu underskrev 29 Svende en Overenskomst om den nævnte Syge- og Begravelseskasse, der er fortsat til vore Dage; den bestod væsentlig af tyske Svende. 1762 bleve saaledes Svendene Johan Georg Brosch, Jacob Petcka, Jacob Hofner, Johan Elmer og Ferdinand Lubehofsky Medlemmer af den, og der kan nævnes en Række andre tyske Navne, Euler, Mühlbager, Sintlinger, Ziegenbalg, Willemann, Schleiger, Bärentatz, Uhlhorn, Niedersee, Retsky, Schönhaar o. s. v. Men der var dog ogsaa danske Svende, som f. Ex. Johan Emanuel Henrichsen, der 1764 var i Opposition mod de andre Svende og ved Politiretten søgte Oldgesellen Hermann Uhlhorn forpligtet til »ikke at movere Noget enten imod mig eller mine Collegæ i Hr. Professor Wiedewelts Værksted, men lade os arbejde i Fred.« Henrichsen var »Stenhuggersvend i Hr. Professor Wiedewelts Tjeneste paa den kongelige Material-Gaard.« ⁴

Der er her en Brydning mellem danske Svende, der vilde leve for sig, og de tyske, stærkt zünftrige Svende — de sidste vare absolut de talrigste —

men der er tillige en Brydning her mellem Billedhuggerne paa den ene Side og de kun simple Stenhuggere paa den anden Side. Her maa det dog ikke overses, at Ordet Billedhugger har mere end een Betydning paa den Tid, hvad der kan ses af det i 1744 oprettede kjøbenhavnske Billedhuggerlav, hvis Artikler ere daterede den 14. Februar 1744. Efter dem bestod Lavets Mesterstykke i to sirlige Tegninger, en Figur og et Alters eller et Epitaphii Rids, samt et Stykke Sirat, Figurerne maatte den Vedkommende forfærdige i hvad Materiale han selv lystede, men Siraten skulde han forfærdige i Træsaa og et Siratstykke med ægte Forgyldning. Herefter er dette Lavs Medlemmer ikke, hvad vi nu kalde Billedhuggere. Lavet, der formentlig talte 16 à 17 Medlemmer, tog strax stærkt fat. Det vendte sig saaledes mod en »Billedhugger« Nicolas Maré, der ikke alene havde Arbejde paa Slottet, men ogsaa, uden at være Medlem af Lavet, gav sig af med at arbejde for Private. Lavet skred ind, fratog ham to Spejlrammer og nogle Stykker af en Karosse, ligesom det noterede en Alkove, som han havde i Arbejde til Dronningen. Lavet havde dog ingen Livskraft, i femten Aar indkom der kun et Par nye Mestere i det; og 1759 bestod det kun af fem Mestere og een Enke, der alle havde lidet Arbejde og hverken holdt Svende eller Dreng. De vare fattige og gamle, og da Peder Pedersen Leed, der havde været Oldermænd i tre Aar, erklærede ikke længer at ville vedblive, ophævedes Lavet under 27. April 1759.¹

I Modsætning til disse Billedhuggere stod Stenhuggerne anderledes fast. Men hvilke heldige Forhold kom dem ikke ogsaa til Hjælp. Snart efter Kristiansborgs Opførelse paabegyndtes der et nyt stort Foretagende, der særlig udkrævede Stenhuggerhjælp. Den 30. Oktober 1749 lagde Frederik V Grundstenen til Frederikskirken (Marmorkirken).² Her synes det navnlig at have været Jacob Fortling og Johan Peter Pfeiffer, der konkurrerede, og Fortling har sikkert været den Stærkeste af dem, ti ikke alene huggede hans talrige Svende mange tusinde Kubikfod Sten til Kirkebygningen, men han optraadte tillige som Leverandør af baade Sandsten, Marmor og Kalk. Fortling, som vi ovenfor have mødt som Stenhuggersvend ved Kristiansborg, var en entreprenant Mand. Han anlagde baade et Kalkbrænderi, et Teglværk og en Fajancefabrik, Alt i Kastrup paa Amager, og drev desuden Stenbrydning paa Saltholm ligesom flere Steder i Norge. Og saa blev han endnu fra Hof-Stenhugger ikke alene Hof-Bygningsinspektør (1756) men Hof-Bygmester (1760).

Som saadan døde han i Juli 1761.¹ Hele den blomstrende Stenhugger-Bevægelse fik imidlertid en brat Ende, da under Kong Kristian VII en kongelig Skrivelse af 9. November 1770 med Eet stansede det altfor kostbare Bygningsforetagende, som derefter i lange Tider blev staaende som en Ruin. Der var Mange, der ved denne kongelige Beslutning blev sat ud af Virksomhed, men Andre bleve ogsaa hjulpede ved den; det var foranlediget af den, at Stenhuggersvend Joh. Mich. Fischer, »der i elleve Aar havde forestaaet Arbejdet ved Frederiks Kirkebygning som Mestersvend«, i Marts 1771 fik Bevilling til uden Mesterstykke og uden nogen Bekostning at blive indtagen som Mester i Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav.² Trods Bevillingen maatte han dog »til Lavets Inventarium og Fattige« betale 25 Rd. Det gamle Lav stod paa Sit. Men som ovenfor antydet, skabtes der aldrig noget virkelig inderligt Forhold mellem Stenhuggerne og Lavet, og ganske paa samme Maade gik det med Hensyn til Lavet og Gibserne.

Som vi tidligere have set, arbejdede der mange Stukkatorer eller Gibsere paa Kristiansborg. Men da Slottet var færdigt, gik det i væsentlig Grad tilbage med deres Arbejde. Mange af de for største Delen udenlandske Gibsere rejste bort, og fra de tilbageværende indkom der i September 1750 en Klage over deres ringe Næring, i hvilken der endda blev gjort Indgreb af Uberettigede, der ikke havde kongeligt Privilegium som Gibsere. Da de ikke udgjorde noget Lav, havde de imidlertid ingen Ret til at jage dem som Fuskere, og det var for at faa en saadan Ret, at de nu bad om at maatte blive optagne i Murer- og Stenhuggerlavet. Andragendet blev af Kommercekollegiet sendt til Magistraten, der tog Gibserne og Lavet for sig, og Resultatet blev, at Murerne indvilligede i at ville modtage de daværende Gibsere i Lavet mod en Indskrivningsafgift, og de fremtidige Gibsere mod at de desuden skulde gjøre et Mesterstykke. Sagen blev slaaet fast ved en kongelig Resolution af 7. December 1750,³ og da Plakaten af 3. Marts 1756 udkom, hed det i den, at Gibsernes Mesterstykke bestod i »en vel proportioneret Tegning over et Stykke Stukkator-Arbejde saa og noget Gibsarbejde, bestaaende af ophævet Kvadratur, Stukkatur eller Arbejde en bas relief eller Ornamente.«⁴

Der blev forøvrigt ikke optaget mange Gibsere i Lavet. Lige strax — den 12. December 1750 — endog kun to, Italienerne Giulio Guione og Jean Baptiste Fossati, der hver betalte 17 Rd. Og derefter fulgte: i 1755 Hans Andreas Bischel; i 1757 Carl Ulrich Jennerich; i 1760 Christopher Lorentz

Fossati; i 1766 Johan Hartmann; i 1768 Perfectus Castania; i 1771 Paulus Lorentz; i 1786 Hermann Carl Jennerich; i 1787 Hans Christian Ondrup og i 1796 Lorentz G. Breuning, af hvilke dog kun tre gjorde Mesterstykke, nemlig C. U. Jennerich, P. Castania og H. C. Ondrup, de andre kom ind paa Bevilling.

Ved Siden af disse i al Væsentlighed fremmede Elementer, der tilførtes Kjøbenhavns Murerlav i Form af Stenhuggere og Gibsere, optoges der endnu nogle andre Fremmede i Lavet, nemlig Mestere fra en Række Provinsbyer, og Stødet til, at dette kunde ske, udgik fra det i 1742 oprettede kjøbenhavnske Parykmagerlav. Det androg i 1747 om at maatte faa Ret til som Medlemmer at kunne optage Parykmagere fra andre danske Byer, og denne Tanke slog an. Magistraten mente, at denne Ret burde tilkomme alle kjøbenhavnske Lav, og saa udkom Plakaten af 8. November 1747. Efter den blev det tilladt Haandværksmestere i de danske Provinsbyer, der ikke havde noget Lav i det paagældende Fag, at blive indskrevne i det vedkommende kjøbenhavnske Lav, naar de havde godtgjort, at de havde Borgerskab paa deres Hjemsted og havde gjort Mesterstykke. De fik herved »Lavsrettighed« og navnlig »Frihed med at lære Dreng«, saaledes at disse, naar de havde erholdt deres Mesters Lærebrev, skulde for dygtige Svende passere lige med kjøbenhavnske Svende.¹

At denne Indskrivning flittigt fandt Sted med Hensyn til Kjøbenhavns Murerlav, skal vises nedenfor; her skulle vi først se, hvor der i Danmark udenfor Kjøbenhavn fandtes Murerlav. Det er ovfr. S. 68 nævnt, at der 1623 oprettedes et Lav i Helsingør, og at der vistnok fra 1632 bestod et Lav i Odense. Men Lavet i Helsingør blev ikke af Varighed. Det bestod 1666, da Asmus Niemann vragedes som Oldemand i det (ovfr. S. 82), men da den afskedigede Soldat Peter Faber 1754 vilde ernære sig af Murarbejde i Helsingør, er det ikke et Murerlav, men Stedets Murmestere (ovfr. S. 172), der protestere. Lavet maa være ophørt, og hvad Lavet i Odense angaar, da synes det ikke at have spillet nogen stor Rolle. Da der i 1729 kom to Svende her til Byen, som sagde, at de havde lært i Odense, maatte de gjøre Rede for, hvorvidt Mesterne i Odense gjorde Mesterstykke eller kun aflagde Borgerskabsed. Lavet i Kjøbenhavn vidste ikke Besked hermed, og endnu 30 Aar senere er Odense-Lavet ikke ret erkjendt i Kjøbenhavn. Først efter at det kan oplyse, at det er erklæret for zünftigt af Lavene i Lüneburg og

Dantzig, bliver det i Januar 1762 erkjendt for gyldigt af Lavet i Kjøbenhavn. Det maatte indsende de paagiældende tyske Skrivelser, ledsagede af en Kjendelse paa 30 Rd., og en lignende Kjendelse fordrede de kjøbenhavnske Svende for sig; i Sagens Anledning vare de traadt sammen i Klasser.

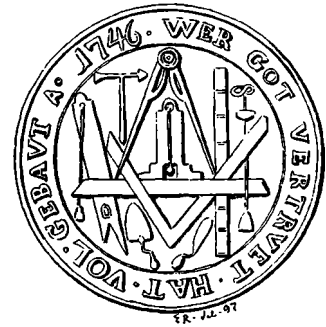
Man kunde tro, at Murerne i Aarhus ogsaa havde et Lav. 1672 fik nemlig de og Tømrerne dér Ret til at oprette et fælles Lav imod at være forpligtede til et vist Brandtilsyn, men et saadant fælles Lav synes ikke at være blevet oprettet. Det nævnes derimod baade 1704 og 1735, at der be-
 staar et særligt Murerlav i Aarhus, et saadant figurerer endda med baade Segl og Velkomst; i det her afbildede Segl staar 1716 og i Velkomsten Aars-

67. Aarhus 1716(?).

68. Aalborg 1728(?).

69. Aalborg 1746.

tallet 1750. Desuagtet maa det vistnok antages, at et saadant Lav aldrig officielt har faaet Artikler, altsaa aldrig har været et anerkjendt Lav. Sikkert er det, at fire Aarhus-Mestere i 1777 andrage om et Lavs Oprettelse og at deres Andragende afslaaes. De bleve betragtede som for faa.¹ Saa gik det syv Mestere og en Enke i Aalborg bedre. De opnaaede at faa Lavsartikler den 7. Februar 1746,² og Lavet anskaffede sig et Segl med den tidligere omtalte Indskrift »Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut«; et senere fremkommet Svendesegl for dette Lav bærer forunderligt nok Aarstallet 1728. Samme Aar som Murerne i Aalborg fik deres Artikler, fik Murerne i Fredericia ganske lignende Artikler.³ Der var herefter, da Plakaten af 1747 udkom, kun tre Murerlav i Danmark udenfor Kjøbenhavn, nemlig i Odense, Aalborg og Fredericia. Det ovenfor S. 68 nævnte Samlingslav i Viborg var selvfølgelig ikke noget Murerlav; da de Murere, der vare i det, 1768 søgte om at blive udskilte i et eget Lav, blev deres Ansøgning afslaaet. Et fra 1690 i Nykjø-

bing paa Falster bestaaende Murer- og Tømmerlav, der fornyedes i 1728, var heller intet ægte Murerlav, og i et 1732 i Saxejøbing oprettet Samlingslav bestaaende af Byens Snedkere, Smede og Murere nævnes der kun nogle faa Murere i Lavets første Aar. I 1762 bleve Murmesterne i Nakskov udtrykkeligt gjort opmærksomme paa, at de intet Lav havde.¹

Der er altsaa en Række Steder, fra hvilke der kunde indskrives Mestere i det kjøbenhavnske Lav. Det viser sig imidlertid, at de kun kom til det fra Sjælland, Falster og — Norge, nemlig fra Helsingør (Johan Hansen Møller, 1752; Niels Pedersen Kirkerup 1761; Johan Andreas Brasen 1762; Christopher Wendt 1766; Niels Kirkerup 1774; Lars Andersen Poug 1780; Peter Christian Braunbehrens 1787; Johan Frederik Wicke 1795), Kronborg (Johan Heinrich Bach 1769), Fredensborg (Henrik Conrad Trautmann 1761; Jens Pedersen Land 1778), Frederiksborg (Gottfried Hochheim 1753), Hirschholm (Cordt Hauschildt 1753; Vilhelm Christian Jehring 1800), Lyngby (Lars Svendsen 1798), Roskilde (Hans Valentin 1763), Præstø (Henrich Golf 1765; Johan Gottfred Demel 1775), Vordingborg (Johan Adam Semler 1780), Nykjøbing paa Falster (Jens Trap 1762; Jens Jacobsen Dahl 1778), Kristiania (Johan Hessler 1779) og Bergen (Johan Henrik Wrigge 1798). Tolv Steder møde med 23 indskrevne Murmestere, og hertil kommer endnu Stenhuggermesteren Johan Valentin Steinlein fra Frederiksborg (1753). Ved Indskrivningen maatte de betale 20 Rd. og med Navns Underskrift forpligte sig til at betale Ud- og Indskrivningspenge for deres Lærlinge ligesom Tidepenge for dem selv og deres Svende, ikke at tale om, at de maatte erklære, at de ingensinde vilde flytte til Kjøbenhavn og nedsætte sig der som Murmestere uden først at have gjort Mesterstykke dér.

Lavet her vægede sig mod Overraskelser, af hvilke der jo kunde komme forskjellige. Det er jo saaledes ejendommeligt at se, at de fire Aarhus-Mesteres Begjæring om Lav synes paavirket af, at en Borger dér i Byen, der forestod Stedets Tobaks- og Rapsavling, havde søgt om at maatte udøve Murhaandværket.² Nej, Enhver burde blive ved Sit, og derfor trækkes der jo ogsaa selv indenfor det kjøbenhavnske Lav bestemte Skillelinier mellem saavel Murerne og Stenhuggerne som mellem Murerne og Gibserne. Og derfor maatte ogsaa Murmester Philip de Lange i 1748 blive dømt i en Sag, som Malerlavet havde anlagt imod ham; han havde malet en Bygning rød og prydet den med Sirater. Men mærkeligt nok fik Stenhuggermester Johan

Peter Pfeiffer i 1767 Ret til trods Smedelavets Protest vedblivende at have et Smedeværksted, som han i fire Aar havde haft i sin Gaard for at faa sit Værktøj gjort i Stand. Det gik ham for langsomt hos Smedene.¹

Det er egentlig først fra 1788, at Lavene og dermed ogsaa Murerlavet aabnes for Jøder, men allerede 1754 paalægges det Magistraten at skaffe en ung Jøde Lazarus, der præpareres til at blive døbt og har Lyst til at blive Stenhugger, Plads hos en Mester, og 1748 staar der i Klassefortegnelsen over Aarets Svende »Jøde« ved Thomas Giedder i sjette Klasse, men Tilføjelsen er udeladt i de følgende Aar.²

KALKVÆRKSDRIFT.

Vi have ovenfor set, at en Mursvend kunde gjøre Tjeneste som Byens Trommeslager, og at Kjøbenhavns Mursvende ansøgte om Ret til at drive Øltapperi (S. 93, 181). Indenfor Svendenes Kreds bjergede man sig altsaa, som man kunde; men det gjorde Mesterne ogsaa. I saa Henseende kan det dog ikke anføres, at Murmesterne optræde som Befalingsmænd i Kjøbenhavns Brandkorps eller Borgervæbning — Hans Wiedewelt var Kaptajn (S. 108), og vi ville nedenfor træffe baade Løjtnanter, Kaptajner og Majorer — her gjør sig nemlig, i alt Fald delvis andre Hensyn gjældende. Men naar Murmester Joh. Chr. Conradi, der er Lavets Oldermænd i 1762-63, paa denne Tid foruden Oldermænd tituleres Bygningsinspektør, har han absolut faaet en Stilling ved Siden af at være Murmester, og det søger Murmester Joh. Chr. Toubert ogsaa at faa, naar han i 1783 kjøber Grosserer Cramers Tapet-, Voxdugs- og Könrøgsfabrik, til hvis fortsatte Drift han, dog forgjæves, søger Statsunderstøttelse.¹ Her skal desuden endnu nævnes, at Murmester Gottlieb Morhauer i 1779 andrager om at maatte oprette et Bygningsmagasin for Kalk, Mur- og Tagsten samt Ler. Morhauer har aabenbart været en lille entreprenant Mester, der vilde frem. Han klager i 1784 til Kommercekollegiet over, at de store Mestere søge at engagere Svendene, för de komme paa Herberget, hvorved de uformuende Mestere sættes i Forlegenhed. Han vil, at Politiet skal tage Affære her.² Han var imidlertid lige uheldig med begge sine Andragender. Polititilsynet kom ikke, og noget Bygningsmagasin fik han ikke i Stand, men hele Murerlavet kom til at optræde som Kalkfabrikant.

Efter Kjøbenhavns Brand 1728 var der selvfølgelig Folk, der spekulerede i at kunne levere Bygningsmaterialer; og her træffe vi bl. A. to Mænd med franske Navne, Felix du Sart og Antoine Bonfils. Og mærkeligt nok nævnes der Sydboere som virksomme i dette Fag tidligere her i Landet. 1714 forestaas Prins Karls Kalk- og Teglværker ved Faxe af to Italienerne, Julius Buffo og Joseph Svare. Felix du Sart, der muligvis er den Samme som den brabantiske Entreprenør Dissart, der optræder ved Opførelsen af Fredensborg, faar i Februar 1729 Bevilling til at oprette et Teglblænderi, og i Marts s. A. faar han og Antoine Bonfils Bevilling til at anlægge et Kalkværk. Den Sidstnævnte havde sammen med sin Hustru Gabrielle Pigeon i 1727 faaet Bevilling til at drive en Galanterihandel i Kjøbenhavn, og det en Galanterihandel af en ganske ejendommelig Art, ti mellem de Ting, de maatte handle med, nævnes særlig alle Slags Confiturer, Specerier, Delikatesser, Likører og Vine. Endnu mærkeligere ser det ud, at der i Kjøbenhavns Mandtal af December 1728 nævnes en Skræder og Husejer »Anthoni Bonfi« i Lille Kongensgade, ti det maa ganske sikkert være den Samme som Galanterihandleren og Kalkfabrikanten. Han og du Sart maa have været meget foretagsomme Folk.¹

Kalkværksbevillingen, som de fik under 15 Marts 1729, gav dem Ret til at raade over to Kalkovne i Ryssenstens Bastion ved (det lille) Blaataarn, med Eneret til i dem at brænde Kalk paa en af dem angiven særlig Maade d. v. s. med Stenkul. Bevillingen blev given for otte Aar, men allerede i 1731 fik de en ny og bedre Plads for deres Kalkværk, nemlig en Plads udenfor Østerport, hvor den saakaldte Baadsmandsskanse var anlagt. Og nu drev de her i en Aarrække med stadig Fornyelse af deres Eneret en indbringende Fabrikation. Da Bevillingen i 1748 blev fornyet, lyder den imidlertid ikke længere paa du Sart og Bonfils, men paa den Sidstnævntes Enke Gabrielle Pigeon i Forbindelse med en anden Franskmand, Gaskogneren Mathieu Toyon, der allerede boede i Kjøbenhavn 1728. Den Gang var han Traktør og ejede et Hus i Pilestræde, som han aabnede for Byens to »afbrændte« reformerte Præster; senere nævnes han som den, der forestod Kongens Kjøkken.² Selvfølgelig kunde Kalkværket udenfor Østerport dog ikke i Længden beholde som Eneret at brænde Kalk ved Stenkul. Stenhugger Fortling søgte om Ret hertil i 1749, og Enkedronning Sofie Magdalene ønskede i 1754 den samme Ret for sit Kalkværk ved Nivaa. Det naaede de dog

ikke, Eneretten maatte respekteres, til den udløb, men Fortling fik i Maj 1749 Bevilling til at anlægge et almindeligt Kalkbrænderi »paa Landet i Kanten af Vandet strax udenfor Kastруп«. ¹ Fra den Tid var der to Kalkværker i Nærheden af Kjøbenhavn, Østre-Kalkværk og Kastруп-Kalkværk, der begge væsentlig fik deres Kalksten fra Saltholm, og det var særlig med disse Værkers Trivsel for Öje, at det i 1754 blev bestemt, at der fra Begyndelsen af 1755 ikke maatte indføres fremmed Kalk til Danmark. ² Det kunde og skulde nu forsyne sig selv.

Men i den Anledning fremkom der i Efteraaret 1755 en alvorlig Klage fra Murerlavet. Der var Mangel paa Kalk i Kjøbenhavn, Alle og Enhver sikrede sig, saa snart de to Kalkværker havde en Brænding færdig, og Lavet bad derfor om, at det maatte blive paalagt Kalkværkerne ikke at sælge Kalk i mindre Maal end en halv Læst. Det blev afslaaet. Men Situationen kom igjen. 1778 fremsatte Lavet en ny Klage over Kalkmangel, denne Gang til Magistraten, og der var Andre, der stemte i med. 1782 klagede Handskemagerne, Fëllberederne og Skomagerne i Odense over, at de maatte nøjes med norsk Kalk, da de ikke kunde faa kjøbenhavnsk Kalk; de ansögte om at maatte indføre Kalk fra Gulland, hvad dog ikke blev tilladt. ³ At producere Kalk maa paa den Tid have være et lukrativt Foretagende her i Landet, og det er derfor ganske naturligt, at de to Kalkværker ikke fik Lov til at være alene om det.

Under 7 August 1777 fik Regimentskvartermester i Artilleriet Andreas Oberkampff, Grosserer Chr. Hansen samt de to Svogre, Justitsraaderne Arkitekt C. F. Harsdorff og Sekretær ved Bygningsdirektionen Niels Lassen — de vare hver gifte med en Datter af afdøde Hof-Bygmester, Kalkfabrikant og Hof-Stenhugger Jakob Fortling — Bevilling til at anlægge et nyt Kalkværk udenfor Østerport. ⁴ Hver af de Nævnte ejede en Fjerdedel i det, og det var Harsdorffs Fjerdedel, som i Januar 1782 blev overtagen af Kjøbenhavns Murerlav. Det laa ikke Murere fjærnt at drive Kalkbrænding; i 1778 havde saaledes Murmester Joh. Gotfr. Demel i Præstø faaet Bevilling til at drive Kalkbrænderi i Skibbinge Hestehave udenfor Byen. ⁵ Betegnende for Situationen er det i det Hele, at en kjøbenhavnsk Brændevinsbrænder Hofgaard mente at have gjort en Opfindelse, der vilde betale sig glimrende, da han havde fundet paa at kunne brænde Kalk ved den samme Stenkulsild, han brugte under sin Brændevinskjedel, og at Regeringen til nærmere at under-

søge denne Opfindelse, som der dog ikke kom Noget ud af, udnævnte to Murere, Murmesterne Schottmann og Brandemann.¹

Det stiller sig herefter som noget ganske naturligt, at de kjøbenhavnske Murere sikrede sig en Part i Nye Østre-Kalkværk, men — nogen Glæde heraf fik Lavet ikke.

I Lavsmødet den 16 Januar 1782 meddelte Oldermænden J. B. Schottmann, at en Fjerdepart af det nye Kalkværk udenfor Østerport var kjøbt for 9500 Rd., en Sum, der tilligemed en Hjælpefond paa 2500 Rd., i Alt altsaa 12,000 Rd., var delt i 120 Aktier à 100 Rd., af hvilke Murmester H. Brandemann havde taget 30, J. B. Schottmann, Brandmajor Platz og Hans Møller hver 10, M. H. Petermann 6, A. N. Egeroed og Johannes Svendsen hver 5, Henr. Delffs 3, Niels Træckel, J. F. Schmidt, Thim Langemarck, Samuel Blichfeldt og Andreas Sihn hver 2 samt Johan Hartmann og Poul Lorentz hver 1, det var 91 Aktier, hvortil endnu kom, at Georg Casper Møller, Niels Truelsen Dam, Joh. Chr. Toubert og J. P. Brunskov hver vilde tage een paa Betingelse af et Aars Kredit med Beløbets Indbetaling. I Alt afsattes saaledes 95 Aktier, og for de resterende 25's Vedkommende hedder det, at de modtoges af Lavets Interessentskab indtil videre. Det synes altsaa herefter ikke at være Lavet som saadant, der er Ejer, og ses Skjødet efter, bekræftes dette. I Skjødet af 2 Januar 1782 overdrager Justitsraad Harsdorff sin Fjerdedel af Nye Østre-Kalkværk med Beholdning af brændte og ubrændte Sten saavel paa Fabriken som paa Saltholm og ved Faxe saa og med Fartøjer, Heste, Vogne samt Stenkul m. m. til »Johan Bernhard Schottmann paa egne og Medinteressentere af Murlavet deres Vegne«. Forholdet var og blev dog væsentlig uklart, og i den almindelige Bevidsthed stod Lavet absolut som Ejer.

Oldermænden Schottmann blev den, der paa de nye Ejeres Vegne tiltraadte Kalkværkets Bestyrelse, og for de fire første Aars Vedkommende fik Aktionærene som aarligt Udbytte fem Procent, men fra 1786 gik Udbyttet ned til fire Procent, og fra 1789 blev der slet intet Udbytte. Schottmann døde, og blev som Oldermænd afløst af Murmesterne Johannes Svendsen (1785-88) og M. H. Petermann (1789-93), medens han som Bestyrer af Kalkværket efterfulgtes af Brandmajor Henrik Brandemann. Paa den Tid troede man afgjort endnu, at der kunde faas Noget ud af Kalkværket, og paa to Lavsmøder i 1788 blev det besluttet, at Administrationen skulde gaa

over til Lavet som saadant. Der skulde optages en Prioritet i Værket til den voxende Gjælds Afbetaling og til Aktiernes Indløsning, hvorefter Udbyttet skulde fordeles mellem Lavets Medlemmer. Herefter blev Lavets Skriver fhv. Murmester Jens Jansen den, der fik med Kalkværkets Bestyrelse at gjøre, og under 2 Juni 1788 udstædte Oldermændene Johannes Svendsen og de to Bisiddere M. H. Petermann og N. Træckel paa Lavets Vegne en første Prioritetsobligation paa 8000 Rd. Nu blev Gjælden betalt, og i hvilken Udstrækning Indløsningen gik for sig, kan ses deraf, at Brandkaptajn Melchior Henrik Petermann, der ejede sex Aktier, fik to udbetalt i Juni Termin 1788 og Aaret efter endnu to, men saa skete det mærkelige, at denne Mand, der, som ovenfor nævnt, havde været Lavets Oldermænd fra 1789 til 1793 og i 1782 som Bisidder havde været med at underskrive Aktiebrevene, i 1794 anlagde Sag imod Lavet for at faa ogsaa sine sidste to Aktier indfrie endogsaa med Tillæg af Renter. Hof- og Stadsrettens Dom af 21 Marts 1796 gik ham imidlertid fuldstændig imod, Lavet skulde Intet udbetale ham, han maatte dele Skjæbne med de øvrige Aktionærer. Lavet vandt altsaa Sagen, hvad der selvfølgelig har været det behageligt, men ud herover har dets Glæde ved Situationen næppe været stor. Kalkfabriken betalte sig ikke.

Allerede i 1794 havde man efter Kristiansborgs Brand tænkt paa at sælge; man mente, at Branden gjorde Konjunkturerne gode. Man fik imidlertid ikke solgt, men endnu i en Beslutning af 17 Marts 1795 vedtog Interesserne ikke at ville sælge under 10,000 Rd. Saa skete det imidlertid, at Forbudet af 1755 mod Indførsel af fremmed Kalk blev hævet ved den indgribende Toldforordning af 1797, hvorefter det tillodes at indføre Kalk fra Udlandet mod en Afgift, 1 Rd. 24 Sk. for 12 Tønder. Og saa var der atter og atter Vanskeligheder, nu af den ene og nu af den anden Art, at overvinde. Lavsskriveren Murmester Jansen frasagde sig i 1795 at have Opsyn med Lavets Fjerdedel i Kalkfabriken, og man fik kun Brandmajor Brandemann til paany at overtage Stillingen som Lavets Forretningsfører paa dette Omraade mod at tilsige ham 60 Rd. om Aaret, en Sum, der blev staaende som aarlig Godtgjørelse til de senere Oldermænd. Saa skete det dernæst i 1798, at de 8000 Rd., Lavet havde paa første Prioritet i sin Fjerdedel, bleve opsagte, og trods ivrige Bestræbelser syntes det næsten umuligt at skaffe en ny. Man mente at maatte udstæde en Akkomodationsobligation paa 9000 Rd. til Major Brandemann, der saa skulde søge at laane 8000 Rd. paa den. I sidste Öje-

blik fik man dog Beløbet i Overformynderiet paa en direkte Prioritetsobligation, hvori Lavets Oldermænd Carl Christian Martens og de to Bisiddere Henrik Delffs og Georg Adam Gross tilstaa »for os og øvrige Lavsmestere, som nu ere eller herefter vorde Interessenter udi den Lavet tilhørende Fjerdepart i Nye Østre Kalkfabrik uden for Stadens Østerport, at Murlavet er skyldig til denne Stads almindelige Overformynderi« 8000 Rd., »hvilken Kapital vi forpligte os og øvrige, nuværende og herefter kommende Interessenter udi fornævnte Fjerdepart, Een for Alle og Alle for Een, samt vore og deres Arvinger rigtig at tilbagebetale«. Man ser heraf, at den ovenfor nævnte Uklarhed, med Hensyn til hvem der egentlig var Ejer, stadig er tilstede. Oldermændene og de to Bisiddere føre Tanken hen paa Lavet.

I de derpaa følgende kummerlige Aar, der laa som et Tryk over al Virksomhed her i Landet, gik det ikke fremad med Kalkværket. I Murerlavets Regnskaber forsvinder det fra 1821 helt paa Indtægtsiden, medens der stadig er Udgifter at opføre. Tanken om at faa det solgt voxer naturligt, og paa Lavsforsamlingen den 6 Juli 1825 bemyndiges Oldermændene Joh. Joach. Schlage, Kaptajn i Brandkorpset og Danebrogsmand, samt Bisidderne C. Meldahl og C. Kuhn til at sælge »Lavets Fjerdepart i Nye Østre Kalkfabrik ved Avktion eller under Haanden, i sidste Tilfælde dog ikke under 9000 Rd. r. Sølv«. Der er altsaa endnu nogen Tro paa, at man kan slippe nogenlunde fra Affæren, men det viste sig snart, at den Tro maatte opgives. I Januar 1826 fik Oldermændene og Bisidderne en ny ubetinget Fuldmagt til sammen med de øvrige Ejere af Kalkværket at sælge Lavets Fjerdedel ved offentlig Avktion, og den 9 Marts s. A. blev det overdraget de fem Murmestere H. O. Blom, J. H. Lythans, N. S. Kurtzhals, G. Schaper og G. Sibbern som Udvalg sammen med Oldermænd og Bisiddere at fremsætte Forslag om, hvorledes den Del af Prioriteten til Overformynderiet skulde indfries, der ikke maatte blive dækket ved Buddene paa den nu forestaaende Avktion. Allerede Dagen efter omsendte de otte Herrer et Cirkulære, i hvilket de udtalte, at »de ved Salget manglende Penge i de 8000 Rd., som Lauget har staaende i Fabriken fra Overformynderiet, hvilke efter Salget skal indbetales dertil, maa sammenskydes af Laugets Interessenter«. Men Paaskrifterne, som dette Cirkulære fik, vise, at herom var der ikke Enighed, saaledes som det snart blev konstateret, endog ved en Retssag.

Ny Østre Kalkfabrik, der spændte over et Areal paa 155,500 □ Al. eller

c. 11 Tønder Land og desuden indbefattede en betydelig Tilvæxt ved Strandens Opfyldning, kom til fjerde og sidste Avktion den 29 Marts 1826.¹ Men da Summen, for hvilken det solgtes, ikke blev højere end 12,100 Rd., faldt der kun 3025 Rd. paa Murerlavets Fjerdedel, hvad der var langt fra de 8000 Rd., som Overformynderiets Prioritet udgjorde, og som skulde skaffes til 11 December 1826. Hvorledes Oldermænden, Kaptajn Schlage, tog Sagen, kan ses af et Cirkulære af 22 September 1826, hvori han indkalder en Lavsforsamling til Afgjørelse af »denne saavel for hele Lauget som for enhver enkelt Interessent i samme vigtige Sag«. »Og forventer jeg«, skriver han, »at ingen af de ærede Interessenter uden allerhøjeste Nødvendighed udebliver fra Samlingen, ligesom det ogsaa maa blive en nødvendig Selvfølge, at de Udeblivende maa være tilfredse med hvad de Tilstedeværende beslutte«. Han tog Sagen som en ren og skjær Lavssag. Men alle Lavsmemberne vilde ikke lade sig sætte i en Skat af 200 Rd., ti derpaa gik det ud, og da der paa Prioritetsobligationen i Terminen blev afbetalt 6000 Rd., blev den for de resterende 2000 Rd. overdraget en Arkitekt Sören Thestrup Wibe, der for at faa sit Tilgodehavende lagde Sag an imod følgende ti Lavsmember Murmesterne C. O. Aagaard, H. O. Blom, M. Bälckow, Casper Deuntzer (Løjtnant ved Brandkorpset), J. S. Erlewein, D. W. Klein (Løjtnant ved det borgerlige Artilleri), J. W. Schmidt og F. L. Wahl samt Stenhuggermesterne F. Scheller (Løjtnant ved det borgerlige Infanteri) og P. Jochumsen.

Af disse Ti blev den Sidstnævnte ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Dom af 25 Februar 1828 frifunden for Sagsøgerens Tiltale, han var først bleven Medlem af Lavet, efter at dette havde ophørt at være Medejer af Kalkfabriken. Men de Andre bleve dømte til at betale de 2000 Rd., een for alle og alle for een, dog ikke fordi de vare Medlemmer af Murerlavet; det antoges ikke, at dette kunde fastsætte, at dets Interessenter som saadanne skulde deltage i de Forpligtelser, der fulgte af Forholdet til Kalkværket. »Lavet var ikke en saadan privat Stiftelse, at dets Medlemmer paa egen Haand kunde fastsætte Betingelser, som ethvert nyt indtrædende Medlem skulde være pligtig at underkaste sig for at blive optaget i Lavet«. Nej de bleve dømte, fordi de maatte antages selv at have samtykket i at blive betragtede som Interessenter i Fabriken bl. A. ved i de almindelige Lavsforsamlinger at have taget Beslutninger om, at Fabriken skulde sælges, »hvilket viser, at de have betragtet Fabriken som dem alle tilhørende«.

For hvad der saaledes blev tilskudt, frivilligt eller efter den her nævnte Dom, blev der i 1829 udstædt 28 Obligationer, hver paa 270 Rd. Sedler, som Lavet forpligtede sig til aarligt at afbetale og forrente med 6 pCt. af det oprindelige Beløb. En Del af disse Obligationer bleve paa Grund af indtrædende Omstændigheder, f. Ex. Dødsfald, indløste forholdsvis tidligt, men de sidste af dem forsvandt først i 1854. Saa længe mærkedes Følgerne af, at en Del Murmestere i 1782 ønskede at blive Kalkfabrikanter. Det var imidlertid ogsaa Murere, der efter Salget i 1826 fortsatte Nye Østre Kalkfabrik. Murmesterne Gottfried Schaper og Gottlieb Sibbern, henholdsvis Kaptajn og Löjtnant ved det borgerlige Artilleri, fik under 9 April 1827 Skjøde paa Kalkværket. Af dem blev Sibbern snart Eneejer, og han satte det forfaldne Værk i ypperlig Stand.¹ Efter hans Død i 1850 gik det for 34,000 Rd. over til Jernbanedirektør V. Rothe og Assessor pharm. C. J. Glahn, af hvilke den Sidste i 1855 blev Eneejer,² hvorpaa det i 1874 blev solgt til Firmaet Valdemar Petersen & Frimodt, for endelig i Aaret 1900 at blive erhvervet af »Aktieselskabet Kalkværksgrundene«, der i Kjøbenhavns Vejviser for 1906 staar opført som Ejer af Kalkbrænderivej Nr. 85 samt »Ny Kalkbrænderi« (Udenbys Klædebo-Kvarter Matr. Nr. 133 og 134).

FRA FREMGANG TIL NEDGANG.

DER er intet Nyt under Solen. Klagerne over den høje Husleje i Kjøbenhavn have lydt för nu. Den alsidige Universitets-Kansler Erik Pontoppidan omtaler i sin indholdsrige Bog »Oeconomisk Balance« (1759) »den höjsttigende aarlige Husleje«. »En maadelig Familie,« klager han, »som vil have Indkjørsel og saa meget Gaardsrum, som Vognen kan vendes paa« — Fordringerne den Gang gik i andre Retninger end nu — maa' give »3, 4 ja 500 Rixdaler«. »Men, föjer han til, saa boer en stor Del af vore Borgere vistnok nu lige saa vel og tildels langt bedre end Herrer af høj Stand i fordum Tid«. Han er glad ved sin Tids Kjøbenhavn, Byen er i hans Tanker gaaet mægtigt frem. »Det ses allertydeligst,« skriver han, »naar vi ligne en af de gamle Gader mod de nye, f. Ex. Østergade mod en Gade i det nye Frederiks-Kvarter.«¹ Han peger altsaa ikke paa de Huse, der bleve byggede efter den store Brand i 1728 — de vare, som vi have set, jo ogsaa maadelige nok — men han peger paa det nye Amalienborg-Kvarter, for hvilket der paa saa mange Maader blev kjælet. »Den store Plads«, der skulde anlægges dér, skulde omgives af fire adelige »Hoteller«, og derved kom man til at stille Fordringer ogsaa til Omgivelserne.

I Oktober 1749 modtog Kjøbenhavns Magistrat den af Arkitekten, Oberstlöjtnant Eigtved efter kongelig Befaling udarbejdede Plan for Kvarterets Bebyggelse. Kongen vilde skjænke de Lysthavende de paagjældende Grunde, men saa skulde der ogsaa bygges godt og kjönt. Husene skulde være af Grundmur til Gaden, og Vinduerne skulde have lige Linie og Flugt; Tegningerne til hvert enkelt Hus skulde forelægges Kongen. Mellem de Første, der byggede

her (St. Annæplads nuv. Nr. 7 og 9), var baade en Murmester, Niels Engersløv, og en Tømmermester, Peter Rasmussen. Men helt loyale maa enten de eller nogle Kolleger af dem ikke have været. 1751 klagede Eigtved over, at enkelte Mur- og Tømmermestere ikke vilde følge de Tegninger, som de havde modtaget fra Stadsbygmester Banner-Matthiesen i approberet Stand. Det indskærpedes derfor officielt saavel i Murer- som i Tømmerlavet, at de paagjældende Tegninger under vedbørlig Straf nøje skulde følges. Og der blev passet paa nu. Jean Baptiste Madore, der vilde have en Karnap paa sit Hus paa Kongens Nytorv, maatte nøjes med en Altan. Kun med Fattigvæsenet blev der paa et langt senere Tidspunkt (1766) gjort en Undtagelse; den Bygning, det den Gang opførte i Amaliegade, maatte opføres uden at følge »til regularité« de Bygninger, der laa ved Siden af den.¹

Der er ingen Tvivl om, at denne Tid har været en god Tid for de kjøbenhavnske Murmestere. Som det kan ses ovenfor (S. 162) voxede Mursvendenes Antal fra 219 i 1751 til 389 i 1753, medens Mesterne endog bleve færre i Antal. Det ser næsten ejendommeligt ud, at der i Begyndelsen af 1752 regnes at være 39 Murmestere i Kjøbenhavn med 281 Svende, men ved Aarets Slutning 28 Mestere med 360 Svende. De enkelte Mesterses Forretninger maa være voxede stærkt. Det er da ogsaa i 1755, at Lavet, som ovenfor nævnt (S. 189), klager over Mangel paa Svende og derved opnaar Resolutionen af 16 Februar 1756, der ophæver de unge Svendes Pligt til efter deres første Aar i Kjøbenhavn strax at skulle rejse to Aar i Udlandet.

Professionen gik fremad, ogsaa i teknisk Retning. Plakaten af 21 April 1752 slog saaledes fast, at alle Mursten, der indførtes til Kjøbenhavn, kun maatte være af to bestemte Størrelser. Allerede i Begyndelsen af 1752 havde Eigtved udvirket en saadan Bestemmelse overfor de Mursten, der førtes hertil fra Teglværkerne ved Flensborg og Sønderborg, nu kom den til at gjælde ogsaa for Mursten fra Teglværker i Kongeriget. Den største Form, »den saakaldte Slotsbygning-Model«, skulde være $9\frac{3}{4}$ Tomme lang, $4\frac{3}{4}$ T. bred og $1\frac{7}{8}$ T. tyk; den anden $8\frac{1}{4}$ T. lang, $4\frac{1}{2}$ T. bred og $1\frac{1}{2}$ T. tyk.² At dette var et Fremskridt, gjorde sig snart gjældende, og i 1779 ansøgte Murerlavet om, at der maatte udgaa en lignende Bestemmelse med Hensyn til Tagsten; det ønskede alle røde Tagsten strøgne efter eet Maal, saaledes som Bygningsdirektionen agtede det tjenligst. Sagen synes dog ikke at være bleven fremmet.

Under denne Tids gunstige Forhold er det kun naturligt, at Lavet i det med Krig stærkt truende Aar 1762 villigt ydede Kongen det ovenfor (S. 182) nævnte Laan paa 1100 Rd., og da Kristiansborg den 26. Februar 1794 brændte, beslutter Lavet da ogsaa strax, at det skal yde en Gave paa 1000 Rd. til Slottets Gjenopførelse. Beløbet blev imidlertid ikke naaet ved frivillig Subskription, og saa vedtoges det, at enhver Mester, indtil Summen forelaa, ved hvert af Aarets to Kvartaler skulde give 8 Sk. for hver Svend, han havde. Men mærkeligt nok synes Lavet ikke at findes mellem Giverne i Anledning af Slottets Brand. I den vedkommende officielle Protokol forekommer Bryggerlavet med 10,000 Rd., Kobbersmedlavet med 500 Rd. og Bagervendelavet med 100 Rd., men ellers ingen Haandværkerlav.¹

Det ser underligt ud for Murerne. Men muligvis var Lavet nu i en økonomisk Nedgangsperiode. 1791 havde det, »da Indtægterne ikke slog til«, troet at maatte nedsætte de Pensioner, det ydede gamle Medlemmer og Enker, og det har maaske ogsaa sin Betydning, at Beslutningen om en Gave til Kristiansborgs Gjenopførelse fulgtes af en Beslutning om, at hele Lavet skulde beskjæftiges ved denne Opførelse. De Mestere, der antoges til Slotsarbejdet, skulde ikke levere alle Svendene. Ved Siden af at have Tilsynet med de Arbejdende skulde de kun have Ret til at have 10 Svende flere end de andre Mestere. Arbejdet skulde være Lavets, og man gik aabenbart ud fra, at Slottet strax vilde blive gjenopført. Det skete ikke, og saa indtraf der desuden en betydningsfuld Begivenhed, der naturligt drog Opmærksomheden fra Slottet.

Kjøbenhavn brændte anden Gang i Dagene fra den 5. til 7. Juni 1795. Ilden begyndte Fredag den 5. om Eftermiddagen paa Holmen og bredte sig over Nikolaj-Kirkens Kvarter — Kirken gik til Grunde — gennem Vimmelskaflet, Nygade, Gammel- og Nytorv til Volden.² 941 Huse og Gaarde for-tæredes af Ilden, og allerede selve denne vældige Ild lagde strax Beslag paa Murerne som Brandmænd. Brandmajor var Tømmermester Johan Peter Boye-Junge, men Vice-Brandmajoren Henr. Brandemann og Brandkaptajnen M. H. Petermann vare begge Murmestere, og de efterfulgtes af en Række Kolleger. Som Fændrik (Löjtnant) træffe vi Murmester Andreas Sihm; som Sekond-Löjtnant Murmester H. N. Møller; som Premier-Brandmestere Murmesterne Thim Langemarck og C. C. Martens; som Over-Brandmestere Murmesterne J. H. Backhausen, Fr. Beckmann, Henr. Delffs, G. A. Gross,

Carl Jennerich, Peter Krause, H. C. Ondrup, J. M. Quist, J. C. Taubert; som Under-Brandmestere Murmesterne Jacob Böhnke, Jens Jansen, Henr. Kyhorn, J. C. Schottmann, M. Trabolt, J. C. West og Anton Wilcken, og som Sprøjtemester den unge Murmester L. Thrane.¹ De have sikkert alle hver i sin Stilling kæmpet tappert mod Ilden.

Brandmajor Boye Junge, der af Helbredshensyn havde sex Ugers Orlov, blev ved Stafet hentet ind fra sin Landgaard paa Gamle Kongevej, og fra Fredag Eftermiddag c. Kl. 3½ til Løverdag Aften Kl. 7 var han uafbrudt i Virksomhed, men saa kunde han af Træthed omtrent hverken gaa eller staa. I sit Hjem i Kronprinsensgade, som han søgte til, kunde han dog umuligt blive, han kunde ingen Hvile finde. Kl. 10 samme Aften mødte han paany ved Frue latinske Skole i Skindergade, og nu var han i Tjeneste igjen til Søndag Morgen Kl. 3, og efter to Timers Hvile (Kl. 3—5) holdt han saa ud, til Ilden endelig Søndag Eftermiddag omtr. Kl. 6 betragtedes som slukket. Han spa-rede sig absolut ikke, men derfor var langtfra Alle tilfredse med hans Ledelse saa lidt som i det Hele med det væsentlig af Murere og Tømrere bestaaende Brandkorps, og Misfornøjelsen fik Udtryk i et lille Skrift »Betragtninger over Kjøbenhavns ulykkelige Ildebrand den 5., 6. og 7. Juni 1795«, der særlig vender sig mod Boye Junge, der paa denne Tid under mange Vanskeligheder og Processer havde gennemført Anlægget af Kronprinsensgade. Den anonyme Forfatter sammenligner ham med en af hans Formænd Joh. Vilh. Mazard, der havde været først Vice-Brandmajor og derpaa Brandmajor i Kjøbenhavn fra 1735 til 1778,² og som efter hans Mening stod langt over Boye Junge. Han skriver bl. a.: »han var hverken Mur- eller Tømmermester eller Entreprenør for Bygninger, han levede blot af sit Embede, Bygningsspekulationer opfyldte ikke hans Hoved«.

Boye Junge, der var bleven Brandmajor i 1787, androg herefter om at faa sit Forhold undersøgt, og den Kommission, der i den Anledning blev nedsat, erklærede efter en vidtløftig Undersøgelse under 30. December 1797, at han havde »iagttaget Alt, hvad der efter Omstændighederne af ham kunde fordres«. Han fik fuld Oprejsning, men allerede i 1796 havde han paa Grund af Alder og Svaghed (han var født i 1735) søgt og faaet sin Afsked, hvad der lod Murmester Henr. Brandemann rykke op til at blive Brandmajor.³ Trods den anonyme Forfatters Udtalelse om, at Brandvæsenet ikke burde ledes af en Haandværksmester, men helst af en kyndig Artilleriofficer, vedblev Mur-

og Tømmermesterne at være de Ledende ogsaa i den nye Ordning, som Brandvæsenet nu fik. Og skjönt det i Brandforordningen af 19. Juli 1799 hedder, at den øverste Kommando ved Dæmpningen af enhver opkommende Ildebrand skal overdrages til en af de militære Embedsmænd, som dertil af Kongen er eller herefter vorder udnævnt — en Udtalelse, der gjentages i Brandforordningen af 1. November 1805 — er det vist saare tvivlsomt, om en Militær nogensinde paa denne Maade er sat over Brandmajoren, der vedblev at være en Haandværksmester.¹ Som Murmestere, der ved deres Død betitles Brandmajorer (herunder dog ogsaa flere Vice-Brandmajorer) kan nævnes Henr. Brandemann (1803), M. H. Petermann (1803), Henr. Delffs (1811), J. M. Quist (1818), C. C. Martens (1820), H. Chr. Schmidt (1826) o. s. v.

Havde Murmesterne haft travlt under Branden, fik de imidlertid nok saa travlt efter den. Kjøbenhavn blev forunderlig hurtigt gjenopført. Der var en mægtig Forskjel mellem 1728 og 1795. Den Gang vare Forholdene paa alle Maader trykkede, Gjenopførelsen skete langsomt og efter fattig Lejlighed. Endnu 1754 findes det nødvendigt at indkalde Ejere af siden Branden øde henliggende Grunde for at faa dem bebyggede.² Men i 1795 tog Gjenopførelsen strax rivende Fart. Inden Aaret løb ud, var der opført 136 Forhuse, 124 Sidehuse og 95 Baghuse, og saaledes blev det ved. »Det er utroligt den Raskhed, hvormed man gik frem med Byens Gjenopbyggelse«, skriver Professor Rasmus Nyerup 1800; »inden Aarhundredets Udgang har Kjøbenhavn ikke alene aldeles forvunden den Ulykke, som ramte det, men har endog i adskillige Henseender vundet saa meget derved, at man maa regne den indtrufne Ildebrand for en af Byens heldbringende Begivenheder«. Det regnedes ikke for en ringe Ting, at Byen vandt to store aabne Pladser, Højbroplads ved Sløjfningen af Færgestræde og Højbrostræde samt Gammel Torv og Nytorv som een Plads, derved at Raadhuset, der tidligere havde skilt dem, ikke blev opbygget paa sin gamle Plads. Det siger endelig meget, at Brandassurancen i den brændte Del af Byen, der i 1795 var 4,629,550 Rd., i 1800 var voxet til 8,589,450 Rd.³

Det strømmede med Svende til Kjøbenhavn. Ved Udgangen af 1795 arbejdede her 885 Mursvende mod 512 Aaret før (s. ovfr. S. 162). Men Tilstrømningen var dog ikke stor nok, Arbejdslønningen steg uhørt. Bygherrerne maatte betale, hvad Svendene forlangte og saa ofte endda give dem lige saa meget i Drikkepenge og Brændevin. Svendene vilde kun arbejde i Akkord og for-

langte 14 Sk. for at mure en Kvadratalen udvendig Mur, 5 Sk. for en Kvadratalen Skorstensrør og det Samme for en Tavle i et Bindingsværks-Skille- rum o. s. v. De vilde tjene 9 à 10 Mk. til 2 Rd. om Dagen.¹ Og saa vilde endda de tyske Svende holde de svenske herfra. Svenskerne bleve ilde be- gegnede som uzünftige; de betragtedes ikke som udlærte ved noget ordent- ligt Lav, hvorfor det fordredes, at för de kunde faa Arbejde her, skulde de ved et Geburtsbrev vise, at de vare ægtefødte og saa staa to Aar i Forbundt. Det vægrede Svenskerne sig ved, de vilde höjst staa eet Aar i Forbundt,² og derved kom det til Spektakler, der strakte sig helt ind i Mesternes For- samlinger. Da Mesterne i et Møde den 15. Oktober 1795 vare ifærd med at optage ikke mindre end 45 Personer i Forbundt eller i Lære, mødte Sven- dene op ved deres to Oldgeseller, fire deputerede Svende samt Bösseskriveren og Lavsbudet. De fleste af de 45 havde efter deres Mening ikke tilstrække- ligt zünftige Beviser, efter hvilke de kunde optages, og derfor protesterede de derimod. »Efter en Del dem bibragte gyldige og kraftige Raisons saavel af den tilstedeværende Justitsraad [Vice-Raadmand] Pontoppidan som de til- stedevarende Mestere antoges Beviserne [dog] for gyldige«, men Mesterne mente det alligevel rigtigt at ansøge Magistraten om, »at Mursvendene maa vorde tilkjendegivet, at uagtet Mesterlavet ikke paatalte for denne Gang deres Dristighed ved at fremtvinge sig til at overvære Indskrivningen, saa maatte de dog for Fremtiden holde sig de kongelige Lavartikler efterrettelige og ikke som nu anmasse sig Mesternes Rettigheder«.

Mesterne lod sig altsaa ikke gaa paa. Men sikkert er det dog, at Sven- dene førte et ganske stort Ord. Paa denne Tid sad jo ogsaa den store Kom- mission, der paa Grund af Striken i 1794 var nedsat for at raade Bod paa de ved Lavene i Kjøbenhavn forefaldne Uordener, og som strax aabent havde lagt sin Sympati for Svendene for Dagen. Det er ganske i Overens- stemmelse med Tidens oplyste Filantropi og Frihedsfølelse, at Kommissionen »ikke kunde Andet end blive rört« ved Svendenes Beskrivelse af deres bundne Stilling og fattige Tilstand.³ Kommissionen var absolut imod Lavsvæsenet.

I sin Forestilling til Kongen af 23. Oktober 1795 lægger den ikke Skjul paa, at stod den ubunden, vilde den tilraade »en lige Frihed« for Alle d. v. s. Lavenes Ophævelse, men dens Opgave var begrænset til at foreslaa Forholds- regler, der kunde afhjælpe Mangler i Lavsindretningen. Lavene skulde alt- saa bevares, men derfor kunde Kommissionen dog nok komme Svendene til-

hjælp, og dens paa sin Vis væsentligste Forslag er da, at en Svend, der har arbejdet fire Aar som saadan, skal have Ret til at nedsætte sig som Frimester, ligesom at den, der i andre fire Aar har arbejdet som Frimester, skal have Ret til at blive Lavsmester uden at gjøre noget Mesterstykke. Selvfølgelig skulde forøvrigt Mestere og Svende ved Overenskomst i hvert enkelt Tilfælde frit kunne ordne baade deres Lönforhold og deres Opsigelsesforhold, for de sidstes Vedkommende dog saaledes, at var der ingen Kontrakt sluttet om, naar Mesteren eller Svenden kunde opsigte hinanden, skulde den gjensidige Opsigelsesfrist være fjorten Dage. Alt skulde i det Hele gjøres saa frit som muligt. Det skulde ikke være nødvendigt, at en Dreng stod et bestemt Antal Aar i Lære for at blive Svend eller at den, der vilde være Mester, først arbejdede som Svend; hvad det kom an paa, var udelukkende, om de vare dygtige til at gjøre det paagjældende Svende- eller Mesterstykke. Og saa skulde endelig alle de gamle, urimelige Lavsskikke og Ceremonier helt være forbudte.¹

Hvad Kommissionen saaledes foreslog blev i alt væsentlig Lov ved Forordningen af 21. Marts 1800, der i sin første Paragraf slaar den ovenfor nævnte Kontraktfrihed fast og i sin § 19 giver enhver Svend Ret til, efter i fire Aar at have arbejdet som Svend, at nedsætte sig som Frimester; han skal kun tage et Borgerbrev, som betales med det Halve af, hvad en Lavsmester betaler for sit Borgerbrev. Forordningen aabner imidlertid ikke Døren for, at den saaledes skabte Frimester igjen efter fire Aars Forløb kan blive Mester i Lavet. Den eneste Udsigt, den giver ham, er, at han efter to Aars Forløb til Medhjælp og Oplærelse kan antage en Dreng, som han dog ikke personlig kan gjøre til Svend, medmindre han — paa regulær Maade altsaa ved at gjøre Mesterstykke — bliver Lavsmester. En Frimester havde efter Forordningen Ret til at udføre følgende Arbejder: Bygningers ud- og indvendige Afpudsning, Vægges og Lofters Udspækning og Hvidtning, Tages Reparation, Stengulves Lægning, Kvadratur-Arbejdes Forfærdigelse og Indmuring af Tavler i Bindingsværks Skillerum.²

Og de her omhandlede Frimester-Principer praktiseres videre. Værkgesellerne ved Brandkorpset, der fra 1733 havde haft Ret til som Frimestere at ernære sig ved det Haandværk, de have lært, fik i 1802 yderligere Ret til hver at maatte holde en Svend, og i 1808 gaves der de Haandværkere, der vare i fast Numer ved Kjøbenhavns Borgervæbning, Ret til efter to Aars

Forløb at maatte holde en Dreng og efter andre to Aar at kunne faa Tilladelse til at holde en Svend.¹

Hvad der saaledes skete, var forfærdeligt i Mesternes Øjne. Allerede i September 1794 havde Lavet sendt Kommissionen en længere advarende Skrivelse: »Erfarenhed lærte tidlig vore Forfædre, at Forandringer i Lovgivningen med Forsigtighed bør foretages; at nye Bestemmelser, som ikke virke større Held end de forrige, ere skadelige, helst naar de tillige krænke Tredjemands Rettigheder.« Ogsaa for Svendenes egen Skyld, burde Alt blive ved det igjennem Tiderne Prøvede, saaledes at Lavet kunde bevare den gamle, nødvendige Anseelse, »Kunsten [d. v. s. Murernes Kunst] er i mere end een Henseende vigtig«, langt vigtigere end de Næringsveje, »der gaa ud paa, at beordre en Brygning eller sammenrulle et Kræmmerhus.«² Murmesterne talte med Selvfølelse imod et Forslag, der kun kunde kaldes ypperligt, »fordi det betitles med Frihed og Lighed«, men hvad hjalp deres Tale? Forslaget blev dog Lov, og nu saa mange af dem Forholdene, som om al Diciplin og al Udsigt til sikkert Erhverv var bortfalden.³

Det var jo ogsaa for gamle Lavsmestere en mærkelig Ting, at det nu var i Overensstemmelse med Loven, at en Dreng kunde blive Svend uden at have staaet i Lære, at en Svend efter nogle faa Aars Forløb kunde fordre at blive Frimester og faa Ret til at oplære en Dreng, at en Svend ikke uden sin Mesters udtrykkelige Tilladelse maatte revse en Dreng med Hug, og at en Mester, »der beegnede sin Svend med Skjældsord«, kunde være udsat for at skulle gjøre ham en Æreserklæring for Politiretten. Man værdsatte ikke det Frihedspust, der gik igjennem Forordningens Bestemmelser med bestemt Sigte paa at højne den personlige Dygtighed. Og Tiden stillede sig paa Mesternes Side. I de Aar, der kom, blev der efterhaanden slaaet en Streg over baade det Ene og det Andet, som Forordningen havde tilsigtet. Forholdene bleve i Meget de gamle igjen. Det nye Aarhundrede begyndte med en Række for Udviklingen sørgelige og fattige Aar.

Allerede i 1799 rystedes en Del af Kjøbenhavns Handelshuse ved en Krise, der ogsaa føltes i Murernes Kreds, Murmesterne Anton Wilcken, Hans Chr. Schmidt og Michael Bälckow gjorde Opbud eller fik Moratorier overfor deres Kreditorer.⁴ Den danske Handels gyldne Tid var absolut forbi, da Danmark inddroges i Tidens Krigsbegivenheder. Slaget paa Rheden i 1801 var et Varselskud, der fulgtes af Kjøbenhavns Bombardement i 1807. Al Landets

Kraft ødelagdes i den derpaa følgende ulykkelige Krig med England. Der gik lang Tid, inden de 305 Huse, der brændte under Bombardementet, paany bleve byggede op, og Konferensraad Conrad Hauser, der opførte Ejendommene i den Gade og paa det Torv, som fik Navn efter ham, Hausergade og Hauserplads, staar som et Særsyn.¹ Byens Gjenopførelse gik saa langsom, at en Plakat af 17. Marts 1812, altsaa næsten fem Aar efter Bombardementet, ved Begunstigelser i Henseende til Skatter og Afgifter søger at faa nogle af de afbrændte Tomter bebyggede med Huse for Familier af Middelstanden. Her er det imidlertid af ikke ringe Interesse at se en Erklæring fra den konstituerede Stadsbygmester Joh. Andr. Meyer; han gjorde Tjeneste som Stadsbygmester, medens Arkitekt P. Malling var i Udlandet (1811-15). Erklæringen er af 12. December 1811, og i den gjøres der opmærksom paa, at Vanskelighederne ved at faa bygget ikke ligge i Skatteforholdene, men i de siden Krigens Begyndelse (1807) stadig stigende Priser paa alle Bygningsmaterialer. Han oplyser saaledes, at för Krigen kostede en 12 T. tyk og 20 Al. lang Bjelke 7 Rd., nu fra 120 til 140 Rd.; Kalmarske 7 à 8 T. tykke 19 Al. lange Bjelker solgtes den Gang for 4 à 5 Rd. Stykket, men betaltes nu med 8 à 10 Mk. pr. Alen, Vestervigske Brædder 4 à 6 Rd. pr. Tylt, nu 28 à 30 Rd. Mursten 8 à 10 Rd. pro Mille, nu 50 Rd., en Læst Saltholm Kalk 24 Rd. nu 168 Rd., en Tønde Mursand 10 Sk., nu 3 Mk., o. s. fr.²

Kjøbenhavns rige og lykkelige Aar hørte Fortiden til, saaledes som det kan ses af den i 1804 paabegyndte Gjenopførelse af Kristiansborg. Der var gaaet ti Aar efter Branden, og der blev ikke Tale om nogen saadan stor, hurtig Byggevirksomhed, som Murerlavet drömte om i 1794, da det til Gjenopførelsen vedtog en Gave, som senere næppe blev ydet. Arbejdet blev væsentlig udført af Murmesterne Henr. Delffs og G. A. Gross, og hvor trykkede Forholdene vare, kan bl. A. ses deraf, at da Taget i 1809 var rejst, veg man tilbage for et Rejsegilde, men uddelte kun siger og skriver 472 Rd. som Ducører til 201 Personer, nemlig 30 Tømrere, 31 Murere, 23 Stenhuggere, 110 Soldater og 6 Underofficerer samt Materialforvalterens Fuldmægtig.³ Kommissionen, der forestod Slottets Gjenopførelse, forestod samtidigt Opførelsen af Kjøbenhavns nye Raad- og Domhus, og her gjaldt ganske det Samme.⁴

Under disse trykkede Forhold, der bleve yderligere forværrede ved Statsbankerotten i 1813, skulle vi først se, hvorledes det gik med det frie

Kontraktsforhold mellem Mesterne og Svendene i Henseende til Lönspörgsmaalet og derefter følge Frimesterforholdene.

Lönforholdene vare Gjenstand for fri Overenskomst allerede för Frd. 21. Marts 1800. Da Svendene i April 1799 forlangte Daglönnen forhöjet, lod Mesterne, som om de Intet kjendte til en almindelig Daglön. Der stod Intel om en fast Daglön i Lavsartiklerne, og en saadan kunde derfor ikke bestemmes, enhver Mester maatte »træffe Akkord med sine Svende i Forhold til deres Duelighed.« Men Svendene kom selvfølgelig igjen, navnlig da Krigen med England lod alle Priser stige enormt. 1809 ønske Svendene den gængse Daglön 3 Mk. for Sommerhalvaaret og 2½ Mk. for Vinterhalvaaret forhöjet til henholdsvis 4 Mk. og 3½ Mk., og ved Siden af at hævde deres tidligere principielle Standpunkt gaa Mesterne nu ind paa at indrömme det Forlangte overfor de Svende, der ikke arbejde i Akkord, dog ikke som nogen Lov, kun som en indbyrdes midlertidig Vedtægt.¹ Men enstemmigt blev det desuagtet ikke vedtaget; i Lavsmødet den 26. Maj 1809 stemte 12 for, men 3 imod Forslaget.

Udviklingen gik imidlertid sin ubarmhjertige Gang. Paa Grund af den ved Krigen fremkaldte absolute Afspærrethed i Henseende til baade Ud- og Indførsel laa Danmark under for en stigende Dyrtid, der ogsaa naaede Arbejdslönnen; i 1811 spørger Kjøbenhavns Magistrat Murerlavet, om det var villigt til at gaa ind paa indtil videre at betale Svendene den af dem ønskede forhøjede Daglön, 8 Mk. for Sommeren og 6 Mk. for Vinteren. Ja de flittigste og dygtigste vilde Lavet indrömme denne Lön, men det hævdede vedblivende sin Ret til at akkordere om ringere Lön. Givet var det imidlertid, at Tiderne vare extraordinære. Mesterne havde travlt med at faa Betalingen for de af dem foretagne Vurderinger forøget, Lavsskriveren fik sin Aarslön sat op fra 40 Rd. til 100 Rd., og det lille Vederlag (20 Rd.), der fra gammel Tid var ydet Lavets Oldemand for hvert Aar, han beklædte sin Stilling, blev forhöjet til endog 120 Rd. Kapitelstaxten paa en Tønde Rug steg fra 1807 til 1813 fra 6 Rd. 4 Mk. til 131 Rd.!

Det er herefter en fuldstændig teoretisk Hævdelse af et tomt Retsstandpunkt, naar Mesterne stod paa, at de maatte og kunde akkordere om en ringere Lön. Tiden modsagde dem paa den eftertrykkeligste Maade. Der blev akkorderet, men om højere Lön. Stadsbygmesteren oplyser i en Skrivelse af 25. August 1812, at Daglönnen officielt var 8 Mk., men at kun faa Svende

lod sig nøje med mindre end 3 Rd., hvortil endnu kom baade Timepenge (6 Sk. pr. Time) og Ølpenge: »De have forlangt og faaet 4 til 5 Rd. her i Staden, og der skal af Frimestere være betalt 6 Rd. om Dagen«. Krigen lod alle Fornødenheder stige i Pris, samtidig med at den holdt fremmede Svende borte herfra. De her værende Mursvende beherskede derfor Situationen. Ved at true med Opsigelse (de ovennævnte fjorten Dage) satte de deres Vilje igjennem, Mesterne maatte taale, at de kom og gik efter Behag, fordrede en urimelig Betaling og kun gjorde lidt og slet Arbejde.¹

Saaledes siger Stadsbygmesteren, og som det var i Murerfaget, var det ogsaa i Tømmerfaget. De to Fags Mestere bleve da ganske naturligt Allierede. Den 6. December 1811 indgav de et af deres Oldermænd, Tømmermester J. C. Wahl og Murmester J. C. Schottmann, underskrevet fælles Andragende til Kongen. Selvfølgelig vende de sig i det mod Frd. 21. Marts 1800 som Ophavet til alle Ulykkerne, til Svendenes korte Opsigelsesfrist, til de mange Frimestere, til de borgerlige Artilleristers Ret til at arbejde med egne Hænder o. s. v. Det maatte forandres Altsammen, hvis ikke Alt skulde gaa sin Opløsning imøde, og Stadsbygmesteren, Kunstakademiet og Magistraten stemte i med.² Hvad der kom ud heraf, vil blive omtalt nedenfor, men det tør nok antages, at denne Henvendelse har haft Indflydelse paa Tanken om Indførelsen af en officiel, fast Daglön. Kancelliet henvender sig i April 1812 herom til Magistraten, og nu har det sin Interesse at se, at de to Lav gribe Tanken med Glæde, medens den konstituerede Stadsbygmester J. And. Meyer finder, at det er vanskeligt at arbejde med en saadan officiel Daglön, da der gives saavel dovne som flittige Svende. Men skal den indføres, for at man derved kan faa »det idelige Opskrueri« fra Svendenes Side stanset, bör den strengt overholdes. Al Betaling ved Siden af som de gængse Timepenge, Ølpenge og Rosspenge bör aldeles afskaffes, og der bör sættes en høj Mulkt for den Mester, der betaler mere end Daglönnen. Han er heller ikke enig med Oldermændene i deres Betragtning af Akkordarbejdet. Medens de mene, at det fører til slet og skjødesløst Arbejde, betragter han det som gavnligt. Men det maa først og fremmest bestemmes, at enhver Svend skal udføre det Arbejde, som Mesteren herefter sætter ham til, »nu nægte Svendene ligefrem at udføre det Arbejde, Mesterne anmode dem om, føjes de ikke, fordre de Afsked eller forlade vel endog uden Afsked Mester og Arbejde«.³

Men Arkitekt Meyer gaar videre i sine Betragtninger. Han gjør opmærk-

som paa Murerlavets gamle Skavank kun at holde faa Lærlinge. Allerede 1760 skriver Henrik Stampe: »Det gjør mig ondt af de aarlig udkommende Tabeller at erfare, at der i Murmester-Lauget er 394 Svende og kun 47 Dreng«¹. Men 1811 var her 440 Svende og kun 13 Dreng. Meyer gjør opmærksom paa, at Svendene vare uvillige til at modtage Lærlinge, især ved Akkordarbejde, og at der maatte gjøres Noget for at raade Bod herpaa. Med alle disse Undersøgelser gik Tiden; 1812 blev til 1813, det skjæbnesvangre Aar, der aabnedes med Forordningen af 5. Januar 1813 om Forandringen i Pengevæsenet, d. v. s. om Statsbankerotten. Alle de tidligere Kurantpenge bleve afløste af Rigsbankpenge, saaledes at der »for hver 6 Rd. d. Courant faas en Rigsbankdaler«. Værdierne reduceredes paa en sørgelig Maade, og da saa Plakaten angaaende Betaling for Tømmer- og Murarbejde endelig udkom den 6. April 1813, lød Lønningen ikke paa 3 Rd. Courant for Sommeren og 2½ Rd. d. C. for Vinteren, som af Meyer foreslaaet, men paa henholdsvis 4 Mk. 8 Sk. og 3 Mk. 12 Sk. Rigsbankpenge. I hele 16 Paragrafer bestemmer Plakaten videre, hvad en Dreng skal have, hvad Mestersalæret skal være, at al Betaling ved Siden af saasom Timepenge, Ølpenge, Rosspenge etc., skal være forbudt, at den Mester, der ikke retter sig efter disse Bestemmelser, skal betale en høj Mulkt, at enhver Svend uden Indvending skal foretage det Arbejde, som en Mester anviser ham, at Svendene skulle være pligtige til at modtage Læredrengene o. s. v., og endelig giver den følgende Taxt for Murarbejde i Akkord:

		Rigsbank		
		Rd.	Mk.	Sk.
1.	For en Kv. Alen Bindingsværk at udmure med ½ Sten, Porte, Vinduer og Døre fraregnet.....	»	»	4
2.	» » » » Grundmur 1 Sten tyk.....	»	»	8
3.	» » » » dito 1½ dito.....	»	»	10
4.	» » » » dito 2 dito.....	»	»	12
5.	» » » » dito 2½ dito.....	»	»	14
6.	» » » » dito 3 dito.....	»	»	16
7.	En Skorstens-Kappe indtil 6 Al. bred, 3 Al. dyb.....	1 à 2	»	»
8.	En løbende Alen Skorstens-Rør at mure, indvendig at berappe og afkoste.....	»	»	24
	men hvor flere ligge sammen til Gavle, som maales for sig, da for hver enkelt Side.....	»	»	6
9.	En løbende Alen simpel Gesims til Gaarden at mure og pudse..	»	»	16 à 24
10.	En løbende Alen Hoved-Gesims paa simple Bygninger at mure og pudse.....	1½ à 3	»	»

		Rigsbank	
		Rd. Mk.	Sk.
11.	Et Tag-Vindue at mure og pudse paa begge Sider, Fabrik-Vinduer med lige Spær paa Vinkeltage..... og halvrunde Tag-Vinduer.....	3 à 6 2 ¹ / ₂ à 3	» »
12.	For 1000 Tagsten at indhugge, forskjelle og understryge..... men med flere Valme- og Skotrender.....	5 6	» »
13.	For en Kv. Alen rue Vægge at berappe og afkoste.....	» »	1 ¹ / ₃
14.	» » » » Façade at afskure glat.....	» »	3
15.	» » » » dito at afskure med brændte Langfuger.....	» »	4
16.	» » » » Loft- eller Bræddeskillerum at røre.....	» »	1
17.	» » » » Façade at pudse glat med Rivbrædt.....	» »	4
18.	» » » » Gibsloft at røre, udkoste og pudse glat.....	» »	5
19.	» » » » grundmuret Væg at pudse glat efter Lod.....	» »	3 ¹ / ₂
20.	» » » » Bindingsværks-Stolperne at røre og alt pudse glat efter Lod.....	» »	3 ¹ / ₂
21.	» » » » simpelt Gibsloft med Gesims af faa Geleder...	» »	7
22.	» » » » dito med større Gesims, men uden Fris og Architrav.....	» »	9
23.	» » » » dito med Fris og Architrav.....	» »	10 à 16
24.	» » » » at udspække og 3 Gange hvidte i nye Bygninger, for Vægge..... for Lofter.....	» » » »	1 1
25.	» » » » Façade at afbørste, afvaske, reparere, hvidte og anstryge med Kalkfarve paa Hænge-Stillage naar den skal afpensles med Fuger..... Alt under Forudsætning, at Svendene selv gjøre sig Stillage og selv bekoste dem Hvidtekoste.	» » » »	2 3
26.	» » » » Façade at afpudse med skaarne Fuger efter Kryds-Forband.....	» »	16

Ikke saa snart var dog denne Plakat kommen ud, før den viste sig aldeles umulig som Rettesnor. Allerede den 29. s. M. indmeldte Murerlavets Oldermænd, at Daglönnen og Akkordpriserne maatte forhøjes med en Sjettedel. De stigende Konjunkturer fordrede det; Svendene havde flere Steder selvraadigt forladt Arbejdet, hvad der selvfølgelig burde revses, men ikke burde hindre Lönforhøjelsen. Fra de to Lavs Oldgeseller kom der i Maj Maaned et Andragende om, at Forhøjelsen nødvendigvis maatte være en Fjerdedel. Og saa udkom der under 7. September en Kancelliplakat, der ret viser Datidens vanskelige og indviklede Pengeforhold. Daglönnen, siger den, »maa udredes i Sølvværdi i Forhold til den for enhver Tid af Rigsbanken bestemte Kurs«, og Akkordbetalingen »maa forhøjes med 50 Procent i Navne-

værdi og derefter i Forhold til den nu gjældende Bankkurs ansættes i Sølvværdi«. ¹

For Nutiden er det ikke let at finde Forhøjelsen heri. Men den var der. Og Kancelliet blev nu ved Aar efter Aar at bestemme den Lön, en Mursvend og en Tømmersvend skulde have, hvad der var et besværligt og utaknemligt Arbejde. Under de stærke Kurssvingninger betød Taxtens Tal med korte Mellemrum noget meget forskjelligt, og Svendene vare absolut utilfredse. I »Politivennen« for 1822² opgjøres en Mursvends Aarsindtægt efter den sidste Taxt til 211 Rd. 1 Mk. 8 Sk., hvorimod hans daglige Kost (»Tevand 4 Sk., Frokost 8 Sk., Middag 16 Sk., Vesperkost 4 Sk., Aften 8 Sk.«) sættes til 2 Mk. 8 Sk., hvilket for 365 Dage giver 152 Rd. 8 Sk., og føjes hertil for Vask og Logis et Aar igjennem 34 Rd. 4 Mk. samt Svendenes Kvartalspenge 8 Rd., bliver den samlede Udgift for det absolut Nødvendigste 194 Rd. 4 Mk. 8 Sk.; de resterende 16 Rd. 3 Mk. strakte ikke langt til Værktøj, Klæder og alt Andet. Daglönnen var med andre Ord helt utilstrækkelig. I sine Livserindringer siger da ogsaa A. S. Ørsted som Noget, «der næppe kan omtvivles«, at der trods Truslen om de store Bøder næsten altid blev givet større Betaling end den taxtmæssige, »ellers vilde vist alt Arbejde i hine Fag være gaaet istaa«. Han kan endda oplyse, at en Højesteretsdom af 10. April 1823 stadfæstede en Hof- og Stadsretsdom af 19. August 1822, der havde dømt Kjøbenhavns Magistrat til at betale en Regning, efter hvilken Murmester P. M. Quist ved en Restavrering af Vor Frelzers Kirke i Aarene 1817 og 1818 havde ydet Svendene højere Lön, end Taxterne tillod. Magistraten vilde i Regningens Beløb 8951 Rbd. 3 Mk. 13¹/₂ Sk. af den nævnte Grund have fradraget 2978 Rbd. 5 Mk. 2¹/₃ Sk., men den naaede det ikke. Den blev dømt til at betale det fulde Beløb og saa endda Sagens Omkostninger. Under Proceduren oplyste Stadsbygmester P. Malling, at det i det nævnte Aar var umuligt at faa en eneste Mur- eller Tømmersvend til den taxtmæssige Betaling.³ Det er forstaaeligt, at man under disse Forhold oftere i Kancelliet kunde ønske at ophøre med disse Taxter, som da ogsaa kun vedblev, fordi Magistraten og Overbygningsdirektionen ønskede dem bevarede.

Men ogsaa deres Tid slog. I Oktober 1826 henvendte de kjøbenhavnske Mursvende sig ved deres Oldgesel Joh. Fr. Scheibel og Bisidder Jacob Lund sammen med Tømmersvendenes Oldgesel og Bisidder til Regeringen om en væsentlig Forhøjelse af den sidst satte Vintertext, Aarets Misvæxt og de deraf

følgende dyre Priser gjorde det nødvendigt, og Andragendet anbefalede af de to Lavs Oldermænd J. J. Schlage og J. C. Kern. Saa indgik Kancelliet med en Forestilling til Kongen om det Vanskelige i at ansætte en Daglön, som med Vished kunde antages at ville være passende i hele Vinterens Løb; og saa udkom Kancelliplakaten af 28. Oktober 1826, der ophævede den gjældende Taxt og meddelte, at Kongen »indtil videre« vilde have det overladt til de Vedkommende ved indbyrdes Forening at fastsætte Daglönnen.¹ Dette »indtil videre« blev imidlertid et »for bestandigt«, og for saa vidt synes altsaa de frie Principer i Frd. 21. Marts 1800 at have vundet en Sejer, men det var kun tilsyneladende. I Virkeligheden var det de praktiske Vanskeligheder, der havde bestemt Resultatet. Regeringens Frihedsfornemmelser vare i disse vanskelige Aar mere aftagende end tiltagende, saaledes som det kan ses i Frimesterspørgsmaalet, men inden vi gaa over til det, skal her hidsættes en Fortsættelse af Fortegnelsen ovfr S. 162 over Antallet af Lavets Mestere, Svende og Drengene efter Politiets aarlige Lister, idet der herefter kort skal dvæles ved det ovenfor berørte Spørgsmaal om Lavets Lærlingeforhold.

	M.	Sv.	Dr.	Ialt.		M.	Sv.	Dr.	Ialt.
1795:	37	885	170	1092	1823:	38	473	45	556
1798:	51	850	58	959	1824:	38	475	44	557
1800:	53				1825:	35	542	38	615
1802:	49				1826:	36	556	50	642
1803:	48	508	31	587	1827:	35	581	38	654
1806:	48	531	27	606	1828:	34	577	34	645
1809:	46				1829:	33	591	27	651
1811:	36	440	13	489	1830:	32	601	30	663
1812:	39				1831:	32	645	37	714
1813:	42	440	30	512	1832:	30	633	33	696
1814:	41	450	28	519	1833:	28	603	38	669
1815:	42	420	20	482	1834:	28	635	25	688
1816:	42	425	21	488	1835:	29	562	20	661
1817:	42	492	71	605	1836:	31	600	30	661
1818:	38	454	70	562	1837:	32	624	12	668
1819:	36				1838:	31	639	14	684
1820:	37	507	100	644	1839:	33	611	16	660
1821:	37	460	73	570	1840:	32	616	12	660
1822:	38	468	57	563					

Som det heraf vil ses, havde Lavets 36 Mestere i 1811 kun 13 Lærlinge, og da Kommissionen for Opførelsen af Kristiansborg samt Kjøbenhavns

Raad- og Domhus i dette Aar klagede over Mangel paa Mursvende, kom den ind paa Læringspørgsmaalet. Lærlingene, der hverken havde Bolig eller Kost hos Mesterne og kun en lille Løn i Sommermaanederne, maatte om Vinteren, da der var ringe Brug for dem, væsentlig sørge for sig selv, hvad der vil sige, at de meget ofte manglede det Nødvendige. Under disse Forhold var det naturligt, at der kun var faa Lærlinge i Faget, saa meget mere som Svendene ikke skjøttede om at tage sig af deres Oplærelse. Men dette var uheldigt; fandtes der talrige Lærlinge, vilde der derigjennem bl. A. kunne sættes Grænser for Svendenes i disse Aar ublu Fordringer. Kommissionen ønskede og fik derfor Ret til af det militære Mandskab, der var til dens Raadighed, hvert Aar at oplære 20 à 30 Mand, der dog frivilligt maatte melde sig, saaledes at de efter endt Oplærelse kunde indskrives i Murer- eller Tømmerlavet som Svende. Det har imidlertid formentlig gjort nok saa stor Nytte, at der under 26. Maj 1812 udkom en Plakat, efter hvilken enhver Murmester og Tømmermester i Kjøbenhavn blev pligtig til at oplære 1 Dreng, naar han holdt indtil 10 Svende; 2 Dreng, naar han holdt indtil 15 Svende; 3 Dreng, naar han holdt indtil 20 Svende, og 4 Dreng, naar han holdt indtil 25 Svende og derover, og Mesterne skulde desuden under en betydelig Mulkt sørge for, at disse Lærlinge oplærtes saaledes, at de kunde aflægge en antagelig Svendep prøve.¹

Herefter stiger da ogsaa Lærlingenes Antal ganske anseligt. Men forøvrigt ligger den nævnte Plakats Betydning væsentlig i en anden Retning. Den var fremkaldt ved Murerlavets og Tømmerlavets ovfr. S. 227 nævnte Andragende af 6. December 1811, hvori de med Udgangspunkt i Frd. 21. Marts 1800 skildre Alt med sorte Farver: »Svendenes Selvraadighed tiltager i lige Grad med deres Ukyndighed, og Bygningskunsten vil inden føje Tid, alle Bestræbelser uagtet, synke tilbage til sin Barndom«. Lavene fordre, at den gjensidige frie Opsigelsesret skal forandres til Opsigelse to Gange om Aaret, til Paaske eller Mortensdag, med et Fjerdingaars forudgaaende Varsel, at enhver, der vil være Frimester skal aflægge en Prøve, at Frimesterne ej maa forene sig om at udføre større Arbejder, og at de fremmede Svende, der komme hertil, ej maa gaa direkte til en eller anden Mester, men skulle melde sig hos Oldermannen, der har at fordele dem. Alt, hvad Lavene saaledes bad om, fik de dog ikke, men paa to væsentlige Punkter gik Plakaten af 26 Maj 1812 med dem, ganske imod Aanden i Forordningen af 21. Marts 1800.

Retten til frit at kunne enes om en hvilkenksomhelst Opsigelsesfrist forandredes derhen, at ingen Opsigelse fra Mesternes eller Svendenes Side maatte ske med kortere Varsel end fulde 8 Uger. Og hvad angaar Retten for enhver Svend til efter 4 Aars Forløb at kunne vinde Borgerskab som Frimester, blev den betinget af, at han først beviste sin Duelighed ved at forfærdige et Mesterstykke. Hvad dette skulde være for en Tømmersvend, se vi bort fra her, men for en Mursvend skulde det bestaa i at afpudse en indvendig eller udvendig Mur med Lodhjørner; at lægge et Gibsdække med trukken Gesims og efterpudset i Hjørnerne; at udmure Tavler i en Bindingsværks Væg og pudse den ene Side, samt at mure en Nische til en Kakkellovn. En Stenhuggersvend skulde gjøre Tegning til en Trappe eller andet Arbejde, hvori Stensnit-Kunsten vises, samt en Model til Kuppelen af en Nische efter opgiven Størrelse. Og hvad der herved var befalede for de to Lav i Kjøbenhavn, blev i 1820 og 1821 udvidet til at gjælde for alle Kjøbstæder, hvor der var henholdsvis enten et Murerlav eller et Tømmerlav. Det var de to paagjældende Lav i Aalborg, der her førte an, og betegnende er det, at det ved denne Lejlighed oplystes, at der (1820) var 13 Murer-Frimestere i Aalborg mod kun 5 Lavsmestere. Der var altsaa begyndt en Udvikling, som nu helt blev stanset.¹

Og det var netop den af Lavskommissionen fra 1794 med saa stor Om-sorg tilrettelagte og med saa levende Forventning imødesete Frimesterinstitution, man vilde tillivs. Bestemmelserne i Frd. 21. Marts 1800 passede ikke længere til den vanskelige Tids Fysiognomi. Man vilde ikke gaa videre ad Forordningens under en virkelig Frihedstrang planlagte Veje, udbedre dem og rette dem. Nej de skulde helst helt afbrydes til Ære for de gamle Lavsforshold. Det var vanskeligt og kostbart at holde Myndighed over de mange Frimestere, og Arbejdets Soliditet skadedes ved dem. En Plakat af 8. Marts 1820 hævede den Ret til at ernære sig som Frimestere, der i 1808 var givet de Haandværkere, der indtraadte i fast Numer ved det borgerlige Infanteri eller Artilleri, og endelig bestemte Plakaten af 23. Oktober 1822, at de Svende, der fremtidig ønskede at nedsætte sig som Frimestere, vel stadig skulde have Ret dertil, men de skulde kun, foruden at have arbejdet som Svende i 4 Aar, forfærdige det for Lavsmestere i det vedkommende Haandværk befalede almindelige Mesterstykke!² Det var for at komme udenom Mesterstykkets vanskelige Skjær, at Frimesterinstitutionen i sin Tid var bleven

skabt, og nu lagdes Mesterstykket som en spærrende Bom paa dens Vej! Hvad der allerede i 1812 var befalet specielt for Murere og Tømrere, blev nu udvidet til alle Haandværk endda i en skarpere Form, ti medens der den Gang blev institueret et særligt Murer- eller Tømrer-Frimesterstykke, blev det nu paalagt Frimesterne i alle andre Haandværk at gjøre det regulære Mesterstykke. Efter en foreliggende trykt Fortegnelse var der i 1830 endnu 24 næringsdrivende Murer-Frimestere tilbage i Kjøbenhavn, og af dem havde kun tre forfærdiget Frimesterstykke.

I de fattige, indsnævrende Tider blev der slaet Bom for enhver Udvikling i Svendestanden. 1812 blev de kjøbenhavnske Haandværkssvendes Ret til frit at kunne forlade Kjøbenhavn væsentligt begrænset; ved en i 1828 indført saa kaldet Vandrebog bleve de i Danmark rejsende Svende lagt ind under et virksomt Tilsyn fra Politiets Side, og i 1835 blev det forbudt alle her i Landet hjemmehørende Haandværkssvende paa Vandring at besøge eller opholde sig i Lande eller Stæder, hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkere taaltes.¹ Den patriarkalske Enevoldskonge, Landsfaderen, mente det rigtigt saaledes, og der er Intet, der tyder paa, at Murerlavets Mestere have haft et andet Syn.

Men de fattige Tider bleve ikke ved.

OM NOGLE MURMESTERE.

PAA de foregaaende Blade er der nævnt Murmester efter Murmester. De glide imidlertid væsentlig forbi som ensartede Brikker. Det er kun sjældent, at der til en Murmesters Navn kan knyttes Oplysninger af mere personligt Indhold. Den tyskfødte Hans Wiedewelt (f. 1646, † 1730) staar i saa Henseende som en af de faa Undtagelser (ovfr. S. 107). Med Hensyn til de to oftere omtalte, store kjøbenhavnske Murmestere Lars Erichsen og Ole Larsen, der for egen Regning maatte gjenopbygge det af dem opførte, men i 1733 nedfaldne Taarn paa Fruekirke (ovfr. S. 126), da vide vi nok Noget om Lars Erichsen, men saa godt som Intet om Ole Larsen, der dog sikkert har spillet en Rolle. Han var Oldermænd, da Kjøbenhavn brændte i 1728 ligesom i de følgende stærkt bevægede Aar. Om Rider Folmer, der var med at mure det første Kristiansborg og stod som Oldermænd (1749-1751), da Amalienborgs Bebyggelse begyndte, kan kun oplyses, at han under 7. Januar 1741 fik det af ham og hans afdøde Hustru Kirsten Rasmusdatter oprettede gjensidige Testamente konfirmeret og derefter, endnu i samme Maaned (den 27. Januar), Bevilling til at indgaa nyt Ægteskab, skjönt det ikke var et Aar siden, at hans første Hustru var død.¹

Saa vides der en hel Del Mere om den oftere nævnte Jakob Fortling, der som Stenhuggersvend var kommen hertil fra Tyskland, i 1741 blev Medlem af det samlede Murer- og Stenhuggerlav og døde 1761 som Hof-Bygmester (ovfr. S. 134). Hans Datter Elisabet Margrete blev 1770 gift med Harsdorff, der ikke alene ved sin Arkitektvirksomhed, men ogsaa ved sine

Familieforhold synes at have staaet de kjøbenhavnske Murer- og Stenhuggerkredse nær. Hof-Billed- og Stenhugger Jens Karlebye (se ovfr. S. 202) blev 1769 gift med hans Søster Marie Margrethe, og Murmester Gottfried Schaper ægtede i et af Aarhundredets sidste Aar hans Datter Nicoline Margrethe, der først døde den 3. Januar 1852. Vi have her en Kreds af sikkert dygtige og intelligente Personer for os. Fortling styrede ikke alene sin store Virksomhed godt, men han kunde ogsaa optræde som Forfatter. I »Danmarks og Norges økonomiske Magasin« offentliggjorde han i 1760 en lille Afhandling »Forslag paa Materialier og Maaden at bygge grundmurede Bøndergaarde«, der oplyses med en Række Tegninger. Og nu Karlebye. Foruden for sit Stenhuggeri interesserede han sig for, hvad han kaldte indenlandske Ædelstene eller bornholmske Diamanter. Han etablerede et Udsalg af saadanne Smykkestene, og saa arbejdede han desuden for baade en Forbedring af Tjenestepigers Kaar og for Kjøbenhavns Forsyning med Törv. I den sidste Sags Interesse berejste han, dertil udsendt af et Selskab, Jylland, Slesvig og Holsten. Et Udtog af den Dagbog, han førte paa denne Rejse, lod han trykke i Tidsskriftet »Borgervennen« (1791), der udgaves af et Selskab af samme Navn, som han ogsaa havde Noget at gjøre med. Paa sin Rejse saa han paa Andet end Törv, og ved at se de jyske Byers fattige Arkitektur udbryder han bl. A.: »Hvor meget var det ikke at ønske, at Magistraten i de fornemste Stæder vilde forsyne sig med en habil Tømmer- eller Murmester, som her ved Akademiet havde vundet i det mindste den store Sølv- eller liden Guld-Medaille«. Han skal ogsaa have skrevet Digte. Og hvad endelig Murmester Schaper angaar, da træffe vi ham mellem Kjøbenhavns 32 Mænd, Datidens Borgerrepræsentanter, hvad der absolut er en Udmærkelse.

Forordningen af 21. Marts 1800 havde som Maal at hæve Haandværkerstanden. Den vilde søge at frigjøre den for alle fra Fortiden nedarvede raa Lavsskikke samt forbedre dens Kaar ved Indførelse af gavnlig Orden. Og Hensigten, der laa heri, blev yderligere understreget, idet Kongen »til des mere Udmærkelse, for denne arbejdende Klasse af Borgere« vilde, »at den halve Del af de 32 Mænd fremtidig skulde bestaa af Kunstnere, Fabrikanter eller Haandværkere«. Der kom herefter ogsaa Murmestere ind i Forsamlingen, og det ikke helt faa, nemlig i 1800 Johan Martin Quist, i 1806 Andreas Sihm, i 1809 Henrik Delffs, i 1817 Gottfried Schaper, i 1819 Johan Christian West og Jens Dahl, samt i 1830 Gottlieb Sibbern, saaledes at der i 1840, da

de 32 Mænds Forsamling blev alløst af 36 valgte Borgerrepræsentanter, sad endog tre Murmestere i den, nemlig G. Schaper, J. Dahl og G. Sibbern; den Sidste gjenfindes mellem Borgerrepræsentanterne.

Hvad Frd. 21. Marts 1800 tilsigtede, var af ikke ringe Betydning. Haandværkerstanden trængte i høj Grad til at blive hævet. I Almindelighed set stod den tilbage saavel i faglig Dygtighed som i almen Dannelse. Den hørte absolut ikke til Selskabet. Selvfølgelig er det kun en Tilfældighed, at det i 1797 kan noteres, at Murmester (Gibser) H. Chr. Ondrup separeres fra sin Hustru Bolette Sofie, og i 1798, at Murmester Poul Egerod separeres fra sin Hustru Mette Sofie f. Quist.¹ Der kan Intet slutes herfra, hverken for eller imod; Skilsmisser vare paa den Tid næppe helt sjældne. Men i ethvert Fald er det sikkert, at Murerlavets øverste Mestere stod anderledes end de gennemgaaende smaa Mestere i de fleste andre Haandværk. De store Murmestere, der beskæftigede de mange Svende, bleve forholdsvis tidligt velstaaende Folk, og som Befalingsmænd i de borgerlige Korpser, for Murmesternes Vedkommende navnlig Brandkorpset, kom de til at spille en vis Rolle. De vare Rangspersoner. Da Dannebrogordenen første Gang efter sin Omordning og Udvidelse holdt Ordensdag den 28. Januar 1809, blev Brandmajoren, Tømmermester Andreas Kirkerup, Ridder, medens Sølvkorset tildeltes Brandkaptajnerne J. C. Schottmann, J. C. West og P. L. Krause samt Brandløjtnanterne D. H. Petermann og J. J. Schlage, der alle vare Murmestere.² Men det maa strengt erindres, at det kun var som Brandofficerer, at de fik Dekorationen, ikke som Murmestere.

Det er i god Overensstemmelse med hvad her er fremsat, at vi træffe en Række Murmestere som Medlemmer i det københavnske Skydeselskab. Murmester Mich. Bälckow, der er Fuglekonge i 1774, giver Sølv i 1768, og det gjør en Række Murmestere för og efter ham, saaledes Vice-Branddirektør Jakob Schiønning i 1750, Brandmajor Erasmus Friederich Platz i 1760, Brandmajor Henrik Brandemann i 1770, Joh. Bernh. Schottmann i 1779, Brandmajor Carl Christian Martens i 1805 o. s. v. Brandmajor Hans Chr. Schmidt er Fuglekonge i 1810. De karakteriserede Murmestere saas gjærne som Medlemmer i det ansete Selskab som — navnlig senere — ogsaa almindelige Murmestere; i Fig. 70-74 ses fire af de mest karakteristiske Skiver, der i dette Tidsrum skrive sig fra københavnske Murmestere, af hvilke kun een er karakteriseret.³ I det Hele taler det ogsaa godt for det i Murerlavet

70. 21 Sept. 1777. Mich. Bälckow (f. i Greifswald 17 Avg. 1725). En sammenstyrtet Hvælving, hvori et Centrum, hvorpaa en Genius peger. Omskrift: »Der Gewälbt ist nach die Architectur verbunden, Wer das Zentrum trifft, hat dies Gewinn gewunden».

71. 11 Avg. 1780. J. B. Schottmann (f. i Sachsen-Gotha 2 Okt. 1734). En Nische, hvori Figurer, der symbolisere Fred og Enighed. Omskrift: »Det! Centrum treffe vil enhver oprigtig Skytte, som Fred og Enighed for Staten er en Stütte».

72. 28 Maj 1823. Christian Olsen Aagaard (f. i Kbhvn. 19 Marts 1790, † 4 Septbr. 1858). En Genius, der maaler paa en Plan, Mureremblemer.

73. 11 Sept. 1833. P. M. Quist, Oberst, fhv. Brandmajor (f. i Kbhvn. 13 Jan. 1779, † 27 Novbr. 1858). Nikolajtaarn, belyst af en Ildebrand.

tilstedeværende videre Samfundssyn, at Lavet forholdsvis tidligt kom til at raade over Legater.

Som vi ovenfor (S. 181) have hørt, tilfaldt der 1774 efter Murmester Sören Pedersens Testamente Lavet en Prioritetsobligation paa 1000 Rd., med hvis Renter der skulde gjøres godt mod fattige Mursvendes Enker. Og det har sin Interesse at følge dette Legats Skjæbne. Da Tiderne med det nye Aarhundrede begyndte at blive onde og Lavet kom til at skyldte den i 1801 fratrædende Oldermænd Henr. Delffs 1109 Rd. 15 Sk., udstedte det en Vexelobligation paa 1100 Rd. til ham, og denne Gjæld betalte det i 1804 væsentligt med det her nævnte Legats Penge, som Lavet fik udbetalt, men det udstedte strax en Forskrivning, hvorefter det var 1000 Rd. skyldig til Legatet, hvis Renter stadig bleve udredede; først i 1856 og 1858 blev Legatet igjen anlagt i egne Obligationer. Paa den Tid var det imidlertid ikke Lavets eneste Legat; der var kommet tre til.

Da Murmester og Brandmajor Johan Martin Quist den 27. April 1818 var afgaaet ved Døden, ægtede hans Enke Cathrine Magrethe f. Otto endnu samme Aar Kaptajn ved Kongens Regiment Hans v. Hanson. Dette Ægteskab, i hvilket Ægtefællerne ikke havde Formuefællesskab, varede imidlertid ikke længe. Det blev opløst, og Fruen, der gjenoptog Navnet Quist, oprettede under 21. September 1822 et Testamente, hvori det, ganske som om hun ikke havde været gift i Mellemtiden, hedder, at hun »efter min Mands [d. e. Major Quist's] og mit Ønske« raader over den Formue, »hvormed Gud har velsignet vor Flid og Vindskibelighed«, og her var Meget at raade over. Alene i Legater bortgiver den barnløse Dame 87,000 Rd. og herimellem til Understøttelse af fattige Murmestere, Mursvende og disses Enker 20,000 Rd. Pengene skulde sættes i Overformynderiet, og Renterne skulde uddeles af Kjøbenhavns Murerlavs Oldermænd og Bisiddere, der for deres Ulejlighed hermed hver skulde nyde 52 Rd. om Aaret.¹ Lavet raadede første Gang over det i Juni Termin 1825, og nu fulgte med faa Aars Mellemrum Renterne af endnu to Legater. I December Termin 1831 Renten af 2000 Rd., som Murmester Frederik Bechmann, der døde den 15. Juli 1828, havde testamenteret Lavet, og fra Juni Termin 1840 endnu Renten af en Prioritetsobligation paa 2000 Rd., der opføres som Ane Margrethe Sommers Legat. Enken Ane Margrethe Ebert f. Olsen havde i sit Testamente af 13. September 1836 oprettet det saaledes benævnte Legat til Fordel for træn-

gende og værdige Enker efter Mursvende; hun havde selv første Gang været gift med Mursvend Johan Sommer.

Lavet sad nu inde med en Legatkapital paa 25,000 Rd. Det er noget Andet end den fattige Tid, da Skuespiller H. C. Knudsen »som forhenværende Mursvend« i 1813 sendte Lavet et indrammet »Kobberstykke« forestillende Højtideligheden, da Orlogsskibet Phønix løb af Stabelen, for at animere Lavsmedlemmernes Offervillighed overfor de i England fangne Danske. Alt gik fremad nu. Da der i 1834 udkom et godt lille Skrift »Hvilke

74. J. H. Lythans.

Fordringer burde der vel især gjøres til en Bygmester i Danmark?«, er den anonyme Forfatter paa det Rene med, at der for et dannet ungt Menneske endnu er meget Frastødende i Haandværkernes Skikke, men desuagtet tilraader han med Styrke enhver vordende Arkitekt at gjenne-gaa en Haandværks-lære som Murer eller Tømrer. Det er det naturligste Udgangspunkt for ham, og saa staar han fuldt ud agtet af Haandværkerne, hvad han tillægger Betydning. Det skal ogsaa bemærkes, at Kunstakademiet væsentlig paa samme Tid (1836) fandt det betimeligt at udsende en Række »Fagtegninger for Murere« med en fyldig og udførlig Forklaring, der danner en hel

Bog. Det var G. F. Hetsch's Indflydelse, der her gjorde sig gjældende. Tiden kunde nu i det Hele tage andre Hensyn end de allernødtørftigste. Livet vaagnede igjen i Sans for Skjönhed og Glæde. De tunge Aar, der dog ikke indenfor Murenes Kres synes at have været saa tunge som i mange andre Haandværk, vare tilbagelagte, og selvfølgelig var der da ikke mindst i Murernes Verden en god Væxt opad. Det kan ses af den Virksomhed, som bar flere af Tidens Murmestere frem.

Holsteneren Johan Heinrich Lythans — han er født i Lütjenborg den 17. April 1781 — kom til Kjøbenhavn som en fattig Dreng. Han løb hjemmefra for ikke at komme i Smedelære, hvad hans Fader, der var Smed, vilde,

og paa Turen til Kjøbenhavn optraadte han efter Sigende mest barfodet, han vilde ikke mere end højst nødvendigt slide paa sine Træsko. I Kjøbenhavn blev han Murer, og udholdende sled han sig frem. Som Svend drog han strax vidt omkring. Der existerer endnu et Kundschaft, dateret Semlin den 15 September 1804, der viser, at han har arbejdet paa det Nærmeste et Aar i denne Donauby; derefter er han bl. A. halvandet Aar i Lübeck. Men tilbage til Kjøbenhavn kom han, og i sit 31. Aar, den 23. Oktober 1811, blev han indskreven i denne Bys Murerlav, men hvad han i den Anledning udredede, var saare beskedent, 2 Rd. 4 Mk. til Lavet, 4 Mk. for Ligklædet og 4 Rd. 1 Mk. som frivillig Gave til de Fattige, i Alt kun 7 Rd. 3 Mk. Det peger paa smaa Forhold, og hans tunge, ubehjælpsomme Underskrift i Lavsprotokollen »Johan Hindrig Lütthans« viser, hvor lidet han var vant til at omgaas en Pen, trods Alt stod han stadig som den kun mindre udviklede holstenske Svend. Men nu foregaar der en Forandring. Faa Aar efter at han er bleven Mester, skriver han sit Navn næsten sirligt »J. H. Lytthans«, og 1816 flytter han ind i sit eget Sted i Larsbjörnstræde (nuvær. Nr. 21). Han havde tjent Penge, men næppe som Murmester. Efter Lavsprotokollen har han ingen Lærlinge i sine fem første Mesteraar, først den 25. Juli 1816 lader han indskrive to Lærlinge samt to Forbundtere, og nu har han stadig Lærlinge, indtil han i 1849 opgiver at drive Professionen.

Det var dog næppe ved den alene, at han tjente den betydelige Formue, han efterlod sig, da han den 22. Februar 1852 afgik ved Døden. Nej, han ikke alene byggede Huse, men købte og solgte baade Huse og Ejendomme, og var Entreprenør. Efter Handelsfyrsten Constantin Bruns Død (1836) købte han saaledes det af denne beboede, tidligere Danneskjold-Laurvigske Palæ paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade. Han fik Skjøde paa det i Juni 1837 og solgte det allerede to Aar efter til Greve A. W. Moltke. Men det nuværende Moltkeske Palæ er uden den store Grund (Have), der tidligere laa ved det. Lytthans havde i Mellemtiden bortparcelleret de nuværende Ejendomme i Dronningens Tværgade Nr. 4, 6 og 8, hvorved han tjente betydeligt. Og saaledes kom det, at den oprindelig fattige Murmester ikke alene kunde flytte fra Larsbjörnstræde til Bredgade — 1825 købte han Ejendommen Nr. 25 i denne Gade, ved hvilken der den Gang laa en stor Have — men i sin nye Bolig ogsaa kunde føre stort Hus. Kort før han blev Mester, havde han ægtet en ganske jævn Pige Louise Dorothea Borger, der smuk som han selv, efter-

haanden skjænkede ham en Række skjønne, begavede og lidt efter lidt meget omtalte, livlige Døtre foruden en Søn. Der var Selskaber og Baller i det Lytthansske Hjem, hvor Alle kom lige fra de italienske Sangere, der gjæstede Kjøbenhavn, til Thorvaldsen. Forældrene, der kun besad mangelfulde Kundskaber, kunde paa mange Punkter staa i skjærende Modsætning til de fejende Døtre, men det blev overset. Lytthans, der holdt af at kalde sig selv »en Mand med faste Priser«, skjænkede som Regel hver af sine Svigersønner en Ejendom. 1833 tilskjødede han Adjunkt, Cand. theol. B. F. Jensen (senere Overlærer og Professor) et Hus i Sværtegade, nuv. Nr. 4; i 1835 Cand. theol. Chr. Werliin (senere Præst) Sværtegade Nr. 6 og i 1841 Magister artium D. G. Monrad (senere Biskop og Minister) Toldbodgade Nr. 10, kun da Cand. polyt. Carl Petersen (senere Overlærer og Professor) i 1843 ægtede den næstyingste Datter, synes Regelen ikke at være bleven overholdt. Men ligegyldigt. Det var ikke ringe Mænd, der sluttede sig til Hjemmet i Bredgade, og imellem dem maa endnu nævnes Christian Winther; han ægtede i 1848 Fru Werliin, der i 1843 var bleven skilt fra sin første Mand.¹ — Det har sin Interesse endnu at se, at Lytthans, der elskede at sysle med Blomster, i sit sidste Leveaar købte Skodsborg af Prins Ernst af Hessen-Philipsthal, hvad der viste sig at være en udmærket Forretning. Da Ejendommen Aaret efter fra hans Bo gik over til Kong Frederik VII (1852), var Kjøbesummen voxet fra 12,800 Rd. til 20,000 Rd.

Lytthans, der var Brandofficer, naaede at blive Vice-Brandmajor; som saadan blev han i 1843 Ridder af Dannebrog, og i 1850 fik han Oberstløjtnants Karakter. Fra 1829 var han Kurator ved Petri Kirke.

En helt anden Murmestertype møde vi, naar vi vende os til Gottlieb Nicolai Sibbern (f. 10. Avgust 1782, † 28. Septbr. 1850), en Broder til den bekjendte Filosof. Baade Lytthans og Sibbern stammede fra Holsten, Lytthans direkte og Sibbern, der fødtes i Kjøbenhavn, gennem sine Forældre, der begge havde set Dagens Lys i Hertugdømmet; Faderen, der var Læge, var født i Segeberg, Moderen i Plöen. Den nærmere eller fjærnere holstenske Afstamning siger dog Intet, det Væsentlige var, at Lytthans gjorde sig gjældende som den praktiske Naturbegavelse, medens Sibbern virkede som den teoretisk vel oplærte Mand. 1798 kom han i sin Fødeby i Lære hos Murmester Joh. Chr. West, men da han 1801 var bleven Svend, forlod han den regulerede Murervej. Han søgte til Kunstakademiet og fik desuden særlig Vejled-

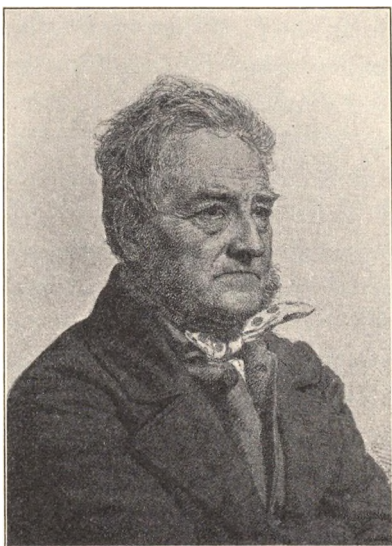
ning af den tidligere Informator ved Akademiets Bygningsskole, der nu var Inspektør ved Sejldugsfabriken i Nyboder, den senere Justitsraad P. Friis. Derefter blev han Fuldmægtig hos Hof-Bygmester, Professor J. Magens, og vandt nu i 1804 Akademiets lille Sølvmedalje, i 1805 den store Sølvmedalje og i 1807 den mindre Guldmedalje, hvorpaa han søgte og fik Bevilling til at blive Mester i Murerlavet uden at gjøre Mesterstykke. Bevillingen er af 2. Februar 1808, og da han den 21. Marts derpaa blev indskreven, gav han 12 Rd. til Lavet, 2 Rd. til Ligklædet og 9 Rd. til de Fattige, eller i Alt 23 Rd., hvad der er tre Gange saa meget, som Lytthans gav.

Muligvis staar han da paa dette Tidspunkt med større Midler end Lytthans, Noget der senere vistnok væsentlig forandredes. Men han vedblev at staa med de større Kundskaber, og disse Kundskaber formede hans Liv. Det er dem, der lade ham blive Medlem først af de 32 Mænds Forsamling (1830-40) og derpaa til sin Død af Københavns Borgerrepræsentation (1840-1852). Men det er ogsaa disse i hans egne Øjne sikkert meget store Kundskaber, der bringe ham i forskjellige Kollisioner. I 1839 blev han af de 32 Mænds Forsamling indsat i Bygningskommissionen for Thorvaldsens Museums Opførelse, og her kom han strax paa en for ham kjedelig Maade til at vække Opsigt. Overfor de af Arkitekt Bindsbøll udarbejdede Planer rejste han en ivrig Opposition med Hensyn til nogle af Murenes efter hans Mening utilstrækkelige Styrke overfor Trykket af de vedkommende Rums Hvælvinger. Sagen vakte betydelig Opmærksomhed, afficerede Thorvaldsen, blev behandlet i saavel Kommunalbestyrelsen som Kunstakademiet, og det varede en Stund, før Alt kom i Lave igjen, uden at Sibbern i væsentlig Grad opnaaede Noget for den af ham forfægtede Mening.

I Marts 1841 traadte han saa ud af den ovennævnte Bygningskommission, men forinden samlede han Sagens Aktstykker i en Pjece »Angaaende det Thorvaldsenske Museums Opførelse, med to litograferede Blade« (1841), idet han stadig troede, at han helt igjennem havde Ret. »Det ligger i den menneskelige Følelse nødvendig at give Slip paa sine Meninger«, havde han skrevet i en af sine Skrivelser, og han illustrerede dette ved sin personlige Optræden, der af Kyndige er bleven kaldt for »en stivsindet gammel Mands uklare og ubillige Kritik«.¹ Saa meget gammel var han dog ikke den Gang, i 1840 fyldte han først 58 Aar, og han var i alt Fald ung nok til endnu en Gang at henlede Opmærksomheden paa sig i en anden Byggesag, der kom

til at koste ham ikke ubetydeligt. Var det i den første Sag en Kamp med Arkitekt Bindsbøll, kæmpede han nu med Arkitekten Etatsraad J. H. Koch.

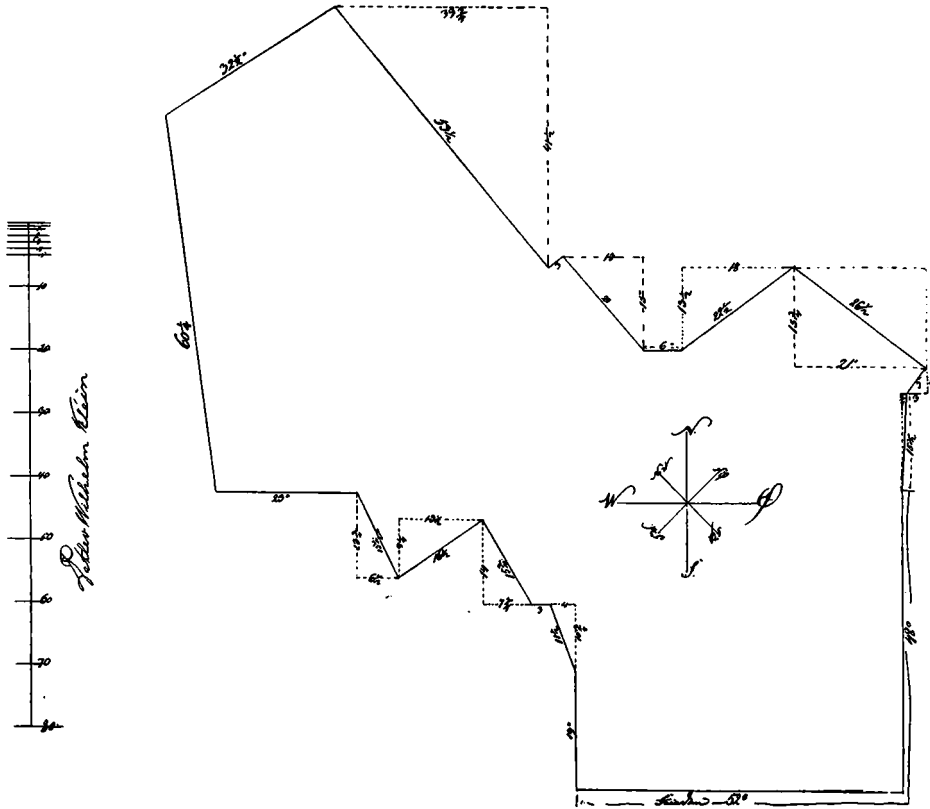
I Maj 1842 blev Opførelsen af et Fyrtaarn paa Hanstholm overdraget Sibbern i Entreprise for 22,000 Rd. Det opførtes for Generaltoldkammerets Regning, og den, der paa dettes Vegne forhandlede med ham, var Etatsraaden. Men nu skete det, at da Fyrtaarnet var færdigt, nægtede Koch at modtage det, da det efter hans Mening led af flere væsentlige Mangler, medens Sibbern paastod, at det var fuldstændigt i Overensstemmelse med den afsluttede Kontrakt. Ogsaa her trak Sibbern imidlertid det korteste Straa. Resultatet blev, at han maatte tilbyde at rive det af ham byggede Fyrtaarn helt ned og opføre et nyt, stadig for de samme 22,000 Rd., som den oprindelige Kontrakt tilsagde ham. Men selvfølgelig var han ikke tilfreds hermed, og sin Harme gav han Udtryk i et lille Skrift »Angaaende Opførelsen af Fyrtaarnet paa Hanstholm og Forhandlingerne herom saavel i teknisk som i juridisk Henseende, til ligemed en Kritik over det nu opførte Taarn« (1844). Der fulgte herefter en ganske langvarig, skarp Polemik mellem ham og Etatsraad Koch.¹

75. Dittl. Vilh. Klein.

Sibbern bliver herved en litterær Mand, men han har dog tilstrækkeligt af en Datidens Murmester i sig til at arbejde sig frem i Kjøbenhavns borgerlige Artilleri — han blev Kaptajn ved det — og til at bringe Noget ud af Nye Østre Kalkværk. Da det i 1826 blev solgt, ogsaa for Kjøbenhavns Murerlavs Vedkommende, blev det købt af Murmesterne G. Sibbern og G. Schaper for snart efter at gaa over alene paa Sibberns Hænder, og her ligger hans væsentligste Fortjeneste. Han oparbejdede Kalkværket. Forøvrigt skal her endnu kun nævnes, at Sibbern var gift med Margrethe Friis, en Datter af hans Ungdoms Vejleder Justitsraad P. Friis, og en Søster til Arkitekten, Professor F. F. Friis. Ægteskabet var barnløst. Noget Portræt af ham synes ikke at eksistere.

Ingen af de her nævnte to Murmestere, hverken Lytthans eller Sibbern, synes at have haft Interesse for at spille nogen Rolle i deres Lav. De optræde hver til sin Tid i to Aar som Lademestere; det er det Hele. Men ganske anderledes stiller det sig med Ditlev Vilhelm Klein, deres noget yngre Sam-

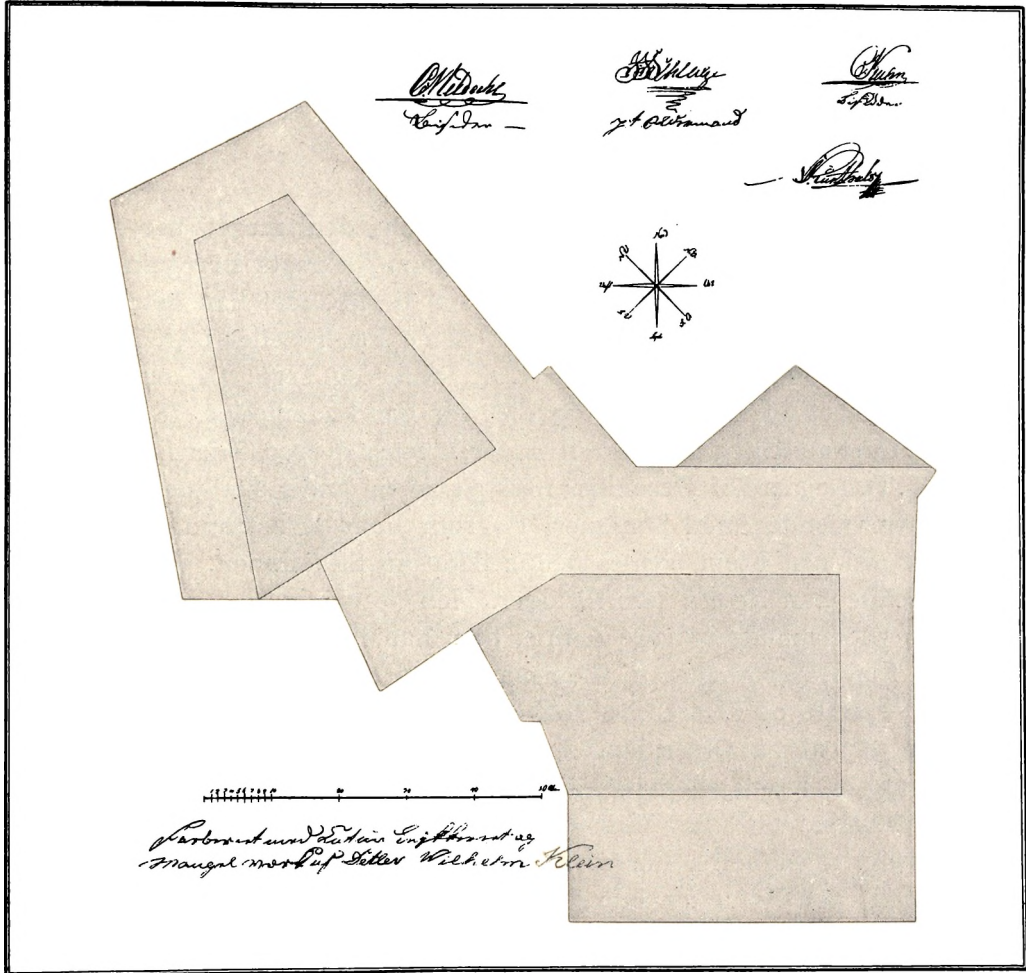
76. Den Grund, D. V. Klein havde at konstruere ved sin Mesterprøve i 1821.

tidige. Han er Kjøbenhavnner som Sibbern, men af en Slægt, der er kjendt langt tilbage i Kjøbenhavn, lige siden det syttende Aarhundrede.¹ Han blev født den 4. Avgust 1793, hans Fader var Klædekræmmer. Sin Lære gien-nemgik han hos Murmester G. Schaper, og da han i 1821 indstillede sig til at gjøre Mesterstykke, fik han ved Siden af den praktiske Mureprøve følgende Opgave:

Muursvend Ditlew Wilhelm Klein, som har andraget til Muurlauget at ville gjøre Mesterstykke, og i denne hans Forlangende foregives ham herved til hans forestaaende Mesterstykke en Grund af Størrelse og Figur, som følgende Beskrivelse forklarer:

Til Sønden mod Gaden er Linien.....	52	Alen
Fra det østlige Hjørne imod Norden er Linien.....	48	—
Derfra strækker Linien sig videre imod Norden.....	15 ¹ / ₂	—
Samme Linie viser sig udad.....	18	Tom.
og derfra gaaer Linien imod Nordost.....	5	—
Samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Østen.....	3	Alen.
og fra Østen imod Norden.....	4	—
og derfra gaar Linien imod Nordvest.....	26 ¹ / ₂	—
Samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Vesten.....	21	Alen.
og fra Vesten imod Norden.....	15 ³ / ₄	—
og fra Norden imod Sydvest er Linien.....	22 ¹ / ₂	—
Samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt ad Vesten til.....	18	Alen.
og derfra imod Sønden.....	13 ¹ / ₂	—
Samme Linie strækker sig imod Vesten.....	6	—
og fra Vesten til Nordvest er Linien.....	20	—
Samme Linie viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Norden.....	15	Alen.
og fra Norden imod Vesten.....	13	—
og derfra er Linien imod Sydvest en Retvinkel.....	3	—
Derfra er Linien fra Sydvest imod Nordvest.....	53 ¹ / ₂	—
Samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Norden.....	41 ¹ / ₂	Alen.
og fra Norden imod Vesten.....	33 ³ / ₄	—
Og fra Façadens vestlige Hjørne er Linien imod Norden.....	19	—
Samme Linie strækker sig imod Norden.....	11 ¹ / ₂	—
Derfra udad imod Vesten.....	4	Alen.
Og derfra strækker Linien sig imod Vesten.....	3	—
Fra Vesten imod Norden er Linien.....	15 ³ / ₄	—
og samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Vesten.....	7 ³ / ₄	Alen.
og fra Vesten imod Norden.....	14	—
Derfra er Linien imod Sydvest.....	16 ¹ / ₂	—
Samme viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Vesten.....	13 ¹ / ₂	Alen.
og fra Vesten imod Sønden.....	9 ¹ / ₄	—
Fra Sønden imod Nordvest er Linien.....	15 ¹ / ₂	—
og som viser sig under en Vinkel fra førstnævnte Punkt imod Vesten.....	6 ¹ / ₂	Alen.
og derfra imod Norden.....	13 ³ / ₄	—

Fra Norden imod Vesten er.....	23 Alen
Fra Vesten imod Norden er.....	60 ¹ / ₄ —
og den bageste Linie er.....	32 ¹ / ₂ —

77. Den af D. V. Klein ved hans Mesterprøve konstruerede Grund i bebygget Stand.

Forbemeldte Grund bliver at indrette til et complet Farveri og Cattuntrykkerie med Mangelværk og mere Tilhørende. Hovedbygningen indrettes til characteriserede Familier, Værelser til Bogholderen og Mesterne etc. Forbygningen bliver 2 à 3 Etager høj med Kjelder under. Lauget forlanger Façaden profil og Planen af enhver Etage tillige med

Overslaget over Hovedbygningen, hvad samme kan koste med Muurmaterialier og Arbejdsløn.

Kjøbenhavn den 15. Januar 1821

J. J. Schlage

p. t. Oldemand for Muur-
Gibser- og Steenhuggerlauget.

Approberet. Kunstakademiet den 15. Januar 1821.

Dajon.

Baden.

Herefter konstruerede og bebyggede Klein den meget uregelmæssige Grund (s. Fig. 76 og 77) og udførte de af ham forlangte Beregninger. Den 29. Juni 1821 blev han saa indskreven som Mester, idet han betalte 16 Rd. til Lavet, 4 Rd. til Ligklædet og 32 Rd. til de Fattige eller i Alt 52 Rd. rede Sølv, hvad der efter Kursen blev 65 Rd. Sedler og Tegn. Og nu kan hans Karriere i Lavet let følges. 1828 og 1829 var han Lademester, 1841 blev han Bisidder, først anden og saa første Bisidder, men da derpaa Oldemanden, Murmester C. O. Aagaard, i December 1845 gik af og anden Bisidder F. L. Wahl fik det overvejende Antal Stemmer (14) som hans Eftermand, medens der kun faldt een paa Klein, syntes denne ikke om Situationen. Ved første Lejlighed meldte han sig fra som Bisidder. Men Oprejsningen kom hurtigt. Da Wahls to Oldermandsaar vare omme, blev han ikke gjenvalgt. Stemmerne faldt paa Klein, der valgtes til Oldemand med 10 Stemmer, medens 3 Stemmer faldt spredt, og i December 1849 blev han gjenvalgt endog enstemmigt.

Klein var altsaa Oldemand i fire bevægede Aar 1848-1851. Om Begivenhederne, de bragte, henvises til næste Kapitel, idet her endnu kun skal tilføjes, at Klein, der strax efter at have gjort Mesterstykke i nogle Aar styrede Murmester Sibberns Forretning, først i 1825 begyndte en selvstændig Virksomhed, der lidt efter lidt gjorde ham til en velstaaende Mand. 1839 købte han en Ejendom i Pilestræde (nuv. Nr. 40), i hvilken han boede til sin Død den 15. Februar 1868. Selvfølgelig var han »karakteriseret«, først Löjtnant og senere Kaptajn ved det borgerlige Artilleri. Arkitekterne Professor Vilhelm Klein og Avgust Klein ere hans Sønner. Hans ovenstaaende Billede er efter en Tegning af H. Olrik.

TIDEN FRA 1848 TIL 1851.

FOLKETOGET, der den 21 Marts 1848 drog fra Raad- og Domhuset paa Nytorv til Kristiansborg, indviede en ny Tid i Danmarks Historie. Enevoldsregeringen veg for den kommende frie Forfatning, og Folket lærte at føle sig dansk. Danmark blev i 1848 et frit Land og et dansk Land.

Officielt havde Murerlavet Intet med denne Bevægelse at gjøre, men selvfølgelig vare de Bølger, som den rejste, for mægtige, til at de ikke skulde naa ind paa Lavets Omraade, og det vil nu have sin Interesse at se, hvorledes de forløb dér. Lavet bestod den Gang af nedenstaaende 28 Murmestere, 3 Murmesterenker og 3 Stenhuggermestere (Aarstallet, der findes ved ethvert af Navnene, angiver det Aar, i hvilket den Paagjældende blev Mester):

MURMESTERE.

Johan Diderik Backhausen (1796).	Jacob Friederich Schmock (1836).
Johan Vilhelm Ewert (1799).	Christian Vilhelm Schmidt (1837).
Gottlieb Nicolai Sibbern (1808).	Johan Hendrich Kornbech (1838).
Johan Heinrich Lytthans (1811).	Peter Ludvig Blom (1839).
Christian Olsen Aagaard (1814).	Jochum Frederik Ahrens (1841).
Frantz Ludvig Wahl (1815).	Christian Conrad Bōnecke (1841).
Ditlev Vilhelm Klein (1821).	Johan Carl Samuel Berlin (1841).
Johan Sebastian Erlewein (1826).	Carl Unger (1841).
Johan Georg Gross (1829).	Niels Rasmussen Hoffensetz (1843).
Johan Bernhard Kuhlmann (1835).	Nicolai Christian Schmidt (1844).
Johan Nicolai Schioldan (1835).	Nicolai Edinger Madsen (1844).
Christian Ludvig Quist (1836).	Hans Heinrich Slangstrup (1844).
Caspar Heinrich Ewert (1836).	Niels Mathiesen (1845).
	Christian Ludvig Vilhelm Aagaard (1845).
	Hans Christian Petersen (1846).

ENKER EFTER

Johan Andreas Brandt (1812).
 Christian Peter Erichsen (1834).
 Carl Hans Andersen (1840).

STENHUGGERMESTERE:

Johan Frederik Scheller (1817).
 Peter Jochumsen (1826).
 Johan Frederik Becher (1840).

Hvorledes modtog nu disse Mænd Tidens Bevægelse i Retning af Danskhed? Ganske i Overensstemmelse med deres Lavs Fortid. — Lavets Protokoller ere altid blevne førte paa Dansk; den Smule Tysk, der findes i Svendenes Registerbog i Aarene 1637, 1640 og 1641 spiller ingen Rolle, og dog behøve vi kun at skrabe ganske lidt paa Lavets ydre Skal for at faa en vis Tyskhed frem. Murernes Samlingsprog er jo »Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut«, den brændte Sten kom til os fra Tyskland og med den en lang Række tyske Murere, og det er næsten, som om Indvandringen fra Tyskland snarere tiltager end aftager. Andreas Frich skriver sig 1658 »alterman toe dem muurhandwerg«, Hans Wiedewelt er født i Tyskland, Abraham Stoy er tysk. Men i den sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede ere de kjøbenhavnske Murmesteres Navne dog endnu gjennemgaaende danske (s. ovfr. S. 92, 93), hvorimod det i det attende Aarhundredes Slutning og senere mylrer med tyske Navne selv i en saa lille Kres som Lavets Oldermænd: Conradi, Platz, Bälckow, Brandemann, Schottmann, Petermann, Delffs, Gross, Kurtzhals, Schlage o. s. v.

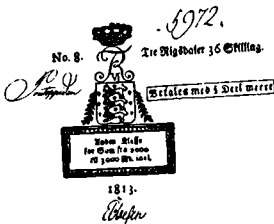
Lavet blev nok saa meget rekruteret ved de tyske indvandrede Svende som ved indfødte Lærlinge. Der føres jo atter og atter Klage over, at Murerlavet kun oplærte faa Drengene. Var der Noget, vi kjendte her, var det Svendene fra Tyskland. Stadsbygmester Ernst karakteriserer i 1722 de Svende, der kom fra »Ober-Saxen og Oberlandene«, som »dygtige og færdige Karle«, medens han betragtede dem, der havde lært i »Nieder-Saxen, Hamborg og dér omkring«, for meget slettere.¹ Men hvor de end kom fra, fulgte den tyske Zünft med dem. 1740 kjøber Murerlavet i Kjøbenhavn af Lavene i Dantzic, Dresden og Lüneburg Retten til, at dets Udlærte skulle betragtes som retskafne og gyldige Svende, og Forholdet til Tyskland vedbliver langt ud over Frd. 21. Marts 1800. Fra c. 1775 til 1832 er den første Oldgesel ved Lavet afvexlende dansk og tysk, og endnu i Tiden mellem 1834 og 1840 har Svendelavet i Kjøbenhavn ganske sikkert været med til sammen med en Række nordtyske Lav i Hamborg, Lübeck, Bremen o. s. v. at drive et forargeligt

Spil med at erklære nu den ene og nu den anden By »in Verruf« for at faa den idömt Bøder, der, naar de vare erlagte, benyttedes til raa Sviregilder¹. Det er herefter helt forstaaeligt, at Kundschaftet fra 1785 med det kobberstukne Prospekt af Kjøbenhavn (ovfr. S. 160) udelukkende har tysk Text. Det har ogsaa Lavets Lærebrev — det i Fig. 78 afbildede Exemplar er fra 1813 — først senere kommer der dansk Text ved Siden af den tyske (s. Fig. 79)². Det var Tyskland, man rejste til og skulde forstaas af, skjönt det dog maaske nok er saaledes, at de danske Mursvende lidt efter lidt ophørte med at rejse. Pligten i saa Henseende var jo forlængst hævet (s. ovfr. S. 189). Da det i 1835 blev forbudt de danske Haandværkssvende at opholde sig i Lande, hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkere taaltes, fremlagdes der i Roskilde Stænderforsamling en af 1036 kjøbenhavnske Svende underskreven Adresse herimod, men imellem Underskriverne fandtes ikke en eneste Mursvend³.

Ligeegyldigt dog, hvorledes det forholder sig hermed, sikkert er det, at Lavets Grusz vedblivende var tysk, og en stærk tysk Fløj indenfor Lavets Ramme dannedes af de om deres særlige Lade samlede Stenhuggersvende. Johan Frederik Becher, der blev Stenhuggermester 1840, er den Første, der som Ladesvend (1823-25) skriver Dansk i Svendeladens Protokoller⁴.

Fra tysk Side betragtedes da ogsaa Kjøbenhavns Murerlav vedblivende som et Lav, der stod jævnsides med de zünftige tyske Lav, og da Murerne i Ludwigslust i Mecklenburg-Schwerin havde faaet Lavsartikler og det nye Lav ønskede at blive anerkjendt som zünftigt (»reiseconfirmirt«), skriver det i 1847 herom til Kjøbenhavn, og et af de første Breve, Murmester Klein som ny Oldermænd maa udfærdige, er et tysk Brev herom til Ludwigslust. Med Svendenes Hjælp vil han gjerne være de tyske Murere til Tjeneste. Tyske Forhold stod ikke Lavet som fjærne eller fjendtlige Forhold, og det udfolder derfor ikke heller nogen særlig Iver, da Magistraten under 28. April 1848 tilskrifer det angaaende de tyske Svendes Bortfjernelse fra Kjøbenhavn.

Opröret i Hertugdömmene førte til Marts-Bevægelsen i Kjøbenhavn, der aandede op i en forunderlig dyb og varm Fædrelandsfølelse. Man kunde og vilde intet Tysk taale, og saaledes heller ikke de tyske Haandværkssvende, der arbejdede her. »Hobe af Haandværkere«, skriver M. Goldschmidt, »trænge ind i Værkstederne og tvinge Mesterne til at udjage deres tyske Arbejdere«. Han er imod dette Udslag af Öjeblikkets Patriotisme, men hans

ir Endes unterschriebene, *Johann Christoffer Schottmann* *Ulter-Mann*, nebst *Johann Jacob Pönische* und *Niels Schönberg* *Mitglied* *Beisitzere*,

ertheilen sowohl als sämtliche Amts-Meistere der Maurer und Steinhauer-Zunft dieser Frey-Reichs- und Königl. Residenz Copenhagen, an Allen und Jeden unsern dienstfreundlichen Gruß zuvor: Kundthuende einem Jeden, so diesen unsern offen-versiegelten Brief in Händen bekommen, oder zu lesen und zu hören antreffen möchten, insonderheit aber denen Erfahrenen und Kund-wissenden Meistern von obgedachter Zunft, es sey an was Orten und Plätzen es wolle; daß, als wir auf unserm Amts-Hause im Jahre 1810 den *Jen. Sall* bekantet waren, hat sich der ehelich und wohlterfahrene Mann, Meister *Jen. Sall*, Bürger alhier, bey uns gejemend eingestellt, als einen unserer Zunft-Brüderere: und auch vorgetragen, daß Zogter dieses, *Jen. Sall* in Zeit *3* Jahren, als vom *Septembe* Anno 1810 bis derto Dato Anno 1813, ehelich, recu, fleißig, und mit guter Attention gelehret; folglich, daß derselbe sich, in erwehnter seiner *3* Lehr-Jahre, als einen fleißigen und gehorsamen Lehr-Jungen wohl anstehet und gebüret, betrogen, verhalten und aufgeführt habe; gleich er dann desfalls ihm etwas zu beschuldigen noch übelis nachzusagen, keine einzige Ursache fünde. Wann nun gemeldter Meister *Jen. Sall* also erwehnten *Jorgen Pönische Swammes* in unserer Gegenwart, frey, ledig und losgegeben und gesprochen, ihm auch für einen ehelichen und rechtschaffenen Gesellen erkläret hat: ohnedem uns gebeten, daß gedachtem *Jorgen Pönische Swammes* erlaubt seyn möchte, ohne Hinderniß bey jedem gletlichen Amts-Meister gleicher Zunft, seine Arbeit und Beförderung zu suchen; es auch unserer ganzen Zunft mehr als zu wohl bekant ist, daß mehrgedachter *Jorgen Pönische Swammes* sich in vordbeschriebenen seinen Lehr-Jahren bey Meister *Jen. Sall* wohl und getreu bezejget habe; als anlegen wir uns nicht, das begeherte Lehimonium mitzuthellen, wie wir dann selbiges, mittelst diesem, gerne und willig mittheilen: und ergeheth dannenhero hiedurch, an Alle und Jede, besonders an denen respectiven Meistern der ehelichen, adthobren und kunstgeßigen Maurer- und Steinhauer-Zunft, an was Orten und Pläge es auch seyn möchte, unser freundwilliges Ersuchen und gejemendes Zumuthen, dieselben erwehnten Gesellen *Jorgen Pönische Swammes* angesehen seiner treu und redlich ausgekandenen Lehr-Jahre, alle günstige Assisfence und Beförderung zu erzeigen, auch bey Ihney das Handwerk zu gebrauchen vergönnten möchten: folglich demselben von diesem unfern ertheilten wahrhaftigen Zeugniß fruchtbringenden Nutzen genießen lassen wollen. Wie hingegen hiemit versichern, forhones, nach äußersten Kräften zu ver-schulden, im Fall etwa von Ihnen uns Jemand antecommodiret werden sollte.

Zu mehrerer Bekräftigung dieses, haben wir unser Amts-Siegel hierunter anheften lassen. So geschehen in Copenhagen Anno & Die ut supra.

J. K. Schottmann
Ultermann

J. Pönische
Beisitzer

N. Schönberg
Beisitzer

No. 5. ¹¹²⁹
 Hæd og Halvtredshædsvde Rigsbankfiling Tavnerde.
 Befales med 1 Del mere

Skort

1818.

Edvæn

**Undertegnede Olbermand og Bistidder ved
 Muur- og Steenbugger-Lauget i den Kongelige Residens-
 Stad Kjøbenhavn.**

Ojære vittedligt: at *Paul Offen* _____
 fød i *Aarhuus* og 28 Aar gammel, har *hans Mændingspædagog*
for Mændingen paa S. O. Blom og er indskreven som Lærling
 den 17de Juledag 1817 samt som Svend udskreven den 17de December 1818
 efter Laugsprotocollens Udvisende Folio 430.

Da han i denne hans Læreid har forholdt sig som det en troe og ærterik Person
 egnert og anstaaer, samt afslaaet den anordnede Prøve paa sin Dueligheid der er befunden
 - godt
 saa erklære vi paa Laugets Vegne ved dette Lærebrev forsvaernde
L. Paul Offen _____ for en dærlig - *Mand* - Svend, saa at
 han maae tjene og arbejde hos hvilken - *Mand* - Mestre han lyfter, dog at han selv
 holder sig de Langer allernaadigt meddelte Laug- og Andre og svare Anordninger i alle
 Maader efterrettelig.

Paa Grund af foranførte anbefale vi ham til alle Forekommende, især til dem som
 ere af samme Profession her og andersteds, at de paa bedste Maade ville forhjelpe ham til
 hans Lære - *Mand* - Profession forfættelse, hvilket Lauget med beredvillig
 Omsorg vil erholde.

Dette Lærebrev bekræftes med vor Underskrift og Laugets høj-
 træste Segl.

Kjøbenhavn den 17de December 1818.

 p. c. Olbermand. Bistidder.

Lærebrev
 for
Mand Svend
Paul Offen

**Untersigner Mettermann und Beisitzer
 des Muur- und Steinhauer-Amtes der königlichen Resi-
 dens-Stadt Kopenhagen**

Zuhen hiemit kund: daß *Paul Offen* _____
 gebürtig in *Aarhuus* und 28. Jahr alt *hans Mændingpædagog*
O. Blom L. Mændingpædagog *erholde*, wie auch daß er nach Erweisung
 des Amtsprotocollis Folio 430 den 17de Juledag 1817 - als Lehrlingen einge-
 schrieben und den 17de December 1818 als Geselle ausgekrieben ist.

Da er sich in dieser seiner Lehrtze als eine treue und eifertigende Person aufgeführt,
 und die verordnete Probe seiner Geschicklichkeit die _____ *gut* befunden ist
 abgelegt hat, so deklariren wir Amtsvorgen durch diesen unsern Lehrbrief erwaehnten
Paul Offen _____ für einen geschickten - *Mand* - Gesellen,
 and ist es ihm erlaubt zu dienen und arbeiten den weichen Meister er für gut befundet, doch
 mit der Bedingung daß er sich stets die dem Amte allernuadigt gegebenen Verordnungen und übrigen
 Befehlen gemäß verhalte.

In Ansehung des Høhrerwaehnten empfehlen wir ihn allen und jeden und besonders
 seinen Mitprofessionisten hier oder anderwärts, daß sie ihn zur Fortsetzung seiner erlernten
 - *Mand* - Profession verhelfen wollen, welches von Seiten des Amtes mit be-
 zettwilliger Eigenmacht erhalte werden soll.

Diesen Lehrbrief bescheinigen wir durch unsern Unterschriften und begge-
 drucktem Siegel des Amtes.

Kopenhagen den 17de December 1818.

 p. c. Mettermann. Beisitzer.

Lehrbrief
 für
 den *Mand* - Gesellen
Paul Offen

enlige Stemme fik ingen Virkning overfor Bevægelsen, der maa have været ganske kraftig, ti det er paa Grundlag af den, at Magistraten sender sin ovennævnte Skrivelse til nogle af Byens større Lav. Den finder det betænkeligt at bevirke de »fremmede« Svendes Bortsendelse ved offentlig Foranstaltning, men »i den almindelige Roligheds Interesse« kan den ikke Andet end ønske, at Sagen »ved Hr. Oldermændens gode Medvirkning underhaanden kunde ordnes paa den Maade, at Laugets Mestere frivillig vilde afskedige de hos dem arbejdende fremmede Svende, og at disse dernæst uopholdelig forlade Staden«¹. I den Anledning oplyser Murmester Klein paa Murerlavets Vegne den 8. Maj i en kort Skrivelse, at der formentlig kun er tre af Lavets Mestere, der have »fremmede« Svende, og han henstiller, »om Magistraten maatte finde Anledning til at lade disse Mestere kalde for nærmere at forklare dem de Grunde, der have fremkaldt Skrivelsen af 28. April«. Selv gjør han trods Opfordringen Intet. Lavet stiller sig altsaa i høj Grad afvisende.

Dette kan dog kun siges om Mesterne. Svendene vare helt med. Og er det nu end blevet sagt, at dette er let forklarligt, de danske Svende tjente jo ved de tyske Svendes Fjernelse², saa er denne Forklaring ikke tilstrækkelig. Under 16. Juni henstillede Svendenes Repræsentanter »til de Herrer Lausmestere, om de i Fremtiden vilde tage svenske og norske Mursvende i deres Arbejde«; i saa Fald tilbød Svendene at ville henvende sig til Lavene i Stokholm, Göteborg, Kristiania og Bergen. De vilde skaffe andre Arbejdere i Stedet for de tyske, Arbejdere, der vare i Overensstemmelse med Marts-Bevægelsens danske og nordiske Karakter. Svendene vare patriotisk grebne. Gruszen maatte ikke længere siges paa Tysk, den blev oversat, paa et rigtignok forunderligt Dansk. Der skal være blevet sagt: »Med alle Gunstige (d. e. Alles mit Gunst!) betræder jeg den ærbare Amtssal« o. s. v. Men Meningen var god nok, og af deres Obligationsformue, der udgjorde 4000 Rd., stillede Svendene strax 500 Rd. til Krigsministeriets Disposition og skjænkede 500 Rd. til Fonden for de i Krigen Faldne og Saarede. Ja selv Lavets 22 Stenhuggersvende vare nu saa danske, at de paa lignende Maade skjænkede to Gange 100 Rd. Svendene ofrede saa Meget, at det bliver en forholdsvis mindre Gave, naar Mesterlavet tilstillede Finanserne sine sex Sølvysestager som Depositum; Kvitteringen for Modtagelsen sætter deres Sølvværdi til 244 Rd.

Spørgsmaalet om de tyske Svende var imidlertid langtfra forbi med 1848.

Svendeselskabet stod stadig paa, at de skulde holdes ude. Politidirektør Bræstrup interesserede sig i 1850 vistnok forgjæves for at skaffe en schlesisk Mursvend Arbejde her; den Paagjældende var deserteret fra Insurgent hæren i Holsten. Og da 22 tyske Svende en Gang i 1851 kom til det herværende Murerherberge i Adelgade, fik de ikke som tidligere Geschenk, Logis og 1 Mk. af Svendeladen. »Dette har de strenge og oprørske Repræsentanter forbudt«, skriver Oldermænd Klein, de 22 maatte efter om Natten at have ligget paa Borde og Bænke i Kroen næste Morgen drage bort efter kun at have faaet et Glas Vand; Penge til at købe Noget for havde de ikke. Denne haarde Behandling ønskede Oldermændene »at afhjælpe«, og ved et Cirkulære til sine Bisiddere fik han deres Samtykke til, at der af Mesterlavet maatte udbetales enhver ankommende Svend 24 Sk., som skulde anvendes til et tarveligt Maaltid om Aftenen, Logis samt Kaffe om Morgenen. Nu kom der flere og flere fremmede Mursvende til Kjøbenhavn, i Juni Maaned 1851 31 og i Juli 55; saa mange udbetalte Mesterlavet i alt Fald Geschenk til.

Det er tydeligt, at Mesterne og Svendene her have set forskjelligt, meget forskjelligere end i Frihedsspørgsmaalet. Men inden vi gaa over til dette, skal her endnu gjøres opmærksom paa, at Krigsforholdene forringede Murerernes Arbejde i Kjøbenhavn. Den 7. April 1848 udsender Klein som Oldermænd en Opfordring til Lavets Mestere om at yde Bidrag til Afhjælpning af den derved opstaaede Nød; »en stor Del gifte Mursvende«, skriver han, »ere for Öjeblikket uden Arbejde og deres Familier lide saaledes Mangel paa Livets første Fornødenheder«. Han kom herved til at raade over 302 Rd. Mangelen paa Arbejde vedblev i 1849, uden at Lavet dog kunde give noget nøjagtigt Tal paa de Arbejdsløse. Da Magistraten i Maj 1849 ønskede en specificeret Fortegnelse, maatte Klein med Beklagelse svare, at han var ude af Stand til at levere en saadan, »da der for Oldgesellerne ikke sker nogen Anmeldelse fra Svendene, naar de ere uden Arbejde«, Alt, hvad han kunde skaffe, var en Erklæring fra Oldgesellerne efter bedste Skjøn, der »udviste det sørgelige Resultat«, at der i 1849 var endnu færre Svende, der havde Arbejde, end i 1848.

Klein var aabenbart en Oldermænd, der gjerne vilde have Orden i Tingene. Da Svendenes Repræsentanter begyndte at træde op, blev han opmærksom paa, at Reskriptet af 17. Marts 1819, der bestemte, at der i Svendenes otte Klasser hvert andet Aar skulde foretages Repræsentantvalg, ikke blev

overholdt. Et Valg fandt overhovedet slet ikke Sted, de 32 Repræsentanter suplerede simpelhen sig selv. Herom tilskrev han i April 1848 Magistraten, og nu blev den Sag ordnet. Men Repræsentanternes Karakter forandredes ikke derved, de blev ikke mindre virksomme derfor, og den 18. September 1848 sendte Svendene M. Bech, J. Madsen, F. C. Jensen og J. F. Kiempff paa Repræsentanternes Vegne Oldermænd en Skrivelse, hvori de foreslog Nedsættelsen af en Komite, bestaaende af lige mange Mestere og Svende, til Overvejelse af de Forandringer, der kunde ønskes i Lavets Indretning.

Denne Skrivelse fremkom under Valgkampen, der gik forud for den grundlovgivende Rigsforsamlings Sammentræden den 23. Oktober 1848. De ved Valgmøderne og paa anden Maade fra een Side fremkomne Ønsker om Næringsfrihed havde i høj Grad skræmt Haandværkerne, og Svendene begynde da ogsaa deres Skrivelse med en Udtalelse om, at de ønske Murerlavets vedblivende Bestaaen, de ville »modarbejde de vrangre Anskuelser om Laugene, som i forskellige Retninger har gjort sig gjældende«. Herefter er det naturligt, at Mesterne sige Ja til Forslaget, Komiteen traadte sammen; den kom til at bestaa af Murerne C. O. Aagaard, J. F. Ahrens, C. Bönecke og N. R. Hoffensetz, Mursvendene C. A. Axel, M. Beck, J. Leisted og M. Stæcher samt Stenhuggermester J. F. Scheller og Stenhuggersvend J. F. Hansen. Hvad den udrettede, var imidlertid ikke store Ting. Dens Resultat blev en lille trykt Pjece, dateret Februar 1849: »Forslag til Forandring i Murer- og Stenhuggerlaugets nuværende Laugsindretning«. Lavet skulde bevares; en Drengs Læretid skulde sættes til 4 Aar for Murerne, 5 Aar for Stenhuggerne; i Bedømmelsen af Svendprøverne skulde to duelige Svende deltage; Mesterprøven skulde gjøres billigere og noget mere praktisk; en Svend skulde, naar han havde opnaaet en Alder af 45 Aar, havde været 20 Aar Svend og i disse Aar havde svaret sine Tidepenge, kunne blive Frimester uden at aflægge nogen Mesterprøve, og den fælles Opsigelsesfrist skulde sættes til fjorten Dage. Der er saa godt som Intet, der peger paa, at Forslagene ere fremkomne i det bevægede Aar 1848, det Eneste er maaske, at der helt igjennem fordres, at Fremmede eller Udlændinge (d. v. s. Tyskfødte) skulle staa tilbage for de i Danmark Fødte, og at den, der vil være Mester, skal »for Oldermænd og Bisidderne godtgjøre, at han kan skrive det danske Sprog.«

Forslagene øvede ingen Indflydelse paa Forhandlingerne i den grundlovgivende Rigsforsamling, der vedtog den imod Lavene rettede Paragraf i

Grundlovsforslaget, efter hvilken »alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov«. Men derfor er det ogsaa et afslaaende Svar, som gives Haandværkerdannelses-Foreningen, da den opfordrer Lavet til at medunderskrive en Takadresse til Kong Frederik VII i Anledning af Grundlovens Sanktion; »Lavets samtlige Interessenter have erklæret, at de for Tiden ikke ønske at tiltræde den«, hedder det.

Mestere og Svende saa her ens, men det gjorde de ikke i Lönsföragsmaalet. Efter at Regeringens taxtmæssige Ansættelse af Lönnen ophørte i 1826, bleve Mesterne staaende ved den i Pl. 29. Marts 1822 nævnte Daglön, der for Sommeren var 5 Mk. 8 Sk. Et »ærbødigt Promemoria« af 8. Maj 1845 fra Oldgesellerne og Repræsentanterne søgte om en Forhøjelse til 6 Mk. i Sommermaanederne, 5 Mk. i en Foraars- og Efteraarsmaaned og 4 Mk. i Vintermaanederne. Det gik Mesterne ind paa, men herved vilde de ogsaa blive staaende, hvad de gav Udtryk ved at indberette Forhøjelsen til Magistraten med Anmodning om dens Sanktion. Magistraten svarede imidlertid, at den ingen Myndighed havde i saa Henseende, men desuagtet gik ogsaa Svendene til Magistraten, da flere Andragender fra dem til Mesterne om yderligere Forhøjelser ikke havde ført til noget Resultat. I Juli 1850 klagede de »ydmyst« til Magistraten over, at Lönnen var for lille, og protesterede samtidig imod det om sig gribende Akkordarbejde. Selvfølgelig svarede Magistraten dog ogsaa dem, at den Intet kunde have med Sagen at gjøre, og nu henvendte »samtlige Svende af Kjøbenhavns Murlag« sig i al Ærbødighed til Mesterne med Ønsket om en Sommerdaglön paa 7 Mk., en Foraars- og Efteraarsdaglön paa 6 Mk. og en Vinterdaglön paa 5 Mk. Saa höjt vilde Mesterne dog ikke gaa, men saa opsagde Svendene den 4 Januar 1851 deres Arbejde med 14 Dages Varsel, og den 18 Januar nedlagde de det.¹

Det kom til et Brud, som medførte Politiets Indskriden, ti i Frd. 21 Marts 1800 hedder det: »Skulde noget helt Lavs Svende vedtage at forlade Arbejdet, da bör Ophavsmanden til saadan Sammenrottelse dömmes til at arbejde i Rasphuset i to Aar og et saadant Lavs Svende ikke mere tillades at have Herberge og Forsamlingsstue.« Tre Svende bleve arresterede og flere forhørtes. Den paagjældende Lovbestemmelse fra 1800 kunde imidlertid umuligt følges i 1851. »Fædrelandet« tog sig af Sagen, ligesom Tscherning gjorde den til Gjenstand for en Interpellation i Folketinget, og allerede for-

inden havde Murerlavet tilstillet Kriminalretten en Skrivelse, hvori det anmodede om, at Sagen maatte blive hævet; Svendene havde, skrev det, »uanset den stedfundne Meningsforskjel uafbrudt vist sig beskedne og velvilligen stemte imod Mesterne«, og den begyndte Retsforfølgning havde desuden øvet sin Virkning. Sagen faldt da bort, og Daglønnen blev, som af Mesterne bestemt: 6 Mk. 8 Sk. for Sommeren, 5 Mk. 8 Sk. for Marts og Oktober, og 4 Mk. for Vinteren; fra et Mesterudvalg paa fem Medlemmer (J. H. Kornbech, N. Mathiesen, H. C. Petersen, J. G. Gross og J. F. Schmock) var der fremkommet et Forslag til Akkordpriser, som Lavet vedtog, hele Priskuranten lød saaledes:

PRIIS-COURANT

paa Muurarbeide, som Muurlaugets Interessentere under Dags Dato have vedtaget indtil videre at betale Muursvendene i Dagløn og i Accord.

Daglønningen.		Rbd.	Sk.
I Januar, Februar, November og December Maaned	daglig	»	64
I Marts og October Maaned.....	»	»	88
I April, Mai, Juni, Juli, August og September Maaned.....	»	1	8
med Arbeidstid, som den nu er.			
I Accord.			
For 1 ☐ Alen $\frac{1}{2}$ Steens Bindingsværk.....		»	4 $\frac{1}{2}$
» 1 ☐ Alen 1 » Muur.....		»	9
» 1 ☐ Alen $1\frac{1}{2}$ » »		»	12
» 1 ☐ Alen 2 » »		»	14
» 1 ☐ Alen $2\frac{1}{2}$ » »		»	16
» 1 ☐ Alen 3 » »		»	18
» 1 løbende Alen Skorsteensrør $\frac{18}{18}$ Tom. Vidde med indv. Berapning....		»	28
» eller for hver Side.....		»	7
» 1 løbende Alen rundt Skorsteensrør 7 à 9 Tom. Diameter.....		»	28
» 1 løbende Alen Skorsteensrør af 1 Steens Muur		»	48
» 1 løbende Alen Emrør.....		»	12
» en Skorsteenskappe 3 og 2 Alen.....		1	48
» en alm. Skorsteenspipe af $\frac{1}{2}$ Steens Muur at mure og afskure		1	48
» en alm. Skorsteenspipe af 1 Steens Muur, ligeledes		2	80
» et Tagvindue, Flunkerne at udmure og udvendig afskure.....		1	16
» 1 ☐ Alen Muursteensgulv at lægge paa Fladen i Sand		»	5
» 1 ☐ Alen » » » paa Høikant i »		»	8
» en løbende Alen glat Hovedgesims at mure og trække.....		»	64
» en » » » med Sparrehoveder el. desl.....		1	»
» en » » simpel Plattegesims at mure og afskure.....		»	24
» 1000 Stkr. Tagsteen paa alm. Tag at indhugge og understryge.....		7	»

	Rbd.	Sk.
For 1000 Stkr. Tagsteen med Skotrender, Valme etc. at indhugge og understryge	8	»
» 1 □ Alen Façade et berappe og afskure glat.....	»	4
» 1 □ Alen Gavl at berappe og afskure.....	»	3
» 1 □ Alen Façade at berappe og afskure med brændte Langfuger.....	»	7
» 1 □ Alen » at fuge med Pibefuger.....	»	24
» 1 □ Alen » at udsætte i Fugerne og afskjælle.....	»	6
» 1 □ Alen » at afpudse glat med Kalk.....	»	6
» 1 □ Alen » at » » med Cement.....	»	7
» 1 □ Alen glat Gibsdække eller Bræddevæg at pudse og filse.....	»	7
» 1 □ Alen » » med Gesimser.....12, 13 à	»	14
» 1 □ Alen glat pudsede Vægge med Kalk.....	»	4 ¹ / ₂
» 1 □ Alen » » med Cement.....	»	5
1 □ Alen indvendige Vægge at berappe og afkoste.....	»	1 ¹ / ₂

Forøvrigt er det en Selvfølge, at det overlades til Mestere og Svende, enhver for sit Vedkommende, at afslutte Accord med hinanden om en høiere eller lavere Betaling for Dagløns- og Accord-Arbejde, i Forhold til Arbeidets mere eller mindre almindelige Beskaffenhed.

Kjøbenhavn den 17. Januar 1851.

D. W. KLEIN,
Oldermand.

Det var altsaa Mesterne, der ensidigt fastsatte Lønningen. Og det maa siges, at Svendene hverken paa dette eller andre Omraader voldte store Vanskeligheder. Det kan nemlig ikke regnes, at Oldermanden, Kaptajn Klein i Juni 1848 fører Klage over Svenden Anders Hiorth Petersen, der var optraadt »paa den uhøfligste og mest uforskammede Maade« i Oldermandens Hjem og derefter havde antastet ham paa Gaden med Uartigheder. Fra 1844 til 1851 var denne Svend i stadig Kollision med Lavet i Anledning af gjentagne forgjæves Forsøg paa at gjøre et tilfredsstillende Mesterstykke. Den sociale Modsætnings Evangelium var endnu kun i sin Vorden, og skimtes derfor kun. Da der i December 1846 fra syv Haandværksmestere, hvorimellem Murmester J. H. Kornbech, var udgaet et Opraab om at yde Bidrag til Oprettelsen af en Stiftelse for aldrende og trængende Haandværks-svende — den skulde for Svendene være, hvad den i 1835 oprettede Stiftelse paa Hjørnet af Ny Kongensgade og Filosofgangen (nu Vestervoldgade) var for Mesterne — blev dette af Mursvendeselskabet i Januar 1847 mødt med en Henvendelse til Mesterne om at udvirke Øvrighedens Tilladelse for det til at oprette en egen Svendestiftelse. Ingen af disse Stiftelser blev dog til Noget.

Nej, mange Vanskeligheder havde Kaptajn Klein som Oldermann ikke af Svendene, til Trods for at hans Oldermansaar faldt i en meget bevæget Tid. Naar undtages Forholdet til de tyske Svende stod Mestere og Svende i det Væsentlige enige. De modstridende Interesser i Lönforholdene vakte ingen alvorlige Uroligheder. Mesternes Overvægt betragtedes endnu som selvfølgelig og naturlig. Det var Mesternes Oldermann, der stadig stod for de to Kvartalsmøder, paa hvilke Svendene erlagde deres Tidepenge, og da Svendene i Slutningen af 1848 ønskede, at der skulde udbetales de paa Hospitallerne indlagte syge Svende 3 Mk. ugentlig i saakaldte Tepenge, er det atter Oldermannen, der i en Skrivelse til Magistraten gjør Rede herfor samt for Svendeladens Tilstand. I de sidste Aar havde den i Tidepenge haft en aarlig Indtægt af henved 5000 Rd., medens dens Udgift kun havde været c. 3500 à 4000 Rd., i 1846 og 1847 var der for Overskudet kjøbt kongelige Obligationer. Han indstillede derfor, at Svendenes Ønske blev opfyldt. Mesterne kunde godt paase Svendenes Tarv. I det Hele kan det erindres, at Kaptajn Klein i November 1848 paa et større Møde opfordrede samtlige Lavs Mestere til ikke at unddrage Svendene deres Bistand til rette og gavnlige Ønskers Opnaaelse¹. Murerlavet stod da ogsaa paa deres Side, da Kunstakademiet repræsenteret ved Professor Hetsch som Formand for dets Udvalg for Haandværkersager i 1851 skærpede Fordringerne til Tegningerne ved Mesterprøven.

Den 25 September 1851 indsendte Lavet de af Mursvendene H. A. Bluhme og Theodor Kröncke udførte Tegninger til deres Mesterprøve, Plantegninger, Profil og Façade m. m. til henholdsvis et komplet Bryggeri og Brændevinsbrænderi og et komplet Sukkerraffinaderi samt Plan til og Gjennemsnit af den »Krydsgewölft«, de senere skulde opmure som praktisk Prøve. Lavet mente, at Alt var i bedste Orden, og modtog derfor med Forundring en kort Meddelelse om, at de sidstnævnte Tegninger ikke kunde antages. Under 28 Oktober tilskrev Kaptajn Klein saa Akademiet, at Lavet havde ladet disse Tegninger »underkaste en nøjere Prøvelse af dets dygtigste saavel teoretiske som praktiske Interessenter, uden at de have kunnet finde nogen Fejl«, hvorfor man »ærbødigen maa anmode det høje Akademi om at paavise Fejlene i ovenmeldte Prøvetegninger, det Kandidaterne have anset sig berettigede til at fordre oplyst gennem Lavet.« En saadan Oplysning kom imidlertid ikke, men derimod en Skrivelse fra Professor Hetsch, hvori han meddeler de Fordringer, Akademiet ønsker tilføjet i Opgaver for Krydshvælvinger

hvad Lavet protesterer imod skal kunne have nogen Indflydelse paa alt udførte og af Lavet antagne Tegninger. Men som Mesterne stod over Svendene, stod Akademiet her over Lavet. Det maatte böje sig, og under 12 December indsendte det nye Tegninger fra de to Svende, idet det dog »ved denne Lejlighed ærbødigen maa tillade sig at bemærke, at Mesterprøven udført efter de fremsatte Betingelser er besværligere og mere tidsspildende end ved den forhen aflagte Prøve, uden at hverken Lavet eller det Offentlige derved opnaar en større Garanti for praktisk Dygtighed, og der fra andre Autoriteters Side fremhæves som nødvendigt, at Mesterprøverne simplificeres og gjøres mindre tidsspildende, maa Lavet, om der i sin Tid skulde indløbe Besværing over de Fordringer, der nu efter Akademiets gjentagne Forlangender gjøres, overlade Ansvaret til velbemeldte høje Akademi.« H. A. Bluhme kom ikke over Prøven, og Th. Kröncke blev først Mester den 23 Juni 1853.

Af Interesse er det endnu her at se, at Murerlavet nogle Gange arbejdede sammen med Kjøbenhavns Tømmerlav.

Forholdene med Hensyn til de af Mur- og Tømmermestere foretagne Vurderinger vare ordnede ved et Par Reskripter af 1754.¹ Ved hvert Aars Begyndelse blev der herefter afkrævet de paagjældende Mestere en saa kaldet Vurderingsed, hvorved de forpligtede sig til samvittighedsfuldt at udføre de Vurderinger, der i Aarets Løb maatte blive dem overdragne, men desuagtet maatte de efter enhver Forretning aflægge en Afhjæmplingsed, og saa havde de endda ved deres Borgerskabs Erhvervelse een Gang for alle aflagt Ed paa at ville være redelige og retskafne Haandværkere. Lavene mente, at det var for mange Edsaflæggelser, og under 13. November 1847 androg de da samlede Magistraten om, at der maatte ske en Forandring heri, og i Januar 1849 havde Klein den Glæde at kunne meddele sit Lav, at Indenrigsministeriet havde resolveret, at den aarlige Vurderingsed fremtidig skulde bortfalde.

Af langt større Betydning var en anden Sag, der opstod, da Magistraten havde givet to udenbys Murmestere, N. F. Nielsen fra Kristianja og A. N. Jacobsen fra Aalborg, Borgerskab som Murmestere i Kjøbenhavn med Ret til uden at aflægge noget nyt Mesterstykke at blive indtegnede i Murerlavet her. Det var et formentlig uberettiget Indgreb i Lavets Rettigheder, og i Harme herover rettedes der saa fra Murerlavet en Henvendelse til Tømmerlavet, om ikke de to Lav i Forening skulde søge prøvet ved Domstolene, om Magi-

straten var berettiget til at handle, som den havde gjort. Tømmerne vare ogsaa villige hertil, hvis en duelig Jurist vilde tilraade dette Skridt. Men Højesteretsadvokat P. Salicath, der blev raadspurgt, maa ikke have gjort det. Der blev ikke anlagt nogen Sag, og Kaptajn Klein adlød da Magistratens Ordre. Den 18. Februar 1851 lod han de to Nævnte blive indskrevne i Lavet. Men det havde tilfølge, at hans to Bisiddere, Murmesterne Kornbech og Schmock, i Vrede nedlagde deres Hverv, saa stærkt holdt de paa Lavets Ukrænkelighed. Men — umiddelbart efter havde Lavet to andre Bisiddere, Murmesterne J. S. Erlewein og J. N. Schioldan. Det er forunderligt at se, hvilken Rigdom Lavet sad inde med af tyske Navne.

Til sidst skal her endnu tilføjes, at Kjøbenhavns Murerlav i 1848 foruden de ovfr. S. 249-50 nævnte 34 kjøbenhavnske Interessenter endnu talte 17 Landmestere, nemlig:

MURMESTERE:

Henrik Horup i Lyngby (1811).
 Gustav Bilberg i Taarbæk (1813).
 Gottfred Metzloff i Helsingør (1814).
 Johan Poul Jacobi i Sorø (1815).
 Johan Jacob Christensen i Helsingør (1824).
 Niels Benjamin Hansen i Gjørslev (1830).
 Christian Henrik Wallin i Helsingør (1831).
 Ludvig Peter Bigler i Nærum (1832).
 Carl Tullin i Frederiksberg (1834).
 Hans Peter Dittmer i Holbæk (1834).

Carl August Schultz i Roskilde (1835).
 Frantz Georg Köhler i Hörsholm (1836).
 Johan Henrich Schumacher i Roskilde (1839).
 Johan Frederik Michaelsen i Lyngby (1843).
 Mathias Christian Brock i Roskilde (1844).
 Jens Christian Jensen, Stampen i Dyrehaven (1845).

STENHUGGERMESTER:

Johan Ernst Klein i Altona (1842).

og at Lavet i Kaptajn Kleins Olderstandtid havde en Tilgang af syv kjøbenhavnske Murmestere og een Landmester:

Christian Dabelsteen (1848).
 Johan Johansen (1848).
 Christian Julius Carstensen (1849).
 Peter Philip Petersen (1850).
 Johan Ditlev Emanuel Henck (1850).

Andreas Nicolai Jacobsen (1851).
 Niels Frederik Nielsen (1851).

LANDMESTER:

Jörgen Ditlev Petersen West, Gjentofte (1848).

DEN GAMLE TID SLUTTER.

SOM ovenfor nævnt fandt der i Kaptajn Kleins sidste Oldermandsaar en betegnende Revolte Sted i Murerlavet. De to Mestere Kornbech og Schmock, der i hele Kleins Olderstandtid havde fungeret ved hans Side som Lavets Bisiddere, forlod ham, fordi han efter deres Mening i et givet Tilfælde ikke havde staaet stift paa Lavets formentlige Ret.

I Begyndelsen af 1849 udbad Magistraten sig Lavets Erklæring, i Anledning af at en Mand ved Navn N. F. Nielsen, der fra 1838 havde været Mester i Kristiania, ønskede at blive Murmester i Kjøbenhavn, noget han efter en gammel Bestemmelse (Frd. 23. December 1681 § 5) syntes at kunne blive forholdsvis let. Den gav nemlig enhver fremmed, hertil kommende Mester Ret til at faa Borgerskab og blive indtegnet i vedkommende Lav uden at gjøre noget nyt Mesterstykke. Imod denne forældede Bestemmelses Anvendelse protesterede Klein meget bestemt. Hvad der kunde være rigtigt 1681 for at kalde gode fremmede Kræfter hertil, var nu ganske uforment, og Klein gjorde samtidig opmærksom paa, at den Mesterprøve, som den Vedkommende i sin Tid havde aflagt i Kristiania, var af en saa ringe Beskaffenhed, at den ikke var nogen Garanti, hverken for Lavet eller det Offentlige. Desuagtet gav Magistraten ham Borgerskab, hvad der lod Klein og hans to ovenfor nævnte Bisiddere i Marts s. A. henvende sig til en Forening, hvis Navn nedenfor oftere vil blive nævnt, Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn, med Begjæring om, at den vilde medvirke til, at samtlige Lavs Oldermænd hos Indenrigsministeren androg om, at den nævnte gamle Lov-

bestemmelse som »en Krænkelse mod de danske Industridrivende« maatte blive annulleret. En udførlig Skrivelse, der var underskrevet af Kaptajn D. W. Klein som første Underskriver, indgik da ogsaa under 2 Maj 1849 til Ministeriet¹, hvor den imidlertid kun naaede at blive lagt til en Del andre Sager, der efter Ministeriets Udtalelse vilde blive tagne i Betragtning »ved den forestaaende Omordning af Næringslovgivningen«.

Derfor var Sagen imidlertid ikke glemt i Lavet, og da Magistraten nogen Tid efter (nemlig i Marts 1850) gav en Murmester fra Aalborg A. N. Jacobsen Borgerskab her, brød Stormen løs paany. »Flere Interessenter« indrykkede en længere Udtalelse i Berlingske Tidende (for 25 April 1850), Bestemmelsen i Frd. af 1681 var en Antikvitet, og Magistratens Fortolkning af Pl. 13 Februar 1828, hvorefter det sidste Borgerskab blev givet, var absolut urigtig, Lavet maatte staa skarpt imod de to uretmæssig skabte københavnske Murmestere. Efter de daværende Forhold var Stillingen imidlertid ikke holdbar, og da Magistraten i Januar 1851 sendte Lavet en Skrivelse, hvori den udtalte sin Forundring over ikke at finde de to Mestere i Lavets Liste over Synsmænd, udviklede det sig til, at Oldermænden efter en for-gjæves Henvendelse til Tømmerlavet og til en Højesteretsadvokat mente at maatte lade dem indskrive i Lavet. Med dette for Öje kommunicerede Magistraten ham nemlig de to Mænds Borgerbreve. Indskrivningen skete derefter den 18 Februar 1851, og saa var det, at begge Bisidderne, Kaptajn Kornbech og Løjtnant Schmock, i Protest ønskede sig fritagne for at fungere videre, hvad der med Magistratens Samtykke tilstodes dem, samtidigt med at Murmesterne Erlewein og Schioldan bleve gjort til Bisiddere i deres Sted. Men hverken de eller Klein bleve senere gjenvalgte, Interessenterne holdt paa Lavets Værdighed og valgte den ene af Opponenterne Kaptajn Kornbech til Oldermann samt Murmesterne N. Mathiesen og N. R. Hoffensetz til Bisiddere. Det er, som om man vilde sige: i denne mod alt Lavs-væsen fjendtlige Tid ville vi ikke give Kjøb, men søge at holde Lavets Fane højt.

Johan Hendrich Kornbech, der herefter vel maa antages for at have været Bevægelsens Fører, var født den 12 Marts 1807 i Odense som Murmestersøn, og da Faderen Peter Kornbech endog flere Gange var Oldermann for Lavet dér, har Drengen tidligt kunnet blive fortrolig med Lavsforhold. I København blev han efter vel aflagt Mesterprøve indskreven,

i Lavet den 10 Juli 1838, og her passede han fortræffeligt ind. Han var gift med en Datter af en tidligere afdød kjøbenhavnsk Murmester Johan Casper Deuntzer (f. 1769, † 1835), Sønnesøn af en fra Bayern indkaldt Sten- og Billedhugger, hvis Søn Johan Deuntzer (f. 1735), Murmesterens Fader, var Fuldmægtig ved Kastrup Værk. Og Svogerskabet mellem de to Slægter blev endda dobbelt, idet Kornbechs Svoger, Arkitekt og Murmester Johan Jakob Deuntzer (f. 1808, † 1875) ægtede hans Søster. Saa var han desuden en i økonomisk Henseende vel situeret Mand. Allerede 1841 købte han den Ejendom i Kronprinsessegade (nuv. Nr. 50), som han ejede og beboede til sin Død. Videre havde han 1839 givet Sølv paa Skydebanen, hvor han endda i 1850 blev Fuglekonge, og saa kan det endnu noteres, at han i 1849 fra Løjtnant ved det borgerlige Artilleri var avanceret til Kaptajn. I alle Henseender opfyldte han alle gode Murmester-Traditioner, og ved Siden heraf spillede han en Rolle i den ovenfor nævnte Haandværkerforening.

Da Københavns Kommunalbestyrelse efter en kongelig Resolution af 3 April 1840 havde nedsat en Komite til Undersøgelse af Byens Lavsvæsen, mente en Del Haandværkere, at der overfor dette truende Skridt maatte gjøres Noget til Varetagelse af Standens Tarv, og saa blev samme Aar efter Initiativ af Snedkermester Lasenius Kramp »Haandværkerforeningen i København« stiftet. Den skulde være et Samlingssted for »Haandværkere, der efter aflagt Prøve have vundet Mesterret«. Og Murerlavet stod den nær. I dens Repræsentantskab, der bestod af alle som Medlemmer i den indtraadte Oldermænd, var Lavets daværende Oldemand Chr. O. Aagaard en Tid endog Formand — han afgik i 1845¹ — og under Kaptajn Klein gik Murerlavet i 1849 villigt ind paa efter Foreningens Opfordring at leje Lokale til sine Møder hos den². Nu kom den nye Oldemand, Kaptajn Kornbech, og han følte sig aabenbart personlig knyttet til Foreningen, der paa forskjellig Maade havde gjort Sit til at drage den unge

80. J. H. Kornbech.

Murmester frem. Ved dens Prøvevalg til Borgerrepræsentationen satte den baade i 1845 og 1849 Kornbech paa sin Liste, og da Lasenius Kramp i 1846 selv anden fremkom med et Projekt til Oprettelsen af en almindelig Svendestiftelse, blev Kornbech en af Indbyderne til den¹. Her var Forhold, der naturligt førte til, at den ganske skarpe og i sine Meninger faste Mand senere blev Haandværkerforeningens Formand².

Da han den 30 December 1851 blev valgt til Oldermann i Murerlavet, var en af de Sager, han arvede efter sin Forgænger, Lavets Forhold til de danske Svende, der vedblivende ikke vilde vide Noget af de tyske Svende at sige. De taalte dem ikke i deres Selskab, vilde ikke se dem paa Herberget og ikke optage dem i deres Sygekasse. Det var selvfølgelig den myndige Oldermann imod, at Svendene her gik deres egne Veje, at de ganske imod Mesternes Ønske ved denne deres Optræden hindrede Lavet i at opkræve Tidepenge hos de tyske Svende, medens det efter de gjældende Bestemmelser alligevel maatte betale for deres Hospitalsophold. Han søgte i den Anledning om at maatte oprette en særlig, af Oldermannen og Bisidderne bestyret Sygekasse for herværende tyske Mursvende. Men saa vidt kom det dog ikke. Den 26 Oktober 1852 faldt der i Kjøbenhavns Kriminal- og Politiret en Dom, ved hvilken Svendenes Repræsentanter bleve dømte for at have siddet Magistratens Paalæg overhørig angaaende de tyske Kollegers Optagelse i deres Selskab, og saa kom endelig Alt i Orden fra den 1 Januar 1853 at regne.

Det er nu ikke uden Interesse at se, hvorledes Kornbech en Gang skriver til Magistraten under denne Sags Forløb. Han skriver, ganske som der blev skrevet 100 Aar før, i Lavsvæsenets Blomstringstid, at vi ikke her kunde undvære de tyske Svende, og at der derfor maatte tages Hensyn til dem; forlod de os, vilde det desuden blive vanskeligt for danske Svende at faa Arbejde i Tyskland, hvad der vilde være uheldigt for deres Uddannelse. Vi gik altsaa efter hans Mening endnu ganske i tysk Ledebaand, og det falder godt i Traad hermed, at Kornbech i 1856 kom til at korrespondere med Murerlavet i Riga om eventuelt at erkjende Lavet i Mietau i Kurland for »reiseconfirmirt«. Kunde de blive tre Lav, der gjorde Fadder-tjeneste, vilde det kjøbenhavnske Lav være med mod en Kjendelse af 200 Rth., en Sum, som Kornbech dog indvilgede i at nedsætte til 100 Rth., da man fra Riga gjorde opmærksom paa, at Lavet i Mietau kun var lille og

fattigt. Det lyder som Røster fra en fjærn Fortid, og det kan ses i Belysning heraf, at det ogsaa er i-1856, at Lavet anskaffer sig et nyt Kundschaft, selvfølgelig med tysk Text ved Siden af den danske (se Fig. 81). Der findes i Lavets Regnskaber følgende Post: »28 Novbr. 1856. Lithograf Tegner for de nye Kundschafter 299 Rd. 16 Sk.«.

De gamle Lavsformer vare ved at svinde, men de bleve dog paa mere end een Maade holdte vedlige. Der er et Pust fra gammel Tid over Haandværkernes Lykønskningstog den 2 Juli 1841 ved Kronprins Frederiks og Prinsesse Marianes Bryllup, hvor Murerne mødte i Arbejdsdragt¹, og betegnende er det, at første Gang Kornbechs Navn forekommer ved en Lavsbegebenhed, er, da Lavet den 24 November 1842 fejrer »sin anden Secularfest«. Han er da mellem de atten Mestere, der skjænke Svendenes Velkomst den ovfr. S. 156 nævnte Guldfane.

82. Oldgeselsegl.

Det ser underligt ud, at Lavet holder 200 Aars Jubilæum i 1842, i et Aar, da det i Virkeligheden var 219 Aar gammelt; Lavets første Artikler ere jo af 7 Marts 1623 (se ovfr. S. 68). I Lavets store Signet (Fig. 1, S. 3) staar da ogsaa ganske rigtigt 1623 ligesom i dets lille Signet (Fig. 36, S. 67). Men i et tredje Signet, Oldgesellernes (Fig. 82), staar der, uden at det kan oplyses hvorfor, 1642, og herfra er man da formentlig gaaet ud. Forskjelligt tyder paa, at Tanken til Jubilæet er kommen fra Svendene; de ere Deltagere, og Guldfanen, hvormed deres Velkomst hædres, bærer paa den ene Side Indskriften: »Denne Fahne til en Erindring om Muurlaugets 200aarige Jubelfest den 24 November 1842 C. F. Korn & F. W. Lange Oldgeseller, Steinmüller Bøsseskriver, C. A. Andersen Laugsbud«, medens der paa den anden Side læses: »Skjænket til Welkomsten af de tilstædeværende Mestere, Oldermænd C. O. Aagaard, Bisiddere D. W. Klein & F. L. Wahl« og saa endnu femten Murmesteres Navne. Svende og Mestere gaa Side om Side, og Viserne fra Festen ere ganske zünfftige². Den ene begynder saaledes:

Mit Gunst! Ihr lieben werthen Herren Brüder.
Vi tage Plads ved dette Festens Bord.
Wir essen, trinken, singen lustig Lieder
Og vexle ikkun Venskabs Ord.
En Skaal vi tömme for vor Kunst
Af Hjertets Indre og »mit Gunst«.

I den anden, der væsentlig maa betragtes som et historisk Aktstykke i bunden Stil, lyder et Vers, ud for hvilket der staar 1782 (skal være 1775), Velkomstens Anskaffelsesaar:

Af Sølv vor Velkomst se vi staa
 Til Laugets Pryd.
 Den fordum Brødre skjænkte saa,
 Behængt med Skildter, store, smaa,
 Saa Ungsvend af den drikke maa
 Ved Jubellyd.
 Ja! mange Aar vær Laugets Ziir
 Og Efterslægtens Stoltheds Spiir
 Og Pryd!

Det er fuldstændig zünftigt. Og saa faar Festen et Efterspil, om hvis lige saa zünftige Karakter Titlen paa en Sang, der ved den Lejlighed blev afsungen, giver god Oplysning: »Velkomst Sang til Kjøbenhavns ærede Herrer Muurmestere, som i Anledning af Muurlaugets 2^{den} Secularfest den 24 November 1842 hædrede dets Svendeforening af egen gunstig Drift ved at skjænke til Velkomsten et skjönt Guldschild i Form af en Fane, der for første Gang fremsættes paa Amtsbordet St. Hans Qvartal 1843.«

Der synes herefter at være det bedste Forhold mellem Mesterne og Svendene. Men saa passerede der dog samtidig en Begivenhed, der næppe har undladt at sætte i alt Fald noget ondt Blod. Da 30 Lærlinge ved Efteraars-Kvartalet 1842 bleve Svende, bleve de fra Mødet for Oldermannen af de to Oldgeseller, Bøsseskriveren og Lavsbudet ført til et Lokale i Lille Kongensgade, hvor de fik varm Mad og Punsch og bleve affordrede hver 10 Rd. for at lære Gruszen, som de maatte kunne, naar de to Dage efter skulde drikkes til med Velkomsten paa Murerkroen i Adelgade. Gruszens Ordlyd er desværre ikke bevaret, men vi faa at vide, at der ved Festen paa Kroen yderligere blev afkrævet Ungsvendene forskellige Beløb, ja ved det om Aftenen stedfindende Bal synes de nye Svende endog at have maattet traktere de gamle Svende. Og da det nu traf sig, at der mellem Ungsvendene var en Søn af Lavets anden Bisidder Murmester F. L. Wahl, der selvfølgelig af Sønneren fik at vide, hvad der var sket, klagede han officielt til Magistraten over »stedfundne Misbrug«. Der blev herefter optaget ganske vidtløftige Forhører, der igjen gjorde, at i alt Fald een Ungsvend blev truet med Prygl.¹ Paa Svendenes Side var man slet ikke glad ved Situationen.

Der rørtes ved »en gammel Skik«, som særlig Førerne nødig vilde af med, de 10 Rd. fordeltes nemlig saaledes, at første Oldgesel fik 7 Rd., anden Oldgesel, Bøsseskriver og Lavsbud hver 1 Rd. Men det turde da ogsaa være et Spørgsmaal, om »den gamle Skik« virkelig forsvandt nu, ti det eneste, der derefter officielt skete, var, at det i et derpaa følgende Lavsmøde af den tilstedeværende Raadmand blev indskærpet, at Ungsvendene

Intetsomhelst havde at betale udover Gebyrerne for deres Ind- og Udskrivning samt Gebyret for deres Lærebrev.

Saadanne officielle Ord ere næppe gaaede dybt. Svendenes Lavstraditioner have sikkert været for stærke. Det var Svendene, der sad inde med Traditionerne, saaledes som vi kunne se det med Hensyn til Lighbæringen. Efter Lavsartiklerne af 1682 og 1752 var Lighbæring obligatorisk for baade Mestere og Svende dog med den Forskjel, at medens Pligten efter Artiklerne af 1682 i alt Fald tilsyneladende kunde gjøres gjældende mod begge Kategorier ved ethvert Dødsfald, hvad enten det var en »Mester, hans Hustru, Börn, Svend, Dreng eller Pige«, der afgik ved Døden, sker der efter Artiklerne af 1742 i saa Henseende en Deling, mellem hvad »Lauget« og »Svenne-Lauget«

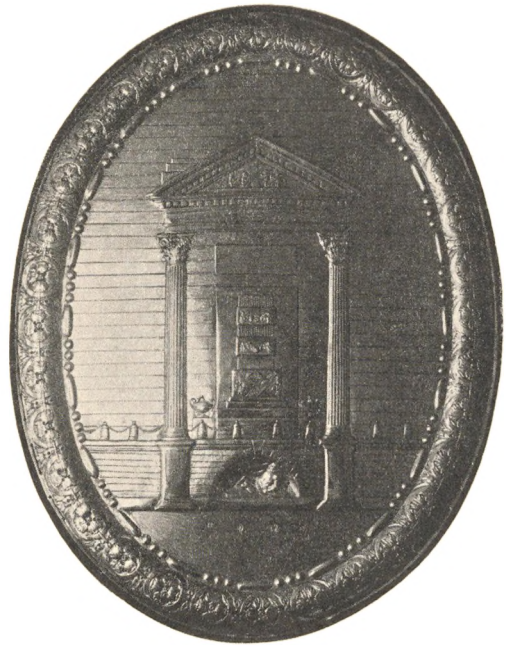

83. Det ene af to ens Sølvskilte med Indskriften: »Tiden er forsvunden, Glasset udrunden. Anno 1796«.

skulde. Og Forskjellen skulde blive endnu større. I 1847 fik Mesterne Forholdet ordnet saaledes, at al Lighbæring for deres Vedkommende bortfaldt, idet Lavskassen overtog at betale de nødvendige Lighbærere, naar den paa-gjældende Mesterfamilie ikke var i Stand til selv at afholde Udgiften. Men blandt Svendene vedblev Lighbæringen. Ved enhver paakommende Begravelse blev deres fem Sølv-Ligskilte (s. Fig. 83-85) og deres 24 Kaarder tagne i Brug i et helt Optog. Svendene havde Lavsinsignier og holdt dem i Ære. Deres Sølv-Lavspokal er nævnt ovenfor (S. 156), og hertil kom endnu et

stort Lavsskilt (Fig. 86). — Efter den med Mesternes Ligbæring gjorte Forandring fandtes det naturligt, at udelukkende Svendene kom til at betale de 6 Rdlr., Murerlavet i lang Tid aarligt havde betalt som sin Andel af de 300 Rd., der af Kjøbenhavns samtlige »Laug og Societeter« efter et Reskript af 1747 hvert Aar skulde udredes til Regensen for Bevaringen af deres Ret til selv at bortbære deres Døde trods det Regensen efter Pesten i 1711 i saa Henseende givne Privilegium.¹

Alt dette har Kornbech som ung Mester kunnet følge, og han har næppe været helt passiv. Han var jo, som sagt, en af de atten Mestere, der skjænkede Svendenes Velkomst Guldflanen, men herfra tør der næppe sluttet Noget, med Hensyn til at han, den myndige Lavsmænd, han var, skulde have haft et aabent Øje for, hvad et godt Forhold mellem Mesterne og Svendene i Virkeligheden betød. Heller ikke Haandværkerforeningen saa det jo. Da den efter et Andragende fra Tøj- og Bomuldsvæverlavets Svende i 1848 kom til at sysle med Tanken om Oprettelsen af et Haandværkerraad, hvori der for ethvert Lav skulde sidde en Mester og en Svend, stillede den Aaret efter »paa Grund af Omstændighederne« Sagen i Bero.² Og en Gang i 1853 erklærede Foreningen ved Behandlingen af en almindelig Udtalelse om Næringsforholdenes Ordning bestemt, at den ønskede at optræde »for Mesternes Vedkommende alene«.³ Kornbech har sikkert paa lignende Maade, ganske naturligt forøvrigt, set hele Lavssagen fra sit Mesterstandpunkt. Hans Lavs Svende gjorde jo i Virkeligheden ingen Fordringer. Efter Striken i 1851 faldt de hurtigt til Føje, de böjede sig for Dommen af 1852 angaaende deres Forhold til de tyske Svende, og da han i Maj s. A. erklærede sig over et til Magi-

84. Det ene af to ens Sølvskilte, begge helt uden Indskrift.

straten fra en Del Svendeselskaber indkommet Andragende om, at der maatte gives Svendene Andel i Oldermandsvalgene samt i Bedømmelsen af Svendepøverne, kunde han begynde med at bemærke, »at Ingen af Murer- og Stenhuggerlaugets Svendeselskab have undertegnet Andragendet«. Forøvrigt udtalte han sig imod, at der tilstodes Svendene de ønskede Rettigheder.

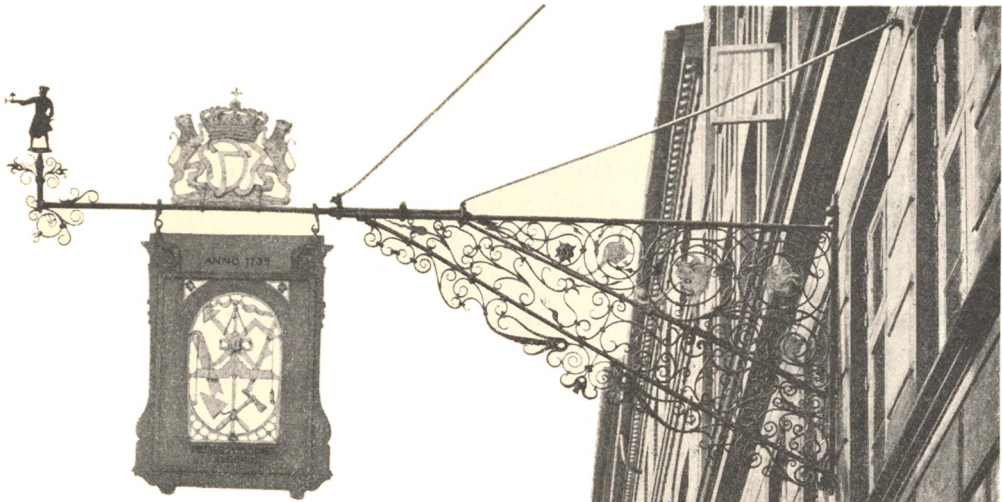
Mursvendene vare dog langt fra uden Fordringer. Arbejdsnedlæggelsen i 1851 viser det, selv om den foregik i Former, der for Nutiden staa som forunderligt blide; den Gang vare de helt naturlige, den Gang var der stor Respekt for Øvrigheden, og man nærrede Ærbødighed for en Foresat. Men derfor skal det ogsaa des stærkere fremhæves, at Svendene i 1852 med virkelig Energi gjorde en lykkelig Begyndelse til at faa en egen Svendestiftelse. I 1847, da Sagen første Gang var oppe, strandede den paa, at Mesterne som Betingelse for at være dens Fortaler overfor Magistraten fordrede, at enhver Svend skulde forpligtes til aarligt at give 2 Rd., hvad Svendeselskabet ikke troede at kunne gaa ind paa.

Nu rejstes Sagen paany af Mursvend H. P. Johansen.¹ Hans Forslag blev hurtig vedtaget i Svendeselskabets Klasseforsamlinger, og den 2 September 1852 holdt en Komite bestaaende af Forslagsstilleren og et Medlem af hver Klasse sit første Møde.

Mesterne stillede sig velvilligt; som Lavets Oldermænd foreslog Kornbech, at enhver Svend aarligt skulde yde 1 Rd., der skulde opkræves sammen med Svendenes Tidepenge. Magistraten mente dog ikke at kunne give sin Tilladelse hertil, »da ikke en absolut Majoritet af Svendene havde tiltraadt Forslaget«. Det blev derfor lutter frivillige Bidrag, Sagen maatte støttes til, men det var en god Begyndelse, at der det første Aar indkom 600 Rd., 480 Rd. fra Svendene og 120 Rd. fra Mesterne, Aar for Aar samledes der

85. Sølvskilt med Indskrift: »Vort Haandværk til Ære, bekostet af de samtlige Amtsmuursvende i Kiøbenhavn Anno MDCCLXXXVI. Oldermænd Hrns Martins, Elst Oldgesell Ludvig Klein, Yngst Oldgesell Frid. Degenhardt«.

nu ihærdigt, og i 1858 kjøbtes Grunden paa Hjørnet af Murgade og Smedegade, hvor der 1859-60 opførtes en Bygning, men nu er det ejendommeligt at se, at da Stiftelsens Bestyrelse ønskede de for den under 21 Februar 1861 vedtagne Love kongeligt konfirmerede, er Oldermændene ikke med længer. I en Erklæring til Magistraten siger han, at Mesterne oprindeligt havde Interesse for Stiftelsen, men da dens Bestyrelse »i 1858 anvendte den opsamlede Kapital paa en Maade, som hverken bifaldtes af mig eller Pluraliteten af Laugets Interessenter, kølnedes Interessen, og jeg saa mig derfor foranlediget til at frasige mig al videre Andel i Stiftelsens fremtidige Virksom-

86. Svendestiftelsen i Smedegade Nr. 10 med Amtsskiltet fra Anno 1739.

hed«; han saa sig som Følge heraf ganske ude af Stand til at sige Noget-somhelst angaaende de fremsendte Love. Alligevel bleve de konfirmerede den 25 November 1861, og det var da ogsaa langtfra alle Mestere, der indtog samme Stilling som Oldemanden. Svendene kunde saaledes oplyse, at det var ved Velvilje og Bistand fra Murmesterne Hoffensetz og Schmock, at Stiftelsen blev opført, hvorfor da ogsaa disse to Mesters Portræt-medaljoner nu ses i Opgangen fra Smedegade (Nr. 10 A), ligesom deres Navne læses paa Husets Façade under Murnernes gamle Skilt¹ (se Fig. 86).

Herefter viser da Stiftelsen, at Svendene godt kunde rejse en Sag og gennemføre den. Men at Magten og Myndigheden dog i det Hele og Store stadig var hos Mesterne, kan bl. A. ses af den Maade, hvorpaa Lønningsforholdene den Gang ordnedes. Den 13 September 1855 vedtog Mesterne paa et Lavsmøde, at Lønningen fra den 1 Oktober paa Grund af indtruffen Dyrtdid skulde forhøjes til 7 Mk. 8 Sk. i Sommermaanederne, 6 Mk. 8 Sk. i Marts og Oktober og 5 Mk. i Vintermaanederne. Men da der i Slutningen af 1857 indkom et Andragende fra Svendenes Repræsentanter om en yderligere Forhøjelse, blev det afslaaet »paa Grund af den nuværende Pengekrise og andre Forhold«, og efter Forslag af et i November 1859 nedsat særligt Lønningsudvalg reducerede Mesterne fra 1 Januar 1860 Lønningen til 7 Mk. i Sommermaanederne, 6 Mk. i Marts og Oktober og 5 Mk. i Vintermaanederne. Hver Gang Daglønnen forandredes, forandredes ogsaa Akkordpriserne; de ansattes i Forhold til den.

Det kan nu have sin Interesse at se Lavets Medlemsantal i denne Tid, og her skal da Tallene fra Politiets Generaltabeller for Lavets Mestere, Svende og Drengene meddeles i Fortsættelse af Fortegnelsen ovfr. S. 231:

	M.	Sv.	Dr.	Ialt.		M.	Sv.	Dr.	Ialt.
1841:	34	644	36	714	1852:	34	728	22	784
1842:	34	616	22	672	1853:	34	778	22	834
1843:	33	611	20	664	1854:	34	760	20	814
1844:	35				1855:	36	820	20	876
1845:	34	673	28	735	1856:	34	765	20	819
1846:	35	793	20	848	1857:	37	984	22	1043
1847:	33	835	22	890	1858:	36	827	20	883
1848:	32	638	20	690	1859:	38	808	16	862
1850:	32				1860:	39	734	14	787
1851:	33	696	20	749	1861:	40	544	30	614

Her er ikke smaa Svingninger op og ned. De tyske Svendes Bortfjernelse i 1848 kan tydeligt ses, men saa stort som Lavet i Gjennemsnit nu var, havde det dog aldrig været för. I eet Aar havde Oldermændene over eet Tusinde Undergivne. Her var forsaavidt Noget at være stolt af, men der var muligvis et andet Forhold, som nok saa meget gav Oldermændene Indtryk af, at hans Lav betød noget. Hver Gang en Murmester eller Mursvend et eller andet Sted i Landet klagede, kom Sagen fra vedkommende Kollegium gjennem Magistraten til hans Erklæring, hvoraf fulgte, at det kjøbenhavnske Murerlav maatte føle sig som Centrum i alle danske Murerforhold. I 1852 holder han for, at en i Randers aflagt Mesterprøve trods Skuemesternes Udsagn maa betragtes som tilstrækkelig; i 1853 sender han efter Opfordring Forslag til Mesterprøve-Opgaver til Aalborg; i 1855 udtaler han sig imod, at der skulde gives Murmesterne og Tømmermesterne i Viborg Ret til at danne et Fælleslav; i 1856 holder han med tre Mestere i Kolding, der ønske den dér brugelige Mesterprøve gjort strængere o. s. v.

Lavet havde nu som för en Række Landmestere d. v. s. Mestere indskrevne fra Steder, hvor der intet Murerlav fandtes. De svarede en aarlig Afgift til det og ind- og udskrev deres Lærlinge ved det. Disse Lærlinge vare gyldige, men kom der ellers en Ungsvend til Kjøbenhavn fra et Sted, hvor der intet Lav var, blev han ikke anerkjendt; han var ingen Lavssvend og kunde umuligt modtages paa Herberget, selv om Magistraten vilde, at han skulde optages i Lavets Sygekasse. Hvad dernæst Mesterprøven angik, da kunde den efter den bestaaende Lovgivning (Pl. 23 Oktbr. 1822, 26 Apr. 1826 og 13 Febr. 1828) godt aflægges i en Kjøbstad, der ikke havde Lav; det var da Øvrigheden, Magistraten med tiltagne Mænd, der skulde bedømme den. Men medens den, der havde forfærdiget Mesterstykket i Kjøbenhavn, kunde etablere sig endog som Lavsmester i Landets andre Kjøbstæder uden at gjøre ny Prøve, var det ikke saaledes med dem, der vare blevne Mestere udenfor Kjøbenhavn; de maatte gjøre ny Prøve, hvis de vilde nedsætte sig i en Kjøbstad, hvor der fordredes en strængere Prøve end den, de havde aflagt, Noget, der karakteristisk kommer frem i en Erklæring, som Kjøbenhavns Murerlav afgav i 1850, altsaa noget för Kornbechs Tid.

Det drejede sig om en Murmester i Vejle, der vilde have Borgerskab i Fredericia, hvad Murerlavet i denne By modsatte sig, naar han ikke først

vilde gjøre en ny Prøve. Men den Erklæring, som Kaptajn Klein afgav herom, gik fuldstændigt Fredericia imod. Murerlavet i Kjøbenhavn mente for det Første ikke, at der existerede noget Murerlav i Fredericia, og dernæst paastod det, at Murerforholdene dér vare alt andet end gode. Man nøjedes dér med, at den Paagjældende, der vilde være Mester, murede en hvælvet Bue, hvad der ikke var noget vanskeligt Arbejde, medens Mesteren, der vilde flytte til Fredericia, ved sin Mesterprøve i Vejle havde muret en Krydsgewölfft; han maatte derfor absolut have Ret til at faa Borgerskab i Fredericia uden at gjøre noget nyt Mesterstykke.

Her er det Mærkelige, at Murerne i Fredericia, som Murerlavet i Kjøbenhavn frakjendte Lav, dog alligevel havde Lav. Som ovfr. S. 206 nævnt var der tre officielle Murerlav i Danmark udenfor Kjøbenhavn nemlig i Odense, Aalborg og Fredericia. Men Lavet i Kjøbenhavn synes at have haft sine egne Regler for, hvilke Murersamfund det vilde anerkjende som Lav. Der var Lav efter dets Opfattelse i Odense og Aalborg, ikke i Fredericia, men i Aarhus. Lavet her, der ikke kunde paaberaabe sig nogen kongelig Anerkjendelse, støttede paa denne Tid sin Lavsret i alt Væsentligt paa et saakaldet »Diplom« fra Kjøbenhavns Murerlav af 28 November 1830. Og saa var der endelig Murerlavet i Nyborg.

Syv Murmestere i Nyborg ansøgte i September 1822 om at maatte faa Lavsret; de maatte, som Forholdene vare, sende deres Dreng til Odense for at blive Svende, hvad der beredte dem ikke faa Ulemper i Form af Pengetab og Tidsspilde, og ved et kongeligt Reskript af 13 November s. A. blev deres Ønske opfyldt¹ trods det Stampeske Reskript af 10 April 1761 (s. ovfr. S. 176). I dette havde Kongen udtalt, at det een Gang for alle var vedtaget, at intet nyt Lav efterdags blev indrettet; men som det stadig gik med al Lavslovgivning, blev heller ikke dette Bud overholdt. Der gives ikke helt faa danske Lav af yngre Dato. Skorstensfejerne i Kjøbenhavn fik Lav i 1778, Smedene i Svendborg og Faaborg i 1819 og Hattemagerne i Viborg i 1822². Hvorfor skulde saa Murerne i Nyborg ikke ogsaa faa det? Men med Lavet dér vare Murerne i Kjøbenhavn slet ikke tilfredse, saaledes som det fremgaar af en Erklæring, som Kornbech afgav i 1855. Da en Mursvend klagede over de Opgaver, Lavet dér havde givet ham til hans Mesterprøve, viste Kornbech, at Klagen var beføjet, Opgaverne vare »ubegribelige og uforstaaelige«, hvad en fuldstændig knusende Udtalelse fra Professor

Hetsch i høj Grad støttede. Opgaverne vare de urimeligste, som nogensinde vare komne ham for Øje. Og saa drev Lavet tilmed en uhyggelig Trafik med at gjøre ikke udlærte Lærlinge til Svende. Kornbech paaviste det i 1866 overfor en hos Murmester Hoffensetz arbejdende Lærling, som havde anmodet om Tilladelse til at rejse bort i et Familieanliggende, men i Stedet var tagen til Nyborg for at gjøre Svendestykke, skjönt han kun havde staaet henved $2\frac{3}{4}$ Aar i Lære. Jo vist havde Kornbechs Erklæringer Betydning, saaledes som det bl. A. kan ses, da han i 1855 og 1858 afværgede, at det tilstedtes tre Mestere fra henholdsvis Odense, Aalborg og Slagelse at flytte til Kjøbenhavn og blive Mestere her uden at aflægge nogen ny Mesterprøve. Magistraten opretholdt ikke længer den Fortolkning, efter hvilken den i 1851 havde paatvunget Lavet Murmester Jacobsen fra Aalborg. Derimod gav den et Par Gange endnu Mestere fra Kristiania Borgerskab i Kjøbenhavn (Conr. Seidelin i 1852 og L. N. Tersløw i 1860).

Kjøbenhavns Murerlav spillede afgjort en Rolle. Men det var ogsaa et Lav, der oftere blev angrebet, lige fra 1784, da Kommercekollegiet, overbevist om »al mulig Friheds Nødvendighed til Industriens Befordring«, udtalte: »ifald Murlavet kunde hæves, saa Kollegiet det gjerne«¹, til Assessor T. Algreen Ussing og Avditør Otto Müller i 1843 klage over de store Afgifter, dets Lærlinge og Svende maatte udrede for at blive henholdsvis Svende og Mestere². Avditør Müller regnede, at en Snedkers Mesterstykke kostede omtr. 150 Rd., en Gørtlers 339 Rd., men en Murers 614 Rd.! For 8000 Mursten med Kalk, Ler og Transport opfører han 135 Rd., for Tømmerarbejde ved Buestillinger 75 Rd., til en Haandlanger i otte Maaneder 85 Rd., for Leje af Lokale 45 Rd., for at nedrive og bortføre den murede Bygning 36 Rd. og i Afsavn af Arbejdsfortjeneste 204 Rd., hvilket tilsammen bliver 580 Rd., hvori for solgte Materialer fragaar 40 Rd., men til de herved udkommende 540 Rd. føjer han endnu en Afgift til Lavskassen paa 20 Rd., til Ligklædet 4 Rd. og endelig for Borgerskab 50 Rd., hvilket i Alt bliver 614 Rd.

At dette forholdt sig rigtigt, blev naturligvis benegtet. Lavets daværende Oldermænd C. O. Aagaard fremsatte en anden Beregning, hvorefter Udgiften kun blev 189 Rd., men han blev heftigt angreben i en skarp anonym Pjece: »Om de nuværende Mesterprøver ved Haandværkslaugene« (1844), der mente at kunne sætte Udgiften til 471 Rd., hvorefter Murmester

Aagaard igjen henholdt sig til sin tidligere Erklæring¹. Angreb og Forsvar afløste hinanden, men Angrebene førtes absolut med størst Kraft og størst Virkning. Det bed sig efter dem fast i den almindelige Bevidsthed, at Mesterprøverne ved de store Udgifter, de foranledigede, holdt Lavene lukkede for mange uformuende, dygtige Folk, hvortil endnu kom, at Prøverne ikke tilfulde kunde bevise de Vedkommendes Dygtighed til at drive deres Fag, og at de paa en saare uheldig Maade bleve bedømte af Mænd, der ikke kunde være helt upartiske, da de vare Part i Sagen. Angrebene paa Udgifterne ved Murerlavets Mesterprøver vare et Angreb paa Mesterprøverne overhovedet, og dermed paa det hele Lavsvæsen. Men derfor var Murerlavet ogsaa med i det fælles Forsvar, om hvilket der forøvrigt ikke kan siges, at det blev drevet med den fornødne Omsigt og Kraft. Men hvor kunde det være anderledes? Haandværkerne, der nærede en urokkelig Tro paa, at Lavsvæsenet, hvorledes det end gik, maatte vedblive — det stod med Aarhundreders Hævd — kunde umuligt faa sig til at tro, at der var Grund til store Anstrengelser. Og saa vare de desuden kun lidet vante til i Skrift og Tale at kæmpe for deres Anskuelse. Der var saaledes forholdsvis let Spil imod dem. Den offentlige Mening maatte tilhøre deres Modstandere, de slagfærdige og intelligente Akademikere, der alvorligt troede, at Frihed kunde bære gode Frugter. Haandværkernes Optræden syntes heroverfor endnu svagere og tarveligere, end den i Virkeligheden var.

Da den af Kommunalbestyrelsen nedsatte Lavskomite i 1847 havde afgivet sin Betænkning, var al den Imødegaaelse, Haandværkerforeningen bragte tilveje, en Række stærkt i det Enkelte gaaende Udtalelser fra 32 Lav, uden at der til dem blev føjet nogensomhelst sammenknyttende Oversigt, nogen almindelig Udvikling eller overbevisende Redegjørelse. Murerlavet var selvfølgelig med her, og det har naturligvis sin Interesse at se, hvad det har at bemærke til Betænkningens Indstillingspunkter, at det ønsker de Reformertes Privilegier hævede, at det understreger de kjøbenhavnske Mesteres Overvægt over Kjøbstad-Mesterne, at det protesterer imod, at der fandt Vilkaarlighed Sted ved Bedømmelsen af Lavets Mesterprøver o. s. v., men det virker i høj Grad trættende atter og atter i de 32 Lavs trykte Erklæringer at møde en Række lignende, ofte smaat skaarne spredte Bemærkninger².

Og bedre gik det ikke, da Haandværkerforeningen endelig i 1856 mandede sig op til en stor Handling og sammenkaldte et Haandværkermøde for

hele Landet, det første Møde af denne Art. 126 Delegerede, fra Kjøbenhavn som Regel en Mester og en Svend fra hvert Lav, mødtes i Foreningens Lokale, men de kom kun til at forhandle — for lukkede Døre. De vedtagne Beslutninger bleve den 5 August overrakte Indenrigsministeren og derpaa offentliggjorte i Flyveposten og Berlingske Tidende, men tört refererede, som de kun blev, egnede de sig ikke til at vække Opmærksomhed. De hævdede, at Lavene burde vedblive med baade Svende- og Mesterprøver, dog under en ny, særlig indrettet, betryggende Bedømmelse, og saa indrømmede de enhver indfødt 35aarig Svend Ret til at blive Frimester, naar han havde været Svend i 15 Aar og arbejdet 5 Aar i den Kjøbstad, han vilde etablere sig i¹. Ogsaa i dette kun lidet lykkede Foretagende deltog Murerlavet. Det var repræsenteret ved en Mester og en Svend, Lavets første Bisidder, Murmester N. Mathiesen og Mursvend H. A. Lundberg. Omstændighederne synes endelig at have lært Haandværkerforeningen, at Mesterne burde arbejde sammen med Svendene. Og dog var det maaske mere tilsyneladende end i Virkeligheden, at den havde lært Noget. Den forstod aldeles ikke den glødende Iver, hvormed der arbejdedes fra Modpartiets Side, og den stod derfor helt fortumlet, da det langt hurtigere, end den havde ventet, var en Kjendsgjerning, at Frederik VII havde underskrevet Næringsloven af 29 December 1857, der fra 1 Januar 1862 hævdede alle de eneberettigede Lav.

Det er ovenfor sagt, at Haandværkernes Stilling var vanskelig, og det er Sandhed, men allerede medens Kampen stod, havde man dog i selve de lavsvenlige Kredse Øjet oppe for, at Haandværkerforeningens Førerskab ikke var, som det burde være. I et lille Skrift fra Begyndelsen af 1856 siges det med skarpe Ord. Foreningen faar at vide, at den »ved sin bornerte, aristokratiske Tænkemaade og ved sin Uvirksomhed« tildels havde forspildt Standens Tillid. Den maatte aldeles forandre »Tendens og Arbejdsiver« eller ogsaa være moralsk forpligtet til at stryge § 1 i sine Love, der paalægger den at fremme Haandværksstandens Tarv paa enhver hensigtsmæssig Maade, og fremtidig kun kalde sig »den selskabelige Mesterforening«².

Der röres her ved et ömt Punkt, og det gjordes muligvis ikke med Urette. Selskabelighed spillede formentlig en stor Rolle i Foreningens toneangivende Kredse, og Murerlavets daværende Oldermænd hørte til dér. Kaptajn Kornbech var i 1852 med i Deputationen, der overrakte den ved-

kommende Minister Haandværkerforeningens Ansøgning om at maatte oprette et Varelotteri, han kom med i dette Lotteris Bestyrelse, og fra 1863 til 1868 var han Haandværkerforeningens Formand. Han steg i det Hele paa forskjellig Maade i social Henseende. Hans ganske høje Forbindelser gjorde, at han i 1852 blev Ridder af Dannebrog, i 1858 fik Titel som Major og i 1867 benaadedes med Sølvkorset. Det iltre Lavssind, hvormed han debuterede som Oldermann, var vel nærmest et stift Mestersind, og det beholdt han Livet igjennem, men selvfølgelig maa Lavsvæsenets officielle Op-hør have været ham en stor Skuffelse, og han skal have lidt Skuffelser paa andre Omraader. Den Optræden som grand Seigneur, han holdt af at vise, kunde han ikke vedblive med, og hermed staar det muligvis i Forbindelse, at han i 1868 ophører at være i Spidsen for baade Murerlavet og Haandværkerforeningen. Da han den 19 Januar 1871 afgaar ved Døden, havde han i et Aarstid haft en Kompagnon, Arkitekt og Murmester C. H. Rubeck, og det er nu betegnende for Tiden, at den tidligere Oldermands Kompagnon, hvis Borgerbrev som Murmester er af 11 Februar 1869, først bliver Interessent i Murerlavet den 26 Februar 1872, altsaa endog en rum Tid efter Kornbechs Død.

Om Kornbechs Virksomhed i Lavet efter Næringsloven vil der blive berettet i næste Kapitel.

EN OVERGANGSTID.

NÆRINGSLOVEN, der udkom i December 1857, bestemte, at Lavenes Eneret til at ernære sig af det Erhverv; de hvert for sig havde Lavret paa, skulde vedblive indtil 1 Januar 1862. Indtil den Tid bestod Lavene altsaa. Der var med andre Ord givet dem fire Aar, i hvilke de kunde forberede dem til den nye Tid. Men forberedte de sig eller forberedte man sig overhovedet? For Mange var det den Gang næsten en Trossætning, at det blot kom an paa at skabe Frihed, saa vilde Alt ordne sig harmonisk. Den Mening herskede bl. A. i regerende Kredse, saaledes at Staten først i den ellefte Time, i November 1861, nedsatte en Komite, der skulde udarbejde et Normaludkast til Vedtægter for Sygekasser og lignende Indretninger, der skulde træde istedenfor navnlig de tvungne Svendelav. Nej, da den 1 Januar 1862 kom, var Alt en stor Usikkerhed, saaledes som Regeringen selv maatte erkjende i det indenrigsministerielle Cirkulære af 24 Januar 1862, der indskærpede, at det nu gjaldt om at skabe frie Foreninger.¹

Vende vi os særligt til Murerlavet og da først til Mesterne, er det synligt, at Uviljen mod de nye Forhold giver sig Udtryk i en vis Lyst til at faa aflagt Mesterprøve efter de gamle Former. I 1858 faar Lavet fire nye Mestere, i 1859 to og i 1861 tre, der alle gjøre Mesterstykke. Men ellers synes man at have stillet sig helt passivt, Lavets Protokoller ere tavse. Først saa sent som den 21 Oktober 1861 forelægger Oldermændene et Ud-kast til nye Love for Murer- og Stenhuggerlavet, og her er det nu karakteristisk, at det muligvis ikke en Gang er Lavet selv, der tager Initiativet. Det

synes, som om en Udenforstaaende — vistnok Haandværkerforeningen — paa denne Tid til Kjøbenhavns Lav har omsendt et Normaludkast. Den første Paragraf i de Love, Murerlavet fik, og som gjælde den Dag idag, lyder i alt Fald som den samme Paragraf i Snedkerlavets Love i et vistnok Lasenius-Krampsk Sprog: »Laugets Formaal er efter bedste Evne at virke til nyttige Kundskabers Udbredelse, Haandværket vedkommende, at drage Omsorg for saa vidt muligt, at Ungdommen, som anbetroes til Op-lærelse, bliver underviist i Tegning og hvad der iøvrigt kan være dem gavnligt, at paasee, at den i Næringsloven af 29 December 1857 [nævnte] frivillige Svendeproeve udføres efter de Regler, der nærmere fastsættes.«

Udkastet blev imidlertid ikke strax vedtaget. Et Udvalg, bestaaende af de to Bisiddere N. Mathiesen og C. Bönecke samt Interessenterne C. J. Carstensen, Chr. Dabelsteen og Peter Ph. Petersen, blev nedsat til at gennem-gaa det, og Resultatet blev Ønsket om en Tilføjelse. Naar det i Slutningen af § 3 hed: »For efter den 1 Januar 1862 at kunne optages i Lavet ud-fordres, at den Paagjældende godtgjør Duelighed i Haandværket«, vilde Udvalget endnu have tilføjlet »ved at aflægge Prøve efter nærmere Bestem-melse af Lavet«. Forslaget vedtoges, men da Lovene derefter ønskedes kongelig konfirmerede, viste der sig just paa dette Punkt Vanskeligheder; Lavet kæmpede her for Bibeholdelsen af en Art Mesterprøve. Kampen var imidlertid haabløs, og tilsidst kom Bestemmelsen som en særlig § 4 til at lyde: »Efter den 1 Januar 1862 kunne de, der have vundet Borgerskab som Murer eller Stenhugger, optages som Medlemmer«, altsaa ganske i Overens-stemmelse med Næringsloven, og saa blev Lovene kongelig konfirmerede, men først under 18 Juni 1862.

Ethvert nyt Medlem skulde erlægge 30 Rd. i Indskud samt derefter hvert Kvartal betale det almindelige Bidrag, som Generalforsamlingen bestemte i Henhold til de Udgifter, Lavet maatte faa. Bestyrelsen skulde bestaa af en Oldermænd, to Bisiddere og otte Repræsentanter. Men forøvrigt var der ikke meget for Lavet at gjøre. I Lovenes § 18 staar der, at Mester-laden ingen Beholdning havde, det nye Lav overtog kun det gamle Lavs ovfr. S. 239 nævnte fire Legater samt dets to Friboliger (Nr. 2 og 20) i Haandværkerstiftelsen af 1835, som forøvrigt ikke vare helt betalte endnu. Men med Svendenes Sager havde det Intetsomhelst mere at gjøre. Allerede i November 1860 havde Oldermænden tilskrevet Magistraten, at fra 1 Januar

1862 vilde den Geskjenk, der indtil da ydedes vandrende Svende, nemlig en Forfriskning og Nattekvarter i tre Nætter à 8 Sk., bortfalde, og i December 1861 tilskrev det Kjøbenhavns Hospitaler, at Lavet fra Aarets Udgang ikke havde nogen Forpligtelse til at betale Kur og Pleje for syge Mursvende, denne og lignende Forpligtelser gik over paa de Syge- og Begravelsesforeninger, der maatte blive oprettede. Endelig underretter det i 1864 Regensen om, at de 6 Rd., det i lang Tid aarligt havde erlagt for Retten til at bortbære Lavets Lig, udelukkende vedkom Svendene; det var paa deres Vegne, at Lavet havde betalt Beløbet, Mesterne havde allerede i 1847 frasagt sig al Lighbærerret.

Paa alle Punkter gjorde Mesterlavet sig frit, og dog raadede der en stærk Konservatisme i det. Som vi ovenfor have set, vilde det have bevaret Mesterprøverne, og skjönt Murmesterne ved fra 1 Januar 1862 at danne en fri Forening kunde have afrystet Stenhuggerne, som de aldrig havde været meget allierede med, bevarede de dog det gamle Navn Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav. Det er muligvis heller ikke med glade Følelser, at det løste alle Baand overfor Svendene, ti derved svandt jo den Myndighed over dem, der var bevaret til det Sidste. Lige til Udgangen af 1861 afholdes Svendeselskabets Møder ganske som i længst forsvundne Tider. Der staar stadig at læse i Protokollen, at den og den Dag efter foregaaende Anmeldelse til den høje Magistrat, paa hvis Vegne den eller den Raadmand var tilstede, var forsamlet paa Herberget Oldermænden, Lavets Bisiddere, Lademesterne, Oldgesellerne og Svendeselskabets (32) Repræsentanter for at aflægge og modtage Regnskab, for at vælge Repræsentanter eller Lign. Det var Oldermænden, der underrettede Magistraten, det var Oldermænden, der præsiderede, det var Oldermænden, gennem hvem saa godt som Alt gik. Se vi f. Ex. paa det sidste Regnskab, der forelagdes Svendene i denne Periode — det er i November 1861 — da var Indtægten 2826 Rd. 32 Sk., hvoraf 1018 Rd. 54 Sk. var Kassebeholdning og den Indtægt, der kom fra Oldermænden, 1454 Rd. 48 Sk., medens af Udgiften, der androg 1254 Rd. 43 Sk., ikke mindre end 921 Rd. 59 Sk. stod paa Oldermændens Regnskab, og Resten var faste Lønninger til Oldgesel, Lavsbud og Læge.

Det er da muligvis ogsaa et konservativt Træk, at Kornbech negtede at udlevere Svendeselskabets Protokoller til det nye Svendelav. Protokollerne havde ligesom Svendeladen beroet hos ham, de vedrørte ham, og han er-

kjendte ikke Mursvendelavet som en Fortsættelse af Svendeselskabet. Her forstod Svendene imidlertid Uret, de hævdede med Magistratens Tilslutning, at Protokollerne vare deres, og den heftige Kampagne endte med, at Kornbech under 15 April 1862 sendte Magistraten Protokollerne til Opbevaring i Raadstuearkivet, hvad Borgemesteren Justitsraad St. Linnemann ogsaa helst vilde have gjort. Da det kom til Stykket, synes han som Kornbech at have næret Betænkelighed ved at anerkjende Svendenes Ejendomsret, men ogsaa ham bleve de for stærke, og Resultatet blev, at de drog af med Protokollerne, som udlaante til dem »paa ubestemt Tid«.

Der ligger noget Sindbilledligt i denne Svendenes Sejer. Men forøvrigt er det værd at lægge Mærke til en væsentlig Forskjel mellem Mesterne og Svendene. Hvor konservative Mesterne end vare, naar de stod samlede i Lavet, fandt de sig enkeltvis hurtigt tilrette i de frie Forhold. Da Svendene presse Kornbech for Protokollerne og paaberaabe sig Magistraten, bruger han stærke Udtryk imod denne. Han giver den en god Dag; den Tid er forbi, siger han, da jeg lader mig Noget byde af Magistraten. Mesterne synes da ogsaa at have set Tiden imøde med en vis Forventning, de voxede i Antal i Overgangstiden, fra 36 i 1858 til 38 i 1859, 39 i 1860 og 40 i 1861. Medens det stod helt anderledes til mellem Svendene. De bleve færre og færre indenfor Svendeselskabets og Lavets Ramme. Fra 984 i 1857 dalede de til 544 i 1861, og de vedblev at dale. I 1865 talte Mursvendelavet kun 497 Medlemmer. Af de gamle Lavssvende faldt omtrent Halvdelen fra, de forstod ikke Betydningen af at være et frivilligt Samfund, men ejendommeligt er det at se, hvor trofast de, der blev tilbage, arbejdede. Da de i Lavstiden ikke havde kunnet gjøre Noget paa egen Haand, maatte de nu møjsommeligt opøve sig, og de vidste at gjøre det, idet de Ledende imellem dem dog vedblivende stod konservativt overfor de gamle Forhold. Vi skulle se det nedenfor efter først at have givet en Navneliste over de 33 Murmestere og 2 Enker (den ene Enke efter en Stenhugger), hvoraf det nye Mesterlav bestod i Begyndelsen af 1863:

Ditlev Vilhelm Klein (1821).

Johan Sebastian Erlewein (1826).

Johan Nicolai Schioldan (1835).

Jacob Frederik Schmock (1836).

Johan Hendrich Kornbech (1838).

Jochum Frederik Ahrenz (1841).

Christian Conrad Bönecke (1841).

Johan Carl Samuel Berlin (1841).

Niels Rasmussen Hoffensetz (1843).

Nicolai Edinger Madsen (1844).

Johan Jacob Deuntzer (1844).

Niels Mathiesen (1845).

Hans Christian Petersen (1846).
 Christian Dabelsteen (1848).
 Jørgen Johansen (1848).
 Christian Julius Carstensen (1849).
 Peter Philip Petersen (1850).
 Niels Frederik Nielsen (1851)*.
 Conrad Seidelin (1852)*.
 Julius Theodor Kröncke (1853).
 Frederik Vilhelm Rudolph Berlin (1854).
 Carl Andreas Christoph Leser (1855).
 Carl Rudolph Ette (1857).
 Jacob Vilhelm Frohne (1858).

Niels Carl Lindhard (1858).
 Christian Nöthen (1858).
 Lauritz Peter Petersen (1858).
 Jacob Heinrich Ette (1859).
 Samuel Johannes Tycho Brahe Prah (1859).
 Lars Niels Tersløw (1860)*.
 Julius Georg Köhler (1861).
 Jens Frederik Hansen (1861).
 Johan Frederik Schmock (1861).
 Enker efter
 Johan Carl Unger (1841).
 Hans Krøymann Møller, Stenhugger (1854).

Stod Mesterne ikke færdige med deres Organisation, da Aaret 1862 begyndte, gjorde Svendene det. 23 Svende forelagde i Oktober 1861 et »Udkast til Love for Mursvende-Foreningen i Kjøbenhavn«; det blev overgivet til et Udvalg paa ni Medlemmer, der flere Steder ændrede det, bl. A. Titlen, der blev til »Love og Vedtægter for Mursvendelaug^{et} i Kjøbenhavn«, og allerede den 19 December s. A. blev disse Love kongelig konfirmerede. En Formand, en Viceformand, 4 Medbestyrere og 32 Repræsentanter stode nu i Spidsen for Kjøbenhavns Mursvende, og den 4 Januar 1862 overleverede Oldermænd Kornbech Formanden K. G. Jeppesen, Viceformanden W. Groth og de fire Medbestyrere A. M. Graver, L. Beckmann, H. C. Koch og H. N. Jensen Svendeladen med 400 Rd. af dens Beholdning samt Kontrakterne vedrørende Herberget og Herbergsfaderen m. m., idet de erkjendte, at nu var den Oldermænd tidligere paahvilende Forpligtelse til at betale Kur og Pleje paa Hospitalerne for de i Lavet værende syge Svende overgaaet til den nye Bestyrelse. Den endelige Opgjørelse fandt Sted den 24 Februar næstefter, ved hvilken Lejlighed Bestyrelsen modtog Ladens Restbeholdning, (21 Rd. 3 Mk. 9 Sk.) samt dens opsparede Formue 3000 Rd. i Obligationer.

Nu var det gamle samlede Murerlav delt i et Mester- og et Svendelav, og til at begynde med syntes Svendene slet ikke at kunne finde sig tilrette i de nye Forhold. Deres Sammenslutning maatte ikke hedde en Forening, den skulde kaldes et Lav, og den 12 Januar 1862 sendte de Mesterne et Cirkulære, i hvilket de længes tilbage til de gamle Tider. Det begynder ret patetisk: »Det skjæbnsvangre Aar er da endelig kommet, men Størstedelen af de

* Indskrevne i Lavet uden at have gjort Mesterstykke.

mange smukke Drömme om Guld og grønne Skove er desværre blevne til lige saa mange bitre Skuffelser«, men derefter udtaler det klart og tydeligt, at enhver Svend er overbevist om, »at hans Fremtid er langt bedre betrygget under en human Mesters Beskyttelse, som kjender Faget og vil være ham en Støtte i trange Kaar, end under Pengearistokraten«. Kun ved Enighed mellem Mestere og Svende kan Haandværket frelses, og under Henvisning hertil bede de Mesterne om som hidtil at ville indeholde Tidepengene hos de hos dem arbejdende Svende, idet de ogsaa gjentage deres »gamle« Bön om, at Mesterne, naar de antage Svende, ville lade Landets Börn gaa forud for Svende fra Udlandet. Saa föje de endnu til, at bortrejsende Svende ikke burde kunne forlade Kjøbenhavn uden Oldermændens Vidnesbyrd om, at de havde opfyldt deres Forpligtelser til Lavet, »da samme jo aldeles ikke er opløst, men kun den detaillerede Bestyrelse af Svendelavet er forandret«!

De forstaa slet ikke den skete Forandring, og det har sikkert været dem en Trøst, at Mesterne gik ind paa at indeholde Tidepengene.

Svendelavets Formaal var efter de nye Love udelukkende et velgjørende. Lavet skulde understøtte syge og gamle Medlemmer og yde Begravelseshjælp; og da det store hermed forbundne undersøgende og kontrollerende Arbejde skulde udføres af Formanden, var Formandsposten gjort til en lønnet Post. De, der mente at kunne komme i Betragtning ved dens Besættelse, skulde indgive en af dem selv skreven Begjæring, hvori de angav, hvad de forlangte aarlig for Funktionen, samt den Sikkerhed, de kunde stille. Men — Lavet fik ogsaa Andet at gjöre, og her bliver de nye Loves § 47 trods dens stærkt konservative Affattelse et betydningsfuldt Udgangspunkt. Paragrafen lyder saaledes: »For saa vidt mulig at forebygge unyttige og saavel for Arbejdsgiveren som for Arbejderen skadelige Tvistigheder, er det Lavets Ønske, at der af Kjøbenhavns Magistrat eller som hidtil af Mesterne hersteds fastsættes tidssvarende, men bestemte Arbejdstider og Daglön for saadant Arbejde, som ikke er eller kan akkorderes, og at der tillige fastsættes Akkordpriser for alt Arbejde, som kan opmaales. Til disse Priser behøver dog ingen af Parterne at være bunden, naar de ved et Arbejdes Paabegyndelse ere enige om at fravige samme«.

Den nye Bestyrelse havde ikke været længe sammen, för den blev opmærksom paa, at ingen af de nævnte »Avtoriteter«, hverken Magistraten

eller Mesterne, syntes at »værdige Sagen Opmærksomhed«, og saa tog den selv fat. En af den i Marts 1862 vedtagen Priskurant blev sendt Mesterne, idet den haabede, at Dhrr. vilde komme Svendenes billige Ønsker imøde. Men et Svar fra Mesterne udeblev helt, og i Januar 1864 henvendte Bestyrelsen sig saa til Oldermænd Kornbech, der erklærede, at han fandt det saare naragtigt at vedtage en Priskurant, som intet Menneske brød sig om. Svendene kunde dog ikke dele hans Mening, og de lod et Udvalg paa sex Medlemmer udforme en ny Priskurant, der i Marts 1864 tilsendtes samtlige Mestere med en ærbødig Anmodning til dem om at ville udarbejde en anden, hvis de ikke kunde tiltræde Svendenes. Det officielle Svar, der i Juli indløb herpaa, gik imidlertid ud paa ganske det Samme som Oldermændens mundtlige Besked: man indsaa ikke Nyttens af en Priskurant, som ikke vilde blive overholdt, hverken af Mestere eller Svende. Og nu er det ejendommeligt at se, at da dette Svar meddeltes Svendene paa en Generalforsamling i December 1864, opstod der ingen Diskussion i den Anledning, men derimod diskuteredes der vidt og bredt om, i hvilken Paaklædning de til Ligbæring tilsagte Svende skulde møde. I tre Afstemninger sejrede Kjolen med 75 Stemmer over Frakken (36 Stemmer). Svendene skulde møde i sort Kjole, Benklæder og Vest med hvidt Halstørklæde, om Vinteren tilige i Overfrakke; de skulde kjøres fra Lavshuset til Ligstedet og igjen fra Kirkegaarden til Lavshuset.

Priskurant-Spørgsmaalet vedblev dog at komme igjen. I April 1865 sendtes der paany et Forslag til samtlige Mestere, og da Svaret atter var utilfredsstillende, besluttede man at indkalde en særlig Generalforsamling i et Lokale, der kunde rumme Lavets samtlige Medlemmer, opimod 500. Der mødte imidlertid kun c. 225 eller ikke en Gang Halvdelen. Man maatte derfor indkalde endnu en Generalforsamling, og paa denne, der talte 278 Medlemmer, vedtoges det, at Svendene skulde fordre Priskuranten fra 1855 gennemført. Der var nu ligesom større Alvor i Sagen. Man vilde samtidig klage til Ministeriet over Mesterne, der havde erklæret, at de ikke længere vilde indeholde Tidepengene i Lønningen, som de hos dem arbejdende Svende skulde have. Og Resultatet blev, at Svendene Løverdags den 8 Juli 1865 nedlagde Arbejdet, hvorved de efter faa Dages Forløb fik deres Ønske opfyldt, hvad der dog ikke synes at have betydet meget.¹ Den 28 Februar 1866 mente Svendelavet det nødvendigt at vedtage, at Navnene paa

de Mestere og Svende, der arbejdede under Priskuranten, skulde opslaaes i Lavets Lokale.

Nu sker imidlertid det Mærkelige, at den Lönforhøjelse, Svendene ikke eller dog meget mangelfuldt havde kunnet opnaa ved deres Henvendelser til Mesterne, i 1867 kom saa godt som ganske af sig selv. Efter forskjellig Uro havde Kjøbenhavns Tømmere i Juni 1867 indrømmet deres Svende en Lönforhøjelse, og overfor dette Faktum mente Murmesterne at maatte følge efter; i December 1867 forhøjede de fra 1 Januar 1868 Daglönnen i Sommermaanederne til 8 Mk., i en Foraars- og Efteraarsmaaned til 7 Mk. og i Vintermaanederne til 6 Mk., hvilket var en Forhøjelse i Vintermaanederne med 1 Mk. og forøvrigt med 8 Sk. Der syntes i det Hele at aabne sig Udsigt til en Forhandling mellem de to Parter. Mesterne nedsatte et Udvalg paa tre Medlemmer (C. R. Ette, V. Klein og P. Ph. Petersen), der skulde træde sammen med tre af Svendelavet Valgte for at udarbejde Regler for Mesternes og Svendenes gjensidige Forhold, men Udsigten svandt snart igjen. Den 6 Februar 1868 forkastede Mesterlavet det af Udvalget udarbejdede Forslag, der dermed bortfaldt.

Mursvendelavet var og blev ingen Kampforening. Det havde sin understøttende Virksomhed, og ved Siden af den tog det sig ogsaa af de unge Svende, undersøgte, hvorledes de havde aflagt den ved Næringsloven indførte frivillige Svendeproeve og tilstod dem at blive tildrukne af den gamle Velkomst ved en Fest i Lavet. I Begyndelsen gik det kun smaat hermed. I 1862 meldte der sig kun een Svend, men i 1863 kom der 19, et Tal, der i 1866 blev til 23 og i 1868 til 24. Enhver af Ungsvendene maatte ved den Lejlighed betale 4 Rd., et Beløb, der dog betragtedes som for ringe til, at der virkelig kunde holdes »Kvartal« med efterfølgende Bal, naar der kun meldte sig faa; i saa Fald skete Tildrikningen kun i Overværelse af Bestyrelsen og Repræsentanterne.

Der var ikke saa lidt Zünftighed tilbage mellem Mursvendelavets Medlemmer, men Tiden var og blev forunderlig mat. Der var jo ogsaa tung Alvor i Landets sørgelige Skjæbne efter Frederik VII's Død. Og det Samme mærkes i Mesternes Lav. Her er saa godt som Intet at berette. 1864 indbetaler det sin Restgjæld til Haandværker-Stiftelsen; fra 1865 betaler det aarligt 50 Rd. til Haandværkerforeningens Stiftelse Alderstrøst, og i 1867 opretter det et Legat paa 1000 Rd., hvis Renter skulde komme Indehaveren

af den ene af Lavets to Boliger i Haandværkerstiftelsen tilgode; den anden var allerede i nogen Tid bleven understøttet ved et af Murmester J. G. Gross oprettet lignende Legat. Lavet selv fik i denne Tid ogsaa et Legat; det er oprettet af Lysestøber N. J. Langdahl og Hustru, men er kun paa 100 Rd. Oldemand Kornbechs sidste Lavsaar vare i ingen Henseender glimrende. Den 9. Marts 1868 valgtes i hans Sted Murmester Niels Mathiesen, der havde været Bisidder i Lavet under hele Kornbechs Oldemandstid.

NUTID.

DANMARK var blevet sørgelig lille ved de ulykkelige Begivenheder i 1864. Men dog voxede det. Livet, Energiens steg, og forunderligt er det at se, hvorledes dette giver sig Udslag i Københavns Væxt. Allerede forinden var Bevægelsen ligesom forberedt. En Lov af 1852 havde ved at aabne Adgang til Bebyggelse af en Del af Demarkationsliniens Terræn gjort Bebyggelsen til at sprænge det Bælte af Volde og Grave, der omgav Byen, og en anden Lov, af 1858, havde ved at forlægge Marinens Etablissementer fra Gammelholm til Nyholm givet Anvisning paa Gammelholm som en vordende ny Bydel¹. Det var imidlertid først efter 1864, at Udviklingen tog Fart. Betegnende er det i saa Henseende, at medens de 100,975 Indbyggere, som København havde i 1801, brugte noget over 70 Aar til at fordoble sig, voxede Befolkningen efter Folketællingerne i 1860 og 1895, altsaa i kun 35 Aar, fra 155,143 Indbyggere til 333,835, og tager man Valby, Brønshøj, Sundbyerne, Frederiksberg og Gjentofte-Ordrup med, da var Indbyggerantallet i 1880 283,454, men »Stor-København« regnes nu at have næsten 535,000 Indbyggere.

I en saadan Periode maatte Antallet af Københavns Murere selvfølgelig stige, og medens der efter Folketællingen af 1860 fandtes 64 Murer-Hovedpersoner med 967 Medhjælpere her, vare disse Tal efter Folketællingen i 1901 voxede til henholdsvis 306 og 2866. Efter Industritællingen i 1897 har det sin Interesse yderligere at kunne oplyse, at der var 6 Mestere, der beskæftigede mellem 51 og 100 Medhjælpere, og 2, der havde over 100. Udviklingen maa naturligt gaa i Retning af Storindustri. Og Industritællingen viser ved Siden af denne Bevægelse endnu, at de københavnske Mursvende

nu væsentlig vare af dansk Herkomst. Af 1826 Arbejdere i Murerprofessionen (Svende), som Tællingen gjør Rede for, vare 1359 fødte i Danmark; af Resten vare 57 fra Sverige, 18 fra Slesvig, Holsten eller Lauenborg, 19 fra det øvrige Tyskland og 1 fra det øvrige Udland; for 372 var Fødestedet ikke oplyst.

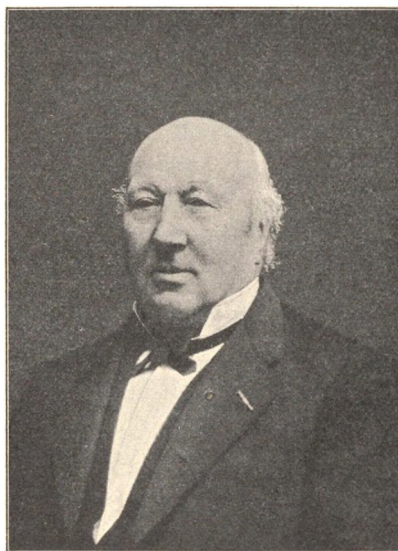
Tiltrods for, at de københavnske Mursvende herefter absolut staa som danske, ere de dog nu sikkert langt mere internationale end nogensinde før, hvad der er en Følge af Socialismens Optræden her fra 1871, det Aar, da Louis Pio udsendte sine »Socialistiske Blade«. Medens det gamle Lavsvæsen væsentlig bandt Svendene til Tyskland, rækker Socialismen Haanden ud til alle Folkeslag, ligesom den indenfor hvert Land samler alle Svende uden Hensyn til Profession i een stor Arbejderstand. I den først langsomme, men derpaa stadig hurtigere og sikrere Udvikling i Retning heraf, fik Københavns Mursvende ogsaa deres Plads under en stærkt voxende Kamp med deres Mestere. Men i Begyndelsen stod Svendene langtfra enige, mange af dem vare imod den nye Tids haandfaste Organisation; den behagede ikke.

Hvad der overleveredes fra Fortiden, var konservativt. Da Mesterlavet efter 1 Januar 1862 organiserede sig, gjenvalgtes J. H. Kornbech til Oldermann, hvad han alt havde været i ti Aar, og som Bisiddere fik han ved sin Side (se ovfr. S. 282) Murmesterne C. C. Bönecke (f. 1812), der havde været Mester fra 1841, og Niels Mathiesen (f. 1807), der havde været Mester fra 1845 (Fig. 87 og 88). Den Sidste var født just samme Aar som Kornbech; da denne i 1868 traadte tilbage som Oldermann, gik Oldermannsskabet altsaa ikke over paa yngre Hænder derved, at Mathiesen blev hans Efterfølger, men desuagtet vedblev denne som Oldermann til 1890, lige til han gik i sit 83de Aar. Og med Hensyn til Bisidderne, da var Bönecke ved sin Død den 18 Februar 1865 bleven afløst af Murmester Peter Ph. Petersen (f. 1820), der havde arbejdet som Mester fra 1850 (Fig. 89), og til Bisidder istedenfor N. Mathiesen valgtes Murmester Carl R. Ette (f. 1826), der havde været Mester fra 1857 (Fig. 90). Bestyrelsen bestod altsaa fra 1868 af N. Mathiesen som Oldermann samt P. Ph. Petersen og C. R. Ette som Bisiddere, og den saaledes sammensatte Bestyrelse bestod uforandret i 22 Aar. Den oplevede ikke alene den socialistiske Bevægelses Gjennembrud, men Svendenes voxende Organisation i Fagforeninger.

Kjøbenhavns Mursvende havde, som tidligere nævnt, organiseret sig i Mursvendelavet, men — Svendene syntes ikke at ville lade sig samle i Frivillighed. Uden at tænke paa den Hjælp, de skød fra sig i Tilfælde af Sygdom og Dødsfald, var der mange, der kun saa, at der ikke længere hvilede nogen Tvang paa dem til at betale Tidepenge; disse Penge kunde spares og blev sparede til Trods for Lavets Anstregelser for at vinde Medlemmer. Lavet stod ikke uden Beröring med den saa kaldte Oldgeselforening («Foreningen af Oldgeseller og Ladesvende»), der fra Maj 1862 havde an-

87. C. C. Bönecke.

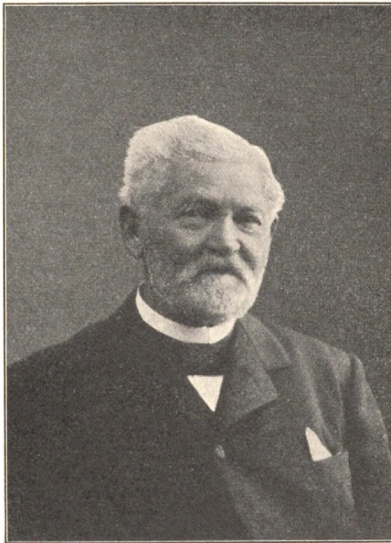

88. Niels Mathiesen.

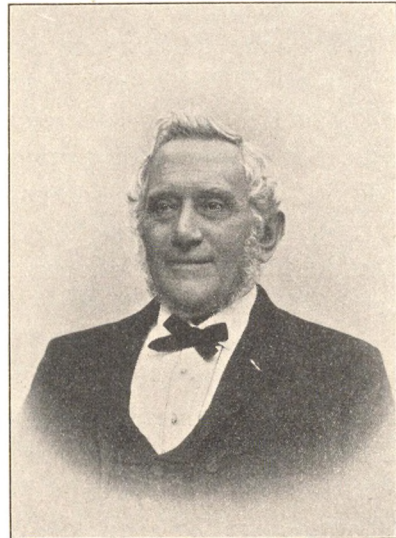
taget Navnet »Haandværkernes Formandsforening«, og som kun daarligt kunde finde sig tilrette i de nye Forhold¹. Der var saavel i den som i Mursvendelavet en vis Længsel tilbage mod de gamle Lavforhold. Man vilde helst gaa frem i Overensstemmelse med Mesterne, og det er derfor karakteristisk, at da Louis Pios Bestræbelser fæstnes i Udgivelsen af Ugebladet »Socialisten« (fra 21 Juli 1871) og i Oprettelsen af en dansk Afdeling af Foreningen »Internationale« (fra Oktober 1871), i hvilken bl. A. to Mursvende strax nævnes som Sektionsformænd, nedsattes der i November 1871 paa et stort Møde i Formandsforeningen et Udvalg, der skulde søge at sætte

sig i Forbindelse med Arbejdsgiverne for om muligt ad denne Vej at opnaa Lönförhöjelse. Mursvendelavets Formand, J. P. Jensen, er Medlem af dette Udvalg sammen med Formændene for sex andre Svendeforeninger, Hus-tømrernes, Skomagervendenes, Skrædersvendenes, Smede- og Maskinarbejdernes, Snedkernes og Typografernes.

Udvalget skulde imidlertid ikke alene søge at opnaa en Lönförhöjelse i Overensstemmelse med Mesterne, det skulde ogsaa arbejde for at faa Mænd ind i Rigsdagen, der vilde tale Arbejdernes Sag, ligesom for at faa helst alle

89. Peter Ph. Petersen.

90. Carl R. Ette.

Svende til at indtræde som Medlemmer i deres respektive Foreninger samt endelig for at faa dannet en Fond til gjensidig Hjælp i »nødvendige« Arbejdsnedlæggelser. Det Nye og det Gamle mødtes, og det Nye fik Overtaget.

I Overensstemmelse med den vedtagne Beslutning gik Mursvendelavets Bestyrelse strax i Gang med at revidere den gjældende Priskurant, og den 9 Januar 1872 afholdtes en ekstraordinær Generalforsamling, til hvilken alle Kjøbenhavns Mursvende indbødes. Den ændrede Priskurant blev forelagt og vedtagen, og alle de Mødte bleve anmodede om at yde Bidrag til en Strike-Understøttelsesfond, ligesom Ikke-Medlemmerne opfordredes til at indtræde

i Lavet, hvis Medlemsantal da ogsaa steg med c. 150, men det var dog kun lidt over Halvdelen af Kjøbenhavns samtlige Mursvende, det herved naaede op til, nemlig 670.

Den reviderede Priskurant blev nu sendt til Mesterne, men fra dem kom der under 9 Februar det Svar, at de ikke kunde gaa ind paa de foreslaaede Forhøjelser af saavel Akkord- som Daglønnen; fra 1 April vilde de derimod nok forhøje Daglønnen til 6 Mk. i December og Januar, 7 Mk. i November og Februar, 8 Mk. i Oktober og Marts og 9 Mk. i de sex Sommermaaneder. Svendene vilde imidlertid saa have Arbejdstiden formindsket med en Time, og da nogle af dem i Overensstemmelse hermed den 1ste April forlod Arbejdet Kl. 6 og derpaa bleve afskedigede af de vedkommende Mestere, kom det til en stormende Generalforsamling i Mursvendelavet den 9 April, paa hvilken der dekretedes Arbejdsnedlæggelse. Til den saaledes begyndte Strike blev der pustet stærkt af Louis Pio. Den skulde holdes gaaende, og da det store Folkemøde paa Nørrefælled blev ansat til Søndag den 5. Maj, spillede denne Strike en Rolle med. En af de Resolutioner, der skulde forelægges det, var, at »Murerskruen« burde støttes paa alle Maader. Udfaldet blev imidlertid et helt andet. Mødet blev forbudt, Forbudet blev opretholdt ved Politi og Militær, Pio og de øvrige Ledende i Internationale bleve arresterede. Bølgerne gik nu højt i Mursvendelavet; der blev afholdt Generalforsamling paa Generalforsamling med alle Kjøbenhavns Mursvende som Deltagere, men Striken kunde trods Alt ikke opretholdes, de forhaandenværende Midler vare for smaa, og den 25 Maj maatte en Generalforsamling med alle Stemmer mod een vedtage Strikens Ophør. Der var Intet vundet udover, hvad Mesterne godvilligt havde tilstaaet¹.

Det var de ved Pios Optræden fremkaldte særegne Forhold, der havde bragt Mursvendelavet til at indtage en saa fremskudt Stilling. Dets Formaal laa andensteds, hvad der tydeligt kom frem under Striken. Da man ønskede at kunne bruge Lavets Penge til Strikeunderstøttelser, protesterede Formanden. Lavet havde Forpligtelser i anden Retning, der ikke kunde svigtes. Karakteristisk er det ogsaa, at Lavet undslog sig for at avertere i »Socialisten« og ikke vilde deltage i Internationales Grundlovsfest (1873). Hele den rejste Bevægelse faldt i det Hele stærkt sammen, da de arresterede Førere ved Højesteretsdom af 6 August 1873 bleve dømte — Pio til fem Aars Forbedringshusarbejde — og da Internationale eller »den inter-

ationale Arbejderforening« derpaa blev forbudt¹. En Del af dennes faglige Sektioner bleve vel saa til Fagforeninger; den 29 Juli 1873 stiftedes saaledes en Murerfagforening, hvis Formaal skulde være at samle alle Mursvende i fælles Optræden til Forbedring af deres Kaar, og som desuden skulde danne en Produktionsforening. En saadan blev dog kun gennemført paa Papiret, og Fagforeningen selv kom kun til at spille en ringe Rolle. Det eneste officielle Udtryk for Svendene paa denne Tid var og blev Mursvendelavet med dets væsentlig understøttende Opgaver, der stadig lod det holde sig en Del tilbage i den almindelige Bevægelse. I Juni 1875 vilde Formanden, J. Andersen, ikke udlaane Lavets Fane til de frie Fagforeningers Grundlovsfest, og da der i den Anledning rejstes en Bevægelse for at faa ham afsat, gav en Generalforsamling ham Ret med 115 Stemmer mod 77, og da der 1877 stod en Kamp om, hvorvidt Lavet skulde yde et større Bidrag til en Murerstrike i Altona, blev Resultatet et Kompromis, hvorefter det kun ydede 200 Kr.

Men selvfølgelig gik Udviklingen sin Gang. Lönkampen vedblev, og Mursvendelavet maatte deltage i den. Allerede i Februar 1873 tilskriver den Mesterne om at faa en ny Priskurant, hvad der bevirker, at de nedsætte et Udvalg, der fremlægger en saadan, som bliver sat i Kraft fra den 1 April s. A. Den var imidlertid ikke efter Svendenes Hoved. Et Udvalg i Mursvendelavet udarbejdede derfor en anden, som Lavet i September 1874 vedtog paa en Generalforsamling, og som i November s. A. igjen blev vedtaget paa en almindelig Mursvendeforsamling. Den skulde træde i Kraft den 1 Januar 1875. Det sagde Mesterne dog Nej til, men de gik ind paa Nedsættelsen af et Fællesudvalg, det første Fællesudvalg til Udarbejdelse af en Priskurant, der derefter kom i Stand og traadte i Kraft den 2 Maj 1875; den gav Svendene baade en forøget Daglön (Sommerdaglönnen steg fra 3 Kr. til 3 Kr. 32 Øre) og en kortere Arbejdstid, Arbejdet om Sommeren skulde nu ophøre Kl. 6 Efterm. Sagen var, at saaledes vedtoges det samtidig i Tømmerfaget, og Murerne og Tømrerne plejede at følges ad.

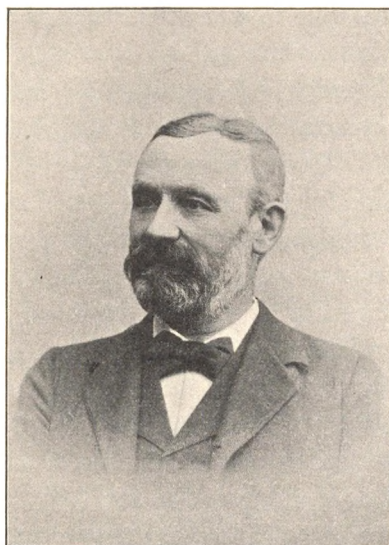
Men længe blev denne Priskurant ikke ved Magt. Fra Svendenes Side er der blevet sagt, at den gav dem god Fortjeneste, bl. A. fastsatte den et Tillæg for Extrahjørner, »som næppe var vel overvejnet af Mesterne«, og da nu Konjunkturerne bleve slette, alt Byggeri ophørte næsten, førte det til, at Mesterne i Marts 1877 vedtog en anden, bl. A. paa dette Punkt

revideret Priskurant. De daarlige Tider gjorde imidlertid endnu, at der arbejdedes med reducerede Priser, og at dette kunde ske, skyldtes ikke alene de slette Tider, men ogsaa — Louis Pio. Da han i 1875 blev benaadet, hilstes han strax med Jubel som den gjenkomne, savnede Arbejderfører, men lidt efter lidt samlede der sig ikke ringe Misfornøjelse om ham, og da han i Marts 1877 hemmeligt undveg til Amerika, efterlod han Arbejderbevægelsen i Opløsning¹. Den sank sammen en Tid. I Murerfagforeningen var der den 8. Avgust 1875 Fest for de benaadede Førere Pio, Brix og Geleff, men et i 1876 projekteret almindeligt dansk Murerforbund kunde ikke føres igjennem. Der kom nogle Aar, i hvilke Svendene Intet formaaede. Først i December 1879 holdt Kjøbenhavns Bygningssnedkersvende, Tømmer-svende og Mursvende et Møde, i hvilket de vedtog at ville virke for, at deres Fags Priskuranter paany bleve overholdte, og i Mursvendelavet blev der derpaa i April 1880 holdt talrigt besøgte Møder, hvis Formaal var, at der skulde dannes en Strikekasse. Da Lavets Bestyrelse imidlertid ikke troede at kunne have noget hermed at gjøre, tog et Femmands-Udvalg med Mursvend C. M. Fisch i Spidsen Sagen i Haand, og det fik strax Tilslutning af ikke mindre end 408 Mand, der vare villige til hver at betale 1 Kr. ugentlig.

Herefter henvendte Lavet sig til Mesterne om at Priskuranten af 1875 maatte blive indført paany, men Mesterne holdt paa Priskuranten af 1877, i hvilken de dog i Juni 1880 foretog nogle mindre Forandringer, og den herefter ændrede Priskurant skulde nu være den gjældende. Da der saaledes var kommet en ny Priskurant, troede Lavets Bestyrelse, at Strikeudvalgets Virksomhed maatte være forbi, men saaledes opfattede Udvalget det ikke. Nu burde der vaages over, at Priskuranten blev gennemført. Under 16 September 1880 vedtoges der derfor Love for »Mursvendenes Understøttelseskasse« — Udtrykket Strikekasse blev undgaaet — og ved Aarets Udgang stod der 1017 Mursvende samlet om den; saa mange Medlemmer havde Mursvendelavet aldrig haft. Tanken om en faglig Organisation arbejdede sig stærkt frem, og da Mursvendelavet derefter i 1881 forenedes med Murernes Stiftelse under Navnet Mursvendeforeningen og saaledes blev endnu mere afgjort filantropisk end før, kom Understøttelseskassen under Navn af »Mursvendenes Understøttelsesforening« lidt efter lidt til at blive den egentlige faglige Leder². Ved Udgangen af 1883 havde den 1785 Medlemmer og en Kasse-

beholdning paa 26,330 Kr. Endnu i dette Aar — 1883 —, da der ved et Fællesudvalg af Mestere og Svende udarbejdedes en ny Priskurant, der traadte i Kraft fra den 1. Juli s. A., førtes Forhandlingerne fra Svendenes Side af »Mursvendeforeningen«, men derefter optræder stadig »Mursvendenes Understøttelsesforening«, der i Januar 1885 skifter Formand, H. A. Lundberg kom istedenfor C. M. Fisch. Det er Understøttelsesforeningen, der i Februar 1885 tilskriver Mesterlavet om Oprettelsen af en Voldgift, hvad der førte til Nedsættelsen af et Fællesudvalg, der affattede de i September 1885 af baade Mestere og Svende vedtagne »Grundbestemmelser for Voldgiftsretten i Murerfaget«. Da Svendene tidligere en Gang — det var i 1872 — havde foreslaet Mesterne Oprettelsen af en Voldgiftsret, vare de blevne afviste. Tiderne vare blevne andre.

Overfor Svendenes herefter voxende Magt stod Mesternes Lav uforandret med sin gamle Bestyrelse. Oldermænden Niels Mathiesen kunde i 1885 fejre sit 40aarige Mesterjubilæum. Der blev i den Anledning afholdt et Festmaal; han fik Fortjenstmedaljen i Guld, og Lavet stiftede et Legat, der skulde bære hans Navn. Men der hørtes Intet om, at Lavet paatænkte nogen- somhelst yderligere Organisation til Mesternes Støtte. De Ledende stod afventende, helt i Ro, men det gjorde langtfra alle Lavets Interessenter, og saaledes ikke Murmester og Arkitekt H. N. Fussing

91. H. N. Fussing.

(f. 1838), der paa denne Tid var Borgerrepræsentant (Fig. 91). Han var mellem dem, der tænkte paa, at alle Mestere i Bygningsfagene burde samles i en Fællesorganisation. Alt aandede jo paa denne Tid Organisation. »Foreningen af Fabrikanter i Jernindustrien i Kjøbenhavn« var bleven stiftet i Januar 1885, da en kjøbenhavnsk Maskinfabrik paa Grund af en manglende Sammenslutning fuldstændig havde maattet böje sig for Smede- og Maskinarbejdernes Forbund¹, og i Murerverdenen var det ikke alene Mursvendene, der stod organiserede, Murarbejdsmændene havde den 7 April 1880 stiftet en Fagforening,

hvis Tilstedeværelse sporedes. Efter Forslag af Murmester C. P. Wienberg havde Murerlavet i 1874, uden at forpligte sig til nogen fast Dagløn, sat »passende« Priser paa al Slags Haandlangerarbejde, og en Fortegnelse over disse Priser blev sendt til alle Murmestere i Kjøbenhavn, ogsaa de mange, der stod udenfor Lavet, men i Februar 1885 fremlagde fem Mestere et Forslag til en fuldstændig Priskurant for Murarbejdsmand, og den blev enstemmig vedtaget af Lavet. Murarbejdernes Organisation var i Fremgang, og det kan da her i Forbigaaende nævnes, at som Mursvendene havde deres Sangforening, fik Murarbejdsmandene det ogsaa. »Murernes Sangforening«, stiftet den 23 November 1863, var i 1878 gaaet op i »Murersangforeningen Constantia«, der skrev sig fra 25 Marts 1868; Murarbejdsmandenes Sangforening stiftedes den 21 Maj 1883. Disse Foreninger vare paa mange Maader et langt fra betydningsløst Bindeled¹.

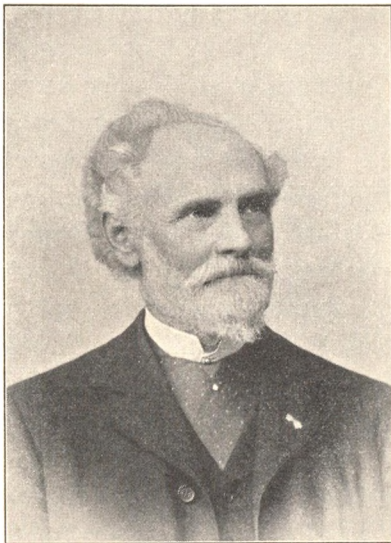
Under disse Forhold er det naturligt, at de af Murmester Fussing udfoldede Bestræbelser bar Frugt. Efter i Sommerens Løb at have plejet Forhandling med forskellige større Arbejdsgivere og da særlig med Snedkermester F. Oxelberg († 1890), blev der den 28 August 1885 dannet en »Fællesforening af Arbejdsgivere«, i hvilken Murerlavet strax indmeldte sig. Murerafdelingens Bestyrelse kom til at bestaa af Murmesterne N. Mathiesen, P. Ph. Petersen og C. R. Ette, d. e. Lavets Oldermænd og Bisiddere, samt H. N. Fussing og Th. Mathiesen, med Fussing som Formand. Til Leder af Fællesforeningen valgtes Maskinfabrikant Th. Hüttemeier, der ogsaa stod som Leder af Foreningen af Jernfabrikanter, der just paa denne Tid udkæmpede en stor Strike og Lock'out, der sluttede i November 1885 med Sejr for Arbejdsgiverne².

Under Aarets store Kamp dannedes Foreningen »Arbejdernes Værn«, der i Almindelighed skulde samle de Svende, der vilde holde sig borte fra Fagforeningerne, og Murerfaget fik en lignende speciel Forening i »Murerforeningen af 1885«. Det var Foreninger, der dog kun fik forbigaaende Betydning, men givet er det, at Smede-Lock'outens Udfald og dens Følger, bl. A. en betydelig Arbejdsløshed, lagde et stærkt Tryk over Svendeorganisationerne. Som Murerlavet i 1885 kort afviste en Henvendelse fra Mursvendenes Understøttelsesforening angaaende Fagets Lærlingeforhold, saaledes gjorde det i 1887 det Samme, samtidig med at det afslog en Begjæring fra

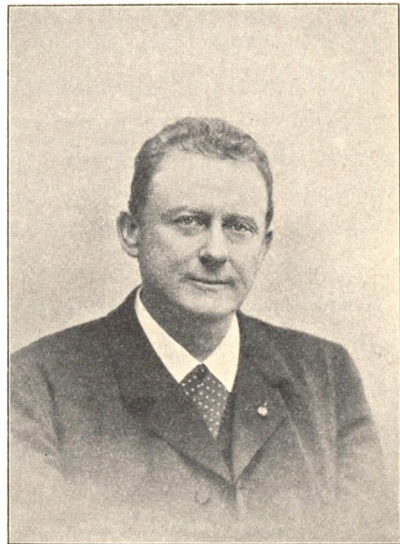
Foreningen om en Revision af Priskuranten. Men i 1887 begyndte Svendebævægelsen igjen at tage Fart.

I Efteraaret 1886 modtog Mursvendenes Understøttelsesforening et Brev fra en Mursvend i Svendborg om at tage Initiativet til en Sammenslutning af de forskjellige Murerfagforeninger Landet over. I den Anledning blev et Udvalg nedsat, og Resultatet blev, at »Murerforbundet i Danmark« oprettedes den 11 December 1887 med H. A. Lundberg som Forretningsfører, hvad han dog kun var til Oktober 1888, saa afløstes han af Henrik Rasmussen, der virker endnu i denne Stilling. Forbundet begyndte med kun 5 Foreninger med tilsammen 1367 Medlemmer, men allerede Aaret efter talte det 9 Foreninger med 1557 Medlemmer, og i Januar 1900 bestod det af 81 Foreninger med 5488 Medlemmer¹. Alle Mursvende i hele Danmark stod herefter samlede. Og den københavnske Forening, »Mursvendenes Understøttelsesforening«, der selvfølgelig strax var med i Murerforbundet, konsoliderede yderligere sin Stilling ved — efter i Januar 1887 at have indmeldt sig i »De samvirkende Fagforeninger« — at erhverve (i November 1890) de 8 Andele i Arbejderpartiets Blad »Social-Demokraten«, som Murerfagforeningen af 1873 sad inde med. Denne Forening havde stadig kun haft faa Medlemmer, men den var gennem Fagforeningernes Centralbestyrelse et Led i det socialistiske Arbejderparti, og i Kraft at sine 8 Andele sendte den 2 Repræsentanter til Social-Demokratens Kontrahentforsamlinger. Nu da »Mursvendenes Understøttelsesforening« var bleven den ledende københavnske Mursvendeforening, fandtes det naturligt, at den ogsaa blev det paa dette Omraade, og saa ordnedes det saaledes, at den gamle Fagforening opløste sig efter forinden at have overdraget sin Fane og sine 8 Andele til »Mursvendenes Understøttelsesforening«, der yderligere erhvervede 8 andre Andele, saaledes at den kunde møde med i Alt fire Repræsentanter i de ovennævnte Kontrahentforsamlinger. Til yderligere Oplysning om dens Virksomhed kan her endnu nævnes, at den i Februar 1884 havde vedtaget, at dens Medlemmer kun maatte arbejde for Murmestere og ikke direkte for Mestere af andre Fag, at den stadig »tiltrak« de unge Svende og opretholdt Svendepøvernes Betydning bl. A. ved at træde op imod de Misbrug, der gik i Svang, navnlig i Nyborg — mødte en i København Udlært med et Svendebrev fra Nyborg, blev det erklæret for ugyldigt — samt at den i Aarene fra 1881-90 støttede ikke mindre end 56 partielle Murerstriker i København med i Alt 15,897 Kr.²

Endnu i 1888 fik Understøttelsesforeningen et kort Nej fra Mesterne paa en Begjæring om at faa Arbejdstiden forkortet, og Afslaget blev roligt modtaget. Men saa indtraf der i 1889 en Begivenhed, der spaaede Uro. En Strike mellem Kjøbenhavns Bygningssnedkere gjorde, at »Fællesforeningen for Arbejdsgivere« ønskede at svare med en Lock'out, men det viste sig saa, at kun to af Fællesforeningernes Afdelinger vare villige til at efterkomme Paabudet. De andre svigtede. Foreningen var med andre Ord for løs i sin Forbindelse. Den sprængtes altsaa¹, og Murerlavet opsagde under 12 Sep-

92. S. P. Beckman.

93. Vilhelm Köhler.

tember 1889 den med Fællesforeningen indgaaede Overenskomst fra 1 Januar 1890 at regne. Allerede i Februar 1886 havde Murmester Fussing udmeldt sig af Murerafdelingens Bestyrelse, da han paa den Tid var ophørt som arbejdende Murmester; hans Eftermand i Bestyrelsen blev Murmester R. Berlin. Saa stod da Murerlavet igjen alene, og samtidigt skiftede »Mursvendenes Understøttelsesforening« Formand, den fik sin tidligere, stiftende Formand C. M. Fisch tilbage, just paa en Tid, da der udviklede sig en voxende Agitation for en 8-Timers Arbejdsdag. Den 1 Maj skulde her som i Ulandet fremtidig være en Demonstrationsdag for de 8 Timer, og den 1 Maj 1890 de-

monstreredes der i denne Retning første Gang paa Kjøbenhavns Nörrefæll^d.

Under disse Forhold mente man det rigtigt endelig at skifte Bestyrelse i Murerlavet. Allerede i flere Aar havde der været en Del, væsentlig fra Repræsentanternes Rækker hentede Mænd, der havde baaret Lavets Arbejde ved særlige Lejligheder. Ved Forhandlingerne med Svendene om Pris-kuranten havde det i 1873 været S. P. Beckman, R. Berlin, Chr. Dabelsteen, J. J. Deuntzer, H. N. Fussing og C. P. Wienberg; i 1875 Beckman,

94. Carl Kruse.

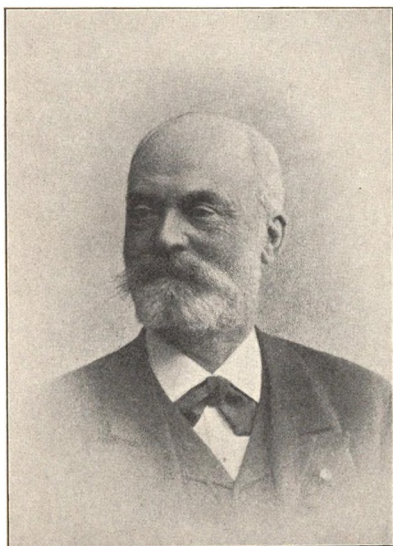

95. Th. Mathiesen.

Berlin, Fussing, J. C. Günther, C. Møller og E. H. Weber og i 1883 Beckman, Berlin, C. Kruse, Vilh. Köhler og Chr. Seemann; da der i 1885 skulde forhandles om en Voldgiftsret, var det igjen de fem Sidstnævnte, og til Styрere i Murerafdelingen af »Fællesforeningen af Arbejdsgivere« valgtes samme Aar foruden Lavets Bestyrelse, som ovenfor nævnt, Fussing og Th. Mathiesen. Det kan derfor ikke vække Forundring, at den nye Oldermænd, der valgtes den 11 Februar 1890, blev S. P. Beckman (Fig. 92), og at de fire Bisiddere, der samtidig valgtes istedenfor de to, Lavet hidtil havde nøjedes med, bleve Carl Kruse, Theodor Mathiesen, Vilh. Köhler og Chr. Seemann

(Fig. 93—96). Nu stod Lavet med en ikke alene talrigere, men yngre og kraftigere Bestyrelse, end det længe havde haft.

Den ventede Kamp udeblev da ikke heller. Allerede i Juni 1889 havde Mursvendenes Understøttelsesforening nedsat et Udvalg, der skulde fremkomme med Forslag til en ny Priskurant. Forslaget blev behandlet paa to Møder i Foreningen i December 1889 og Januar 1890, ved hvilke det bl. A. kom frem, at Svendene ønskede Arbejdstiden nedsat til 9 Timer og Daglønningen sat til 50 Øre Timen. Derefter henvendte Foreningen sig til Mesterne,

96. Chr. Seemann.

og der kom nu et Fællesudvalg i Stand, bestaaende af Mesterne Beckman, Kruse, Carl Köhler, N. Henning Hansen og N. Rasmussen samt Svendene C. M. Fisch, C. A. Hansen, Otto Hansen, N. Kryger og A. Nees. Som Resultat af dette Udvalgs Arbejde fremkom et omfattende Forslag til en ny Priskurant istedenfor Priskuranten af 1 Juli 1883; og dette Forslag foresloges vedtaget paa de respektive Generalforsamlinger som en Helhed. Arbejdstiden var her i Sommermaanederne sat til ti Timer (fra Kl. 6 til 6 med to Timers Hvil til Maaltider) og Daglønningen til 4 Kr. Forslaget udsendtes den 24 April, men et Par stærkt besøgte Generalforsamlinger i Svendeforeningen vedtog vedblivende, udover hvad Forslaget tilbød, at fordre som ovenfor nævnt en 9-Timers

Arbejdsdag og en 50 Øres Timebetaling. Herpaa gav Mesterlavet Afslag, og saa modtog det den 12 Maj en Skrivelse, hvori Svendeforeningen meddelte, at Arbejdet vilde blive nedlagt »fra idag den 12 Maj«. Og nu begyndte en langvarig Arbejdsstansning, der strax omfattede c. 1800 Mursvende foruden Byens samtlige Murarbejdsmand og lidt efter lidt endnu en Del andre Bygningshaandværkere, Tømrere, Snedkere, Malere, Blikkenslagere o. s. v.

Strax da Striken var erklæret, optraadte Mesterne med stor Energi. For ikke at blive faldne i Flanken af Mesterne udenfor Lavet, skaffede de sig Tilsagn fra alle Materialleverandører (Kalkværker, Teglværker, Cement-

fabriker o. s. v.), at de, saa længe Striken varede, ikke vilde yde Leverancer til nogetsomhelst Byggeforetagende, og samtidig oprettede de en Fond paa ikke mindre end 64,500 Kr. til Støtte af Interessenter, der ikke formaaede at bære det Tab, Striken bragte dem. Fhv. Murmester Fusing, der fra 1887 var Raadmand i Kjøbenhavn, havde alt i September 1889 henledt Opmærksomheden paa det formentlig Nødvendige i at faa oprettet en særlig Institution med en tilstrækkelig Fond, der kunde staa til Raadighed i paakommende Tilfælde, og saa blev »Murmesternes Understøttelsesforening« oprettet ved nogle den 21 Juni 1890 vedtagne Love, der udarbejdedes af Lavets Bestyrelse og Fusing i Forbindelse med Lavets juridiske Konsulent Overretssagfører J. L. Busch. Og betegnende for Situationen var det, at Lavet just nu fik stor Tilgang. Vel var det i de sidste Aar stadig voxet, men en saa stor Tilgang, som det havde i 1890, var enestaaende. Lavets Medlemsantal var:

1 Jan. 1883: 68	1 Jan. 1886: 91	1 Jan. 1889: 100
» — 1884: 70	» — 1887: 96	» — 1890: 103
» — 1885: 78	» — 1888: 99	» — 1891: 152

Trods det livlige Byggeri, som Striken standsede, og som Svendene havde regnet med i deres Favør, stod Mesterne enige sammen. Striken kunde ikke lykkes, og saa kom der den 2 Juli en Forespørgsel fra Mursvendenes Understøttelsesforening, om ikke Striken kunde blive endt ved Forhandlinger i et Fællesudvalg. Men Mesterne svarede, at Erindringen om, hvorledes Arbejdet i Fællesudvalget for Striken helt blev spildt, endnu var for levende hos dem; vilde Svendene gjenoptage Arbejdet, vare Mesterne rede til at meddele Betingelserne, paa hvilke det kunde ske. Saa anmodede Mursvendenes Understøttelsesforening om at maatte erfare Betingelserne, og den 10 Juli meddelte Mesterne, at den hidtil gjældende Priskurant af 1883 skulde vedblive, at de i den bestemte Daglønssatser 2 Kr. 64 Øre, 3 Kr., 3 Kr. 32 Øre og 3 Kr. 64 Øre ikke maatte gjælde for Ungsvende, den etaarige Svend skulde kun oppebære 2 Kr. 32 Øre, 2 Kr. 60 Øre, 2 Kr. 80 Øre og 3 Kr., at enhver Svend, der traadte i Arbejde, skulde være Medlem af Mursvendeforeningens Syge- og Begravelseskasse, at de Svende, Lærlinge og Arbejdsfolk, der havde arbejdet under Striken, ikke maatte forulempes, og saa föjedes hertil endnu Forpligtelsen til at overholde en »Arbejdsorden paa Byggepladserne«, hvorefter bl. A. Tobaksrygning kun maatte ske udenfor Arbejdstiden paa ikke brandfarlige Steder og Tilførsel af Spise- og Drikkevarer kun maatte finde Sted til de be-

stemte Spisesteder paa de fastsatte Spisetider, i Arbejdstiden maatte ingen Traktementer, selskabelige Sammenkomster eller Besøg finde Sted o. s. v.

Herpaa svarede Svendene med et »uantageligt«, men paa en Generalforsamling den 15 Juli valgtes dog fem Svende til at forhandle og træffe en bindende Beslutning, hvorefter Arbejdet blev gjenoptaget Torsdag den 24 Juli paa de af Mesterne fastsatte Betingelser. Sagen var, at Svendenes økonomiske Modstandskraft var brudt. Striken havde kostet 78,318 Kr. 80 Øre, hvoraf Understøttelsesforeningen selv havde udredet 60,320 Kr. 2 Øre; alle dens Midler vare opbrugte¹. Mesterne havde sejret. Af deres Understøttelsesfond paa 64,500 Kr. tilbagebetaltes efter Striken 56,643 Kr. 33 Øre; det var altsaa kun omtr. 8000 Kr., Fonden havde disponeret over.

Selvfølgelig var der nu stor Utilfredshed i Mursvendenes Lejr. Svendene vilde ikke finde sig i de Arbejdssedler, Mesterne fordrede indført til Kontrol med, hvor Svenden sidst havde arbejdet; de forsvandt da ogsaa hurtigt. Og Svendene vare yderligere utilfredse med Arbejdsordenen, der ligesom Arbejdssedlerne »krænkede deres Selvstændighedsfølelse«. Allerede i September 1890 opsagde de formelt Arbejdsordenen, men Mesterne afviste Opsigelsen som uantagelig; der kom Smaastriker forskjellige Steder i Anledning heraf, men Mesterne veg ikke, og Tiden forløb forholdsvis rolig, skjönt Svendene i 1892 og 1893 oftere søgte at faa Fællesudvalg i Gang, der kunde tilvejebringe en ny Priskurant. Der kom ogsaa et Par Fællesudvalg i Stand, men Modsætningerne mellem de to Parter vare for store, til at der kunde naas et Resultat. Mesterne stod overfor Svendene fast ved de ovenfor nævnte »Betingelser«, men overfor Arbejds mændene vare disse Vanskeligheder ikke tilstede. Et i Februar 1891 efter Murarbejdernes Opfordring nedsat Fællesudvalg førte hurtigt til en ny Priskurant, der traadte i Kraft den 1 April 1891. Lavet stod absolut stærkt under Beckmans Ledelse, men hans Oldermannsskab varede kun til den 3 Januar 1895. Den Dag afgik han efter et kort Sygeleje ved Døden.

Den 20 Marts s. A. blev derefter den ti Aar yngre Murmester Wilhelm Köhler (f. 1839) valgt til Oldermann, og i hans Sted blev Murmester Niels Rasmussen (Fig. 97) Bisidder, saaledes at Bestyrelsen nu bestod af Villh. Köhler som Oldermann og Carl Kruse, Theodor Mathiesen, Chr. Seemann og Niels Rasmussen som Bisiddere. Selvfølgelig kom der saa godt som strax Begjæring fra Svendene om, at der maatte blive udarbejdet en ny Priskurant.

Murararbejdsmændene udtalte for deres Vedkommende et lignende Ønske, og den 21 Maj 1895 valgte Murerlavet saa Medlemmer til to Fællesudvalg. Til at forhandle med Svendene valgtes N. Rasmussen (Ledende), P. P. Gram, Chr. Jensen og Carl Schiötz, hvortil senere endnu kom Rasmus Petersen og N. Juul-Petersen; til at forhandle med Arbejdsmændene Carl Kruse (Ledende), J. J. Bruun, Carl Köhler og Thorvald Lindhard, hvortil senere endnu kom Chr. Olsen og J. K. Lund. Allerede sidst i 1895 vare Forhandlingerne væsentlig til Ende med Arbejdsmændene, den nye Priskurant med dem traadte i Kraft den 1 April 1896, men for Svendenes Vedkommende trak det længere ud.

Belærte af, hvorledes det gik i 1890, fordrede Mesterne, at hvis Fællesudvalget naaede til Enighed, skulde den af det udarbejdede Priskurant dermed i en nærmere bestemt Tid være bindende for begge Parter, for baade Mestere og Svende, uden videre Approbation paa nogen Generalforsamling. De nødvendige Fuldmagter i saa Henseende for Udvalgets to Halvdele kom tilstede, og herefter blev da Priskuranten af 1 Juli 1883 i December 1896 afløst af en ny Priskurant, der skulde træde i Kraft den 1 Januar 1897 og gjælde for 2 Aar. Men ikke saa snart blev den bekjendt, før der fra Svendenes Side rejste sig et Ramaskrig.

Murerforbundet mødte med en Skrivelse af 18 Januar 1897 om, at det ikke kunde godkjende Priskurantens nye Princip, hvorefter den ugentlige Udbetaling var forskjellig ved nyt og gammelt Arbejde; en Generalforsamling den 24 Januar 1897 i Mursvendenes Understøttelsesforening vedtog at opsiges Priskuranten »til første lovlige Opsigelsesfrist« og föjede hertil en Protest mod nogle i Priskuranten optagne »Straffeparagrafer eller Arbejdsregler«. Ved at vedtage dem havde Udvalget overskredet sin Competence, og Svendene mente sig derfor ikke bundne til dem; de forkastede dem¹.

Men heri vilde Mesterne ikke finde sig. Priskuranten var, som den

97. Niels Rasmussen.

forelaa, en Helhed, der skulde respekteres, Lavet vilde ellers gribe til de yderste Midler. Mesterne vægrede sig herefter ogsaa ved i 1898 at gaa med til noget Fællesudvalg, men saa henvendte Svendenes samvirkende Fagforbund sig herom til Mesternes Organisation, og nu blev der under 7 Februar 1899 afsluttet en Overenskomst mellem Murerlavets Bestyrelse og Mursvendenes Priskurantudvalg, hvorefter Forskjellen mellem den ugentlige Udbetaling for nyt og gammelt Arbejde bortfaldt og nogle enkelte Rettelser i Priskurantens Priser bleve foretagne, men ellers forblev den uforandret, f. Ex. i Henseende til Arbejdstiden, der i Sommermaanederne var 10 Timer, fra Kl. 6—6 med $\frac{1}{2}$ Time Frokost, 1 Time Middag og $\frac{1}{2}$ Time Vesper.

Som det af det her Meddelte vil ses, havde Svendenes Organisation udviklet sig. Nu vare ikke alene alle Mursvendeforeninger sammensluttede under et Murerforbund, men de forskellige Fagforbund vare i 1898 blevne samlede i »De samvirkende Fagforbund«¹; saa eksisterede der imidlertid ogsaa, nu igjen, en Arbejdsgiver-Organisation. Det var Murerlavets nye Oldermænd, Vilhelm Köhler, der her var gaaet i Spidsen og havde faaet Mesterne i en Del nærstaaende Fag samt Leverandørerne til disse Fag* samlede i »Arbejdsgiverforeningen af 1896«, der snart fik en voxende Betydning. I September 1897 var den medvirkende ved Afslutningen af en Arbejdsstansning i Jernindustrien, og det skal her fremhæves, at der sad ikke mindre end tre Murmestere i dens af fem Medlemmer bestaaende Bestyrelse. Ved Siden af Entreprenør, senere Etatsraad N. Andersen (Formand) og Oldermændene for Kjøbenhavns Tømmerlav F. Hansen, vare Murmesterne Vilh. Köhler, Carl Kruse og N. Rasmussen Medlemmer af dens Bestyrelse. Foreningen blev imidlertid ikke staaende ved Bygningsfagene. Ved Udgangen af 1897 talte den endnu Malerlavet i Kbhvn., Kbhvns Snedkerlavs Afdeling for Bygnings-snedkere, Foreningen af Fabrikanter i Jernindustrien i Kbhvn., Foren. af Fabrikanter i Jernindustrien i Provinserne, Klejnsmedemester- og Mekanikerforeningen for Kbhvn. og Omegn, Vogn- og Beslagsmedemesterforeningen for Kbhvn. og Omegn, Dansk Træhandlerforening, Aktieselskabet Skandia og Aktieselskabet Glud & Marstrands Fabriker. Og Foreningen blev endnu større. Efter Initiativ af »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og

* Entreprenørforeningen, Teglværksforeningen af 1893, Murmesternes faglige Organisation, Kbhvns Tømmerlav, Foren. af Brolægningsementreprenører i Kbhvn., Faxe Kalkbrud, Kbhvns Kalkværk, Mørtelfabrikerne.

Haandværk« kom den fra den 22 November 1892 til at omspænde hele Landet, samtidig med at dens Navn forandredes til »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening«¹. Nu stod baade Svende og Mestere fuldt organiserede. Kom det nu til et Sammenstød, vilde det selvfølgelig blive større end nogensinde, og et saadant kom.

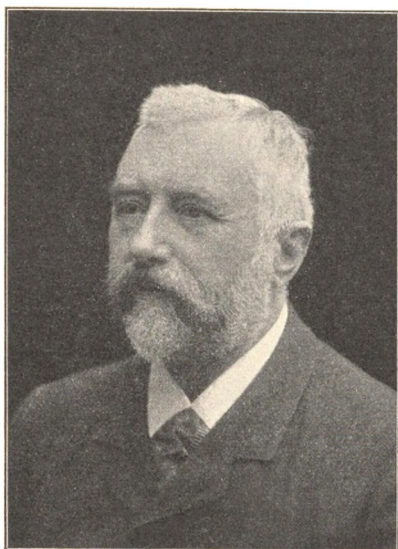
En Snedkerkonflikt i syv jyske Byer, der førte til, at Svendene erklærede Strike den 1 April 1899, blev Anledningen. Sagen var selvfølgelig strax bleven optagen til Forhandling i Hovedorganisationerne, men under Behandlingen skærpedes Modsætningen, ingen af Parterne mente at kunne bøje sig, og saa blev Situationen en saadan, at Arbejdsgiverforeningen den 24 Maj erklærede en stor Lock'out, som strax og ubetinget blev efterkommet af samtlige de paagjældende Fag. De ni Aar, der vare gaaede, siden »Fællesforeningen af Arbejdsgivere« i 1890 sprængtes ved en forgjæves Lock'out-Erklæring, havde i væsentlig Grad bragt Mesterne til at indse den disciplinerede Organisations Betydning. Og Lock'outen varede i over tre Maaneder, lige til den 9 September. Et af de Fag, i hvilket Arbejdet blev stanset over hele Landet, var Murerfaget, og Stansningen ramte altsaa ogsaa Murerlavet i Kjøbenhavn.

Som ovenfor nævnt havde Lavet næsten umiddelbart för sluttet en Overenskomst med Mursvendenes Understøttelsesforening om en ændret Priskurant, der først skulde kunne opsiges til 1 Januar 1901. Og paa lignende Maade stod Lavet overfor Murarbejdsmandenes Fagforening. Der var imellem de to Organisationer vedtaget en ny Priskurant, der endog var traadt i Kraft (fra den 1 April). Forsaavidt var det haardt nok for Lavet, at Lock'out-Befalingen kom, ligesom det var naaet i Havn med nye Priskuranter, der for at afværge Arbejdsstansninger bl. A. indeholdt Bestemmelser om, at der ved Voldgift kunde idømmes Bøder, hvis Arbejdet blev stanset irregulært. Det var nogle af disse Bestemmelser (»Straffeparagrafer«), som Svendene vare saa vrede over i 1897, men som de nu tog frem for at komme Lock'out-Beslutningen tillivs. Baade Mursvendenes Understøttelsesforening og Murarbejdsmandenes Fagforening hørte til de 11 Foreninger, som efter »De samvirkende Fagforbund«s Bestemmelse søgte til det Fællesudvalg, der var oprettet efter en Overenskomst af 26 April 1898 mellem de nævnte Fagforbund og Arbejdsgiverforeningen, for at faa en Kjendelse for, om der ikke ved Lock'outen var begaaet Brud paa bestaaende Overenskomster.

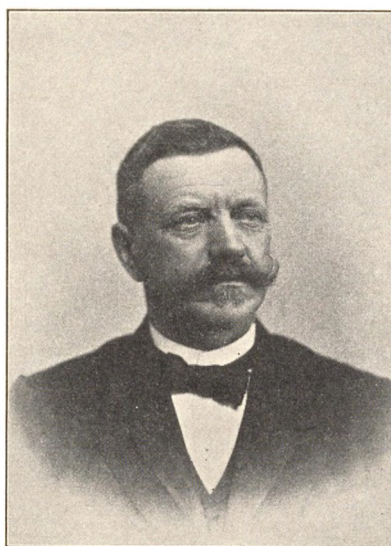
Mursvendenes Forening beraabte sig paa deres gjældende Priskurant, efter hvilken der i Tilfælde af Uenighed om Forstaaelsen af Priskuranten eller om Fastsættelse af Betaling for Arbejde udenfor Priskuranten eller om Bedømmelse af Arbejdets rette Udførelse eller overhovedet om alle Forhold vedrørende Arbejdsstedet ikke maatte finde nogen Arbejdsstansning Sted, hverken fra Mesternes eller fra Svendenes Side, för stedfunden Forligsmægling eller eventuel Voldgift under Straf af en Bøde, hvis Störrelse og Anvendelse fastsattes af Voldgiften. Lignende Bestemmelser fandtes i de andre Foreningers Priskuranter, men de hjalp ikke til at faa Lock'outen erklæret ulovlig. Fællesudvalgets den 24 Juni afsagte Kjendelse gik ud paa, at Lock'outen ikke skjönnedes at være et Retsbrud, der kunde medføre Erstatning eller Bøde, men »derimod forsaavidt var i Modstrid med de mellem Parterne sluttede Overenskomster, som Lock'outen skjönnes at være i Uoverensstemmelse med de Forudsætninger, som Klagerne kunne have haft Föje til at gaa ud fra ved Overenskomstens Oprettelse«. Saaledes lød Svaret, og da Fællesudvalget derefter konstituerede sig som Enighedskammer og den 15 Juli skiltes uden Resultat, gik Lock'outen sin sörgelige Gang, til den endelig efter en Mægling af Dhrr. L. Bing, A. Heide og H. Trier blev afsluttet ved en Overenskomst af 5 September mellem Arbejdsgiverforeningen og de samvirkende Fagforbund. Overenskomsten er bl. A. underskrevet af Murerlavets Oldermænd Vilh. Köhler som Medlem af Arbejdsgiverforeningens Forretningsudvalg¹.

Lock'outen kostede Fagorganisationerne henved 3 Millioner Kroner, hvoraf henved $\frac{1}{2}$ Million indkom fra Udlandet. Den Arbejdslön, som Arbejderne tabte, er beregnet til c. 12 Millioner Kroner, og en Part deraf faldt selvfølgelig paa Köbenhavns Mursvende, der dog ikke synes at have været særlig uheldigt stillede. De formaaede under Arbejdsstansningen at stifte det endnu bestaaende »Mursvendenes Aktieselskab« til Udførelse af Murararbejde; Aktierne sattes til 20 Kr. Stykket og Aktiekapitalen til 20,000 Kr. Da Lock'outen begyndte, bleve 2102 Medlemmer af Mursvendenes Understøttelsesforening udelukkede, men en Del af dem fik lidt efter lidt Arbejde i Udlandet, og Foreningen uddelte i Alt 161,435 Kr. 10 Öre i Understøttelse, hvoraf den dog kun selv tilskød 26,333 Kr. 60 Öre, det Övrige tilflød den gjennem Murerforbundet. Foreningens Kasse var derfor ved Lock'outens Ophör ikke udtömt, og da ordnede Forhold paany begyndte, vedtoges det strax, at Med-

lemmerne for den første Uge skulde erlægge et Kontingent paa 2 Kr. og derefter 1½ Kr. pr. Uge indtil den 1 December, saaledes at Foreningens Kasse hurtigt kom paafode igjen¹. — For Mesternes Vedkommende virkede under Lock'outen »Mur- og Stenhuggerlavets faglige Organisation«, hvortil den i 1890 oprettede »Murmesternes Understøttelsesforening« (se ovfr. S. 303) var bleven omdannet i 1894. Ethvert af dens Medlemmer har efter dens Love at erlægge 10 Øre ugentlig for hver Svend eller Arbejdsmand og 5 Øre ugentlig for hver Lærling, han beskjæftiger, og hvad der saaledes indkom-

98. J. J. Bruun.

99. P. P. Gram.

mer, deles lige mellem Foreningens Kasse (Hjælpesfonden) og Arbejdsgiverforeningens Kasse (Fællesfonden). Her er en gennemført Organisation, som var af Betydning ved Arbejdsstansningen, under hvilken der forøvrigt ikke krævedes nogen særlig stor Hjælp af Lavets Mestere. Der blev kun af Organisationen ydet nogle faa Laan paa tilsammen 8000 Kr., hvoraf endda Halvdelen var tilbagebetalt inden Arbejdsstansningens Ophør.

Gjenoptagelsen af Arbejdet efter Lock'outen gik som Regel godt. Kun en Del Arbejdsmænd mødte ikke, som Forliget paabød, paa deres gamle Arbejdssteder, hvad der foranledigede, at nogle Svende maatte »spadsere«,

hvorfor de fordrede Erstatning af de vedkommende Mestere, men Lavet henviste de fordrende Svende til Murarbejdsmændenes Fagforening, der formentlig ikke holdt tilbørlig Justits i Henhold til Overenskomsten af 5 September. Disse Forhold kom dog efterhaanden i Orden, skjøndt særlig Arbejdsmændene nu synes at være blevne noget urolige. Med den i 1899 opnaaede Priskurant erklærede de sig utilfredse, ja de havde omtrent strax givet sig til at arbejde paa en ny, og efterat de i November 1900 formelt havde opsagt den, naaede de at faa et Fællesudvalg paa 12 Medlemmer

100. E. Rothe.

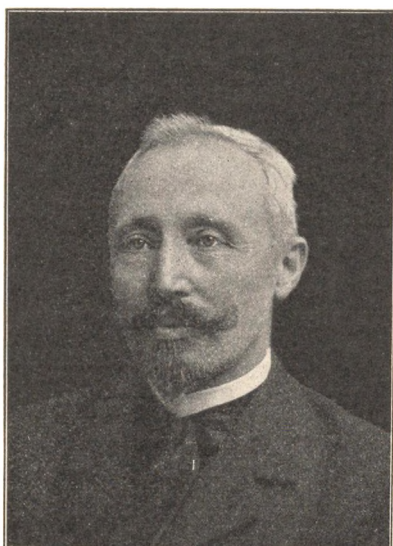

101. E. Lytthans-Petersen.

nedsat. De 6 Mestere, der her kom i Arbejde, vare E. Lytthans-Petersen (Formand), N. Juul-Petersen, Rasmus Petersen, H. P. A. Schumacher, Carl Thiel og Albert Fugmann. En ny Priskurant traadte saa i Kraft den 1 Maj 1901; den forhøjede Arbejdsmændenes Dagløn i Sommermaanederne fra 3 Kr. 32 Øre til 3 Kr. 50 Øre og kunde ikke opsiges før tidligst den 1 Januar 1903.

Da denne Priskurant traadte i Kraft, var Vilh. Köhler ikke længere Lavets Formand. Ramt af Sygdom mente han at burde træde tilbage — han døde den 10 Juli 1902 — og den 15 Marts 1900 valgtes i hans Sted

Murmester J. J. Bruun (Fig. 98), der havde været Bisidder fra 1899, da Chr. Seemann trak sig tilbage som saadan. Ved Oldermannsskiftet nedlagde endvidere to af de andre Bisiddere, Carl Kruse og Theodor Mathiesen, deres Stilling, saaledes at der ved Siden af den blivende N. Rasmussen maatte vælges tre nye Bisiddere, og det blev Murmesterne P. P. Gram, E. Rothe og E. Lythans-Petersen (Fig. 99-101). Men hermed var Forandringen endnu ikke tilende. I 1901 kom N. Juul-Petersen (Fig. 102) istedenfor N. Rasmussen og i 1902 Carl Köhler (Fig. 103) istedenfor E. Rothe, hvorefter de fire

102. N. Juul-Petersen.

103. Carl Köhler.

Bisiddere blev P. P. Gram, E. Lythans-Petersen, N. Juul-Petersen og Carl Köhler. Det er da Oldermannen J. J. Bruun og disse fire Mænd, der tilsammen præge de seneste Aar i Murerlavet*, der paa saa mange Maader pege paa Udvikling. Vi kunne bl. A. se det af dets Medlemsantal. Lavet talte (jfr. ovfr. S. 303):

1 Januar 1892:	149	1 Januar 1896:	135	1 Januar 1900:	181	1 Januar 1904:	191
» » 1893:	149	» » 1897:	135	» » 1901:	183	» » 1905:	189
» » 1894:	145	» » 1898:	139	» » 1902:	182	» » 1906:	188
» » 1895:	136	» » 1899:	152	» » 1903:	181		

* I Marts 1907 traadte Lythans-Petersen og Carl Köhler tilbage, og istedenfor dem valgtes Alb. Fugmann og H. Schumacher.

Opgangen ved Lock'outen har holdt sig, og hertil kommer endnu, at Svendenes Antal er i stadig Stigen. Medens Antallet i 1891 var 1456, var det i 1899 2393 og er nu 2700. For Arbejdsmændenes Vedkommende gjør noget ganske lignende sig gjældende; for de tre nævnte Aar kan som de paagjældende Tal noteres: 917, 1425 og 1607. Kun med Hensyn til Lærlinge vise Tallene ingen Opgang. 1901 beskjæftigede Lavet 234 Lærlinge, men i 1906 kun 174. Der har jo fra gammel Tid været klaget over, at der kun gaves faa Murlærlinge. Hvor mange eller hvor faa Lærlinge, der er i Kjøbenhavn, kan dog ikke oplyses heraf, ti ved Siden af Lavets 216 Mestere (April 1907) gives der her i Byen henimod 200 udenfor staaende Murmestere, og det kunde jo være, at de havde flere Lærlinge end Lavsmesterne.

Men uden Hensyn hertil er og bliver Lavets Fremgang en given Ting, hvorved ogsaa kan erindres, at Lavets Legater paa denne Tid voxede. Efter Murmester Chr. Dabelsteen, der døde den 14 Juni 1898, modtog Lavet i Aaret 1900 et Legat paa henved 11,000 Kr., hvis Renter skulle komme trængende Mursvende og deres Enker tilgode, og efter den tidligere Oldermann Vilh. Köhlers Død modtog det i 1902 et Köhlers-Legat paa noget over 2200 Kr., hvis Renter skulle anvendes til Præmier for fortrinlige i Kjøbenhavn aflagte Svendeprøver af Svende, der ere udlærte hos Medlemmer af Kjøbenhavns Murerlav, og saaledes har da Lavet nu den Glæde aarligt at kunne uddele c. 2200 Kr. i Hjælp til Forskjellige. Af Lavets otte Legater tage fem særlig Sigte paa Svendene og deres Enker, to paa baade Svende og Mestere og kun eet, Niels Mathiesens Legat, der blev endelig ordnet i 1896, paa trængende Murmestere og deres Efterladte. Der uddeles da nu hvert Aar c. 800 Kr. til Mestere, Mesterenker og Mesterdøtre, men c. 1400 Kr. til Svende og Svendeenker. Her skal det ogsaa endnu nævnes, at der efter et af Murmester Gram i 1903 fremsat Forslag paatænkes at oprette en Stiftelse for trængende Murmestere og deres Enker.

Af stor Betydning er det dernæst, at de seneste Aar have været frie for væsentligere Arbejdsstansninger, og karakteristisk er det, at Uroen, som ovenfor antydet, mere har været knyttet til Arbejdsmændene end til Svendene. I 1904 er der nogen Uoverensstemmelse med nogle Svende om Udførelse af Søndagsarbejde, der altid skal meldes til deres Organisation, men Sagen ordnedes let med Mursvendenes Understøttelsesforening, og da denne Forening 1905 paa Svendenes Vegne fremsatte den oftere tidligere fremkomne

Fordring om kortere Arbejdstid, indberettede Murerlåret Sagen til Arbejdsgiverforeningen, der i 1906 gav Lavet Bemyndigelse til at indlede Forhandlinger herom med baade Mursvendene og Murarbejdsmændene. Sagen var nemlig oppe i en Række andre Fag. Og i April 1906 sluttedes der da Overenskomst med Mursvendene om, at Arbejdet fremtidig skulde ophøre Kl. 5 i Sommermaanederne, og at Daglønnen skulde sættes til 50 Øre Timen¹, samtidig med at Opsigeligheden af den gjældende Priskurant blev forlænget til den 1 Januar 1909.

De samtidige Forhandlinger med Murarbejdsmændene førte imidlertid langtfra til det samme Resultat. Arbejdstiden blev ogsaa for dem begrænset til Kl. 5 i Sommermaanederne, men Daglønnen blev ikke forhøjet, da de ikke vilde indgaa paa en længere Uopsigelighed af den gjældende Priskurant, som de derefter i September 1906 opsagde til den 1 Januar 1907. Her var derfor Noget, der paany maatte ordnes, hvad det ogsaa blev i et Fællesudvalg, hvori følgende Mestere havde Sæde: N. Juul-Petersen (Formand), V. Bald, A. Fugmann, P. Poulsen, H. Schumacher og C. Thiel. Kort før havde der forøvrigt været Forhandlinger med en særlig Del af Jord- og Betonarbejdernes Organisation, nemlig Nedbrydningsarbejderne, der i Maj 1906 havde gjort Strike. Forholdet til dem var den 28 Juni 1906 blevet ordnet ved en Overenskomst, som umiddelbart efter godkjendtes af Arbejdsgiverforeningen. Overenskomsten slog fast, hvad der skulde forstaas ved Nedbrydningsarbejde, ordnede en særlig Voldgift for dette Arbejde, gav Regler for Ulykkesforsikringen ved det og satte Daglønnen for det til 5 Øre mere pr. Time end den i Jord- og Betonarbejdernes Priskurant til enhver Tid fastsatte Timeløn.

Kjøbenhavns Murerlav staar som en ivrig og fuldt forstaaende Deltager i det fra Mesternes Side udfoldede Organisationsarbejde. Men dette er ogsaa nødvendigt, ti Murerforbundet omfatter ikke alene samtlige danske Mursvende, men staar med betydende Forbindelser i Udlandet. Ved en international Mursvende-Konference i Berlin i Marts i 1903, ved hvilken der mødte Repræsentanter fra de fleste evropæiske Lande, valgtes Formanden for det danske Murerforbund (Henr. Rasmussen) sammen med Formanden for det tyske Murerforbund til Mødets Ordstyrere.

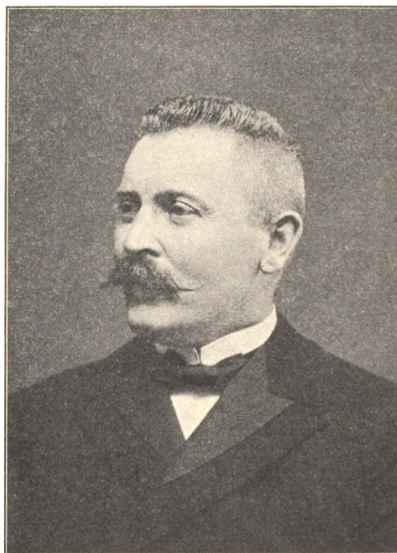
LAVETS TILLIDSMÆND.

SOM ovfr. S. 282 nævnt har Lavet efter de i 1862 vedtagne Love ved Siden af Bestyrelsen, d. e. Oldermænd og Bisidderne, stadig haft otte Repræsentanter, som, naar betydeligere Spørgsmaal forelaa, ere blevne sammenkaldte til et udvidet Bestyrelsesmøde. Saa har Lavet desuden fra 1885 valgt Voldgiftsmænd, ligesom Voldgiften har haft en Opmand og denne en Suppleant. Denne Kreds af Mænd, som Lavet kalder sine Tillidsmænd, og hvortil endnu maa regnes Lavets juridiske Konsulent ligesom dets Sekretær, ville nedenfor findes opførte i alfabetisk Orden.

Andersen, Niels Peter, f. 24 November 1858 i Korsør (Forældre: Entreprenør Hans Peter A. og Marie f. Petersen), Borgerbrev 16 April 1889, opt. i Lavet Februar 1890; Voldgiftsmand 1901. G. m. Clara Henriette f. Marott.

St. Josefs Hospital; St. Josefs Seminarium; Stiftelsen Odd Fellow Hvile; Citygade; Antonihus.

Bald, Valdemar, f. 29 August 1872 i Kbhvn. (Forældre: Tømmermester F. A. Bald og Amalie Franziska f. Fylkrug), Borgerbrev 26 Oktober 1899, opt. Maj 1900; Repræsen-

104. N. P. Andersen.

tant 1906. Medlem af Fællesudv. ang. Murarbejds m. Prisk. af 1 Jan. 1907,

105. V. Bald.

27 Nov. 1906 R. af Dbg. G. m. Margrethe Dorthea f. Hansen.

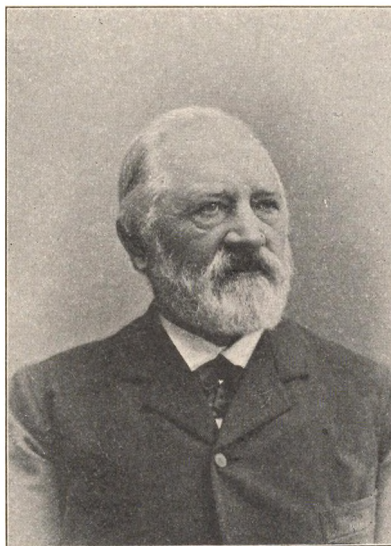
Den islandske Landsbank i Reykjavik; forskjell. Bygninger hørende til Blegdamshospitalet; det nye kgl. Bibliotek; Landbohøjskolens Serum-Institut.

Beckman, Sophus Peter, f. 17 Februar 1829 i Skive (Fader: Kjøbmand Th. B.), Svend 1847; Konduktør v. Forbedringshuset Vridsløselilles Opførelse (1856-59) og ved Kommunehosp. (1859-63); Borgerbrev 3 November 1859; opt. Marts 1866; Voldgiftsmand 1885-91; Repræsentant 1889-90; Oldermænd 1890-95; Formand

for Voldgiften 1891-95; i Bestyr. f. det tekn. Selsk.'s Skole (1873-81), for Arbejdernes Byggeforening; i Byggeudvalget f. Alderstrøst; 2 Septbr. 1863 Dbmd., 29 Juli 1891 R. af D.; † 3 Januar 1895. — G. m. Laura f. Buch. (C. Nyrop: Ny Carlsberg, S. 75, 88; Arkitekten, I, 1894-95, S. 197; hans Portræt ovfr. S. 300.)

Vandværket med Pumpestation; Burmeister & Wain's Bygninger paa Refshaleøen; forskjell. Bygninger paa Gl. og Ny Carlsberg; Ombyg. og Restavrering af Børsen; Jesuskirken i Valby.

Berlin, Frederik Rudolph Vilhelm, f. 3 Maj 1821 i Kjøbenhavn (Forældre:

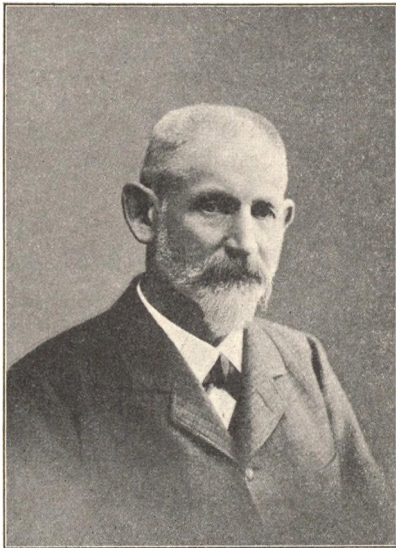

106. R. Berlin.

Murer B. og Hustru f. Hagemester); gjort Mesterstykke 1854; Repræsen-

tant 1864-91; Voldgiftsmand 1886-91; Revisor 1889-91; Repræsentant i Haandværkerbanken; † 8 December 1893. — G. m. Gunder Marie Helene f. Klingenberg.

Zoologisk Museum; N. Zahles Skolebygninger; en Del af Gl. Alderstrøst og Kommunehospitalet.

107. Axel Broe.

Broe, Axel Carl Emil Nicolai, f. 13 Februar 1850 paa Islegaard, Kbhvns Amt (Forældre: Proprietær Carl Christian B. og Nicoline Emilie f. Holbech); kom i Tømmerlære 1865; Tømmersvend 1868; Borgerbrev 25 November 1879; opt. i Septbr. 1885; Repræsentant 1899; Revisor 1905; Suppleant til Bestyrelsen 1906; Medl. af Udv. ang. det mekaniske Ophejs-

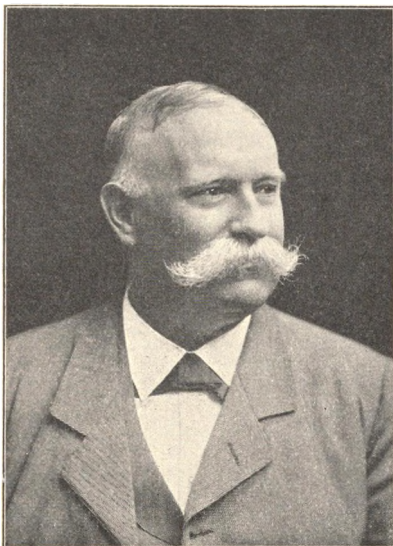
ningsapparat, af Udv. ang. Murlavets Stiftelse, af Kommissionen ang. Kristiansborgs Gjenopførelse samt dennes Byggeudvalg. 28 Febr. 1901 R. af Db. — G. m. Johanne Louise Emilie f. Kierboe († 12 Avgust 1904).

Frilagerbygningen (sammen med N. Henning Hansen); fire Bygninger paa Alm. Hosp.; forskjell. Kasernebygninger; Provinsarkivet i Odense; St. Andreas-kirken.

Bruun, Johan Jacob, f. 23 Juli 1851 i Viborg (Forældre: Overinspektør f. Fængselsvæsenet Frederik B. og Elisabeth Cathrine Tarlette f. Wigelsen), Svend 1869; Borgerbrev 2 April 1878, opt. i Febr. 1883; Repræsentant 1890-99; Bisidder 1899-1900; Oldermænd 1900; — Medl. af Kommissionen til Bedømmelse af Svendeprøver; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab, senere af dens Hovedbestyrelse og Forretningsudvalg; Næstformand for Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring; Formand i Haandværkerbankens Repræsentantskab; Medl. af Bestyrelsen for Haandværkerstiftelsen, for Fællesrepræsentationen for dsk. Ind. og Hdvrk., for det tekniske Selskabs Skole, for det kgl. københavnske Skydeselskab, for de danske Forsvarsbrødre o. s. v. 12 Decbr. 1901 R. af Dbr. — G. m. Ella f. Holbøll (Mdlmsbl. f. Hdvrkerforen. 1905 S.

29; Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 309).

En Del af Gardehusarkasernen, af Ingeniørkasernen, af 1ste og 2det Regiments Kaserner; Middelgrundsførtet, Klampenborgförtet, Bagsværdförtet, Sekondlöjtnantskolen paa Kronborg; Vinderød Kirke, m. m.

108. J. L. Busch.

Busch, Jacob Ludvig, Overretssagfører, f. 15 Februar 1852 paa Aarupgaard ved Horsens (Forældre: Kancelliraad, Prokurator Carl Reinholdt B. og Jensine Cathrine f. Jahnsen), Student 1869, dansk-juridisk Examen 1872, juridisk Kandidat 1876, Overretssagfører 1879, juridisk Konsulent for Murerlavet fra 1891, Suppleant i Voldgiftsretten 1899 i Anledning af Lockouten og Medlem af

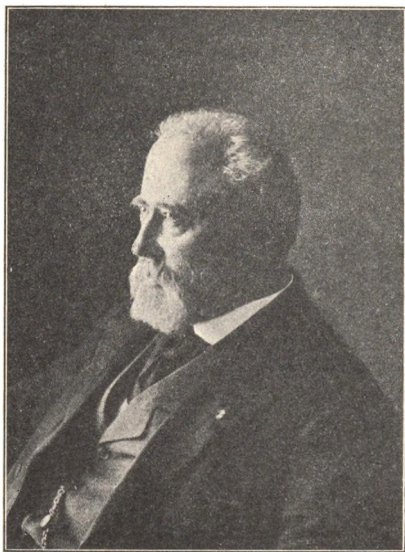
Enighedskammeret; Medlem af den permanente Voldgiftsret 1900—1906; tillige Konsulent for Arbejdernes Byggeforening, Haandværkerbanken, Haandværkerforeningen, Blikkenslagerlavet, Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring o. s. v. — G. m. Louise Frederikke Farrer (Søndags-Posten 24 Jan. 1904).

Bönecke, Christian Conrad, f. 13 Aug. 1811 i Kbhvn. (Forældre: Murmester Christian Christopher B. og Ellen Margrethe f. Petersen), lærte hos sin Fader, Svend 1828, gjorde Mesterstykke 1841, Bisidder 1862-65, Kaptajn i Brandvæsenet, † 18 Febr. 1865. — G. m. Dorothea f. Østerby. — Hans Portræt ovfr. S. 292.

De fleste Ejendomme omkring Nikolaj Taarns Slagterboder; Bryggeriet Svanholm paa Gl. Kongevej; Vesterbros Apotek; Skodsborgs Spisesalsbygning; Vridsløselille-Fængselet; en Del af Kommunehospitalet m. fl.

Böttger, Frederik Christian, Arkitekt, f. 9 Marts 1838 i Barrit (Forældre: Pastor Rasmus Hansen B. og Eleonore f. Schmidt), 1852 i Lære hos Murmester J. J. Deuntzer; arbejdede hos ham dels som Svend, dels paa hans Kontor; besøgte fra 1853 Kunstakademiet, hvis Sølvmedaljer han vandt 1863-64; tegnede hos H. Chr. Hansen og F.

Meldahl, Konduktør hos denne ved Opførelsen af Navigationsskolen i Havnegade (1864-65); sammen med Etatsraad V. Dahlerup har han opført Toldbodbygningen og Iselinge Hovedgaard; selvstændig har han opført N. Zahles Pigeskole, Etatsraad Adolfs Ejen- dom i Slotsholmsgade; leveret Tegning til den tekniske Skole paa Nørrebro o. s. v.; fra 1874 Arkitekt ved »Arbejder- nes Byggeforening«; for Tegninger til Arbejderboliger Guldmedalje ved Udst.

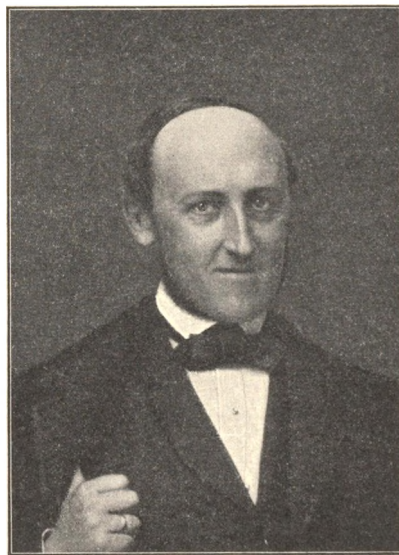

109. Böttger.

i Paris 1900; 6 Novbr. 1893 R. af Dbr. — Opmand ved Voldgiften 1886-96, i hvilken Tid der holdtes 43 Voldgifts- møder med Svendene og 12 med Ar- bejdsmændene (Ph. Weilbach: Nyt dsk. Kunstnerlexikon).

Carstensen, Christian Julius, f. 14 Juni 1825 i Kjøbenhavn. (Forældre: Vognmand Joakim C. og Marie f. Kern), gjorde Mesterstykke 1849, Repræsentant 1864, Borgerrepræsen- tant fra 1858; Løjtnant ved Brand- væsenet; † 3 Oktober 1865. — G. m. Ida f. Kern.

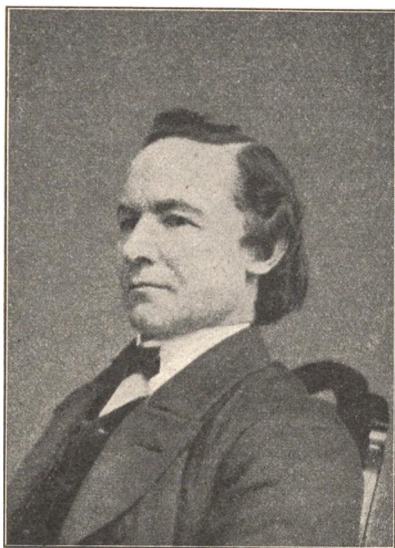
St. Johannes Kirke; Dele af Kom- munehospitalet; (sammen med N. Ma- thiesen:) Kbhvns Banegaard og Univer- sitets-Biblioteket.

110. Chr. Jul. Carstensen.

Dabelsteen, Christian, f. 21 Marts 1800 i Aarhus (Forældre: Murer Jens Peter D. og Sophie Marie . . .), ar- bejdede 1841-43 ved Opførelsen af Thorvaldsens Museum og 1844-46 i Hamburg efter Byens Brand; gjorde

Mesterstykke 1848; Repræsentant 1864-90; Æresmedlem 1898; oprettede ved

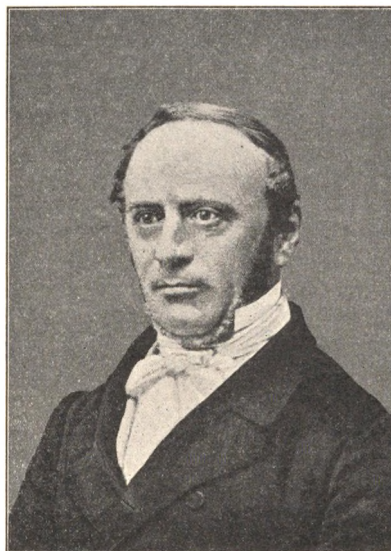
111. Chr. Dabelsteen.

sit Testamente et Legat paa 10,000 Kr. (s. ovfr. S. 312); † 14 Juni 1898.

Søkortarkivet i Esplanaden; Ophalingsbeddingen paa Nyholm; Kunstnerhjemmet; kvindelig Plejeforening; Mønten; Toldkammerbygningen.

Deutzer, Johan Jacob, f. 19 Septbr. 1808 i Kjøbenhavn (Forældre: Murmester Johan Casper D. og Margrethe Vilhelmine f. Reimert), gennemgik Kunstakademiet; vandt 1829 den mindre, 1833 den større Sølvmedalje; Tegner og Konduktør hos J. H. Koch; gjorde Mesterstykke 1844; tog 18 Maj 1850 Borgerskab som Murmester;

Repræsentant 1868-75; † 11 Juni 1875. — G. m. Sofie Margrethe f.

112. J. J. Deutzer.

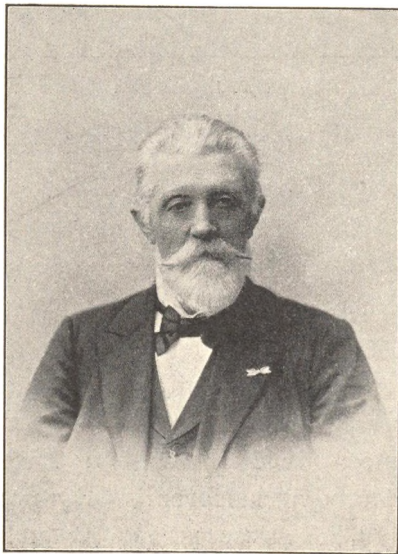
Kornbech (Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlex., jfr. ovfr. S. 265).

Ette, Carl Rudolph, f. 1 Septbr. 1826 i Kbhvn. (Forældre: Murer Gottfried Christian E. og Ingeborg f. Jacobsen), blev Svend 1845, gjorde Mesterstykke 1857, Løjtnant i Brandvæsenet; Bisidder 1868-90; Medlem af Haandværkerforen.'s Bestyrelse. 1869-1902; Kasserer for Alderstrøst 1877-1902; Repræsentant i Fællesrepr. f. dsk. Ind. og Hdværk. 1879-88; Medl. af Bestyr. for tekn. Selsk.'s Skole 1881-92; Repræsentant i »Arbejder-

foren. af 1860« 1881-1902; Borgerrepræsentant 1882-1900; 26 Febr. 1887 R. af Dbr., 21 Decbr. 1900 Dbmd. † 29 Avg. 1902. — G. m. Laura Emilie f. Unger. (Illustr. Tid. 40de Bd. Nr. 9; 43de Bd. Nr. 49. Arbejdsgiveren III, S. 173; Mdlmsbl. f. Hdvkrforen. 1902 S. 69; 1903; S. 57, 93; hans Portræt ovfr. S. 293).

Glasværket og Synagogen i Aalborg; Restavreringen af Kallundborg Kirke; Observatoriet; Kommunehosp.; Ombygning af Svaneapoteket; Alumina; de Classenske Boliger.

Frohne, Jacob Vilhelm, f. 15 Avgust 1832 i Flensborg (Forældre: Slagter-

113. J. W. Frohne.

mester Joh. Chr. F. og Marie f. Jürgensen), drog 1852 som Svend fra sin

Fødeby til Kjøbenhavn; 1853-54 rejste han i Tyskland og Norditalien; 1857 gjorde han Mesterstykke, var derefter Konduktør hos N. S. Nebelong og tog Borgerskab 1859; Repræsentant 1864-90; udmeldt sig af Lavet 1892; har store, værdifulde Samlinger; 30 Avgust 1890 R. af Dbr. (Dansk biograf. Lex.; Dansk Portrætgalleri II).

Marstrands Bryggerier; Villaerne Hvidøre og Springforbi paa Strandvejen; Katedralskolen i Aalborg; den polytekn. Lærestalt m. m.

Fugmann, Albert Johannes, f. 28 Septbr. 1867 i Kbhvn. (Forældre: Tømmersvend Joh. Chr. F. og Char-

114. Alb. Fugmann.

lotte Mathilde f. Werner), Svend 1885 (Sølvmed.); Borgerbrev 22 Maj 1897;

opt. April 1898; Repræsentant 1901-07; Voldgiftsmand 1903; Medl. af Fællesudv. ang. Murerbejdernes Priskurant af 1 Maj 1901 og do. af 1 Jan. 1907 samt af Udv. ang. Murerlavets Stiftelse; Bisidder 1907; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab; Repræsentant i Hdvkrforeningen og Hdvkrbanken. — G. m. Mariane f. Jörgensen.

»Kamma Rahbeks Minde« paa Vesterbrogade, »Blomsten«, Frederiksberggade 25 og en Række andre private Bygninger.

Fussing, Hans Nielsen, f. 27 Juni 1838 i Horsens (Forældre: Murmester, Brandinspektør Andreas F. og Ane f. Hansen). Svend 1856; uddannede sig ved Kunstakademiet, hvor han 1863 vandt den mindre Sølvmedalje, Borgerbrev 22 Decbr. 1864, opt. i Marts 1866; Medl. af Bestyr. f. Fællesforen. af Arbejdsgivere (1885-86), for det tekn. Selsk.'s Skole (1885-99), for teknisk Forening fra 1885-99, for Selskabet for Sundhedsplejen i Danmark, for Arbejdernes Byggeforening, for Lægeforeningens Boliger paa Østerbro, for de Puggaardske Legater; Medl. af det under Lock'outen i 1899 oprettede Enigheds-kammer, af Sundhedskommissionen (1886-96), af Centralkomiteen, af Frue Sogns Menighedsraad; Værge for Vor Frue Kirke; Formand for Kbhvns. Husflidsforening; Direktør i

Kbhvns. Brandforsikring; Borgerrepræsentant (1878-87), Raadmand (1887-90), Landstingsmand (1890-98); 14 Novbr. 1887 R. af Dbr., 29 Maj 1905 Dbmd. — G. m. ¹ Claudine Theodora Kernn († 6 Marts 1878) og ² Camilla Avgusta Kernn. (Hdvkrbladet VII Nr. 70; Dsk. biogr. Lex.; Ph. Weilbach: Nyt dsk. Kunstnerlex.; Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 297).

Bygninger i botanisk Have; Tilbygningerne ved Kbhvns. Postgaard; Kong Frederik VII's Stiftelse; Kirke i Ordrup og ved Faxe Ladeplads; Hovedbygningerne paa Højstrup, Hvedholm, Iselinge, Sofiendal etc.; Restavreringsarbejder ved Lystrup og Vallø; Ombygning af Bregentved; Vallø Slots Gjenopførelse efter Branden; Landmandsbankens Filial ved Nørrevold.

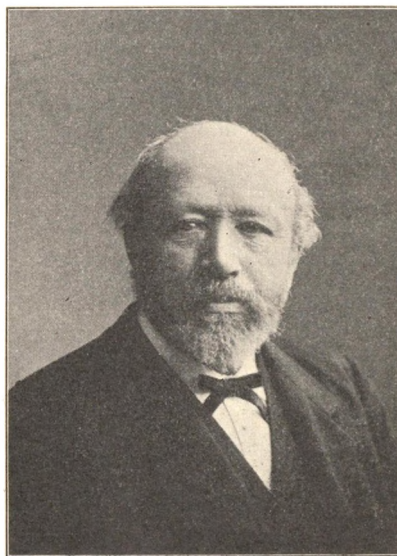
Gram, Peter Petersen, f. 11 Avg. 1850 i Hjerting (Fader: Fisker og Musiker Peter P. og Ane Marie f. Rosenkilde), Svend 1869, var som saadan Medlem af Priskurant-Udvalget i 1883; Borgerbrev 5 Avg. 1886, opt. i Febr. 1889; Repræsentant 1895-1900, Voldgiftsmand 1897-1900, Supleant til Bestyrelsen 1899-1900, Bisidder fra 1900, Formand for Voldgiften fra 1900; Medlem af Udvalget ang. det mekaniske Ophejsningsapparat; Formand for Udvalget ang. Murerlavets Stiftelse; Medlem af Fællesudv. ang. Mursvendenes Priskurant af 1 Jan.

1897, af Kommissionen til Bedømmelse af Svendepøver; Medl. af Industriforeningens Repræsentantskab fra 1896; Lavets Delegerede i Fællesrepræsent. f. dsk. Ind. og Hdværk fra 1900; Borgerrepræsentant fra 1904. — G. m. Maren Kjerstine f. Andersen. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 309).

Jorcks Passage (sammen med E. Rothe); Arbejder ved den nye Ingeniørkaserne; Ombygning af Nyboders Huse; Restaurering af Søofficersskolen; en Kommuneskole ved Vibenshus og en do. i Fredensborg; en Funktionærbolig ved de militære Skydebaner; Kryptkirken i Malmøgade; Frihavnskirken i Willemoesgade med tilh. Præsteboliger; en Udvidelse af St. Jacobs Kirke; en Samling Huse for Arb. Byggeforening samt en Række private Byggeforetagender.

Hansen, Niels Henning, f. 28 Jan. 1833 i Faaborg (Forældre: Skomager Jens Henning H. og Engel Margrethe f. Lunau), Svend 1852, Borgerbrev 7. Maj 1872, opt. i Oktbr. 1876; Repræsentant 1890-1906; Revisor 1890-1906; Voldgiftsmand 1895-1903; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab; Repræsentant i Haandværkerbanken og Kbhvns. Brandforsikring, Medl. af sammes faste Udvalg, Værg for Holmens Kirke, Medl. af Menighedsraadet i Holmens Sogn; 17 Jan. 1906 R. af Dbr. — G. m. Vilhelmine Marie f. Friis. (Dansk Portrætgalleri II).

Dronning Louises Børnehosp.; Det tekn. Selsk.'s Skole; St. Johannes-Stiftelse; Alm. Hosp.'s Kirke, Lighus, Køkken og Vaskeribygning; Geværfabriken; Artillerikaserne paa Amager; tre Staldbygninger, Vagt- og Underofficersbygning; Frilagerbygningen paa Toldboden; Kong Salomons og St. Pauls Apoteker; c. 300 Huse for Arbejdernes Byggefor-

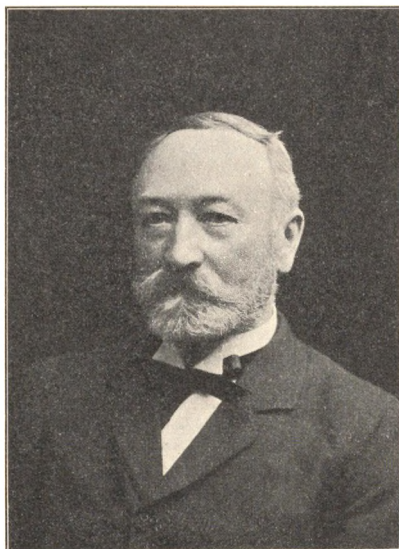

115. N. Henning Hansen.

ening; Frue Kirke i Aalborg; Kirken i Øster Hassing; Restavrering af Domkirken i Ribe; Jernskibsbyggeriet i Helsingør; Sukkerfabriken i Stege; Mølle Papirfabrik i Næstved; Mausoleum (Kuppelbygning) m. v. paa Kammerherre Oppen v. Schildens Gods Hasseldorf i Holsten; et Teglværk for Samme paa Livø i Limfjorden.

Hasforth, Viggo Carl, f. 1 Jan. 1838 i Kallundborg (Forældre: Kjøbmand Carl Ludvig H. og Larsine Henriette

f. Thrane), Svend 1855, Borgerbrev 9 Marts 1876, opt. i Febr. 1877; Repræsentant 1890-1907; Revisor 1895-1906; Suppleant til Bestyrelsen fra 1900; Medl. af Fællesudv. ang. Murarbejds mændenes Priskurant af 1 Apr. 1896; Bygningsinsp. v. Statsbanerne

116. V. Hasforth.

1868-73. — G. m. Anna Elise Marie f. Carstensen (Dansk Portrætgalleri II).

Overformynderiets nye Bygn.; indre Restavrering af Slotskirken; do. af Fruekirke; Landmandsbankens Bygninger ved Holmens Kanal og Laxegade samt paa Gl. Kongevej.

Jensen, Christian, f. 8. Septbr. 1856 i Aarhus (Forældre: Husejer og Murer Esben Peter J. og Mette f. Olsen), Borgerbrev af 7 Juli 1885, opt. i

Oktbr. 1886; Repræsentant 1894-98; Voldgiftsmand 1894-98; Medl. af Fællesudv. ang. Mursvendenes Priskurant af 1 Jan. 1897; † 16 Oktbr. 1898. — G. m. Ernestine Marie f. Jensen.

Medbygmester ved Ride- og Beslagsskolen (Kong Georgsvej); Mineralogisk

117. Chr. Jensen.]

Museum; Avedøre og Gladsaxe Forter; Glyptoteket; St. Thomaskirken; Blegdamsvejens Skole; Hôtel Hafnia.

Juul-Petersen, Niels Peter, f. 21 Apr. 1853 i Hadsund (Forældre: Færgeskrojer Peter Nielsen og Anna Margrethe f. Sørensen); Svend 1874, Borgerbrev 8 Febr. 1881, opt. i Febr. 1890; Medl. af Fællesudv. ang. Mursvendenes Priskurant af 1 Jan. 1897 og ang. Murarbejds m. Prisk. af 1 Maj

1901, Formand for Fællesudv. ang. do. af 1 Jan. 1907; Voldgiftsmand 1898-1901 og fra 1902; Repræsentant 1900-01; Bisidder fra 1901; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab fra 1901; Medl. af Udvalgt mekanisk Ophejsningsapparat, af Udvalgt Murerlavets Stiftelse; Stedfortræder i Arbejdsraadet. — G. m. Elisabeth Emma Dorothea f. Berggreen. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 311).

Medbygmester ved Opførelsen af det for Hær og Flaade fælles Epidemihosp.; medvirkende ved Opførelsen af forsk. Kommuneskoler og Hospitaler; Huse for Arbejdernes Byggeforening ved Lyngbyvej.

Jørgensen, Emil, Arkitekt, f. 3 Septbr. 1858 i Rendsborg (Forældre: Oversergeant i Artill. Gustav J. og Vilhelmine f. Wille), kom til Kbhvn. ved Krigens Udbrud i 1863; kom paa Tegnekontor hos Arkitekt Stillmann og i Murlære 1874, blev Svend 1876; arbejdede som Svend hos Vilh. Köhler paa Mathæuskirken og Stevns Fyrtaarn; dimitteredes fra det tekn. Selskabs Skole til Kunstak.; Afgangsbevis som Arkitekt af 28 Juni 1883; lille Guldmedalje 1891; paa Professor Hans J. Holm's Tegnesteue 1879—92; Konduktør ved Opførelsen af forskjell. Bygninger, saaledes Kbhvns. nye Raadhus 1893-1904; 1903 fik han

Kommunens Præmie for kunstnerisk Løsning af Byggeforetagender (Schioldans Stiftelse); 1897-1904 Supleant for Opmanden i Murerens Voldgift; fra 1901 Opmand i Bygningssnedkernes Voldgift; Medl. af Bestyr. for Akad. Arkitektforening (1900-04), for Rejsestipendieforeningen (fra 1901); Medl.

118. Emil Jørgensen.

af Industriforeningens Repræsentantskab (fra 1905); 8 Jan. 1903 R. af Dbr. — G. m. Ane Margrethe Christine f. Knudsen. — Har bygget Værnehjemmet Bethania; det militære Klædeoplag; Klasselotteriets Bygn.; Stiftelsen Vesterled; Stiftelsen for gamle Haandværksmestere; den katolske St. Anna Kirke, Amager; Udvidelsen af St. Andreas Kollegiet, Ordrup;

Apotek i Sundbyvester; Døvstumme-
kirken; St. Elisabeths Hospital, Amager;
leder fra 1904 Opførelsen af Kbhvns.
Tvangs- og Arbejdsanstalt paa Amager
(Ph. Weilbach: Nyt dsk. Kunstner-
lex.).

Kornbech, Johan Hendrich, f. 12
Marts 1807, † 19 Jan. 1870, s. ovfr.
S. 264 flg.

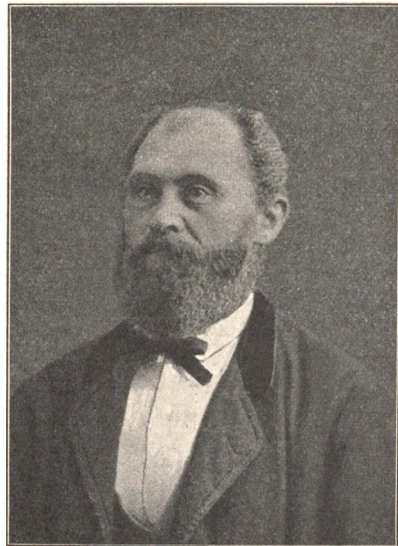
Palæet i Skodsborg; Ordrupshøj; Suk-
kerhuset i Helsingsørgade; Bing & Grøn-
dals Fabriker; Sygehjemmet; Fyrtaarne
paa Skagen og paa Sild.

Kruse, Carl Johan Heinrich, f. 1
Marts 1840 i Flensborg (Forældre:
Værkmester og Inspektør ved Tugt-
huset i Flensborg Johan Henrik Jess
K. og Johanne f. Bekker), Borgerbrev
21 Oktbr. 1873; opt. i Oktbr. 1876;
Voldgiftsmand fra 1885; Bisidder 1890-
1900; Formand f. Voldgiften 1895-
1900; Lavets Delegerede i Fællesrepr.
f. d. Ind. og Hdv. fra 1895; Medl. af
Kontrolkomiteen i Arbejdsgivernes
Ulykkesforsikring; ved sin Død var
han tillige Medlem af Frederiksberg
Kommunalbestyrelse og (fra 1897)
Formand for Sønderjysk Samfund;
28 Juli 1894 R. af Dbr.; † 19 Juli
1900. — G. m. Mathilde f. Krarup. —
(Illustr. Tid. 41 Bd. 1899-1900 Nr. 44,
S. 687; Sønderjylland, 6 Aarg. S. 2-4;
hans Portræt ovfr. S. 301).

Tekn. Selsk.'s Skole; Börnehospitalet;
Engelsk Kirke; Brandstationen; Gevær-

fabriken; Store nordiske Telegrafsel-
skabs Bygning; Botanisk Museum.

Kröncke, Julius Theodor, f. 14 Juli
1827 i Kjøbenhavn (Forældre: Murer-
formand Th. K. og Margrethe f. Si-
vertsen), gik paa tekn. Skole i Holz-
minden, gjorde Mesterstykke 1853 (s.
ovfr. S. 261), Repræsentant 1864-66;

119. Th. Kröncke.

Løjtnant i Brandvæsenet; † 3 Juli
1891. — G. m. Regine Charlotte Amalie
f. Hvidberg.

Wilians Stiftelse i Griffenfeldtsgade,
Sukkerhuset paa Kristianshavn.

Köhler, Carl Christian David, f. 11
Decbr. 1856 i Hörsholm (Forældre:
Murmester Frants K. og Marie f.
Malmgreen), Svend 1874, Borgerbrev

25 Oktbr. 1883, opt. i Marts 1885; Repræsentant 1890-1902; Voldgiftsmand 1895-97; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab, senere af dens Hovedbestyrelse; Bisidder 1902-07; Delegeret fra Lavet i Fællesrepr. for dansk Ind. og Hdvrk. fra 1905; Medl. af Laane- og Diskontobankens Bankraad; kommitteret Interessent i Kreditkassen for Husejere; 25 April 1903 R. af Dbr. — G. m. Jacobine f. Bang. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 311).

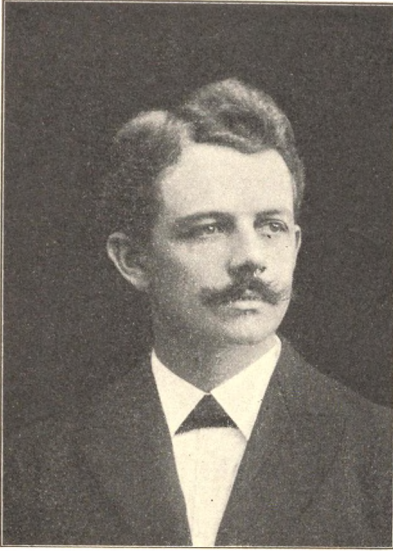
Forskj. Kommuneskoler; Pumpestationen paa Kløvermarksvej; Brandstationen paa Østerbro; Rungsted Jernbanestation: Hotel Metropole; Hotel Kong Frederik; Missionshotellet i Helgolandsgade; Handskemagernes Stiftelse; Guldsmedenes Stift.; Lærerindernes Stift.; Journalisternes Hus; Kong Kristian IX's og Dronning Louises Guldbryllupsasyl; Urtekræmmerforeningens Stift.; Prinsesse Mariæ Asyl; Privatbanken; Laane- og Diskontobanken.

Köhler, Vilhelm Edvard David, f. 10 Oktbr. 1839 i Hörsholm (Forældre: Murmester Frants K. og Marie f. Malmgreen); han oplærtes hos sin Fader, kom derefter til Kjøbenhavn, hvor han gik i Teknisk Institut og arbejdede hos Arkitekt N. S. Nebe-long; fra 1858-61 arbejdede han i flere af Tysklands større Byer; gik paa et Kursus i Bygningsskolen Holzminden (Brunsvig), hvorfra han tog Afgangs-

examen; 1864-82 var han i Kompagni med sin Broder Julius Georg K. (f. 4 Septbr. 1835; † 16. Jan. 1894); Borgerbrev 27 April 1865; opt. i Jan. 1866; Voldgiftsmand 1885-95; Repræsentant 1886-90; Bisidder 1890-95; Oldemand 1895-1900; grundlagde 1871 med sin ovennævnte Broder Frederiksholms Tegl- og Kalkværker, der 1873 gik over til et Aktieselskab, hvis Direktør han stadig senere var; Formand for Teglværksforeningen af 1893; Stifter af Arbejdsgiverforeningen af 1896; Medstifter af Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening (1898); Medl. af dennes Bestyrelse og Forretningsudvalg; Medl. af Bestyrelsen for Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring og af Kommissionen til Bedømmelse af Svendeprøver; Repræsentant i Kjøbenhavns Forstæders Brandforsikring; Formand for Repræsentantskabet i Kreditforeningen for Haandværkere og Industridrivende i Kjøbenhavn (den senere Haandværkerbank); 5 Oktbr. 1874 R. af Dbr., † 10 Juli 1902. — G. m. Hansine Sibbern. — (Dansk biografisk Lexikon; Mdlmsbl. f. Hdvrkrforen. 1904 S. 13; hans Portræt ovfr. S. 300).

Det kgl. Teater, St. Pauls og St. Mathæus Kirkerne; Kommuneskolerne i Randersgade, paa Jagtvejen og ved Kappelvejen; den kgl. Porcellænsfabrik; Kunstindustrimuseet o. s. v.

Lauritzen, Sigurd Aage Kjeldgaard,
Arkitekt, f. 21 Maj 1871 i Høver pr.

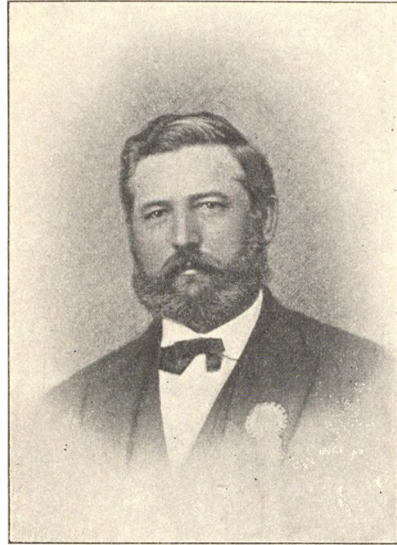

120. Aage Lauritzen.

Aarhus (Forældre: Dyrlæge Lauritz L. og Christiane f. Thestrup), Mursvend 28 Septbr. 1889; Afgang fra Akademiet i Maj 1899; Medl. af Bestyr. for Akademisk Arkitektforening fra 1903; Opmand i Voldgiften fra April 1904 til Dcbr. 1906. — G. m. Jenny Lauritzen.

Leser, Carl Andreas Christoph, f. 8 Decbr. 1827 (Forældre: Mursvend Johan Christoph L. og Christine Henriette f. Gottorp), frivillig med i 1849-50, var Konduktør (Stabssergeant) ved Ingeniørkorpset; gjorde Mesterstykke 1855; Repræsentant 1864-1890; var i 30 Aar Ingeniørkorpsets faste Mur-

mester; Löjtnant ved Brandvæsenet; Medl. af Vaabenbrødrenes Hovedbe-

121. C. A. C. Leser.

styrelse; 25 Juli 1884 R. af Dbr.; † 3 Novbr. 1890.

Prøvesten; Mellemførtet; Feltbygningerne i Slesvig (1864).

Leser, Christoph Niels Christian, f. i Kjøbenhavn 10 Jan. 1843 (Forældre: Mursvend Johan Christoph Leser og Henriette f. Gottorp), Svend 1861, arb. i flere Aar i Tysklands større Byer, gennemgik et Kursus paa Bygningskolen i Holzminden (Brunsvig); Bygningskonduktør i 2 Aar ved Ingeniørkorpset og i 10 Aar under kgl. Bygningsinspektør, Kmh. Meldahl ved Gjenopførelsen af Frederiksborg Slot,

Ombyggn. af Charlottenlund Slot samt øvrige Slotte og kgl. Bygninger; Bor-

122. Chr. Leser.

gerbrev 25 Maj 1882; opt. i Febr. 1884; Voldgiftsmand 1895-98; Vurderingsmand i Østifternes Kreditforening. — G. m. Emilie f. Bisserup.

Kommuneskolen i Husumgade; forskjell. Nybygninger for Marinen; større Restavreringsarbejder ved Charlottenborg, Eremitagen, Kronborg, Garnisons Kirke; opført 22 Huse for Arbejdernes Byggeforening.

Licht, Christian Vilhelm Rask, f. 17 Decbr. 1843 i Roskilde (Forældre: Tømrer A. L. og Hustru f. Olsen), blev Svend 1861, Borgerbrev 7 Jan. 1875; opt. i Febr. 1878; Repræsentant 1889-1900; Supleant til Bestyrel-

sen til 1902; 28 Juli 1894 R. af Dbr.; † 28 Septbr. 1902. — G. m. Anna f.

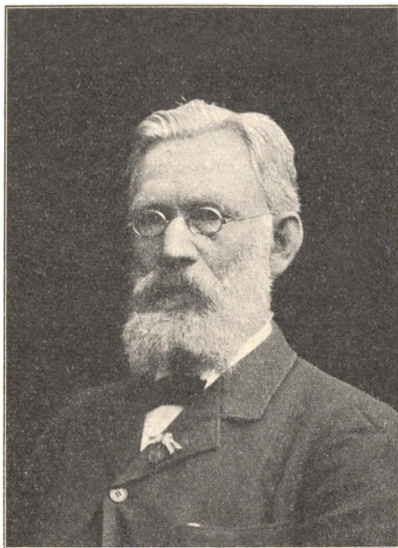

123. C. Licht.

Nisson (Illustr. Tid. 32 Bd. 1890-91, Nr. 38, S. 455, 458).

Det nye Raadhus; Carlsbergfondens Bygning; Blegdamshospitalet; Serumintitutet; c. 250 Boliger for Arbejdernes Byggeforening; Helligkors Kirken; Borgerdydskolen paa Østerbro; Kapelvejens Kommuneskole; det kgl. Opfostringshus; St. Klemens Kirke paa Bornholm; Fælledvejens Politistation; Abel Cathrines Stiftelse; Kreditkassen for Husejere; Ledøje Kirke; Merløse Kirke; Helligaandskirkens Kapel; Kjøbenhavns Valgmenigheds Kirke; Kirken i Egebæksvang; Valby Arbejdernes Byggeforening; Pelt og Thymes Stiftelse; Restavrering af Maribo Kirke, Helsingørs Kloster og Kirke, Ringsted Kirke, Kirkebø paa Fær-

øerne, Gaasetaarnet og Vordingborg Slotsruin.

124. Thorvald Lindhard.

Lindhard, Hans Frederik Thorvald, f. 25 Septbr. 1841 i Stege (Forældre: Organist Jørgen Hansen L. og Bolette f. Nielsen), Svend 1860; Borgerbrev 23 Jan. 1877; opt. i Febr. 1879; Voldgiftsmand 1895-1903; Medl. af Fællesudvalget ang. Murarbejds mændenes Priskurant af 1 April 1896: Repræsentant fra 1899; Repræsentant i Borgervennen, Haandværkerforeningen, dennes Understøttelseskasse og i Haandværkerbanken; Medl. af Bestyrelsen for Arbejderforeningen af 1860. — G. m. Thora f. Møller. (Dansk Portrætgalleri II).

Frederiksberg Kommunes Vandværk; Tilbygning til Københavns Kommunes

125. N. C. Lindhard.

Vandværk; Ridehuset paa Kong Georgsvej; Berners Stiftelse; Handelsrejsende foreningens Stiftelse; Tivolis Arena-Teater; Klampenborg Station i København.

Lindhard, Niels Carl, f. 10 Novbr. 1830 i Stege (Forældre: Organist Jørgen Hansen L. og Bolette f. Nielsen), Svend 1849, gjorde Mesterstykke 1858; Repræsentant fra 1866; † 26 Maj 1888.

Frimurerlogen i Kbhvn.; en Udvidelse af Vridsløselille-Fængselet; do. af Kvindefængselet paa Krhavn.; en Del Bygninger ved Stiftelsen paa Jægerspris.

Lund, Johan Knud, f. 17 Febr. 1838 paa Gunderslevholm (Forældre: Skomagermester Jens Christian L. og

Maren Kirstine f. Olsen), Svend 1857, Borgerbrev 5 Maj 1874; opt. i Febr. 1878; Voldgiftsmand 1895-1901; Medl. af Fællesudvalget ang. Murarbejdsmændenes Priskurant af 1 April 1896; Medl. af Bestyrelsen for Lærlinge-hjemmet, for Københavns Arbejds-

126. J. K. Lund.

hjem m. m. — G. m. Emma Mencke (Dansk Portrætgalleri II).

Kristelig Forenings Bygning; Gothersgade Nr. 115 m. m.

Lythans-Petersen, Emil, f. 10 Juni 1856 i København (Forældre: Professor, Overlærer ved Metropolitan-skolen Carl Ludvig P. og Thora f. Lythans, s. ovfr. S. 242), Svend 1874; Borgerbrev 5 Oktbr. 1880; opt. i Febr.

1881; Repræsentant 1891-99; Bisidder fra 1900-07; Formand for Fællesudvalget ang. Arbejdsmændenes Priskurant af 1 Maj 1901; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab, af den permanente Voldgiftsret og af Kommissionen til Bedømmelse af Svendeprøver; 18. Septbr. 1897 R. af Dbr. — G. m. Margrethe f. Glahn (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 310).

De offentlige Slagtehuse; den kgl. Døvstummeskole i Nyborg; Hafnia; sex private Latin- og Realskoler m. m.

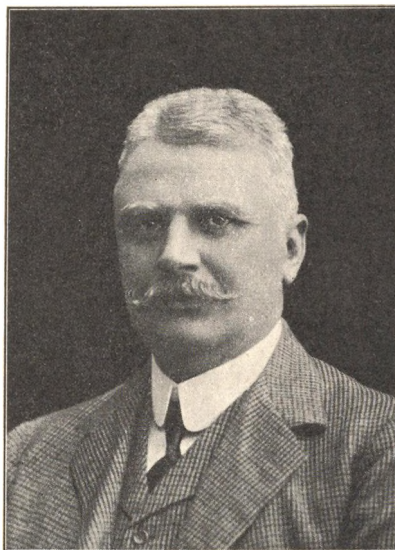
Mathiesen, Niels, f. 7 Septbr. 1807 i Odense (Fader: Murmester Mathis Nielsen); lærte hos sin Fader; kom 1826 som Svend til København, hvor han fik Arbejde hos Murmester Sibbern; samtidig gik han paa Kunstakademiet, hvor han fik den lille Sølvmedalje; gjorde Mesterstykke 1845; gik 1866 i Kompagni med sin ndfr. nævnte Brodersön; Bisidder 1852-68; Oldemand 1868-90; Æresmedlem 1891; Fortjenstmedaljen i Guld 28. Jan. 1885; † 1 Jan. 1892. — G. m. Christine f. Petersen. (Illustreret Tid. 32 Bd. 1890-91, Nr. 36, S. 427-28; hans Portræt ovfr. S. 292).

Universitetsbiblioteket; Studenterforeningen; Nationalbanken; Jernbanegaarden; Diakonissestiftelsen; flere Kommuneskoler; Enrum i Vedbæk; flere Herregaarde; store Restavreringsarbejder paa Gisselfeld, ved Holmens Kirke m. m.

Mathiesen, Theodor Lorentz, f. 10 Juni 1837 i Odense (Forældre: Murmester Jeppe Christian M. og Anna Dortha f. Henningsen); lærte hos sin Fader; kom 1855 som Svend til Kjøbenhavn til hans ovfr. nævnte Farbroder; Borgerbrev 18 Decbr. 1866; opt. i Decbr. 1866; herefter Kompagnon i Farbroderens Forretning; deltog i Lavets Sekretærforretninger 1868-90; Bisidder 1890-1900; Medl. af Kommissionen til Bedømmelse af Svendeprovver; Repræsentant og Medl. af det faste Udvalg i Kjøbenhavns Brandforsikring; Medl. af Bestyrelsen for Arbejderforeningen af 1860 og for Haandværkerforeningen; Administrator af Alderstrøsts nye Stiftelse; Formand i Direktionen for Lorentzens Stiftelse; kommitteret Interessent i Kreditkassen for Husejere; Haandværkerforeningens Delegerede i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk og af denne udpeget som Dommer ved en Række Udstillinger i Vordingborg, Horsens, Malmø, Stokholm o. s. v.; 28 Septbr. 1896 R. af Dbr.; † 8 Juli 1906. — G. m. Signe f. Mathiesen, Datter af ovfr. nævnte Murmester Niels M. (Illustr. Tid. 40 Bd., 1898-99, Nr. 9 S. 151; Arbejdsgiveren III, S. 173; Mdlmsbl. f. Hdvrkrforen. 1904 S. 45, 1905 S. 54; Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 301).

De samme Arbejder som nævnt under Niels Mathiesen med Tilføjelse af Østifternes Kreditforening; Andersens Vandværk; Malmø store Valsquarn; Ystad Sukkerbruk; de danske Sukkerfabriker.

Mynster, Niels Olaus, f. 25 Juni 1858 i Vordingborg (Forældre: Provst

127. N. O. Mynster.

Ole Frederik Hieronimus M. og Marie Louise f. Rüdinger), Svend 1876; Arkitekt 1885; Borgerbrev 17 Marts 1887, opt. i Oktbr. 1887; Voldgiftsmand fra 1903. — G. m. Ellen f. Oxelberg.

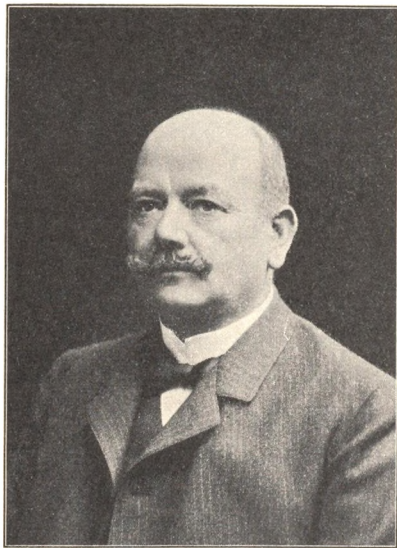
Toldkammerbygningen samt Post- og Telegrafbygningen i Helsingør; det nye Raadhus' Bagbygning; Magasin du Nord; Volmershus; Pilegaarden; en Del af Landbohøjskolen; Illums Etablissement;

Hôtel Bristol; vestre og østre Elektricitetsværk.

Nielsen, Niels Frederik. Naar eller hvor han er født, er ikke oplyst. Efter en Tid at have været Formand hos Murmester C. C. Bönecke, rejste han til Norge, gjorde 1838 Mesterstykke i Kristiania og blev 1851 indskreven i Kjøbenhavns Murerlav (s. ovfr. S. 264); Repræsentant 1865-1886; havde i sine senere Aar et Støberi af Gibsgesimser og Rosetter samt trukne Cementarbejder til Façadebrug. (Et Portræt af ham kjendes ikke).

Landbohøjskolen.

Olsen, Christian, f. 5 Avgust 1852 i Herringløse (Forældre: Murer Ole

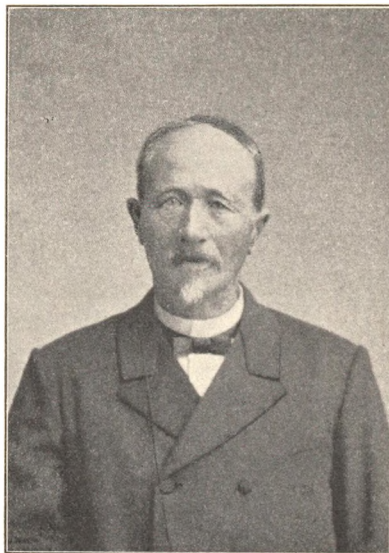

128. Chr. Olsen.

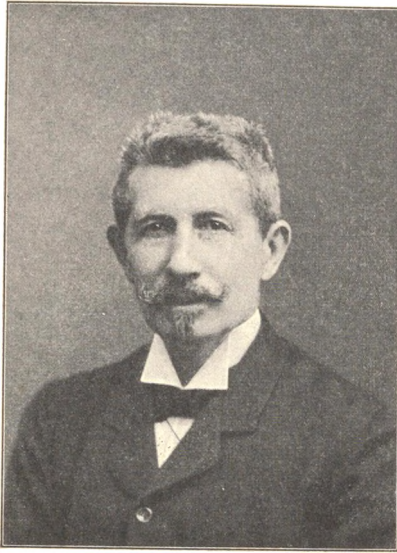
Christiansen og Ane Margrethe f. Jensen), Svend 1870; Borgerbrev 19 April 1892; opt. i Marts 1894; Medl. af Fællesudvalget ang. Murarbejdsmændenes Priskurant af 1 April 1896; Voldgiftsmand fra 1899; Repræsentant fra 1899. — G. m. Augusta Magdalene f. Köneke. (Dansk Portrætgalleri II).

Petersen, Lauritz Peter, f. vistnok 1827, som Husmandssön fra Skanderborg Egnen; gjorde Mesterstykke 1858; Repræsentant 1866-86; Æresmedlem 1895; var Entreprenør ved Bygningen af flere Jernbanelinier (s. ovfr. S. 320); † 30 Oktbr. 1906.

Kristianshavns Straffeanstalt; en stor Del af Gammelholms Kvarteret; en Afdeling af St. Hans Hosp.; forsk. Fyrtaarne.

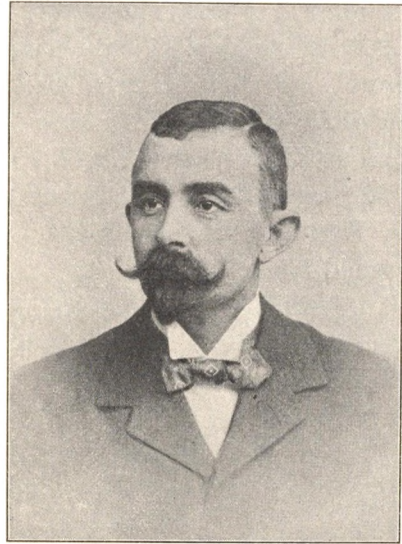
129. Laur. P. Petersen.

130. Rasmus Petersen.

Petersen, Peter Philip, f. 12 Decbr. 1820 i Slagelse (Forældre: Murmester Anders P. og Philippine f. Korfitsen); Svend 1839; vandt paa Kunstakademiet baade den lille og store Sølvmedalje; gjorde Mesterstykke 1850; Revisor 1862-64; Bisidder 1865-90; Æresmedlem 1895. — G. m. Laura f. Justesen. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 293).

Petersen, Rasmus, f. 20 Avgust 1848 i Hvilsted pr. Aarhus (Fader: Boelsmand Peter Rasmussen Munk), Borgerbrev 24 April 1881; opt. i Marts 1885; Voldgiftsmand fra 1895; Medl. af Fællesudvalgene ang. Mursvendes Priskurant af 1 Jan. 1897 og ang.

131. E. Pihl.

Murarbejdernes Priskurant af 1 Maj 1901; Medl. af Gjentofte Kommunes Sundhedskommission; Kirkeværge for Hellerup Kirke; † 3 Januar 1907.

Raadhuset i Frederikssund; Alderstøst ved Nørre Allee.

Pihl, Lauritz Emil, f. 5 Juni 1859 i Nykjøbing p. S. (Forældre: Murmester Lauritz Christen P. og Hansine Christine f. Hansen), Svend 1877; Borgerbrev 26 Juli 1887; opt. i November 1888; Repræsentant fra 1902; Revisor fra 1905. — G. m. Betty Christiane Pouline f. Schlosser (Dansk Portrætgalleri II).

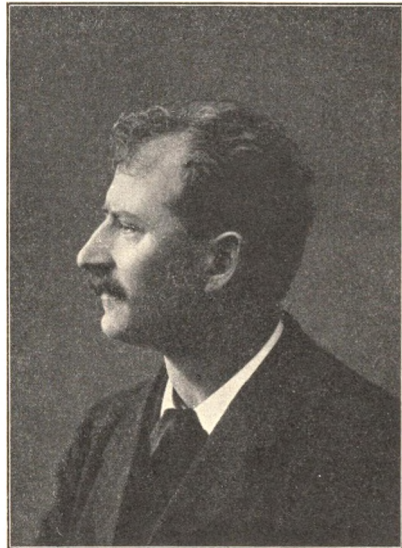
Langelinies Pavillon; Bryggeriet paa Dronning Olgasvej.

Rasmussen, Niels, f. 12 Avgust 1854 i Vexø (Forældre: Tømmermester Rasmus Jensen og Marie f. Nielsen), Svend 1873; Borgerbrev 18 April 1882; opt. i Marts 1885; Repræsentant 1890-94; Revisor 1892-94; Bisidder 1894-1901; Formand i Fællesudvalget ang. Mursvendenes Priskurant af 1 Jan. 1897; Medstifter af Arbejdsgiverforeningen (1898) og Medl. af dens Hovedbestyrelse til 1901; Medl. af Arbejderforsikringsraadet, af Bestyrelsen for Københavns Grundejersbank og for Rejsestipendieforeningen; Formand i Repræsentantskabet for Arbejderforeningen af 1860; Direktør i Grundejernes Hypotekforening; har været Medl. af Kommissionen for Bedømmelse af Svendepøver; Landstingsmand fra 1903. — G. m. Emilie Marie f. Ostermann. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 305).

Hærens Laboratorium; Mineralogisk Museum; Provinsarkivet; Ny Carlsberg Glyptotek.

Rosen, Anton Sofus, Arkitekt, f. 13 Septbr. 1859 i Horsens (Forældre: Ventilationsmester Carl Julius R. og Elisabeth f. Christensen), lærte Murhaandværket i København, dimitteredes fra tekn. Selsk.'s Skole til Kunstakademiet, som han gennemgik 1876-82, fik 1894 den lille Guldmedalje; arbejdede for Etatsraad V.

Dahlerup ved Opførelsen af Vandkuranstalten i Silkeborg, senere for Samme som Konduktør ved Opførelsen af Kunstmuseet, Yorks Passage og Klokketaarnet ved Jesuskirken; rejste paa Akademiets og Teophilos Hansens Stipendier 2 Aar i Italien og Spanien.

132. Anton Rosen.

Har bygget en Del i Silkeborg, f. Ex. Amtssygehuset, Haandværkerforeningen og Kneipanstalten. Vundet Præmier ved forskellige Konkurrencer, f. Ex. første Præmie for Udstillingsbygningen til den 18 danske Landmdsf. i Odense 1900; i København Kommunens Præmie for Bygningen »Vibensgaard« paa Strandvejen og lign. Præmie 2 Gange i Frederiksberg Kom-

mune for Villabygninger. Var 1906 Arkitekt for Udst. i Haslev. Opmands-Supleant i Voldgiften fra 1904-1906, Opmand fra 1 Jan. 1907. — G. m. Martine f. Heegaard-Grabow. (Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlex.).

Rothe, Ernst, f. 22 Juni 1859 i Kjøbenhavn (Forældre: Tømmermester Chr. R. og Ida f. Liebert), Svend 1877; Borgerbrev 14 August 1884; opt. i Decbr. 1884; Voldgiftsmand 1895-1900; Bisidder 1900-02; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab 1900-02; Medl. af Udv. ang. Murerlavets Stiftelse; Medindehaver af Firmaet Schöller & Rothe. — G. m. Ebba Sofie f. Sörensen. (Dansk Portrætgalleri II; hans Portræt ovfr. S. 310).

Ebberødgaards Aandssvageanstalt; Lyngby Station; Farmaceutisk Lærestanstalt; en Del af Husarkasernen (Østerbro); Elektrisk Station (Gothersgade); Haandværkerstiftelsen (Blegdamsvejen).

Scheibel, Alfred Ernst Theodor, f. 3 Decbr. 1865 i Kjøbenhavn (Forældre: Rodemester Vilh. Ludv. S. og Katrine Martine f. Zeltner); 1898 Bogholder og Kasserer ved Murerlavet, fra 1 Jan. 1899 ogsaa Lavets Sekretær; Fuldmægtig i Finansministeriet. — G. m. Marie Augusta f. Ryder.

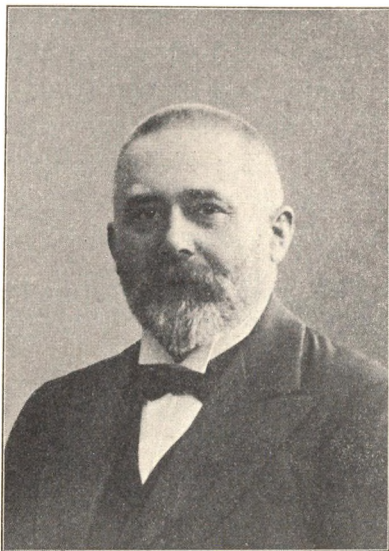
Schiøtz, Carl, f. 7 Juni 1859 i Flensborg (Forældre: Telegrafingeniør Frederik Wulff Engelbrecht S. og Doris f. Kruse), Borgerbrev 19 April 1888, opt. i Maj 1888; Medl. af Fællesudvalget ang. Mursvendenes Priskurant af 1 Jan. 1897; Repræsentant fra 1900-

133. Alfr. Scheibel.

1906; Supleant til Bestyrelsen fra 1903-1906; Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab fra 1903-1906; har i 1898 indført Systemet Hennebique (Jernbeton). — G. m. Cecilie f. Olsen.

Soldenfeldts Stiftelse; Kristkirken; Lukaskirken; Sionskirken; Esbjergs Kirke; Forsikringsanstalten Danmarks Bygning; Palæ Plessen; Ny Carlsbergs Glyptoteks Kuppelbygning; Kjøbenhavns nye Telefonanstalt.

134. Carl Schiøtz.

Schumacher, Heinrich Peter Albrecht, f. 22 August 1866 i Roskilde (Forældre: Murmester Louis S. og Marie f. Hansen), Borgerbrev 29 Oktbr. 1891, opt. i Marts 1893; Voldgiftsmand fra 1900; Medl. af Fællesudvalget ang. Murarbejdsmændenes Priskurant af 1 Maj 1901 og af do. af 1 Jan. 1907; Bisidder 1907; sammen med Svogeren Emanuel Jensen startet et Aktieselskab for Udførelse af Monierarbejder og armeret Beton samt en Cementfabrik med Filialer i Kristiania, Esbjerg og Hedehusene; Medindehaver af Nymølle Skjærvefabrik i Hedehusene. — G. m. Olga f. Cappelen.

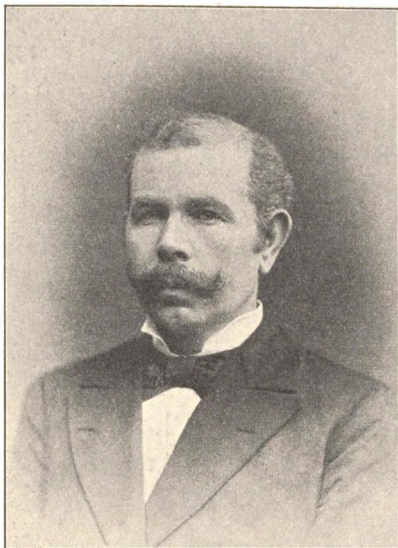
Humblebæk Jernbanestation; Detailhandlerbanken; Elektrisk Station i Fri-

135. H. Schumacher.

havnen; en Del af Blegdamshospitalet; do. af den nye Godsbanegaard; Aftapningsanstalten paa Tuborg; Kjøbmandsskolen; »Ferrum« ved Vestervold; Elektricitetsværket i Skovshoved; Bispebjerg Kirkegaard; Postfunktionærernes Stiftelse.

Seemann, Johan Christian, f. 7 Febr. 1840 i Kjøbenhavn (Forældre: Murmester Nicolaus S. og Meta Marie f. Jensen), Borgerbrev 13 April 1871; opt. i April 1872; Voldgiftsmand 1885-95; Bisidder 1890-99; Medl. af Bestyrelsen for Kjøbenhavns Sygehjem; Direktør for Kjøbenhavns Hypotekforening; 8 Juni 1896 R. af Dbr. — G. m. Julie Marie f. Kjerboe. — (Hans Portræt ovfr. S. 302).

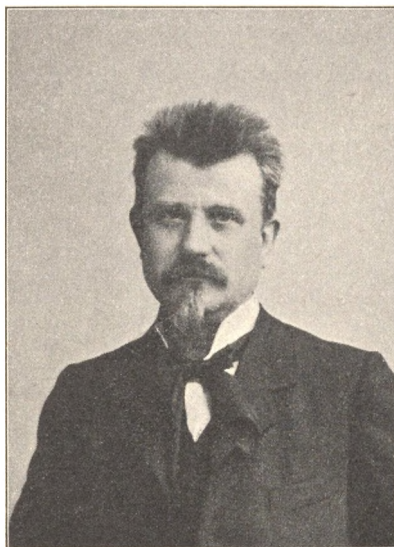

136. Carl Thiel.

Forskjell. større Nybygninger ved Blegdams Hospitalet, Kommunehospitalet, Københavns Toldbod; Svaneapoteket m. m.

Thiel, Carl Adolph, f. 15 Oktbr. 1856 i København (Forældre: Murer Johan T. og Johanne f. Albreth); Svend 1875, Borgerbrev 7 April 1896, opt. i Februar 1897; Voldgiftsmand fra 1899; Medl. af Fællesudvalget ang. Murarbejdsmændenes Priskurant af 1 Maj 1901 og af do. af 1 Jan. 1907; Medl. af Udvalget ang. Murerlavets Stiftelse; Repræsentant 1907. — G. m. Bertha Kirstine f. Petersen (Dansk Portrætgalleri II).

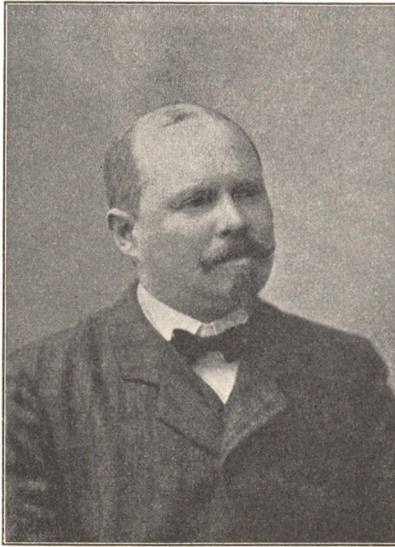
Kommuneskolen i Valby; Kommuneskolen ved Østre Gasværk; Teisens Skole

137. Alfr. Thomsen.

paa Doktor Priemes Vej; Hjem for blinde Kvinder.

Thomsen, Alfred Engel, Arkitekt, f. 1 April 1853 i Opager paa Lolland (Forældre: Lærer Claus T. og Bolette f. Engel), lærte Murerhaandværket hos C. P. Wienberg, blev Svend 1872 og fik Afgang som Arkitekt fra Kunstakademiet i 1878; Bygningsinspektør for Københavns 1ste Distrikt 1889; fra 1897 Medl., af Bestyrelsen for Akademisk Arkitektforening og fra 1898 Medl. af Redaktionen for det af den udgivne Tidsskrift »Arkitekten«; Opmand ved Murerlavets Voldgift 1897-1904; — har opført Börnehjemmet af 1870; Magdalenehjemmets Bygning

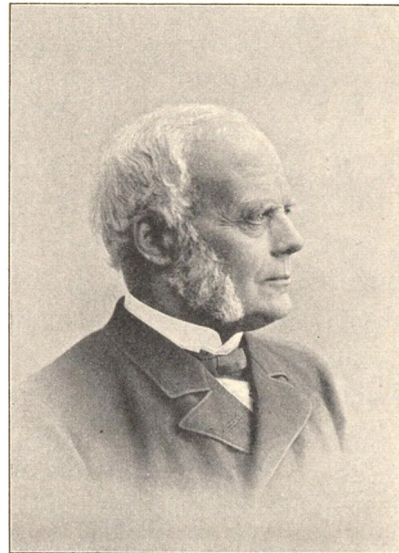
138. Johan Tronier.

ger ved Frederiksdal; Menighedshusene i Valby og Ryesgade; Marienlysts Dampmølle i Nakskov; Fabriken Atlas; Fabriken Vølund; Heegaards Fabrikker; Brugsforeningernes Fællesforenings Bygning (Ny Toldbodgade); Etatsraad Bestles Ejendom i Skindergade; Mursvendeforeningens nye Stiftelse, Murergade Nr. 12 (præmieret af Københavns Kommune i 1906). — G. m. ¹ (1882) Alma f. Sønderup † 1891; ² (1893) Astrid f. Møller. (Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlex.).

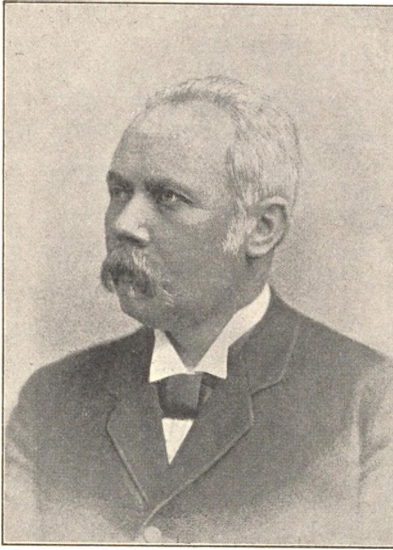
Tronier, Johan Nikolaj, f. 26 Jan. 1861 i Næstved (Forældre: Brandirektør Carl Christian T. og Frederikke Jacobine f. Gram), Sekretær ved Murerlavet 1895-1898, Sekretær ved

Arbejdsgiverforeningen af 1896 og Medstifter af Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring; senere Direktør i den alm. Brandforsikring for Landbygninger, Formand for Skatteraadet i Kbhvns. Amts nordre Birk, Formand for Skatteraadforeningen, Formand i Hellerup Grundejer- og Kommunalforening, Formand for Tilsynsraadet i Grundejernes Hypotekforening i Kbhvn., Sekretær i De samvirkende Maskinsnedkerier og Savværker o. s. v. — G. m. Ella Augusta f. Brandt.

Wienberg, Christian Peter, f. 14 Marts 1819 i København (Forældre: Murmester Sven Mathias W. og Ane Kirstine f. Madsen Tibirke), fik i 1841 Myndighedsbevilling for at kunne

139. C. P. Wienberg.

140. Edv. Wienberg.

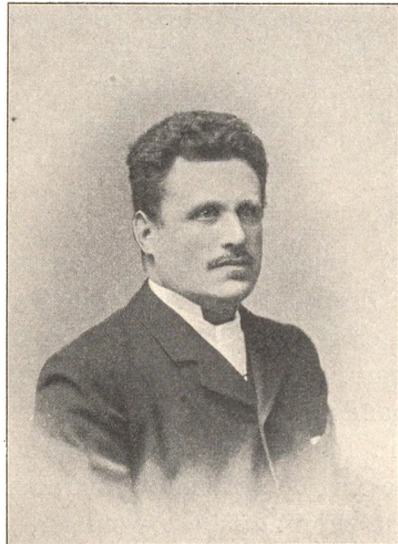
ned sætte sig som Murmester i Naks-kov; flyttede 1866 til Kjøbenhavn; opt. i Novbr. 1868; Repræsentant 1876-90; Formand for Lærlingeforeningens Repræsentantskab 1875-76; Medl. af Industriforeningens Repræsentantskab og Bestyrelse 1875-96; Borgerrepræsentant 1876-83; havde Stenhuggerier paa Bornholm (fra 1872) og Øland (fra 1880); † 7 Juni 1901. — G. m. Martine Samueline f. Abildgaard (Dsk. biograf. Lex.; Illustr. Tid. 32te Bind, 1890-91, Nr. 38, S. 455, 458).

En Række Herregaarde, Kirker og Fyrtaarne; Frederiksborg Slot; Kunstudstillingsbygningen paa Charlottenborg; Kunstmuseet; Byggeselskabets Bygninger; Marmorkirken.

Wienberg, Edvard Alfred, f. 10 Maj 1845 i Nakskov (Forældre: Murmester C. P. Wienberg og Martine Samueline f. Abildgaard); Borgerbrev 8 April 1875; opt. i April 1875; Repræsentant fra 1890; † 11 Juni 1895. — G. m. Martha Dorothea Catharina f. Milo.

Wildt, Andreas William, f. 23 Decbr. 1859 i Taarnby (Fader: Gartner Andreas William W.), Borgerbrev 5 Maj 1898, opt. i Jan. 1899; Voldgiftsmand fra 1900; Repræsentant fra 1906; 1906 Medl. af Arbejdsgiverforeningens Repræsentantskab. — G. m. Agnes Augusta f. Nielsen.

Fredens Kirkes Klokketaarn, Elias-kirken.

141. Andr. Wildt.

De efterfølgende Tillidsmænd tilhøre Tiden efter 1906:

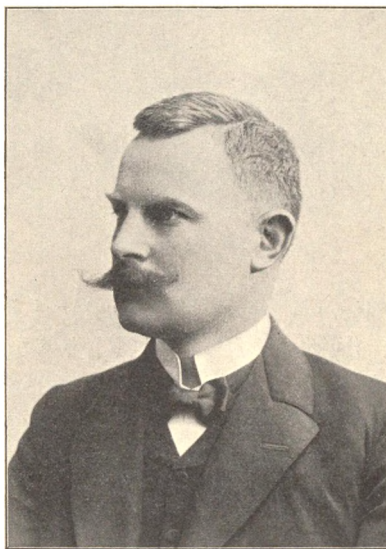
Frehse, Fritz Heinrich Wilhelm, Arkitekt, f. 10 Oktbr. 1869 i Kjøbenhavn (Forældre: Skræder Johann Christoph Wilhelm F. og Ane Marie f. Nielsdatter), lærte Murhaandværket hos Murmester Carl Møller i Kjøbenhavn, aflagde Svendeproeve 1887 (Udmær-

142. F. Frehse.

kelse), rejste i Tyskland og arbejdede derpaa 3 à 4 Aar som Svend; gjennemgik derefter Akademiet, hvorfra han fik Afgang som Arkitekt 1902; Opmands-Suppleant i Voldgiften fra 1 Jan. 1907. Har for Kbhvns Kommune ført Tilsyn med Opførelsen af en Del kommunale Bygninger, saasom Enghavevejens Skole, Øresunds-

Hospitalets Udvidelse (1896-99), Østerbros Brandstation, Kloakværket paa Scherfigsvej, Udvidelsen af Gothersgades Elektricitetsværk, Tvangs- og Arbejdsanstalten paa Amager; som selvstændig Arkitekt har han bygget en Del Privatbygninger i Kjøbenhavn

143. Poul Poulsen.

samt Spiritistisk Broderskabs Tempel paa Filippavej.

Poulsen, Poul Christian, f. 20 Decbr. 1869 i Høje Taastrup (Forældre: Distriktslæge Valdemar Bernhard P. og Ida Franciska Adelaide f. Christensen). Borgerbrev 15 Juli 1897; opt. 1897; Voldgiftsmand 1907; Løjtnant. — G.

m. Edel Kirstine Margrethe Agnes f. Berthelsen.

Alderdomshjemmet; Finsens Lysinstitut; Musikkonservatoriet; en overvejende
 • Del af Frederiksberg Hospital; Valby Gasværk; Rigshospitalet m. m. (Alt sammen med Murmester Olaf Holbøll).

Rasmussen, Christen Erik, f. 3 Septbr. 1858 i Stillinge ved Slagelse (For-

144. Chr. Erik Rasmussen.

ældre: Smed Rasmus Eriksen og Mar-
 aren f. Rasmussen); Borgerbrev 31 Jan.
 1895; opt. 1899; Voldgiftsmand 1907.
 — G. m. Marie Jensine f. Larsen.

Svendsen, Ole, f. 28 Januar 1873 i
 Lille Heddinge (Forældre: Murmester
 Henrik S. og Karen f. Christiansen);
 Student 1891; Cand. polyt. 1899; Bor-
 gerbrev 23 April 1901; opt. 1903; Re-
 præsentant 1907; Med. for Drukne-
 des Redn. — G. m. Martine Kirstine
 f. Hansen.

145. Ole Svendsen.

Tilbygningen til Ny Carlsberg Glyp-
 totek (sammen med Murmester Carl Jo-
 han Hansen); Hellerup Kommuneskole
 m. m.

SLUTNING.

LAVET, hvis Historie her er skreven, hedder officielt »Muur- og Stenhuggerlauget i Kjøbenhavn«, saaledes staar der i det Segl, det oftest bruger, saaledes kaldes det i de Love, der ordne dets Forhold. Men dette Navn er en Ramme, der ikke svarer til Indholdet. Af Lavets 216 Interessenter ere de 214 Murere og kun 2 Stenhuggere, medens der bestaar en af Lavet uafhængig kjøbenhavnsk Stenhuggermester-Forening med 18 Medlemmer. At det gamle Navn dog stadig bevares, skyldes Lavets konservative Sind, der viser sig i flere Ting.

Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav ser med Veneration tilbage paa Fortiden. Det er nu snart et halvt Aarhundrede siden, at Næringsloven traadte i Kraft, men desuagtet holdes det gamle Mesterstykke endnu i Ære, og paa Lavets ordinære Generalforsamling i Marts 1905 udnævnte det tre Medlemmer til Æresmedlemmer, nemlig de tre Interessenter, der endnu kunde vise tilbage til et udført Mesterstykke, nemlig Murmesterne Peter Ph. Petersen, Laurits Peter Petersen og Jens Frederik Hansen, der havde gjort Mesterstykke henholdsvis 1850, 1858 og 1861. Der kan ogsaa nævnes, at Mur- og Stenhuggerlavet var en interesseret Deltager i det store Haandværkertog, der den 1 Avgust 1904 bevægede sig gennem Kjøbenhavns Gader i Anledning af, at »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk« fejrede sit 25-Aars Jubilæum. Og endelig skal det nævnes, at Lavet er ved at søge tilbage til den gamle Ligfølgepligt, som det i 1847 havde frigjort sig for (ovfr. S. 283). I 1903 bemyndigedes Bestyrelsen til at tilsige et Antal Interessenter til Møde ved forekommende Begravelser, og i 1906

vedtoges en bestemt Form herfor. Ved enhver Interessents Jordefærd skal Lavets Banner vises og 15 Tilsagte møde i Kjole, hvidt Slips og sorte Handsker under en Bøde af 5 Kr. til Fonden for Murerlavets Stiftelse. Lavets Banner (Fig. 146) skriver sig fra 1887.

Murerlavet staar ogsaa stadig i det fra Fortiden nedarvede gode Forhold til Tømmerlavet. Vi have ovenfor gjentagende set, hvorledes disse to Lav fulgtes ad overfor Svendene i Daglønnens Bestemmelse og Arbejdstidens Fastsættelse, og da Murerlavet i 1899 havde nedsat et Udvalg til Opnaelse af roligere Arbejdsforhold, søgte det Tømmerlavets Raad, da Udvalget med forskjellige Tvivl var naaet til et Forslag om Opretelsen af et Anmeldelseskontor, til hvilket enhver Antagelse eller Afskedigelse af en Svend eller Arbejdsmand skulde meddeles. Og det gode Forhold mellem de to Lav er

146. Det københavnske Murerlavs Banner efter Tegning af V. Dahlerup.

ikke blevet forstyrret af den stadig tiltagende Brug af Jernbjælker istedenfor Træbjælker. Mestere og Svende i de to Lav se her ens, saaledes som det alt fremkom i en Forhandling i 1897. Efter Murerlavets nugjældende Priskurant regnes vel Oplægning af Jerndragere over Porte, Døre og Vinduer som Murarbejde, men Anbringelse af Jernbjælker, der erstatte et Træbjælkelag, betragtes stadig som Tømmerarbejde. Tilsidst skal det her endnu nævnes, at Murerlavet og Tømmerlavet stod sammen i Opfattelsen af den Overenskomst, som Kjøbenhavns Malerlav i 1906 afsluttede med Malernes Fagforening.

Overfor andre Forbindelser stod Murerlavet til at begynde med meget tilbageholdende. Da »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk« under den nordiske Udstilling i 1888 stod i Spidsen for Ordningen af en Række Fagmøder, vilde den gjerne have ogsaa et Murmestermøde, ved hvilket Kjøbenhavns og Provinsernes Murmestere kunde samles. Men Kjøbenhavns Murerlav, der endnu ikke havde glemt den Tid, da det paa en vis Maade herskede over alle Landets Murerforhold, kunde ikke ret finde sig i at sidestilles med Provinsernes Organisationer. Provinsmurerne stod fra gammel Tid ikke højt i de kjøbenhavnske Mesteres Omdømme, og Mødet kom da kun til at bestaa af 30 Provinsmestere¹. Efterhaanden kom dog Murerlavet — lidt modstræbende — med, og det har her nogen Interesse at se den Rækkefølge, i hvilken de kjøbenhavnske Lav lidt efter lidt sluttede sig til den nævnte i 1879 stiftede Fællesrepræsentation. I 1888 traadte det første Lav til, nemlig Skomagerlavet, og derefter i 1890 Rebslagerlavet og Slagterlavet, i 1891 Malerlavet, i 1892 Urmagerlavet, i 1893 Snedkerlavet og i 1894 Bagerlavet, men først i 1895 saavel Murerlavet som Tømmerlavet²; disse to Lav fulgtes ad ogsaa her. Og efterat Murerlavet herved havde ligesom rakt en Haand ud i Kjøbenhavn, gjorde det det Samme i Provinserne.

Dér havde Murerne og Tømmerne sluttet sig sammen i to Organisationer, Centralforeningen for Murer- og Tømmermestere i Jylland (oprettet den 30 Marts 1885) og Centralforeningen for Murer- og Tømmermestere i Østifterne (oprettet 25 Oktober 1891), der efter nogen Tids Forløb lærte at arbejde sammen gennem et »Fællesudvalg af 20 Juli 1895«, og herefter kunde Murerlavet i Kjøbenhavn umuligt holde sig tilbage. Da Mursvendene i Aarhus i 1895 vilde have Arbejdstiden forkortet, søgte Formanden for Byens Murmesterforening til Lavet i Kjøbenhavn om Raad, og da Murerlavet i Flens-

borg lidt senere i samme Aar gav Lavet i Kjøbenhavn Underretning om en dér stedfindende Strike, sendte det kjøbenhavnske Lav Meddelelsen herom videre til de to Provinsorganisationer, med hvilke der nu lidt efter lidt begyndte forskjelligt Samarbejde, der bl. A. førte til et Møde den 12 Januar 1898 i Kjøbenhavn. Bestyrelserne for Murerlavet og Tømmerlavet her mødtes med de to Centralforeningers Fællesudvalg til Drøftelse af Licitationsforholdenes bedste Ordning. Senere mødtes de i Arbejdsgiverforeningen, alle industrielle Fags store Nævner, der i ikke ringe Grad maa betragtes som det kjøbenhavnske Murerlavs Værk.

Den gamle nedarvede Lavsfølelse havde længe ladet Murerlavet staa særskilt. Kun med Kjøbenhavns Tømmerlav kunde det, som Traditionerne bød, samarbejde, og derfor synes det ejendommeligt, at Murerlavet kan betragtes som Ophav til Arbejdsgiverforeningen. Sagen er imidlertid, at dette kom gennem en Organisation af de kjøbenhavnske Bygningsfag og Leverandørerne til disse Fag, altsaa uden at Murerlavet herved forlod sin faglige kjøbenhavnske Basis. Og saaledes skete det da, at de kjøbenhavnske Mursvende og de kjøbenhavnske Murmestere hver paa sin Vis kom til at indtage en førende Stilling. Mursvendene gik ved deres Striker i 1872 og 1890 i Spidsen med Hensyn til at fremkalde en Forkortelse af Arbejdstiden, og skjøndt begge disse Striker tabtes, blev den Forkortelse, der hver Gang kæmpedes om, dog opnaaet nogen Tid efter. Mursvendene have høstet Tak og Anerkjendelse herfor af Svendene ogsaa i andre Fag. Og paa samme Maade kunne Murmesterne høste Tak og Anerkjendelse af deres Standsfæller. Det var nemlig Murmester Fusing, der skabte »Fællesforeningen af Arbejdsgivere« (1885), og det var Murmester Vilhelm Köhler, der tog Initiativet til Dannelsen af »Arbejdsgiverforeningen af 1896«, der igjen i 1898 blev til »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening«, samtidig med at dér opstod en »Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring«¹, nødvendiggjort ved Loven af 7 Januar 1898, der lagde Arbejdernes Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde over paa Arbejdsgiverne. Og endnu skal der her gjøres opmærksom paa, at »Foreningen af Arbejdsgivere« i sine Love, som Murmester Fusing i væsentlig Grad inspirerede, paabød sine Medlemmer Brugen af Strikeformelen; ethvert Tilbud, de gjorde, skulde indeholde en Bemærkning om, at Tidsbestemmelserne for et Arbejdes Udførelse eller Levering i Tilfælde af Arbejdsstansning (Strike eller Lock'out) skulde enten træde ud af Kraft eller

udskydes med et Tidsrum, der svarer til det, i hvilket Arbejdsstansningen maatte finde Sted. Ogsaa denne vigtige Formel kan altsaa føres tilbage til Murerlavet.

Det er herefter naturligt, at dette Lav staar som en fast Støtte i Arbejdsgiverforeningen. Murerlavsbestyrelsen J. J. Bruun (Lavets Oldermænd) og Carl Köhler ere f. T. Medlemmer af dens Hovedbestyrelse og den Førstnævnte tillige af dets Forretningsudvalg. I det Heles Interesse finder det sig gjerne i, at der nu er Forhold, i hvilke det ikke selv kan tage endelig Bestemmelse overfor sine Svende, men maa underordne sig Arbejdsgiverforeningen. Det gjælder med Hensyn til Forkortelse af Arbejdstiden, almindelig Lönforhøjelse, Minimallön, Forpligtelse til kun at beskæftige Fagforbundsmedlemmer, Forpligtelse til kun at antage Arbejdere gennem Arbejdsanvisnings-Kontorer, oprettede af Arbejderorganisationer o. s. v. Murerlavet staar fuldt forstaaende overfor den mellem Arbejdsgiverforeningen og de samvirkende Fagforbund den 5 September 1899 afsluttede Overenskomst, hvorved disse to Hovedorganisationers gjensidige Berettigelse og deraf følgende Indflydelse erkjendes, og Lavets Bestyrelse nedlægger i Overensstemmelse med det herefter tilrettelagte almindelige System et meget betydeligt Arbejde i sammen med Mursvendenes Understøttelsesforening og Arbejdsmændenes Fagforening at mægle i enhver opkommende Uoverensstemmelse vedrørende Spørgsmaal om Lön, om Bedømmelse af et Arbejde o. s. v. Hvad der ikke kan blive forligt, henvises til en fast Voldgift, og herved er det naaet, at der nu i en Aarrække ikke har fundet nogen almindelig Arbejdsstansning Sted i det københavnske Murerfag.

Det har sin Interesse at se lidt nøjere paa den her nævnte Voldgift, der skriver sig fra 1885. Tanken om faglig Voldgift til Afgjørelse af opstaaet Strid navnlig om Lönsørgsmaal er forholdsvis ny her i Landet og blev langtfra strax mødt med Sympati. Da »Grovsmedenes Forening af 1873« foreslog Oprettelsen af en Voldgiftsret, udtalte Grovsmed-Mesterne i 1874 enstemmigt, »at ingen Arbejdsgiver vilde indtræde som Medlem af denne Ret, og at ingen Arbejdsgiver vilde underkaste sig dens Dom«. I 1875 kom der dog to Voldgiftsretter i Stand, en blandt Typograferne og en blandt Bygningssnedkerne, Typografernes ophørte dog fuldstændigt ved Sætternes store Strike i 1876, og Bygningssnedkernes varede kun til Juli 1877, da Fagets Priskurant blev opsagt¹. Herefter er det ganske naturligt, at Murerlavet, da

Svendene i 1872 tilskrev det om Oprettelsen af en Voldgift, ikke troede at kunne gaa med til en saadan, og det er snarest overraskende, at de i 1885 saa forstaaende paa Sagen. Efter nogle i September 1885 vedtagne Grundbestemmelser kom Voldgiften til at bestaa af tre Mestere og tre Svende, hver Afdeling med sin Formand, saaledes at Mesternes Formand leder Møderne; som Opmand tiltræder i forekommende Tilfælde en i Murerfaget oplært Arkitekt, og forsaavidt det er nødvendigt, kan der endnu tilkaldes en Jurist. Denne enkelt sammensatte Voldgift har virket i høj Grad heldigt og er i stadig voxende Brug. Den 24 Juli 1906 kunde den fejre et Jubilæum, idet den paa den Dag afholdt sit 200de Møde med Svendene, og disse Møder ere blevne afholdte med stadig kortere Mellemlum. I de første 8 Aar fandt der 25 Møder Sted, men i de følgende 8 Aar naaedes 75, og saa i kun 5 Aar, fra 1901 til 1906, ikke mindre end 100; de sidste 25 Møder have fundet Sted i kun 11 Maaneder, hvad der er en mægtig Forskjel fra de 8 Aar, de første 25 bleve afholdte i. Voldgiften virker ogsaa overfor Murarbejdsmændene med Murarbejdsmænd som Medlemmer istedenfor Svende. Dens Formænd have været Murmesterne R. Berlin (1885-91), S. P. Beckman (1891-95), Carl Kruse (1895-1900) og P. P. Gram (fra 1900). Som Opmænd i den have fungeret Arkitekt F. Böttger (1886-96), Arkitekt Alfr. Thomsen med Arkitekt Emil Jörgensen som Suppleant (1896—1904), Arkitekt A. S. Lauritzen med Arkitekt Anton Rosen som Suppleant (1904-1906) og derefter (fra 1 Jan. 1907) denne som Opmand med Arkitekt F. Frehse som Suppleant.

Og Murerlavet har faaet een Voldgift til. Efter Nedbrydningsstriken indstiftedes en særlig Voldgift ved en Overenskomst af 28 Juni 1906 mellem Murerlavet, Vognmandsforeningen, Entreprenørforeningen, Dansk Arbejdsmandsforbund samt Jord- og Betonarbejdernes Afdeling af dette Forbund. Ogsaa denne Voldgift bestaar af sex Medlemmer, et valgt af Murerlavet, et af Entreprenørforeningen, et af Vognmandsforeningen og tre af Jord- og Betonarbejder-Afdelingen; Murerlavets Delegerede er Formand, og som Opmand fungerer den Samme, der er Opmand i Lavets almindelige Voldgift. Forhaabentlig vil ogsaa denne Voldgift komme til at virke godt.

Det fremgaar heraf, at Murerlavet følger med i den sociale Udvikling, og det gjør det Samme i den tekniske Udvikling. Bl. A. kan det ses af de i Omfang voxende Priskuranter. Som ovenfor nævnt er der i dem Tale om

Oplægning af Jerndragere, et helt Kapitel i dem er kommet til at omhandle Rabitzværk, og nye Priskuranter ville sikkert komme til at omhandle ogsaa Gibspladevægge. Og Lavet er desuden opmærksomt paa, at Udviklingen muligvis kan lade det komme til at bruge Maskiner. I 1890 udtalte Murerlavets Bestyrelse sig for det Ønskelige i at faa et Apparat, der mekanisk kunde ophejse og fordele de nødvendige Materialer paa en under Opførelse værende Bygning. I den Anledning blev der i 1897 ved den Raben-Levetzauseke Fonds Hjælp udsat en Prisopgave, hvis første Præmie blev vunden af Murmester P. P. Gram og Ingeniør N. Chr. Schouboe i Forening, og Lavet gik heretter til med ganske stor Bekostning at fremstille et Apparat, der dog kun er blevet lidt brugt. Sagen har næppe endnu fundet sin endelige Løsning. Og saaledes er det sikkert ogsaa, naar der tales om en Muremaskine. Men da en saadan fremkom i London, vilde Lavet vide Besked, og det sendte i den Anledning to af sine Medlemmer, Murmesterne P. P. Gram og N. Juul-Petersen i 1903 over Nordsøen¹.

Der er Dygtighed og Foretagsomhed i Lavet. En af de tre Mesterstykke-Mestere, der i 1905 bleve Æresmedlemmer i det, Lauritz Petersen, der forøvrigt døde den 30 Oktober 1906 omtr. 80 Aar gammel, har saaledes sit Navn indskrevet i vor Jernbaneudvikling. Sammen med Baron Gedalia byggede han i Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede Roskilde-Kallundborg Banen, og senere har han været med til at bygge baade Esbjerg-Lunderskov Banen samt Vemb-Lemvig Banen. Den gamle Tradition om, at Murerlavet skulde være repræsenteret i Københavns Borgerrepræsentation, er ogsaa overholdt, Murmester P. P. Gram har fra 1904 været Borgerrepræsentant. Og Murerlavet har desuden faaet Repræsentanter i Landstinget. Murmester Fussing var Landstingsmand fra 1890 til 1898, og Murmester N. Rasmussen sidder f. T. — fra 1903 — som Medlem af dette Ting. Hvorledes en Række af Lavets Medlemmer have knyttet deres Navne til de senere Aars store Byggeforetagender, er der givet Oplysning om i det foregaaende Kapitel.

Murerlavet er i stadig Udvikling. Men ellers er meget forandret fra Murervirksomhedens første Dage. Den mystiske Glans, den fremtraadte i, er forsvunden, den religiøse Betagethed, der paa saa mange Maader støttede den, er ophørt. Den staar i Dagens klare Lys og er en industriel Virksomhed som saa mange andre, der have dybe Rødder i det reale Liv. Men derfor kan den og bør den dog nu som før staa i nær Forbindelse

med Tidens Kunst. Ikke paa den Maade at Murmesterne skulle virke som Arkitekter. I 1898 klagede Akademisk Arkitektforening i en Skrivelse, der ogsaa tilsendtes Murerlavet, ikke med Urette over, at Haandværkere i for livlig en Grad optraadte som Arkitekter. Tidens Byggevirksomhed, der trænger sig frem med næsten en Naturkrafts Magt, kan selvfølgelig sætte Kræfter i Bevægelse i Retninger, de ikke burde slaa ind paa. Men Murernes væsentlige Forhold til Kunsten forrykkes ikke derved. Ved nøje at følge de i betydelige Arkitekters Tegninger udtalte Tanker og paa forstaaende Maade omsætte dem i Murværkets Sten, faa de Indsigt i Kunst. Ja der er Intet til Hinder for at sige, at Murervirkomheden, naar den udøves, som den bör udøves, selv er en Kunst. Mange af den seneste Tids Bygninger vise det, Murmesterne, der have opført dem, staa ved det Arbejde, de her have udført, som nidkjære Dyrkere af Murernes Kunst. Og saa ville vi da her ende Historien om Kjøbenhavns Murerlav med et Ønske om, at denne Kunst, hvis Traditioner gaa saa langt tilbage, stadig maa være tilhuse hos det, at Murernes gamle Kunst i bestandig voxende Grad maa finde Dyrkere indenfor dets Kreds. Ti da vil Kjøbenhavns Murerlav staa i Flor.

BILAG

1623, 7. Marts. »Murmesternis Laugskraa«, givet af Kjøbenhavns Magistrat
(Rigsarkivet: Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-1656, Fol. 128-136).

W^I Borgemestere och Raadmend vdi Kiøbenhaffn giøre witterligt, at efftersom Kongl. May^t, woris allernaadigste Herre med Danmarchis Riges høywisze Raad naadigst for got och raadsambt haffue anseet, at handwercherne her udi byen igien maa føris paa foede, huorfore Hans Mayestæts obne Mandat er vdgangen, at alle mestere vdi it huert embede schulle med borgemestere och raads betenchende forfatte nogle wisze wilchor, huorefter dj dennem kunde haffue at forholde¹, da effterdi meenige muremestere her i byen haffue os deris anliggende tilkiendegiffuit, haffue wj det offuerweyet och til deris embeds forbedring effter høygbemeldte Kongl. Mayestæts naadigste beuilling dennem til effterretning vdi deris laug disze effterschreffne artichler meddeelt, huilche en gang huert aar vdi det allerringeste schal læsis for mestere och suenne, at dj disz bedre kunde haffue dennem derefter at forholde.

1. Først schulle dj haffue een olderman, huortil thuende aff deris laug schulle vdvelgis, som paa raadhuszet for borgemestere och raad schulle opkomme, och huilchen de af samme toe duelig kiende, hand schal were olderman it aar; hannem schal tuende andre fornumbstige mend forordnis til hoszsiddere, huisz naffne da i byeszens bog schulle indteignes, saa och derhøes formanis och paamindesz deris bestilling med ald flid foruden argelist at forrette och schulle dj paa huer mandag i vgen om formiddag (om saa ofte behoff giøres) i deris laugshuus eller een anden bequemb sted forsamblis, der samme steds forhøre huisz klage och tuistighed imellem mestere, suenne och dreng kand indfalde, saauelszom andre laugszens erinder at forrette; di schulle och

¹ Frd. 10 Dcbr. 1621 om Haandværksdrenge og Svende (V. A. Secher: Forordninger, III, S. 675).

haffue een laugsschriffuere, som alle sager til goed effterretning kunde antaigne; doch ald saadan deris sammenkomst och forretning at schee foruden drich.

2. Naar aarit haffuer ende och oldermenden forløffuis; da schal een aff dj toe bisiddere beschiches til oldermend i hans sted, huilchen borgemestere och raad agter thienlig dertil at were, och een anden laugsbroder ordnisz til hoszsiddere vdi hans sted, dog schal ingen were hoszsiddere lengere end i thoe aar.

3. Och paa det muremester embed disz bedre kand bringes vdi ordning, da schal oldermenden wed naffn lade antegne alle de gamble och vnge mestere, som nu borgere ere och handtwerch bruge, saauelsom och deris naffne, som effter denne dag i lauet begierer at indtagis, och huor de boende ere, at oldermenden och hoszsiddere diszbedre kunde uide Kongl. Mayestets och byens erinde at forrette saauelsom och bönhaszer, som iche borgere ere, at afschaffe; thi naar nogen er thagen til borger, maa hannem lauet iche siden weigres.

4. Och at murmesterne til ald embeds nødtørff kunde haffue nogle wisze tiider om aarit sig om laugszens nøtte och forbedring med huer andre at forhøre, da maa de effter gammel seduahne holde om aaridt tuende møde eller sammenkombst, dend første neste søgnedag effter pintzdag, dend anden første søgnedag effter julefest alle paa fastende steffne foruden drich och giestbydelsze, vnder huer deris fyrgetiuge marchz fortabelsze, och schal hos were een aff raadet i samme møder laugszenz sager at anhøre och til billig ende forhielpe.

5. Ingen muremester maa imod recessen¹ forhindris at komme vdi lauet, ey heller nogen suend paa deris haandwerch, som sin læretiid herudi byen haffuer vdstaet, bekommit sit lærebreff och wundet sit borgerschab, och schal hand aldelsiz ingen bekostning enten paa mesterstøche, gilde eller giestebud, naar hand i embedet indtagis, anwende vden alleniste først een vngersch gylden eller dendz werd effter recessen vdgiffue til den stues leye, huor sagerne aff oldermenden och hoszsiddere mellem mestere, suenne och drengre forrettis, diszligeste oldermenden een heel och skriffueren een halff slettdaller, som sidder och haffuer vmage for alt lauet. Herforuden schal hand wed dag och tiid, effterhaanden som hand dennem kand fortienne, och hannem aff borgemestere och raad bliffuer forelagt, sex slettedaller afflegge och betalle, huoraff halffpart schal komme til laugszens forbedring och dend anden halffpart gamble och forarmede laugsbrødre och deris hustruer til hielp och trøst saa och bestedisz til jorde med, naar dj ved døden affgaar.

¹ Kristian III's koldingske Reces af 13 Dcbr. 1558 § 70 (V. A. Secher: Forordninger, I, S. 49).

6. Dernest schal en huer, som sig vdi dette laug wil begiffue, enten naar hand tager borgerschab eller siden, naar hand det er begierendisz, lade sit naffn hosz borgemestere och raad vdi raadstuebogen antegne och for dennem anloffue, thil huilche terminer hand forschreffne sex daller kand vdgiffue, huilchet opteignit schal oldermanen wed een aff stadstienner tilschiches, och hand siden vden nogen wiidere antegnelse eller sambtycke sit haandwerch at maa bruge, efftersom Ko. Majestets naadigste sidste paa trøch vdgangne forordning om haandwerchs suenne och drenge derom ydermeere vduiszer.

7. Dend murmester, som sidst i laugget indkommer, schal efter oldermans befalling tienne laugget, sige til laugsmode, liig at begraffue och andre Ko. Mayestets och byens nødwendige ærinde, indtil een anden kommer i hans sted; findes han v-flittig eller forsømmelig, bøde huer gang hans brøst findes, 2 R dansche til tuende schiffe, laugget och de fattige aff laugget. Men dersom thou, threj eller fleere paa een tiid i embedit indtagis, da schulle de, som for slig v-mag wille were forschaanide, huer vdlegge thou slettedaller til laugget, dj fattige saa och til dens belöning, som i een anden broders sted (som ellers omgaa schulle) omgaae wil.

8. Huilchen broder som iche møder for oldermanen och hoszsiddere vdi laugget eller di erinde, Ko. Mayestet och byen synderlig er anrørende, til det klocheslet hannem tilsiges, bøde 4 schilling; bliffuer hand borte een halff timme offr tiiden, bøde 1 R ; mens bliffuer hand een heel thimme eller slet borte, bøde threj dobbelt, vden hand haffuer loulig och tilbørlig forfald.

9. Bliffuer nogen murmester for oldermanen vdi rette for witterlig giæld kaldet, da schal hannem laugdag foreleggis at betalle; sidder hand offuerhörig och ey betaller til dend tiid, hannem foreleggis, da steder borgemestere och raad eller fogden ret offuer hannem, som schyldig er, foruden wiidere deelsz-maal.

10. Truer eller vndsiger nogen laugsbroder eller suend hinanden eller och med v-bequembs ord offrfalder och det giøres beuisligt, bøde fiire march och derforuden stille borgen hinanden at were v-beuaridt, vden huis schee kand med loug och ret.

11. Ingen murmester eller suend maa bæere werge eller andet sligt vdi laugszens forsambling, huoraff schade kand foraarsagis, ey heller bruge forsmedelige ord imod huerandre enten inden eller vden laugget, men huer at talle sig til rette med beschedenhed.

12. Maa ingen murmestere eller suend, som her i byen iche borgere ere, sig noget arbeit i støchwiisz, som samme handwerch wedkommer, foretage eller fortinge, men maa tienne een erlig mester paa embedet, indtil hand borger-

schabet erlanger och lauget bekommendes worder, Ko. Mayestets bygninger wed alle at fulddrifue naadigst forbeholden.

13. Skal ingen muremester vdi lauget tage sig meere end thou arbeit fore paa een tiid at ferdig giöre, som hand maa holde folch paa, iche heller besuerge nogen offuer een billig daglön, men eenhuer som hand kand fortienne och dagen er lang til.

14. Enhuer muremester schal och forpflichtig were at giöre got och v-straffeligt arbeit med muer och muers föigning, schelnen och i andre maader, at ingen giffues aarsage sig deroffr at beklage; befindes nogen, som formedelst mesterens eller hans folchis brøst schyld at bekomme schade och det beklagendis worder, da schal hand (hosz huilchen saadan brøst findes) stande derfore til rette och oprette dend, som skaden haffuer fangit, efftersom oldermanden med tuende andre aff lauget kand siufnis ret och billigt at were.

15. Dersom nogen mester, som it støche arbeit haffuer fortinget, formedelst hans egen nøtte och gierigheds schyld iche lader mure och schielne, saaledis kalcken sigte, slaa och berede, saa som een erlig mands arbeit dermed kand were foruart, och som det sig bör, da schal hand lauget haffue forbrut och iche werre det nermere, end laugsbrødrene med øffrigheds sambtyche det hannem will vnde; och dersom oldermanden med laugsbrøderne wille see med nogen igiennem fingre, naar det for dennem beklagis, da schal dj derfore straffis effter øffrigheds kiendelse.

16. Naar nogen murmester, som i lauget er, nogit arbeit haffuer fortinget, da maa ingen med vnderfundighed hannem derfra trøche, om hand ellers sielff er god fore det at forferdige; huo det giör, straffis derfore effter alle brødernis sigelse. Men bekommer nogen meere arbeit, end hand bestaa kand, da tillsige han laugsbrødre, som mindre arbeit haffuer, at dj hannem tilhielpe det for een skiellig belöning at fuldferdige, paa det dend, som arbeit betinger, kand holde affscheidung, och dend, det bekoster, kand were v-bedragen.

17. Naar nogen laugsbroder wed døden affgaar, da maa hans effterladte hustrue holde thoe suenne vnder laugszens frihed, saa lenge hun sidder enche och schicher sig erlig; men dersom hun sig i egteschab igien wil forandre med een, som lauget er werdt och god for sit haandwerch, da maa hand for hines skyld nyde halff indgang.

Om suene och drenge.

18. Maa ingen murmester vdi dette laug giffue sine suenne til lön een meere end en anden, huerchen paa støchwerch, daglön eller vgelön vnder

20 ʒ's bøder, och schulle alle laugsbrødre wed oldermænden och hoszsiddere, naar deris møeder och forsamblinger scheer, foreenis och sette støchwerch, vge- och dagløn, huad een huer med billighed bør at haffue och kand fortiene, paa det at suenne saauelsom mestere paa begge sider kand wedbliffue.

19. Dersom nogen muremester vnderstaar sig at tage een andens suend paa sit arbeid, som forinden rette stefnedag er skildt fra sin mester med v-minde, da schal hand bøde threj slettedaller och miste suenden, mens suendens straff schal were halfftredie slettedaller och siden fare til dend mester, han för tiendte.

20. Huilchen suend paa forschreffne haandwerch, som arbeider paa vge- eller dagløn, maa iche giøre sig nogen frimandag eller andre ørcheløsze dage om vgen, ey heller nogen tiid forsømme sit arbeid, vden det scheer med hans mesters synderlig forlouff; giør nogen herimod, bøede første gang 1 ʒ, anden gang 2 ʒ och saa frembdeelis och derforuden effter oldermændens och hoszsiddendis sigelsze stande til rette, fordj hand sin hosbonds arbeid forsømmer.

21. Oldermænden och hoszsiddere med meenige laugsbrødre schal beschiche fremmede suenne, som hiid til byen kommer at wille thienne, it wisze sted och loszement, huor dj til herbergs kunde indsøge, och der it bredt vdhenge, at huilche murmestere deris thieniste behøffuer, kunde wiide dennem disz bedre at finde.

22. Ingen suend eller dreng paa dette haandwerck maa bæere siidegewehr, bandtdegen eller nogen v-loulig werger langs gaderne, vdi laugshuus eller andensteds her udi byen, huormed skade eller v-lyche hendes kunde, men saadant deris werdt eller mester udi foruaring offuerantworde, saa lenge dj her udi byen forbliffue och indtil de herfra igien wille forreisze, vnder samme wergis fortabelsze och foruden straffis, som vedbør, effterdi de ere haandwerchsgeseller, som ingen regiment er vndergiffuen.

23. Huilchen suend, som en mester giffuer arbeid, hand schal huer løffuerdag afften giffue fiire schilling vdi deris laugsbøsze, saa lenge hand hosz samme mester arbeitendis worder, huilche penge, som ellers kaldis thidependinge, schal giemmisz och foruaris til fattige suenne, som med soet och siugdomb bliffuer hiemsøgt och inted haffuer vdi forraad dennem med at erholde, saa och at stedis til jorden med, naar dj wed døden bortkaldisz.

24. Foragter nogen suend eller dreng sin mesters mad och øl, som v-straefligt er, och det hannem schielligen offerbeuises, bøde en daller; kand hand bøderne iche vdgiffue, da strafis thoe dage och netter vdi kielderen til wand och brød effter øffrighedens sigelse.

25. Det schal och were een murmester vdi dette embede frit fore dreng at tage vdi lære, och ingen enten inden eller vden laugset maa hannem derpaa

forhindring giöre vdi nogen maade, och huilchen dreng, som begifuer sig til dette haandwerch at lære, hand schal tienne sin mester for lære vdi trej aar.

26. Maa ingen læredreng aff sin mester meddeelsz lærebreff, förend hand haffuer vdtientd, iche heller nechtisz, naar hand haffuer vdtient sin lære och er god for suend; ey heller maa nogen mester sin læredreng fra sig forwisze, naar han een tiidlang tient haffuer, vden hans læreaar er forløben, vden hans forseelsze findes saa groff, at det kand schee wed øffrigheds kiendelsze.

27. Iche heller schal nogen mester sin dreng med vnderuiszning paa haandwerchet forsømme eller bruge hannem til anden bestilling end embedet til drengens forbedring vedkommer, naar mesteren ellers haffuer arbeit noch vnder hender; dersom nogen her imod giör, da stande derfore til rette, om det øffrigheden tilkiendegiffuis.

28. Huilchen dreng eller suend, som sig modtuilligen eller gienstridig anstiller och sin mester forløber, forinden de bliffuer louligen adschildt, hand maa paagribes och effter Kongl. Mayestets naadigst vdgifne mandat strafis, som det sig bör.

29. Naar gud allermegtigste wed den thimmelig død aff werden nogen laugsbrøder eller søster bortkalder, da schal oldermænden lade alle brødrene tilsige liiget til sit leyersted at følge; findes da nogen forsømmelig och iche kommer til dend tid, sagt wordet, bøde 1 R .

30. Skal och oldermænden lade tilsige dennem aff laugit, som efter seduanlig omgang schulle bære liiget til jorden; er der da nogen, som for alder och schrøbelighed schyld iche bære kunde, da schal hand forbigaaes, men huo som herimod giör och sidder offverhörig, bøde 6 R .

31. Endeligen och for det sidste schall alle bøder, som vdi dette laug forbydesz och vdgiffues, vddeelis och beschiches til alle parter, efftersom höygbemeldte Ko. Mayestets naadigste vdgangne forordning vdi det andet capitel¹ indeholder, och som forskreffuit staar, och inted deraf til øl eller giestebud i nogen maade vdgiffuis, dog Kongl. Mayestets och byens sager foruden disse foreschreffne artichler vforkrenchet och derhos paa Ko. Mayestets naadigste behag os forbeholden dennem effter thidszens leilighed at forandre och forbedre, efftersom det meenigheden och laugit kand gaffnligt were.

Til widniszbyrd haffuer wj ladet trøche woris stads störste secret hengen- disz heneden fore, giffuit vdj Kiøbenhaffn d. 7 martj a^o 1623.

¹ Frd. 10 Dec. 1621 § 2.

2.

1626, 22 Marts. *Forlig mellem Murmesterne og deres Svende, Udskrift af Kjøbenhavns Raadstuebog (Rigsarkivet: Saml. af Kbhvns. Lavsartikler 1608-1656, Fol. 269-270).*

Efttersom imellem murmesterne her i byen paa dend eene och deris suenne paa dend anden siide er indfalden tuist och miszforstand anl. een ringe penge til murmester embeds. forbedring, som dj effter deris laugsschraaes 23 artichel schulle vdgiffue til fattige vdi samme laug, da ehr nu derom saaledis imellem dennem forhandlet, at alle dj suenne, som tienne paa embedet, schulle een gang huer sommer, naar adelsteffne holdisz, giffue vdi samme embedes laugsbøsz 1 ½ eller 16 β dansche til laugets forbedring for dend frihed, dj meere end andre til lauget haffue kunde, men vdi suennis bøsz schulle de indlegge deris thi[de]penge effter gammel seduanne, som er huer ottende dag 2 β vdi suennebøsz, huilche penge til ingen anden brug schulle henwendisz end til murmester suennisz egen nødtørriff, naar dennem siugdomb tilslaa is och dj da iche formaar at hielpe sig sielff eller at komme i jorden, naar dj wed døden affgaar; da paa det des redeligere och oprichtigere hermed maa forholdisz, schal tilordnis tuende forstandere for samme bøsz, dend eene een mester aff muurmends laug, dend anden een bescheeden murmestersuend, som een tiid lang paa embedet tient haffuer, paa alle suennis wegne, huilche begge vdi murmesterlaugs schriffuers neruerelsze schulle komme tilsammen, naar nogit aff suennebøsz schal vdtaxis, och anschriffue, huor megit det er och huortil det vdtaxis och vdgiffuis, och it register derpaa vdi bøsz en igien indlegge, paa det ingen schal schee for kort eller were misztencht for hinandens gierning. Dersom sig och hende kunde, at nogen murkarl, som war wed goed formue, enten i welmacht eller siugdomb med sit testamente wil giffue eller forære sambtlig murmestersuene nogit vdi deris bøsz, da schal dennem iche tilstedis det til drick eller anden v-nøtte at forøde, men det at legges vdi bøsz dend widtørruffuende aff embedet til hielp och gode. Huilchet murmesterne, som ehr vdi lauget saavelszom alle suenne endrechteligen wedtaget och sambtøcht haffuer for dennem och deris effterkommere at holde och effterkomme. Och schulle murmester suenne her i byen, som i andre welordnede steder lade dennem nöye med en skellig daglön paa det Ko. May., byen, adel eller borger iche med v-billig arbeidslön schulle afschattis, och maa dennem giffuis til arbeidslön lengste sommerdag 2 ½ och ellers effter tidszens leilighed mindre, efftersom dj

ere gode for deris arbeide; huo som herimod giör, bøde efter skraaens indhold.

At dette forskreffne ord fra ord saaledis i Kiøbenhaffns raadstuebog findes indført, winder ieg

HILLEBRAND JÖRGENSEN.

3.

1637, 25 Januar. *Murmesternis Skraae givet af Kjøbenhavns Magistrat (Rigsarkivet: Saml. af Kbhvns. Lavsartikler 1608-1656, Fol. 136-139).*

Wii borgemestere och raadmend vdi Kiøbenhaffn giöre witterligt, at efftersom murmesterne her udi staden aff oss haffuer werit begierendis, wj dennem nogle artichler om deris suenne och drenges, deris laug til god skichelighed wille meddeele, da haffue wj saadan deris begiering billig eraget och dennem til de førige disze effterfølgende puncter meddeelit.

1. Effterat nogen dreng haffuer vdlært och er bleffuen suend, skal hand dereffter threj aar vdi det mindste hoes een god mester inden eller vden lands sig forsøge och tienne for suend, för hand worder borgere och bekommer lauged.

2. Andre suenne, her iche lærdt haffuer, som hiidkommer til byen och fører slig bescheden med sig, at de her maa stedisz at arbeide, skal her hoes en goed erlig mester¹ wed de suenne, her vdlært haffue, paa it aars tiid i det mindste arbeide, om end skiöndt hand tilforn² effter sit lære trej aar eller lenger for suend paa handwerchet wandrit och thient haffuer, förend hand her borgerschab och lauged begierer; befindes hand da goed for sit handwerch och sig imidlertid her saa haffuer forholdet, saa ingen hannem andet end got med rette wed at schylde, skal hannem effter begiering borgerschab och lauged forundes.

3. Och efftersom aff mesterne beklagis, huorledisz deris suenne, naar de hoes dennem enten it stöche arbeide haffuer antagit eller paa een wiisz tid hosz dennem at arbeide vdloffuid, de des³ v-agted sig vndertiiden enten aff en anden mester lader beloche eller de och vden billig aarsage aff egit fri forset

¹ Her staar et overflödigt Ord »tage«.

² Her staar uforstaaeligt: »om hand skiöndt tilforn«.

³ Her staar »det dog«.

deris mester thil fortred och affbrech eller vnder schin, ligesom de wille wandre och sig wiidere forsøge, paa v-beleilig tiid afscheed begierer, saa at mesterne thit och offte sig deroffuer megit finder forleigen gotfolches arbeide til vdloffuede thiid at befordre, da dersom hereffter nogen suend, som hos een mester arbeid haffuer antaget sig for tiiden fra samme sin mester begiffuer och nogen anden mester hannem her igien strax antager, da holdis samme mester for dend, suennen forlochit haffuer, och mesteren saauelsom suenden at staa til rette effter tilforn af borgemestere och raad om suenne och drengue meddeelte 19 och 28 articulers indhold¹ och mester[en] særdelisz och derforuden for forlochelsze och synderlighed til Ko. Ma. och byen at bøde.

4. Vnderstaae sig och suenne paa sin egen haannd hervdj staden mesterne til fortred och trengszel at arbeide, da schal med hannem, som en anden bønhaszer effter ko. forordning de dato 26 Aug. 1622 fortfaris och derforuden til laugszens fattige 1 $\frac{1}{2}$ for huer dag at bøde och vdgiffue forpflicht were.

5. Dersom hand och vnder skin at wandre aff landet och sig wiidere forsøge, forlouff begierer och aff mesteren, dog mod hans willie, forloff bekommer och siden vnder samme prætext herudi landet enten paa sin egen haand bønhaszer eller sig hos een udenbyes mester, som iche laug holder, vdi arbeide giffuer, och det hannem louligen offuerbeuiszes, skal hand for saadant sit skufferj ey förend om it aar sig herpaa mesternis kro igien maa præsentere och angiffue vnder threi dallers brøde til laugens fattige at vdgiffue, dersom hand inden stachere tiid hid igien kommer, vden saa er hand louligen och vden hinderlistighed beuiszer sit forset for redelige aarsags schyld at haffue maat forandre och affstaae; fattis loulig vndschylding och nogen mester hannem antager, för end hand forneffnte bøder faar vdgiffued, skal samme mester effter forneffnte 19 articul² vere forfalden.

6. Forseer sig nogen suend imod sin mester saa groffuelig, at han straffellig erachtis kand, bøde til lauet, efftersom hand med lauet best kand eens worde, och det effter ko. forordning de dato 10 Decembris 1621.

7. Tildrager sig och nogen v-enighed imellem suenne paa nogit arbeide, deris mester fortingit haffuer, och det saa wigtigt, at det vnder samme suenne med mesterens widschab ey kand fordragis, da samme sag for det gandsche laug at angiffuis och der effter sagens beschaffenhed dend schyldige at strafis, som wedbør, dog Kongl. och byens sag v-forkrenchet.

8. Och paa det ald miszforstand maa forekommisz, skal huer mester, naar hand nogen sin suend lader fra sig passere, det vdi samme suends egen ner-

¹ Se ovfr. S. 357 og 358. ² Se ovfr. S. 357.

uerelsze laugszens oldermand først tilkiendegiffue, enten suennen med wilge eller ey fra hannem afschillis, paa det dermed ald miszforstand och wtløffthed vdi tilfaldende leilighed maa forekommis.

Desz til widniszbyrd vnder woris stads secret, giffuit vdi Kiøbenhaffn dend 25 Januarij a^o 1637.

4.

1652, April. Ansøgning til Kongen fra Kjøbenhavns Murmestere angaaende Stadskonduktør Oluf Stenwinckel (Indkomne Sager til Kancelliet, uexpederede).

Stormegtigste, høybaarne Første, allernaadigste Herre och Koning

Eders Ko. Ma. haffuer wy fattige Skatteborgere meenige Murmestere her i Staden paa det Allervnderdanigste aff höig Nøduendighed supplicando at andrage.

Efftersom en Mand Olluff Steenwinckel ved Naffn sig E. Ko. Ma. obne Patent och Bestalling vell muligt ved wretmeszige Angiffuende haffuer tilveyebragt, iblandt Andet formeldendis: Skall det stande enhuer frit fore wed hannem eller anden Bygmester derisz Bygning at bygge eller fortinge lade, huilche ord hand sig til fordeel vill hentyde och deroffuer sig med vores handuerck befatter. Idet hand nu kortelig en voresz Laugsbroder fra sit Arbeid snildeligen haffuer trenget, w-anset samme vores med-Laugsbroder ingen fuldkommen Affregning med den Mand, Arbeidet lader forferdige, giordt haffuer (efftersom hand thuende fulde Aar derpaa haffuer arbeidet), huilchet strider emod vores Laugs Articklers femtende Punct; Saa wj fattige mend osz befrycter det osz thill største Rujn och forderffuelse paa vores handuerck vill gerade, dersom Oluf Steenwinckel med saadant sit forehaffuende fortfarer osz ald vores Arbeid at betage, fortinge och ved vores Murer Suenne lade forferdige. Och dersom enda en aff osz fattige Mestere kunde bekomme it støcke Arbeid, da befrycter wj, att-Oluf Steenwinckel schal osz vores Murer Suenne affspenstig giøre, forloche och Arbeid giffue, saa wj da bliffuer gandsche och aldeles paa vores handuerck rujneret och forderffuet, efftersom det da vil vere w-mugligt, att wj nogen erlig Mands Arbeid til wdloffuede tiider kand ferdig schaffe.

Wj fattige mend ere i dend wnderdanigste forhaabning, att Oluf Steenwinckel Eders Ko. Ma. for wmild haffr berettet och osz vrangeligen angiffuet,

¹ Hans Bestalling som Stadskonduktør er af 27 Maj 1651 (Kbhvns Dipl., III, S. 370—71).

att wj icke schulde vere dygtig noget Arbeid att forferdige, der hand dog icke er døgtig fast det allerringeste Murarbeid selft at giøre, huorimod wj formoder, att alt huis Arbeid, wj for Eders Ko. Ma. Herr Fader Sal. och høylofflig Ihu-kommelse baade inden och wden Riiget, Saauel for Eders Ko. Ma. haffr forferdiget, er saaledis giort, at Ingen Klagemall derpaa til desz er kommen.

Eders Ko. Ma. vilde aff Konglige Gunst och Naade Naadigst verdiges til at considerere, att wj fattige mend udj seeniste feigde med stoer Indquartering och vdgiffne Skatter er bleffuen besuerget, som wj gandsche goeduilligen haffuer och huis osz frembdelis paaleges som pligtschuldige Vndersatter gerne Vdgiffuer, foruden huis stoer Besuering wj med Brandmesterschaffet¹ haffuer, naar diszuere nogen nød och fare paakommer. Och Oluf Steenwinckel derimod ingen Wmage och besuering haffr, ej heller det allerringeste til E. Ko. Ma. och Byen skatter eller schylder, formoder derforre paa det vnderdanigste, att ved E. Ko. Ma. Oluf Steenwinckel meddeelte obne Patent och bestalling icke worder forstaaet hannem fritt att vere vores Murerhanduerck at bruge och vores Suenne, som wj med mødsommelighed langsommeligen haffuer oplærdt, til sig at locke, befordre och Arbeid giffue; ej heller tilsteder, att voresz gandsche Laug schulde formedelst hans schyld bliffue gandsche och aldels forderffuet. Mensz mehre formoder, E. Ko. Ma. aff Konglige Gunst och Naade osz fattige mend til vores Laugs Bestyrckelse och forfremmelse naadigst behielplig bliffuer och Oluf Steenwinckels schadelige paafund forhinder och demper. Indflyer derforre til E. Ko. Ma. och paa det Allervnderdanigste beder, att E. Ko. Ma. af Konglige Mildhed ville Oluf Steenwinckel lade formehne, hand sig fra vores Handuerck entholder och de antagne Suenne afschaffer, indtil hand beuiszer sig Murerhanduerck reedelingen att haffue lærdt, sit Borgerschab erlanger och sieden sig i vores Laug att indstille och giøre, huis en anden Mester i Lauget for hannem beuist haffuer. Huilchet Gud Allermegtigste E. Ko. Ma. viszeligen vill belønne, herpaa wj E. Ko. Ma. milde och naadigste Resolution Allervnderdanigst ere formodende.

Kiøbenhaffn dend ² Aprill Anno 1652.

Eders Kongl. Maytt
Allervnderdanigste
Pligtschuldige Vndersatter
Meenige Murmestere herudj Kiøbenhaffn.

¹ Jfr. allerede Vedtægten af 3 Juni 1549 (Khhvns Dipl., II, S. 281) og Brandanordningen af 1 Jan. 1643 § 33 (sst. V, S. 258).

² Datoen er in blanco.

5.

1652, 3 Oktober. *Murmestersvendenes Artikler, givne af Kbhvns Magistrat (Rigsarkivet: Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-1656, Fol. 270-274).*

Wii borgemestere och raadmend vdi Kiøbenhaffn giøre witterligt: Efftersom murmester suenne her vdi staden blant andre vdi brandtordningen¹ tilholdisz, naar ildsfare (hulchen Gud dog naadeligen affwende) sig her tildrager, de da sambtligen schulle møde tilstede samme ildswaade at leske och dempe, da paa det diszbedre wides kand, om saadant och aff dennem alle effterkommis saauelsom och at ellers god skich iblant dennem kand holdisz, da er for got anseet dennem nogle wisze wilchor effter deris begiering at anordne, hvoreffter de sig indtil wiidere kunde haffue at rette.

1. Først skulle de haffue tuende formend, dend ene een mester aff murmester laugget, dend anden een af suennene, som her i byen boesat och een tiid lang paa embedet tient och dertil bequemb er, hulche schulle haffue tilsiun, at god ordning och schich vnder suennene holdes. Samme formend maa med suennene een gang huer maaned paa een bequemb sted vden nogen drick forsamblis, og da maa och schal huer suend enten sielff frembære eller med een anden fremsende, om hand sielff ey møder, at legge i deris bøsze 8 β, hulche penge alleene schal were fattige och wedtörffuende suenne, som enten aff hug, fald eller anden hendelsze er i vlycke geraden, til beste saa och saadanne til hielp, naar de wed døden affgaar, til jorden for at bestedige. Dog schal huer suend, som igien worder tilpasz och kommer til sin førlighed, effterhaanden som hand kand fortienne, erstatte bøszen igien, huisz hand deraff i sin nød haffuer bekommit. Til samme deris bøsze schulle begge formend huer haffue sin nøgel, och naar nogle penge deraff schal vdtagis, schal det schee i begge deris sambt murmester suennes laugsschriffuers neruerelsze, som schal anschriue, huor megit det er, och huortil det vdtagis och vdgiffuis, och it register derpaa vdi bøszen igien indlegge, ald misztancker dermed at forekomme.

2. Och paa det disz bedre wiides kand, om alle murmesteres suenne, som her i byen ere, sig effter brandtordningen rette och vdi ildswaade hosz ilden at dempe och rede sig lade finde, saa och om noget paa Kongl. [Mayestets] eller byens wegne behøffuedes wed dennem at schulle forrettis, at da kand wiides,

¹ Af 1 Jan. 1643 § 33 (Kbhvns Dipl. V, S. 249 flg.).

huor mange och huem de ere, da schal alle murmestersuene, som nu her arbeider, deris naffn hos formanden lade indtegne, enten dj ere her boesat eller ey, och saa frembt formenden[e] befinde, at nogen aff de antegnede suene sig vden loulig forfald fra ildsfare at dempe endtholde, da schal de strax dagen dereffter saadant giffue een aff borgemesterne tilkiende, paa det saadanne tilbørlig kand worde straffet.

3. Naar nogen fremmed suend, som rigteligen beuiszer, at hand handwerchet lærdt haffuer, hid til byen ankommer och begierer her at arbeide, hannem maa ey arbeide formehnis, om hand det kand bekomme; dog dersom hand bekommer mester, da schal hand lade sit naffn i suenebogen indschriffue och giffue vdi suennenis bøsze 1 \mathcal{L} .

4. Naar een dreng haffuer vdstaadt sine læreaar och i lauget er giort rigtighed for hannem, da schal hand och sit naffn i suenebogen lade tegne och indlegge i suennenis bøsze 1 dags løn.

5. Ingen murmestersuend maa sig noget arbeid vdi støchuisz, som samme handwerch wedkommer, foretage, men maa tienne een erlig mester paa embedet, indtil hand sielff mester worder och i lauget indkommer.

6. Ingen suend maa bære wærge, øxsze eller andet sligt vdi deris forsambling, huoraf schade kand foraarsagis vnder thuende marchs bøder, saa offte det scheer.

7. Truer eller vndsiger nogen suend hinanden, och det kand giøres beuiszligt, bøde 4 \mathcal{L} och derforuden at stille borgen hinanden at were v-beuarit, vden huisz schee kand med loug och ret.

8. Huilchen som bander eller suerger vdi deris forsamlinger, bøde for huer bande eller eed 4 β til de fattige.

9. Ingen suend maa vden billig aarsage tage forloff aff sin mester, saa lenge hand haffuer arbeide och will giffue hannem dend dagløn, som hand hos een anden bekomme kand, med mindre hand wille forsøge sig paa fremmede steder; iche heller maa hand mutwilligen wiisz vden loulig forfald eller billig aarsage giøre sig nogen ørckeløsz dag om vgen eller forsømme sin mesters arbeide, vden det scheer med mesterens forloff; huo herimod giör, bøde effter mesternis laugs artichels formelding.

10. Naar nogen murmestersuend, hans hustrue eller börn af denne werden wed døden bortkaldisz, da schal formanden befalle dend suend, som sidst i suenebogen er indtegnit, at tilsige dennem, som liget schal bære, saa och dennem, det schal følge. Huilchen af suennene, som da ey møder, mens bortbliffuer vden loulig forfald, hand bøder 2 \mathcal{L} , de 24 β i suenebøszen och de 8 β i de fattiges bøsze. Befindes forszömmelsze hos dend, [der] tilsiger, saa

louligen beuisesz kand, hand nogen forbigaaet och ey tilsagt haffuer, bøde hand for huer i saa maade forbigaas, forschreffne bøde.

11. Alle bøder, som effter forschreffne wilchor af suennene vdgiffuis, schulle effter Ko. forordning¹ beschiches och vdleggis och ey til øl eller gestebud vdi nogen maade anvendis, dog kongens och byens sager v-forkrenchet i alle maader.

12. Alle murmestersuene, her vdi staden ere eller hereffter ankomme, som sig disze artichle ey vndergiffue och dereffter forholde wille, schulle iche tilstedis her udi staden hos nogen mestre eller andre at arbeide, mens sig igien herfra paa andre steder forföye.

Forschreffne artichle haffue wi saaledis effter murmestersuennes flittige anordning dennem sambtyckt och beuilget, saa de dereffter dennem tilbørligen haffe at anstille och deris laug skicheligen fremdrage, dog osz forbeholden disze artichle effter tidens leilighed och Kongl. Mayestets naadigst forordning och som gaffnligst kand bliffue eraget, at forandre och forbedre. Thil bekrefftning vnder woris stads secret. Kiøbenhavn d. 3 October 1652.

6.

1661, 24 Januar. Magistratsbevilling til Murerlavet angaaende Indførelsen af en Mesterprøve (efter en Kopi i en Pakke i Kancelliets Arkiv: Koncepter til Lavsartikler, som ere opsatte for de kbvnske Lav i Hænhold til Statskollegiets Betænkninger 1673).

Præsident sambt borgemestere och raadmend udj den kongelig frj rigsstad Kiøbenhaffnn giöre witterligt, at efftersom erlige, welforstandige mend, samptlige murmester her udj staden osz tienstlig tilkiendegiffuet och til sinde ført haffue al den store tyngue och besuering, deris laug frembfor andre lauge her sammesteds i forleden beleigerings tid wdstandet haffue, idet de haffue opwardet och werred brugte til nogne de farligste poster til fiendens indschutte gloende kuglers effect nest guds beschiermelsze at hindre och ellers at forrette saadant perickuleus arbeid, paa huilched nogle af dem haffue tilsat liiff och helbred, saauelsom dem endoch stedtze mue lade bruge udj tilfaldende ildswaade, och der udj ej heller ringe fare ere undergiffuen. Derimod udj bem^{te} krigstiid

¹ Jfr. ovfr. S. 358 § 31.

deris handtwerck och arbeid fast gandsche haffr nedligget, saa de nesten hafr weret slet næringsløsze, deris forige ringe middel fortæret och dem i wtløfftheden sat haffue, da paa det de igien kunde komme til nogen nærings opretning och de i derisz laug och handtwerch icke schulle schee v-billig indtrang och hinder af fuschere eller v-døchtige mestere, haffue de tjenstwilligen werred begierende, wj dennem til derisz artichlis forbedring och laugs bestyrkning gunstigen wille beuilge, At ingen motte tilstedis udj derisz laug for en mester at indtagis, förend hand udj arbeid, afridtz, offuerslag och andet, samme handtwerch och konst tilhør, hafr beuist saa ferdig och døgtig, som en god mester bör were och hand da dereffter aff lauged kand worde approberit och for mester i lauged annammis. Da effter at wj saadan murmesternis anfordring befunder billig och ej allene til derisz handtwerchs och nærings befording tienlig, meden i synderlighed endoch for denne stadtz meenige indbyggere nøttig och gauffnlig, idet derwed staden med saadanne goede døchtige mestere kand worde forsuiet, som Kongl. Mayestetis, stadens och meenighedens bygninger och arbeid tilbørligen och forsuarligen kunde vdføre. Haffuer wj derfor samme derisz begiering ej billigen wist at forweigre, meden hermed beuilger och tillader, at ingen i bem^{te} laug annammis schal, förend hand i sit arbeid och konst med affridtz, offuerslag och andet, handtwercket tilhør, som forberørt, saa god och døchtig befunden er, saa hand aff lauged for en mester kand och hör approberis och af stadens øffrighed (om derom nogen tuist infalder) nøjagtig erkiendt worder. Desz til bekreffning vnder woris stadsz secret, Kiøbenhaffn dend 24 Januarij anno 1661.

7.

1666, 22 Januar. *Murmesterlavs-Artikler givne af Frederik III (Sjæll. aabne Breve 1666 Nr. 18 b, der slutter med følgende Meddelelse: »effter Christoph von Uchens Concept«; trykte i Kbhvns Diplom., III, S. 635-40 efter Sjæll. Reg. Bd. 26, Fol. 143-150).*

Fridericus tertius, Gjøre alle witterligt, at efftersom Wi Naadigst haffuer for got anseet och Raadsamtb befunden baade til Politiens befording saauelsom oc til Meenige Borgerschabs oc Indbyggeris gafn oc beste udj Voris Resident Stad Kiøbenhafn Ambternis och Hantverchernis Lauger sammesteds effter Voris itzige Souveraine Regierung at lempe saa och, huis inconvenientzier och Missbrug hos

ethuert Laug hid indtil hafuer veret, at afschaffe, Thi haffuer Wi Muurmester Lauget her sammesteds effterschreffne Artickler, huoreffter de sambtligen oc Eenhuer især i deris handtverck sig skulle forholde, naadigst ladet foreschriffue, som følger.

1. Om Oldermænd, Hossider och schriffuer at forordne. Først skulle de hafue en Oldermænd, huortil tuende af deris laug skulle vdwelgis, som paa Raadhuuszit for Borgemester och Raad schulle opkomme, och huilchen de af samme tou duelige kiende, hand skal vere Oldermænd it Aar, hannem schulle tuende andre fornumbstige Mend forordnis til Hoszsidere, hui Nafne i Byszens Bog schulle indtegnis, saa och derhosz formaanes och paamindes deris Bestilling med ald flid foruden Argelist at forrette, huilche saa offte nødvendigen behof giöris schulle i deris Laugshusz eller en anden bequem Sted forsamblis, dog at sligt skeer paa en Mandag formiddag, der sammesteds forhøre, hui Klagemaal och tuistighed imellem Mestere, Suenne och Dreng kand indfalde, saawelsom andre Laugzens Erinder at forrette, och skal ingen, som kunde behöfue formedelst sit sær nødvendig anliggende at hafue Laugit samlit, derfor noget gifue; de schulle och haffue en Laugs Skriffuer, som alle sager til goed effterretning kunde anteigne, dog alt saadant deris sammenkombst och forretning sker foruden drick.

2. Videre om Oldermænd och Hossidere at anordne. Naar Aarit hafuer Ende och Oldermænden forløfuis, da schal en af de tou Bisiddere beschichis til Oldermænd i hans Sted, huilchen Borgemester och Raad agter tienlig dertil at were, och en anden Laugs Broder ordnis til Hoszsiddere udj hansz Sted, dog skal ingen were hoszsiddere lengere end i tou Aar.

3. Alle gamle och vnge Mestere at optegnes och Bönhaszere affschaffes. Och paa det Muremester Embed disz bedre kand bringis i Ordning, da skal Oldermænden wed Nafn lade anteigne alle de gamble och vnge Mestere, som nu Borgere ere och handwerckit brugge, saawelsom och deris Nafne, som effter denne Dag i Lauget begierer at indtagis, och huor de boende ere, at Oldermænden och Hoszsiderne desz bedre kunde wide Woris och Byens Erende at forrette, saawelsom och Bönhaszer, som iche Borgere ere, at afskaffe, thj naar nogen er tagen til Borger, maa hannem Lauget iche siden weigris.

4. Naar Lauget maa samles. Ingen sammenkomst udj Laugit skulle skee uden dend af osz eller Byens Øfrigheed formedelst forefaldne och fornöden forretning eller anden Aarsager blifuer paabødit, dog at dend forsamling, som bör at skee, naar nogen Brand paakommer, skal blifue effter denne vdgangene Brantordning¹ i sin tilbørlig observantz.

¹ Brandanordning af 1 Januar 1643 (Kbhvns Dipl. V, S. 249 flg.).

5. Huo i Lauget maa komme, item om Mesterstycche och hvad til Indgang schal giffues. Ingen Muremester maa imod Recessen forhindris at komme udj Lauget, ey heller nogen Suend paa deris Handwerck, som sin Læretid her udj Byen hafuer vdstaait och bekommit sit Lærebref (huilchit i lige maade om alle andre, som rigtig Lærebref hafuer, er at forstaa, enten de det inden eller uden Rigit bekommit hafuer) och derhos wundit sit borgerschab, och skal hand aldellis ingen bekostning enten paa Mesterstycche, Gilde eller Giestebud, naar hand i Embedit indtagis, anvende uden alleeniste først en Vngersk Gylden eller dendis Werd, nemblig Tou Rixdr., effter Recessen¹ wdgifue til dend Stues Leye, huor Sagerne af Oldermenden och Hoszsidderne imellem Mestere, Suenne och Dreng forrettis, deszligeste Oldermenden en heel och Skrifueren en half slett Daler, som sidder och hafuer Wmage for alt Lauget; herforuden skal hand wed Dag och tid, effterhaanden som hand dennem kand fortiene, och hannem af Borgemestere och Raad blifuer forrelagt, Sex Slette Daler aflegge och betale, huoraf halfpert skal komme til Laugszens forbedring och dend anden halfue part gamle och forarmede Laugs Brødre och deris hustruer til hielp och trøst, saa och til at bestedis til Jorden med, naar de wed Døden afgaar.

6. Naar bemeldte Sex Daler skal gifues. Dernest skal enhuer, som sig udj dette Laug wil begifue, enten naar hand tager borgerschab eller siden, naar hand er det begierendis, lade sit Nafne hoesz Borgemestere och Raad udj Raadstuebogen anteignes och for dennem anlofue, til huilche Terminer hand fornefte 6 Dr. kand wdgifue, huilchet optegnit skal Oldermenden wed en af Stads-tiennerne tilskichis, och hand siden uden nogen wider antegnelse eller samtyche sit handwerck at maa bruge, efftersom woris naadigste sist paa tryck wdgangen forordning om handwerckis Suenne och Dreng derom ydermeere wduiszer.

7. Huo Lauget schal tilsige och huo derfor maa forskones. Dend Muremester, som sidst udj Laugit indkommer, skal effter Oldermendens Befalning tiene Laugit, sige til Laugsmoede, Liig at begrafue och andre woris och byens nødvendige Erinde, indtil en anden kommer i hansz Sted; findis hand wflittig eller forsømmelig, bøde hand huer gang hansz brøst findis, 2 $\frac{1}{2}$ danske til tuende Skiffte, Laugit och de Fattige af Lauget, mens blifuer hand suag eller er udj loulig forfald, da tiene den nest for hannem udj Lauget indkom, end til dend anden self kand forrette sine gierninger. Men dersom tou, trej eller flere paa en tid i Embedit indtagis, da skulle de, som for slig wmag wille were for-

¹ Henvisningen passer ikke til Kristian IV's Reces af 27 Februar 1643, II-3-9-1 (V. A. Secher: Forordninger, II, S. 237); her maa menes Kristian III's Reces af 13 December 1558 § 70 ligesom ovfr. S. 354 § 5.

schaanit, huer udlegge 2 Slette Dr. til Lauget til de Fattige saa och til dendsz Belønning, som i en anden Brodersz Sted (som ellersz omgaa skulle) omgaa wil.

8. Deris straf, som iche møder, naar tilsiges. Huilchen i Lauget werende Mester, som iche møder, naar hand tilsagt worder, for Oldermannen och Hoszsidere udj Lauget, naar nogen tilbørlig Erinde, som forberørt, forrefalder, til det Klocheslett, hannem tilsigis, bøde 4 β ; blifuer hand borte en half time offuer tiden, bøde 1 \mathcal{A} ; blifuer hand en heel time eller slett borte, bøde trejdobbelt, uden hand hafuer loulig och tilbørlig forfald.

9. Geldsag anlangendis. Blifuer nogen Muremester for Oldermannen udj Rette for witterlig Gield kaldit, da sehal hannem Laugdag forrelegis at betale; sider hand ofuerhørig och ey betaller til dend tid, hannem forreleggis, da steder Borgemester och Raad eller Fougden Rett offuer hannem, som skyldig er, foruden widere Deelszmaal.

10. Om Gewer at bruge och vbequemsord. Ingen Muremester eller Suend maa bere werge eller andit sligt, naar Laugit, som för er melt, bör at samlisz, huor udaf Skade kand foraarsagis, ey heller bruge forsmedelige Ord imod huer andre enten inden eller uden Lauget, men huer at tale sig til rette med Beschedenheed.

11. Ingen Mester at haffue meere end tuende arbeide tillige item om Daglön. Skal ingen Muremester udj Laugit tage sig meere end tou arbeide for paa en tid at ferdiggjøre, som hand maa holde folck paa, iche heller besuerge nogen ofuer en billig daglön, men enhuer som hand kand fortiene och dagen er lang til.

12. Om got oc ondt Arbeide. Enhver Muremester schal och forpligt were at gjöre got och w-straffeligt Arbeide med Mur og Muurs Föygning, Skelnen och i andre maader, at ingen gifuis Aarsag sig derofuer at beklage; befindis nogen, som formedelst Mesterens eller hans Folchis Brøst Skyld at bekomme Skade, och det beklagendis worder, da skal hand, hoesz huilchen saadan brøst findis, stande derfor til Rette och oprette dend, som Skaden hafuer fangit, efftersom w-villige Mend, huilche af Byens Øfrigheed dertil forordnis skulle, kand siunis rett och billigt at were.

13. Om v-oprigtig arbeide och Kalchens beredning. Dersom nogen Mester, som it Stöche Arbeyd haffr fortinget, formedelst hansz Egennytte och Gierigheds Skyld iche lader muere och skielne, saaledis Kalcken sigte, slaa och beredde, saa som en Erlig Mands Arbeyde dermed kand werre forwart och som det sig bör, da schal hand Lauget hafue forbrut och iche were det nermere end Laugsbrøderne med Øfrigheids samtyche det hannem wil unde, och dersom

Oldermanden med Laugsbrøderne wille see med nogen igiennem fingre, naar det fore dennem beklagis, da schal de derfore straffis effter Øfrigheds Kiendelsze.

14. Ingen at trychis fra sit arbeide; och af huad aarsage biugningsherrer en anden maa antage. Naar nogen Muremester, som udj Lauget er, noget arbeyde forrettingit hafuer, da maa ingen med Wnderfundigheed hannem derfra tryche; dog dersom dend, som nogit Arbeyde fortingit eller antaget hafuer, sit Arbeyde iche saa flitteligen och forsuarligen forretter, som det sig bör, skal det were dend, som med hannem fortinget och til sit Arbeydsz forretning antagit hafuer, frit for en anden Mester, huem hannem lyster, dertil at antage, huorimod de andre Mestere ingen forhindring maa giøre under straf, som wedbør.

15. Om Encker. Naar nogen, som i Laugit er, wed Døden afgaar, da maa hansz Effterlatte Hustru holde tou Suenne wnder Laugszens frihed, saa lenge hun sidder Enche och skicher sig erligen; men dersom hun i Egteskab igien sig wil forandre med en, som effter forberörte Wilkor er goed for sit handwerck, da maa hand for hindis Skyld niude half indgang.

16. Suennenis Arbedslön anlangendis. Efftersom Mesterne i dette Laug til wisze tider om Aarit haffuer satt en wisz taxt, huor megit en Suend skulde enten hafue udj Styche-Arbeyde eller ochsaa til Dage- och Wgelön, saa ingen Mestere hafuer mot gifue dend eene Suend meere end en anden, huilchet wi gandsche w-billigt befinder, efftersom en Suend, som kand giøre bedre Arbeid end en anden, iche bör at forbiudes, at hand desz meere arbedz lön bekommer, om hand det ellersz kand erlange, och skal det derfore Mesteren frit staae, huorledis de med Suennen enhuer effter sin døgtigheed kunde accordere och ofuereens komme.

17. Huor mange Drengge huer Mester maa haffue. Paa det och Suennene kunde desto bedre deris Vnderhold med murarbeide fortiene och de, som nogit Arbeide hoesz Mesteren lader giøre, desto bedre kunde worde betient, saa at bemeldte Arbeyde iche wed w-kyndige Drengge, mens goede Suenne, kunde worde forferdiget, da skal ingen Mester tillat were meere end trej Drengge i det høyeste paa en tid at holde och udj Lære at haffue.

18. Om Suenne at tage an, som ey fra sin förige mester er skildt i rette tiide. Dersom nogen Muremester wnderstaar sig at tage en anden[s] Suend paa sit Arbeide, som forinden rette Stefnedag er skilt fra sin Mester med w-minde, med mindre bemelte Suend sin Mestere for nogen billig Aarsag Skyld hafr mott quitere, huilchet for Byens Øfrigheed skal tilkiendegifuis och beuiszis, da skal hand bøde trej Slette Daller och miste Suenden, mens Suendens straf skal were halftredie Slette Dr. och siden fare til dend Mester, hand för tiende.

19. Om frii Mandage och suennes forsömelsze i arbeide. Huilchen Suend

paa forskrefne handwerck, som arbeyder paa wgge- eller Dage, maå iche giøre sig nogen frj Mandag eller anden ørkeløsze Dage om Wgen, ey heller nogen tid forsømme sit Arbeyde, uden det skeer med hansz Mestersz synderlig forlof; giører nogen herimod, bøder første gang 1 #, anden Gang 2 # och saa fremdelis och derforuden effter Oldermændens och Hoszsiddernes sigelsze stande til Rette, fordj hand sin Hoszbondes Arbeide forsømmer.

20. Losement for fremmede Suenne. Oldermænden och Hoszsiddere med meenige Lauget skal beschiche fremmede Suenne, som hid til Byen kommer at wille tiene, it wisz Sted och Loszement, huor de til Herberge kunde indsøge, och der it Bret udhenge, at huilche Muremestere, deris tienniste behøfuer, kunde wide dennem disz bedre at finde.

21. Tiidepenge huer Løffrdag til fattige Suenne. Huilchen Suend, som en Mester gifuer Arbeide, hand schal huer Løfuerdag afften gifue 4 β udj deris Laugs Bøsze, saa lenge hand hoesz samme Mester arbeitendis worder, huilche penge, som ellersz kaldis Tidepenge, skal giemmis och forwaris til fattige Suenne, som med Soet och Siugdum blifuer hiemsøgt och indted hafuer udj forraad dennem med at erholde saa och at stedis til Jorde med, naar de ved Døden afkaldis.

22. Om Mesterens Mad och Øl foragtes. Foragter nogen Suend eller Dreng sin Mesters Mad och Øll, som w-strafeligt er, och det hannem skielligen ofrbeuiszis, bøde 1 Dr.; kand hand Bøderne iche wdgifue, da strafis tou Dage och Netter udj Kielderen til Wand och Brød effter Øfrigheds tilsigelsze.

23. Dreng om lære. Det skal och were en Muremester udj dette Embede frit fore Dreng at tage wdj Lære, och ingen enten inden eller uden Lauget maa hannem derpaa forhindring giøre udj nogen maade, och huilchen dreng, som begifr sig til dette handwerck at lære, hand skal tienne sin Mester for Lære udj trej Aar.

24. Om Lærebreff och Læredreng ey at forwiisze. Ingen Læredreng maa af sin Mester meddelis Lærebref, förend hand hafuer wdtient; iche heller negtis, naar hand hafuer wdtient sin Lære och er goed for Suend; ey heller maa nogen mestere sin Læredreng fra sig af Læren forwiisze, naar hand en tid lang tient hafuer, uden hansz Læreaar er forløben, med mindre hansz forseelsze findesz saa grof, at det bör at skee wed Øfrigheds Kiendelsze.

25. Drenges Vnderwiisning ey at forsømme. Iche heller skal nogen Mester sin dreng med Wnderwiisning paa handwerckit forsømme, ey heller bruge hannem til anden Bestilling, end Embedit til drengens forbedring wedkommer, naar Mesteren ellersz hafuer Arbeid noch under hender; dersom nogen herimod giør, da stande derfor til rette, om det Øfrigheden til Kiende gifuis.

26. Læredreng, som bortløber eller er motwillig. Huilchen Dreng eller Suend, som sig motwilligen eller gienstridigen anstiller och sin Mester forløber, förend de blifuer Louligen adskilt, hand maa paagribis och effter woris naadigst wdgifne mandat straffis, som det sig bör.

27. Lig at følge. Naar Gud allermegtigste wed dend timelig Død af werden nogen Mester i Laugit eller hansz hustrue bortkalder, da skal Oldermænden lade alle de, i Laugit ere, tilsige Liget til sit Leiersted at følge; findesz da nogen forsømmelig och iche kommer til dend tid, sagt worder, bøde 1 R .

28. Lig at berge. Skal och Oldermænden lade tilsige dennem af Laugit, som effter sedwanlig omgang skulle bere Liget til Jorden, er der da nogen, som for alder och Skrøbeligheeds Skyld iche bere kunde, da schal hand forbi-gaaisz, men huo som herimod giör och sider offrhørig, bøde huer gang 6 R .

29. At tienne for Suend i trej aar. Effter at nogen Dreng her hafuer wd-lert och er blefuen Suend, schal hand dereffter trej Aar udj det mindste hoesz en goed Mester inden eller unden Lands sig forsøge och tienne for Suend, för-end hand worder borgere och bekommer Laugit.

30. Suenne ey at Bönhasze. Wnderstaar sig och Suenden paa sin egen haand herudj Staden Mesterne til fortræd och trengszel at arbeide, da schal med hannem som en anden Bönhaszer effter de dato 26 Augustj 1622 udgangne forordning forfaris och der forinden til Laugszens fattige En Marck for huer Dag at bøde och wdgifue forpligt were.

Beslutning. Forschrefne Artickler hafue Wi saaledis Muurmesterne sam-tøcht och beuilget, saa de dereffter dennem tillbørligen haffuer at anstille och deris laug skicheligen fremdrage; dog os forbeholden bemeldte Artickler effter tidens leilighed naadigst oc som gafnligst eragtis at forandre; Forbydendis etc. Hafnia d. 22 Januarij 1666.

8.

1666, 5. Februar. *Murmestersvendenes Artikler givne af Frederik III (Sjæll. aabne Breve 1666 Nr. 34 b, der afsluttes med følgende Meddelelse: »effter Poffuel Nielsens Concept«; trykte i Kbhvns Dipl. III, S. 641—43 efter Sjæll. Reg. Bd. 26 Fol. 162—65).*

Fridericus Tertius, Giöre alle witterligt, at efftersom wii naadigst hafuer for gott anseet och raadsomt befunden, baade til Politiens Befordring saawelsom

och til meenige Borgerscab och indbiuggeris gafn och beste udj woris Residentz Stad Kiøbenhafuen Ambternis och handwerckernis Lauger sammestedz effter voris itzige Souveraine Regiering at lempe, saa och huis inconvenientzer och Miszbrug hoesz it huert Laug hidindtil hafuer werit at afskaffe, thj haffuer Wi Muuremester Suennelaug et her sammestedz effterskrefne Artichler, huoreffter de samtligen och enhuer i sær i deris handwerck sig skulle forholde, naadigst ladet foreskrifue som følger.

1. Tuende Formend. Først skulle de hafue tuende formend, dend Eene en Mester af Muuremester Lauget, dend anden en af Suennene, som her i Byen boesatt och en tid lang paa Embedet hafuer tient och dertil bequem er, huilchen skulle hafue tilsuun, at goed ordning och Skick vnder Suennene holdis. — (Om Suennis samling och penge i bøszen til fattige Suenne at laanes, item om nøgler dertil.) Samme formand maa med Suennene een gang huer maanit paa en bequem Sted uden nogen Drick forsamblis och da maa och skal huer Suend enten sielf frembære eller med en anden fremsende, om hand sielf ey møder. at legge i deris Bøsze otte Skilling, huilche penge allenne skall were fattige och wedtörfuende Suenne, som enten af hug, fald eller anden hendelsze er i W-løcke geraden, til Beste saa och saadanne til hielp, naar de wed døden afgaar, til Jorden for at bestedige, dog skal huer Suend, som igien worder tilpaz och kommer til sin Førlighed, effterhaanden som hand kand fortienne, erstatte Bøszen igien, huis hand deraf i sin Nød hafuer bekommit. Til samme deris Bøsze skulle begge Formend huer hafue sin Nøgel, och naar nogle penge deraf skal wdtrgis, skal det skee i begge deris samt Muurmester Suennis och Laugsskrifuerens Nerwerelsze, som skal anskrifue, huormegit det er och huor til det wdtagis och wdgifuis, och it Register derpaa udj Bøszen igien indlegge ald Misztancke dermed at forrekomme.

2. Suennene at lade sig antegne hos formanden, och om deris straff, som sig iche hos brandsnød lader finde. Och paa det disz bedre widesz kand, om alle Muuremester Suenne, som her i Byen ere, sig effter Brandt Ordningen¹ rette och udj Ildzwaade hoesz ilden at dempe och redde sig lade finde, saa och om noget paa Kongens eller Byens wegne behøfuedis wed dennem at skulle forrettis, at da kand widesz, huor mange och huem de ere, da skal alle Muuremester Suennene, som her arbeider, deris Nafn hoesz formanden lade indtegne, enten de ere her boesatt eller ey, och saa fremt formendene befinde, at nogen af de antegnede Suenne sig uden loulig forfald fra Ildsfare at dempe entholder,

¹ Af 1 Januar 1643 se ovfr. S. 368 § 4.

da skal de strax Dagen dereffter saadant gifue en af Borgemesterne tilkiende, paa det saadanne tilbørlig kand worde strafed.

3. Om fremmed Suenner arbeide, item at antegnes och legge penge i bøszen. Naar nogen fremmed Suend, som rigtigen beuiszer, at hand handtwercket lert hafuer, hid til Byen ankommer och begierer her at arbeide, hannem maa ey arbeide formeenis, om det er at bekomme; dog dersom hand bekommer mester, da skal hand lade sit Nafn i Suennebogen indskrifue och gifue udj Suennenis Bøsze 1 \mathcal{L} .

4. Dreng, som har vdlært. Naar en Dreng hafuer udstaait sin Læreaar och i Lauget er giort rigtighed for sig, da skal hand och sit Nafn i Suennebogen lade teigne och indlegge i Suennenis Bøsze en Dags Lön.

5. Suenne maa ey arbeide i stöckewiisz antage. Ingen Muuremestersuend maa sig noget arbeide udj Stöckuisz, som samme handtwerck wedkommer, foretage, men maa tienne en erlig Mester paa Embedit, indtil hand sielf Mester worder och i Lauget indkommer.

6. Banden och Suergen. Huilchen som bander eller suerger udj deris forsamlinger, bøde for huer Bande eller Eed 4 β til de Fattige.

7. Om Suennes forloff och ørkeløsze Dage. Ingen Suend maa uden billig Aarsag tage forlof af sin Mester, saa lenge hand hafuer Arbeid och wil gifue hannem dend Daglön, som hand hoesz en anden bekomme kand, medmindre hand wille forsøge sig paa fremmede Steder; iche heller maa hand moetuilligwiisz uden loulig forfald eller billig Aarsag giøre sig nogen ørkeløsze Dage om Wgen eller forsømme sin Mesters Arbeide, uden det skeer med Mesterens Forlof; huo herimod giör, bøde effter Mesternis Laugs Artichlers formelding.

8. Lig at bære och følge. Naar nogen Muuremestersuend, hanz Hustru eller Börn af denne Werden wed Døden bortkaldis, da skal formanden befale dend Suend, som sidst i Suennebogen er indteignit, at tilsige dennem, som Liget skal bære, saa och dem, det skal følge; huilchen af suennene, som da ey møeder, mens boerte bliffr uden loulig forfald, hand bøder tou Mark, de 24 Skilling i suenne Bøszen och de 8 Skilling i de Fattiges Bøsze. Befindes forsømmelsze hoesz dend tilsiger, saa louligen beuiszis kand, hand nogen forbigaait och ey tilsagt hafuer, bøde hand for huer, i saa maader forbigaais, forskrefne Bøder.

9. Om Bøder, som giffues. Alle Bøder, som effter forskrefne Vilkor af Suennene wdgifuis, skulle til dend Brug, Byens Øfrigheed nøduendig eragter, beskiches at vdleggis och ey til øl. eller giestebud udj nogen maader anvendis, dog Kongens och Byens Sager w-forkrencket i alle maader.

10. Om de Suenne, som iche wil were artichlerne vndergiffne. Alle Muure-

mestersuenne, her udj Staden ere eller hereffter ankomme, som sig disse Artichler ey wndergiffue och dereffter forholde wille, skulle icke tilstedis her udj Staden hoesz nogen mester eller andre at arbeide, mensz sig igien herfra paa andre Steder at forföye.

Beslutning. Forskrefne Artichler hafue Wi saaledis Muuremestersuennene sambtögt och beuilget, saa de dereffter dennem tillbørligen hafue at anstille och deris Laug skicheligen fremdrager, dog osz forbeholden bemeldte Artichler effter tidens Leyligheed naadigst och som gafnligt eragtes, at forandre, forbiu- dendis alle och enhuer herimod, efftersom forskrefuit staar, at hindre eller udj nogen maader forfang at giöre, wnder wor hyllist och Naade, Giffuit paa wor Slott Kiöbenhafn dend 5 Februarij Anno 1666. Under Wort Zignet.

9.

1668, 22. Juni. Kongelig Konfirmation paa Bevillingen ovfr. under Nr. 6
(Sjæll. aabne Breve 1668 Nr. 191).

Frederik III etc., G. A. W., at paa det denne voris kongelig Residentz Stad Kiöbenhafn altid isærdeliszhed med gode oc döchtige Mestere aff Muurmesterhandvercket diszbedre kand vorde forsiufnit os sielf oc alle dennem, som Biugninger eller Muurarbeide agter at lade opsette oc anrette, til nytte oc gafn oc icke nogen formedelst mesternis Wankundighed i saa maade skulle lide skade; Da haffuer Wi Naadigst for got anseet at forordne saa oc hermed forordner, at ingen hereffter udj bem^{te} Muurmesterlaug maa eller skal for Mester indtagis, som icke tilforn sin døgtighed udj huis afritz, deeling oc ofuerslag, som til samme handtverch henhører oc behøffuis, beviist hafver, oc i saa maade er saa ferdig befunden, som en god Mester bör at vere oc forsvarligt eragtis. Dog skal icke herunder vere meent eller begreben de Muurmestersuenne, som nu deris Læreaar allerede hafuer fuldendet oc dog icke om slig afritz oc deeling af deris Mester er blefuen underviist. [Oc paa det med huis biugninger herudj Staden biuggis hereffter des skickeligere kunde tilgaa, wille Wj Naadigst, at enten voris egen Biuggemester dermed inspection skal hafue eller oc at en særdelis dychtig Biuggemester dertil af Staden antagis oc underholdis, som kand suare til huis fauter udj biugninger begaais kunde.] Huoreffter enhuer wedkommende sig vnderdanigst haffr at rette oc forholde. Giffuit etc. Hafn, d. 22. Junij 1668.

Det i [] satte Stykke er overstreget, og i Marginen er skrevet: »NB. Herom skal een sær Befaling til Bygmesteren«. Hos ligger en Betænkning af Maj 1668 fra Statskollegiet, der anbefaler at udstede ovenstaaende Brev i Henhold til en Ansøgning fra Murerlavet, der ønsker »kongelig Konfirmation ofuer en Beuilling, som de af Stadensz Magistrat for nogle Aar hafuer bekommet«, nemlig Bevillingen af 24 Januar 1661 ovfr. Nr. 6 (S. 366).

10.

1673, 12. Marts. Ansøgning fra Kjøbenhavns Murmesterlav, bl. A. om at maatte blive et sluttet Lav (Kancelliets Arkiv: Koncepter til Lavsartikler, som ere opsatte for de kbhvske Lav i Henhold til Statskollegiets Betænkninger; sst. en ligelydende fornyet Ansøgning af 16 April 1673).

Welæddele Her Præsident, Høimegtig Patron.

Eftterszom disze efterschreffne Poster saa højelig er osz fornøden til worisz Murmester Laugs bestörchning och Articulers forbedring, begierisz ydmygeligst, de allernaadigst maatte anszees och wnderdanigst niudisz.

1. At osz it sluttet Laug paa 24 Mend och Mestere allernaadigst maatte beuilgisz, paa det at iche enhuer vng Suend, som alleene vilde see paa at vorde Mester och iche sin egen och andris forderf betencke, heldst nu omstunder det falder en Deel i Lauget trangt noch for arbeide, iche schulle tilløbe och omsider deroffuer paaføre sig sielf och lauget total Ruin.

2. At det Privilegium, som af Magistraten paa Kongelig Behag var gifuen om enhnersz døchtighed (ved deeling, offrslag och afridtz) at beviisze, som sig i lauget agtet at indgiffue och Hansz Kongel. Mayestet salig och hõiloufflig Ihuekommelsze Naadigst confirmerede, nu af idtzige Hansz Ko. Mayestet allernaadigst maatte confirmerit vorde.

3. At dend stoere vlidelig och offuervoxende indpasz, som osz fattige Mend, der sidder for Hansz Ko. Mayestets och Stadsens Tøngseler, af dj Militarische i adtschillige maader osz til forderf och merkelig forsuechning i nogle aar ehr och paaførisz, maatte med alle afschaffis, i betrachtning de iche tilige kand forszees Hansz Kongel. Mayestets tieniste til Tractamentis opbørszel och bõnhaasze paa vorisz hantverck, huor udoffr dj skade paa tuende Sider

foraarsager, endoch ihuorvell Kongelig Mandat forbiuder enhuer, der ej giör borgerlig tønge, at indfalde i borgerlig Næring.

4. At effterszom dj fleeste vorisz Hantverch lærer, iche som andre udreiser, mensz sig strax baade i Læretiden och dereffter wdj Egteschab forandrer och i saa maader omsider med Hustru och smaa v-opfødde börn i armod och ælendighed geraader och iche uden armelig kand naa Lifuits ophold end sige tage imoed nogen paabiudende tønge, sønderlig om noget paakom; At enhuer derfor, som af sit Lære løszgiffuen vorder, maatte vere tilforpligt strax at vdreisze och sig i fremmede steder paa Hantverchet trej aar forsøge.

5. At en Encke i Lauget maa tilladis at holde tuende Suenne paa Hantverchet, sig til Liffuids nødtørfftig behielpning, saa lenge hun bliffr Enche och sig iche forandrer. Item om hun forandrer sig med en vng Karl i Hantverchet, hand da ichun at gifue dend halffue part imod en anden for indtrædelsze i Lauget.

6. Naar en Mesters Søn haffr tilbørlig vdlært diszligest giort sin deeling, offuerslag och afritz och er døchtig befunden saauelsom haffuer soeret sit borgerschab, hand da foruden noegen bekaastning frj i Lauget maa indtagisz.

7. Och paa det iche noegen vnderfundeligen schulle tage borgerschab vnder dend prætext, at Lauget hannem siden iche schulle fornegtis, omschiönt der var noeget i eller imoed at sige, at Indschrifning derfor til Raadstuen iche maatte schee, medmindre Oldermenden och hansz Hoszsiddere for Lauget ere med hannem tilstede och bær vidniszbyrd om hansz tilbørlig beviiszlighed och døchtighed.

Ombedisz allertienstschyldigst voris velæddele och höiærede Patron osz her udj til det bedste behagelig vilde recommendere.

Hafniæ d. 12.

Paa eigne och sambtlig Laugeds Weigne

Martij 1673.

Oldermand och Hoszsiddere

Claus Hesz. Mathias Søfrensen. Caspar Ahnmøller.

Ved det ovennævnte andet Andragende af 16 April 1673 ligger følgende Oplysning:

Hans Excellentz Hr. Petter Greffenfeld,

Til wnderdanig Memorial errindrendis at udi effterschreffne Steder schal der findis saa mange Murmestere udj ehnhuer Stads sluttet Laug, som følger,

Til Dantzig 9 Mestere

Til Augsburg 7

Til Stradtzburg.	11 Mestere
Til Lybeck.	7

Datum Haufniæ dend 21 Aprilis Anno 1673.

Paa eigne och sambtlig Murmester-
laugeds weigne

Oldermand och Hoszsiddere.

11.

1682, 4 November. Murmester-Lavsartikler givne af Kong Kristian V. (Trykte efter »De kongelige Laugs-Artikler, som til Aarets Udgang 1730 allernaadigst ere udstædde«, Kbhvn. u. A. S. 20—27, sammenlignet med Sjæll. aabne Br. 4 Noubr. 1682 Nr. 273).

Vi Christian den Femte af Guds Naade Konge til Danmark og Norge etc. Giøre alle vitterligt, at eftersom Vi allernaadigst for got og raadsomt haver befunden adskilligt udi Laugene saa vel her udi Vores Kongel. Residentz Stad Kiøbenhavn som overalt udi begge Vore Riger Danmark og Norge, som til Misbrug og adskillige Inconvenientzier kunde give Anledning, at afskaffe, og til den Ende for hvert Laug især nye Artikler at lade forfatte, haver Vi allernaadigst forundt og givet, saasom Vi og hermed forunder og giver Muurmesterne efterskrevne Artikler, hvorefter de sig allerunderdanigst skal rette og forholde og ey efter denne Dag understaae sig nogen nye Vedtegt eller anden Anordning imellem sig selv at giøre, saafremt de ikke derfor vil stande til Rette og straffes som vedbør.

1. Det skal ingen tilladt være sig af Muurmester-Haandverk at ernære enten med noget Arbeide at betinge eller Svenne og Drengte at antage og holde, förend hand haver vundet sit Borgerskab og er i Muurmester Lauget indskreven; forseer sig nogen herimod, bøde første Gang fire Rigsdaler, anden Gang dobbelt saa meget og tredie Gang straffes paa Kroppen.

2. Muurmesterne skal have en Oldermand, som samme sit Embede i to Aar skal forestaae. Og naar nogen afgaar, da skal samtlige Mestere ved fleeste Stemmer tre af deres Middel Magistraten paa Raadstuen foreslaae: Udaf hvilke de haver en at anordne, som dennem synes bedst og dygtigst dertil at være;

men dersom ingen af de tre foreslagne dennem anstaar, da maae de en anden, som de best eragter, dertil beskikke.

3. Oldermænden skal alle de gamle og unge Mestere, som nu Borgere ere og Haandverket bruger, saa og dennem, som herefter i Lauget indkommer, ved Navn lade antegne, saavel som og hvor de boer, paa det hand des bedre dennem kand vide at finde, naar enten noget udi Vores eller Byens Ærende forefalder at forrette, eller og naar de Bönhasere paa deres Haandverk vil eftersøge. Og paa det hand nogen kand have, som hannem herudi kand til Hielp komme, skal det hannem tilladt være fire Mestere at udnævne, som skal være berettiget til med hannem og en af Underfogderne forskrevne Bönhasere at opsøge og af dennem oppeberge den ovenbemelte Straf, men hvis de den ikke strax betaler, maae de uden nogen Henseende til deres Jurisdiction, hvor de antreffes, henføre dennem i Stadens Arrest-Huus, indtil de Bøderne betaler. Og skal bemelte fire Mestere, som Oldermænden i saa Maader til sig tager, hver fjerding Aar forløves og andre fire i deres Sted igien af hannem nævnes, som dette tilige med hannem skal forrette, indtil det i Lauget er ganget omkring.

4. Naar nogen Muurmester til Mester antages, da skal hand først giøre en vel proportioneret Bygnings Afritzning og Overslag paa dens Bekostning, saaviit Muurverk, Stillinger og deslige angaaer, og derforuden give fornøyelig Underretning, at hand forstaar Materialierne forsvarligen at berede og give enhver Slags Materialier sin rette Tilsat og Proportion. Item at hand forstaar at afritze og muure Hvelvinger, hvilket skal skee efter Vores allernaadigste Forordnings Indhold af den 23 Decembr. Anno 1681. Over hvilket og hvad videre hans Haandverk vedkommer Bygmesteren hannem skal examinere med Oldermænden og tre af de forfarneste Mestere. Og maae ingen til Mester antages, förend hand heri kand giøre fuldkommen Fornøyelse.

5. Saasom Muurmesterne ved ulykkelig Ildebrand saa og med Opsigt ved Ildstæderne og deslige særdeles have at forrette, da skal Mesterne og Svennene sig rette, efter hvis i Brand-Ordningen¹ derom formeldes.

6. Den sidst i Lauget indkommer, skal efter Oldermændens Sigelse Lauget betiene og, naar Vores, Byens eller Laugets nødvendig Ærende forefalder, Lauget tilsige; findes hand uvillig eller forsömmelig, bøde hver Gang fire Mark til de Fattige i Lauget; mens bliver hand syg eller er i lovlig Forfald, da den, som nest for hannem er udi Lauget indkommen, tiene som för er meldt, indtil den anden bliver saaledes, at hand det selv igien kand forrette. Mens der-

¹ Af 1 Januar 1643 (Kbhvns Dipl., V, S. 249-259).

som flere paa en Tid indtages, skulle hver af de, som for saadan U-mage ville forskaanes, betale til Laugets Fattige og dens Belønning, som Lauget skal betiene, fire Rigsdaler.

7. Hvilken Laugsbroder, som vorder tilsagt for Oldermænden at møde om de Ærender, som Vores allernaadigste Forordning af den 23 Decembr. 1681 melder, og hand ikke møder til det Klokkeslet, hand tilsiges, bøde tolv Skilling til Laugets Fattige; bliver hand borte en halv Time over Tiden, bøde tive og fire Skilling, mens bliver hand en heel Time eller slet borte, bøde tredobbel, uden at hand kand bevise sig at have havt lovlig og kiendelig Forfald.

8. Ingen Muurmester maae sig noget nyt Arbeid foretage eller noget gammelt Huus nedbryde, förend Steden og Grunden samt Vinduer, Hulle, Vandfald eller deslige ere af Bygmesteren og nest vedkommende Naboer, som Grunden eyer (saa fremt de ere i Byen), besigtiget og det altsammen rigtig optegnet, paa det ingen Trætte derover siden skal opvoxte, og skal de, naar dette skeed er, efter Bygmesterens Anordning eller Afritz, hvor Bygherren nogen Afritz er begierendes, legge Grunden paa den behørige Sted og med al deres Arbeid sig forsvarlig forholde, som de derfor siden agter at stande de Vedkommende til Rette.

9. Ingen Muurmester i Lauget maae nogen med u-billig Arbeidsløn besverge, men naar nogen Mester, som et stykke Arbeid haver fortinget, ikke lader muure saa og Muurene föye, skelle i Aarets rette Tiid, Kalken sigte, slaae og bereede og sit Arbeid forrette, saaledes at Byg-Herren dermed, som det sig bör, kand være forvaret, da straffes derfor efter Forordningen om Laugene af den 23 Decembr. 1681.

10. Ingen Muurmester maa meere Arbeid antage, end som hand forderligst og inden den for-accorderede Tiid kand forfærdige; hvis nogen Mester ikke sit Arbeid til rette Tiid færdig giör, skal Byg-Herren være berettiget, saafremt Forsömmelsen eller Skylden hos Mesteren eller hans Folk findes, at afkorte hannem den tredie Deel af det, hand til Arbeidsløn haver betinget, med mindre de i saadan Tilfald anderledes med hver andre kunde have accorderet.

11. Ingen, som lader bygge, maae Plankeverk videre paa Gaden udsette, end som for Stillinger og Materialier knappest kand behöves; klager nogen over, at det er for viit udsat, da haver Bygmesteren, eftersom hand agter ret og fornöden at være, derudi at anordne.

12. Hvilken Mester i Lauget, som rejser her fra Staden og tager sin Boepæl i en anden Kiöbstæd eller paa Landet og bliver Aar og Dag borte, og hand det ikke for hans Bort-Reyse haver havt med Magistratens og Laugets Minde, da maae hand, om hand herhid igienkommer, ikke søge sit Sted i Lauget,

förend hand Magistraten og Lauget haver tilfreds stillet, dog ingen hermed formeent Arbeid paa Landet at betinge og, saa lenge det varer, sig der opholde.

13. Naar nogen Muurmester ved Døden afgaar, skal det hans efterladte Hustrue være u-formeent Haandverket ved Svenne og Dreng at fortsætte, saa lenge hun sidder u-gift og sig ærligen forholder.

14. Naar nogen Dreng sig begiver til nogen Mester Haandverket at lære, skal hand være forpligtet at tiene et halvt Aar paa Prøve, om hand er dygtig til at lære Haandverket, og siden flittig lære paa tre Aars Tiid, hvorom skriftlig Contract imellem Mesteren og Drengens Paarørende skal oprettes og i Oldermandens Bog, strax hand antages, indskrives, paa det deraf kand have Underretning, om siden mellem Mesteren og Lære-Drengen nogen Irring og Tvist om noget kunde indfalde.

15. Naar nogen Lære-Dreng sine Lære-Aar haver udtient, saa hand er dygtig for Svend at antages, da skal hans Mester give hannem sit Lære-Brev, hvorefter hand da enten her i Staden eller andensteds skal paa sit Haandverk tiene tre Aar for Svend og derforuden i et Aar for Mester-Svend hos en Mester her i Staden, förend hand maae blive Mester, eftersom ingen maa blive Mester, som her tient haver, medmindre hand haver tient for Mester-Svend i et Aar.

16. Ingen Muurmester maae have meere end halv saa mange Dreng paa sit Arbejde, som hand paa samme Arbeid Svenne haver, baade paa det Byg-Herren formedelst for mange u-kyndige Drenges Arbeid ikke skal komme til Skade, saa og paa det Svennene, som bedre Arbeid bör at forfærdige, ogsaa desbedre kand blive belønnet. Og skal det staae Mesterne frit fore, hvorledes de med Svennene enhver efter sin Dygtighed kunde accordere og overeens komme, dog skal hand betale den, som tiener for Mester-Svend, i det ringeste lige saa meget for sit Arbejde som en af de beste Svenne i Lauget kand fortiene, og maae ingen Mester sin Mester-Svend forviise eller afskaffe Aaret igiennem uden lovlig Aarsag for derved at søge at forhindre hannem at komme i Lauget.

17. Muurmester-Svenne skal være paa deres Mesters Arbeid Klokken slaar Fem om Morgenen paa de Tider, det skee kand, og gjøre deres Dags Verk, som det sig bör efter deres Mesters Anordning; hvilken som sig herimod modtvillig anstiller, bøde efter Vores allernaadigste Forordning de dato 6 May 1682.

18. Paa det og Muurmesterne formedelst deres Svenues Modtvillighed, som dennem, naar de maatte være i Arbeid, kunde faae i Sinde at forlade, ikke skal komme til skade, da skal de Svenne, som arbeide ville, naar de af nogen Mester antages, forblive i hans Tieneste til ohngefehr St. Mortens Dag og ey imidlertid, uden billig og nødvendig Aarsag dennem dertil driver, begiere

eller tage Forlov, medmindre de særdeles ved deres Tienestes Tiltrædelse anderledes med deres Mestere ere accorderede, og dersom nogen Muurmester sig understaar at tage nogen Svend paa sit Arbeide, som förend den for-accorde-rede Tiid er skildt fra sin Mester, da bøde Mesteren to Rdlr. og miste samme Svend og Svenden en Rdlr. til Laugets Fattige.

19. Og paa det Vores allernaadigste Forordning de Dato 6 Maji 1682 om Ros og deslige, hvorom i den Siette Artikel meldes, desbedre kand efterlevs, da dersom det befindes, at nogen Byg-Herre saadan Ros, Söm og hvad Bygning og Stillinger vedkommer, til Drengene, Svensnene eller Haand-Langerne forærer og dem det at henbære godvillig tilstæder, da skal samme Byg-Herre, for hver Gang det befindes, give til Börnehuset Tive Rdlr.

20. Den Svend, som af nogen Mester Arbeid gives, skal hver Løverdags Aften levere til sin Mester fire Skilling Danske, som dennem Oldermændene strax skal tilstille for at henlegge i Laugets Fattiges Bøsse, hvortil Oldermændene skal have en Nøgel og tvende af de ældste Svenne hver sin Nøgel. Og skal bemelte Penge, som ellers kaldes Tide-Penge, giemmes og forvares til Fattige i Lauget, som med Sygdom bliver hiemsøgt og intet haver i Forraad sig med at underholde, saa og at stedes til Jorden med, naar de ved Døden bortkaldes.

21. Paa det og Mesterne kand beholde tilbørlig Myndighed over deres Svenne, saa viit deres Haandverk vedkommer, da skal udi hver Oldermænds Huus henge et sort Bret, hvor de Svensnes Navne skal paategnes og anslaaes, som enten sig modtvilligen imod deres Mestere forholder eller sig af Tienesten begiver, förend de for-accorde-rede Terminer, som de skal tiene udi, ere forbi, eller og om nogen Giæld giör og ikke betaler, og maae saadanne Svensnes Navne ey udslettes, förend de de Vedkommende tilfredsstiller.

22. Naar nogen Mester, hans Hustrue, Börn, Svend, Dreng eller Pige ved Døden afgaar, da skal Oldermændene lade ved den yngste Mester tilsige saa mange af Lauget, som behøves, efter ordentlig Omgang at bære Liget til Jorden efter den Forordning, om Begravelser er udgangen¹. Er der nogen, som for Alder og Svagheds Skyld ikke kand bære, da maa de forbigaaes; hvo ellers herimod giör og sidder overhørig, bøde hver Gang en Rdlr.

23. I det øvrige, saa viit ikke expresse i disse Muurmesterne af Os allernaadigste givne Laugs-Artikler er ommeldet, forholdes efter Vores om Laugene givne Forordning af dato den 23 Decembr. Anno 1681, og med Svenne og Dreng efter den af dato 6 Maji 1682. Thi byde Vi hermed og befale Præsi-

¹ Her sigtes sikkert til Frd. 7 Novbr. 1682 (Kbhvns Dipl. VII, S. 17-26).

denter, Borgemestere og Raad i alle Vore Kiøbstæder, som disse Artikler under Vores Cancellie-Seigl tilskikket vorder, at de derover alvorligen holder og denem paa behørige Steder til alles Efterretning strax lader læse og forkynde. Givet paa Vort Slot Kiøbenhavn den 4 Novembris 1682.

Under Vort Signet
Christian.

12.

1695, 25 Januar. Klage fra Politimester Claus Rasch over Mursvendene med en efterfølgende kongelig Befaling i den Anledning (Sjæll. Missiver Nr. 24-25 9 Febr. 1695).

Stormegtigste Arve Konge
Allernaadigste Herre.

Saasom Murmester-Svenne og Drengene her i Staden befindis frem for alle de andre Handverckers Svenne og Drengene at vere de v-roligste og motvilligste særdehlis med Nattegang i Wertzhuse og paa gaderne, saa vel som til at giøre Klammerier, hvilcket dend største Deel foraarsagis deraf, at samme folck haver meere egen frihed for deris Mesteris tilsuun end de andre Handverckers, thj disse gives Dagløn og huercken spiszes eller logerer i Mesternis Husze, men ligger i Staden paa deris egen Haand, som ved Murmester Handvercket altid haver verit brugeligt og ej vel kand lade sig afskaffe. Men saa som disse Mursvenne og Drengene paa nogle Aars Tid haver tiltaget sig den Vaane, at de, huor de gaar i Staden, bære hos sig paa deris. Bælte deris Murhammere og endeel der-foruden haver store lange firekantede Maalestocker i Haanden, toe, trej à 4re tomme tykke og halfanden à tou Allen lange og lengere, huormed de offters begaar store Insolentzier, naar de nogen om Natten eller Afftenen møder paa Gaderne og særdehlis imod de, som ere sindede at gaae fredelige, huilchet for kort tid siden seenist er skeed af tvende Partier Mursvenne, som haver overfaldet velb. Hr. Cammerjuncker Winds og hans Broder Hr. Capitain Winds tiennere saa vel som og Hr. Secreter Franz von Havens tienner, da de om afftenen gick geris Hoszbonders ærinde; Og som de gamle Murmestere sielff foregiver, at det haver i forige tiider været brugeligt, at Mursvenne og Drengene icke skal have maatted bære Murhammere eller saa store Stocke hos sig offtere end

naar de gich eller var paa Arbeide; Da om Eders Kongl. Mai^{ts} her paa Allernaadigst ville reflectere eller have nogen Consideration, skulle ieg Allerunderdanigst u-forgribeligen formeene, at ingen Murmester Suend burte at verre tilsted at bære nogen Murhammer paa andre tiider, end naar hand er eller gaar paa Arbeide, og det under 1 Rdr. Straf for huergang hand befantis saadant at giøre, diszligeste ej heller at bære nogen støre maallestock end paa trej Qvarter lang og en tom tyck under samme straff, og en Dreng alleene at bære i haanden eller paa sit belte Skaffted til en Murhammer foruden nogen Hammer der at have paasat, naar han nogensteds udgaar og iche gaar paa Arbeide, under Straff en Nat og Dag i Raadhuskielderens paa Vand og Brød, hvilket ved Eders Kongl. Maj^{ts} Allernaadigste Befalling til mig kunde settis udj Werck og Allerunderdanigst worde effterkomit; Alting hedenstillis (!) til Eders Kongl. Maj^{ts} Allernaadigste Approbation og Resolution med forblivende

Hafniæ dend
25 Janv. A^o 1695.

Eders Kongl. May^{ts}
Allerunderdanigste og troppligtigste
tienner
C. Rasch.

Den 31 Jan. 1695 indstiller Kancelliet, at Kongen herom skulde sende en Befaling til Kjøbenhavns Magistrat samt en Meddelelse om det saaledes Skete til Politimesteren Claus Rasch med Paalæg om at holde over Befalingen. Dette skete i to Missiver af 9 Februar 1695. Missivet til Magistraten lyder saaledes:

Efftersom for Os allerunderdanigst er bleven andraget, hvorledis adskillige af Muurmester-Svennene j voris Kongl. Residentz Stad Kiøbenhavn skal paa nogle Aars Tid være kommen j den Vane, at, hvor de her j Staden gaar, de skal bære hos sig paa Bæltet deris Muurhammer og eendeel derforuden have j hænderne store firekantede Maalestokke to, tre eller fiire tomme tykke og halfanden eller toe allen lange og lengere, hvormed de ofte store insolentzier skal begaa; da til saadanne at forekomme, er Voris allernaadigste villie og befaling, at I strax for Eder lader kalde Muurmesterne her sammesteds og denem alvorligen tilholder at forbyde deris Svenne, som de nu haver eller effterdags antager, hereffter paa Gaderne, uden naar de gaar til og fra deris Arbeide, at bære hos sig nogen Muurhammer eller nogen Maalestok lengere end tre kvarter og tyckere end een tom, under een Rixdaler straf for hver Gang een hver befindis sig derimod at have forseet. Dermed etc. Hafn. d. 9 febr. 95.

13.

1736-1740. Ti Breve fra Murerlavene i Dantzic, Dresden og Lyneborg som Svar paa Henveldeiser fra det kjøbenhavnske Lav om at dets Udlærte skulde være gyldige ved de tyske Lav se ovfr. S. 143-45. Kun Brevet af 2 Marts 1737 fra Dresden er bevaret i Original. Ni af Brevene findes i Afskrifter, som Lavsbudet Steinmüller har taget i 1831 af de originale Breve, der den Gang fandtes i Svendeladen; af de tre sidste findes der Gjenparter ved Sagen Kom.koll.'s dske Journ. D, 1749, Nr. 1557.

An denen Ehrbaren Altgesellen nebst Beysitzern wie auch insgesamfte Maurer Gesellen der königl. Residentz Stadt Copenhagen.

Wir sämbtliche Maurergesellen der Königlichen Polnischen Stadt Dantzic haben Ihr schreiben vom 9ten Junii richtig erhalten und daraus ersehen, wie Sie gesonnen sind sich zu einem Ehrbaren und Zünftigen Gewerk zu bequemen, dasz Sie und ihre nachkommen im gantzen Römischen Reich wie auch in allen Provintzen mögen wie Ehrbaren Maurgesellen auf- und angenommen werden; welches unsz lieb und angenehm sey, und wir alle insgesamt viel Glück zu ihrem Vornehmem wünschen, wie wir solches hoffen zu vernehmen zu halten (!) von denen Ehrbaren und wohlerfahrnen Gewerken der Churfürstlichen Stadt Dresden, wie auch der Churfürstlichen Stadt Lüneburg und hoffen solches mit mehreren zu erhalten. Im Übrigen befehlen wir Sie insgesamt in den Schutz des Allerhöchsten, verbleibende ihre getreue Freunde und Nachbarn. Leben lang die ganze löbliche Bruderschaft.

Altgesell Johan Jacob Müller

» Martin Fabian

des ehrbaren Gewerks der Maurer-, Stein- und Bildhauer-Gesellen in der Königl. Polnischen Stadt Dantzic.

*

*

*

Wohl Ehrenvester und Wohlfürnehmer Hrr. Eltermann wie auch die Hrrn Beysitzer und sämbtlichen Meister einer löblichen Zunft der Maurer und deszen Gesellschaft der königlichen Stadt Copenhagen, vielgeehrte Herren und nachbarliche Freunde.

An denenselben geschiehet unser aufrichtiger und freundlicher Grusz zuvor, weil wir aus Ihrem Ehrsamem Schreiben an uns von 9ten Junii ersehen, dasz

die Ehrenveste Meister auf die Gedanken gerahten in Ihrer Königl. Residentz Stadt Copenhagen ein recht gültiges Maueramt denen andern zünftigen Städten gleich aufrichten Ihnen vorgenommen zu halten mit Genehmhaltung der Gewercken derer Städte, die Sie uns benennen, und weil wir vernehmen, dasz unsere benachbarte als die respective Altermänner und Mitmeister der Maurer Profession so wohl in der Chur-Sächlichen Stadt Dresden wie auch in der Chur-Hannöverschen Stadt Lüneburg sich auf deroselben guten Behandlung darinnen zu bequemen und darzu geneigt bezeugen werden, also wir unsers Orts darinnen wilfahren und kein Bedenken tragen auch ebenmässig von Ehrenveste Gunst mit Ihnen zu bewerkstelligen. Wir erwarten mit genehmhaltung deroselben benannten Gewercken, von denen Sie dasz berichten, so balde als wir von Ihnen benachrichtiget seyn werden, dasz die anderen Städte im Römischen Reich sich erklären Ihnen anzunehmen, so wollen wir nicht ermangeln Ihnen in allen willfahren zu seyn. Wir aber wünschen zu ihren Vorhaben Göttliches gedeyen und Gesegnete Anfang zu ihrem Löblichen Vornehmen und sind Einer löblichen Zunft der Maurer in der Königl. Residentz Stadt Copenhagen

Dantzig d.
25 Julij Anno 1736.

Dienst- und bereitwilligste das Gewerk der
Maurer, Steinmetz, Stein- und Bildhauer hieselbst
M. Christian Haüzler, Æltermann
M. Christoph Strietzki, Compan
M. Johan Paul Meinhardt, Beysitzer
M. Gottfried Förster, Compan.

*

*

*

Unsern freundl. Grusz zuvor Ehrenfeste, Vorachtbare und Kunstfahrne Ober- und andere Meistere der löbl. Mauer-Innung zu Copenhagen.

Wir haben bey unsern unlängst gehaltenen Qvartal und Innungs-Zusammenkunfft, welches vor dismahl sich wegen verschiedener Mittmeister Abwesenheit etwas lange verzögert, conjunctim verlesen, was dieselben nomine der dortigen gesambten Innung derer Mauermeister de dato Copenhagen am 9ten Junii und 19 November des abgewichenen 1736ten Jahres wegen Reception und Beförderung derer bey ihnen ordentlich ausgelernten und vermittelst ihrer Lehr-Briefe tüchtig befundenen und frey gesprochenen Gesellen an uns in Schriften anhero gelangen lassen.

Nun hat zwar diese Sache nicht allein aus obangeführten Uhrsachen, sondern auch razione des ins heil. Römischen Reich publicirten general-Mandats, vermöge dessen wir dieserhalben an unsere allhiesige Obrigkeit zuförderst unsern Vortrag abstaten und deroselben Resolution darüber abwarten müssen, mit Ertheilung unserer Antwort und Erklärung einigen Zeitverlust und Anstand causiret; nachdem wir aber deroselben Ansuchen und desiderium collegialiter reifflich erwogen unserer Obrigkeit auch nach beschehenen Vortrag hierbey nichts bedenkliches vorgefallen, so vermelden wir denenselben hierdurch in freundlicher Antwort zurück, wasmassen wann dieselben gleichwie wir von IHRO Königl. Majest. in Pohlen und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen unsern allergnädigsten Landesherrn gleichfalls von IHRO Königl. Majest. in Dännemarck mit einer privilegirten Innung und Landesherrl. Confirmirten Verhaltens Articulis versehen, wir entschlossen dem Handwerke zum besten und Aufnehmen so wohl alle die in Copenhagen ordentlich bey einem zünftigen Meister angelernte und von ihren Lehrjahren rite freygesprochene Lehrjungen, wann sie als tüchtige Gesellen die Theoriam und Praxin ihrer Profession hinlänglich verstehen, von denenselben declariret worden und hierüber ihrer Legitimation halber richtige Urkunden und Testimonia produciren, als auch diejenigen, so in heil. Röm. Reiche bey einem würclichen uns gleichmässigen Innungs-Meister ihre ordentliche Lehr-Jahre richtig ausgestanden und vorher bemeltermassen ein gleiches prästiren werden, bey uns willig und gerne auf- und anzunehmen, sie nach aller Möglichkeit zu fördern und ihnen nach professions-Gebrauch alle Gunst und nachbarl. Freundschaft zu bezeigen, dahingegen wir dieselben gleichfalls ersuchen bey vorfallenden occasionen unsern mit richtigen Lehr-Briefen und testimoniis versehenen Gesellen in simili dergleichen allenthalben recipirliche Freundschaft zu erweisen, worüber wir dero schriftliche Erklärung uns zuförderst ausbitten und mit aller Hochachtung zu allen Freundschafts-Bezeigungen zu jederzeit bereit beharren. Einer löblichen Innung der Mauermeister zu Copenhagen.

Dresden d. 2 Martii
1737.

(L. S.) Dienstfertigst
die sämbtliche privilegirte Innung
der zünftigen Mauermeister hierselbst.

*

*

Unsern freundlichen Grusz zuvor Ehrenveste, Vorachtbare und Kunsterfahrne Ober- und andere Meister der löblichen Mauermeister-Innung zu Copenhagen.

Wir haben deroselben sub dato Copenhagen den 19 May h. a. anderweit an uns abgelassene geehrteste zuschrift wohl erhalten und würden darauf in schuldiger Antwort sofort längst gedienet haben, wo nicht einige unvermeydliche Hindernisse sich zeither immer im Wege geleet hätten. Wie uns nun nichts anders andenn (?) sehr angenehm fallen können, das dieselbe von allen unseren Statuten und Handwerksüblichen Gebräuchen sich conform zu verhalten auch alles, was mit billigkeit von Ihnen Prätendiret werden könnte, zu erlegen sich gütig anerbothen, also wolten wir nicht ermangelt haben verlangter maaszen unsere Handwerks-Statuta der so genannte Articul in forma zu communiciren, wo nicht der mehreste Inhalt derselben uns Local-Verfügungen beträffe, so auf auswärtige Orte nicht applicable sind, Generalia hingegen bestehen hauptsächlich darinne, dasz wenn 1) ein jetweder, der die Mauer-Profession erlernen will, aus einem rechten und echten Ehebette gezeuget und von guter teutscher und nicht wendischer Art und darüber richtig testimonia produciret, derselbe sodann von einem zunftmäszigen Meister vor gesammelten Handwerk aufgedungen 2) drey Jahre in der Lehre stehen und nach deren Verflusz 3) wiederumb vor offener Lade freygesprochen, hierüber 4) ein richtiger Lehr-Brief zwar ausgefertigt und erlanget, jedoch 5) das Original davon solange, bis der Geselle sich an einem gewissen Orte niederlassen und Meisterrecht erlangen will, in der Handwerkslade, wo er loszgesprochen, beybehalten, ihm hingegen 6) zu seinem Fortkommen beglaubte Abschrift mitgetheilet, und über dieses 7) aller Orten, wo der Geselle in Arbeit gestanden, seines Verhaltens halber, ihm eine richtige Kundschaft unter dem Handwerks-Siegel und derer Ober-Ältesten auch des Arbeits-Meister Unterschrift ausgestellt, ohne dergleichen Kundschaft aber 8) kein einziger Geselle an einem anderen Orte bey 10 Rth. im Straffe in Arbeit genommen werden soll, einmaszen solches alles das sub dato 19 October 1731 hiesiges Landes publicirte Reichs-Gutachten und mandat wegen der Handwerks-Gebräuche und Miszbräuche betreffent, des mehrern besaget, als welches mandat vorjetzo insonderheit der Gesellen halber unsere hauptsächlichste Richtschnur ist, woferne nun die Innung ihres Orts auf gleichen Fusz eingerichtet (wovon wir uns ebenmäszige communication ausbitte) und ein Geselle mit obigen requisitis, nemlich mit richtigen Lehr-Briefff, wo er ausgelernt, und mit richtigen Kundschaft, wo er letztens in Arbeit gestanden, von dortiger Gegend zu uns einwandern solte, wären wir so willig als schuldig denselben

in Arbeit zu fördern und Handwerksgebrauch hiesiges Orts, so lange er sich Innungsmässig verhält, angedeyen (?) zu laszen, dagegen wir uns, wenn unsere Gesellen mit gleichen recipirlichen Willfahung versehen. Was die beyden Innungen zu Dantzig und Lüneburg anlanget, ist uns zwar nichts wissend, was vor Uhrsachen ihrer Weigerung etwa vorgewendet werden möchten, wir sind alle willig und bereit unsern Vorspruch bey denenselben diesfalls zu thun und mit Ihnen zu communiciren, beharrend Löbl. Maurermeister Innung zu Copenhagen

Dienstwilligste

Dresden d. 27ten
August 1738.

Georg Martin Möser, Ober-Eltester.
Johann Gottfried Feher, Ober-Eltester.
Johann George Gebhard, Mit-Eltester.
Sigmund Gottlieb Bermann, Maurer-
Meister wie auch Mit-Eltester.

*

*

*

Ehrenveste und Kunsterfahne Hrrn Elterleute, Beysitzer und sämtliche Meister des löblichen Gewercks derer Maurer in der königl. Stadt Copenhagen, Vielgeliebte Hrrn und Freunde.

Dero Schreiben von 17 October A^o 1739 ist uns eingehändiget worden, aus welchen wir mit mehrern ersehen, wie Sie noch verlangen denen Teutschen Gewerken incorporiret zu werden, ob wir nun wohl gerne alles dazu beytragen möchten, so finden sich dennoch gewisse umstände, welche uns nöthigen unsern beyhilfe so lange auszusetzen, bis nach dero eigenen Vorschlag eine gültige Erklärung von Dresden und Lüneburg beygekommen, welche wir alsdan mit einem Schreiben von dero Obrigkeit an dieses orts Magistrats begleitet, erwärtig sind. Gott indessen befördere dero rühmlisches unternehmen und lasze den nutzen davon gross seyn, inzwischen verbleiben wir Ewer löblichen Gewercks

bereitwilligste

Dantzig d. 28 Novbr. 1739.
(L. S.)

Elterleute, Beysitzern und sämtliche
Meister des löblichen Gewercks der Maurer.
Steinmetz, Stein- und Bildhauern alhier.
M. Gottfried Förster, Eltermann
M. Christian Häuszler, Compan
M. Johann Michael Pehm, Beisitzer
M. Johann Paul Meinhard, Beisitzer.

*

*

*

Unsern gegen-dienstfreundlichen Grusz zuvor! Ehrenfeste und Ehrsame, wie auch vorachtbare, gunstige, gute Freunde und Handwerksgenossen.

Aus denenselben an uns, die hiesige Mauer Innung zu Dreszden, unter dem 17ten October des letzt abgewichenen 1739 Jahres fernerweit abgelaszenen Schreiben haben wir bey denselben gemeinschaftlichen Durchlesungen des mehrern ersehen, was dieselben als dasige Mauer- und Steinhauer-Innung an dero weit folgende Eröffnung gethan, welchergestalt wegen der von Ihnen intendirten Vereinigung zwischen denen daselbst in Arbeit stehende Teutschen und Dänischen Gesellen, nachdem alle zwischen denen Zünfften Teutschlands und dortigen Zunfft ehemalige obgeschwebte Differentien völlig gehoben und beygelegt endlich das dasige Handwerks Conclusum dahin ausgefallen wäre, dass künftighin bey dasiger Innung der Maurer es allerdings nach den im Römischen Reiche ertheilet Statutis und Regeln ratione der Gesellen, Lehrjungen und sonst verfahren desgleichen, dasz es mit der hiesigen und dasigen auch andern Zunfftigen Teutschlands gleich gehalten werden solle. Wie Sie denn darnebst gebeten sothane Declaration und das Communicatum denen hiesigen sämtlichen Gesellen und Handwerksgenossen bey deren gemeinschaftlichen Versamlungen vorzulesen und bekannt zu machen solches auch zu notiren ingleichen zum Zeugnisz dessen in Formatis instrumentum darüber aufrichten und auf Pergament schreiben unter Andruckung des hiesigen Handwerks Siegels sowohl nebst Ratification des hiesigen Raths mit gleichmäsziger Anhängung des Stadtsiegels ausfertigen zu lassen.

Gleichwie wir nun unsers Orts als hiesige Maurer-Innung, weil die Steinmetzer-Zunft ihre besondere Innung vor sich haben, erfolgreich mit uns [in] einem corpore nicht leben, denenselben als Handwerksgenossen alle Freundschaft und angenehme Dienste zu erweisen nicht ermangeln werden. Also wollen vorings (voraus?) von dasigen löblichen Innung wir zu förderst gebeten haben, selbige möchte belieben zu unserer Nachachtung und zur desto genauerer Neigung dieszeitiger Mesures unter Vordruckung des Handwerkssiegels wie auch sub sigillo publico des dasigen Raths und Obrigkeit ihre dasige Innungsbriefe samt demjenigen, was dieselben von uns durchgängig verlanget, vor allen Dingen wiederfahren zu lassen und anhero zu übersenden. Wir werden sodann hierauf an unsere Theile nicht ermangeln, so viel es sich thun lassen und in unsern Vermögen bestehen wird mit dem desiderirten willigst an die Hand zu gehen. Zweiffeln auch nicht es werden sich dieselben zugleich gefallen lassen zu Bestreitung dero Kosten vorings (voraus?) Sechs Ducaten an

Golde in Abschlag beyzufügen. Als die wir unter Anwünschung alles Wohlergehens allestats verharren dennselben

Dresden d. 23 Januarii 1740.

dienstwillige
Handwerks Genossen des Handwerks
derer Maurer in Dresden
Johann Gottfried Feher, Ober-Eltester
Georg Martin Möser, Ober-Eltester.

* * *

Ehrenfeste und Kunsterfahrne Hrrn Elterleute, Beysitzer und sämtliche Meister des löblichen Gewerks derer Maurer in der Königl. Stadt Copenhagen, vielgeliebte Hrrn und gute Freunde.

Wir haben deroselben Schreiben von 22 Decbr. voriges Jahres nebst denen Beylagen richtig erhalten und aus selben mit mehreren gesehen, dass so wohl Dresden als Lüneburg sich in allem vergnüglich erkläret, als Sie nur nach der ertheilten vorschrifft zu verfahren Ihnen gefallen lassen, wir unseres Orts finden dagegen nichts einzuwenden, insonderheit da unsere Gebräuche und Gewohnheiten mit denen aus Dresden überschickten meist übereinkommen, ausser das einer der bey uns das Mauer-Handwerk lernen will, nicht allein muss echt geboren, sondern auch mit Leibeigenschafft niemand verbunden seyn, und als dann wird er auf vier Jahr in der Lehre genomem, nach derer Verflieszung er reisen muss und zu solchen Ende den Lehrbrief bekommet als ein Gezeugniz der ausgestandenen Lehrjahren und auch seines guten Verhaltens. Sind Sie nun ihres nach der erhaltenen anleitung zu verfahren gemeinet (!), so sollen alle Ihre mit richtigen Lehrbrieffen ankommende Gesellen Handwerksgebrauch nach bey uns gefördert und aufgenommen werden, dagegen wir aber auch gewärtig sind, dasz unsere Gesellen bey Ihnen gleiche Willfahung zu erwarten haben werden. Im übrigen wird der beygehende Aufsatz die bey dieser Gelegenheit veruhrsachte ausgaben anweisen, derer Erstattung wir uns freundlich aushitten. Gott indeszen befördere dieses gute werk und lasse solches niemahls gestöret werden, dessen göttlichen Schutz wir Sie auch insgesamt anbefehlen und verbleiben Ewr. löbl. Gewerks

Dantzig 30 Jan.
Anno 1740.

bereitwilligste
Elterleute, Beysitzer und sämtliche
Meister des löblichen Gewerks der Maurer, Steinmetz, Stein- und Bildhauer
alhier.

(L. S.)

Samuel Genosz Altgesell.
Benjamin Bergmann, Alt-
gesell.

M. Gottfried Förster, Eltermann
M. Christian Häuszler, Compan
M. Johann Michael Pehm, Beysitzer
M. Johann Paul Meinhardt, Beysitzer.

* * *

Ehrenfeste und Kunsterfahrne H^m Elter Leute, Beisitzer und samtliche Meister des löblichen Gewerks derer Maurer in der Königlichen Stadt Copenhagen, Vielgeliebte Hern und Gutte Freunde!

Deroselben werthes Schreiben vom 12ten Martii dieses Jahres ist uns zu rechter Zeit zugestellet worden, darauf wir auch gleich vermöge der geschehenen Anweisung die ausgelegte Gelder richtig empfangen haben. Wir dancken vor solche Freundwillige Erstattung und wären hiebei geneigt nach dero Verlangen in Forma probante die Articul unserer Rolle mitzutheilen, da aber dieses zu vielen Unkosten Gelegenheit geben würde, indem dieselben sehr weitläuffig und das meiste davon in einer Anweisung unserer Geehrtesten Obrigkeit bestehet, wie sich unser Gewerk in dieser Stadt bey aller Gelegenheit verhalten soll, so haben wir solches vorgängig berichten wollen, in sonderheit da bereits das jenige, welches nothwendig erfordert wird, Ihnen in unserm Schreiben vom 30 Januarii a. c. eröffnet worden. Gott indessen gesegne Sie insgesamt und lasse auf einen so harten Winter einen Nahrungsreichen Sommer folgen. Des- sen Schutz wir Sie auch anbefehlen und verbleiben

Dantzig d. 12ten April
A^o 1740.

Benjamin Bergmann, Altgesell.
Martin Fabian. Altgesell.

Ew^r Löbl. Gewerks bereitwilligste
Elterleute, Beisitzere und samtliche
Meistere des Löbl. Gewerks der Maurer,
Stein- und Bildhauern alhier.
M. Christian Häuszler, Eltermann.
M. Johann Michael Pehm, Compan.
M. Johan Paul Meinhardt, Beisitzer.
M. Gottfried Förster, Beysitzer.

* * *

Edle und Hochachtbare Wohlerfahrne
Geehrteste Hern und Freunde!

Das letztere Antworts Schreiben vom 28 Novembr a. c. nebst denen Copeyen derer dasigüblichen Lehr-Briefe und Kundschaften ist uns wohlge worden

und ertheilen darauf ferner zur Resolution, das wan dasiege Amts Glieder, Genossen und Gesellen das algemeine im Römischen Reich publicirtes und von allen Reichs-Ständen angenommes Gut-Achten die Misbrauche betreffend zum Haupt-Fundamente nehmen, und setzen wir sodan auf die uns communicirte Copeyen der Lehr-Briefe und Kundschaften nichts zu sagen haben, sondern vielmehr solche approbiren und genehmigen. Mit der ferneren Erklärung, das gleich wie unsere Gesellen aldorten wir alhier dero mit einer Copey ihres Lehr-Briefes und richtiger Kundschaftt versehene Gesellen jederzeit geneigt und willig nicht allein auf und annehmen, sondern ihnen auch als andern Ehrlichen zunfftigen Gesellen nach Gelegenheit Arbeit geben og Sie soviel möchlig mit Rath und Tath an die Hand gehen und überhaupt als rechtschaffene Maurer-Gesellen halten und achten wollen. Diesemnechst haben wir jeder noch Ihnen unsere von Sr Königl. Majt vom Gros Britanien, Unsern Allergnädigsten Churfürsten und Landes-Hern Allergnädigst vorgeschriebene und confirmirte Amts-Articul (von Gelage-Articuln aber wissen wir nichts) in vidimirter Copey zu mehrer Nachricht zu communiciren, vor nöthig geachtet. Und wie diese unsere Resolution und Erklärung von unsern Hochedlen, Hochgelehrten und Hochweisen Hern Amts-Assessoren vorgängig approbiret werden, Als ist diese Schrift durch derer Altmänner Unterschrift und beygedruckten Amts-Siegel corroboriret. Übrigens Sie samt und sonders Göttlicher Obheit empfehlende verbleiben

Lüneburg
d. 12ten Julii 1740.

(L. S.)

Unsern Hochgehrten Hern
und Freunde
bereitwilligste Dienere

(L. S.) Johann Philip Hester
Architect.

(L. S.) Meister Johann Dursch
Administr. Altermann.

(L. S.) Meister Jurgen Ludolph Gruber
Altermann
Andreas Fridrig
Martin Henrich Schieldt
Altgesellen.

Unsern Dienst-Freundlichen Grus zuvor!

Ehrenveste, Wohlgeachte og Kunst-erfahrne Günstige

Gute Freunde und Handwerks-Genossen!

Deroselben vielgeehrtes unterm 12ten Martii 1740 an uns abgefertigtes Schreiben haben wir wohl erhalten und daraus mit Vergnügen ersehen, wie Dero uns communicirte und in 6 § bestehende Innungs-Articul so vollkommen zunfftmäßig und gut errichtet auch von Ihren Allerdurchlauchtigsten Souverain approbiret und confirmiret sind, worwieder anderwärts errichtete zunfftmäßige Maurer-Innungen mit Bestande nichts werden einwenden oder erinnern können, welches zunftmäßiger etwa hieraus kommen solte, wie wir den auch unserer Seits dis-fals zu erinnern nichts gewust. Dahero überschicken wir Ihnen als unsern vielgeehrtesten Hern und Zunfft-Genossen die verlangten Statuta oder formale Instruments bestehende 1) in vidimirter Copey unserer bey hiesiger Residentz eingeführte Innungs Articul, wie solche in allen § von wort zu wort lauten. 2) Eines edlen und wohlweisen Stadt-Magistrats Uhrkunde, das alles was in den Articuln enthalten seine Richtigkeit habe und was Specialia in pito (?) das Meister-Rechts und Abthung der Handwerks-Irrungen (so nicht in denen Articuln enthalten sind) zugleich mit annectiret. 3) Folget anbey Sr Königl. Maj^{ts} in Pohlen und Chur-Fürstl. Durchl. zu Sachsen ins Land ergangen Mandat und publicirte Röm. Kayserl. Reichs-Patent in Abstellung derer beym Handwercken eingeschlichenen misbräuche betrfd. als wornach alle vorkommende Handwerks-Irrungen und Gebrechen sowohl von Hoher Obrigkeit als auch bey versamleten Handwercken, so weit solche nachgelassen, entschieden werden; Dieses alles sind die Reguln, worauf unsere in Teutschen Landen zunftmäßig befindliche Maurer-Innungen gegründet und bishero noch beständig in Observanz sind. Gleichwie nun wir unsern Vielgeehrten Hrn und Guten Freunde nichts verhalten, wornach unsern Innungen sich reguliren müssen in Hofnung, dasz ein gleiches bey Ihnen nach anzeige Ihrer angeführten Innungs-Articul und was sonst zur Aufnehmung des Handwercks gereicht, werde observiret werden, wie denn wir hiermit Sie vor vollkommen Zunfft-Genossen erkennen und halten auch Ihre etwanig hier eintreffende Gesellen, der Gebühr nach befördern und sonst in vorfallende Noth beyrätigt und behülflich sein wollen, wozu wir Ihnen von

Hertzen gratuliren und hiernechst Sie Samtlichen Gottlicher Protection empfehlende verharren

Dresden

d. 15 Septbr 1740.

(L. S.).

Unsere Vielgeehrten Hern und
Zunft-Genossen

deroselben dienstwilligste

George Martin Möser, Ober Aeltester
Johann Gotfried Feher, Ober Aeltester
Johan George Gebhard, Beysitzer.
Siegmond Gottlieb Bermann, Beysitzer.

14.

1742, 31 Avgust. Lavsartikler for Muurmesterne og Stenhuggerne i Kjøbenhavn givne dem af Kong Kristian VI. (Trykte efter »Kong Christian den Siettes Laugs-Articler, Kbhvn. 1748, S. 181-193; jfr. Kom. Koll.'s danske Forestillinger Nr. 397 af 14 September 1742, hvor Artiklernes Text dog ikke findes optagen).

Vi Christian den Siette af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers etc. Giøre alle vitterligt, at som Vi under 24 Aprilis 1734 ved Vores Allernaadigst udgangne Reglement haver for tienligt eragtet, at Steenhuggerne udi Vores Kongel. Risidentz-Stad Kiøbenhavn efterdags udi Muurmester-Lauget sammesteds tillige skulde antages, saa have vi Allernaadigst for got befunden i Anledning af de Muurmesterne Allernaadigst meddeelte Laugs-Articler af 4 Novembr 1682 og fornævnte Anordning af 24 Aprilis 1734 fornævnte begge Professioner under et efterskrevne Laugs-Articler at forunde, hvorefter de sig allerunderdanigst have at rette og forholde og ey efter denne Dag at understaae sig nogen nye Vedtægt eller anden Anordning imellem sig selv at giøre, saafremt de ikke derfor vil stande til rette og straffes, som vedbør.

1. Det skal ingen være tilladt sig af Muur- og Steenhugger-Arbeyde at ernære, enten med noget Arbeyde at betinge eller Svende og Drenges at antage og holde, förend han har vunden sit Borgerskab og for Mester i Lauget er indskreven. Forseer sig nogen herimod, bøde første Gang til Laugets Fattige 4 Rigsdaler, anden Gang dobbelt og tredie Gang straffes paa Kroppen.

2. Muurmesterne og Steenhuggerne skal have en Oldemand, som samme sit Embede i To Aar skal forestaae, og naar samme To Aar ere forløbne, da skal samme Mestere ved fleeste Stemmer Tre af deres Middel Magistraten paa Raadstuen foreslaae, dog saa at der alterneres imellem begge Haandværkerne, udaf hvilke de have en at anordne, som dennem synes best og dygtigst dertil at være. Men dersom ingen af de Trende foreslagne Magistraten anstaaer, da maa de en anden, som de beqvemmest eragte, dertil beskikke.

3. Oldemanden skal alle de gamle og unge Mestere, som nu Borgere ere og Haandværket bruger, saa og dennem, som herefter i Lauget indkommer, ved Navne lade anteigne saavel som og hvor de boer, paa det hand desbedre dennem kand vide at finde, naar enten noget udi vores eller Byens Ærinde forefalder at forrette, eller og naar de nogen, som imod disse Vores Allernaadigste Articler dennem kunde Indpas giøre, vil eftersøge, det være sig Fuskere, Bønhasere eller andre. Og paa det sligt desbedre kand i Værk sættes, skal det være foreskrevne Oldemand tilladt Fire Mestere at udnævne, som med hannem have at søge Vores Politie-Mesters Assistance for at opsøge de Uberettigede og af dennem at oppebærge den i den første Articul ommeldte Straf, men hvis de Skyldige den ikke strax betaler, maa de uden nogen Henseende til Jurisdictionen, hvor de antreffes, lade dennem paagribe og hense i Stadens Arrest-Huus, indtil de Bøderne betale, og skal bemeldte Fire Mestere, som Oldemanden i saa Maade til sig tager, hver Fierding Aar forløbes, og andre Fire igien i deres Sted af hannem nævnes, hvilke saaledes efter ordentlig Omgang bør gaae omkring til samtlige Mestere i Lauget.

4. Den sidste i Lauget indkomne, enten det er Muurmester eller Steenhugger, skal efter Oldemandens Sigelse Lauget betiene og tilsige udi Vores, Byens eller Laugets nødvendige Ærinde, indtil en anden i hans Sted kommer. Findes han uvillig eller forsømmelig, da bøde han til Lauget og de Fattige første Gang 2 Mark, anden Gang dobbelt og saa fremdeles, men bliver han syg eller er i lovlig Forfald, da skal den Mester, som nest for hannem i Lauget er indkommen, hans Forretning betiene, indtil han selv saadant kand forrette. Men dersom fleere paa een Tiid indtages, skulle hver af de, som for saadan U-mage vilde forskaanes, betale til Laugets Fattige og dens Belønning, som Lauget skal betiene, 4 Rigsdaler.

5. Hvilken Laugs-Broder, som vorder tilsagt for Oldemanden at møde om de Ærende, som nest foregaaende Articul omformælder, og han sig ikke til det Klokke-Slæt, han tilsagt vorder, indfinder, bøde 12 Skilling til Laugets Fattige, bliver han borte en halv Time over Tiden, bøde 24 Skilling, men bliver han en heel Time eller gandske borte, bøde tredobbelt, medmindre han kand

bevise sig at have havt lovlig Forfald og saadant betimeligen lader anmelde, paa det at Laugs-Forsamlingen ikke efter hannem skal vorde opholdt.

6. Naar nogen Muurmester eller Steenhugger til Mester antages, da skal Muurmesterne først giøre for Oldermænden og nogle Mestere en vel proportioneret Bygnings Afritzning og Overslag paa dens Bekostning, saa vidt Muurværk, Stillinger og deslige angaaer, og derforuden give fornøyelig Underretning, at han forstaaer Materialierne forsvarligen at berede og give enhver Slags Materialier sin rette Tilsatz og Proportion, item at han forstaaer at afritze og muure Hvelvinger, hvilket skal skee efter Vores Allernaadigste Forordnings Indhold af 23 December 1681. — Iligemaade skal og den, som Steenhugger-Mester vil være, for Oldermænden og Steenhugger-Mesterne giøre sit Mester-Stykke uden nogens Hielp, dog maa han have en Haandlanger, som Haandværket ey haver lært; samme Mesterstykke skal bestaae i et Stykke af Bræmer- eller anden Steen og et Stykke af Marmor, og som en ret Steenhugger fuldkommen bør forstaae en ham given Ritz for derefter at arbejde, saa skal saadan en Steenhugger, som vil blive Mester, tillige være pligtig efter et ham forelagt raae Udkast af nogen Slags Architectur baade en accurat Grund saa og en fuldstændig Ritz tilligemed en Profil deraf at forfærdige, saavel som og derhos en ungefehrlig Calculation, hvor mange Cubic Foed Steen dertil kunde behøves, om altsammen massiv af en Sort Steene skulde giøres, over hvilket og hvad videre hans Haandværk vedkommer Byg-Mesterne hannem skal examinere med Oldermænden og nogle af de forfarne Mestere, og maa ingen til Mester antages, førend han heri kand fuldkommen giøre Fornøyelse.

7. Ingen Muurmester eller Steenhugger maa meere Arbeyde antage, end som han forderligst og inden den for-accorderede Tiid kand forfærdige. Hvis nogen Mester ikke sit Arbeyde til rette Tiid færdig giør, skal Byg-Herren være berettiget, saafremt Forsømmelsen eller Skylden hos Mesteren eller hans Folk findes, at afkorte hannem den tredie Deel af det, han til Arbeyds-Løn haver betinget, medmindre de i saadan Tilfælde anderledes med hverandre kunde have accorderet.

8. Ingen Muurmester eller Steenhugger maa sig noget nyt Arbeyde foretage eller noget gammelt nedbryde, førend det af Bygmesteren er besigtiget og den nest hosboende Naboe er advaret, paa det ingen Trætte enten af Steden, Grunden, Vinduer, Huller, Vandfald eller deslige derover siden skal reyse sig, og skal Muurmesteren efter Byg-Mesterens Anordning eller Afritz, hvor Byg-Herren nogen Afritz er begierende, legge Grunden paa det behørige Sted, hvornest begge Professioner med alt deres Arbeyde sig forsvarligen haver at forholde og saaledes, som de derfor agter at stande de Vedkommende til Rette.

9. Ingen Muurmester eller Steenhugger i Lauget maa nogen med u-billig Arbejds-Løn besværges, men naar nogen Mester, som et Stykke Arbejde haver fortinget, ikke forsvarlig giør sit Arbejde fra Haanden, den skal pligtig være samme Arbejd paa sin egen Bekostning med de dertil behøvende Bygnings-Materialier at omgiøre og paa forsvarlig Maade indrette og desforuden lide efter Forordningen af 23 December 1681. Det samme skal og Svenne, hos hvem Skylden findes, være pligtig at giøre uden at nyde nogen Dagløn.

10. Ingen Mester maa hos nogen Byg-Herre gaae i en anden Mesters Arbejde, hvor Mesteren kand have noget tilgode, förend han er afbetalt, saafremt som Mesteren ikke selv befindes skyldig udi, at Byg-Herren er hannem fragaaet; dersom nogen forseer sig herimod, bøde 4 Rigsdaler til Laugets Fattige og derforuden betale den første Mester sin tilgodehavende Arbejds-Løn eller tage sine Folk fra Arbejdet, naar han derom bliver vidende.

11. Ingen, som lader bygge, maa Plankeværk videre paa Gaden udsætte end som for Stillinger og Materialier knappest kand behøves; klager nogen over, at det er for vidt udsat, da haver Byg-Mesteren, eftersom han agter ret og fornøden at være, derudi at anordne.

12. Ingen Mester maa antage nogen Svend i Arbejde, som ikke rigtig haver lært Haandværket og med sit Lære-Brev beviser redelig at have været indskrevet og udstanden sine Lære-Aar.

13. Naar nogen Dreng sig begiver til nogen Mester Haandværket at lære, skal han være forpligtet at tiene et halvt Aar paa Prøve, om han er dygtig til at lære Haandværket, og siden flittig paa Muur-Haandværket lære Tre Aars Tiid og paa Steenhugger-Haandværket Fem Aars Tiid, hvorom skriftlig Contract imellem Mesteren, Drengen og hans paarørende Venner skal oprettes og i Laugs-Protocollen, strax han antegnes, indføres, paa det deraf kand have Underretning, om siden imellem Mesteren og Drengen nogen Irring og Tvist om noget kunde indfalde.

14. Naar nogen Lære-Dreng sine Lære-Aar haver udstanden, saa han er dygtig for Svend at antages, da skal hans Mester give ham sit Lære-Brev paa bemeldte Drengs egen Bekostning efter Sædvane, hvorefter han da skal arbejde her i Staden Et Aar og saa reyse Udenlands for at giøre sig fuldkommen i sit Haandværk, saasom vi Allernaadigst ikke vil, at nogen herefter her længere end fornævnte Et Aar for Svend maa arbejde eller gifte sig og sig her ned-sætte enten for Mester eller Svend, förend han haver reyst og arbejdet Udenlands udi Toe Aar og derforuden Et Aar som Mester-Svend hos en Mester her i Staden.

15. Alle Svenne saavel Muur- som Steenhugger skulle om Sommerdagen

præcise om Morgenen Kl. 5 og om Eftermiddagen Kl. 1 ved det sædvanlige Klokke-Slag være i deres Arbeyde, og naar fornævnte Haandværker om Vinter-Dage haver et eller andet Arbeyde, som skal giøres, da skal vedkommende Svenne ligeledes efter Aarsens Tiids Beskaffenhed baade om Morgenen og om Eftermiddagen sig der præcise indfinde og deres Arbeyde begynde, saa og ikke för bortgaae, end det paa saadan Aarsens Tiid brugeligt er; skulde nogen Svend komme paa Arbeydet efter denne foresatte Tiid eller för derfra afgaae, skal samme betale 8 Skilling Danske i Bøssen, men kommer nogen Svend en à to Timer for sildig eller gaar en à to Timer för den fastsatte eller sædvanlige Tiid fra Arbeydet, da skal ham kortes den halve Daglön, som af Mesteren indeholdes og til Laugets Fattige bör erlægges.

16. Naar en Muur-Svend ved Opmuuring ikke holder sit Band, men muurer Fuge paa Fuge, saavel neden i Fundamentet som fornemmelig ovenfor, skal han for enhver Fuge give 1 Mark Danske, med mindre hand kand bevise, at saadan Feyl ikke kommer fra ham, men af Steenenes Ulighed.

17. Naar en Muur-Svend ikke efter Vater-Passet fører Schichten, men lader samme henge snart op snart ned, hvilket egentlig er Aarsagen, at der undertiden bliver saa store og u-forsvarlige Fuger, skal han betale en halv Rigsdaler; men i Fald nogen, naar Fundamentet legges, og han skal jævne Kampesteenene, ikke i Forveyen vel hugger og ret passer Muursteenene, förend han legger Kalken, men i det Sted slaae Hullet fuldt af Kalk og u-besindig sætter Steenene derpaa, han skal for hver Gang betale 1 Rigsdaler, ligeledes skal og den betale, som ved Schichternes Jævning og Udløb ikke hugger Steenene, men sætter en svag og en sterk tilsammen.

18. Som og nogle Muur-Svenne meget u-reenlig med Kalken omgaaes, saa at baade Arbeydet seer klattet ud og Kalken spildes, saa skal den, hos hvilken sligt befindes, naar han staaer i Arbeyde, betale 2 Mark Danske.

19. Naar en Muur-Svend ikke Muursteenene ved heede Sommers Dage eller naar de ere fulde af Støv og U-reenlighed, til Förnødenhed med Vand afspøller og giör dem reene, förend han muurer med dem, skal han, saa ofte han befindes at muure tört, bøde en halv Rigsdaler; paa samme Maade skal og den bøde, som ikke alle Tider ved Schichternes Slutning samme med tynd Kalk overskyller og vel udsvikker.

20. Naar en Steenhugger eller Muur-Svend ved Muuren, men især ved Vinduers, Dörres, Portalers eller Steenhuggeriets Indsætning etc., ikke fører Bly-Loddet accurat og derpaa haver tilbørlig Agt, skal han for enhver fjerdedel Tomme, som han feyler, betale 2 Mark Danske.

21. Hvo som bliver befunden drukken paa Arbeydet, skal for den Dag

ingen Daglön nyde og derforuden give ligesaa meget i Bøssen, som han den følgende Dag kand fortiene.

22. Tobak-Smøgen ved Arbeydet, saalænge det varer, skal hermed aldeles være afskaffet, og hvo, som derimod handler, skal efter den allerede Allernaadigst udgangne Forordning den derudi mentioneret 1 Rigsdaler Straf betale¹, hvilken Mesteren haver at indeholde og besørge hos Oldermænden at komme i Bøssen.

23. Naar nogen uden Aarsag bliver fra Arbeydet og giör den saa kaldede Fri-Mandag, skal han efter Forordningen af 6 Maji 1682 for en halv Dag en heel Dags Lön og for en heel Dag 2 Dages Lön have forbrudt.

24. Paa det Muurmesterne og Steenhuggerne formedelst deres Svennes Modtvillighed, som dennem paa den Tiid de maatte være i Arbeyde, kunde faae i Sinde at forlade, ingen Skade skulle vorde tilföyet, skal de Svenne, som arbeyde vilde, naar de af nogen Mester antages, forblive i hans Tieneste til ungefæhr St. Mortensdag og ey imidlertiid, uden billig eller nødvendig Aarsag dennem dertil driver, begiere eller tage Forlov, medmindre de særdeles ved deres Tienestes Tiltrædelse anderledes med deres Mester ere accorderede, eller og at de vil reyse, da de 8 Dage forud deres Tieneste skal løskyndige; og skulde han da ikke vilde reyse, naar han saaledes haver taget Afskeed, maa ingen Mester tage ham i Arbeyde under 4 Rigsdaler og Svennen 2 Rigsdaler Straf og dog gaae i Arbeyd hos den Mester, han toeg Afskeed fra; desligeste maae ey heller nogen Mester tage nogen Svend i Arbeyde, som förend den accorderede Tiid er skilt fra sin Mester, skeer det, da bøde Mesteren 2 Rigsdaler til Laugets Fattige, ligeledes bör den Svend, som sin Mester saaledes forlader, bøde 1 Rigsdaler og dog blive sin Tiid ud hos den første Mester, som han er gaaet fra.

25. Hvilken Svend, det være sig Steenhugger- eller Muur-Svend, der ikke arbeyder lige med andre gode Svenne, saa at deres Mester derover kommer tilkort, samme Svend skal være tilfreds med den Lön, som hannem i Proportion af hans Arbeyde kand tilkomme.

26. De Svenne, enten Steenhugger- eller Muur-Svenne, som under nogen Slags Prætext lader sig lyste enten at reyse for at ophidse deres Cammerater med sig at følge eller at giöre et eller andet Oprör og følgelig sig tilsammenrotter og holder sig tilbage, indtil de i en eller anden deres formeentlig Præ-

¹ Saaledes ogsaa ordret i Reglementet af 24 April 1734 § 5. I Lavets Bestemmelser af 27 Juni 1724 (ovfr. S. 184), der approberedes ved Pl. 28 Avgust 1754, fastsattes Bøden ogsaa til 1 Rd. Men hvilken er den her mente »allernaadigst udgangne Forordning« ?

tention eller Besværing kunde blive föyede, fra at giöre noget Arbejde eller selv i Hobetall udtræder fra Arbejdet og hvad meere deslige indfaldende rebelliske U-tilbørigheder være kand, deslige Oprörere skal ikke alleene med Fængsel, Rasphuus og Arbejde i Fæstningen men endog efter Omstendighedernes Beskaffenhed, og ligesom de befindes vidt at have drevet deres Ondskab og virkelig foraarsaget Skade og U-lempe, paa Livet straffes; og skal eller maa ingensteds i Vore Riger og Lande en saadan modtvillig Oprörere eller fra Arbejdet udtrædende Haandværks-Burs nogen Tilflugt forundes, ey heller maa nogen dennem udi Værtshuuse eller andensteds fordølge, langt mindre tilstede Ophold eller Forflegning med Spise og Drik, thi i saa Fald skal ey alleene imod de oprörende Haandværks-Burser selv, men endog imod dessen Hælere, som de Opröreres Medhielpere, u-fortøvet og u-forbigiengelig fortfares efter forhen i denne Post anførte Straf, og skal Øvrigheden paa ethvert Sted paa det yderste lade sig være angelegen slig U-orden det beste mueligt at forebygge.

27. Den Svend, som af nogen Mester Arbeyd gives, skal hver Maaned leve til sin Mester 4 Skilling Danske for at henlægges i en dertil ordinered Bøsse, og skal bemeldte Penge, som ellers kaldes Tide-Penge, giemmes og forvares til Fattige i Lauget, som med Sygdom blive hiemsøgte og intet have at underholde sig med eller stedes til Jorden for, naar de ved Døden afgaae, hvilket saaledes rigtig og u-feylbarlig skal holdes, til hvilken Ende enhver Mester ved Qvartals Betalingen samme for hver af sine Svenne udi berörte Bøsse skal være pligtig at erlegge under 2 Rigsdaler Straf, paa det intet for den Nødtrængende skal mangles, og at ingen Restantz om Aaret af Tide-Penge maa findes.

28. Paa det og Mesterne kand beholde tilbørlig Myndighed over deres Svenne, saavidt deres Haandværk vedkommer, da skal udi Oldermændens Huus henge et sort Bræt, hvor de Svennes Navne skal paategnes og anslaaes, som enten sig modtvilligen imod deres Mestere forholde eller sig af Tienesten begive, förend de for-accorderede Terminer, som de skal tiene udi, ere forbi, eller og, om de nogen Geld giör og ikke betaler, og maa saadanne Svennes Navne ikke udslettes, förend de de Vedkommende tilbørligen tilfreds stiller.

29. Naar en Svend, som sit Haandværk laugsmæssig haver lært og uden for samme Haandværk i kort eller lang Tiid haver søgt sit Brød og Udkomme hos et eller andet Herskab, enten Fornemme eller Ringe, og der begivet sig i Tieneste, men siden vil begive sig igien til det af ham lærte Haandværk enten som Svend eller vil blive Mester, da skal det ikke i ringeste Maade være ham til nogen Hinder, at han haver tient uden for Haandværket, saafremt han ellers redelig haver lært sit Haandværk, ey været noget skyldig til Lauget, förend hans Bortreyse, som han jo siden vil betale, og fra det Herskab, han haver

tient, om sit gode Forhold kand fremvise en troeværdig Afskeed, dog skal han, förend han kand træde til Haandværket, betale sine Tide-Penge for den Tiid, han haver været uden for Professionen udi anden Tieneste, hvorefter han kand blive Mester, naar han som Mester-Svend et heelt Aar behørig Arbeyde hos en erfaren Mester haver forrettet og sit Mester-Stykke forsvarligen giort.

30. Naar nogen Mester i Lauget maatte reyse her fra Staden og tage sin Boepæl andensteds og bliver Aar og Dag borte, da i Fald han det ikke för hans Bortreyse haver havt med Magistratens Minde, maa han, om han igienkommer, ikke søge sit Sted i Lauget, förend han Magistraten og Lauget tilfreds stiller, dog ingen hermed formeent Arbeyde paa Landet at betinge og, saa længe det varer, sig der opholde.

31. Saavel Mester-Cassen som Svennenes Lade forvares hos Oldermænden; til den første skal være 3de adskillige Laase og 3de Nøgler, af hvilke Oldermænden tager en og Tvende af de ældste Mestere hver sin i Forvaring; udi samme Cassa skal legges saavel hvad Tiid efter anden til Indskrivnings-Penge af Mesterne gives, som og de efter disse Laugs-Articler til Lauget forfaldende Bøder, derforuden skal hver Mester undtagen den, som Oldermænd er, derudi give til Tide-Penge hver Fierding Aar 2 Mark Danske, og haver Oldermænden i den af hannem dertil indrettede Bog rigtig at anteigne, hvad Tiid efter anden enten i Laugs-Cassen er indlagt eller deraf udtaget, hvornest han efter Toe Aars Forløb ved Aftrædelsen til den i hans Sted kommende nye Oldermænd i 2de Mesteres Overværelse ey alleene bör overlevere Cassens Beholdning, men endog aflegge rigtig Reigning for de i hans Tiid forefaldende Indtægter og Udgifter og sig derpaa af alle Trende vedbørligen lade qvitere. Iligemaade skulde der være 3de Laase og Nøgler til Svenne Laden, hvoraf Oldermænden tager den eene og Toe af de ældste Svenne hver sin, af hvilke Tvende Svenne en skal afgaae hver Aar, og en anden i hans Sted antages, saa haver og bemeldte Tvenne Svenne paa samme Maade som i Henseende til Oldermænden er meldet, over Svenne Ladens Indtægt og Udgift at holde Bog, saa og ved en af bemeldte Svennes Aftrædelse i Oldermændens Overværelse at overlevere de for Haanden værende Penge efter beviiste Rigtighed til den anden i hans Sted antagne.

32. Naar nogen Muurmester eller Steenhugger ved Døden afgaar, skal det hans efterladte Hustru være u-formeent Haandværket med Svenne og Drengene at fortsætte, saa længe hun sidder ugift og sig ærligen forholder.

33. Naar nogen Mester, hans Hustrue, Börn ved Døden afgaae, da skal Oldermænden efter rigtig Omgang lade Lauget tilsige, saa mange, som behøves at bære Liget til Jorden; er der nogen, som for Alderdom og Svaghed ey kand bære, da maa han forbiegaaes og andre igien i Steden tilsiges, men dersom

nogen af de Tilsagde uden nogen saadan lovlig Undskyldning eller uden samme betiids at tilkiendegive udebliver, da bøde for hver Gang 1 Rigsdaler til Laugs-Cassen, enten det er i deres Tour eller ikke. Ligeledes skal det sig og forholde med Svenne-Lauget, naar nogen Svend, Dreng eller Pige ved Døden afgaaer.

I det øvrige saavidt ikke expresse i disse af Os Allernaadigst givne Laugs-Articler er ommeldet, forholdes efter de om Laugene samt Svenne og Dreng af Datis 23de Decembr. 1681 og 6 Maji 1682 udgangne Allernaadigste Forordninger saa og efter Vores den 24 Aprilis 1734 Allernaadigst emanerede Anordning for Steenhuggerne, ligesom Vi og allernaadigst vilde, at de herudi anførte Bøder, for saavidt der ikke meldes til hvem samme skal være hiemfaldne, bør til Laugets Cassa betales. Thi hyde og befale Vi hermed Allernaadigst Vores Præsident, Borgemestere og Raad, Politie-Mesteren udi Vores Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn samt alle andre Vedkommende, som disse Laugs-Articler under Vores General-Lands-Oeconomie- og Commerce-Collegii-Seigl tilskikket vorder, at de dennem paa behørige Stæder til alles Efterretning strax lader læse og forkynde og siden derover alvorligen holde. Givet paa Vort Slot Friderichsborg den 31de Augusti Anno 1742.

Under Vor Kongelig Haand og Signet

Christian R.

15.

1862. Love for Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav gjældende fra 1 April 1862; kongelig konfirmerede den 18 Juni 1862.

Almindelige Bestemmelser.

1. Laugets Formaal er efter bedste Evne at virke til nyttige Kundskabers Udbredelse, Haandværket vedkommende, at drage Omsorg for saavidt muligt, at Ungdommen, som anbetroes til Oplærelse, bliver undervist i Tegning og hvad der iøvrigt kan være dem gavnligt, at paase, at den i Næringsloven af 29 December 1857 frivillige Svendeprove, udføres efter de Regler, der nærmere fastsættes.

2. Saavidt muligt at yde gamle, værdige og trængende Murmestere, som ere eller i Fremtiden optages i Lauget, og disses Enker, Fribolig i Haandværkerstiftelsen samt Understøttelse af de Muurlauget underlagte Legater; ligeledes at yde gamle, værdige og trængende Muursvende, som ere Medlemmer af Muursvende-Foreningen, samt disses Enker Understøttelse af forbeholdte Legater.

Medlemmerne.

3. Medlem af Lauget er enhver af dets nuværende Mestere, som inden 1ste April 1862 have afgjort den Gjæld, de muligen maatte skyldte til den nuværende Laugskasse, eller have tilveiebragt en passende Accord med Lauget desangaaende.

4. Efter den 1ste April 1862 kunne de, der have vundet Borgerskab som Murer eller Stenhugger, optages som Medlemmer af Lauget, dog at et i Medfør af Bestemmelsen i Næringsloven af 29de December 1857, § 9, 2det Punktum erhvervet Borgerskab ikke kan komme i Betragtning. Optagelsen skeer ved Ballotation af Laugets Medlemmer med simpel Majoritet.

5. Ved Indtrædelsen i Lauget efter 1ste April 1862 har ethvert Medlem for sin Deelagtighed i Laugets Goder at erlægge et Indskud af 30 Rd. til Laugskassen.

6. Ethvert Medlem er pligtig qvartaliter at erlægge det Bidrag, som er nødvendigt til Laugets Udgifter, og som bestemmes af Generalforsamlingen efter Forslag af Bestyrelsen.

7. Det Medlem, som skylder Bidrag for 2 Qvartaler, gives i Løbet af paafølgende Kvartal en skriftlig Paamindelse. Bliver Skylden ikke afgjort 3 Maaneder efter Paamindelsen, udelukkes han af Lauget og kan da kun gjenoptages ved at betale Bidrag for den Tid, han har været udelukket, og tidligere Skyld. Fra den Tid et Medlem er udmeldt eller udslettet, har han aldeles ingen Ret til at give Møde eller have Stemmer i Laugets Anliggender, ligesom han og derved tillige taber Ret til for sig og Hustru at nyde godt af de med samme forbundne Institutioner.

Bestyrelsen.

8. Laugets Bestyrelse bestaaer af en Oldermann, 2 Bisiddere og et Repræsentantskab af 8 Medlemmer. Samtlige vælges paa 2 Aar med simpel Majoritet og stedse ved den Forsamling, som afholdes i Januar Maaned; samtidig dermed vælges ud af Repræsentantskabets Midte 2 Revisorer. Ved alle Valgene kan Gjenvalg finde Sted.

9. Oldermannen har den administrerende Myndighed i alle Laugets almindelige Anliggender. Han sammenkalder og dirigerer Møderne, modtager

Andragender og Skrivelser til Besvarelse, forestaaer Laugets Pengesager, udsteder Qvitteringer og Fordringer. Han er berettiget og pligtig til at handle paa Laugets Vegne, naar han finder det fornødent.

Ved den hvert Aar i Januar Maaned afholdende Generalforsamling aflægger han Regnskab for det forløbne Aars Indtægter og Udgifter, hvoraf en Extract tilstilles Kjøbenhavns Magistrat. For de med Forretningen forbundne Udgifter og Uleilighed oppebærer han Vederlag.

10. Bisidderne ere pligtige til i Oldermændens Forfald at fungere i alle hans Forretninger og ere forøvrigt hans Raadgivere og Medhjælpere i Alt Bestyrelsen vedkommende.

11. Repræsentantskabet giver Møde saa ofte Oldermænden finder det fornødent, og de ud af deres Midte valgte Revisorer gennemgaae Laugets aarlige Regnskab.

12. En lønnet Secretair ansættes af Bestyrelsen, efter Forslag af Oldermænden; han er pligtig til at udføre det ved Lauget forefaldende Skriveri, føre de fornødne Protokoller og Bøger samt være tilstede ved alle Samlinger.

13. Ved Lauget ansættes et lønnet Bud.

Generalforsamlingen.

14. Generalforsamlingen har den afgjørende Myndighed i Laugets Anliggender; kun den kan give, ophæve og forandre Love samt fastsætte Størrelsen af Medlemmernes Bidrag og Anvendelsen af Laugets Midler.

15. Hvert Aars Januar Maaned afholdes en ordentlig Generalforsamling.

16. Overordentlig Generalforsamling kan afholdes efter Bestyrelsens Bestemmelse eller efter et bestemt skriftligt Forslag fra $\frac{1}{4}$ Deel Medlemmer.

17. Forandringer af disse Love, som træde i Kraft den 1ste April 1862, kunne besluttes af en indvarslet Generalforsamling, hvor i det mindste $\frac{2}{3}$ Dele af Medlemmerne give Møde, af hvilke atter $\frac{2}{3}$ Dele stemme for Forandringen. Er et saadant Antal ikke tilstede, indkaldes en ny Samling med 8 Dages Varsel, som da, uden Hensyn til Antallet, har afgjørende Myndighed, hvorhos de vedtagne Forandringer blive at forelægge Indenrigsministeriet til Stadfæstelse.

En lignende Fremgangsmaade bliver at iagttage, naar der maatte blive Spørgsmaal om at ophæve Lauget.

Slutningsbestemmelser.

18. Da den nuværende Mesterlade ingen Beholdning har, overtager den fra 1ste April 1862 ikkun samtlige Restancer og Inventariegenstande, imod

ligeledes at overtage til Udredelse ethvert lovmæssigt Krav, der kan giøres paa Laden.

19. Det nuværende Muurlaugs Friboliger i Haandværksstiftelsen og de det nu underliggende Understøttelses-Legater overgaae fra den 1ste April 1862 til den fremdeles bestaaende Laugsforening, under samme Benævnelser og særlige Bestemmelser som hidtil.

16.

1890. Love for Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlaugs faglige Organisation. Oprindelig vedtagne den 19 Juni 1890, ændrede den 21 Marts 1894, 16 Marts 1896, 23 Marts 1897 og 26 Febr. 1903.

1. Organisationens Formaal er med de Midler, der staar til dens Raadighed, at yde Medlemmerne Hjælp og Støtte under opstaaende uberettigede partielle eller generelle Strejker, Lockout, Boycotting og lignende, at fremme Orden og rolige Forhold paa Arbejdspladserne, samt i det Hele at værne om Fagets Udvikling og Interesser.

2. Enhver Murmester, der er Medlem af Kjøbenhavns Mur- og Stenhuggerlaug, kan blive Medlem af Organisationen.

Nye Medlemmer betale ved Indmeldelsen et af Bestyrelsen fastsat Indskud.

3. I Kontingent erlægges hvert Medlem 10 Øre ugentlig for hver Arbejder (Svend eller Arbejdsmand) og 5 Øre ugentlig for hver Lærling. Naar Strejke eller Arbejdsstandsning forestaar eller finder Sted, kan Kontingentet, hvis Bestyrelsen og Repræsentantskabet i Forening finder det nødvendigt, forhøjes, dog ikke til mere end 1 Kr. ugentlig pr. Arbejder. Medlemmerne ere pligtige til at føre en Liste over deres Arbejdere, hvilken Liste bliver at indrette og føre i den Form og paa den Maade, som Bestyrelsen til enhver Tid foreskriver. Listerne med Indbetalingerne indsendes inden den 8de i hver Maaned til Foreningens Kontor for de forløbne 4 (respektive 5) Uger.

4. I Organisationens Bøger faar hvert Medlem en særlig Konto, hvor hans Kontingent opføres. Halvdelen af, hvad der paa hvert Medlems Konto er indbetalt i Løbet af 3 Maaneder, indbetales af Foreningen til Arbejdsgiverforeningens Fællesfond, og skal Foreningens Bogholderi være saaledes indrettet, at det til enhver Tid kan ses, hvor meget hvert enkelt Medlem har indestaaende i

Foreningens Kasse (Hjælpefonden) og hvor meget han har indestaaende i Arbejdsgiverforeningens Kasse (Fællesfonden). Medlemmernes Bidrag til Fællesfondens Administrations- og Understøttelsesudgifter afskrives paa hvert Medlems Konto 2 Aar bagud (i 1902 for Aaret 1900 og saaledes fremdeles).

5. Af Indskudene og de indvundne Renter, som ikke godskrives Medlemmernes Konti, dannes et Reservefond, cfr. endvidere §§ 17, 18, 19, 20.

6. Organisationens Udgifter saavel til Administration som til Understøttelser afholdes, saa vidt tilstrække kan, af den i § 5 nævnte Reservefond.

Hvis denne ikke kan dække Udgifterne, dækkes det manglende af samtlige Medlemmers Konti i Forhold til det paa hver Konto indestaaende Beløb, og hvis den bliver saa stærk, at den kan bære saadan Udgift, kan Bestyrelsen træffe Afgørelse om, hvorvidt der af dens Midler bør overføres et Beløb til Medlemmernes Konti, hvilket Beløb da godskrives disse i Forhold til det paa hver Konto indestaaende Beløb.

7. Om Anvendelsen af Organisationens Midler, — som Bestyrelsen til enhver Tid skal anbringe saa betryggende som muligt og i let realisable, paa Organisationens Navn noterede Effekter —, tages i hvert enkelt Tilfælde Bestemmelse af Bestyrelsen. Midlerne kunne kun anvendes til de i § 1 omhandlede Formaal.

8. Saasart der opstaar Strejke hos noget Medlem, er dette pligtig til uopholdelig at anmelde saadant for Bestyrelsen, der da, efter at have undersøgt Forholdene og efter eventuelt at have forsøgt at bilægge Striden, afgjør, om Strejken er uberettiget eller ej, og i førstnævnte Tilfælde fastsætter, om og hvorledes han skal støttes.

9. Intet Medlem kan fordre Understøttelse af Organisationen, för han har været Medlem i tre Maaneder, ligesom hans Konto ikke för Udløbet af denne Tid deltager i Understøttelser i Anledning af indtruffen Strejke.

10. Under en Strejke er ethvert Medlem forpligtet til ikke at antage nogen Arbejder uden Bestyrelsens Samtykke.

11. Naar noget Medlem af Organisationen meddeler Bestyrelsen, at han eller noget andet Medlem af Organisationen i sit Arbejde har Folk, som udfolde en særegen agitatorisk Virksomhed for at formaa andre af Arbejderne hos Organisationens Medlemmer til at gjøre Strejke, kan Bestyrelsen, naar den dertil finder Anledning, og vedkommende Medlem erklærer sig villig til at afskedige saadanne Agitatorer, ved rekommanderet Brev meddele samtlige Medlemmer Navnene paa disse med Paalæg om ikke at antage eller beholde i Arbejde nogen af de saaledes nævnte Arbejdere. Dette Forbud kan kun hæves af Bestyrelsen.

12. Saafremt en i Organisationen afholdt Generalforsamling med mindst $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer ønsker paa eget Ansvar og for egen Regning at erklære Lockout — for at bringe en af Arbejdere, med eller uden Medvirkning af vedkommende Arbejderorganisation, iværksat Konflikt til Ophør — kan Arbejdsgiverforeningens Forretningsudvalg ved enstemmig Beslutning samtykke i, at saadan Lockout erklæres under Iagttagelse af de i Overenskomst af 5 Septbr. 1899 mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund fastsatte Regler. Saafremt Forretningsudvalget ikke med Enstemmighed beslutter at meddele det omhandlede Samtykke, kan saadant Samtykke kun gives af Hovedbestyrelsen — der i saa Fald skal indkaldes med højst 3 Dages Varsel — og kun for saa vidt Beslutning herom vedtages med mindst $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer. Skulde en saaledes vedtagen og iværksat Lockout under sit Forløb nødvendiggjøre eller paakræve nogen Art af Støtte fra Arbejdsgiverforeningen, kan Beslutning herom kun tages af dennes Generalforsamling med mindst $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer.

Naar Lockout er vedtaget, underretter Formanden ethvert Medlem herom pr. Brev og ethvert Medlem er derefter forpligtet til strax at nedlægge alt Murarbejde.

13. Intet Medlem maa paatage sig nogen Forpligtelse, der ikke indeholder en Vedføjelse (hvortil Blanketter faas paa Murmesterforeningens Kontor) om, at Tidsbestemmelser for Arbejdets Udførelse i Tilfælde af Arbejdsstandsning — Strejke, Lockout —, der berører vort Fag, træde ud af Kraft eller udskydes med et Tidsrum, der svarer til den Forsinkelse, Arbejdsstandsningen har foranlediget.

Bestyrelsen skal vaage over de faglige Interesser og paa Organisationens Vegne paatale Utilbørligheder ved Maaden, Arbejdet eventuelt udbydes paa; derfor er det ethvert Medlems Pligt, naar han indbydes til Konkurrence og de forelagte Tegninger og Beskrivelse maa anses for ufuldstændige eller Betingelserne maa anses for uantagelige, at gøre Bestyrelsen opmærksom paa saadant.

Bestyrelsen er bemyndiget til fra det Tidspunkt, den maatte anse for passende, at paabyde, at ethvert Medlem, der indbydes til begrænset eller offentlig Konkurrence, skal være forpligtet til omgaaende skriftlig at anmelde sin Deltagelse til Organisationens Kontor.

14. Bestyrelsen fastsætter en saakaldet »Arbejdsorden«, der bliver at omdøle til Medlemmerne, og hvori indeholdes Bestemmelser om Ro og Orden paa Arbejdsstederne, Bestemmelser sigtende til bestemt Overholdelse af Arbejdstidene og til Indskrænkning af Falbyden og Nyden af spirituøse Drikke paa Arbejdspladserne, Besøg paa Bygningerne samt Forbud mod Tobaksrygning i Arbejdstiden og lignende.

Det er Medlemmernes Pligt at sørge for, at denne »Arbejdsordens« Bestemmelser nøje overholdes af deres Arbejdere.

15. Kalenderaaret er Organisationens Regnskabsaar.

16. Organisationens Formue bestaar af Understøttelsesfondet, der dannes af de til enhver Tid paa samtlige Medlemmers Konti indestaaende Beløb, og Reservefonden (§ 5).

De paa Medlemmernes Konti indestaaende Beløb ere saaledes Organisationens Ejendom, og Medlemmerne kunne derfor ikke foretage nogen som helst Disposition over disse.

17. Afgaar et Medlem ved Døden, deltager hans Konto i Organisationens Udgifter 6 Maaneder efter Dødsfaldet. Efter 6 Maaneders Forløb udbetales det paa den afdødes Konto indestaaende Beløb til hans Arvinger. Bestyrelsen kan dog udbetale Beløbet eller en Del af dette tidligere. Dødsfaldet bliver at anmelde for Bestyrelsen, og Dødsattest at forevise. Efterlades der ingen Arvinger, eller Arvingerne ikke ønsker Beløbet udbetalt, eller disse ikke have meldt sig i Løbet af 5 Aar efter Dødsfaldet, tilfalder Beløbet Organisationens Reservefond.

18. Hvis et Medlem udmelder sig af Organisationen, tilfalder det Beløb, der indestaar paa hans Konto i Hjælpefonden, Organisationen og henlægges til Reservefonden. Det paa hans Konto i Fællesfonden indestaaende Beløb tilfalder Arbejdsgiverforeningens Administration.

Saafrømt et Medlem skulde gaa fallit, forholdes der paa samme Maade, som om han var udmeldt af Organisationen.

19. Et Medlem, der er til Restance med sit Kontingent, kan ingen Understøttelse erholde af Organisationen, forinden han har berigtiget sine Restancer.

Naar et Medlem ikke inden 14 Dage efter Forfaldstid betaler det ham paa hvilende Kontingent, udslettes han af Organisationen. Med de paa hans Konto i Hjælpefonden og Fællesfonden indestaaende Midler forholdes der paa samme Maade, som om han var udmeldt af Organisationen (se § 18).

Et udslettet Medlem kan ikke genoptages, forinden han har betalt sin Skyld til Organisationen. Om han skal betale nyt Indskud, afgøres af Bestyrelsen.

20. Det Medlem, som overtræder nogen af de ham i Følge de foranstaaende Bestemmelser paa hvilende Pligter, vil af Bestyrelsen være at idømme en Bøde fra 20 til 2000 Kr., som han har skadesløst at betale til Organisationens Reservefond. Undladelse af at betale en idømt Bøde inden 4 Uger, efter at Bestyrelsen har afsagt sin Kjendelse, har desuden samme Virkning som Undladelse af at betale Kontingent i rette Tid. Saafrømt noget Medlem gjør Brud

paa de ham i Følge §§ 10, 11, 12 eller 13, 1ste og eventuelt 3dje Stykke paa-hvilende Pligter, er Bøden mindst 500 Kr., hvilket ogsaa gjælder for urigtig Angivelse af Arbejdsuger cfr. § 3. Overtrædelse af §§ 11, 12 eller 13 1ste og eventuelt 3dje Stykke samt urigtig Angivelse af Arbejdsuger (cfr. § 3) kan endvidere medføre, at Medlemmet ekskluderes af Organisationen.

Med det paa det ekskluderede Medlems Konto indestaaende Beløb forholdes paa samme Maade, som om han var udslettet paa Grund af Restance.

Om en afsagt Kjendelse har Bestyrelsen uopholdelig at sende det paagjældende Medlem skriftlig Underretning ved recommanderet Brev.

21. Naar Organisationens Understøttelsesfond har naaet et Beløb af 200,000 Kr., og der efter Bestyrelsens Skjøn ikke er Udsigt til nogen Formindskelse af samme ved nærførestaaende Arbejdsstandsninger, kan Bestyrelsen træffe Bestemmelser om, fra og med hvilken Dag Kontingentet enten kan nedsættes, og da med hvormeget, eller helt ophøre. Saa snart Understøttelsesfonden er gaaet ned under 200,000 Kr., vil Kontingentet atter være at opkræve med dets ordinære Størrelse.

22. Organisationens Bestyrelse bestaar af Mur- og Stenhuggerlaugets Bestyrelse. Oldermænden er Bestyrelsens Formand. Paa den ordinære Generalforsamling vælges hvert Aar 2 Suppleanter og 2 Revisorer blandt Organisationens Medlemmer. De nævnte Poster ere ulønnede. Der kan antages lønnet Medhjælp.

23. Naar et af Bestyrelsens 5 Medlemmer er forhindret i at fungere enten paa Grund af Forfald eller paa Grund af, at han anser sig for inhabil, eller Bestyrelsen anser ham for inhabil, fordi Sagen vedrører hans egen personlige Interesse, træder efter Bestyrelsens Kaldelse en af Suppleanterne til.

24. Bestyrelsen er kun beslutningsdygtig, naar 5 Medlemmer (Suppleanter) ere til Stede, og gjør Stemmeferlighed Udslaget. I Tilfælde af Stemmelighed gjør Formandens Stemme Udslaget. For at tage Beslutning om Exclusion efter § 20, maa 4 af Bestyrelsens Medlemmer stemme for Beslutningen.

25. Er et Medlem misfornøjet med en ham overgaaet, af Bestyrelsen afsagt Kjendelse, er han, naar han kan faa 9 andre Medlemmer med sig, berettiget til at begjære en ekstraordinær Generalforsamling (§ 28) afholdt, paa hvilken Generalforsamling det da endelig afgjøres, om Kjendelsen skal staa ved Magt eller ej. For at en afsagt Kjendelse skal kunne annulleres eller forandres, udkræves det, at $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer stemme derfor.

Begjæring om en saadan ekstraordinær Generalforsamlings Afholdelse skal fremsendes til Bestyrelsen inden 4 Uger, efter at den i § 20 omhandlede Underretning er ham tilstillet.

26. Kun Generalforsamlingen kan give, forandre eller ophæve Love.

27. Bestyrelsen sammenkalder hvert Aar i Marts Maaned en ordinær Generalforsamling, hvorom der gives Medlemmerne skriftlig Meddelelse med 14 Dages Varsel.

Paa den ordinære Generalforsamling aflægger Bestyrelsen Beretning om Organisationens Virksomhed i det forløbne Aar og fremlægger det reviderede Regnskab samt Status. Valg af Suppleanter og Revisorer foretages.

28. Extraordinære Generalforsamlinger sammenkaldes af Bestyrelsen, naar den finder det fornødent eller naar mindst 10 Medlemmer skriftlig begjære det. Dog kan Bestyrelsen indvarsle den med saa kort Varsel, som den skjønner rigtig. Dagsordenen til de extraordinære Generalforsamlinger og til de ordinære, forsaavidt andet end det i § 27 bestemte skal forhandles, skal af Bestyrelsen meddeles Medlemmerne skriftligt, saavidt muligt samtidig med Tilsigelsen.

29. Paa enhver Generalforsamling kan kun tages Beslutning om de paa Dagsordenen opførte Sager. Alle Forslag, der ønskes behandlede paa en Generalforsamling, indgives skriftlig til Oldermænden og kunne kun fordres tagne i Betragtning, naar de ere indgivne 10 Dage inden Generalforsamlingens Afholdelse.

30. Paa Generalforsamlinger ere Medlemmer kun stemmeberettigede ved personlig Nærværelse. Hvert Medlem har som saadan en Stemme og desuden en Stemme for hver fulde 500 Kr., som ved det sidste Regnskabsaars Afslutning indestod paa hans Konto, dog at intet Medlem har mere end ialt 10 Stemmer. Oldermænden leder Forhandlingerne; dog kan han overlade dette til en af Generalforsamlingen valgt uafsættelig Dirigent, der ikke behøver at være Medlem af Organisationens.

31. Enhver Sag afgjøres paa Generalforsamlingen ved simpel Stemmefflerhed; dog undtages herfra Loves Vedtagelse, Forandring og Ophævelse, hvortil der udfordres $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer (cfr. endvidere § 25).

Ophævelse af Organisationens, hvortil udkræves $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer, skal kun kunne ske paa en ordinær Generalforsamling. Naar Organisationens Ophævelse er besluttet, vil Understøttelsesfonden være at dele mellem Medlemmerne i Forhold til de paa de forskellige Konti indestaaende Beløb. Reservefonden vil efter Generalforsamlingens nærmere Bestemmelse være at afgive til Mur- og Stenhugger-Laugets Legatmidler.

32. De paa Generalforsamlingen fattede Beslutninger indføres i Organisationens Protokol, der underskrives af Dirigenten, Bestyrelsen og samtlige de paa Generalforsamlingen mødte Medlemmer.

Til denne Protokol fremlægges samtlige til Bestyrelsen indgaaede Begjærin-

ger, Skrivelser, Andragender m. v. med tilhørende Bilag, ligeledes indføres i samme Navnene paa Organisationens Medlemmer og de Beslutninger, der tages af Bestyrelsen.

33. Ethvert Medlem underskriver ved sin Indmeldelse i Organisationen et Exemplar af Lovene, hvorved tilkjendegives, at han er bekendt med disse og er pligtig til uvægerlig at holde sig disse efterrettelig.

17.

Lavets Oldermænd. Samtlige nedenfor nævnte Oldermænd ere Murmestere, uden Hensyn til Bestemmelsen i Lavsartiklerne af 31 August 1742 § 2 (ovfr. S. 397) om, at Murerne og Stenhuggerne i saa Henseende skulde alternere.

1646.	Jacob Pedersen.	1762—1763.	Johan Christian Conradi.
1648.	Andres Frich.	1764—1766.	Erasmus Friederich Platz.
1650.	Niels Sörensen.	1766—1768.	Niels Hansen Møller.
1673.	Claus Hess.	1768—1772.	Michael Bälckow.
1708.	Niels Signedsen.	1772—1778.	Hendrich Brandemann.
1708—1709.	Anders Mortensen Brock.	1778—1785.	Johan Bernhard Schottmann.
1710—1713.	Jakob Danielsen.		
1713—1716.	Jesper Eriksen.	1785—1788.	Johannes Svendsen.
1717—1718.	Andreas Sihm.	1789—1793.	Melchior Henrich Petermann.
1719—1721.	Lars Erichsen.		
1723.	Rasmus Olsen.	1793—1799.	Carl Christian Martens.
1724—1725.	Anders Jacobsen Schiönning.	1799—1801.	Henrich Delffs.
		1801—1808.	Georg Adam Gross.
1725—1732.	Ole Larsen.	1809—1816.	Johan Christopher Schottmann.
1732—1735.	Gottfried Schuster.		
1736—1740.	Sören Sörensen.	1817—1818.	Niels Schönberg Kurtzhals.
1741—1742.	Sören Hendriksen.		
1743—1746.	Peter Bruun.	1819—1828.	Johan Joachim Schlage.
1747—1749.	Christen Jensen.	1828—1831.	Christian Frederik Kuhn.
1749—1751.	Rider Folmer.	1831—1841.	Johan Vilhelm Ewert.
1752—1753.	Andreas Sihm.	1841—1845.	Christian Olsen Aagaard.
1754—1759.	Jacob Schiönning.	1846—1847.	Frantz Ludvig Wahl.
1760—1762.	Sören Pedersen.	1848—1851.	Ditlev Vilhelm Klein.

1852—1868. Johan Henrich Korn-
bech.

1869—1892. Niels Matthiesen.

1892—1895. Sophus Peter Beckman.

1895—1900. Vilhelm Köhler.

Fra 1900. Johan Jacob Bruun.

18.

Lavets Medlemmer den 1 April 1907. Alle Medlemmerne ere Muremestere med Undtagelse af Nr. 40 og 51, der ere Stenhuggermestere.

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
1. Petersen, Peter Philip, Løjtnant, Æresmedlem	12 Decbr. 1820	Mesterstk. 1850	1850
2. Hansen, Jens Frederik, Æres- medlem	11 Jan. 1835	— 1861	1861
3. Sörensen, Jacob Christian, Ltnt.	13 Juli 1836	23 Decbr. 1862	1863
4. Klein, Vilhelm, Professor	6 Maj 1835	8 Septb. 1864	1866
5. Fussing, Hans Nielsen	27 Juni 1838	22 Decbr. 1864	1866
6. Schioldann, Albert Nicolaj	21 Jan. 1843	28 Jan. 1868	1868
7. Seemann, Johan Christian	7 Febr. 1840	13 April 1871	1872
8. Møller, Carl Peter Hartvig	10 Marts 1828	29 Juli 1869	1872
9. Sörensen, Sören Elias Peter An- dreas	24 Maj 1827	8 Decbr. 1863	1872
10. Larsen, Hans	12 Juli 1836	29 Decbr. 1868	1874
11. Harild, Carl Christian	20 Maj 1840	23 Febr. 1869	1874
12. Jensen, Anders Christian Søe	16 Maj 1839	7 April 1874	1875
13. Larsen, Rasmus	29 Marts 1838	28 Maj 1872	1875
14. Hansen, Niels Henning	28 Jan. 1833	7 Maj 1872	1876
15. Hasforth, Viggo Carl	1 Jan. 1838	9 Marts 1876	1877
16. Lund, Johan Knud	17 Febr. 1838	5 Maj 1874	1878
17. Andersen, Knud Kristian	24 Avg. 1841	10 Juni 1875	1878
18. Lindhard, Hans Frederik Thor- vald	25 Sept. 1841	23. Jan. 1877	1879

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
19. Lytthans-Petersen, Emil	10 Juni 1856	5 Oktbr. 1880	1881
20. Bruun, Johan Jacob	23 Juli 1851	2 April 1878	1883
21. Kayser, Johannes	1 Oktbr. 1854	4 Marts 1880	1883
22. Jensen, Mads	1 Avg. 1836	26 Juni 1879	1883
23. Petersen, Niels Christian	30 Juni 1844	25 Jan. 1881	1884
24. Malmberg, Jöns Peter	14 Juni 1847	6 April 1876	1884
25. Leser, Christoph Niels Christian	10 Jan. 1843	25 Maj 1882	1884
26. Andersen, Niels Martin	6 Novbr. 1850	16 Oktbr. 1879	1884
27. Rothe, Ernst	22 Juni 1859	14 Avg. 1884	1884
28. Köhler, Carl Christian David . . .	11 Decbr. 1856	25 Oktbr. 1883	1885
29. Schougaard, Sören Frederiksen .	20 Avg. 1852	17 April 1883	1885
30. Rasmussen, Niels, Landstings- mand	12 Avg. 1854	18 April 1882	1885
31. Hansen, Rasmus	17 Febr. 1851	18 Sept. 1884	1885
32. Hansen, Carl Christian	6 Novbr. 1848	23 Novbr. 1876	1885
33. Thorsen, Andreas Peter	12 Juli 1836	16 Sept. 1884	1885
34. Hansen, Rasmus	14 Jan. 1852	2 Marts 1880	1885
35. Andersen, Hans Jørgen	14 Avg. 1850	24 April 1884	1885
36. Broe, Axel	13 Febr. 1850	25 Novbr. 1879	1885
37. Koefoed, Thomas Peter	1 Jan. 1850	22 Juli 1875	1886
38. Jensen, Christian Frederik Alexius	29 Oktbr. 1845	9 Marts 1880	1886
39. Larsen, Hans	14 April 1850	8 Avg. 1882	1886
40. Nielsen, Rudolph, Stenhugger- mester	21 Avg. 1855	10 April 1883	1886
41. Oswald, Mathias Peter Wilhelm	2 Sept. 1857	6 Marts 1884	1887
42. Beckman, Carl Theodor	26 Jan. 1861	3 Maj 1886	1887
43. Mynster, Niels Olaus	25 Juni 1858	17 Marts 1887	1887
44. Petersen, Anton Ludvig Andreas	15 April 1861	27 Oktbr. 1887	1888
45. Schiötz, Carl	7 Juni 1859	19 April 1888	1888
46. Pihl, Lauritz Emil	5 Juni 1859	26 Juli 1887	1888
47. Gram, Peter Petersen, Borger- repræsentant	11 Avg. 1850	5 Avg. 1886	1889
48. Elsner, Frederich Jürgen Christian	7 Oktbr. 1842	4 Juni 1889	1889

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
49. Jacobsen, Hans Christian	26 Oktbr. 1849	18 Jan. 1877	1889
50. Nielsen, Rasmus Peter	9 Novbr. 1854	24 Marts 1885	1889
51. Scheller, Carl Ulrich Dominicus, Stenhuggermester	27 Novbr. 1861	20 Decbr. 1888	1889
52. Andersen, Niels Peter	24 Novbr. 1858	16 April 1889	1890
53. Köhler, Oscar Sibbern	22 Avg. 1864	10 Decbr. 1889	1890
54. Juul-Petersen, Niels Peter	21 April 1853	8 Febr. 1881	1890
55. Svendsen, Niels Olesen	8 Jan. 1849	14 Avg. 1883	1890
56. Jensen, Jens Christian	20 Marts 1851	7 Juli 1885	1890
57. Louis-Hansen, L. O.	14 April 1855	18 Oktbr. 1882	1890
58. Hansen, Peter Sophus	23 Maj 1859	26 Juli 1883	1890
59. Jensen, Peter Vilhelm	30 Marts 1860	15 Oktbr. 1885	1890
60. Petersen, Carl Emil Oluf	17 Maj 1861	27 Jan. 1887	1890
61. v. Elling, Christopher	6 Novbr. 1846	17 Decbr. 1885	1890
62. Jensen, Victor Valdemar Ferdi- nand	6 Novbr. 1856	20 Juli 1886	1890
63. Larsen, Niels Peter	7 Juli 1851	2 Novbr. 1886	1890
64. Lampe, Carl Peter	7 Decbr. 1857	12 Maj 1890	1890
65. Larsen, Carl Georg	9 Marts 1857	8 Sept. 1887	1890
66. Langberg, Martin Peter	21 Avg. 1854	6 Oktbr. 1881	1890
67. Zehngraff, Johannes	18 Jan. 1858	10 Decbr. 1885	1890
68. Hansen, Frederik	28 April 1856	1 Juli 1885	1890
69. Andreasen, Christian	8 Marts 1843	17 Marts 1885	1890
70. Jeppesen, Jens	5 Jan. 1854	20 Febr. 1890	1890
71. Kanstrup, Peter	8 April 1848	25 Sept. 1879	1890
72. Petersen, Adolph Vilhelm	8 Marts 1855	13 Juli 1889	1890
73. Schröder, Sophus	3 April 1863	3 April 1889	1890
74. Larsen, Jens Peter	9 Aug. 1854	5 April 1881	1890
75. Andersen, Niels Jörgen	12 Marts 1851	18 Oktbr. 1883	1890
76. Pedersen, Christian	20 April 1858	4 Juni 1885	1890
77. Möller, Carl Frederik	11 Febr. 1858	18 Marts 1890	1890
78. Lublin, Moritz Marcus	30 Sept. 1845	22 Juni 1875	1890
79. Schwensen, Jörgen P. Diderik	11 Juli 1857	19 April 1887	1890

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
80. Lassen, Julius Thorvald	8 Novbr. 1851	13 Sept. 1888	1890
81. Rasmussen, Albert Christian . .	4 Jan. 1838	10 Marts 1881	1892
82. Jensen, Rudolph	3 Febr. 1845	29 Decbr. 1881	1892
83. Günther, Axel Vigo Carl	5 April 1870	28 April 1892	1892
84. Zeltner, Hans Andreas Hedemark Vilhelm	8 Jan. 1864	7 Juli 1892	1892
85. Andersen, Anders Peter	7 Febr. 1838	22 Marts 1892*	1892
86. Olrich, Carl Friederich Frantz	11 Juni 1861	3 Sept. 1892	1893
87. Schumacher, Heinrich Peter Al- brecht	22 Avg. 1866	29 Oktbr. 1891	1893
88. Köhler, Vilhelm	22 Maj 1869	30 Jan. 1894	1894
89. Olsen, Christian	5 Avg. 1852	19 April 1892	1894
90. Rasmussen, Hans Olof	8 Juli 1860	15 Febr. 1894	1894
91. Nielsen (Jensen), Sören Christian	18 Novbr. 1857	4 Sept. 1894	1895
92. Pedersen, Niels	3 April 1855	24 April 1883	1895
93. Olsen, Emil Christian	10 Decbr. 1867	4 April 1895	1895
94. Olsen, Carl	3 Marts 1868	13 Jan. 1891	1896
95. Groth, Frederik Vilhelm	14 Juli 1832	7 Febr. 1889	1896
96. Jörgensen, Niels Peter	26 Juni 1857	7 Sept. 1882	1897
97. Lampe, August Edvard Valdemar	2 Marts 1862	16 Decbr. 1890	1897
98. Thiel, Carl Adolph	15 Oktbr. 1856	7 April 1896	1897
99. Hansen, Carl	23 Decbr. 1846	7 Maj 1896	1897
100. Pedersen, Jacob Andersen . . .	16 Juni 1870	4 Marts 1897	1897
101. Christensen, Niels Christian . .	28 Jan. 1855	17 Maj 1882	1897
102. Bagger, Paul Alexander Kjederup	13 Avg. 1869	3 Marts 1896	1897
103. Poulsen, Poul Christian, Løj- nant	20 Decbr. 1869	15 Juli 1897	1897
104. Fugmann, Albert Johannes . . .	28 Sept. 1867	22 Maj 1897	1898
105. Faber, Gunnar	20 Febr. 1871	16 Sept. 1897	1898
106. Weidemann, Jörgen Henrik . . .	9 Febr. 1849	17 Oktbr. 1878	1898
107. Mortensen, Jens	22 Oktbr. 1849	12 Maj 1891	1898

* d. v. s. i Kjøbenhavn, tidligere bosiddende i Jylland.

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
108. Jensen, Hans	3 Febr. 1851	19 Febr. 1889	1898
109. Jensen, Hans Peter	21 Juni 1850	25 Novbr. 1892	1898
110. Ewald, Johan Peter Valentin . .	14 Novbr. 1843	5 Jan. 1897	1898
111. Nielsen, Bay Casper	19 Oktbr. 1852	5 Jan. 1897	1898
112. Hansen, Edvard Valdemar Louis	30 Juli 1870	17 Febr. 1898	1898
113. Jürgensen, Carl Wilhelm	16 April 1856	9 Juni 1892	1898
114. Hollböll, Olaf Harald	11 Novbr. 1870	26 April 1898	1898
115. Reinhard (Frey) Oskar Daniel Theodor	30 Maj 1860	31 Marts 1898	1898
116. Brink, Martin Nielsen	16 Decbr. 1858	13 Avg. 1896	1898
117. Leisted, Valdemar Peter August	14 Maj 1863	3 Marts 1891	1898
118. Rasmussen, Lauritz Christian .	23 Avg. 1860	18 Marts 1897	1898
119. Nyegaard, Rasmus Christensen	6 Febr. 1847	3 Marts 1887	1899
120. Hansen, Hans Christian	17 Decbr. 1865	13 Juli 1893	1899
121. Henriksen, Carl Frederik	31 Oktbr. 1848	3 Maj 1898	1899
122. Wildt, Andreas William	23 Decbr 1859	5 Maj 1898	1899
123. Schmock, Carl Johan	22 Avg. 1874	3 Marts 1898	1899
124. Simonsen, Niels Peter	25 Jan. 1864	16 Sept. 1897	1899
125. Fugmann, Frederik Hans Gott- lieb	10 Oktbr. 1862	7 Novbr. 1898	1899
126. Rasmussen, Lauritz	3 Sept. 1867	8 Febr. 1898	1899
127. Lindhard, Oscar Oxelberg, Löjt- nant	23 Maj 1872	19 Jan. 1899	1899
128. Hansen, Philip, Exam. polyt. .	20 Juni 1870	29 Sept. 1896	1899
129. Rasmussen, Carl Möller	2 Jan. 1858	9 Jan. 1896	1899
130. Schnoor, Harald Hans Christian	20 Febr. 1854	28 Jan. 1899	1899
131. Wissing, Jens Peter	22 Maj 1852	7 Marts 1899	1899
132. Jensen, Hans Vilhelm	6 Marts 1857	14 April 1898	1899
133. Hansen, Lars Christian	24 Febr. 1857	1 Maj 1888	1899
134. Fritzböger, Gottlieb Friederich Gustav	31 Oktbr. 1870	24 Maj 1898	1899
135. Wohlers, Heinrich	5 Decbr. 1853	13 Juli 1897	1899
136. Rasmussen, Christen Erik	3 Sept. 1858	31 Jan. 1895	1899

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
137. Nyholm, Viggo Johannes	30 Maj 1873	12 Oktbr. 1899	1900
138. Bald, Valdemar	29 Avg. 1872	26 Oktbr. 1899	1900
139. Krebs, Niels	23 Oktbr. 1857	4 Marts 1898	1900
140. Meyling, Einer Vilhelm	10 Oktbr. 1872	3 April 1900	1900
141. Lindhard, Emil Jokum	7 Sept. 1855	2 Maj 1899	1900
142. Langkier, Hans Peter Leonhard	6 Novbr. 1855	2 Maj 1899	1900
143. Pedersen, Frederik Christian . .	27 April 1873	21 Avg. 1900	1900
144. Christensen, Olaf Einar Ivar . .	10 April 1873	7 Marts 1901	1901
145. Francis, Henry	24 Marts 1871	13 Sept. 1900	1901
146. Francis, Gordon	15 Jan. 1874	13 Sept. 1900	1901
147. Thorsen, Fritz Vilhelm	13 Sept. 1868	24 Jan. 1899	1901
148. Høst, Peter Vulffsberg	9 Decbr. 1875	14 Marts 1901	1901
149. Schröder, Aage Jensenius	11 Maj 1871	14 Jan. 1902	1902
150. Hansen, Axel Vilhelm Georg . .	5 Sept. 1872	26 Jan. 1899	1902
151. Hansen, Carl Johan	17 Decbr. 1869	8 Jan. 1901	1902
152. Nielsen, Lauritz Theodor Ludvig	6 Marts 1858	19 Oktbr. 1899	1902
153. Larsen, Jens Victor	11 Febr. 1872	22 Avg. 1901	1903
154. Mynster, Johannes	19 Juni 1873	25 Marts 1902	1903
155. Jespersen, Anders Henrik Carl.	22 Febr. 1868	24 Juli 1902	1903
156. Svendsen, Ole, Cand. polyt. . . .	28 Jan. 1873	23 April 1901	1903
157. Rasmussen, Andreas	12 Decbr. 1869	28 Juni 1899	1903
158. Petersen, Fritz Andreas Amand Marinus	20 Sept. 1872	4 Jan. 1900	1903
159. Svendsen, Christian Nikolaj . . .	14 Jan. 1869	18 Decbr. 1896	1903
160. Petersen, Harald	8 Decbr. 1877	23 Decbr. 1902	1903
161. Pursche, Ernst Wilhelm	15 Novbr. 1850	20 Maj 1902	1903
162. Larsen, Julius Johannes	28 Decbr. 1875	10 Sept. 1901	1903
163. Wiedbrecht, Johan Frederik . .	22 Oktbr. 1877	18 Juni 1903	1904
164. Hansen, Hans	22 Juli 1857	11 Decbr. 1885	1904
165. Jensen, Ernst Peter Magnus . . .	17 Aug. 1881	9 Jan. 1904	1904
166. Henckel, Niels Valdemar	1 April 1877	1 April 1902	1904
167. Petersen, Peter	2 Decbr. 1858	6 Febr. 1897	1904

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
168. Hansen, Hans Henning Vilhelm	26 April 1873	2 Juni 1904	1905
169. Esbensen, Fritz Ludvig	28 Novbr. 1874	23 Avg. 1904	1905
170. Licht, Otto Gerner Rask	3 Avg. 1880	7. Jan. 1905	1905
171. Rosendal, Kristian Viggo	16 April 1866	18 Oktbr. 1900	1905
172. Hansen, Niels Christian	16 Sept. 1859	31 Marts 1903	1905
173. Mosolff, Johannes Jørgen August	29 Jan. 1878	3 Decbr. 1903	1905
174. Albrechtsen, Hans Oluf Andreas	20 Novbr. 1880	16 Juni 1904	1905
175. Brunsø, Hans Wilhelm	7 Marts 1872	20 Oktbr. 1904	1905
176. Sandgren, Svante	11 Jan. 1861	16 Juni 1895	1905
177. Jensen-Melloni, Magnus	28 Decbr. 1868	27 Oktbr. 1898	1906
178. Hansen, Hans Jean Martin . . .	15 Sept. 1860	4 Juni 1903	1906
179. Beck, Preben Valdemar Jørgen	19 Febr. 1882	13 Juli 1905	1906
180. Søbørg, Viggo Thorvald Frederik	14 Oktbr. 1855	16 Febr. 1905	1906
181. Tank, Heinrich Paul Emil	2 Febr. 1857	8 Febr. 1898	1906
182. Jørgensen, Rudolph Vilhelm, Løjtnant	31 Decbr. 1879	23 Marts 1905	1906
183. Toxværd, Niels Peter	28 Novbr. 1859	6 Marts 1902	1906
184. Geschwendtner, Carl Wilhelm .	20 Maj 1862	27 Avg. 1897	1906
185. Johansen, Jacob	27 April • 1871	21 Decbr. 1905	1906
186. Hansen, Christian Adam	8 Juni 1853	20 Febr. 1906	1906
187. Schioldann, Björn Gotfred, Løjtnant	20 Juni 1879	26 Febr. 1906	1906
188. Olsen, Otto Emil	15 Jan. 1880	31 Oktbr. 1905	1906
189. Möller, Edvard Peter	8 Febr. 1869	9 Maj 1905	1906
190. Hansen, Anders Nielsen	1875	28 Febr. 1905	1906
191. Nielsen, Jacob Marius	18 Maj 1861	25 Febr. 1902	1906
192. Ulrichsen, Ulrich Simon	19 Sept. 1880	8 Marts 1906	1906
193. Nielsen, Viktor Sofus	24 Juli 1879	8 Marts 1906	1906
194. Rasmussen, Hans Peder	19 Febr. 1857	16 Maj 1905	1906
195. Boll, Vilhelm Marius	24 Sept. 1862	11 Sept. 1902	1906
196. Bjørnemose, Cornelius Christian Fogt	27 Oktbr. 1864	17 Marts 1898	1906

Navn	Født	Borgerbrev	Opt. i Lavet
197. Koch, Otto Heinrich	20 Oktbr. 1858	7 Oktbr. 1902	1906
198. Clemmensen, Christian Peter Ferdinand	15 Juni 1855	7 Oktbr. 1902	1906
199. Lund, Charles Albert Peter . . .	28 Avg. 1863	14 Avg. 1902	1906
200. Collemorten, Peter Gotthilf Fer- dinand	13 Sept. 1867	2 Febr. 1904	1906
201. Elmer, Jens Peder	13 Avg. 1872	21 Juni 1906	1906
202. Eising, Esper Jensen	17 Marts 1876	14 Decbr. 1905	1906
203. Halvorsen, Charles Halvor	27 Sept. 1876	4 April 1905	1906
204. Rasmussen, Morten	20 Juli 1851	3 Juli 1906	1906
205. Sjöholm, Karl Christian	14 Juni 1869	5 Maj 1904	1906
206. Larsen, Henrik Juul	27 Decbr. 1879	20 Febr. 1906	1906
207. Kramer, Hans Baltzer	22 Febr. 1867	22 Decbr. 1898	1906
208. Petersen, Carl Christian	29 Maj 1857	14 Maj 1904	1907
209. Søbjerg, Christopher	31 Aug. 1868	6 Juni 1905	1907
210. Preus, Frederik Christian	3 Marts 1868	11 Maj 1905	1907
211. Hansson, Holger Charles	20 Febr. 1874	27 Novbr. 1906	1907
212. Rasmussen, Hans Christian Bloch	1856	2 April 1903	1907
213. Fugmann, Johan Gottlieb	8 Jan. 1873	23 Jan. 1906	1907
214. Ewald, Frederik Valdemar	2 Novbr. 1874	24 Jan. 1907	1907
215. Olsen, Niels	26 Febr. 1855	22 Jan. 1907	1907
216. Fette, Niels	2 Sept. 1865	1 Marts 1904	1907

19.

Lavets bevarede Protokoller. Nr. 1-28 ere deponerede i Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

1. Registerbog paa alle Murmestersvende 1637-1670.
2. Mursvendenes Straffebog 1666-1680.
3. Murmesternes Lavsbog 1708-1749.

4. Murmester-Lavets Registerprotokol 1724-1759.
5. Protokol over indskrevne Mestere og disses Lærlinge 1750-1862.
6. Murmesternes Inventari-Bog 1759-1862.
7. En Kopibog 1761-1770.
8. Murmesternes Indtægts- og Udgiftsbog 1762-1828.
9. Murmesternes Regnskabs-Protokol 1828-1862.
10. Regnskabs-Protokol for Mesterladen 1831-1859.
11. En Kopibog 1845-1866.
12. Forhandlings-Protokol 1847-1849.
13. En Protokol med Udtog af adskillige Dokumenter Murerlavet vedkommende.
14. Murmester-Lavets Protokol over Vurderinger, begyndt 1748.
15. Protokol vedrørende Quist's Legat 1825-1859.
16. Murlavets Legatprotokol 1859-1889.
17. Regnskabs-Protokol for Svendeladen 1831-1838.
18. Pegnskabs-Protokol for Svendeladen 1837-1845.
19. En Protokol til Antegning af ledige Svende 1800 (tom).
20. Protokol over bortrejste og ankomne Svende 1849-1861.
21. Alfabetisk Register over de Udlærte 1830-1861.
22. Murfrimestere i Kbhvn. 1855.
23. Muramtets Aktieprotokol i Nye østre Kalkværk, begyndt 1782.
24. Kontrabog over Indtægt og Udgift i Kalkværket 1782-1788.
25. — » — » — - — 1788-1800.
26. — » — » — - — 1800-1804.
27. Protokol over Murerlavets Obligationer i Kalkværket 1829—1854.
28. Murer- og Stenhuggerlavets Forhandlingsprotokol 1863—1897.
29. Do. do. 1898-1904.
30. Do. do. fra 1904.
31. Protokol for Mur- og Stenhuggerlavets faglige Organisation fra 1890.
32. Protokol for det i 1903 nedsatte Udvalg for Oprettelse af en Stiftelse for Murmestere.

Desuden findes en Del Dokumenter ordnede i Pakker.

HENVISNINGER

- S. 2¹. C. Nyrop: Hdværksskik i Danmark, S. 28, 146, 151, 158, 160, 165, 171, 175.
- S. 4¹. Sst. S. 90 flg., 170 flg.
- S. 4². Sst. S. 241.
- S. 4³. J. M. Thiele: Danm.'s Folkesagn, I, 1843, S. 185, 190, 197, 210, 216, 241, 250; Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder, VIII, 1886, S. 75, 82.
- S. 5¹. Poul Bjerger: Aarb. f. dsk. Kulturhist., 1892, S. 25 flg.
- S. 5². C. G. Brunius: Lunds Domkyrka, 2 Udg., 1854, S. 100; J. M. Thiele: Danm.'s Folkesagn, I, 1843, S. 195.
- S. 5³. K. Nyrop: Romanske Mosaiker, S. 64.
- S. 7¹. N. L. Höyens Skrifter, II, S. 296; jfr. J. Helms: Ribe Domkirke, Sp. 115.
- S. 7². Aarb. f. nord. Oldk., 1895, S. 229 flg.
- S. 8¹. Aarb. f. nord. Oldk., 1890, S. 128 flg., 141 flg., 181-82 (Jul. Langes udv. Skr., I, S. 338).
- S. 8². J. Helms: Ribe Domkirke, Sp. 12-13.
- S. 9¹. J. B. Løffler: Uds. over Danm.'s Kirkebyggnr fra den tidl. Middelalder, S. 12; Aarb. f. nord. Oldk., 1898, S. 19 flg.
- S. 9². J. B. Løffler: anf. Skr. S. 14, 171; Kongegravene i Ringsted Kirke, S. 20-21.
- S. 9³. C. Nyrop: Danm.'s Glasindustri, S. 37 flg.
- S. 9⁴. J. B. Løffler: anf. Skr., S. 171.
- S. 9⁵. Nordiske Fortidsminder, I, S. 284 flg.; J. B. Løffler: anf. Skr. S. 171.
- S. 11¹. N. L. Höyens Skrifter, II, S. 251 flg.; J. B. Løffler: Sjællands Stiftslandsbykirker, S. 1 flg.; J. Helms: Ribe Domkirke, Sp. 97.
- S. 11². J. B. Løffler: Uds. over Danm.'s Kirkebyggnr fra den tidl. Middelalder, S. 256.
- S. 11³. J. B. Løffler: anf. Skr. S. 228.
- S. 11⁴. J. B. Løffler: Sjællands Stiftslandsbykirker, S. 30.
- S. 12¹. Aarb. f. n. Oldk., 1895, S. 1 flg.; 1899, S. 19 flg.; 1902 S. 37 flg.; 45 flg.
- S. 12². J. B. Løffler: Sjællands Stiftslandsbykirker, S. 21-22, jfr. C. G. Brunius: Lunds Domkyrka, 2 Udg. S. 85-86.
- S. 12³. Aarb. f. nord. Oldk., 1873, S. 326, 354; 1878, S. 321, 336; 1881, S. 20.
- S. 12⁴. Aarb. f. nord. Oldk., 1881, S. 1 flg.
- S. 13¹. Ferd. Janner: Die Bauhütten des deutschen Mittelalters, 1876, S. 11-12.
- S. 14¹. Johannes Mabillon: Annales ordinis S^u Benedicti, IV, Paris, 1707, S. 207-8; C. H. Baer: Die Hirsauer Bauschule, 1897, S. 3, 18-19, 25 flg.; Monumenta Germaniæ, Script. XII, 1856, S. 219; Joh. Trithemius: Annales Hirsaugienses, I, St. Gallen, 1660, S. 228-29, 255; Janner: anf. Skr. S. 12 flg.
- S. 14². Joh. Trithemius: anf. Skr. S. 229.
- S. 15¹. Janner: anf. Skr. S. 25 flg.; J. Kreuzer: Kölner Dombriefe oder Bei-

- tråge zu altchristlichen Kirchenbaukunst, 1844, S. 126 flg., 289 flg.; J. Kreuser: Der christliche Kirchenbau, I, 1851, S. 330.
- S. 15². Janner: anf. Skr. S. 18.
- S. 16¹. Janner: anf. Skr. S. 31, 32.
- S. 17¹. Repertorium für Kunstwissenschaft, I, 1876, S. 77-83.
- S. 17². Leonard Ennen: Gesch. d. Stadt Köln, III, 1869, S. 990, 991.
- S. 18¹. C. L. Stieglitz: Von altdeutscher Baukunst, 1820, S. 120 flg. jfr. 200, 201; Allgem. deutsche Biographie, VI, S. 332-34; Repert. f. Kunstwissensch., I, 1876, S. 260, 378, 393; Von deutscher Art und Kunst; einige fliegende Blätter, Hamburg 1773.
- S. 18². Ch. L. Stock: Grundzüge der Verfassung des Gesellenwesens, 1844, S. 85.
- S. 25¹. Kapitlet »Fra Livet i en Bauhütte« støtter sig væsentlig til Dr. Ferdinand Janner's »Die Bauhütten des deutschen Mittelalters« (Leipzig, 1876). De i denne Bog meddelte Hytteregler af 1459, 1462, 1498 og 1563 findes ogsaa i Carl Heideloff's »Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland« (Nürnberg, 1844), der desuden indeholder en Række senere Dokumenter, mest kejserlige Stadfæstelser fra 1563 til 1697. Hyttereglerne af 1462 læstes først i C. L. Stieglitz's »Über die Kirche der heiligen Kunigunde zu Rochlitz und die Steinmetz-Hütte daselbst (Leipzig, 1829, S. 58-74), Reglerne fra 1459 og 1563 tidligst i Fr. Heldmann's »Die drei ältesten geschichtlichen Denkmale der teutschen Freimaurerbrüderschaft« (Arau, 1819). I 1888 har Dr. Joseph Neuwirth i Wien udgivet »Die Satzungen des Regensburger Steinmetzentages im Jahre 1459 auf Grund der Klagenfurter Steinmetzen- und Maurerordnung von 1628«, der viser, hvor sejt de gamle Hytteregler vedblivende holdt sig. Han oplyser, at Originalhaandskriftet til Reglerne fra 1459 formentlig er gaaet tilgrunde ved Strassburg-Bibliotekets Brand i 1870, hvad der maa beklages overfor de ikke helt heldige Udgaver, der foreligge af dem.
- S. 26¹. Janner: anf. Skr. S. 154-164, 289, 299, 300, 308 (d. e. Hyttereglerne 1462 §§ 25, 26, 27, 30, 31, 94; 1563 § 59).
- S. 28¹. Franz Rziha: Studien über Steinmetz-Zeichen, Wien, 1883, S. 33.
- S. 29¹. Janner: anf. Skr. S. 93-96.
- S. 29². W. Clemens Pfau: Das gotische Steinmetzzeichen, Leipzig, 1895, S. 29-32, der imødegaaer Janner: anf. Skr. S. 159.
- S. 30¹. Franz Rziha: anf. Skr. S. 29, 35.
- S. 30². Böblinger-Mærkerne ere tagne fra Rziha, Mestermærket med de syv Svendemærker fra Pfau.
- S. 31¹. Franz Rziha: anf. Skr.
- S. 32¹. W. Clemens Pfau: anf. Skr. S. 40-54.
- S. 32². W. Clemens Pfau: anf. Skr. S. 39, 40.
- S. 33¹. W. Clemens Pfau: anf. Skr. S. 36-38.
- S. 34¹. C. Heideloff: Die Bauhütte des Mittelalters, Nürnberg, 1844, S. 16.
- S. 35¹. Rziha: anf. Skr. S. 3-4; C. Lemming: Encyclopädie der Freimaurerei, I, Leipzig, 1822, S. 111; K. W. Ramler: Allegorisk Haandbog, oversat af C. P. Hansen, Kbhvn. 1802; Fr. Münster: Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen, Altona, I-II, 1825; Ludv. Müller: Oldtidssymboler af Stjerne- og Korsform (Oversigt over d. kgl. danske Vidensk. Selsk.'s Forhandl. i 1867, S. 10-15, 234-35); do.: Religiøse Symboler af Stjerne-, Kors- og Cirkelform (Vidensk. Selsk.'s Skr., 5 Række Hist.-filosof. Afd. III, 1869, S. 59-150); do.: Det saa kaldte Hage-

- kors (sst., 5 R. V, 1877-92, S. 1-114).
- S. 36¹. C. Heideloff: anf. Skr. S. 14-16; jfr. Janner: anf. Skr. S. 231 flg.
- S. 36². Jochim Sighart: Albertus magnus, Regensburg, 1857, S. 6-7, 73 flg. Leonard Ennen: Gesch. d. Stadt Köln, III, Köln, 1869, S. 965, 989.
- S. 37¹. Sulpiz Boisserée: Gesch. u. Beschreibung des Doms von Köln, München, 1842, S. 34-35.
- S. 37². S. Boisserée: anf. Skr. S. 35.
- S. 38¹. S. Boisserée: anf. Skr. S. 35-36. C. Schnaase (Gesch. der bild. Künste, 2^{det} Opl., IV, Düsseldorf 1871, S. 225, 228) bekæmper hele denne Konstruktions-teori, men siger dog: »Die Annahme einer solchen Constructionsweise, welche früher nur in Deutschland und auch da nicht von Architekten, sondern von dillettantischen Alterthumsfreunden (Boisserée, Stieglitz, Hoffstadt u. A.) aufgestellt war, hat in Viollet-le-Duc (Entretiens sur l'architecture nro. 9 und Dictionnaire, s. v. Proportion, VII 532 flg.) einen eifrigen Vertheidiger gefunden«.
- S. 38². Disse to Bøger ere trykte som Til-læg i C. Heideloff's »Die Bauhütte des Mittelalters«, 1844.
- S. 39¹. C. L. Stieglitz: Von altdeutscher Bau-kunst, Leipzig, 1820, S. 181-186.
- S. 40¹. Johannes Aabenbaring XXI 10 flg., 1 Kongernes Bog VIII 12 flg., 2 Krö-nikers Bog II 12 flg., III 1, 15 flg.
- S. 40². E. Martin Saint-Léon: Le Compagnonnage, Paris, 1901.
- S. 41¹. K. Chr. F. Krause: Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurerbrü-derschaft, Dresden, 1810, S. 233, 283 jfr. 136, 216; Neues Constitutionen-Buch der alten ehrwürdigen Brü-derschaft der Frey-Maurer, auf Be-fehl der grossen Loge aus ihren alten Urkunden, glaubwürdigen Tra-ditionen und Loge-Büchern zum Ge-brauch der Logen verfasst von J. Anderson, 2 Aufl., Frkf. a. M. 1743. Jfr. J. G. Findel: Geschichte der Freimaurerei, Leipzig 1861 (og senere i Oplag paa Oplag).
- S. 41². Edgar Collin: Fremragende danske Frimurere, II, 1875, S. 2 flg.; Frederik Nielsen: Frimureriet i Norden, 1882.
- S. 41³. L'ordre des Francs-Maçons trahi et le secret des mopses revelé, Amster-dam 1745; forud for den gik en Ud-gave i Paris.
- S. 43¹. Ch. L. Stock: Grundzüge der Ver-fassung des Gesellenwesens, Magde-burg, 1844, S. 60; H. A. Berlepsch: Chronik der Maurer und Steinmet-zen, St. Gallen, S. 164.
- S. 44¹. L. Wimmer: De danske Runemin-desmærker, II, S. 49, 111, 131, 138, 198, 212, 263, 267, 332, 351, 382, 496; C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 1.
- S. 45¹. L. Wimmer: anf. Skr. II, S. 344; 49, 293; 259, 263; Vidensk. Selsk.'s Skr. 5 R. hist.-filosof. Afd., III, S. 126; V, S. 74 flg.; Henry Petersen: Om Nord-boernes Gudsdyrkelse i Hedenold, 1876, S. 51, 71, 109.
- S. 45². L. Wimmer: anf. Skr. II, S. 267; Danm.'s Riges Hist., I, S. 335, 337.
- S. 45³. L. Wimmer: anf. Skr. IV, S. 155.
- S. 45⁴. Oldnord. Sagaer overs. af C. C. Rafn, XI, 1829, S. 382, 384.
- S. 45⁵. Script. rer. Dan., IV, S. 219.
- S. 46¹. L. Wimmer: anf. Skr. IV, S. 180-82, 165 flg.; 105 flg.; do.: Døbefonten i Aakirkeby Kirke, 1887.
- S. 46². L. Wimmer: De danske Runemin-desmærker, IV, S. 172-76.
- S. 47¹. Aarb. f. nord. Oldk., 1888, S. 94-98.
- S. 47². Direktionen for de antikvar. Min-desmærkers Arkiv (Nationalmuseet, 2^{den} Afd.); Aarb. f. nord. Oldk., 1888, S. 97.

- S. 48¹. *Script. rer. Dan.*, V, S. 247; C. Wecke: Lunde Domkapitels Gavebøger, S. 67, 274; Kr. Erslev: Testamenter fra Danm.'s Middelald., 1901, S. 6.
- S. 48². J. B. Daugaard: De danske Klostre, 1830, S. 9, 78-79; Kirkehist. Saml., II, S. 494, 495, 497.
- S. 48³. *Script. rer. Suec.*, I, S. 117, 118, 149.
- S. 48⁴. C. G. Brunius: Skånes Konsthist., Lund, 1850, S. 166; Ny kirkehist. Saml., I, S. 198.
- S. 48⁵. Johan Peringskiold: Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata, Stkhlm., 1719, S. 18-19.
- S. 49¹. Kbhvns Dipl., I, S. 91.
- S. 49². L. Wimmer: Døbefonten i Aakirkeby Kirke, 1887, S. 62.
- S. 49³. L. Wimmer: De dske Runemindesmærker, IV, S. 185-88, 197-200.
- S. 50¹. Direktionen for de antikv. Mindesmærkers Arkiv.
- S. 50². Kyrkohistorisk Årsskrift, IV, 1903, S. 97, 100, 107.
- S. 51¹. Direkt. f. d. antikv. Mindesm.'s Arkiv; J. Helms: Dske Tufstens Kirker, S. 150; Kyrkohist. Årsskr., IV, 1903, S. 100.
- S. 52¹. Jyske Lov II 94; C. Nyrop: Danm.'s Gilde- og Lavsskraaer, I, S. 520-21; Fra Arkiv og Museum, II, S. 346; R. Mejborg: Gl. dske Hjem, 1888, S. 77; Kolderup-Rosenvinge: Gl. dske Domme, III, S. 107; Kristian V's Danske Lov 5-1-7; jfr. C. G. Homeyer: Die Haus- und Hofmarken, Berlin, 1870.
- S. 52². Magnus Petersen: Kalkmalerier i dske Kirker, 1895, S. 24, 66, 137.
- S. 53¹. Kr. Erslev: Testamenter fra Danm.'s Middelalder, S. 6; Suhm: Hist. af Danm., XI, S. 887-89 jfr. 408, 518; *Script. rer. Dan.*, V, S. 515; VIII, S. 464.
- S. 53². L. Wimmer: De dske Runemindesm., IV, S. 202-4.
- S. 53³. Magnus Petersen: Kalkmalerier i dske Kirker. S. 74.
- S. 54¹. G. E. Klemming: Skrå-Ordningar, Stokh., 1857, S. 75 flg.
- S. 55¹. Kr. Erslev: Testamenter fra Danm.'s Middelald., S. 125; C. Wecke: Lunde Domkapitels Gavebøger, S. 314.
- S. 55². Danm.'s Gilde- og Lavsskraaer fra Middelald., II, Registeret (Murer, Murmester); J. R. Hübertz: Aarhus, I, S. 75.
- S. 55³. O. Nielsen: Kbhvns Historie, I, S. 306-7.
- S. 55⁴. Kbhvns Dipl., I, S. 280-82; jfr. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, 1887, S. 11-12.
- S. 56¹. G. Schanz: Zur Geschichte der deutschen Gesellen-Verbände, Leipzig, 1877, S. 67.
- S. 57¹. Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarh., I, 1887, S. 155 flg.
- S. 57². Norske Regnskaber o. s. v., I, S. 399.
- S. 58¹. Kancelliets Brevbøger 1551-55, S. 87, 230; 1561-65, S. 188.
- S. 59¹. Kancelliets Brevbøger 1551-55, S. 299; 1556-60, S. 72, 207; 1561-65, S. 146; 1580-83, S. 564; F. R. Friis: Saml. t. dsk Bygn'shist. S. 291; do.: Bidr. t. dsk Kunsthist. S. 5, 162.
- S. 60¹. Francis Beckett: Renæssancen i Danm., 1897, S. 63 flg.
- S. 60². Franc. Beckett: anf. Skr. S. 67; Kancelliets Brevbøger 1551-55, S. 219, 229, 252, 270, 285, 299, 324, 361, 385.
- S. 60³. Franc. Beckett: anf. Skr. S. 137 flg.; F. R. Friis: anf. Skr.; Kancelliets Brevbøger.
- S. 60⁴. F. R. Friis: Bidr. t. dsk. Kunsthist. S. 5 flg. jfr. Franc. Beckett: anf. Skr.; Kancelliets Brevbøger; Kbhvns Dipl.; Kristian IV's egenhænd. Breve 1632-35, S. 73, 236, 390, 442, 443; 1636-40 S. 4, 127, 129, 394, 413.
- S. 64¹. V. A. Secher: Forordninger, Recesser, I, S. 645; II, S. 203; Kbhvns Dipl. II, S. 754; III, S. 370.
- S. 65¹. Kbhvns Dipl. I, S. 304; Kolderup-

- Rosenvinge: Gl. dske Love, IV, S. 105, 132; Hübertz: Aarhus, II, S. 190; jfr. O. Nielsen: Kbhvns Hist., I, S. 304; Troels Lund: Danm.'s og Norges Hist., II, S. 140.
- S. 65². M. R. Ursin: Stiftsstadens Viborg, S. 8; Frederik I's danske Registranter, S. 158 jfr. 256; Hübertz: Aarhus, I, S. 139; Kbhvns Dipl. IV, S. 304; Mejborg: Borgerlige Huse, S. 29; jfr. Troels Lund, anf. Skr., II, S. 148.
- S. 66¹. Kbhvns Dipl., II, S. 281-82.
- S. 66². Kbhvns Dipl. II, S. 443; Mejborg: anf. Skr., S. 25.
- S. 66³. Mejborg: anf. Skr., S. 18 flg.; Kbhvns Dipl. III, 169, 175; G. F. Lassen: Børsens Hist., S. 10.
- S. 67¹. C. Nyrop: Træk af dansk Lavsordning, S. 16 flg.; do.: Helsingørske Industriforhold, S. 21; Danm.'s Gilde- og Lavsskraaer, II, S. 393, 403; V. A. Secher: Forordninger og Recesser, III, S. 408.
- S. 68¹. V. A. Secher: anf. Skr., III, S. 675.
- S. 68². Kbhvns Dipl., I, S. 581; Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 128-136 (Rigsark.), ovfr. S. 353; Tegnebog paa Helsingørs Raadstue 1626-41, Fol. 169-173 (Provinsark. ved Kbhvn); C. Nyrop: Helsingørske Industriforhold, S. 23.
- S. 68³. C. Nyrop: Fynske Lavssegl, S. 7; do.: Viborgske Lavsforhold, S. 2.
- S. 70¹. Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 128 flg. (Rigsark.); V. A. Secher: anf. Skr., III, S. 675; IV, S. 27; jfr. V, S. 238-39.
- S. 71¹. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav S. 249 flg., 346; jfr. Kbhvns Dipl. II, S. 671 flg.
- S. 72¹. Kbhvns Dipl., II, S. 686, 708, 712, 726, 736, 748; III, S. 55.
- S. 73¹. Kbhvns Dipl. II, S. 638, 689, 709, 715, 729; III, S. 58.
- S. 74¹. Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 36-39 (Rigsark.), ovfr. S. 360.
- S. 74². Sjøll. aabne Breve 27 Maj 1651 Nr. 98 (Kbhvns Dipl. III, S. 370).
- S. 75¹. Indk. Sager til Kancelliet (uexpederede), April 1652, ovfr. S. 362.
- S. 75². Sjøll. aabne Breve 23 Maj 1652 Nr. 91; F. R. Friis: Bidr. t. dsk Kunsth., S. 30-31.
- S. 75³. Kbhvns Dipl., V. S. 450; Koncepter til Lavsartikler, opsatte for de kbhvske Lav i Henh. t. Statskoll.'s Betænkn. 1673, 4de Læg: Murere (Kanc.'s Ark.), ovfr. S. 366.
- S. 76¹. E. Holm: Danm.'s og Norges indre Hist. 1660-1720, II, S. 396-98, jfr. I, S. 260 flg.
- S. 76². Sjøll. Miss. 3 Marts 1661 Nr. 119, jfr. J. Lindbæk: Statskollegiets Hist., I, S. 10 jfr. 102, 152, 188.
- S. 77¹. Sjøll. aabne Breve 22 Jan. 1666 Nr. 18b. (Kbhvns Dipl., III, S. 635 flg.), ovfr. S. 367; s. Betænknⁿ i Marginen til Artiklerne af 1623 i Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 128 flg. (Rigsark.).
- S. 77². Sjøll. Miss. 31 Jan. 1668 Nr. 54 (Kbhvns Dipl. VI, S. 441).
- S. 77³. Sjøll. Miss. 14 Marts 1668 Nr. 205; Sjøll. aabne Breve 22 Juni 1668 Nr. 191, ovfr. S. 376; jfr. J. Lindbæk: Statskollegiets Hist., I, S. 303.
- S. 78¹. Sjøll. Miss. 24 Jan. 1669 Nr. 27 (Kbhvns Dipl., VI, S. 490-91); 19 Maj 1669 Nr. 321; jfr. J. Lindbæk: anf. Skr. I, S. 339, 343; Koncepter til Lavsartikler, opsatte for de kbhvske Lav i Henh. t. Statskoll.'s Betænknⁿ; 4de Læg: Murere (Kanc. Ark.).
- S. 78². Sjøll. aabne Breve 24 Febr., 10 Marts, 14 Marts, 20 Marts, 3 Novbr. 1673, Nr. 50, 64, 72, 77, 78 og 301; 4 April, 30 Juli, 13 Novbr., 15 Decbr. 1674 Nr. 111, 234, 335 og 368.
- S. 78³. Sjøll. Miss. 24 Jan. 1671 Nr. 70 (Kbhvns Dipl., VI, S. 700).

- S. 78⁴. Koncepter til Lavsartikler, opsatte for de kbhvske Lavi Henh. t. Statskoll.'s Betænkninger, 1673; ovfr. S. 377.
- S. 79¹. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 89; jfr. do.: Haandværksskik i Danmark, S. 90; Kbhvns Dipl. II, S. 281.
- S. 80¹. Sjæll. aabne Breve 23 Decbr. 1681 Nr. 402; 6 Maj 1682 Nr. 135; 4 Novbr. 1682 Nr. 269-278; Murernes Artikler er Nr. 273, ovfr. S. 379.
- S. 81¹. Mejborg: Billeder af Livet ved Kristian V's Hof, S. 11.
- S. 81². Mejborg: anf. Skr., S. 118.
- S. 81³. Sjæll. Miss. 14. Jan. 1681 Nr. 145; 30 Septbr. 1682 Nr. 298 (Kbhvns Dipl. VI, S. 782; VII, S. 16).
- S. 81⁴. Sjæll. Miss. 21 Maj 1657 Nr. 267; 3 Juli 1667 Nr. 421 (Kbhvns Dipl. VI, S. 424), 13 Avg. 1667 (Kbhvns Dipl. VI, S. 426); 17 Avg. 1669 Nr. 561; Kbhvns Dipl. VI, S. 597.
- S. 82¹. Sjæll. aabne Breve 30 Avg. 1660 Nr. 208; Sjæll. Miss. 20 Apr. 1669 Nr. 247 (Kbhvns Dipl. VI S. 502).
- S. 82². Sj. aabne Br. 13 Febr. 1666 Nr. 39.
- S. 82³. Sjæll. Miss. 30 Novbr. 1703 Nr. 408 (Kbhvns Dipl. VII, S. 713).
- S. 84¹. Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 269-70 (Rigsark.), ovfr. S. 359.
- S. 84². Saml. af Kbhvns Lavsartikler 1608-56 Fol. 270-74 (Rigsark.), ovfr. S. 364.
- S. 85¹. Sjæll. Miss. 9 Maj 1658 Nr. 633 (Kbhvns Dipl., V, S. 444); Højesterets Stævningebog 1662 Fol. 35.
- S. 86¹. Sjæll. aabne Breve 22 Jan. 1666 Nr. 18 b (Kbhvns Dipl., III, S. 635).
- S. 86². Sjæll. aabne Breve 5 Febr. 1666 Nr. 34 b (Kbhvns Dipl. III, S. 641), ovfr. S. 373.
- S. 87¹. Sjæll. Miss. 9 Febr. 1695 Nr. 24-25 (Kbhvns Dipl. VII, S. 450), ovfr. S. 384.
- S. 89¹. Hist. Tidsskr. 5 R. III, S. 526, 528.
- S. 90¹. Kbhvns Dipl. I, S. 663, 667, 701; IV, S. 790; Koncepter til Lavsartikler, opsatte for de kbhvske Lavi Henh. t. Statskoll. Betækn. 1673, 4 Læg: Murere (Kanc. Ark.).
- S. 90². Kbhvns Dipl. I, S. 739, 740, 747, 749, 752, 763; II, S. 816, 824, 825, 832, 838; V, S. 511, 520.
- S. 91¹. Kbhvns Dipl. V, S. 762; Sjæll. Miss. 1667, 3 Juli Nr. 421; 13 Avg. Nr. 536; 22 Avg. Nr. 579 (Kbhvns Dipl. VI, S. 424, 426, 427); Chr. Bruun: Det kgl. Bibl.'s Stiftelse, S. 6 jfr. Kbhvns Dipl. II, S. 833; III, S. 723, 753.
- S. 91². G. F. Lassen: Børsens Historie, S. 10, 30, 31.
- S. 91³. Fra Arkiv og Museum, I, S. 193.
- S. 92¹. Kbhvns Dipl. I, S. 743, 744, 745; II, S. 822; jfr. V, S. 519; VI, S. 270.
- S. 93¹. Kbhvns Dipl. I, S. 757, 759; II, S. 822, 826, 837; III, S. 688, 699, 702, 703, 704, 705, 708, 711, 712, 735.
- S. 100¹. Prot. over Kammerrettens Stævninger og Domme fra 10 Decbr. 1662 til 17 Avg. 1676, Fol. 76-85; G. Kringelbach: Den civile Administration 1660-1848, S. 278.
- S. 102¹. Personalhist. Tidsskr., 1 R. I, S. 278-80; Dsk biogr. Lex. XIII, S. 481; O. Nielsen: Kbhvns Hist., V, S. 482 flg. o. fl. St.; Kbhvns Dipl. VII, S. 32, 354 flg., 641; sst. S. 173, 188.
- S. 102². Personalhist. Tidsskr., 1 R. I, S. 280.
- S. 102³. C. Nyrop: Hdværksskik i Danmark, S. 3, 4, 9, 101, 126, 268; O. Nielsen: Kbhvns Hist., V, S. 282 flg.; R. Berg: Snedkerlavet, S. 98 flg.
- S. 103¹. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 284 jfr. S. 99.
- S. 103². R. Berg: Snedkerlavet, S. 106.
- S. 103³. Kbhvns Dipl. VII, S. 359, 360, 363, 650, 654.
- S. 104¹. Kbhvns Dipl. VII, S. 360.
- S. 104². Sjæll. aabne Breve 22 Juni 1668 Nr. 191; Kbhvns Dipl., VI, S. 596; VII, S. 36, 268, 269.
- S. 104³. Kbhvns Dipl., VII, S. 86-87, 326 jfr. III, S. 680.

- S. 105¹. Kbhvns Dipl., VII, S. 618; VIII, S. 121, 204, 300, 383, 394; Ph. Weilbach: Nyt dsk. Kunstnerlexikon.
- S. 105². Kbhvns Dipl. VIII, S. 430, 639, 701-2.
- S. 105³. Kbhvns Dipl. VII, S. 324, 325, 423, 570, 675, 695, 698; VIII, S. 23-24, 186, jfr. VI, S. 123, 128; O. Nielsen: Kbhvns Hist., VI, S. 432.
- S. 105⁴. Kbhvns Dipl. VIII, S. 314, 347, 381, 474.
- S. 105⁵. Kbhvns Dipl. VIII, S. 430, 514; Dsk. biogr. Lex. XIII, S. 388; O. Nielsen: Kbhvns Hist. VI, S. 439.
- S. 105⁶. Kbhvns Dipl. VIII, S. 497, 514, 638, 639, 649, 701-2.
- S. 105⁷. Kbhvns Dipl. VII, S. 718-19.
- S. 105⁸. Kbhvns Dipl., VII, S. 637, 656; VIII, S. 94, 99.
- S. 106¹. F. J. Meier: Fredensborg Slot, S. 7-8.
- S. 106². Kbhvns Dipl. VII, S. 727; O. Nielsen: Kbhvns Hist., VI, S. 250; Dsk. biogr. Lex. XIII, S. 1.
- S. 106³. Sjæll. Miss. 20 Juni 1707 Nr. 157 (Kbhvns Dipl. VIII, S. 1-2).
- S. 107¹. Kbhvns Dipl. VII, S. 594, 622, 759, 777, 784; VIII, S. 155; F. J. Meier: Frberg Slot, S. 32 flg., 36-37, 71.
- S. 107². Koncepter til Lavsartikler for de kbhvnnske Lav i Henh. t. Statskollegiets Betænkn. 1673 (Kanc. Arkiv).
- S. 107³. Kbhvns Dipl., VIII, S. 321, 552.
- S. 108¹. F. J. Meier: Johannes Wiedewelt, S. 14-15; do.: Frederiksberg Slot, S. 71, 115; Marcantonio Pelli s. F. J. Meier: Fredensborg Slot, S. 8; O. Nielsen: Kbhvns Hist., VI, S. 278; Weilbach: Nyt dsk. Kunstnerlex. — Se dog nu ogsaa Cand. polit. Fr. Schiött's Bemærkninger i Arkitekten, IX, S. 284.
- S. 109¹. F. J. Meier: Fredensborg Slot, S. 9; F. R. Friis: Bidr. t. dsk. Kunsthist., S. 265, 374, 384, 387; C. Christensen: Hörsholms Hist., S. 334.
- S. 109². Kbhvns Dipl. VIII, S. 46.
- S. 110¹. Sjæll. Miss. 20 Apr. 1708 Nr. 150, jfr. 26 Avg. 1707 Nr. 240.
- S. 110². Personalhist. Tidsskr., 1 R. I, S. 282.
- S. 111¹. Kbhvns Dipl. III, S. 778.
- S. 112¹. F. V. Mansa: Pesten i Helsingør og Kbhvn., 1854; Carl Bruun: Kbhvn., II, S. 438 flg.
- S. 112². Kbhvns Dipl., VIII, S. 166 flg.
- S. 114¹. Sjæll. Miss. 28 Jan. 1713 Nr. 35, 36 (Kbhvns Dipl. VIII, S. 270).
- S. 114². C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 101 flg.
- S. 114³. Sst. S. 105; Kbhvns Huse og Indv. efter Branden 1728, S. 36.
- S. 115¹. Sjæll. Miss. 23 Okt. 1713 Nr. 506.
- S. 115². Jfr. Sjæll. Miss. 13 Maj 1729 Nr. 271.
- S. 117¹. Carl Bruun: Kbhvn., II, S. 586 flg.
- S. 117². Kbhvns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, S. 36 flg.
- S. 118¹. Smaal. Miss. 28 Jan. 1729 Nr. 8.
- S. 120¹. Sjæll. Miss. 18 Marts 1729 Nr. 145.
- S. 120². Sjæll. Miss. 2 Maj 1729 Nr. 232 (Pl. 3 Maj 1729).
- S. 121¹. Sjæll. Miss. 27 Juni 1729 Nr. 373; 21 Apr. 1730 Nr. 163-65.
- S. 121². Raadstue-Arkivet: Ildebranden 1728 Pakke Nr. 11 (heri flere Breve fra Grev Reventlow).
- S. 121³. Sjæll. aabne Breve 19 Jan. 1731 Nr. 14.
- S. 121⁴. Sjæll. Miss. 18 Marts 1729 Nr. 135.
- S. 122¹. Sjæll. Miss. 27 Juni 1729 Nr. 372.
- S. 122². Raadstue-Arkivet: Prot. o. de Hdvrksm. og Svende fra andre Steder, som sig udi Bygnskommissionen anmelde at antage Arb. her udi Staden.
- S. 124¹. Sjæll. Miss. 4 Jan. 1730 Nr. 1.
- S. 124². Sjæll. Miss. 8 Maj 1730 Nr. 188, 189.
- S. 124³. Komiteens Protokoller findes i Rigsarkivet: A. Prot. o. den i Hens. t. den Kbhvn overgaaede Ildebrand anordnede Kommission ved de publike Bygningers Opyggelse

- [1731]; B. Registratur, Vor Fruekirkes Taarns Forhøjning betræffende.
- S. 125¹. Sjæll. Miss. 10 Avg. 1731 Nr. 319.
- S. 127¹. Sjæll. Miss. 20 Avg. 1733 Nr. 304, 305; 1 Apr. 1735 Nr. 153; 21 Juli 1735 Nr. 362; 12 Avg. 1735 Nr. 388, 389; 10 Avg. 1736 Nr. 325, 326.
- S. 127². Carl Bruun: Kbhvn., II, S. 654 flg.; Sjæll. Miss. 29 Apr. 1740 Nr. 261-66.
- S. 128¹. Sjæll. Miss. 18 Novbr. 1740 Nr. 648.
- S. 128². Sjæll. Miss. 9 Marts 1742 Nr. 117; 8 Marts 1743 Nr. 167.
- S. 128³. Sjæll. Miss. 29 Marts 1748 Nr. 163.
- S. 129¹. Sjæll. Miss. 21 Apr. 1730 Nr. 163-65.
- S. 129². Kbhvns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, S. 30, 36, 53, 64, 66, 83, 87, 241.
- S. 130¹. Frølund's Journaler 1732-1737 i Slotsbygningskommissionens Arkiv i Rigsarkivets 1ste Afd. Ved Siden af disse Journaler findes endnu Kommissionens Forhandlingsprotokoller og dens Resolutionsprotokoller. De ere alle brugte til den foran staaende Fremstilling.
- S. 132¹. Carl Bruun: Kbhvn., II, S. 671.
- S. 132². V. Møllerup: Helligaandskirken i Kbhvn., 1892, S. 16, 17.
- S. 134¹. Sj. aabne Br. 24 April 1734 Nr. 119.
- S. 140¹. Sj. aabne Br. 9 Decbr. 1740 Nr. 418 a.
- S. 141¹. Carl Heimsch: Handwerksbrauch der alten Steinhauer-, Maurer- u. Zimmerleute, Stuttgart, 1872, S. 14-15.
- S. 141². Sjæll. Miss. 18 Maj 1734 Nr. 192.
- S. 142¹. Slotsbygningskommissionens Forhandlingsprot. Bilag Nr. 704, 16 Septbr. 1739.
- S. 143¹. Kancelliets Suplikprot. 1735, II, Nr. 759.
- S. 145¹. Kom. Koll's dske Journ. D, 1746-1749, Nr. 1557.
- S. 147¹. Kom. Koll's dske Journ. C., 1744-1746, Nr. 536, 633.
- S. 159¹. Politi- og Kommercekoll.'s Domprotokol 11 Marts og 5 Decbr. 1766; Bevis, at Argus uagtet sine 100 Øjne har været stokblind, 1771, S. 16; Gjensvar paa alle Lauges Vegne til Autor af det Skrift: Bevis, at Argus uagtet sine 100 Øjne har været stokblind, 1771, S. 25-26.
- S. 162¹. I Kancelliets Arkiv, diverse (og Skabs-) Sager vedr. Hdl., Skibsf., Ind- og Lavsvæsen (Pontoppidans Samling) findes Tabellerne for 1701, 1726, 1729, 1733, 1743, 1752 og 1753 (skrevne) samt 1752, 1767, 1781, 1783, 1788, 1791, 1793 og 1794: i Raadstuearkivet 1723 (skreven; trykt af O. Nielsen: Kbhvn paa Holbergs Tid, S. 275); paa det st. kgl. Bibl. 1784, 1789 og 1795.
- S. 163¹. Raadstuearkivet, Pakke vedr. Lavskommissionen af 1731.
- S. 169¹. Sjæll. Miss. 1713 Nr. 35, 36 (Kbhvns Dipl. VIII, S. 270); Nr. 89 (K. D. VIII, S. 272); Nr. 90 (K. D. VIII, S. 272); Nr. 499 (K. D. VIII, S. 298), Nr. 501, 502 (K. D. VIII, S. 299), Nr. 506.
- S. 169². Sjæll. Miss. 1 April 1729 Nr. 156.
- S. 170¹. Sjæll. Miss. 18 Marts 1729 Nr. 135.
- S. 170². Sjæll. Miss. 13 Maj 1729 Nr. 271.
- S. 170³. Sjæll. Miss. 10 Marts 1730 Nr. 101.
- S. 170⁴. Sjæll. Miss. 19 Jan. 1731 Nr. 29, 30.
- S. 171¹. Raadstueark., Pakke vedr. Lavskom. af 1731.
- S. 172¹. »Den store Forestilling ang. de her i Kbhvn vær. Laugs, deres mangfoldig indkomne Ansøgninger, dat. 20 Febr. 1739« synes ikke bevaret s. Kom. Koll's dske Forest. 1738-40 Nr. 151; den kgl. Resol. af 28 Apr. 1739 ligger i Gjenpart ved Sjæll. aabne Br. 19 Juni 1739 Nr. 212.
- S. 172². Kom. Koll's dske Journ. C, 1744-46 Nr. 851, 914; dske Forest. Nr. 631, 634.

- S. 172³. Sjæll. Miss. 27 Dcbr. 1748 Nr. 587.
 S. 172⁴. Sjæll. Miss. 25 Okt. 1754 Nr. 503; 26 Maj 1758 Nr. 248; 14 Septbr. 1759 Nr. 496.
- S. 173¹. Kom. Koll. tyske Forestill. Nr. 1597a og 1616 jfr. do. Extrakt-Prot. G, 1753-65 S. 215-217.
- S. 173². Sjæll. Miss. 10 Apr. 1761 Nr. 214 jfr. H. Stampes Erklæringer, III, S. 143 fig.
- S. 173³. Sjæll. Miss. 9 Okt. og 26 Dcbr. 1761 Nr. 507, 508, 642 og 643; 29 Jan., 10 Apr., 23 Apr. 21 Maj, 17 Septbr. 1762 Nr. 53, 161, 226, 265 og 439.
- S. 173⁴. Sjæll. Miss. 27 Avg. 1762 Nr. 403.
- S. 178¹. Sjæll. Miss. 26 Maj 1758 Nr. 248.
- S. 178². Sjæll. Miss. 5 Febr. 1740 Nr. 84; 4 Septbr. 1750 Nr. 431; 5 Febr. 1751 Nr. 50; 20 Dcbr. 1754 Nr. 593; 20 Juli 1764 Nr. 425; 24 Novbr. 1764 Nr. 631; 4 Maj 1765 Nr. 239; 11 Okt. 1766 Nr. 608.
- S. 178³. Sjæll. Miss. 27 Jan. 1764 Nr. 29.
- S. 179¹. Sjæll. aabne Breve 12 Septbr. 1766 Nr. 433.
- S. 180¹. Se Kunstakademiets Mødebog under de nævnte Datoer.
- S. 181¹. Sjæll. aabne Breve 8 Marts 1743 Nr. 90.
- S. 184¹. Raadstueark., Politi- og Kom. Koll.'s Domprotokoller, 27 Jan. 1733, 20 Avg. 1733 og 6 Juli 1734.
- S. 186¹. Sjæll. aabne Breve 24 Apr. 1734 Nr. 119.
- S. 188¹. Kanc. Supplikprot. 1735, II, Nr. 759.
- S. 189¹. Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 397, ovfr. S. 396.
- S. 189². Sjæll. Miss. 30 Juli 1745 Nr. 394.
- S. 189³. Kom. Koll.'s dske Journ., F, 1753-55 Nr. 979; G, 1756-59 Nr. 1, 36, 198; do. dske Forest. Nr. 1097.
- S. 190¹. Sjæll. Miss. 21 Novbr. 1749 Nr. 547.
- S. 190². Raadstueark., Politi- og Kom. Koll.'s Domprotokoller 1 Febr. 1746.
- S. 191¹. Sjæll. Miss. 21 Oktbr. 1757 Nr. 501.
- S. 191². Raadstueark., Politi- og Kom. Koll.'s Domprotokoller 8 Febr. 1752.
- S. 191³. Sjæll. Miss. 19 Novbr. 1751 Nr. 524, 525; 21 Apr. 1752 Nr. 206.
- S. 192¹. Raadstueark., Politi- og Kom. Koll.'s Domprotokoller 12 Septbr. 1752.
- S. 192². Kom. Koll.'s dske Journ. E, 1750-53 Nr. 815; do. dske Forest. Nr. 975.
- S. 193¹. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 99.
- S. 193². Sjæll. Miss. 23 Avg. 1754 Nr. 376.
- S. 195¹. Kom. Koll.'s dske Journ. 1772-73 Nr. 27, 155, 197; dske Forest. 1770-72 Nr. 581.
- S. 195². Sjæll. Miss. 5 Marts 1784 Nr. 170.
- S. 196¹. Kbhvns Magistrats Kopibog Septbr.-Dcbr. 1785, Nr. 67.
- S. 197¹. Provinsark. ved Kbhvn., Politiretens 1ste Forhørsprot. 1786-88 Nr. 2, S. 28-39, 43-45.
- S. 198¹. Sjæll. Miss. 1 Septbr. 1786 Nr. 549.
- S. 198². C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlav, S. 173; Fra Hoffet og Byen, Breve til Joh. Bülow til Sanderumgaard, S. 19.
- S. 199¹. Det trykte Brudstykke af Forhandlingerne i Lavskommissionen af 1794, S. 13.
- S. 199². Sjæll. Miss. 4 Avg. 1788 Nr. 491.
- S. 199³. Sjæll. Miss. 6 Okt. 1797 Nr. 1063.
- S. 199⁴. Sjæll. Miss. 27 Avg. 1762 Nr. 403, jfr. Pl. 1 Septbr. 1762.
- S. 201¹. Kbhvns Dipl. III, S. 510-11.
- S. 201². Kbhvns Dipl. II, S. 810; III, S. 594, 674; VI, S. 657.
- S. 201³. Kbhvns Dipl. VI, S. 795-96.
- S. 201⁴. Sjæll. Miss. 7 Dcbr. 1764 Nr. 660.
- S. 202¹. Ph. Weilbach: Nyt dsk. Kunstnerlexikon, I, S. 322.
- S. 202². Kancelliets Supplikprot. 1766, I, Nr. 1278; Rentek. dske Relationsprot. 1767 Nr. 76; C. Nyrop: Ved en Stenhuggervirksomheds Jubilæum, S. 19-20.

- S. 202². Sjæll. Miss. 27 Avg. 1796 Nr. 532.
- S. 202⁴. C. Nyrop: Ved en Stenhuggervirk-somheds Jubilæum S. 14, 15.
- S. 203¹. Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 473, 484; Sjæll. Miss. 20 Marts 1744 Nr. 126; 27 Apr. 1759 Nr. 298.
- S. 203². F. J. Meyer: Marmorkirken fra 1749 til 1772.
- S. 204¹. C. Nyrop: Den dske Porcellænfa-brikations Tilbliven, S. 20, 49.
- S. 204². Sjæll. Miss. 22 Marts 1771 Nr. 170.
- S. 204³. Kom. Koll.'s dske Journ. E, 1750-53, Nr. 277, 325; do. dske Forest. Nr. 911.
- S. 204⁴. Kom. Koll.'s tyske Forest. Nr. 1597a, 1616.
- S. 205¹. Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 710, 712.
- S. 206¹. Hübertz: Aarhus, II, S. 168-69; Kom. Koll.'s dske Journ. H, 1777, Nr. 466.
- S. 206². Kom. Koll.'s dske Journ. C, 1744-46, Nr. 742, 803; do. dske Forest. Nr. 601, 605.
- S. 206³. Kom. Koll.'s dske Journ. C, 1744-46, Nr. 832, 972; do. dske Forest. Nr. 635.
- S. 207¹. C. Nyrop: Viborgske Lavsforhold, S. 2; Kanc. Suplikprot. 1768, I, Nr. 185; Provinsarkivet ved Kbhvn., Prot. f. Snedkerne, Smedene og Murerne i Saxkjøbing; Henrik Stampes Erklæringer, III, S. 664-65.
- S. 207². Kom. Koll.'s dske Journ. H, 1777, Nr. 428.
- S. 208¹. Raadstueark., Politi- og Kom. Koll.'s Domprotokoller, 28 Maj 1748; Kom. Koll.'s dske Journ. D, 1746-49, Nr. 1303, 1484, 1497, 1571; Sjæll. Miss. 13 Novbr. 1767 Nr. 597.
- S. 208². Sjæll. Miss. 19 Septbr. 1788 Nr. 606; do. 19 Apr. 1754 Nr. 178.
- S. 209¹. Kom. Koll.'s dske Journ. U, 1783, Nr. 84; V, Nr. 1091; X, Nr. 458; Y, Nr. 876.
- S. 209². Kom. Koll.'s dske Journ. N, 1779, Nr. 768; O, Nr. 338; S, Nr. 566; X, Nr. 86.
- S. 210¹. Sjæll. aabne Br. 13 Oktbr. 1727 Nr. 329; 14 Febr. 1729 Nr. 58; 15 Marts 1729 Nr. 94; Sjæll. Miss. 1 Apr. 1729 Nr. 154; 18 Novbr. 1729 Nr. 613; C. Nyrop: Den dske Porcel-lænsfabrik's Tilbliven, S. 47; Chr. H. Brasch: Vemmetofte, II, S. 66, 67; F. J. Meyer: Fredensborg, S. 84; Kbhvns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, S. 120.
- S. 210². Sjæll. aabne Br. 30 Novbr. 1731 Nr. 380; 26 Apr. 1748 Nr. 172; Kbhvns Huse og Indv. efter Bran-den 1728, S. 234; D. L. Clément: L'église réformée de Copenhague, S. 50.
- S. 211¹. Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 818; Sjæll. aabne Br. 3 Maj 1754 Nr. 205.
- S. 211². Rentek. Relationsprot. 1754 Nr. 78; 1755 Nr. 38.
- S. 211³. Kom. Koll.'s dske Journ. F, 1753-55, Nr. 965; S. 1782, Nr. 580.
- S. 211⁴. Kom. Koll.'s dske Forest. 1777 Nr. 50.
- S. 211⁵. Sjæll. aabne Br. 4 Decbr. 1778 Nr. 714.
- S. 212¹. Kom. Koll.'s dske Journ., M, 1779, Nr. 204.
- S. 215¹. Den danske Statstidende (Berl. Tid.) 27 Marts 1826 Nr. 25, Tillæg.
- S. 216¹. Erslew: Forf.-Lex.
- S. 216². Viggo Rothe: Mit Livs Erindringer, I, S. 160-65.
- S. 217¹. Eutropii Philadelphi: Oeconomiske Balance, 1759, S. 197.
- S. 218¹. Kanc. Skab 11, Pakke 51; Sjæll. Miss. 10 Okt. 1749 Nr. 476, 15 Maj 1750 Nr. 264, 27 Avg. 1751 Nr. 443, 2 Avg. 1754 Nr. 359; 7 Febr. 1766 Nr. 95, 20 Juni 1766 Nr. 382.
- S. 218². Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 964 (Pl. 21 Apr. 1752).

- S. 219¹. Rentek.-Ark. Fortegn. over Subskribenter i Anledn. af Kristiansborgs Ødelæggelse 1794.
- S. 219². Carl Bruun: Kbhvn., III, S. 696 flg.
- S. 220¹. Sjæll. aabne Br. 19 Juli 1799 Nr. 814, Bilag af 8 Febr. 1796.
- S. 220². Sjæll. aabne Br. 29 Okt. 1735 Nr. 290, 3 Maj 1748 Nr. 192; 14 Jan. 1778 Nr. 28; Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 744; Maanedl. Postrytter 1777 Nr. 6.
- S. 220³. Sjæll. Miss. 10 Juli 1795 Nr. 574; 10 Juni 1796 Nr. 559; Sjæll. aabne Br. 19 Juli 1799 Nr. 817. 818.
- S. 221¹. Sjæll. Miss. 29 Juli 1795 Nr. 645 og de nævnte Brandforordninger.
- S. 221². Sjæll. Miss. 5 April 1754 Nr. 165.
- S. 221³. J. H. Raawert: Beretn. om den Plan i Anledn. af den store Ildebrand i Kbhvn 1795, efter hvilken den afbrændte Del af Staden kunde opbygges, 1800, Fortale, S. 19; R. Nyerup: Kbhvns Beskriv., 1800, S. 207-8.
- S. 222¹. J. H. Raawert: anf. Skr., S. 18.
- S. 222². Forhandl. i Lavskommissionen af 1794 S. 99; C. Nyrop: Hdvkrsskik i Danm., S. 256.
- S. 222³. Forhandl. i Lavskom. af 1794, S. 6.
- S. 223¹. Forhandl. i Lavskom. af 1794, S. 112 flg.
- S. 223². Kanc. 2^{det} Dept. Registrant 1800, S. 174-183 (Nr. 450).
- S. 224¹. Raadstuepl. 4. Avg. 1802; Reglement f. Kbhvns Borgervæbn. 1 Juni 1808 § 29.
- S. 224². Kanc. diverse (og Skabs-) Sager vedr. Hdl., Ind. og Lavsvæsen: Lavskommissionen af 1794 Nr. 46.
- S. 224³. Roskilde Stændertid. 1840, S. 683.
- S. 224⁴. Sjæll. aabne Br. 1799, 19 Okt. (Nr. 1220), 29 Okt. (Nr. 1246), 18 Novbr. (Nr. 1343), 13 Decbr. (Nr. 1457, 1458).
- S. 225¹. M. Rubin: 1807-14, S. 450, 460; Personalhist. Tidsskr., 3 R., IV, S. 18 flg.
- S. 225². Kanc. 2 Dept. 1812 Nr. 424 a (Pl. 17 Marts 1812).
- S. 225³. Rentek.: Hovedbog over Kristiansborgs Opførelse 1804-17; kgl. Resoll. ang. Slotsbyggn. 1803-12, Nr. 58.
- S. 225⁴. Rentek.: Hovedbog over det nye Raad-og-Domhus' Opførelse 1803-17.
- S. 226¹. Jfr. Adresseavisen 1809 Nr. 258 for d. 30 Juni.
- S. 227¹. Kanc. 2 Dept. 6 Apr. 1813, Nr. 484, Forakterne.
- S. 227². Kanc. 2 Dept. 26 Maj 1812, Nr. 820 a, Forakterne.
- S. 227³. Kanc. 2 Dept. 6 Apr. 1813, Nr. 484, Forakterne.
- S. 228¹. H. Stampe: Erklæringer, III, S. 167.
- S. 230¹. Kanc. 2 Dept. 7 Sept. 1813, Nr. 1338 b; M. Rubin: 1807-14, S. 519-20.
- S. 230². Politivennen, 1822, S. 5872-76.
- S. 230³. A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Hist., IV, S. 117, 126-29; Dommen i Højesterets Arkiv.
- S. 231¹. Kanc. 2 Dept. 28 Okt. 1826, Nr. 1061 a.
- S. 232¹. Rentek.: Kgl. Resoll. ang. Slotsbyggn. 1803-12, Nr. 80 og Kanc. 2 Dept., 26 Maj 1812, Nr. 820 a.
- S. 233¹. Kanc. 3 Dept. 11 Avg. 1820 Nr. 864; 13 Apr. 1821 Nr. 1921.
- S. 233². Kanc. 2 Dept. 8 Marts 1820 Nr. 366; 3 Dept. 23 Okt. 1822 Nr. 1126.
- S. 234¹. Kanc. 2 Dept. Resol.-Prot. 7 Okt. 1812 Nr. 424; Frd. 10 Decbr. 1828; Kancellipl. 23. Okt. 1835.
- S. 235¹. Sjæll. aabne Br. 1741, 7 Jan. Nr. 5, 27 Jan. Nr. 27.
- S. 237¹. Sjæll. aabne Br. 17 Novbr. 1797 Nr. 1239; 27 Juli 1798 Nr. 948.
- S. 237². P. Brock: Efterretn. om Rosenborg; III, S. 18, 21.
- S. 237³. N. P. Jensen: Det kgl. kbhvske Skydeselskab, 1901; Carl Reitzel: Fortegn. over de i det kgl. kbhvske Skydeselskab bevarede Medlemskiver, 1897.

- S. 239¹. Sjæll. aabne Br. 15 Juni 1798 Nr. 740; Kanc. 2 Dept. 4 Marts 1823 Nr. 266.
- S. 242¹. Nic. Bøgh: Christian Winther, III, S. 3 flg., 23 flg., 30 flg., 108-9; Arthur Abrahams: Minder fra mine Forældres Hus, S. 19; Tilskueren, 1904, S. 49, 229, 382.
- S. 243¹. Chr. Bruun og L. P. Fenger: Thorvaldsens Museums Historie, 1892, S. 101.
- S. 244¹. Fædrelandet, 1844 Nr. 1683, 1685, 1763, 1771, 1775; 1845 Nr. 1790, 1794, 1811 m. m.
- S. 245¹. Professor Vilh. Kleins Genealogiske Optegnelser om Familierne Klein (i Rigsarkivet).
- S. 250¹. Sjæll. aabne Br. 27 Febr. 1723 Nr. 48, Forakterne.
- S. 251¹. Die Verbindungen der Maurergesellen, Lübeck, 1841.
- S. 251². Jfr. C. Nyrop: Kbhvns Tømmerlay, S. 182.
- S. 251³. Roskilde Stændertid. 1835-36, S. 1361-84.
- S. 251⁴. C. Nyrop: Ved en Stenhuggervirksomheds 100 Aars Jubilæum, 1897, S. 23 flg.
- S. 254¹. Nord og Syd, III, 1848, S. 101; C. Nyrop: Hdvkrksskik i Danmark, S. 256-57; Kbhvns Raadstueark., Magistr. 2 Sekretariats Kopibog 1848; Jul. Wulff: Danmarks Industri og Haandværk, 1905, S. 216.
- S. 254². R. Berg: Snedkerlavet, 1904, S. 275.
- S. 257¹. C. Nyrop: Medd. fra Industriens Omraade, 1876, S. 248 flg.; Fædrelandet 1851 Nr. 39, 50, 53, 57, 62.
- S. 260¹. Haandværkerforeningens Beretninger for 1848, S. 19.
- S. 261¹. Sjæll. Miss. 1754, 26 Juli Nr. 340 og 13 Decbr. Nr. 576.
- S. 264¹. Hdvkrkforen's Beretn., 1849, S. 15-19.
- S. 265¹. Sst. 1845, S. 19.
- S. 265². Sst. 1849, S. 21.
- S. 266¹. Sst. 1845, S. 14; 1846, S. 3 flg.; 1849, S. 12.
- S. 266². A. Bauer: Hdvkrkerforen. i Kbhvn., S. 141; jfr. Mdmsbl. f. Hdvkrkerforen., 1902, S. 14.
- S. 268¹. Ursin: Nyt Mag. f. Kunstn. o. Hdvkrkere, V, S. 481 flg.
- S. 268². Mindeskript ved Mursvendenes Understøttelsesforenings 25 Aars Jubilæum, S. 67 flg.
- S. 269¹. C. Nyrop: Hdvkrksskik i Danmark, S. 96 flg.
- S. 271¹. C. F. F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen, S. 177.
- S. 271². Hdvkrkerforen.'s Beretn. 1848, S. 19-21, 23; 1849, S. 3, 4, 12.
- S. 271³. Sst. 1853, S. 13.
- S. 272¹. Til Minde om Murerstiftelsen i Anl. af 50-Aarsd. for dens Opretelse d. 2 Septbr. 1902.
- S. 274¹. Sst. S. 4-5.
- S. 276¹. Rskr. 13 Novbr. 1822 (Kanc. 3 Dptmt., Registrantsag Nr. 1209 aa).
- S. 276². Sjæll. aabne Br. 11 Febr. 1778 Nr. 99; Kolleg. Tid. 1819, S. 212, 585; Kanc.'s 3de Dept. 6 Febr. 1822, Registrant-Nr. 134.
- S. 277¹. Commerce-Koll.'s dske Journ. X, 1784 Nr. 86.
- S. 277². Dansk Ugeskrift, 2 R. III, 1843, S. 133-52, 193-99.
- S. 278¹. H. P. Giessing: Om Laugsforfatningens Gavnlighed, 1843, S. 182; do.: Om Laugsmesterprøver, 1844, S. 6-11.
- S. 278². Haandværksstandens Bemærkninger, 1848, S. 88-91.
- S. 279¹. Flyveposten 1856 Nr. 188, 189; A. Bauer: Haandværkerforeningen i Kbhvn. 1890, S. 107 flg.; C. Nyrop; Fællesrepræsentationen for dansk Ind. og Hdværk, 1904, S. 34 flg.
- S. 279². F. Chr. Bayer: Løse Blade ang. Næringssspørgsmaalet, 1856, S. 24; hvem Forfatteren af dette lille Skrift

- er, har jeg ikke kunnet faa oplyst; i Kbhvns Vejviser for 1856 nævnes en Kancelliraad C. F. Bayer.
- S. 281¹. C. Nyrop: Meddelelser fra Ind.'s Omraade, 1876, S. 270; do.: Fællesrepræsent. for dansk Ind. og Hdv., 1904, S. 11.
- S. 287¹. Jfr. Folkets Avis 1865 Nr. 159, 169, 170; Berl. Tid. 1865 Nr. 160.
- S. 290¹. Lov 6 Januar 1852 og Lov 15 Apr. 1858.
- S. 292¹. C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omraade, S. 252, 281.
- S. 294¹. Sst. S. 274 flg.
- S. 295¹. C. Rosenberg: Internationale, 1872; G. Kringelbach: Kriminal- og Politirettens Dom i Socialisternes Sag, 1873; Kjendsgjæringerne i den ved Højesterets Dom paakjendte Justitssag imod L. Pio, P. J. Geleff og H. Brix, 1873; C. E. Jensen og F. J. Borghjerg: Socialdemokratiets Aarhundrede, II, 1904, S. 234 flg.
- S. 296¹. E. W. Klein: Socialismen og dens Ledere, 1876; J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark, 1901, S. 19.
- S. 296². Mindeskrift ved Mursvendenes Understøttelsesforenings 25-Aars Jubilæum, 1905.
- S. 297¹. S. C. H.: De første 19 Aar indfr. Foren. af Fabrik. i Jernind., 1904, S. 5 flg.
- S. 298¹. Chr. Kofoed: Mindeblade i Anledning af Murersangforeningen Constantia's 25-aarige Bestaaen, 1893.
- S. 298². Industriforen.'s Tidsskr. 1886, S. 4-5; S. C. H.: De første 19 Aar o. s. v., S. 22.
- S. 299¹. J. Jensen og C. M. Olsen: Fagforeningsbevægelsen, S. 212 flg.
- S. 299². C. Nyrop: Hdvkrsskik i Danm., S. 99; Mindeskr. v. Mursv.'s Understforenings Jubilæum, S. 17 flg., 37 flg.; Medd. fra Fællesrepr. f. dsk. Ind. og Hdv., 1879-82, S. 98, 184, 217, 220.
- S. 300¹. S. C. H.: De første 19 Aar indfr. Foren. af Fabrik. i Jernind., 1904, S. 32-33.
- S. 301¹. C. E. Jensen og F. J. Borghjerg: Socialdemokratiets Aarh., II, S. 486.
- S. 304¹. Mindeskr. v. Mursv. Understforen.'s Jubilæum, S. 36.
- S. 305¹. Sst. S. 44.
- S. 306¹. J. Jensen og C. M. Olsen: Fagforeningsbevægelsen, S. 85 flg.
- S. 307¹. Industriforen.'s Tidsskr. 1897, S. 42; 1898, S. 27-28; S. C. H.: De første 19 Aar indenfor Foren. af Fabrik. i Jernind., S. 86 flg.; For Ind. og Hdvkr. 1897, S. 391 flg.; 1898, S. 210-12, 354 flg.
- S. 308¹. Arbejdsstansningen af 24 Maj 1899, Fællesudv. t. Afgjör. af Arbejdsstridigheder 1. som Arbejdsdomstol, 2. som Enighedskammer; S. C. H.: De første 19 Aar o. s. v., S. 114 flg.
- S. 309¹. J. Jensen og C. M. Olsen: Fagforeningsbevægelsen, S. 150; Striker og Lock'outs i Danm. 1897-99 (Statistiske Medd., 4 R. VIII, Nr. 4), S. 126; Mindeskrift ved Mursv.'s Understforen.'s 25-Aars Jubilæum, S. 52.
- S. 313¹. S. L. Gynther i Kolding har i Medlemsbl. f. Mur- og Tømmermesterne Centralforeninger i Jylland og Østifterne 1904, S. 50, givet en Udsigt over Lönbevægelsen i Murerfaget i det 19de Aarh.
- S. 344¹. Medd. fra Fællesrepr. f. dsk. Ind. og Hdvkr., 1888-91, S. 55.
- S. 344². C. Nyrop: Fællesrepr. f. dsk. Ind. og Hdvkr., 1904, S. 118 flg.
- S. 345¹. For Ind. og Hdvkr., 1897, S. 396 flg.; 1898, S. 365 flg.
- S. 346¹. Medd. fra Fællesrepr. f. dsk. Ind. og Hdvkr., 1879-82, S. 142 flg.
- S. 348¹. Industriforen.'s Tidsskr. 1899, S. 73-74; Den tekn. Foren.'s Tidsskr. 1903-4, S. 212-13.

REGISTER

- Aagaard, C. O., Murm. 215, 238, 248, 249, 256, 265, 268, 277 flg., 413.
- Aage, Stenhugger 48, 52.
- Aakirkeby, Døbefont i 46, 49.
- Aal Kirke 49.
- Aalborg, Murere i 55, 261, 264; — Murerlav i 144, 145, 206, 233, 275, 276, 277; — Lavets Segl 206.
- Aarhus 48, 51, 60, 65; — Murere i 55, 58, 344; — Murerlav i 206, 276; — Lavets Segl 206.
- Abrahamsen, Abraham, Mursv. 109.
- Absalon, Erkebiskop 7, 48, 53.
- Adam 2.
- Admiralsgaarden 91.
- Afgifter ved at blive Mester 71, 76, 81, 82, 115, 122, 168, 172, 173, 181, 200, 201, 204, 241, 243, 248, 277 flg.; jfr. Frimesterforhold.
- Afsked, naar Svendene maa tage 85, 87, 194, 198, 223; jfr. Opsigelsesfrist.
- Ahnemöller, Caspar, Murm. 90, 378; — Martin, Mursv. 97.
- Ahrens, J. F., Murm. 249, 256, 284.
- Akershus 61.
- Akkord indføres 76-77, 86, 87.
- Akkordarbejde 227, 257.
- Akkordpriser 228-29, 258, 274, 286; jfr. Priskuranter.
- Albertus Magnus 36.
- Alderstrøst 288.
- Alslev Kirke 51.
- Altenav, Cornelius, Bygmester 60.
- Altona 122, 262, 295.
- Amalienborg 106, 108, 217.
- Andersen, J. Mursv. 295; — N., Etatsraad 306; — N. P. Murm. 314.
- Anderson, James, Præst 41.
- Andreoli, Giovanni, Billedh. 134.
- Ameldelseskantor 341.
- Annaberg, St. 28.
- Anna Sophie, Dronning 130.
- Anselm, Biskop i Havelberg 9.
- Anton, Georg David, Murm. 174.
- Antwerpen, 59, 61.
- Arbejde, Begrænsning af en Mesters 72, 73; — naar en Mester leverer daarligt 71; — naar en Svend gjør daarligt 187; — forskjellig Udbetaling for nyt og gammelt 305, 306.
- Arbejdernes Værn, en Forening 298.
- Arbejdsgiverforeningen af 1896 306, 345; jfr. Fællesforening.
- Arbejdsgiver- og Mesterforening, dansk 307, 313, 345, 346.
- Arbejdsløshed 255, 298.
- Arbejdsmandsforbund, dansk 347; jfr. Murerarbejdsmand.
- Arbejdsnedlæggelse s. Strike.
- Arbejdsorden paa Byggepladserne 303, 304.
- Arbejdspriserne stige 113-14, 221-22, 226; jfr. Lønforhold, Priskuranter.
- Arbejdsregler 305.
- Arbejdsleder 304.
- Arbejdstid 186-87, 286, 294, 302, 306, 313.
- Arges, Kloster i Rumænien 5.
- Arkitektforening, akademisk 349.
- Aschneller, Johannes, Stenhuggersv. 138.

- Assersen, Niels, Lærling 184.
 Augsburg 78.
 Auzoni, Antonio, Billedh. 134.
 Axel, C. A., Mursv. 256.
- Baahus 61.
 Baarse Kirke 46.
 Babelstaarnet 2, 54.
 Bach, Joh. Heinr., Murm. 207.
 Backhausen, J. H., Murm. 219.
 Bagere 67, 78, 344.
 Bagerovne 104.
 Bagersvendelavet 102, 219.
 Bald, V., Murm. 313, 314, 419.
 Balle, Sören, Stadskonduktør 105, 118.
 Ballhorn, Carl, Mursv. 156.
 Baltzersen, Herman, Mursv. 81.
 Banner, Murlavets 341; jfr. Fane.
 Barbati 13.
 Bartoletti, Gabriel, Mursv. 146.
 Basel 20, 22, 23, 81.
 Bauer, Mich., Oldgesel 192, 193.
 Bauhytter 15 flg., 19 flg., 26 flg., 34, 38.
 Becher, Chr., Mursv. 146; — Joh. Fr., Stenhuggerm., 250, 251.
 Beck, Andreas Nielsen, Mursv. 180; — M. do. 256.
 Beckman, S. P., Murm. 300, 301, 302, 304, 315, 347, 414.
 Beckmann, Fr., Murm. 219, 239; — L., Mursv. 285.
 Begravelseshjælp 71, 84, 184, 193, 195, 199, 202.
 Behövling 103.
 Belejring, Kbhvns 75.
 Benediktinernes Orden 13, 53.
 Bentsen, Bent, Mursv. 124.
 Berg, Hans Hansen, Vinhandler 123.
 Bergen 56, 207, 254.
 Berlin 142, 313.
 Berlin, J. C. S., Murm. 284; — R., do. 285, 300, 301, 315, 347.
 Bern 20, 21, 32.
 Besovet Kvinde 148.
 Bibliotek, det store kgl. 91; — Universitets 117.
 Billedhuggere 133, 134, 203.
 Billedhuggerlav 203.
 Bindesbøll, G., Arkitekt 243.
 Bindingsværk 104, 105, 120, 121, 130.
 Bing, L., Vexellerer 308.
 Bischel, Hans Andreas, Gibser 204.
 Bisiddere, opr. to, f. Ex. 71, 262, 264; — fire 301.
 Bjernede Kirke 11, 53.
 Björn, Bygmester 48.
 Blaa Taarn 100.
 Blasius, Leonhard, Bygmester 63.
 Blichfeldt, Murm. 212.
 Blom, Frederik, Murm. 174; — H. O., do. 214, 215.
 Bluhme, H. A., Mursv. 260, 261.
 Blytækkere 112.
 Blære Kirke 47.
 Boaz, Søjlen 39, 40, 41.
 Bombardement, Kbhvns (1807) 224 flg.
 Bomholt, Ole, Murm. 174.
 Bomærker 51, 52.
 Bonfils, Antoine, Kalkfabrikant 210.
 Bonnueill, Etienne de, Stenhugger 48.
 Borgerrepræsentanter 236-37, 266, 348.
 Borgerskab 74, 77, 78, 80, 122, 201, 261 flg., 263 flg.
 Boye-Junge, Joh. Peter, Tømmerm. 219 flg.
 Boykotning 191-92.
 Brabantere 136, 137, 210.
 Brahe, Tyge, 60, 61.
 Brand, Kbhvns (1728) 117 flg.; — (1795) 219 flg.
 Brandbürger, Ernst, Bygmester 105, 106, 108, 109.
 Brandemann, Hendr., Murm. 156, 182, 194, 212, 219, 221, 237.
 Brandin, Filip, Bygmester 60.
 Brandforsikring 117.
 Brandmønstring 191.
 Brandstyr 119.
 Brandvæsen 65, 66, 79, 85, 104, 183, 191, 206, 219 flg., 237.
 Brasen, Johan Andreas, Murm. 207.
 Braun, August, Stenhuggerm. 182, 201.

- Braunbehrens, Peter Chr., Murm. 207.
 Bremen 133, 250.
 Brenno, Carlo Enrico, Billedh. 134, 136.
 Brevmurer 145.
 Brieffer, Briefträger 145.
 Brock, Anders Mortensen, Murm. 413.
 Broc, Axel, Murm. 316, 415.
 Broegaard, Ingvor Olsen, Murm. 116, 124, 164, 167, 168.
 Brofoged 64.
 Brolægningsentreprenører i Kbhvn., For-
 ening af 306.
 Brosch, Joh. Georg, Stenhuggersv. 202.
 Brudsten 7 flg.
 Bruns, Diderich, Mursv. 123.
 Brunskov, J. P., Murm. 156, 212.
 Bruun, J. J., Murm. 305, 309, 311, 316, 344, 414,
 415; — Peter, do. 116-17, 122, 165, 167, 413.
 Bryggere 117.
 Bryggerlavet 219.
 Brændte Sten 7, 9.
 Brødtyv 123, 139.
 Buffo, Julius, Kalkfabrikant 210.
 Busch, J. L., Overretssagfører 303, 317.
 Bussart, Martin, Bygmester 60.
 Byens Fjæl 51.
 Byherren leverer Sten og Kalk 66, 91, 125;
 — kan afskedige en uduelig Mester 76.
 Bygmestere, kongelige 58 flg.; — jfr. Stads-
 bygmester.
 Bygmestersvend 61.
 Bygningsinspektør 209.
 Bygningskommission 119, 122, 123.
 Bygningsmagasin 209.
 Bürckner, Joh. Mich., Murm. 174.
 Bægere 151.
 Bälckow, Mich., Murm. 179, 182, 215, 224,
 237, 238, 413.
 Båsecke, Georg Vilh., Stenhuggerm. 191, 201.
 Böblinger, Stenhuggerslægt 30.
 Bødkere 68.
 Böhncke, Jak., Murm. 220.
 Bönhas 70, 80, 168, 201.
 Bönecke, C. C., Murm. 249, 256, 282, 284, 291,
 292, 317.
 Børglum Kirke 45.
 Børnehuset 105.
 Børsen i Kbhvn. 61, 62, 66, 91.
 Bøsse, til Opbevaring af Penge 84, 85, 87,
 115, 149, 154, 193.
 Bøssespenge 194, 199.
 Bøsseskriver 222, 268.
 Bøssesvend 194.
 Böttger, F., Arkitekt 317, 347.
 Caligari, Bartolomeo, Murm. 106.
 Candi, Peter, Stenh. 201.
 Caries, Nichil, Bygmester 60.
 Carstensen, Chr. Jul., Murm. 262, 282, 285,
 318.
 Castania, Perfectus, Gibser 205.
 Cement, 59.
 Centralforening for Murer- og Tømmer-
 mestere i Jylland 344; — i Østifterne 344.
 Christ, Johan Georg, Stenhuggersv. 138.
 Christensen, Anders, Murm. 173; — Jens,
 do. 121, 169, 182.
 Christiansen, Christian, Murm. 111, 117; —
 Jens, do. 165, 167.
 Clerc, le, Louis Augustin, Billedh. 134, 135,
 138, 142.
 Conradi, Joh. Chr. Murm. 146, 178, 182, 190,
 209, 413.
 Constantia, en Sangforening 298.
 Corts, Heinr., Mursv. 123.
 Cramer, Grosserer, Fabrikant 209.
 Dabelsteen, Chr., Murm. 262, 282, 285, 301,
 312, 318.
 Daglön, 72, 84, 114, 147, 190, 222, 226, 257,
 274, 302, 303, 313; — fast 227 flg.
 Dahl, Jens Jakobsen, Murm. 207, 236, 237.
 Dahlerup, Vilh., Arkitekt 341.
 Dam, Chr. Truelsen, Mursv. 180; — Niels
 Truelsen, do. 212.
 Danevirkemuren 9, 10, 53.
 Danielsen, Jakob, Murm. 154, 413.
 Dannebrogordenen 237.
 Dans 99.
 Dantzer, Joh. Peter, Stenh. 201.

- Dantzig 60, 78, 143, 144, 206, 250, 386 flg.
 Davidsen, Niels, Frimester 116.
 Degenhardt, Fr., Oldgesel 272.
 Delffs, Henr., Murm. 212, 214, 219, 221, 225,
 236, 239, 413.
 Demel, Joh. Gottfr., Murm. 207, 211.
 Deuntzer, Caspar, Murm. 215, 265; — Johan,
 Fuldm. 265; — Johan Jakob, Murm. 265,
 284, 301, 319.
 Deyel, Sören, Lavsskriver 114.
 Dinklage, Henrik von 66.
 Diskow, Hans v., Bygmester 60.
 Dissart, Entreprenør 210.
 Dolmar, Joh. Fr., Stenh.-Frimester 201.
 Donatus, Bygmester 47, 48, 50.
 Dotzinger, Jost, fra Strassburg 20.
 Drechsel, G. A., Stenhugger 136, 138, 140,
 186, 200.
 Drejere 68.
 Dresden 143, 144, 147, 250, 386 flg.
 Drik, Lavsmøder maa være uden 72, 79, 85,
 97, 98.
 Drudefod 35.
 Døbefonter af Sten 46.

 Edsaflæggelser 265.
 Egeroed, A. N., Murm. 212; — Poul, do. 237.
 Ehrlich, J. P., Oldgesel 154.
 Ejermærker 51; jfr. Bomærker.
 Eigtved, N., Ingeniør, Bygmester 134, 136,
 217, 218.
 Elmelunde Kirke 52.
 Elmer, Joh., Stenhuggersv. 202.
 Emden 61.
 Eneret, Lavenes 70, 80, 167 flg., 279.
 Engelsen, Niels, Murm. 98, 111.
 Engerslev, Niels, Murm. 218.
 England, Indflydelse fra 7, 41.
 Enighedskammer 308.
 Enker 73.
 Entreprenører 63, 74-75, 105, 171, 210.
 Entreprenørforeningen 345.
 Erichsen, Jesper, Murm. 413; — Lars, do. 107,
 108-9, 112, 113, 115, 124 flg., 128-29, 130, 131,
 153, 163, 167, 235, 413; — Svend, Mursv. 148.
 Erlewein, J. S., Murm. 215, 262, 264, 284.
 Ernst, Johan Conrad, Arkitekt, Stadsbyg-
 mester 104, 105, 108, 119, 174, 250.
 Erwin von Steinbach 17.
 Eskil, Erkebiskop 12.
 Esrom, Klosteret i 12.
 Esslingen 30.
 Ette, C. R., Murm. 285, 288, 291, 293, 298,
 319; — J. H., do. 285.
 Ewert, Joh. Vilh., Murm. 413.
 Examination, Murernes 146.
 Eylitz, Johan, Murmester 115, 116, 117, 123,
 125, 164, 167, 168.

 Faaborg 276.
 Faber, Peter, Soldat 172, 205.
 Fagforbund, samvirkende 306, 307.
 Fagforeninger 291, 295, 297, 346; — de sam-
 virkende 299.
 Faglig Organisation, Murmesternes 309, 405.
 Fagmøder i 1888 342.
 Fagtegninger for Murere 240.
 Fane 158; jfr. Banner.
 Fanespillere 156, 158.
 Fastende Stævne 97.
 Fattige, Hjælp til 71, 115, 169, 170, 173, 174,
 175, 181, 200, 201, 204, 241, 243, 248.
 Fattigbøssen 115; — jfr. Bøsse.
 Fattigvæsen, Kbhvns 218.
 Fattige Mestere 113, 181, 182.
 Faxe Kalkværk 210, 212, 306.
 Felant, Peter, Frimester 115.
 Fellberedere 211.
 Fieldsted, Mik., Stadshauptmand 119, 191.
 Find, Jætten 5.
 Fisch, C. M., Mursv. 296, 297, 300, 302.
 Fischer, Hans Frederik, Murmester 90, 91,
 92; — Joh. Mich., Stenhuggerm. 201, 204;
 — Jörgen, afsked. Livgarde 107.
 Fjenneslevlille Kirke 11.
 Fjæl, Byens 51.
 Fjælegavle 65.
 Flensborg 218, Murere i 55, 344-45.
 Flindt, Peder, Mursv. 184.
 Folmart, Bastian, Bygmester 60, 132, 133.

- Folmer, Rider, Murm. 122, 140, 144, 184, 235, 413.
 Forbundter 147, 222.
 Forening af Fabrikanter i Jernindustrien i Kbhvn 297, 298.
 Formandsforening, Haandværkernes 292.
 Fortling, Jakob, Hof-Stenhugger 134, 136, 138, 139, 140, 182, 186, 200, 203, 210, 211, 235, 236.
 Fossati, Carl Joseph, Gibser 156; — Christopher Lorentz, do. 204-05; — Jean Baptist, do. 182, 204.
 Fraadsten 8.
 Franche, Johan, Stenh. 201; — Martin, Mursv. 146.
 Francke, Adrian 81.
 Frankrig, Indflydelse fra 8, 48, 133-34, 142.
 Fredensborg 207, 210.
 Fredericia, Murerlav i 206, 275, 276.
 Frederik I 67; — II 64; — III 76, 85, 89, 100, 104; — IV 10, 6120, 121; — VII 242, 279.
 Frederiksberg 106, 108, 262.
 Frederiksberggade 120.
 Frederiksborg 60, 61, 108, 207.
 Frederikskirken 203, 204.
 Frehse, F., Arkitekt 340, 347.
 Frelserkirke, Vor 108, 230.
 Friboliger 282; jfr. Stiftelser.
 Fribreve 168.
 Frich, Andreas, Murm. 90, 92, 95, 155, 250, 413.
 Frie Murere 6, 13 flg.
 Friis, F. F., Arkitekt, Professor 244; — P., Justitsraad 243, 244.
 Frimandag 72, 83, 187.
 Frimesterforholdet 115, 169 flg., 201, 223, 233, 256; — Mesterstykke for Frimestere 233.
 Frimureri 6, 34 flg.
 Fris, Bondo, Stenhugger 46.
 Frohne, J. V., Murm. 285, 320.
 Frue Kirke 109, 124 flg.; — dens Taarn styrter sammen 125.
 Frølund, Poul, Lakaj 130, 131, 132, 135.
 Fugmann, Alb., Murm. 310, 311, 313, 320, 417.
 Funder Kirke 46.
 Fuskere 75, 127, 168, 171, 172.
 Fussing, H. N., Murm. 297, 298, 300, 301, 303, 321, 345, 348, 414.
 Fylder 57.
 Fædrelandet, et Blad 257.
 Fællesforening af Arbejdsgivere 298, 300, 307, 345.
 Fællesudvalg 295, 297, 302, 304, 305, 310.
 Fællesrepræsentationen for dsk Ind. og Hdv. 306, 342, 344.
 Garnisonskirken 106, 108.
 Galge, muret 158.
 Gammelholms-Kvarteret 290.
 Gedalia, Baron 348.
 Generaltabeller over Lavets Interessenter 162, 231.
 Geometri 38.
 Gercken, Andreas, Stenh. 201; — Didrik, Billedh. 133, 136, 137, 138, 139, 143, 186, 200.
 Gerhard von Riel 36.
 Geskjenk 255, 283; jfr. Skjenk.
 Gewelft s. Hvælving.
 Giedder, Thomas, Mursv. 208.
 Gibsere 133, 181, 199, 204 flg.; — optages i Murerlavet 204; — Mesterstykke 204, 205.
 Gifte sig, først efter at have vandret 188, 189; jfr. Ugift.
 Giisner, Johan, Murm. 173, 182.
 Gione, Giulio, Stukkator 137, 182, 204.
 Girardot, Polerer 138, 142.
 Gjentofte 262.
 Gjør Kirke 47.
 Gjørslev 262.
 Glarmestere 122.
 Glahn, C. J. Kalkfabrikant 216.
 Glud & Marstrands Fabriker 306.
 Glückstad 61.
 Goldschmidt, M., Forfatter 251.
 Golff, Henr., Murm. 207.
 Goti, Stenhugger 47.
 Gotisk Bygningskunst 26, 36.
 Gram, P. P., Murm. 305, 309, 311, 312, 321, 347, 348, 415.
 Grassategang 135.

- Graver, A. M., Mursv. 285.
 Greifswald 49.
 Griffenfeldt, Peter 78, 376.
 Gros, Christopher, Stadsbygmester 104; —
 Georg Adam, Murm. 214, 219, 225; — J. G.,
 do., 258, 289, 413.
 Groth, W., Mursv. 285.
 Grundmur, Paabud om 104, 105, 119, 120,
 121, 130, 217.
 Grund, J. E., Billedh. 201, 202; — J. G., do.
 201.
 Grundslag 4.
 Grusz 21, 42, 68, 145, 251, 254, 269.
 Grønnegaard, Frantz, Murm. 174.
 Gudmandsen, Laurs, Mursv. 143, 154.
 Gudme Kirke 52.
 Guldfane 156, 268.
 Guldsmede 78, 155, 156, 157, 176.
 Gundersen, Børge, Murm. 111, 117.
 Günther, J. C., Murm. 301.
 Gyldenlund 106.
 Gyldenløves Palæ 84, 108.
 Gyldige Svende 143, 275; jfr. Retskafne Svende.
 Gørtlere 277.
- Haandlangere 14, 15, 59, 114, 172.
 Haandværkerforeningen i Kbhvn 263, 265,
 271, 278, 279, 280, 282.
 Haandværkermøde i Kbhvn (1856) 279.
 Haandværkertog (1841) 268; (1904) 342.
 Haas, Meno, Kobberstikker 159, 161.
 Haderslev 122.
 Hagekors 35, 44, 45.
 Hakon Hareksen 45.
 Halling, Knud, Mursv. paa Holmen 116.
 Halmstad 61.
 Hamborg 250.
 Hammertegnet 45.
 Handskemagere 78, 211.
 Hanning Runesten 49.
 Hans, Kong 65, 67.
 Hansen, Anders, Murm. 82; — C. A., Mursv.
 302; — Chr., Grosserer 211; — Claus,
 Mursv. 124; — F., Tømmerm. 306; — J. F.,
 Stenhuggersv. 256; — Jens Fred., Murm.
 342, 414; — Niels, do. 121, 165, 167, 170; — N.
 Henning, do. 302, 322, 414; — Otto, Mursv. 302.
 Hansetæderne 49.
 Harsdorff, C. F., Arkitekt 179, 211, 212, 235.
 Hartmann, Joh., Gibser 205, 212.
 Hasenmeyer, Joh., Stenhuggerm. 201.
 Hasforth, V., Murm. 322, 414.
 Hatstaferere 78.
 Hattemagere 276.
 Hauschildt, Cordt, Murm. 207.
 Hauser, Conr., Konferensraad 225.
 Haven, Frantz von, Sekretær 88.
 Heide, A., Konferensraad 308.
 Heidelberg 141.
 Heisager, Peder, Mursv. 117.
 Helligaands Kirke 124, 132.
 Helms, Jakob 8.
 Helsingborg 142.
 Helsingør 58, 59, 67, 82, 172, 205, 207, 262;
 — Murerlav i 67, 68, 82, 205.
 Hemmeligheder i Haandværket 24, 34, 42.
 Hendriksen, Sören, Murm. 117, 164, 166, 167,
 168, 182, 413.
 Henrichsen, Joh. Em., Stenhuggersv. 202.
 Herberge 114, 150, 157, 195, 196, 197, 285; —
 jfr. Kro.
 Herfordt, Johanne s. Mangor.
 Herrestad, Østre, Kirke 48.
 Hess, Claus, Murmester 90, 92, 378, 413.
 Hessler, Joh., Murm. 207.
 Hetsch, G. F., Professor 240, 260, 277.
 Hexagram 35, 158.
 Hiller, Joh. Albr., Stadsbygmester 105, 119,
 175.
 Himlingøje Kirke 50.
 Hiram, Tempelbygger 40.
 Hirschau, Klosteret i 13, 14, 15.
 Hjulmænd 68.
 Hochheim, Gottfr., Murm. 207.
 Hoffensetz, N. R., Murm. 249, 256, 264, 274,
 277, 284.
 Hofgaard, Brændevinsbrænder 211.
 Hof-Haandværkere 140, 202.
 Hofner, Jak., Stenhuggersv. 202.
 Holbæk 262.

- Holm, Jens Erlandsen, Oldgesel 196.
Holmens Folk 116-17, 172.
Holmens Kirke 201.
Holst, Peter Johan, Murm. 177; 181.
Horsens 58.
Hospital, Frederiks 195.
Hospitalspleje 195, 260, 266, 283; jfr. Syge-
understøttelse.
Hossiddere s. Bisiddere.
Huhn, Jeremias, Stenhugger 133.
Hunseby Kirke 48.
Hurder, Steffen, fra Bern 20.
Hverving 172.
Hvælvling, Del af Mesterstykker 176, 178,
180; jfr. Krydsgewölfft.
Hüttemeier, Th., Maskinfabrikant 298.
Häusser, E. D., Oberst 126, 127, 131, 132, 138.
Hödrich, J. G., Guldsmed 156.
Hörsholm 106, 207, 262.
Höjbroplads 221.
Hösch, Hans, aus Gmünd 38.
Høstemarch, Jochum, Mursv. 154, 175, 178,
191.
Høyen, N. L. 7.
Indemuring af levende Væsener 5, 6; jfr.
49, 50.
Indskrivning som Dreng 172; — til Mester-
svendsaaret 172; — som Mester 170, 181.
Industritælling 290.
Internationale, en Forening 292, 294.
Italien, Indflydelse fra 105 flg., 121, 134, 137,
210.
Jachin, Söjlen 39, 40, 41.
Jakob Bygmester 60.
Jakobsen, A. N., Murm. 261, 262, 264, 277; —
Peder, Murm. 153, 166, 167.
Jansen, Jens, Murm. 213, 220.
Jehring, Vilh. Chr., Murm. 207.
Jellinge, Runestene ved 45.
Jennerich, Carl Ulrich, Gibser 174, 182, 204,
205; — Hermann Carl, do. 205, 220.
Jensen, Anders, Murm. 91; — B. F., Profes-
sor, Overlærer 242; — Christen, Murm.
125, 166, 167, 181, 182, 413; — Chr., do.
305, 323; — H. N., Mursv. 285; — J. P.,
do. 293; — Peter, do. 124.
Jeppesen, K. G., Mursv. 285.
Jerichow i Brandenburg 9.
Jernbaneudvikling 348.
Jernbjælker 344, 347.
Jernindustrien, Fabrikanten i 306; — For-
ening for 297, 298.
Jerusalem, det nye 39.
Jespersen, Niels, Mursv. 149, 150, 155.
Jessen, Melchior, afsked. Soldat 107.
Jochumsen, P., Stenhuggerm. 215.
Johansen, H. P., Mursv. 272; — Isak, Mursv.
147.
Jones, Inigo, Bygmester 41.
Jord- og Betonarbejdere 313, 347.
Jubilæum, Lavets 268.
Justesen, Clemen, Værtshusholder 123, 124.
Justitsoptog 158.
Juul, Niels, Søhelt 108.
Juul-Petersen, N., Murm. 305, 310, 311, 313,
323, 348, 416.
Jægersborg 106, 108.
Jætters Kamp mod Kirker 4, 5.
Jøder 208.
Jørgensen, Emil, Arkitekt 324, 347; — Mar-
tinus, Murm. 166, 167.
Kalk, Mangel paa 211.
Kalkbrænderi 203, 209 flg.
Kalkmaleri 52, 53.
Kalkmand, Joh. Chr., Mursv. 184.
Kalkslagere 59, 66, 93, 114.
Kalkværk, nye østre 244; — Kbhvns 306;
— jfr. Faxe.
Kallundborg, Kirken i 5.
Kampesten 8.
Karl, Stenmester 48.
Karlebye, Jens, Hof-Billed- og Stenh. 202,
236.
Karlslunde Kirke 50.
Kastrup 203, 211; — Kirke 46; — Værk 265.
Kautsch, Joh. Adam, Mursv. 145.
Kern, J. C., Tømmerm. 231.

- Kiehler, Johan, Peter, Murm. 185.
 Kiempf, J. F., Mursv. 256.
 Kirchner, Johs., Mursv. 172, 178.
 Kirkebyggere 45.
 Kirken som Bygmester 13 flg.
 Kirkerup, Andreas, Tømmerm. 237; — Niels, Murm. 207; — Niels Petersen, do. 207; — Peter Andreasen, do. 175.
 Kjøbenhavn 49, 55, 58, 59, 60, 130, 290; — Murørlav i 67, 68, 70 flg. — Murerlavs Segl 1, 3, 67: — jfr. Belejring, Bombardement, Brand, Magistrat.
 Kjøbstæder, Forhold til 118, 205, 261, 263 flg., 275 flg.
 Kjøge 58.
 Klagenfurt 25.
 Klein, Aug., Arkitekt 248; — D. V., Murm. 215, 244, 245 flg., 248, 251, 253, 254 flg., 259, 260, 262, 263, 264, 268, 276, 284, 413; — Jak. Gotfr., Murm. 182; — Joh. Ernst, Stenhuggerm. 262; — Ludv., Oldgesel 272; — Vilh., Professor, Arkitekt 248, 288, 414.
 Klejnsmedemester- og Mekanikerforeningen for Kbhvn 306.
 Kline i Ler 64.
 Klinekvinder 65.
 Klingenberg, Frederik, Bygmester 60.
 Klostere 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17.
 Knapmagere 78.
 Knath, Lorentz, Mursv. 184.
 Knudsen, H. C., Skuespiller 240.
 Knuth, Johan Ernst, Mursv. 159.
 Kobbersmedelavet 219.
 Koch, Christopher Mortensen, Frimester 117, 129; — H. C., Mursv. 285; — J. H., Arkitekt, Etatsraad 244; — Stephan, Mursv. 159; — Vald., Arkitekt 7.
 Kolding 275.
 Kommandostav 158.
 Kommercekollegiet 78.
 Kongemagten ovfr. Lavene 73 flg., 169, 170.
 Kongelig Bevilling, Mestere efter 81, 82, 168, 170, 174, 178, 179, 201, 204; — til at ernære sig ved Murhaandværket 107.
 Kongens Nytorv 104, 218.
 Korn, C. F., Oldgesel 268.
 Kornbech, J. H., Murm. 249, 258, 259, 262, 263, 264 flg., 276, 277, 279 flg., 283, 284, 285, 289, 291, 325, 414; — Peter, Murm. 264.
 Korstogene 14.
 Krause, Mich., Murm. 140; — Peter, Murm. 220, 237.
 Kreysing, Johan Jörgen, Tømrer 127.
 Kridtsten 8.
 Krieger, Joh. Corn., Overlandbygmester 108, 119.
 Kristiania 207, 254, 261, 263, 277.
 Kristian II 59, 60, 65; — III 58; — IV 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70; — V 78, 81; — VI 125, 132, 140, 141; — VII 204.
 Kristianopol 61.
 Kristiansborg 130 flg., 184-85, 219, 225, 231.
 Kristiansstad 61, 63.
 Kro, Lavets 146, 149, 150, 151, 184, 255, 269; — jfr. Herberge.
 Krofader 197, 198, 285.
 Kronborg 58, 59, 60, 61, 62, 63, 82, 108, 109, 207.
 Kruse, Carl, Murm. 301, 302, 304, 305, 306, 311, 325, 347.
 Krydsgewölfft 260, 276; — jfr. Hvælving.
 Kryger, N., Mursv. 302.
 Kruuse, Joh. Hendr., Stenhugger 180, 201; — Mich. 182.
 Kröncke, Th., Murm. 260, 261, 285, 325.
 Kuhn, C. F., Murm. 214, 413.
 Kultorvet 120.
 Kundschaft 145, 159, 160, 161, 251, 267, 268.
 Kunstakademiet 179, 180, 202, 227, 260 flg.
 Kurvemager 201.
 Kurtzhals, N. S., Murm. 214, 413.
 Kvartaler 183, 193.
 Kvindepenge 99.
 Kyhorn, Henr., Murm. 220.
 Kyse, Hans Pedersen, Mursv. 117; — Oluf, Murm. 92, 111.
 Köhler, Carl, Murm. 305, 311, 325, 346, 415; — J. G., do. 285; — Vilhelm, do. 300, 301, 302, 304, 306, 308, 310, 312, 326, 414.
 Köln 20, 23, 31, 32; — Domkirken i 8, 17, 36, 37, 38.

- Laan til Kongen 113, 182.
 Lade, ingen i en Bauhütte 20, 24; — for aaben 68, 98, 99, 146, 149, 150-51; — Me- sternes 152; — Svendenes 150, 151, flyttes til Oldermænden 151, 195 flg.; — Nøgle til 116.
 Lademester 194, 198, 248, 283.
 Ladepenge 196.
 Laholms 61.
 Land, Jens Pedersen, Murm. 207.
 Landet, Arbejde paa 190, 195.
 Landmestere 262, 275.
 Landstinget, Medlemmer af 348.
 Langdahl, N. J., Lysestøber 289.
 Lange, F. W., Oldgesel 268; — Julius 7; — Philip de, Murm. 122, 127, 128, 133, 182, 207.
 Langemarck, Thim, Murm. 212, 219.
 Larsen, Bastian, Mursv. 189; — Ole, Murm. 116, 117, 121, 124 flg., 128, 129, 130, 145, 163, 167, 168, 171, 235, 413.
 Lassen, Anders, Mursv. 158; — Niels, Se- kretær 211.
 Lauritzen, A. S., Arkitekt 327, 347.
 Lav, alle, hæves 67, 279; — foreslaas hævede 121, 169; — ønskes hævede 222; — ere encherettede 70, 80, 167; — jfr. Murerlav.
 Lavsartikler, skal revideres 76, 77-78, 79.
 Lavsbud 149, 156, 173, 192, 193, 222, 268.
 Lavshus, kjøbes 114; — brænder 117; — Afgift til 168, 170, 173.
 Lavsinventarium, Afgift til 115, 168, 174, 181, 200, 201, 204.
 Lavskommission (1794) 198, 199, 222 flg.; — (1840) 265, 278.
 Lavsmøder 72, 76, 79, 80, 97; — Betaling for et Mødes Indkaldelse 85, 86.
 Lavsskilt 150, 273, 274.
 Lavsskriver 84, 114, 143, 173, 194, 226.
 Ledöje 53.
 Leed, Peder Pedersen, Billedh. 203.
 Legater 181, 239, 289, 297, 312.
 Lejsted, J., Mursv. 256.
 Leonhart, Joh., Stenh. 201.
 Lergavle 65.
 Lervægge 65.
 Leser, C. A. C., Murm. 285, 327, 415; — Chri- stoph, Murm. 327.
 Licht, Chr., Murm. 328.
 Licitationsforhold 343.
 Ligbæren 99, 102, 112, 183, 193, 194, 195, 270 flg., 283, 287.
 Ligfølge 342-43.
 Ligklæde, Afgift til 115, 168, 170, 173, 181, 195, 201, 241, 243, 248.
 Ligskilte, af Sølv 270 flg.
 Lillie, J. C., Snedkerm. 157.
 Linden, en Ejendom i Store Fiolstræde 114.
 Lindhard, N. C., Murm. 285, 329; — Thor- vald, Murm. 305, 329, 414.
 Lindner, Chr., Murm. 121, 165, 166, 167, 169; — Johan, Mursv. 117.
 Linnemann, St., Borgemester 284.
 Lock'outer 298, 307 flg.
 Lohnverderber 139.
 London 41.
 Lorentz, Paulus, Gibser 205, 212.
 Lotteri, Haandværkerforeningens 280.
 Lubehofsky, Ferd., Stenhuggersv. 202.
 Ludwigslust 251.
 Lund 45, 47; — Domkirken i 5, 50, 56; — Murere i 55.
 Lund, F. N., Mursv. 154; — Jak., do. 230; — J. K., Murm. 305, 329, 414.
 Lundberg, H. A., Mursv. 279, 297, 299.
 Lundby Kirke 46.
 Lyngby 207, 262.
 Lytken, Martinus Jörgensen s. Jörgensen.
 Lytthans, J. H., Murm. 214, 240 flg., 249.
 Lytthans-Petersen, Emil, Murm. 310, 311, 330, 415.
 Lübeck 49, 78, 250.
 Lüneburg 144, 205, 250, 386 flg.
 Læborg Runesten 49.
 Lægbrødre 13, 48.
 Lærebrev 71, 77, 80, 82, 85, 161, 251, 252, 253.
 Lærekarl 66, 73.
 Læretid, for Murere 22, 23, 28, 72, 223, 256; — for Stenhuggere 186, 256.
 Lærlinge, Forhold i Almindelighed 23, 27, 71, 72, 228, 231 flg.; — Antal af 73, 109; —

- kun to 188, 189; — kun tre 76; — flere 80, 85, 86, 87, 162, 167, 228, 231, 274, 312; — maa ej udføre Husgjerning 72; — skal udføre Husgjerning 185; — fra Provinserne 275; — fra Nyborg 277.
- Löffler, J. B., Arkitekt 9.
- Lönförhold 57, 66, 72, 76-77, 84, 86, 114, 257, 274, 286 flg., 288, 294; jfr. Akkord, Daglön, Timelön, Ugelön, Priskuranter.
- Maalestok 87, 384, 385.
- Madore, Jean Baptist 218.
- Madsen, Jakob, Entreprenør 63; — Jens, Murm. 90.
- Magdeburg 28, 141.
- Magens, J., Hof-Bygmester 243.
- Magistratens Indflydelse 70, 71, 75, 80, 84, 85, 87, 101, 128, 283; — ophører at have med Lön- nens Fastsættelse at gjöre 257; jfr. 284, 286.
- Maillot, Charles, & frères, Silkefabrikanter 128.
- Maj, 1ste, Demonstration 300.
- Malere 140, 207, 306, 344.
- Malermærker 52.
- Malling, P., Stadsbygm. 225, 230.
- Malmø 58, 60, 122.
- Mander, Karl van, Maler 63.
- Mangor, Elovius, Stadskonduktør 105; — Johanne f. Herfordt, do. 105.
- Maribo Kloster 4.
- Maré, Nicolas, Billedhuggersv. 138, 203.
- Marmorkirken 203.
- Martens, Carl Chr., Murm. 180, 181, 214, 219, 221, 237, 272, 413.
- Martin, Stenhugger 46.
- Mathiesen, Nikolai Banner, Stadsbygmester 105, 118, 126, 128, 176, 178, 219; — N., Murm. 249, 258, 264, 279, 282, 284, 289, 291, 292, 297, 298, 312, 330, 414; — Th., Murm. 301, 304, 311, 331.
- Mazard, Joh. Vilh., Brandmajor 220.
- Mecheln 60.
- Meldahl, C., Murm. 214.
- Mester jfr. Murmester.
- Mesterkost 54.
- Mestermænd 66.
- Mestermærke 30; jfr. Stenhuggertegn.
- Mesterstykke s. under Gibsere, Murmestre, Stenhuggere; — holdes i Ære 342.
- Mestersvendsaar 80, 117, 167-68, 169, 170, 172, 173, 176, 180.
- Mestersön 78.
- Meyer, Joh. Andr., Arkitekt 225, 226, 227; — Joh. Mart., Tømmerm. 127, 128.
- Meyn, P., Stadsbygmester 181.
- Michelbecher, Wigand 108.
- Mietau 266.
- Milan, Gabr. Ferd., Malerm. 140.
- Milano, Domkirken i 37.
- Militære, der ernære sig af Murhaandværket 107, 117, 168, 171, 172, 188, 233; — jfr. Soldater.
- Mittweida 30.
- Moltkes Palæ 241.
- Monrad, D. G., Biskop 242.
- Morhauer, Gottlieb, Murm. 209.
- Moses 2.
- Mund-Maurer 145.
- Munkeskifte 9, 53.
- Munkesten 9.
- Muremaskine 346.
- Murarbejdsmænd, Antal af 312; — Fagfor- ening 297 flg., 304, 305, 307, 310, 312, 313.
- Murere 55 flg., 66; — rejse fra By til By 6, 13 flg., 56-57, 58; — deres syv Ord 42, 146; — Forhold til Tømrere s. Tømrere.
- Murerfagforening 295, 296, 299.
- Murerforbund 296, 299, 305, 306, 308, 313.
- Murerforeningen af 1885 298.
- Murerlav begynde 16 flg., 21, 23, 24, 25, 54; — i Kbhvn 62, 64 flg.; vil være et sluttet Lav 78, 92, 375; ønskes ophævet 121, 277; dets Medlemsantal 109, 111, 112, 113, 120, 121, 162 flg., 167, 218, 231, 274, 303, 311; — udfr. Kbhvn s. Aalborg, Aarhus, Helsingør, Fredericia, Nyborg, Odense.
- Murerselskab, rejsende 56; jfr. Murere.
- Murhammer 87, 151, 184, 384, 385.
- Murkarl 59.
- Murmestere, Antal af 92, 312; — Mangel paa 121; — indkaldes 58-59, 122; — ere Hus- ejere 90, 91-92, 117; — den ene maa ikke

- tage den andens Arbejde 76; — det Antal Svende, en Mester maa holde 73, 79, 87; — Understøttelsesforening 303, 309; — faglig Organisation 309, 405; — Mesterstykke 54, 75, 77, 80, 169, 175, 176, 177, 179, 180, 201, 203, 204, 205, 245, 246 flg., 256, 260 flg., 275 flg., 342, 366; for kostbart 122, 169, 198, 277 flg.; fritagne for 115, 169, 170, 176, 178, 179; — Stiftelse 312, 343.
- Murmestersvend 57, 83, 93.
- Mursten, Størrelse af 9, 218; — jfr. brændte Sten, Munkesten.
- Mursvend og Trommeslager 93.
- Mursvende, Antal af 94 flg., 109, 120, 121, 122, 162, 167, 218, 231, 274, 290, 294, 296, 312; — Mangel paa 218, 232; — fremmede 85, 94, 106, 122, 183, 192, 196, 251 flg., 256, 291; — skulle blive Sommeren over 85, 87, 198; — særlig Stilling 55-56, 66, 70; — logere ej hos Mesterne 88; — maa ej omgaas Drengene 99, 147; — arbejde som Mestere 137, 138; — befales til kongeligt Arbejde 81, 90-91; — »fejre« 130-31; — selvraadige 232; — patriotiske 254; — ej Dagløn, men Akkord 76-77, 86; — tjene visse Aar, før de kunne blive Mestere 74, 77, 80, 86; — ere Husejere 93, 117; — Aarsindtægt 230; — delte i Klasser 192, 193, 272; — Repræsentantvalg 255 flg., 283; — jfr. Svendeprøve.
- Mursvendenes Aktieselskab 308; — Kasse 296; — Konference i Berlin 313; — Lav 285 flg., 292 flg.; dets Protokoller 283 flg.; dets Møder 283; — Stiftelse 259, 272 flg.; — Understøttelsesforening 296, 297, 299, 305, 307, 308, 312.
- Mynster, N. O., Murm. 331, 415.
- Müller, Otto, Avditor 277.
- Møller, C., Murm. 301; — Christen Hansen, Mursv. 156; — Georg Casper, Murm. 174, 212; — Hans, do. 212, 219; — Johan Hansen, do. 207; — Niels Hansen, do. 173, 176, 182, 413.
- Mønsted Kirke 49.
- Mørtelfabriker 306.
- Nakskov 207.
- Necene, Luca, Murmester 106.
- Nedbrydningsarbejdere 313.
- Nederlandene, Indflydelse fra 60.
- Nees, A., Mursv. 302.
- Neuhaus, Mathias, Stenh. 201.
- Ney, Frantz, Stenh. 201.
- Nielsen, Andr. Mursv. 172; — Børge, Murm. 117, 164, 167, 168; — Christen, do. 174; — Gothard, Mursv. 148, 149; — N. F., Murm. 261, 262, 263, 264, 285, 332; — Povl, do. 81; — Sören, Mursv. 153.
- Niemann, Asmus, Murm. 82, 205; — Chr., Mursv. 123, 124.
- Nikolaj Kirke 127.
- Nitzsche, Joh. Mich., Murm. 165, 166, 167.
- Nivaa Teglværk 108, 210.
- Noa 2.
- Norge 166, 207, 254.
- Nyboder 62.
- Nyborg, Murerlav i 101, 276; — Murerlavs Segl 1, 3; — Svendeprøver i 299.
- Nyeport 81.
- Nygade 120.
- Nykjøbing paa Sjælland 53; — paa Falster 62, 206-07.
- Nürnberg 37, 56.
- Næringsfrihed 67, 256, 279, 281.
- Nærum 262.
- Næstved, Murere i 58; — Teglblænderi ved 53.
- Nøgler til Bøssen 87, 193; — til Laden 116.
- Nöthen, Chr., Murm. 285.
- Oberberg, Herkules von, Bygmester 60.
- Obergen, Antonius von, Bygmester 60.
- Oberkampff, Andreas, Regimentskvartermester 211.
- Oberlandene 250.
- Oblati 14.
- Odense 65, 102, 211, 264, 277; — St. Knuds Kirke i 51; — Murerlav i 67, 68, 69, 205, 276; — Murerlavs Segl 1, 3, 67.
- Oldermand, Svendenes 97.
- Oldermandsvalg, Svendene ønske Andel i Mesternes 272.

- Oldermænd, Fortegnelse over Lavets 413.
 Oldgeseforeningen 292.
 Oldgesellernes Ducører 192, 193, 196, 270; —
 Valg 195, 196.
 Olsen, Chr., Murm. 305, 332; — Hans, do.
 108; — Jens, Mursv. 193; — Jörgen, Murm.
 116, 121, 165, 167, 169; — Lorenz, Murm.
 164, 167, 168; — Rasmus, do. 413.
 Ondrup, Hans Chr., Stukkatør 181, 205, 220, 237.
 Operahuset 106, 108.
 Ophejsningsapparat, mekanisk 133, 348.
 Opklapning 159.
 Opsigelsesfrist, Svendenes 198, 223, 233, 256;
 jfr. Afsked.
 Oration 157, 158.
 Ortmann, Mathias, Snedkerm. 152.
 Ottekantskunst 36.
 Ottetimers-Arbejdsdag 300.
 Otto, Biskop i Bamberg 45.
 Oxelberg, F., Snedkermester 298.
- Paaske, Hans von, Bygmester 60.
 Pantzleben, Georg, Musketer 190.
 Pape, Joh. Georg, Mursv. 184.
 Parykmagere 205.
 Patriotiske Gaver i 1848 254.
 Paulli, J. R., Hofretssekretær 119.
 Peder Sunesön, Biskop, 7, 11.
 Pedersen, Boddell, Murm. 112, 116; — Jakob,
 do. 155, 413; — Jens, do. 117; — Sören,
 do. 181, 182, 239, 413; — Villum, Mursv.
 143, 148, 149, 153.
 Pelli, Dominico, Bygmester 105, 106, 108; —
 Marcantonio, do. 108.
 Pelsmagere 78.
 Pentagon 35.
 Persen, Jens, Murm. 163, 167.
 Pesten i Kbhvn 112.
 Petcka, Jak., Stenhuggersv. 202.
 Peter Bygmester 60.
 Petermann, M. H., Murm. 212, 213, 219, 221,
 237, 413.
 Petersen, A. H., Mursv. 259; — Carl, Over-
 lærer, Professor, 242; — H. C., Murm.
 258; — J. J. J., Mursv. 156; — Lauritz P.,
 Murm., 285, 332, 342, 348; — Peter Ph.,
 do. 262, 282, 285, 288, 291, 293, 298, 333,
 342, 414; — Rasmus, do. 305, 310, 333.
 Petri Kirke 107, 108, 124.
 Pfeiffer, Johan Peter, Stenhuggerm. 182, 191,
 201, 203, 208.
 Picard, Stenhuggersv. 138.
 Pigeon, Gabrielle 210.
 Pihl, Emil, Murm. 333, 415.
 Pio, Louis 291, 292, 294, 296.
 Platz, Erasm. Fr., Murm. 174, 176, 182, 212,
 237, 413.
 Pligtskarle 59.
 Polerere 3, 21, 22, 123, 138.
 Politiet 101 flg., 109-10, 162, 178, 196, 197, 209.
 Politimester i Danmark 101.
 Pontoppidan, Erik 217.
 Possementmagere 102.
 Postvæsenet 141.
 Poug, Lars Andersen, Murm. 207.
 Poulsen, P., Murm. 313, 341, 417; — Sören,
 Murm. 182.
 Povlsker paa Bornholm 46.
 Priskuranter 258, 287, 293, 294, 295, 298, 302,
 303, 304, 305, 307, 310, 313.
 Provinslav 206, 276; jfr. Aalborg, Aarhus,
 Fredericia, Helsingør, Nyborg, Odense.
 Provinsmurere 344.
 Præstø 207, 211.
- Quist, Cathrine Magrethe 239; — J. M.,
 Murm. 220, 221, 239; — Mette Sofie 237;
 — P. M., Murm. 230, 236, 238.
- Raadhuset 117, 191, 221.
 Raad- og Domhus 225.
 Raadmand tilstede i Lavets Møder 72, 283.
 Raben-Levetzauske Fond 348.
 Rabitzværk 348.
 Raklev 4.
 Ramus, Joh. Fr., Professor, Stadskonduktør
 105, 124.
 Randers 60, 275.
 Rasch, Claus, Politimester 87, 101 flg., 384.
 Rask, Chr., Murm. 121, 153, 165, 167, 169; —
 Christen Nielsen, Mursv. 193.

- Rasmussen, Chr. Erik, Murm. 340, 419; — Henrik, Mursv. 299, 313; — Isak, Murm. 91; — Morten, Tømmerm. 218; — Niels, Murm. 302, 304, 305, 306, 311, 334, 348, 415; — Peder, do. 90, 92; — Peter, Tømmerm. 218.
- Rebslagere 158, 176, 342.
- Reformert Kirke 108, 124.
- Rege, Hans, Murlærling 185.
- Regensburg 19, 38.
- Regensen 62, 117, 271, 283.
- Registerbog 97, 107.
- Regner, Stenhugger 47.
- Reiseconfirmert 251, 266.
- Rejsegilder 3, 4.
- Rejsetønde 4.
- Remsnidere 72.
- Rendsborg 106.
- Repræsentantvalg, s. Murvende.
- Resen, H. P., Præsident i Kbhvn. 78.
- Retskafne Svende 142, 144, 148; jfr. Gyldige Svende.
- Reventlow, C. D., Greve 120 flg., 127.
- Ribe, Domkirke i 7, 8, 10, 48, 51, 52, 59.
- Riedtel, Heinr., Stenhuggersv. 138.
- Riga 266.
- Ringsted, Kirken i 11.
- Roritzer, Conrad, Bygmester 19; — Mathias, do. 38.
- Rosen, Anton, Arkitekt 334, 347.
- Rosenberg, G. E., Stadsbygmester 181.
- Rosenborg 62, 106, 108.
- Roskilde 207, 262; — Domkirken i 7, 8, 10, 11, 53, 61; — St. Klara Kloster 53.
- Roskilde, Anders Olsen, Mursv. 190; — Jens Nielsen, Murm. 117, 165, 166, 167, 169, 193.
- Rosspenge 227, 228.
- Rostock 49.
- Rothe, E., Murm. 310, 311, 335, 415; — V., Jernbanedirektør 216.
- Rottmand, Adolf 66.
- Rubeck, C. H., Murm. 280.
- Rundetaarn 61, 62.
- Runer paa Teglsten 53.
- Runestene 44, 49.
- Ryg, Asger 11.
- Rygen, danske Kirker paa 12.
- Römer, Ole, Professor, Politimester 110.
- Sabintzky, Joh. Christoph, Murm. 174.
- Sachsisk-gothaisk Murhaandværk 146.
- Salicath, P., Højesteretsadvokat 262.
- Salomon, Bygmester 48; — Konge 2, 35, 40, 41.
- Saltholms Kalk 126, 203, 211, 212.
- Samlingslav 68, 206, 207.
- Samsons Kamp med Løven 45.
- Sangforeninger 298.
- Sart, du, Felix, Kalkfabrikant 210.
- Sauher, Adam, Murm. 132, 140.
- Saxkjøbing 207.
- Schaper, G., Murm. 214, 216, 236, 237, 244, 245.
- Scheel, H. H., Generalløjtnant 126.
- Scheibel, Alfr., Lavets Sekretær 335; — Joh. Fr., Oldgesel 230.
- Scheller, F., Stenhuggerm. 215; — J. F., do. 250, 256.
- Schelmentafel 28; — jfr. Sorte Brædt.
- Schiermer, Johan Christopher, Murm. 117, 163, 167, 168.
- Schioldan, J. N., Murm. 262, 264, 284.
- Schiønning, Anders Jacobsen, Murm. 112, 116, 413; — Jacob, do. 152, 163, 237, 413.
- Schiötz, Carl, Murm. 305, 335, 415.
- Schlage, Joh. Joach., Murm. 214, 215, 231, 237, 248, 413.
- Schleicher, H. N., Underoff. ved Garden 170.
- Schmidt, H. Chr., Murm. 221, 224, 237; — Joch. Fr., do. 179, 212; — J. W., do. 215.
- Schmock, J. F., Murm. 258, 262, 264, 274, 284; — Joh. Fr., do. 285.
- Schnabel, Christopher, Mursv. 123.
- Schottmann, J. B., Murm. 157, 159, 174, 196, 197, 212, 237, 238, 413; — J. C., do. 220, 227, 237, 413.
- Schouboe, N. Chr., Ingeniør 348.
- Schrader, Johan, Etatsraad 119.
- Schröder, Vilh., Stenhuggerm. 201.
- Schultz, Georg Joseph, Stenhuggersv. 138.
- Schumacher, H. Murm. 310, 311, 313, 336, 417.
- Schuster, Gottfr., Murm. 116, 125, 149, 164, 167, 168, 175, 413.

- Schweinfurt, Jacob von, 28.
 Schäfer, Didr., Snedkerm. 140.
 Secularfest, Lavets 268.
 Seemann, Chr., Murm. 301, 302, 304, 311, 336, 414.
 Segl, Murernes, 1, 3, 67, 206, 268; — Strass-
 burg-Hyttens 20; — (Amtssegel) under et
 Lærebrev 82.
 Seidelin, Conr., Murm. 277, 285.
 Seifert, Joh. Jak., Mursv. 159.
 Sejllegger, Hans Nielsen, Murm. 112.
 Semler, Johan Adam, Murm. 207.
 Senckdeller, Joseph, Mursv. 124.
 Seydel, Henr., Mursv. 147.
 Sibbern, G. N., Murm. 214, 216, 236, 237,
 242 flg., 248, 249.
 Sighraf, Stenhugger 46.
 Sigismund, Johan, Mursv. 145.
 Signedsen, Niels, Murm. 106, 111, 413.
 Sihm, Andreas, Murm. 150, 163, 182, 192,
 212, 219, 236, 413.
 Simmesen, Elias, Murm. 106, 112.
 Simon, Andreas, Murm. 106, 110, 176.
 Simonsen, Niels, Mursv. 159.
 Singer, Hans Jacob, Justitssergeant 81.
 Skanderborg 58.
 Skandia, Aktieselskab 306.
 Skeel, Christen 106.
 Skibet, et Spisekvarter 139.
 Skilt s. Lavsskilt.
 Skilte paa Velkomsten 156 flg.
 Skiltflytning 157, 158.
 Skimpfe, at 142, 149, 155.
 Skive, Lauritz, Mursv. 184.
 Skjelne, at 66, 71.
 Skjenk 192; — jfr. Geskjenk.
 Skjældsord 98, 147, 149.
 Skjænkekande 153.
 Skjødstrup Kirke 52.
 Skodsborg 242.
 Skomagere 67, 72, 73, 102, 117, 211, 293, 344.
 Skorstensfejere 276.
 Skrædere 72, 73, 78, 117, 293.
 Skydeselskab, det kbhvske 237.
 Skydeskiver 238.
 Slagelse 277, 342.
 Slagsmaal 98, 139, 184.
 Slagtere 67, 72, 78.
 Slangerup 60, 61.
 Slotsbygningsskommission 134, 135, 136, 137,
 139.
 Sluttet Lav 78, 92.
 Smede 72, 73, 78, 122, 158, 208, 276, 346.
 Smede- og Maskinarbejdere 293.
 Snedkere 68, 72, 73, 102, 103, 109, 122, 140,
 152, 157, 186, 277, 293, 306, 344, 346.
 Sneider, Chr. F., Oldgesel 196, 198.
 Snoldelev Runesten 49.
 Social-Demokraten, et Blad 299.
 Socialisme 291.
 Socialisten, et Blad 294.
 Sofie Magdalene, Dronning 130, 210.
 Soldater arbejde som Murere 115, 122-23,
 171, 172; — jfr. Militære.
 Sommer, Ane Magrethe 239; — Joh., Mursv.
 240.
 Sorte Brædt, det 28, 80, 87, 109.
 Sorø, 262; — Kirken i 11.
 Spadserepenge 309-10.
 Spenning, Lorentz, fra Wien 20.
 Speyer 19.
 Sponneck, Greve 140.
 Stadsbygmester 81, 104-105, 119, 128, 173,
 181, 218, 225, 227.
 Stadskonduktør i Kbhvn. 62, 64, 74-75, 105,
 119.
 Stampe, Henrik, Generalprokurør 173, 228.
 Stampen 262.
 Stanley, S. C., Billedh. 202.
 Statsbankerot 228.
 Statskollegiet 76, 77.
 Stefan, Biskop i Tournai 7, 8.
 Steinlein, Joh. Valentin, Stenhuggerm. 207.
 Steinmetz 16, 24, 25.
 Steinmüller, J. P., Bøsseskriver 268.
 Steltzer, Johan Poul, Stukkator 137, 138.
 Stenbuch, Johan, Snedkernes Oldermænd
 102.
 Stendøbefonter 46.
 Stenhuggere. 15, 16, 44 flg., 133, 134 flg., 181,
 186, 200 flg., 250, 251, 256, 262, 283; — Med-

- lemmer af Murerlavet 134, 140, 186, 200;
— Mesterstykke 57, 186, 200, 201.
- Stenhuggerlav, et eget 200-1; et paatænkt 139.
- Stenhuggermester-Forening 340.
- Stenhuggertegn 26 flg., 49 flg.
- Stenhuse 55.
- Stenkirker 45.
- Stenmester 48.
- Stensmede 44.
- Stentage 65.
- Stenvinkel, von, Hans den ældre 61; — Hans den yngre 61, 62, 63; — Lorenz, 61; — Oluf 62, 64, 74-75, 105, 362; — Villum 61.
- Stevig, Jürgen Christoph, Murm. 123.
- Stiftelse for Haandværksmestere 259, 282, 288; — for Haandværkssvende 259; — for Murmestere 312, 343; — for Mursvende 259, 272 flg.
- Stjerneborg paa Hveen 61, 63.
- Stok 151.
- Stokholm, Murerlav i 54, 142, 254.
- Storm, Hindr., Mursv. 155.
- Stoy, Abraham, Murm. 121, 132, 140, 147, 149, 165, 166, 167, 169, 184, 185, 250.
- Straatage 65.
- Straffebog, Mursvendenes 97.
- Straffeparagrafer 305, 307.
- Stralsund 49.
- Strassburg 15, 16, 17, 19, 20, 22, 31, 32, 78, 141.
- Strike 24, 136, 185, 198, 257, 287, 294, 302, 307, 345, 346.
- Strikeformel 345.
- Strikekasse 296.
- Strike-Understøttelsesfond 293.
- Stukkatører 133, 134, 135, 137, 181, 204.
- Stykværkslön 72.
- Stächer, M., Mursv. 256.
- Sune Ebbesen til Knardrup 11.
- Svare, Joseph, Kalkfabrikant 210.
- Sven Norbagger, Biskop i Roskilde 10.
- Svendborg 276.
- Svendeforhold 83 flg.
- Svendeklasser s. Mursvende.
- Svendelade s. Lade.
- Svendeprøve 199, 256, 288, 299, 312; — jfr. Mursvende.
- Svendsen, Johannes, Murm. 174, 175, 196, 199, 212, 413; — Lars, do. 207; — L. J., Mursv. 158. — Ole, Murm. 341, 419.
- Sverige 48, 54, 142, 166, 222, 254.
- Sygebøsse 195, 198, 199; — -penge 196.
- Sygekasse 266, 281.
- Syge- og Begravelseskasse, Stenhuggersvendenes 202.
- Sygesvende 193.
- Sygeunderstøttelse 193, 195.
- Symbolik 34 flg.
- Syv Ord, Murernes 42, 146.
- Sædding Kirke 49.
- Søborg 53.
- Sølvgenstande, Lavets 98, 155, 157, 254.
- Søndagsarbejde 312.
- Sörensen, Anders, Murm. 117, 129, 166, 167, 168, 184; — Jens, Rentemester 100; — Jens, Mursv. 116; — Jon, Forbundter 147; — Mathias, Murm. 90, 91, 376; — Niels, do. 90, 155; — Simon, do. 117, 164, 167, 168; — Sören, do. 164, 167, 168, 413.
- Taarbæk 262.
- Tagsten 218.
- Teglbrænderier 9, 53, 65, 108, 203, 210.
- Tegltage 65.
- Teglværksforeningen af 1893 306.
- Tegner, Litograf 268.
- Tempelbygning 40.
- Tepenge 260.
- Terkelsen, Laurids, Skipper 105.
- Terslów, L. N., Murm. 277, 285.
- Thiel, Carl, Murm. 310, 313, 337, 417.
- Thomsen, Alfr., Arkitekt 337, 347.
- Thorsen, Hans, Murm. 106.
- Thorvaldsen, Bertel 242, 243.
- Thorvaldsens Museum 243.
- Thotts Palæ 108.
- Thrane, L., Murm. 220.
- Thure, Biskop i Ribe 10.
- Thura, Laurids, Oberstltnt., Hof-Bygmester 127.

- Tidepenge 73, 84, 85, 87, 98, 113, 151, 182, 193, 199, 207, 256, 260, 266, 286, 287.
 Tidepengebøsse 84.
 Tidepenge-Protokoller 192, 195.
 Tildrikning 196, 269, 288.
 Tilsigelse, Afgift for Fritagelse for 170, 173, 201.
 Timebetaling 302, 313.
 Timepenge 227.
 Tintøj, Lavets 153, 154.
 Tirsted Kirke 53.
 Tobak 99, 184, 303, 401.
 Tolla, Bartolomeo, Stukkator 137.
 Tomassen, Tomas, Rentemester 100.
 Torgau 21, 22, 27.
 Torm, Erik, Politimester 135, 191.
 Torshammer 49.
 Torsmærke 45.
 Toubert, Joh. Chr., Murm. 209, 212, 220.
 Tournai, Katedralen i 7.
 Toyon, Mathieu, Kalkfabrikant 210.
 Trabolt, M., Murm. 220.
 Trap, Jens, Murm. 207.
 Trautemann, Henr. Conrad, Murm. 207; — Joh. Georg, Stenhuggerm. 201.
 Trier, Herman 308.
 Trinitatis Kirke 61, 62, 66, 124.
 Trommeslager og Mursvend 93.
 Trondhjem, Domkirken i 7.
 Tronier, J. N., Direktør, Lavets Sekretær 338.
 Træckel, Niels, Murm. 212, 213.
 Træhandlerforening, dansk 306.
 Træhuse 55.
 Trækirker 45.
 Tscherning, A. F., 257.
 Tubalkain 2.
 Tudkande 154.
 Tufsten 8.
 Tumulter mellem Svendene 192, 194, 196, 197, 198, 222.
 Tuscanello, Joseph, Murm. 121, 130, 166, 167, 169.
 Typograferne 293, 346.
 Tysk 97, 250 flg., 262, 291; — Kamp imod 123, 124, 251 flg., 266, 291.
 Tyskland, Indflydelse fra 2, 8, 9, 122, 133, 134, 143 flg., 166, 188, 202, 222.
 Tyveri 147, 148.
 Tømmerup, Søren Nielsen, Mursv. 193.
 Tømrere 68, 71, 78, 102, 106, 186, 193, 198, 293, 306, 344; — i Forhold til Murerne 2, 3, 4, 55, 56, 65-66, 72-73, 73, 79, 114, 117, 122, 127, 133, 181, 206, 207, 227, 230, 233, 261, 288, 295, 343, 345.
 Tønnesen, Herman, Murm. 91.
 Udenbys Mestere 172.
 Udenlandsk Lærebrev = indenlandsk 77.
 Udskjækning 181.
 Udskrivning som Dreng 172; — for Mestersvendsaaret 173.
 Ud- og Indskrivningspenge 207.
 Ugeløn 72.
 Ugifte, de 94.
 Uhlhorn, Hermann, Stenhuggersv. 202.
 Ulrich von Ensingen, Hyttemester 17.
 Ulykkesforsikring 313, 345.
 Ungsvende 183, 303.
 Upsala, Domkirken i 48.
 Urmagere 342.
 Urtekræmmerlavet 173.
 Ussing, T. Algreen, Assessor 277.
 Uttenthal, Hans, Murm. 173, 182.
 Vadstena Kloster 48.
 Vajsenhuset 117.
 Valdemar den Store 9, 53.
 Valdemars Slot paa Taasinge 61.
 Valentin, Hans, Murm. 207.
 Vallø 108.
 Vandre 251; — i tre Aar 78; i to Aar 189; i et Aar 201.
 Vandrebog 234.
 Vandrende Svende 21, 78, 88, 188, 189.
 Varberg 61.
 Vejlbj Kirke 51.
 Vejle 58, 275, 276.
 Velkomst 98, 99, 153, 154, 155, 196, 206, 269.
 Verdslige Bygmestere begynde 15.
 Vesterport, Kbhvns 90.

- Viborg 65; — Domkirken i 51, 52; — Lavene i 68, 276; — Murere i 206, 275.
- Vilhelm, Abbed i Hirschau 13, 14, 15.
- Vinderslev Kirkegaard, Stenkors paa 46.
- Vindinge, Kirken i 12.
- Vitruvius, Bygmester 37.
- Vogemann, Herbert, Stenhuggersv. 138.
- Vogn- og Beslagsmedemesterforening 306.
- Vognmandsforeningen 347.
- Voigt, Joseph, Stenh. 201.
- Voldgift 297, 307; 313, 346-47, 347.
- Vordingborg 207.
- Vornedskab 148, 184.
- Vurderinger 90, 182, 226, 261.
- Værge og Vaaben, forbudt 73, 83, 84-85.
- Værkgeseller 223.
- Vævere 72, 73, 78.
- Walter, Hans Børge, Mursv. 181.
- Wahl, F. L., Murm. 215, 248, 249, 268, 269, 413; — J. C., Tømmermester 227.
- Weber, E. H., Murm. 301.
- Weichart, Morten, Murm. 66, 91.
- Weltzen, Chr., Oldgesel 158.
- Wendorff, Hans Hendr., Murm. 174; — Mathias, Mursv. 193.
- Wendt, Christopher, Murm. 207.
- Westrup, Th. A., Guldsmed 157.
- Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut 2, 69, 250.
- Werlin, Chr., Præst 242.
- West, J. C., Murm. 220, 236, 237, 242.
- Weyse, Cornelius, Stenhuggerm. 133, 134.
- Wibe, Søren Thestrup, Arkitekt 215.
- Wicke, Joh. Fr., Murm. 207.
- Wiedewelt, Hans, Murm. 106, 107-8, 111, 113, 117, 235, 250; — Johannes, Billedh. 108, 202.
- Wien 20, 23, 24, 25, 31 32, 141.
- Wienberg, C. P., Murm. 298, 301, 338; — Edv., do. 339.
- Wilcken, Anton, Arkitekt, Murm. 180, 220, 224.
- Wildt, Andreas, Murm. 339, 418.
- Wind, Kammerjunker 87; — do. Kaptajn 88.
- Winther, Chr., Digter 242; — Sören, Lavs bud 192.
- Wismar 49.
- Witlinger, C. F., Stenhuggersv. 191.
- Witte, Hinr., Stenhuggersv. 139.
- Worm, Christen, Biskop 124.
- Wren, Christopher, Bygmester 41.
- Wrigge, Joh. Henr., Murm. 207.
- Würzburg, Domkirken i 38, 39.
- Ystad 58.
- Zieböcher, Chr., Mursv. 146.
- Zimmerberg, Magnus, Murm. 174, 182.
- Zimmermann, Samuel, Murm. 174.
- Zorobabel, Frimurerloge 41.
- Zuber, Joseph, Tømmerm. 133, 140.
- Zumpe, Martin, Murm. 132, 133, 140, 147.
- Zünft 68, 86, 88, 99, 102, 136, 141 flg., 202, 250 flg., 266, 268 flg., 288.
- Zürich 20, 23, 141.
- Ægtefødt 184.
- Æretyv 123.
- Æresmedlemmer 330, 342, 348.
- Ølpenge 227, 228.
- Øltapperi 181.
- Øm Kloster 47.
- Ørsted Kirke 45.
- Ørsted, A. S. 230.
- Øster-Vandet Kirke 49, 50.
- Østre-Kalkværk, nye 211, 212 flg.

Til nærværende Bog har Københavns Murerlav bestilt et Bind, der efter Thorvald Bindsbølls Tegning udføres hos Bogbinder Anker Kyster. Bindet, der ligger til Eftersyn i Lavets Lokale, Studiestræde Nr. 7, og hos Bogbinder Kyster, Sværtegade 3, kan bestilles begge de nævnte Steder. Prisen er 6 Kr.

